

ახალი
ქართული ენა

ნოტი III

ლიალეჯეშვიძე
მონოგრაფია

ახალბედიანი ანალიზი

ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ახალი ქართული ენა

წიგნი III

დიალექტების მორფოლოგია
კრებსითი ანალიზი

გიორგი გოგოლაშვილისა და ავთანდილ არაბულის
რედაქციით

თბილისი
2017

იდეის ავტორი და პროექტის ხელმძღვანელი
გიორგი გოგოლაშვილი

არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში დაიგეგმა „ახალი ქართული ენის“ მრავალტომეულის გამოცემა. ამ კორპუსის I-II წიგნები („სალიტერატურო ენის მორფოლოგია“) დაეფუძნა 2011 წელს მცირე ტირაჟით გამოცემულ წიგნს „თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია. სალიტერატურო ენა“; III-IV წიგნები ემყარება 2016 წელს გამოცემულ წიგნს „თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია. II. დიალექტები“. წინამდებარე გამოცემები არის ფაქტობრივ დაზუსტებული, შევსებული, გავრცობილი ვარიანტები წინამორბედი გამოცემებისა. მრავალტომეულის მომდევნო წიგნები კი სინტაქსის, ფონეტიკისა და ლექსიკოლოგია-ლექსიკოგრაფიის საკითხებს მიეძღვნება.

გარეკანის დიზაინი **ნინო ებრალიძისა**

ტექნიკური რედაქტორი **ლევან ვაშაკიძე**

კომპიუტერული უზრუნველყოფა **რუსუდან გრიგოლიასი**

წინასიტყვა

ვიციტ: ახალი ქართული ენა რთული ფენომენია — იგი არის ერთობლიობა ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა და ქართული ენის თანამედროვე ნაირსახეობებისა. როცა ნაირსახეობებზე ვსაუბრობთ, ვგულისხმობთ, ერთი მხრივ, სოციალურ დიალექტებსა და, მეორე მხრივ, ეთნიკურ-ტერიტორიულ დიალექტებს. ჩვენი მთავარი მიზანი ამჯერად ეთნიკურ-ტერიტორიული დიალექტების (შემდგომში — დიალექტების) მორფოლოგიურ თავისებურებათა წარმოჩენაა. მაგრამ: მეტ-ნაკლებად სრულყოფილი წარმოდგენა რომ შევიქმნათ ახალი ქართული ენის თაობაზე, შესავალ ნაწილში წარმოვადგენთ სოციოლექტების შესახებ ზოგად მიმოხილვას.

* * *

„ახალი ქართული ენის“ III წიგნს დიალექტების მორფოლოგია დავარქვით (კრებსითი ანალიზი). ეს არ არის ახალი ქართული ენის დიალექტთა სისტემური მორფოლოგიური ანალიზი. მრავალტომეულის I და II წიგნებში შეძლებისდაგვარად აღვწერეთ ახალი ქართული სალიტერატურო ენის მორფოლოგიური სისტემა. წინამდებარე III წიგნს განვიხილავთ სალიტერატურო ენის სისტემური კურსის (I-II წიგნების) დამატებად. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, გვინდა ვაჩვენოთ, სისტემის ცალკეულ ელემენტებს რა ნაირსახეობები აქვს დიალექტურ ქვესისტემებში. შეიძლებოდა ახალი ქართული ენის სისტემის აღწერისას ქვესისტემათა ვარიანტები იქვე წარმოგვედგინა; მაგალითად: საკუთარ სახელთა ბრუნება — სალიტერატურო ვარიანტის შემდეგ იქვე შენიშვნის სახით მოგვეცა ის ვარიანტები, რაც დიალექტებში გვაქვს. ვფიქრობთ, ეს სისტემის აღქმას გაართულებდა. ამიტომ ასეთი ვარიანტი ვამჯობინეთ: დიალექტურ ნაირსახეობათა შესახებ ცალკე წიგნში გვესაუბრა... თუმცა, როცა ეს გადაწყვეტილება მივიღეთ, იმჟამად არ გვქონდა წარმოდგენილი, რა სირთულეებს შე-

იძლება წავწყდომოდით... თუ როგორ იქნა დაძლეული ეს სირთულეები, მკითხველმა განსაჯოს...

* * *

ქართული დიალექტების მეცნიერულ კვლევას საუკუნეზე მეტი ხნის ისტორია აქვს. გაკეთდა ძალიან ბევრი. თითქმის ყველა დიალექტის მასალა (ტექსტები, ლექსიკა) იქნა ჩაწერილი და გამოქვეყნებული; მოხდა თითოეული კილოსა თუ კილოკავის თავისებურებათა მეტ-ნაკლები სისრულით აღნუსხვა-კვალიფიკაცია; მაგრამ **ნაკლებად მოგვებოვება ამა თუ იმ მორფოლოგიური ფაქტის, გრამატიკული მოვლენის კვლევა საერთო დიალექტური სივრცის გათვალისწინებით; სალიტერატურო ენასთან და ენაში მიმდინარე მოვლენებთან თუ ენობრივი ცვლილებების ტენდენციებთან მიმართებით;** გასარკვევია, ამა თუ იმ დიალექტში დადასტურებული ესა თუ ის თავისებურება როგორ წარმოიხდება საერთო დიალექტურ სივრცეში (როგორ ზის სისტემაში), ანუ გასაკეთებელია კრებსითი ანალიზი.

ფონეტიკა-ფონოლოგიის სფეროში ამგვარი კვლევის კარგი მაგალითია ბ. ჯორბენაძის „ქართული დიალექტოლოგიის“ II ტომი (1998 წ.), რომელშიც თანამედროვე ქართული ენის დიალექტების ფონეტიკურ-ფონოლოგიური სისტემის ღრმა მეცნიერული ანალიზია მოცემული. სწორედ ამგვარი ამოცანის წინაშე გვაყენებდა ახალი ქართული ენის მორფოლოგიაზე ფიქრი: თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის მორფოლოგიის გვერდით უნდა დამდგარიყო თანამედროვე ქართული დიალექტების მორფოლოგია.

* * *

ახალი ქართული ენის სრული კურსის მრავალტომეულის შექმნა არის XXI საუკუნის ვალი ქართული სახელმწიფო ენის წინაშე. სწორედ სახელმწიფო ენის განვითარების ყოველ ეტაპზე აუცილებელია განზოგადდეს ის რაოდენობრივი და თვისობრივი ცვლილებები, რომლებიც ენაში დროთა განმავლობაში იჩენს თავს. ამ ვალის მოხდას ვიწყებთ ახალი ქართული ენის მორფოლოგიის შექმნით. ეს კი, როგორც ითქვა, ერთი მხრივ, სალიტერატურო ენის მორფოლოგიურ თავისებურებათა (გრამატიკულ მოვლენათა) სისტემურ აღწერას გულისხმობს და, მეორე მხრივ,

თანამედროვე დიალექტების მორფოლოგიის მიმოხილვას. წინამდებარე პროექტი სწორედ მიზნად ისახავს, გაერთიანდეს რამდენიმე თაობის მეცნიერული ნააზრევი ამ სფეროში, შეიქმნეს ახალი კონცეპტუალური და თეორიული საფუძვლები და აიგოს ისეთი თანმიმდევრული გრამატიკული კორპუსი, რომელიც იქცევა საერთო ეროვნული კულტურული მემკვიდრეობის ორგანულ ნაწილად. წინამდებარე პროექტის წარმატებით დასრულების შემთხვევაში ქართულ სინამდვილეში ჩვენ გვექნება ახალი ქართული ენის მორფოლოგიის მეტ-ნაკლებად სრული, შემაჯამებელი ნაშრომი, ქართული სახელმწიფო ენის განვითარების თანამედროვე ეტაპის შესაბამისი, რაც სრულიად ახალ საფეხურს შექმნის ქართული ენის მორფოლოგიის სამომავლო კვლევაში.

* * *

საუკუნოვანი კვლევა ქართული დიალექტების თავისებურებებისა საკმაოდ მდიდარ სამეცნიერო მემკვიდრეობას ქმნის. საჭირო იყო ამ ჩატარებული სამუშაოების სისტემატიზაცია, კლასიფიკაცია, ფასეული სამეცნიერო ლიტერატურის ბიბლიოგრაფიის შედგენა; განვლილი სამეცნიერო მუშაობის კვალიფიციური შეფასება, ფასეულის აღება და მასზე დაყრდნობით მომავალი კვლევა-ძიების ჩატარება.

როგორც ყოველ კოლექტიურ ნაშრომში, მკითხველი შეამჩნევს სტილის სხვაობას; ვერ ავცდით ცალკეულ შემთხვევაში განმეორებებსაც (ვერ შეველიეთ...), მაგრამ დასაშვებად ჩავთვალეთ...

ცხადია, ავტორებს არა აქვთ პრეტენზია, რომ საკითხები ამოწურულია და პრობლემები სრულად შესწავლილი... ახლა, როცა სასტამბოდ გამზადდა III წიგნი, ნათლად გამოჩნდა, რომ გასაკეთებელი გაცილებით მეტია, ვიდრე გაკეთდა... ბედნიერად ჩავთვლით თავს, თუ წინამდებარე წიგნი დაეხმარება მომავალ კვლევა-ძიებას... ვფიქრობთ, ამას გარკვეულწილად ხელს შეუწყობს IV წიგნში წარმოდგენილი პარადიგმებიც (ამის თაობაზე ვრცლად იხ. IV წიგნის წინასიტყვაში).

ცალკეულ საკითხებზე მსჯელობისას ანალიზი წარმოვადგინეთ აღმოსავლური და დასავლური დიალექტების მიხედვით; ეს გარკვეულწილად შეიძლება არ ეთანხმებოდეს დიალექტთა კლასიფიკაციასა და სადავო იყოს ის, რომ სამცხურ-ჯავახურს დასავლურ ჯგუფთან ერთად მიმოვიხილავთ, მაგრამ ამ შემთხვევაში ვემყარებით იმას, რომ ლიტერატურაში ზოგჯერ სამცხურ-ჯავახური სამხრეთ-დასავლურ დიალექტად მოიხსენიება და მიუთითებენ ამ დიალექტის (თუ დიალექტების) ცალკეული ფაქტებისა და მოვლენების სიახლოვეზე დასავლურ დიალექტებთან... ასე რომ, პირობითობა ამგვარი დაყოფისა დასაშვებად მივიჩნევთ...

ავტორები მადლობით მიიღებენ ყველა საქმიან შენიშვნას.

გ. გოგოლაშვილი
5. X. 2017

შესავალი

0.1. ქართული ეთნიკურ-ტერიტორიული დიალექტების გამოყოფისა და დაჯგუფების შესახებ

ქართული ენის ეთნიკურ-ტერიტორიულ დიალექტთა შესწავლას, შესაბამისად, დიალექტური დიფერენციაციის საკითხის გარკვევას თითქმის ორსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. დაწვრილებით მკითხველს ამის გაცნობა შეუძლია სპეციალურ ლიტერატურაში (ძიძიგური, 1954; მარტიროსოვი, 1992). ჩვენ ამჯერად ჩვენთვის საინტერესო რამდენიმე მომენტზე გავამახვილებთ ყურადღებას.

* * *

როგორც აღნიშნავენ (ძიძიგური, 1954), ქართული ენის დიალექტთა კლასიფიკაციის პირველი ცდა ეკუთვნის **მ. ბროსეს** (1834 წ.). იგი ხუთ დიალექტს გამოყოფს: **კახურს, იმერულს, მეგრულს, ცენტრალურ ქართლურს** და **ოთხ „პატუას“** — **„კავკასიის სვანურს“**, **„ლანჯიკის ჭანურს“**, **აფხაზურსა** და **მესხურს**. ეს თვალსაზრისი თუმცა მეცნიერულად მიუღებელია, მაგრამ იმდენად არის საინტერესო, რამდენადაც ჩვენს დროშიც იქნა ამ კლასიფიკაციიდან „გადმოღებული“ იდეა (ამის თაობაზე ქვემოთ)...

ქართული ენის დიალექტთა პირველი, შეიძლება ითქვას, სერიოზული მეცნიერული კლასიფიკაცია მოცემულია **აკაკი შანიძის** ცნობილ მონოგრაფიაში „სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში“, რომელიც 1920 წელს გამოიცა. ავტორი საგანგებოდ მიანიშნებს, რომ მისი თვალსაზრისი დიალექტთა კლასიფიკაციისა სწორედ ამ პრეფიქსთა განაწილებას ეფუძნება: „მეორე პირის სუბიექტურისა და მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარების წესის მიხედვით დღეს-დღეობით ცოცხალი კილოები ორ მთავარ ჯგუფად იყოფა: აღმოსავლურად და დასავლურად. აღმოსავლურ ჯგუფს ეკუთვნიან: **ქართლური, კახური, ქიზიყური, ფშაური, მთიულურ-გუდამაყრული, ხევსურული, მოხვეური** და **თუშური**. დასავლურ ჯგუფს შეადგენენ: **იმერული** (ზემო და ქვემო), **გურული** და **რაჭული**“ (შანიძე, 1920, 1440).

შენიშვნა: ავტორი სქოლიოში შენიშნავს: „აქ ჩამოთვლილია ის კილოები, რომელთა შესახებაც სანდო მასალები მაქვს“. ეს შენიშვნა ფასეულია დიალექტთა კლასიფიკაციის ზოგადი მე-

თოდოლოგიური თვალსაზრისითაც: კლასიფიკაცია პირობითია და შედეგები დამოკიდებულია იმაზე, რას ვიღებთ საკლასიფიკაციო საფუძვლად...

მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით, საინტერესოა ა. შანიძის მსჯელობა — „საზოგადო დახასიათება“ აღმოსავლური კილოებისა. ჩვენს კომენტარს, ვფიქრობთ, ამონარიდის მოყვანა სჯობს: „ჩვენი პრეფიქსების განხილვის დროს ყურადღებას თუ არ მივაქცევთ ფონეტიკურ ცვლილებასა და სხვადასხვაობას, არამედ მხოლოდ მორფოლოგიურ აგებულებას მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ აღმოსავლური კილოები თავის მხრივ კიდევ ორ ჯგუფად გაიყოფა. თუ ამ გაყოფას საფუძვლად S_2 -ის ხმარების წესი დაედო, მაშინ ქართლის კილო ცალკე გამოიყოფა, ერთ მხარეს, და დანარჩენი კილოები (კახური, ქიზიყური, ფშაური, მთიულურ-გუდამაყრული, ხევსურული, მოხეური, თუშური) მეორე მხარეს იქნება; ხოლო თუ დაჯგუფების საზომად O_3 -ის ხმარების წესს მივიღებთ, მაშინ ცალკე გამოიყოფა ხევსურული, სხვები კი (ქართლური, ქიზიყური, ფშაური და თუშური) მეორე მხარეს მოექცევა. მაგრამ შეიძლება დაყოფის დროს უპირატესობა მიენიჭოს არა უღლების მორფოლოგიურ მხარეს, არამედ S_2 -ისა და O_3 -ის ფონეტიკური ღირებულების სხვადასხვაობას, მაშინ კი ხევსურული, მოხეური და თუშური სხვა აღმოსავლურ კილოებს გამოეყოფა ცალკე ჯგუფად, რომელსაც შეიძლება ფხოური უწოდოთ“ (შანიძე, 1920). უნდა ვთქვათ: ეს მსჯელობა საინტერესოა მეთოდოლოგიური თვალსაზრისითაც და იქვე სქოლიოში გაკეთებულ შენიშვნასაც მივაქცევდით ყურადღებას: „დამატებით ცნობათა უქონლობის გამო არ შემოიძლია გადაჭრით ვთქვა, თუ რომელ ჯგუფს მიეკუთვნება ამ შემთხვევაში მთიულურ-გუდამაყრული და მოხეური“.

ამ მსჯელობის საფუძველზე დიალექტთა სქემა ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

- ა) აღმოსავლური კილოები:
1. ქართლური
 2. კახური
 3. ქიზიყური
 4. ფშაური
 5. მთიულურ-გუდამაყრული
 6. ხევსურული
 7. მოხეური
 8. თუშური
- } ფხოური ჯგუფი

- ბ) დასავლური კილოები: 9. იმერული (ზემო და ქვემო)
10. გურული
11. რაჭული

ავტორის შენიშვნის თანახმად, ცხადია, გასაგები მიზეზის გამო, სურათი სრული არ არის.

ქართული ენის დიალექტთა კლასიფიკაციის განსხვავებულ ვარიანტს გვთავაზობს **არნ. ჩიქობავა**. იგი ორ ძირითად ჯგუფს გამოყოფს:

- ა) ბარის კილოები: 1. ქართლური (მესხურ-ჯავახურითურთ)
2. კახური (ქიზიყურითა და ინგილოურით)
3. იმერული (ლეჩხუმურით)
4. გურული
5. აჭარული
6. იმერხეული
7. ფერეიდნული

- ბ) მთის კილოები: 8. ხევსურული
9. თუშური
10. ფშაური
11. მთიულური (გუდამაყრულითურთ)
12. მოხეური
13. რაჭული

(ჩიქობავა, 1966, 5-6).

ჩვიდმეტ დიალექტს გამოყოფს **ვარლამ თოფურია**:

1. ხევსურული
2. მოხეური
3. მთიულურ-გუდამაყრული
4. ფშაური
5. თუშური
6. კახური
7. ქართლური
8. ჯავახური
9. მესხური
10. აჭარული
11. გურული
12. იმერული
13. ლეჩხუმური
14. რაჭული

15. ინგილოური (აზერბაიჯანში)
16. ფერეიდნული (ირანში)
17. იმერხეული (თურქეთში).

(თოფურია, 1963).

კიდევ ერთ ვარიანტს გვინდა მივაქციოთ ყურადღება; **შოთა ძი-ძიგური** ქართულ დიალექტებს ხუთ ჯგუფად დაყოფს:

- I.
 1. ინგილოური
 2. ფერეიდნული
- II.
 3. თუშური
 4. ფშაური
 5. ხევსურული
 6. მოხეური
 7. მთიულური
 8. მთარაჭული
- III.
 9. კახური
 10. ქართლური
 11. მესხური
- IV.
 12. ზემომიერული
 13. ქვემორაჭული
 14. ქვემომიერული
- V.
 15. გურული
 16. აჭარული
 17. იმერხეული

შენიშვნა: ამ კლასიფიკაციაში განსაკუთრებით საინტერესოდ გვეჩვენება მთარაჭულის II ჯგუფში მოქცევა. რაჭული ქართული ენის დიალექტთაგან ყველაზე ცუდად შესწავლილი დიალექტია. მთარაჭულის ამ ჯგუფში შეტანას აქვს სერიოზული ლინგვისტური საფუძველი, თუმცა... საკითხი დამატებით კვლევას საჭიროებს.

წარმოდგენილ სამ თვალსაზრისს შორის, ცხადია, არის სხვაობებიც, მაგრამ ჩვენთვის არსებითია საერთო: საკლასიფიკაციოდ ძირითადად ეთნიკურ-ტერიტორიული პრინციპია გატარებული, დიალექტები ძირითადად ორ მთავარ ჯგუფად წარმოგვიდგება: აღმოსავლური დიალექტები და დასავლური დიალექტები; აღმოსავლურ ჯგუფში ორი ქვეჯგუფი გამოიყოფა: ბარის დიალექტები და მთის დიალექტები. სწორედ ამ კუთხით დაინახა **ბესარიონ ჯორბენაძემ** არსებული თვალსაზრისები

და მათზე დაყრდნობით, შეიძლება ითქვას, შემაჯამებელი ვარიანტი შემოგვთავაზა:

- I. აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტები:
 - ა) მთის დიალექტები:
 1. ხევსურული
 2. ფშაური
 3. თუშური
 4. მოხურის
 5. მთიულურ-გუდამაყრული
 - ბ) ბარის დიალექტები:
 6. ქართლური
 7. კახური
 8. ინგილოური
 9. ფერეიდნული
- II. სამხრეთ-დასავლური დიალექტი
 10. მესხური (სამცხურ-ჯავახური)
- III. დასავლეთ საქართველოს დიალექტები
 11. რაჭული
 12. იმერული
 13. ლეჩხუმური
 14. გურული
 15. აჭარული
 16. იმერხეული (კლარჯული)

(ჯორბენაძე, 1989).

ამ, ასე ვთქვათ, დიალექტოლოგიური კვლევა-ძიების თანამედროვე ეტაპის შემაჯამებელ ნაშრომში დიალექტთა სისტემური მიმოხილვაცაა წარმოდგენილი და, ამდენად, ცდა ავტორისეული თვალსაზრისის დასაბუთებისა. მხედველობაში გვაქვს იმერულის, კახურის, ქართლურის, სამცხურისა თუ რაჭულის შესახებ არსებულ თვალსაზრისთა სხვაობები. ვფიქრობთ, საინტერესო ვარიანტია შემოთავაზებული.

* * *

როგორც ვხედავთ, სხვაობა თვალსაზრისთა თვალსაზრისთა შორის. მესხურ-ჯავახურს არნ. ჩიქობავა ქართლურის ნაწილად განიხილავს. სხვა ავტორებთან ეს ორი ერთეული ჩვეულებრივ ერთ დიალექტად მოიაზრება, თუმცა ვ. თოფურია მათ ორ დიალექტად მიიჩნევდა (მესხური და ჯავახური).

ქიზიყური ჩვეულებრივ კახურის კილოკავად გაიაზრება, თუმცა ა. შანიძე მას დამოუკიდებელ დიალექტად წარმოგვიდგენს... არნ. ჩიქობავა კი ქიზიყურსა და ინგილოურს კახურის ნაწილად თვლის...

ლექსუმურს ცალკე დიალექტად არ განიხილავენ არნ. ჩიქობავა, შ. ძიძიგური და სხვა (იმერულის ნაწილია). შ. ძიძიგური დამოუკიდებელ დიალექტებად განიხილავს მთარაჭულს, ქვემოთაჭულს, ქვემოიმერულს და ზემოიმერულს.

როგორც ვხედავთ, ეთნიკურ-ტერიტორიული პრინციპით დიალექტების გამოყოფისას პირობითობას ვერ ავცდებით. მაგალითად, ლექსუმური ცალკე დიალექტად წარმოვადგინოთ, თუ ქვემოიმერულთან ერთად ერთ დიალექტურ ერთეულად მოვიაზროთ — ამ თვალსაზრისის ისეთივე უფლება აქვს არსებობისა, როგორც ზემო და ქვემო იმერულის ცალ-ცალკე ერთეულებად მიჩნევას... საბოლოოდ, თუ იმერულსა და ლექსუმურს ორ დიალექტურ ერთეულად განიხილავენ, ამ თვალსაზრისში ლინგვისტურზე მეტად ეთნიკურ-ტერიტორიულ პრინციპს მიეცემა უპირატესობა. ამიტომაც ისეთივე „წარმატებით“ შეიძლება ერთი ვარიანტის მტკიცება, როგორც — მეორისა. იგივე შეიძლება ითქვას სხვა შემთხვევებზეც... ყველა შემთხვევაში პირობითობას ზღვარი სადღაც უნდა დაედოს...

თუმცა მაინც: საგანგებო მსჯელობას ითხოვს ამჟამად თურქეთის ტერიტორიაზე (ისტორიულად ქართულ მიწებზე) მოსახლე ქართველთა მეტყველება, რომელიც აქ წარმოდგენილ თვალსაზრისებში ერთ დიალექტადაა დასახელებული — იმერხეული (კლარჯული).

* * *

ბოლო წლებში ქართულ დიალექტოლოგიურ ლიტერატურაში შეინიშნება მცდელობა კლასიფიკაციის არსებული თვალსაზრისების გადასინჯვისა. განსაკუთრებით ეს შეეხება სწორედ თურქეთის ტერიტორიაზე მოსახლე ქართველთა მეტყველებას. ახალი თვალსაზრისების გაჩენას აქვს ობიექტური საფუძველიც: გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან შესაძლებელი გახდა, ასრულებულიყო თითქმის საუკუნოვანი ოცნება და ადგილზე შეგვესწავლა ისტორიული საქართველოს ქართველთა მეტყველება. ორი სადოქტორო დისერტაცია დაიწერა ამ მასალის საფუძველზე — **შუშანა ფუტკარაძისა** (1995 წ.) და **მამია ფაღვასი** (2004 წ.). შესაბამისად, სამხრეთ-დასავლური ქართულის დიალექტური დიფერენციაციის ორი ვარიანტი იქნა წარმოდგენილი:

1. შ. ფუტკარაძის აზრით, „ტაო-კლარჯულ ქართულში გამოიყოფა რამდენიმე დიალექტური ერთეული, როგორიცაა: **იმერხეული** (ისტორიული შავშური), **ლივანური**, **მაჭახლური** და **ტაოს ქართული**. მათ შორის ექცევა **აჭარულიც**“ (ფუტკარაძე, 1995). ავტორი მიმოიხილავს „მუჭაჯირთა მეტყველებას“, მაგრამ მას არ უწოდებს დიალექტს. აღნიშ-

ნავს, რომ მუჰაჯირთა მეტყველებას „შენარჩუნებული აქვს 100-150 წლის წინანდელი აჭარული დიალექტის იერსახე“ (ფუტკარაძე, 1995). ავტორი ტაო-კლარჯულში ხუთი დიალექტის გამოყოფისათვის ასეთ საფუძველს ხედავს: „ამ დიალექტების განმსაზღვრელი ენობრივი ნიშნები ემთხვევა ეთნიკურ ნიშანს. კერძოდ: იმერხეული იმერხეველებს შორის იმერხევეშია გავრცელებული; ლივანური — ლივანში, მაჭახლური — მაჭახელში, ტაოს ქართული — ტაოში“ (ფუტკარაძე, 1955).

იმერხეულის გვერდით **ლივანური, მაჭახლური** და **ტაოური** დიალექტების გამოყოფას მხარს უჭერს ტ. ფუტკარაძე; ერთი დაზუსტებით: „**მუჰაჯირთა ქართულს**“ (ჩვენებუბრების ქართულს) იგი დიალექტად მოიაზრებს (ფუტკარაძე, 2003).

ასეთი არის ერთი ვარიანტი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ქართულის დიალექტური დაყოფისა: 1. იმერხეული (ისტორიული შავშეთი)

2. ლივანური
3. მაჭახლური
4. ტოს ქართული
- (5. მუჰაჯირთა ქართული)

განსხვავებულ ვარიანტს გვთავაზობს მ. ფალავა. მისი აზრით, სამხრულ-დასავლურში ოთხი დიალექტი უნდა გამოიყოს:

1. **აჭარული** (კილოკავებით ზემოაჭარული, ქვემოაჭარულით, ქობულეთური)
2. **შავშური** (კილოკავებით მაჭახლური და იმერხეული)
3. **კლარჯული** (იგივე ლივანური)
4. **ტაოური**

მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველებას იგი ნარევი მეტყველებად თვლის და მას სამხრული მეტყველების შესასწავლ დამატებით მასალად მიიჩნევს (ფალავა, 2004).

უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ მ. ფალავას თავდაპირველი დასკვნები ემყარებოდა სამხრული დიალექტების ფონემატური სტრუქტურის ანალიზს, ხოლო შ. ფუტკარაძისა — ცალკეულ ნაირსახეობათა ლინგვისტურ ანალიზს. დასკვნების სხვადასხვაობა, შეიძლება იფიქროს კაცმა, ამის შედეგია; მაგრამ არა გვგონია, ასე იყოს...

ის ფაქტი, რომ ქართულ დიალექტოლოგიაში არ არის ერთგვარობა დიალექტური დიფერენციაციის საკითხთან დაკავშირებით, ბუნებრივიცაა: სხვადასხვა ავტორი განსხვავებულ მონაცემებზე დაყრდნობით სხვადასხვა პრინციპით ახდენს კლასიფიკაციას.

მოგვიანებით სამხრული მეტყველების ინტენსიური შესწავლის საფუძველზე, ლინგვისტური, ისტორიული და გეოგრაფიული ფაქტორების გათვალისწინებით მ. ფალავამ ასეთი ვარიანტი შემოგვთავაზა:

— **შავშური კილო // შავშური დიალექტი** კილოკავებით: **იმერხეული, მაჭახლური.**

— **კლარჯული კილო // კლარჯული დიალექტი** კილოკავებით: **ზემოკლარჯული, ქვემოკლარჯული** (ლივანური).

— **ტაოური კილო // ტაოური დიალექტი.**

— **აჭარული კილო // აჭარული დიალექტი** კილოკავებით: **ზემოაჭარული, ქვემოაჭარული და ქობულეთური.**

აჭარული, შავშური, კლარჯული და ტაოური ქმნიან დიალექტთა ჯგუფს, რომელსაც **სამხრულ დიალექტებს // სამხრულ კილოებს** ან **სამხრულ მეტყველებას** ვუწოდებთ (ფალავა, 2013).

მომავალმა კვლევა-ძიებამ სურათი შეიძლება გარკვეულად შეცვალოს; ყოველ შემთხვევაში შეიძლება დაზუსტდეს ვითარება. ამჯერად ჩვენთვის ეს უკანასკნელი ვარიანტია საყრდენი. თუმცა ყველა შემთხვევაში შეიძლება ვერ გავითვალისწინოთ ეს ახალი კვლევის შედეგები და ტრადიციულად თურქეთის ტერიტორიაზე მოსახლე ქართველთა მეტყველებას იმერხეულად მოვიხსენიებთ.

III წიგნში ავტორთათვის ძნელი იყო სამეცნიერო ლიტერატურაში „ახალიზისა“ თუ „მასალებში“ **იმერხეულად** წოდებული ფაქტების დიფერენცირება ტაოურად, კლარჯულად და შავშურად... ამ ხარვეზს ეს საფუძველი აქვს... თუმცა IV წიგნში შევძელით პარადიგმები ასე წარმოგვედგინა: შავშური, კლარჯული, ტაოური. კიდევ ერთხელ გვინდა ამ შემთხვევაში მაღლობა ვუთხრათ მ. ფალავასა და ნ. ცეცხლაძეს დახმარებისათვის, მნიშვნელოვანი მასალის მოწოდებისათვის. ვფიქრობთ, ეს პარადიგმები მომავალში დიდ დახმარებას გაუწევს იმათ, ვინც ამ საკითხის დაზუსტებაზე იფიქრებს...

* * *

საგანგებოდ გვინდა შევჩერდეთ იმ თვალსაზრისზე, რომელიც ბოლო პერიოდში **ტ. ფუტკარაძემ** განავითარა. მან ქართული ენის დიალექტური დიფერენციაციისა და დიალექტთა დაჯგუფების ორიგინალური სქემა შემოგვთავაზა, დისონანსი შეიტანა დიალექტთა კლასიფიკაციის საუკუნოვან ტრადიციაში...

ცხადია, ჩვენ ვთვლით, რომ განსხვავებული აზრის გამოთქმა დასაშვებია (საჭიროცაა და აუცილებელიც), თუ იგი მეცნიერულ საფუძველზეა ჩამოყალიბებული...

ავტორის აზრით, „პირველ რიგში ქართველთა თანამედროვე სა-
შინაო-სამეცხველო ერთეულები უნდა დაიყოს ცენტრალურ, განაპირა
და საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გარეთ არსებულ დია-
ლექტებად. თავის მხრივ, განაპირა დიალექტები ექვს ჯგუფად წარმო-
დგება. კერძოდ:

ცენტრალური კილოები:

კახური, ქართლური, იმერული, ლეჩხუმური, გურული

განაპირა კილოები:

მესხური კილოები: **აჭარული, ლივანური, მაჭანლური, იმერხეუ-
ლი, ტაოური, სამცხური, ჯავახური;**

ჰერული კილოები: **კაკური, ალიაბადური.**

ფხოური კილოები: **ჩალმა-თუშური, ფშავური, ხევსურული, მო-
ხეური, მთიულურ-გუდამაყრული, აქვე შეიძლება განვიხილოთ წოვა-
თუშური, რომელშიც შთამბეჭდავადაა წარმოდგენილი როგორც ქარ-
თველური, ისე ვაინახური ენობრივი შრეები;**

რაჭული კილოები: **ბარისრაჭული, მთარაჭული;**

სვანური კილოები: **ლაშხური, ლენტეხური, ჩოლურული, ბალ-
სქვემოური, ბალსზემოური;**

ზანური კილოები: **მეგრული, ლაზური** (ხოფური, ვიწურ-არქაბუ-
ლი, ათინური);

საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გარეთ არსებული ქარ-
თველთა კილოები:

**ფერეიდნული, „ჩვენებურების ქართული“ და „ყიზლარ-მოზდო-
კური“** (ფუტკარაძე, 2003).

წარმოდგენილი თვალსაზრისი რამდენიმე შენიშვნას იწვევს.

ა) ჩვენთვის პრინციპულად მიუღებელია, ერთი მხრივ, სვანურის, ზანურის და, მეორე მხრივ, კახურის, ქართლურისა თუ იმერულის ერთ ღონეზე (ქართული ენის კილოებად) განხილვა.

მართალია, **ლენტეხური, ლაშხური... მეგრული, ლაზური** და **კახური, იმერული** ტრადიციული გაგებით დიალექტებია, ოღონდ სხვა-
დასხვა ენებისა: სვანურის, ზანურის და ქართულის. ჩვენთვის ეს ტრა-
დიციული შეხედულება ეჭვს არ იწვევს. ამიტომ სქემაში ამ ერთეულთა
ერთ ღონეზე განხილვა მიუღებელია.

შენიშვნა: ამის შესახებ ვრცლად იხ.: „ქართველური ენები და დი-
ალექტები (ერთი „სამეცნიერო პოლემიკის“ გამო)“. (ენათ-
მეცნიერების ინსტიტუტის მიერ გამოცემული კრებული, 2007 წ.). ამ თვალსაზრისის არამეცნიერულობისა და პო-
ლიტიკანურ ასპექტებზე ვრცლადაა საუბარი ამ კრებულში.

ტ. ფუტკარაძე და მისი თანამოაზრეები ჯიუტად უვლიან გვერდს ამ კრებულს...

ჩვენ ვფიქრობთ: შეცდომას, რაც უფრო დაჟინებითა და ხშირ-ხშირად გავიმეორებთ, მაინც შეცდომად რჩება — ჭეშმარიტებად არ იქცევა! ამ შეცდომის ერთხელ მხილება ჩვენთვის ძალას არ კარგავს მისი მრავალგზის უარგუმენტო გამეორების შემთხვევაში (ამის მაგალითად იხ.: ტ. ფუტკარაძე, ენისა და კილოს გასამიჯნი კრიტიერიუმები და ქართველურ იდიომთა კლასიფიკაციის პოლიტიზების რეტროსპექტივა; საპატრიარქოს უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტის შრომები, ტ. VII, 2017; ტ. ფუტკარაძე, ე. დადიანი, ქართველურ ენობრივ ვარიანტთა (ქვესისტემათა) კვალიფიკაცია და კლასიფიკაცია: ქართული უნივერსიტეტის შრომები, ტ. III, 2017... და სხვა მისთანანი...)...

ბ) ის ფაქტი, რომ წოვა-თუშურში წარმოდგენილია „ქართველური ენობრივი შრე“, ამ ენის ქართველურ დიალექტად განხილვა, რბილად რომ ვთქვათ, სერიოზული ნაკლია ამ სქემისა, გაუგებრობაა... ვინმემ რომ დასვას კითხვა, ამ ნაირსახეობას რა განასხვავებს სალიტერატურო ქართულისაგანო, პასუხი გვაქვს?

გ) ზემოთაც ვთქვით, დიალექტების გამოყოფა (შესაბამისად, პასუხი კითხვაზე, ესა თუ ის ენობრივი ნაირსახეობა კილოა თუ კილოკავი) პირობითობას ვერ ასცდება. მაგრამ დასაბუთებას საჭიროებს ტრადიციული კლასიფიკაციის ამგვარი რევიზია: ინგილოური დიალექტის (აქ: ჰერული) კილოკავების — **კაკურისა** და **ალიაბადურის** — დიალექტურ ერთეულებად წარმოდგენა; ასევე **სამცხურისა** და **ჯავახურის** დამოუკიდებელ კილოებად დასახელება; იგივე უნდა ითქვას ალბათ **ბარისრაჭულისა** და **მთარაჭულის** კილოებად მიჩნევის გამო. აქ ტერმინოლოგიის საკითხიცაა: არსებობს ტერიტორიული ცნებები ზემორაჭა, ქვემორაჭა, მთარაჭა; მაგრამ ხელოვნურია ბარისრაჭა... ამ ერთეულთა დიალექტებად გააზრება ხელოვნური გართულებაა სისტემისა, თუნდაც **ინგილოურის** ნაცვლად **ჰერულის** შემოღება. ასეთი რამ, ჩვენი აზრით, დასაშვებია ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხებზე მსჯელობისას...

დ) „მესხური კილოების“ ამ სახით წარმოდგენაზე ზემოთ ვისაუბრეთ...

ე) შეცდომაა **ყიზლარ-მოზდოკურის** თანამედროვე ქართულ დიალექტად გააზრებაც: ყიზლარისა და მოზდოკის ქართველთა მეტყველე-

ბა დიალექტად არასოდეს განიხილებოდა. „ყიზლარ-მოზდოკური ქართული ცალკე დიალექტურ ერთეულს არ წარმოადგენს... ყიზლარ-მოზდოკური ქართულის შესწავლა მნიშვნელოვანია ენათა შერევისა და დიალექტთა შერწყმის საკითხთა გასამუქებლად“ (გიგინეიშვილი, ვ. გოფურია, ი. ქავთარაძე 1961). ეს დასკვნა ნახევარი საუკუნის წინანდელი ვითარების ანალიზის შედეგად გაკეთდა. იმჟამად ყიზლარსა და მოზდოკში ქართული მხოლოდ მოხუცებს ახსოვდათ, „ახალგაზრდებს უკვე დავიწყებული აქვთო“, — წერდნენ წიგნის ავტორები... ასე რომ, დღეს ეს ქართული მეტყველება ფაქტობრივ აღარ არსებობს... შედარებით მართებული იქნებოდა, თუ ყიზლარ-მოზდოკურს ისტორიულ ნაირსახეობებად მივიჩნევდით, მაგრამ ნარევ სახეობად...

ვ) სადავოდ მიგვაჩნია სვანურის დიალექტად ჩოლურის გამოყოფაც (ამის თაობაზე იხ. გოგოლაშვილი, 2004). ამგვარ სქემაში გაუგებარია ხოფურის, ვიწურ-არქაბულისა და ათინურის ფრჩხილებში წარმოდგენა; თუ ისინი ლაზურის კილოკავებად გაიაზრება, კილოკავები რატომ სხვა შემთხვევაში არაა დიალექტები (მაგ., კახურის, იმერულის...) მითითებული?

ზ) „ჩვენებულების ქართულის“ შესახებ ჩვენთვის უფრო მეტად სარწმუნოა მ. ფაღავას ზემომოყვანილი თვალსაზრისი.

ეს, რაც შეეხება „ქართველთა დიალექტების“ დიფერენციაციის საკითხს.

სერიოზულ შენიშვნას იწვევს ამ სქემაში წარმოდგენილი დიალექტთა დაჯგუფების პრინციპიც. „ქართველური დიალექტები სამად ჯგუფდება: ა) **ცენტრალური კილოები**, ბ) **განაპირა კილოები**, რომელიც თავის მხრივ ექვს ჯგუფადაა დაყოფილი და გ) **„საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გარეთ არსებული ქართველთა კილოები“**. ამ უკანასკნელზე არ ვისაუბრებთ, აქ გაზიარებული თვალსაზრისის მიხედვით მხოლოდ ფერეიდნულია დიალექტი და ჩვენთვის სავსებით მისაღებია შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ფერეიდნული აღმოსავლურ დიალექტთა ჯგუფში განიხილება (ცხადია, ეს თვალსაზრისი ლინგვისტურ მონაცემებზეა დამყარებული).

ტ. ფუტკარაძის ნაშრომში არ არის საუბარი იმის თაობაზე, თუ რა არის საფუძველი ამგვარი დაჯგუფებისა. ერთი შეხედვით ეს პრინციპი მარტივია: ასე ვთქვათ, „რუკის პრინციპი“ — საქართველოს ისტორიულ რუკაზე საზღვრის გასწვრივ (ე. ი. „განაპირა ტერიტორიაზე“) წარმოდგენილი დიალექტები ერთ ჯგუფად მოიაზრება; ხოლო რუკის ცენტრში (ცენტრალურ ტერიტორიაზე) განლაგებული დიალექტები — ცალკე ჯგუფად. **არანაირი ლინგვისტური საფუძველი ამ დაჯგუფებას არ გააჩნია.**

შესაბამისად, ლინგვისტური თვალსაზრისით ყოველად გაუმართლებელი არის სვანურის, ზანურის, მესხურის, ფხოურისა და რაჭულის ერთ ჯგუფში გაერთიანება. ტრადიციული დაჯგუფების რევიზია ამ შემთხვევაში წარუმატებულ ცდად უნდა ჩაითვალოს. აი, რატომ:

ტრადიციულად ორი ძირითადი ჯგუფი გამოიყოფოდა: აღმოსავლური დიალექტები და დასავლური დიალექტები; აღმოსავლურში ორ ქვეჯგუფს წარმოადგენდნენ: მთის კილოები და ბარის კილოები. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ **ამგვარი დაჯგუფება არ არის მხოლოდ გეოგრაფიულ პრინციპებზე დაფუძნებული**: „აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს დიალექტებად განდასება, რასაკვირველია, გეოგრაფიულ პრინციპს ეყრდნობა, მაგრამ ამას იმავდროულად მხარს უჭერს ენობრივი ნიშან-თვისებანიც. თითოეულ ამ ჯგუფში შემავალი დიალექტები ფონეტიკური, გრამატიკული და ლექსიკური თვალსაზრისით მეტნაკლებად საერთო ტენდენციით ხასიათდებიან“ (ჯორბენაძე, 1995). იგივე ითქმის აღმოსავლეთ საქართველოს მთისა და ბარის დიალექტთა ქვეჯგუფების გამოყოფაზეც: „აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტები ორი ძირითადი ნიშან-თვისებით გამოირჩევიან სხვა დიალექტებისაგან: ჯერ ერთი, მათ მეტნაკლებად დაცული აქვთ ქართული ენის ის ვითარება, რომელიც შედარებით ადრეულ ფორმაციებს განეკუთვნება... დაცულია არქაული ლექსიკა... თავს იჩენს მთის იბერიულ-კავკასიური (კერძოდ ნახური) ენების ზემოქმედების კვალი...“ (ჯორბენაძე, 1995).

დაინტერესებულ პირს ამ თემაზე შეუძლია გაეცნოს არაერთ სამეცნიერო ნაშრომს (ი. ყიფშიძის, შ. ძიძიგურის, ბ. ფოჩხუას და სხვ. რამდენიმე გამოკვლევაში ჩვენც შევხებით ამ საკითხებს). კონკრეტული მაგალითების მოყვანა ამჯერად არ მიგვაჩნია აუცილებლად. ფაქტია: **ტრადიციულ დაჯგუფებას ქართული დიალექტებისას აქვს არა მხოლოდ გეოგრაფიული, არამედ მყარი ლინგვისტური საფუძველიც. ამიტომ, ვიმეორებ, მისი ჩანაცვლება შემოთავაზებული ვარიანტით ყოველად გაუმართლებელია.**

დავასკვნით: ჩვენთვის მისაღებია და საყრდენი ტრადიციულ ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მოცემული ძირითადი კლასიფიკაცია, რომელიც შეჯამებული სახით წარმოდგენილია ბ. ჯორბენაძის შრომებში.

0.2. სოციალური დიალექტოლოგია, სოციალური დიალექტები, სოციოლექტები*

მე-20 საუკუნის 50-იანი წლებიდან მსოფლიოში მიმდინარე პროცესების შესაბამისად, ენათმეცნიერებაშიც რამდენიმე ახალ დისციპლინასა და დარგს ჩაეყარა საფუძველი. მათ შორისაა სოციოლინგვისტიკა. სოციოლინგვისტიკის წიაღში ჩამოყალიბდა სოციალური დიალექტოლოგია, რომელიც, მართალია, ტრადიციულ დიალექტოლოგიასთან მჭიდრო კავშირშია, თუმცა მისი განვითარება, ძირითადად, დაკავშირებულია იმ სოციალური პრობლემების გადაწყვეტასთან, რომელიც წარმოიშვა მეორე მსოფლიო ომის შედეგად აშშ-ში მზარდი ურბანიზაციის პირობებში. სოციოლინგვისტიკის განვითარება დაკავშირებულია ამერიკელი ლინგვისტის უ. ლაბოვის სახელთან. სწორედ მისი ნიუ-იორკის ინგლისურ ენასთან დაკავშირებული ნაშრომი მიიჩნევა აღნიშნული მიმართულების ფუძემდებლურ ნაშრომად.

სოციალური დიალექტოლოგიის მეთოდები შეესაბამება ჰეტეროგენულ, მუდმივად ცვლად ურბანულ საზოგადოებას. მისი კვლევის საგანი კი — არაერთგვაროვანი, დიდი თუ მცირე ჯგუფების ენობრივი ცვალებადობის მექანიზმის აღმოჩენაა. შეიძლება ითქვას, რომ სოციალური დიალექტოლოგიის საგანია სოციოლინგვისტური სტრუქტურის აღწერა ერთ ენობრივ საზოგადოებაში. იგი ახდენს იმ ენობრივი ვარიაციების, სოციალური ატრიბუტების, ენობრივი ნორმების კოორდინირებას, რომლებიც ამ ენობრივ საზოგადოებაში დომინირებენ.

ამერიკასა თუ ევროპაში სოციალური დიალექტოლოგია საკმაოდ სწრაფად განვითარდა და დღეისათვის იგი კულტურულ და ენობრივ ქცევას დეტალურად იკვლევს. მიღწეული შედეგები წარმოდგენილია ლაბოვის (1972, 1977, 1981), ჩამბერსისა და თრაჯილის (1980), დიტმარის, შლიბენ-ლანჟესა და შლობინსკის (1982), რომაინეს (1980), ლავანდერას (1971, 1981), ფაზოლდის (1984), სანკოვის (1980) და სხვათა შრომებში.

* საკითხის სპეციფიკურობის გამო გამოყენებული ლიტერატურის სიას ვურთავთ ამ პარაგრაფს.

აღსანიშნავია, რომ სოციალური დიალექტოლოგიის განვითარება, იმ პერიოდში იწყება, როცა საქართველო საბჭოთა კავშირის შემადგენელი ნაწილია. საბჭოთა ენათმეცნიერებაში კი სოციალური დიალექტოლოგია საკმაოდ ნელა ვითარდებოდა, რაც კვლევის საკითხთა არაპრესტიჟულობით აიხსნებოდა. სწორედ ამიტომ ქართულ დიალექტოლოგიას, რომელსაც სერიოზული და ნაყოფიერი ტრადიციები აქვს ტერიტორიული დიალექტების შესწავლის თვალსაზრისით, სოციალური დიალექტების კვლევის მხრივ, მხოლოდ ერთეული ნაშრომები მოეპოვება. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამ ფაქტს გარკვეული კანონზომიერება აქვს, რადგან საბჭოთა პერიოდში სოციალური დიალექტების საკითხი თითქმის არ იდგა სამეცნიერო კვლევის დღის წესრიგში მათი საზოგადოებრივი მარგინალიზაციის გამო. მიუხედავად ამისა, საბჭოთა ენათმეცნიერთა ნაწილი ტერიტორიული დიალექტების შესწავლისას სოციალურ დიფერენციაციას გვერდს ვერ უვლიდნენ. ამიტომ, ფრაგმენტულად ამ ერთეულებზე მითითება და დახასიათება გვხვდება მარის (1934), ჩიქობავას (1952), ჟირმუნსკის (1964), ლარინის (1977), ფოჩხუას (1974), ჯორბენაძის (1989) და სხვათა შრომებში.

აღსანიშნავია, რომ ბ. ჯორბენაძის ნაშრომში „ქართული დიალექტოლოგია“, საფუძვლიანადაა მიმოხილული სოციალურ დიალექტებთან დაკავშირებული საკითხები და წარმოდგენილია მაკდვეიდის (1975) ბლუმფილდის (1968), ფიშერის (1975) და სხვათა განმარტებები სოციალურ დიალექტებთან დაკავშირებით.

სოციალური დიალექტოლოგიის კვლევის ობიექტი, როგორც სახელწოდება გვიჩვენებს, სოციალური დიალექტია, რომელიც განიხილება როგორც ლინგვისტური ვარიანტი, რომელიც შეიცავს სტერეოტიპულ თავისებურებებს. ის ნაკლებ კოდიფიცირებულია და გეოგრაფიულად შემოსაზღვრულ არეალში არის გავრცელებული.

0.2.1. სოციალური დიალექტები

მაკდვეიდის მიხედვით, სოციალური დიალექტი განმარტება, როგორც ამა თუ იმ საზოგადოებრივი ფენისათვის ნიშანდობლივი მეტყველების სუბვარიანტი, შეპირობებული სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, რწმენითი ფაქტორებით, ანუ, ამა თუ იმ სოციალური ფენის მსოფლგაგებითა და სულისკვეთებით (მაკდვეიდი, 1975).

ბლუმფილდის მიხედვით, ენა არის საზოგადოებრივი მოქცევის ფორმა, ამიტომ იგი შესწავლილი უნდა იქნეს სოციოლოგიური თვალ-

საზრისით, რაც გულისხმობს იმის განსაზღვრას, თუ როგორი სახითაა წარმოდგენილი მეტყველება სხვადასხვა სოციალურ ფენაში, როგორ ვლინდება კერძო პიროვნების მეტყველებაში საზოგადოებრივი ურთიერთობანი, როგორ ახდენენ ზეგავლენას სოციალური ფაქტორები ენის განვითარებასა და მის ფუნქციონირებაზე (ბლუმფილდი, 1968). ზემოაღნიშნულ განმარტებათა მიმოხილვისას, ბ. ჯორბენაძე მიუთითებს, რომ კვლევის ობიექტებია სოციალური დიალექტი და იდეოლექტი. აქედან გამომდინარე, სოციალურ დიალექტოლოგიას სოციოლოგიის ნაწილადაც კი მიიჩნევენ (ჯორბენაძე, 1989).

შენიშვნა: ტერმინი სოციოლოგია 1839 წელს შეიქმნა. (ლათინურ სოციუს, თანა-მებრძოლი, მონაწილე, „საზოგადოებას მიკუთვნებული; ბერძნულ ლოგოს — სიტყვა (ფილოსოფიური) თეორია, მეცნიერება; ფრანგული *société* ასევე ლათინურიდან არის ნასესხები. უკვე 1165 წელს გამოიყენებოდა მნიშვნელობით „კომუნიკაცია, პიროვნებათა შორის ურთიერთობა, რომელთაც რაღაც საერთო აქვთ“).

სოციალური დიალექტი არის ენობრივ თავისებურებათა ერთობლიობა, რომლებიც დამახასიათებელია რომელიმე სოციალური (პროფესიული, წოდებრივი, ასაკობრივი) ჯგუფისათვის მოცემული ეროვნული ენის ფარგლებში. სოციალური დიალექტები განიხილება როგორც საერთო-სახალხო ენის ერთ-ერთი ცალკეული სისტემა, ანუ სუბსისტემა.

სოციალურ დიალექტებში ერთიანდება მეტყველების პროფესიული, ასაკობრივი თუ გენდერული ფაქტორით შეპირობებული დიფერენციაციები.

0.2.1.1. სოციოლექტი

სოციალური დიალექტის პარალელურად თანამედროვე ლინგვისტიკაში გამოიყენება ტერმინი სოციოლექტი.

თრაჯილი სოციოლექტს განმარტავს, როგორც ნაირსახეობას ან ლექტს, რომელიც დაკავშირებულია მოსაუბრის სოციალურ და არა გეოგრაფიულ ფონთან. სოციალური კლასის დიალექტი წარმოადგენს სოციოლექტს (თრაჯილი, 2003).

თავის ლექსიკონში გლუკი შედარებით ვრცლად განიხილავს სოციოლექტს და აღნიშნავს, რომ სოციოლექტი არის ერთ-ერთი სოციალური ჯგუფის ენობრივი თავისებურებების ერთობლიობა. იმისათვის, რომ ყოველი ენობრივი ვარიანტი არ ჩაითვალოს სოციოლექტად, ჯგუფი არა მხოლოდ ენობრივად, არამედ სხვაგვარადაც უნდა იყოს ჩამო-

ყალიბებული. მაგ., საერთო ჰობი, საერთო სამუშაო ადგილი და სხვა. სოციოლექტზეა საუბარი აგრეთვე სოციალური დაჯგუფების შემთხვევაში. სოციოლექტები განსხვავდებიან მხოლოდ განსაზღვრული ენის ფორმის გამოყენების სიხშირით, რომელთა აღწერაც ცვალებადობის წესებით ხდება (გლუკი, 2005).

ტერმინი სოციოლექტი გამოიყენება ფართო და ვიწრო მნიშვნელობით. სტოკველი აღნიშნავს, რომ სოციოლექტი ფართო მნიშვნელობით განიმარტება, როგორც ლინგვისტური გამოყენების სოციალური ჟანრის სახე. მოცემული განსაზღვრება მოიცავს გაზეთის სტატიის ენას, ამინდზე საუბრის ენას, აკადემიურ პროზას, რეცეპტს მზარეულის წიგნში და სხვა (სტოკველი, 2005). ასეთ შემთხვევებში ტერმინი შეიძლება გამოვიყენოთ, როგორც ზოგადი სახელწოდება ადამიანთა სოციალურ განკერძოებაზე დაფუძნებული სხვადასხვა ენობრივი და ჟანრობრივი წარმონაქმნისათვის. ის შეიცავს ენის არსებობის ძირითად ფორმებს (მაგ., ლიტერატურული ენა და დიალექტები), რომლებიც განიხილება როგორც ენის სოციალური დონეები.

ტერმინი სოციოლექტი ასევე შეიძლება გავიგოთ ვიწრო მნიშვნელობით. ამ შემთხვევაში იგი იგივეა, რაც არგო, ჟარგონი. ჩემოდანოვი სოციოლექტის დეფინიციისას, აშკარად ვიწრო მნიშვნელობას იყენებს, როცა ამბობს, რომ სოციოლექტი არის სოციალური ჯგუფის ენა, პროფესიული ენა, ჟარგონი, რომლის სპეციფიკაც ვლინდება, პირველ რიგში, ფონოლოგიურ და სემანტიკურ დონეებზე (ჩემოდანოვი, 1975, 16).

განმარტებებში ზოგჯერ სოციოლექტის ფუნქციაა წინა ხაზზე წამოწეული. მაგ., ბონდალეტოვი სოციალური დიალექტის დეფინიციისას აღნიშნავს, რომ სოციალური დიალექტების დანიშნულებაა, დააკავშიროს განსაზღვრულ სოციალურ თუ პროფესიულ დაჯგუფებაში შემავალი პირები, გააერთიანოს წევრები ერთ კორპორაციაში, რომელსაც აქვს თავისი პროფესიონალური, სოციალურ-წოდებრივი, ასაკობრივი, კულტურულ-ესთეტიკური და სხვა ინტერესები (ბონდალეტოვი, 1987, 68). ზოგ განმარტებაში ენობრივი მხარეა წინ წამოწეული და მითითებულია, რომ სოციალური დიალექტი არ წარმოადგენს მთლიან კომუნიკაციურ სისტემას. ის ხასიათდება სპეციფიკური სახელწოდებით (სიტყვის, სიტყვაშენაერთისა) და სინტაქსური კონსტრუქციებით; ამავე დროს ენის გრამატიკური კატეგორიები მთლიანად რჩება ზოგადენობრივი, არასპეციფიკური.

თანამედროვე ქართული სოციოლექტების განხილვისას ჩვენ **სოციოლექტს განვიხილავთ როგორც საერთო-სახალხო ენის სუბვარი-**

ანტს, რომლითაც სარგებლობს ადამიანთა ესა თუ ის საზოგადოებრივი გაერთიანება ან ჯგუფი და მოიცავს ისეთ ლექტებს, როგორებიცაა ჟარგონი, არგო, სლენგი, პროფესიული და ასაკობრივი „ენები“, ტექნოლექტები. თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ჩვენ არ ვიზიარებთ სოციოლექტის ფართო გაგებას. რა თქმა უნდა, ასეთი განხილვები მეტად ფასეულია, მაგრამ ჩვენი მიზანი, ამ შემთხვევაში, არაა ყოველგვარი სოციალური და ჟანრობრივი განსხვავებულობის ჩვენება, არამედ შედარებით ვიწრო სოციალურ თუ პროფესიულ ჯგუფთა ენების კვლევა, რომლებიც სამეცნიერო კვლევების დღის წესრიგში ნაკლებად იდგა.

სოციოლექტებში შემავალ ერთეულებს შორის ყველაზე ფართოდ გავრცელებული ლექტებია: ჟარგონი, არგო, სლენგი, პროფესიული ენები.

მიუხედავად იმისა, რომ არცერთი მათგანი ენის ისტორიაში ახალი მოვლენა არ არის, საყოველთაოდ მიღებული განმარტებები ამ ერთეულებისა დღემდე არა გვაქვს. უფრო მეტიც, ზოგჯერ მათი საზღვრების გამიჯვნაც კი ჭირს და ხშირად სინონიმებადაც მოვიხსენიებთ. ეს განსაკუთრებით ითქმის ჟარგონის, არგოსა და სლენგის შესახებ. შეიძლება ითქვას, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე გადაუჭრელი და გაურკვეველია, ეს ერთეულები მხოლოდ ნეგატიური „ენის“ აღსანიშნავად უნდა გამოვიყენოთ, თუ ნეიტრალური, სპეციალური ერთეულებიც უნდა გავაერთიანოთ ამ ცნებებში. ამიტომაც, სოციოლექტების პრობლემატიკის კვლევა, პირველ რიგში, სწორედ მასში შემავალ ერთეულთა დეფინიციების გარკვევასა და დაკონკრეტებას გულისხმობს.

აღნიშნული ერთეულების ერთობლიობის აღსანიშნავად მაიკლ ჰალიდეიმ შემოიღო ტერმინი ანტიენა, რომელიც გამოიყენება ენის (ენობრივი კოდის) ნაირსახეობის აღსანიშნავად, რომელზეც ჩვეულებრივ საუბრობენ განსაზღვრულ სიტუაციებში საზოგადოების მარგინალური ჯგუფის წევრები, რათა გახადონ თავიანთი მეტყველება გასაგები „თავისიანებისთვის“ და გაუგებარი — ენის სხვა მატარებლებისათვის — „უცხოებისთვის“, რითაც ფაქტობრივად თიშავენ მათ საუბრისაგან. ანტიენას იყენებენ, მაგ., ისეთი ჯგუფები, როგორიცაა კრიმინალური პირები, ნარკოტიკით მოვაჭრენი, სკოლის მოსწავლეები, ბოშები და ა.შ. ენის გაგების მიუწვდომლობა მიიღწევა ისეთი ფორმების გამოყენების მეშვეობით, რომელიც სხვა სოციალური ჯგუფებისათვის ცნობილი არ არის.

როგორია სოციოლექტების მიმართება საერთო-სალიტერატურო ენასთან? ალბათ, არასწორი იქნებოდა სოციოლექტების ავტონომიუ-

რად და იზოლირებულად მიჩნევა, რადგან თვითონაც სარგებლობს სალიტერატურო ენის ლექსიკით და თავადაც ასაზრდოებს საერთო ლექსიკურ ფონდს. სოციოლექტები ზოგჯერ კარგავენ ვიწრო ჯგუფურის კუთვნილებას და საერთო სალიტერატურო ფონდში გადადიან. ასეთი მაგალითი ბევრი შეიძლება დავასახელოთ. გზა, რომელსაც ისინი გადიან, დაახლოებით შეიძლება ასე გამოიხატოს: არგო — ჟარგონი — სლენგი — სალიტერატურო ენა. მაგ., კრიმინალებთან გავრცელებული არგოტიზმი „კანონიერი ქურდი“ თანდათან გავრცელდა სხვა ჯგუფებშიც, დაკარგა არგოტიზმის ფუნქცია და იქცა ჟარგონად, საიდანაც სლენგის გავლით სალიტერატურო ენაში (კერძოდ, იურიდიულ ტერმინოლოგიაში) შეაღწია.

0.2.1.2. არგო

ტერმინი არგო (*argot*) მე-18 საუკუნეში საფრანგეთში გაჩნდა კრიმინალური სამყაროს წარმომადგენლების, მათხოვრებისა და სხვა მარგინალების მეტყველების აღსანიშნავად და ეტიმოლოგიურადაც, შესაბამისად, უკავშირდება ძველ ფრანგულ სიტყვას *haroter* „ლანძღვა, ჩხუბი“.

ტერმინის ფრანგული წარმომავლობა, სიძველე და ის გარემოება, რომ ამ ტიპის სიტყვების უმთავრესი ფუნქცია კონსპირაცია უნდა ყოფილიყო, უნდა იყოს იმის საფუძველიც, რომ ფრანგულში არგო ხშირად ჟარგონისა და სლენგის მნიშვნელობითაც იხმარება. ამის დამადასტურებელია ფრანგულ ლექსიკონებში მოცემული არგოს განმარტებები. მაგ., არგო — სოციალური თუ პროფესიული კატეგორიისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური მეტყველება. ასევე, ხელოვანთა, სპორტსმენთა, სკოლების (მოსწავლეთა) სპეციფიკური მეტყველება. ასევე, ბოროტმოქმედთა და დამნაშავეთა მეტყველება (აშეტი, 1994). ფაქტია, რომ აქ არგო მოიცავს ჟარგონს, სლენგს და პროფესიულ ენებს. ანალოგიური სიტუაციაა ლარუსის ლექსიკონის მიხედვითაც: არგო არის ჩაკეტილი, ვიწრო წრის მიერ ფორმირებული ფამილარული და ორიგინალური ენა, რომლის ბევრი სიტყვაც საერთო ენაში გადადის. მაგ., ადგილობრივი არგო, ბოროტმოქმედთა არგო, სამხედრო არგო, სკოლების არგო (ლარუსი, 1993). აქ გარდა სოციოლექტებში შემავალი ერთეულებისა ეთნიკური თუ ტერიტორიული დიალექტების ელემენტებიც შემოდის. ასეთი ფართო გაგება აქვს არგოს საფრანგეთში.

საკმაოდ ფართო დეფინიციას წარმოგვიდგენენ ავტორები სოციოლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონში: არგოს განიხილავენ როგორც

ენის ქვესისტემას, რომელიც გამოირჩევა, უმთავრესად, ლექსიკის, ნაკლებად კი ფონეტიკისა და სინტაქსის თავისებურებებით და ასრულებს კონსპირაციულ ფუნქციას. არგოს მატარებელია სოციალური ჯგუფი, რომელიც მიისწრაფვის საზოგადოების ძირითადი ნაწილისაგან იზოლაციისაკენ, ჯგუფის შიგნით სოლიდარობის უზრუნველყოფისაკენ და, მაშასადამე, საიდუმლო ენის შექმნისა და გამოყენებისაკენ, რომელიც გაუგებარია ამ ენის არმცოდნეებისათვის. არგო ახორციელებს ენის მაგიურ ფუნქციას (ახდენს საშიში ან წარმატებითი საქმიანობისათვის მნიშვნელოვანი რეალიებისა თუ მოვლენების ტაბუირებას). კვალიფიცირდება, როგორც ენის ერთ-ერთი სოციოლექტი, ან ენის არსებობის ერთ-ერთი ფორმა. ტერმინი ჩნდება XVIII საუკუნეში საფრანგეთში — დამნაშავეთა, გლახაკთა და სხვა მარგინალთა ენის აღსანიშნავად. არგო შეიმჩნევა ასევე იტალიურ, ესპანურ, პორტუგალიურ ენებში. რუსეთში XIX საუკუნეში არსებობდა მოხეტიალე მეწვრილმანეთა არგო; XX საუკუნეში რუსეთში კვლევის ობიექტი გახდა კრიმინალური ელემენტების არგო. ზოგჯერ გამოყოფენ აგრეთვე პროფესიონალურ არგოს: მსახიობების, მფრინავების, სამხედროების, ციხის არგო და სხვ. ამგვარი გამოყენებით ეს ტერმინი უახლოვდება ტერმინებს „სლენგი“, „პროფესიონალური, კორპორაციული ჟარგონი“, „დეკლასირებულთა ჟარგონი“. ხშირად განიხილება ან როგორც ჯგუფური (კორპორაციული) ჟარგონების ერთ-ერთი სახეობა, ან გამოიყოფა „საიდუმლო (პირობითი) ენების“ ჯგუფად (კოჟემიაკინა, კოლესნიკი და სხვები, 2006). როგორც ვხედავთ, რუსულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაშიც მითითებულია ტერმინების არგო, სლენგი, ჟარგონი და სხვა სიახლოვეზე და აქვე არგოსათვის დამატებულია ტაბუირების ფუნქციაც, ოღონდ რელიგიური და მაგიური აკრძალვების ნაცვლად, არგოტული აკრძალვა ორიენტირებულია საშიში ან წარმატებითი საქმიანობისათვის მნიშვნელოვანი რეალიებისა თუ მოვლენების ტაბუირებაზე.

თუმცა ის გარემოება, რომ არგოს ძირითადი და სოციოლექტთა სისტემაში შემავალი სხვა ლექტებისაგან განმასხვავებელი ფუნქცია კონსპირაციული ფუნქციაა, კარგად ჩანს სხვა განმარტებებიდანაც. მაგ., ბონდალეტოვი აღნიშნავს, არგო — პირობითი ენობრივი ლექსიკური სისტემებია, რომლებიც განკუთვნილია უპირატესად კონსპირაციული (ეზოთერული, კრიპტოფორული) ფუნქციისათვის. მოთხოვნილება, გამოიყენო საიდუმლო, საქმეში ჩაუხედავი პირთათვის გაუგებარი ენა, უჩნდება სოციალურ ჯგუფებს, რომლებიც ცდილობენ შეგნებულად განაცალკეონ საკუთარი თავი სხვებისაგან, საზოგადოების ძირითადი

ნაწილისაგან (ბონდალექტოვი, 1987). შეიძლება ამ დეფინიციის ბოლო წინადადება საკამათო იყოს, მაგრამ ამ განმარტებაში ჩანს როგორც ენობრივი, ასევე ფუნქციური მახასიათებლები.

არგო რომ შესაძლებელია ვიწრო და ფართო მნიშვნელობით იყოს გამოყენებული, მიანიშნებს ლინგვისტური ენციკლოპედიური ლექსიკონის განმარტება: არგო — რომელიმე შეზღუდული პროფესიული ან სოციალური ჯგუფის განსაკუთრებული ენა, რომელიც შედგება ერთი ან რამდენიმე ბუნებრივი ენის ნებისმიერად შერჩეული სახეცვლილი ელემენტებისაგან. არგო, როგორც წესი, იხმარება კომუნიკაციის საგნის დაფარვის მიზნით, როგორც ჯგუფის განკერძოების საშუალება საზოგადოების დანარჩენი ნაწილისაგან. ტერმინი არგო უფრო ხშირად გამოიყენება ვიწრო მნიშვნელობით და აღნიშნავს დეკლასირებული ელემენტების ურთიერთობის საშუალებას, რომელიც გავრცელებულია დამნაშავეთა სამყაროს გარემოში (ქურდული არგო) (ლინგვისტური ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 1990).

არგო სოციოლექტში შემავალი ერთეულია და ამიტომაც მისი დეფინიციისას, რა თქმა უნდა, ენობრივთან ერთად ფუნქციური მხარეც უნდა იყოს წარმოდგენილი. მისი გავრცელების არე შედარებით მცირეა. იგი ასრულებს კონსპირაციულ ფუნქციას და იქმნება კომუნიკაციის საგნის დაფარვის მიზნით, რაც არის არგოს ცალკე ჯგუფად გამოყოფის ერთ-ერთი მთავარი (კერძო) მახასიათებელი. რაც შეეხება სოციალურ, პროფესიულ თუ ასაკობრივ, საერთო ინტერესებით, ჩვეულებით, საქმიანობით და ა. შ გაერთიანებულ ჯგუფში გავრცელებულობა, ასევე ენობრივი მახასიათებლები (სუბსისტემა, ნასესხობები, სახეცვლილი ელემენტები), ეს ის საერთო ნიშნებია, რომლებიც არგოს, სლენგის, ჟარგონისა და პროფესიული ენების სიახლოვისა და ზოგჯერ მათი სინონიმებად გამოყენების საშუალებას იძლევა.

თანამედროვე ქართულის მაგალითზე, არგო არ შეიძლება განვიხილოთ მხოლოდ ნეგატიური ენის ფუნქციით, რის საფუძველსაც იძლევა დღეს საქართველოში გავრცელებული არგოტული ლექსიკა, რომელიც, ძირითადად, კრიმინალებისა და ნარკომანების წრისათვისაა დამახასიათებელი და ამიტომ მართმსაჯულებისა თუ საზოგადოების სხვა დანარჩენი ნაწილისაგან დაფარვის მიზნით ქმნიან ან იყენებენ ამგვარ სიტყვებს. ასეთებია მაგ., ნარკომანების მიერ კომუნიკაციის საგნის დაფარვის მიზნით გამოყენებული სიტყვები (ფრანგული, თეთრი, წყალი, ვტარიაკი და სხვა). მაგრამ ამასთანავე, ნეიტრალურ ლექსიკად შეიძლება განვიხილოთ, ვთქვათ, ექიმებთან გავრცელებული ცეერი ან კან-

ცერი, რომლებიც სიმსივნის აღსანიშნავად გამოიყენება და ხშირად, პაციენტის თანდასწრებით, სწორედ, არგოტული მნიშვნელობით გამოიყენება (სხვა შემთხვევებში მედიკოსებთან უმეტესად პროფესიონალიზმების გამოყენება შეინიშნება, როდესაც ისინი არაოფიციალური, შეიძლება ითქვას, ნახევარტერმინებით ესაუბრებიან ერთმანეთს).

არგოს ჯგუფში უნდა განვიხილოთ სკოლის მოსწავლეებში გავრცელებული სიტყვები, რომლებსაც სწორედ კონსპირაციული ფუნქციით ქმნიან (უმეტესად სკოლაში გავრცელებულია ჟარგონი, რომელზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი). მოზარდები ხშირად ქმნიან ახალ სიტყვებს, აერთებენ რა ერთი სიტყვის ნაწილს მეორე სიტყვის ნაწილთან ან მთლიან სიტყვასთან. ბაუზინგერის მიხედვით, მოსწავლეთა საიდუმლო ენებს აქვთ საწინააღმდეგო ენის ფუნქცია (ბაუზინგერი, 1984, 124). საერთოდ ევროპაში სასკოლო ჟარგონი ძალიან გავრცელებულია, საქართველოში შედარებით ნაკლებად, საფრანგეთში ლიცეუმის მოსწავლეები არგოს იყენებენ თვით საშლელისა და ფანქრის გამოსახატავადაც (ჯაში, 1999). ფუნქცია ყველას ერთი აქვს — ისინი მიისწრაფვიან იმისაკენ, რომ თავიანთი ენა დიფერენცირებული იყოს უფროსებისაგან. ეს არის გამორჩეულობის სურვილი.

ფრანგი მოსწავლეებისათვის დამახასიათებელია სტილი „ვერლან“, ე. ი. ენა „პირიქით“. ვერლანის ტექნიკა წარმოიშვა ახალგაზრდობის სურვილით, შეექმნათ „საიდუმლო“ ენა. პრინციპი მარტივია: სიტყვის მარცვლების გადაადგილება: პირველი მარცვალი ხდება ბოლო, ანუ მისი წარმოთქმა პირიქით. საქმე არც ისე მარტივადაა, პრაქტიკულად, სიტყვების ამოცნობა ხშირად არათუ ძნელია, არამედ თითქმის შეუძლებელია. მიუხედავად ამისა, დღეს თანამედროვე ფრანგულ ენაში ეს ძალიან მოდური და პოპულარული მოვლენაა. ვერლანის გამოყენება განპირობებულია იმით, რომ მოზარდებს სურთ, ილაპარაკონ ენაზე, რომელიც გაუგებარია გარშემო მყოფთათვის (სიორიძე, 2007, 212).

ასეთი ჩამოყალიბებული ენა ქართველ მოსწავლეებს არა აქვთ, თუმცა აქა-იქ შეიმჩნევა სურვილი ამგვარი ენის შექმნისა, რაც მოსწავლეთა არგოდ შეიძლება ჩაითვალოს.

ფრანგული სასკოლო არგოს განხილვისას ქ. ჯაში მიუთითებს, რომ სასკოლო არგოსათვის დამახასიათებელია მეტაფორიზაცია, სიტყვათა გადატანითი მნიშვნელობით ხმარება. ეს სწორედ ის ხერხია, რომლითაც სინამდვილის საგნებისადმი და მოვლენებისადმი შეგვიძლია გამოვხატოთ დადებითი ან უარყოფითი დამოკიდებულება. მაგალითად,

ancien — ლიტერატურულ ენაში ნიშნავს „ძველს“, სასკოლო არგოში „III კურსის სტუდენტს“... (ჯაში, 1999).

არგოდ არ შეიძლება ჩაითვალოს ასევე ტაბუირებული სიტყვები და გამოთქმები, რომლებსაც მაგიურ-რელიგიური საფუძველი აქვთ. მაგ., ქართველ ებრაელებთან გავრცელებული ფორმა აღონაი, ასევე, ხალხში გავრცელებული უხსენებელი გველის ნაცვლად. ამავე ჯგუფში შეიძლება გავეთიანოთ მონადირეებთან და მეთევზეებთან გავრცელებული ტაბუირებული სიტყვები და გამოთქმები.

0.2.1.3. ჟარგონი

ჟარგონი სოციოლექტში შემავალი ერთ-ერთი მსხვილი ერთეულია. ეს ტერმინი დამნაშავეთა სამყაროს წარმომადგენელთა მეტყველების აღსანიშნავად გამოიყენეს საფრანგეთსა (ფრანგ. **Jargon**, პროგ. **gergon**) და იტალიაში (იტალ. **gergone**, **gergo**).

საბჭოთა ენათმეცნიერებაში ჟარგონი ფართოდ გავრცელებული ტერმინი გახლდათ, რომელიც ძირითადად ნეგატიური ენის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა. სწორედ ასეთივე მნიშვნელობით იხმარებოდა ის ქართულში. მაგ., ბ. ჯორბენაძე ჟარგონის განმარტებისას მიუთითებს, რომ იგი არის ცალკეული სოციალური ჯგუფის, პროფესიული წრის თავისებური მეტყველება, რომლის სიტყვები და გამოთქმები გასაგებია მხოლოდ სათანადო კოლექტივისათვის. არგოსაგან განსხვავებით, ჟარგონი დამამცირებელ, ათვალწუნების მომენტსაც შეიცავს (ჯორბენაძე, 1989).

ლინგვისტური ენიცკოპედიური ლექსიკონის მიხედვით, ჟარგონი არის მეტყველების სახესხვაობა, რომელიც გამოიყენება ცალკეული, შედარებით მყარი სოციალური ჯგუფის ზეპირ ურთიერთობაში. ამ ჯგუფში კი ადამიანები შეიძლება გაერთიანებულნი იყვნენ პროფესიის (პროგრამისტების ჟარგონი), საზოგადოებრივი მდგომარეობის (მე-19 საუკუნის რუსული თავადაზნაურობის ჟარგონი), ინტერესების (ფილატელისტების ჟარგონი), ან ასაკის (სასკოლო ან ახალგაზრდული ჟარგონი) მიხედვით (ლინგვისტური ენიცკოპედიური ლექსიკონი). ამ განმარტების მიხედვით, ყურადღება არ მახვილდება ჟარგონის არც ენობრივ მხარეზე და არც მისი დამახასიათებელი, კერძო მაჩვენებლებია გამოყოფილი და პროფესიული ენის ელემენტებიცაა ჩართული.

ფილინის რედაქციით გამოცემულ ლექსიკონში კი ჟარგონში ჩართულია არგოს ნაწილი, პროფესიული ლექსიკა და საერთო სახალხო

ლექსიკა (ფილინი, 1979), რაც უშუალოდ სოციოლექტში შემავალ ერთეულთა საზღვრების არევაზე მიგვითითებს.

ასეთივე მდგომარეობაა თრაჯილის მიერ შემოთავაზებულ განმარტებასთან, რომელშიც გვაქვს სიახლეებიც სხვა განმარტებებთან შედარებით, თუმცა ბევრი მხარე აქაც მიჩქმალულია. ჟარგონი — 1) ენის ფორმა, რომელიც აღმოცენდა ენობრივი კონტაქტების სიტუაციაში, როგორც ენის გატეხვის შედეგი; მაგრამ რომელმაც ჯერ ვერ გახდა სტაბილური, ვერ დაფიქსირდა ან ვერ გახდა ოფიციალური ფორმა, თუნდაც არაფორმალური კოდიფიკაცია. ასეთი გავრცელებული ენის ნაირსახეობები აგრეთვე ცნობილია, როგორც გატეხილი ენის წინა სტადიის ფორმები. 2) არატექნიკური ტერმინი, რომელიც განსაზღვრავს აუტსაიდერების განსაკუთრებულ მოქმედებასთან ასოციაციას, რომელშიც თვით აუტსაიდერები მონაწილეობას არ იღებენ. ამ ტერმინის გამოყენება გამოხატავს ფაქტს, რომ ჩანაწერების ლექსიკა არის რთული და გაუგებარი. მაგალითად, კანონის ჩანაწერი შეიძლება ჩაითვალოს „იურიდიულ ჟარგონად“ არაიურისტების მიერ (თრაჯილი, 2003). ასევე ენობრივი კონტაქტების სიტუაციაა წამოწეული რომეინის განმარტებაში, რომელიც მიუთითებს, რომ ჟარგონი გულისხმობს მეტყველების ნაირსახეობას მინიმალური ლინგვისტური სისტემით და დიდი ინდივიდუალური ვარიანტით, რომელიც გამოიყენება კომუნიკაციისათვის კონკრეტულ სიტუაციებში სხვადასხვა ენის მოლაპარაკეთა შორის (რომეინი, 1994). თუმცა ლინგვისტური ენციკლოპედიური ლექსიკონისაგან განსხვავებით, აქ ენობრივი მხარე და სიტუაციურობაც წინა პლანზეა წამოწეული.

სოციოლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონში ჟარგონის მრავალი სახეობაა განხილული, ამიტომ განმარტება ვრცელია და კერძო და ზოგადი მახასიათებლები გაუმიჯნავია. ჟარგონი — ეროვნული ენის სოციალურად განპირობებული ნაირსახეობანი, დაფუძნებულნი ადამიანთა განცალკევებაზე სოციალური ნიშნების, ასაკის, ცხოვრების წესის, ინტერესთა ერთობის მიხედვით, ასევე ისეთი საქმიანობის სახეობების თანახმად, რომელიც არ არის დაკავშირებული პროფესიასთან; სოციალური დიალექტების ნაირსახეობა. ჯგუფური ჟარგონების გამოყენება დამოკიდებულია ურთიერთობის პირობებზე (სიტუაციაზე, მიზანზე, თემაზე, ადრესატზე და მისთ.), მაგრამ, ფუნქციონალური სტილებისაგან განსხვავებით, თითოეულ ჯგუფურ ჟარგონს აქვს მკაცრად განსაზღვრული და შეზღუდული გარემო, რომლის ფარგლებშიაც და რომლის ფარგლებს გარეთ ის არ გამოიყენება და გაუგებარია. ჯგუფუ-

რი ჟარგონები ფუნქციონირებენ ზეპირი ფორმით განსაზღვრულ კომუნიკაციურ სიტუაციებში: ურთიერთობის სხვაგვარ სიტუაციებში ჯგუფური ჟარგონების მატარებლები იყენებენ ეროვნული ენის სხვა ქვესისტემებს (ლიტერატურულ ენას, სოციალურ ქვეენას, უფრო იშვიათად კი — ტერიტორიულ დიალექტს და ხალხურ მეტყველებას). ჯგუფური ჟარგონები თამაშობენ სოციალური სიმბოლოს როლს, რომელიც აღნიშნავს ამა თუ იმ ჯგუფისადმი (სოციალურ-ეკონომიკური, ასაკობრივი, რასული და მისთ.) მიკუთვნებას, და გამოდიან აგრეთვე ამ ჯგუფის სხვა ჯგუფებისადმი დაპირისპირების სიმბოლოს სახით. სოციალური ჯგუფის კარჩაკეტილობის ხარისხის მიხედვით და აგრეთვე მასში არსებული ფასეულობითი ორიენტაციების თანახმად, ჯგუფური ჟარგონები შეიძლება იყოს მეტ-ნაკლებად ღია, ჟარგონიზმები კი განაწილებიან სტილისტური სკალის თანახმად, დაწყებული სასაუბრო-სახუმარო და დამთავრებული უხეში და ვულგარულით. საერთო-სახალხო ენისაგან ჟარგონები განსხვავდებიან ლექსიკით, ფრაზეოლოგიით, განსაკუთრებული სიტყვათწარმოებით, მაგრამ ამასთან ჯგუფურ ჟარგონებს არ გააჩნიათ სპეციფიკური გრამატიკული სისტემა. სიტყვებსა და სიტყვათშენაერთებს, რომლებიც ჟარგონების ქვესისტემებს ქმნიან, ჟარგონიზმები ეწოდება. ჯგუფური ჟარგონების ნომინატიური ერთეულები აღნიშნავენ არა სპეციალურ-პროფესიონალურ მოვლენებს (რომლებიც დაკავშირებულია მოცემული პროფესიონალური ჯგუფის თავისებურებებთან — შდრ.: „პროფესიონალიზმები“), არამედ ყოველდღიური ცხოვრების საგნებსა და მოვლენებს, ამიტომ ჯგუფური ჟარგონების ლექსიკა და ფრაზეოლოგია ყოველთვის სინონიმურია საყოველთაოდ ხმარებული ლექსიკისა და ფრაზეოლოგიისა, განსხვავდება მისგან ექსპრესიულობითა და სტილისტური კონოტაციებით. ჯგუფური ჟარგონებისათვის დამახასიათებელია საყოველთაოდ ხმარებული სიტყვების მეტაფორული, ახლებური გააზრება, ერთი და იმავე საგნის დასახელების სიმრავლე. ნასესხები და საკუთარი ლექსიკის თანაფარდობა ჯგუფური ჟარგონების სხვადასხვა სახეობაში სხვადასხვაგვარია (უცხოური სიტყვების ყველაზე დიდი რაოდენობა ახალგაზრდულ ჟარგონში გვაქვს). ჯგუფურ ჟარგონებში ლექსიკური და ფრაზეოლოგიური ერთეულების მიმდინარე საკმაოდ სწრაფი შენაცვლებადობა აიხსნება ექსპრესიულობის შენარჩუნებისაკენ სწრაფვით.

სხვადასხვა სოციალური ჯგუფების შესაბამისად, რომლებიც ჯგუფურ ჟარგონებს იყენებენ, გამოიყოფა ჯგუფური ჟარგონების შემდეგი სახეობები: ჯარისკაცების, სკოლის მოსწავლეების, ახალგაზრდული, სის-

ხლის სამართლის, ბანქოს მოთამაშეების, სოკოების შეგროვების მოყვარულების და სხვა.

ახალგაზრდული ჟარგონი / ახალგაზრდული სლენგი არის ჯგუფური ჟარგონების ნაირსახეობა, რომელსაც იყენებენ სკოლის მოსწავლეები, სტუდენტები, მუშა-ახალგაზრდობა.

სტუდენტური ჟარგონი / სტუდენტური სლენგი არის ახალგაზრდული ჟარგონის ნაირსახეობა, რომლის გამოყენების სფერო უპირატესად სტუდენტური გარემოა.

ციხისა და ბანაკის ჟარგონი(არგო) — გამოიყენება საზოგადოების ქვედა ფენებში, კრიმინალურ საქმიანობასთან დაკავშირებულ პირთა შორის. ჯგუფური ჟარგონების მოცემული ქვესახეობისათვის დამახასიათებელია საყოველთაოდ ხმარებული სიტყვების გამოყენება სპეციფიკური მნიშვნელობით. ჯგუფური ჟარგონების მოცემული ნაირსახეობის თავისებურებად თანამედროვე ეტაპზე (XX ს. ბოლოდან) ჩაითვლება მისი გაღწევა გამოყენების ტრადიციული სფეროს ფარგლებს გარეთ, მრავალრიცხოვანი ჟარგონიზმების (არგოტიზმების) ჩართვა მოსახლეობის სხვადასხვა ფენების მეტყველებაში ურთიერთობის სხვადასხვა სიტუაციებში და ამ ჟარგონის შეღწევა ენის სამწერლო ნაირსახეობაში.

ჟარგონიზმი არის ლექსიკური ან ფრაზეოლოგიური ერთეული, რომელიც გამოიყენება ჯგუფურ ჟარგონებში. ჟარგონიზმების გამოყენება ზეპირ მეტყველებაში მოტივირებულია და მიზნად ისახავს მოლაპარაკის იმ „თავისი“ სოციალური ჯგუფისადმი მიკუთვნების აღნიშვნას, რომელიც უპირისპირდება „უცხო“ ჯგუფს. უკანასკნელ წლებში დაისახა ჟარგონიზმების გაფართოებული გამოყენების ტენდენცია; ისინი უკვე არა მხოლოდ სოციოლინგვისტური ინდიკატორებია, არამედ გამოიყენება როგორც ექსპრესიული სტილისტური საშუალება ზეპირ და წერით მეტყველებაში (კოჟემიაკინა, კოლესნიკი და სხვები, 2006).

თითქმის ყველა ნიშანი ჩანს ვაითის დეფინიციაში: ჟარგონი არის სიტუაციიდან გამომდინარე ენის ფორმა საერთო-ენობრივი გრამატიკით, ფამილარულ-სასაუბრო სტილით, ემოციური სიტყვებით და ფრაზებით (გამონათქვამებით) (ვაითი 2002).

ამრიგად, ჟარგონი არის სოციალურად შეპირობებული ნაირსახეობა ნაციონალური ენისა, მინიმალური ლინგვისტური სისტემით და განსაკუთრებული ლექსიკით, რომელიც გამოირჩევა ემოციურ-ექსპრესიულობით, ეკონომიურობითა და სპეციფიკური კონოტაციით.

სხვა ერთეულებისაგან ჟარგონის განმასხვავებელ სპეციფიკურ ნიშნად ემოციურ-ექსპრესიულობა, სიტუაციურობა და კონოტაციურობა უნდა მივიჩნიოთ. ემოციურ-ექსპრესიულობისათვის შეიძლება მაგალითად, დავასახელოთ ახალგაზრდულ ჟარგონში გავრცელებული ჟარგონიზმი „პონტი“ და „ჩალიჩის“ განმარტება: „უპონტო პონტის პონტად ქცევას ეწოდება ჩალიჩი“. ეკონომიურობის მაგალითია ტოტალიზატორში გავრცელებული ჟარგონიზმი „მეტობა“, კონოტაციურია „ნიანგი“, „ძაღვები“ და სხვა.

თანამედროვე ქართულში ჟარგონი საკმაოდ გავრცელებული მოვლენაა. აქ შეიძლება განვიხილოთ ასევე ნადირობასთან, სათხილამურო სპორტთან დაკავშირებული ლექსიკაც. ეს სიტყვები რამდენიმე ათეული წლის წინ უფრო დარგობრივ ლექსიკას განეკუთვნებოდა, მაგრამ ბოლო წლებში მოხდა ამ სახეობების გარკვეული სოციალიზაცია. ისინი განსაკუთრებით მოდური და პრესტიჟული გახდა და, ამავე დროს, დასვენების და გართობის საუკეთესო საშუალებადაც. ამიტომ მათთან გავრცელებულ სპეციალურ სიტყვებსა და გამოთქმებს დღეს უფრო სოციალურობის იერი აქვთ და შესაძლებელია მათი ჟარგონის ჯგუფში განხილვა.

განსაკუთრებით ახალგაზრდებში ფართოდ გამოიყენება ჟარგონიზმები, რომლის პირველი საფეხური სასკოლო ჟარგონია.

სასკოლო ჟარგონი, როგორც სახელწოდება გვიჩვენებს, გავრცელებულია სკოლებში. მათ იყენებენ სკოლის მოსწავლეები, რომელთა ასაკიც დაახლოებით 10-დან 17 წლამდეა.

მოსწავლე ამ ასაკში გარკვეული ფიზიონომიური, ფსიქოლოგიური და სოციალური თავისებურებებით ხასიათდება. სწორედ სკოლაში სწავლობს ბავშვი ინტენსიურ კომუნიკაციას. ამ დროს ერთმანეთის გვერდით ვლინდება: 1) კერძო ინტერესები: მას აქვს თავისუფალი დრო, რომელიც სურს გაატაროს თავის მეგობრებთან, სადაც, ძირითადად, თავისუფლად გამოხატავენ თავიანთ აზრებსა და მისწრაფებებს, ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშე (ძირითადი გარეშე ჟარგონის შექმნისა); 2) სკოლა და მასწავლებლები, რომელთა ინტერესი მიმართულია სასწავლო საგნებისადმი. მათ სურთ დააინტერესონ მოსწავლეები თავიანთი საგნებით და ზოგ შემთხვევაში აიძულონ, შესაბამისი დისციპლინისადმი ყურადღება გამოიჩინონ; 3) მშობლების ინტერესი, რომ შვილების ინტერესი მიმართონ სკოლისა და განათლებისაკენ, დატვირთონ რაც შეიძლება (რომ არ „გაექცეს“ ბავშვი და დიდხანს დარჩეს მათი ზედამხედველობის ქვეშ); 4) თანაკლასელთა ინტერესები, რომელიც მი-

მართულია: ა) თავისუფალი დროისადმი ბ) მასწავლებელთა და მშობელთა მიმართ.

სწორედ ამ ჩამონათვლიდან გამომდინარე, ვინმეს ან რამეს წინააღმდეგ ყოფნა აიძულებთ თანატოლებს სოლიდარობისაკენ და იქმნება ჯგუფები, რომელთა წარმომადგენლებიც, ძირითადად, აზროვნებით, უფროსებისა და სკოლისადმი დამოკიდებულებით, ხშირად ფინანსურადაც უტოლდებიან ერთმანეთს. ამ დროს, ძირითადად, ფინანსურ დახმარებას მოსწავლეები იღებენ მშობლებისაგან და არ შეუძლიათ დამოუკიდებლად ცხოვრება. ამიტომაც მათ ჯერ არა აქვთ საშუალება, ოჯახის ფსიქოლოგიურ ზემოქმედებას დააღწიონ თავი.

ამ ასაკში მათი ჟარგონული სიტყვების მარაგი მცირეა და უმეტესობა სასწავლო პროცესთანაა დაკავშირებული. მაგალითად: ჩასტრახვა, მატალოზე წასვლა, შეფი, ბოსი, შურიკა, გენიოსა, შპარგალკა და სხვა. ეს სიტყვები ყველა მოსწავლისათვის ცნობილი და გასაგებია. აღსანიშნავია, რომ მასწავლებლებსაც და მოსწავლეებსაც ზედმეტ სახელებს ბავშვები გარეგანი ნიშნის, ფუნქციის, ან ხასიათის მიხედვით არქმევენ.

მოსწავლეთა ჟარგონი ძირითადად შედგება განსაკუთრებული ლექსიკისაგან, რომელიც სკოლისათვის არის განკუთვნილი და განსაკუთრებული სტილისტური, მოკლე გამონათქვამებით, პერიფრაზებით, რომლებიც გამოიყენება მოსწავლეთა ჯგუფებში ამა თუ იმ მოვლენისა თუ საგნის აღსანიშნავად.

გარდა ამისა, არსებობს სიტყვები, რომლებიც ეხმარება სიტუაციის მიხედვით ემოციურ კომუნიკაციებს შედარებით მცირე ჯგუფებში, რომლებსაც შეიძლება ჩაკეტილი სოციუმის ჯგუფები ვუწოდოთ. ამიტომ მათთან გავრცელებული სიტყვები, მხოლოდ მათ ქვეჯგუფში ფუნქციონირებს და შესაძლებელია სხვა სკოლის მოსწავლეთათვისაც კი გაუგებარი იყოს. საერთოდ სკოლის მოსწავლეთა ლექსიკა მუდმივ ვითარდება. იგი იცვლება ქალაქების, სკოლების და თვით ჯგუფების მიხედვითაც.

სასკოლო ასაკის ჟარგონს მიეკუთვნება ე.წ. კომპიუტერული ლექსიკა, რომელიც საინტერნეტო თამაშებთანაა დაკავშირებული. კომპიუტერული თამაშები დღეს საქართველოში ძალიან გავრცელებულია. ბავშვები იკრიბებიან და ეჯიბრებიან ერთმანეთს. კომპიუტერული თამაშების ლექსიკა, ძირითადად, ინგლისურიდანაა შემოსული. თამაშების სახელწოდებებია: ქონდიშენ ზერო, ქაუნთერ სტრაიქი, ანდაგრაუნდი...

როგორც საფრანგეთში, ისე საქართველოში მოსწავლეთა დამოკიდებულება ჟარგონისადმი რთულია და ურთიერთსაპირისპირო. ერთნი მიიჩნევენ, რომ ისინი უნდა გამოიყენონ და ამაში ცუდს ვერაფერს ხედავენ, ხოლო მეორენი აცხადებენ, რომ ეს არაა ქართული და ჟარგონიზმების გამოყენება ცუდი აღზრდისა და განათლების არქონის ბრალია.

მოსწავლეთა ჟარგონისათვის დამახასიათებელია გამოყენება ენობრივი რესურსებისა. მაგალითად, ისინი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ მეტაფორებს, როგორც სტილურ საშუალებებს. ამიტომაცაა, რომ ისინი ხშირად არსებით სახელებს ზედსართავისებრ გამოიყენებენ. მაგალითად, მოსწავლის გამონათქვამი, „ბულდოგა“ მიუთითებს მასწავლებლის თვისებაზე და ა.შ.

სკოლის მოსწავლეებთან გვხვდება: 1) მისალმების ფორმულები, მიმართვები პარტნიორის დასახელების მიხედვით (პრივეტ (ბესო), ბარო (ირაკლი)); 2) სახელი გრიფით (პრივეტები — ბავშვებმა იციან, რომ მათ ესალმება კონკრეტული პირი (ნიკა), რომელიც მხოლოდ მისალმების ამ ფორმას იყენებს); 3) რეპლიკები, აღფრთოვანებით და ცუდი სიტყვებით (ვაუ — გაკვეთილი ცდება, აუ — სხვა მასწავლებელი შემოდის).

მოსწავლეთა ჟარგონი არა მხოლოდ ზეპირმეტყველებაა. როგორც ყ-ბ. გუდაიე აღნიშნავს, იგი ასევე მიმიკაა, ჩვევების ერთიანობაა, რომელსაც მთელი ლინგვისტური სამყარო და თვით სკოლაც იყენებს (გუდაიე, 1997, 10).

თანამედროვე მსოფლიოში ძალიან გავრცელებულია აზრების გამოხატვის არაენობრივი სიმბოლოები, რაც ჩვენი მოსწავლეებისათვის (და საერთოდ, ახალგაზრდებისათვის) ძალიან მიღებული და გავრცელებული მოვლენა აღმოჩნდა. მაგალითად, ტელეფონებისა და ინტერნეტის საშუალებით ისინი აგზავნიან სპეციალურ სიმბოლოებს, რომლებიც მათ გრძნობებსა და ემოციებს უსიტყვოდაც გამოხატავს. მაგალითად: -))) - სასაცილო რამე და საერთოდ გაღიმებული სახე; : — — (((მოწყენილი სახე.

ვ. ვაითის „სოციოლინგვისტიკაში“ მოცემულია ცხრილი, რომელსაც აქტიურად იყენებენ გერმანიაში. ეს განსაკუთრებული ენა არის საკომუნიკაციო ენა, რომელიც შეესაბამება (გამოხატავს) ახალგაზრდის ფანტაზიასა და ექსპერიმენტებს (შდრ. შლობინსკი, 1993). აღფავიტი შედგება სულ 23 ნიშნისაგან () { } <> / \| * _ = : ; 8 9 @ P O X C D I.

სკოლის მოსწავლეებსრდა ახალგაზრდებში ეს სიმბოლოები ფართოდ გამოიყენება. განსაკუთრებით შეტყობინების ანუ sms-ების ენაში. მესიჯებს იყენებენ როგორც მოზარდები, ასევე — ზრდასრული ადამიანები. საქართველოს მოსახლეობა სმს-ტექსტებისათვის, იყენებდა ლათინურ ანბანს, თუმცა ამ ბოლო დროს ძალიან გახშირდა ქართული ანბანის გამოყენების შემთხვევები. **წ**-ს, **ჩ**-ს და ისეთ ასოებს, რომლებიც ინგლისურში ასოთშეთანხმებით გადმოიცემა (**წ**-ts, **ჩ**-kh.), ქართულში ცვლის **w**, **x**, რადგან კომპიუტერთან მუშაობისას, ქართული შრიფტით წერისას **წ**-ს **w**, ხოლო **ჩ**-ს **x** შეესაბამება (თუმცა, ზოგჯერ **ts** და **kh** ასოთშეთანხმებებიც გვხვდება). ახალგაზრდები, საშუალო და უფროსი თაობისაგან განსხვავებით, სიტყვათა შემოკლებულ ვარიანტებს ანიჭებენ უპირატესობას და ინგლისური მისაღმების ფორმებსაც ხშირად იყენებენ. მაგალითად, **hi** — ჰაი, **dz** — ძალიან, **pk** — პაკა, **uni** — უნივერსიტეტი, **gk** — გკოცნი, **resti** — რესტორანი, **six** — სიხარულო.. სპეციალურ პუნქტუაციურ სიმბოლოებსაც, ძირითადად, მოზარდები იყენებენ. სმს-ების ენა გამოირჩევა მარტივი და სახელდებითი წინადადებების გამოყენებით, აქ ეკონომიურობას ერთ-ერთი წამყვანი როლი ეკისრება. გავრცელებული მოვლენაა ასოების გამეორება ძლიერი ემოციის გამოსახატავად. მაგალითად, **kiii**, **miyvarxaar**, **giloocavt**...

ახალგაზრდული ჟარგონი

ახალგაზრდული ჟარგონის გამოყოფის საფუძველი, როგორც სახელწოდება გვიჩვენებს, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ასაკია. სკოლის დამთავრების შემდეგ მოსწავლე უკვე დამოუკიდებელ პიროვნებად გრძნობს თავს. იგი სრულწლოვანია და აქვს საკუთარი პირადობის დამადასტურებელი მოწმობა.

სკოლადამთავრებულთა ერთი ნაწილი სტუდენტი ხდება, მეორე დიდი ნაწილი — უფუნქციოდ რჩება ქუჩაში, ხოლო მცირე ჯგუფი ახერხებს შემოსავლის პოვნას. აქედან გამომდინარე, ახალგაზრდების უმეტესი ნაწილი ფინანსურად ჯერ კიდევ მშობლებზეა დამოკიდებული და ოჯახის ფსიქოლოგიური ზემოქმედების ქვეშ რჩებიან. მცირე ჯგუფისათვის კი სწორედ ამ დროს ხდება გადასვლა ოჯახის მზრუნველობიდან — დამოუკიდებლობამდე. თუმცა ქართული ტრადიციებიდან და დღევანდელი ეკონომიკური პირობებიდან გამომდინარე, ცალკე, დამოუკიდებლად ცხოვრება მაინც ძნელია. მშობლის ზრუნვა „აიძულებთ“ მათ იყვნენ ამ ოჯახის წევრები. სტუდენტობის დამთავრების შემდეგ

კიდევ ახალი ეტაპი იწყება მათ ცხოვრებაში. უკვე ბევრი მათგანი დამოუკიდებელი ხდება, ხოლო ერთი ნაწილი კვლავ უფუნქციოა.

ამრიგად, ახალგაზრდული ქარგონის მატარებლები, ძირითადად, 16-30 წლის ახალგაზრდები არიან. მართალია, ქარგონიზმები შემდეგაც რჩება მათ მეტყველებაში, მაგრამ აქტიური მოხმარებისა და ახალი ქარგონიზმების შექმნის პერიოდი სწორედ ზემოდასახელებული ასაკია.

მომხმარებელთა თვალსაზრისით, სწორედ ახალგაზრდული ქარგონი ქმნის ყველაზე დიდ ჯგუფს სხვადასხვა ქარგონის სახეებიდან. ახალგაზრდას ეძალება სურვილი, რომ თავისი გამოჩენილი ადგილი მოიპოვოს საზოგადოებაში. მათ სურთ, რაც შეიძლება მალე გახდნენ დამოუკიდებელი და დაიმკვიდრონ საკუთარი „მე“.

სასკოლო ქარგონის მსგავსად, უმეტესად, ვინმეს ან რამეს წინააღმდეგ ყოფნა აიძულებთ თანატოლებს სოლიდარობისაკენ და იქმნება ჯგუფები, რომელთა წარმომადგენლებიც აზროვნებით, საქმიანობით ზოგჯერ ფინანსურად და მეტყველებითაც უტოლდებიან ერთმანეთს (ლომთაძე, 2006, 135).

ახალგაზრდული ქარგონის ნიმუშები სამეცნიერო ლიტერატურაში XIX საუკუნის პირველი ნახევრიდან ჩნდება. ე. ბორისოვა ვარაუდობს, რომ ახალგაზრდული ქარგონის ისტორია შუასაუკუნეებიდან უნდა იწყებოდეს და უნდა გამოჩენილიყო დასავლეთ ევროპის სტუდენტთა წრეში (ბორისოვა, 1981, 83).

ამ ჯგუფშიც შესაძლებელია უფრო მცირე ქვეჯგუფების გამოყოფა, მაგალითად, სტუდენტთა წრეში გავრცელებული ქარგონიზმები სხვა ახალგაზრდებისათვის ხშირად გაუგებარია. ფიზ-მათი, საგანი შემეტენა, პინგვინები...

მეორე დიდი ნაწილი — ეს ის ჯგუფია, რომელსაც შეიძლება საკუთრივ ახალგაზრდული ქარგონის მატარებლები ეწოდოს. ჯგუფის წარმომადგენლები თითქმის ყველგან და ყველა სიტუაციაში ქარგონიზმებს იყენებენ. აქ ერთიანდებიან სკოლის დამთავრების შემდეგ უფუნქციოდ დარჩენილები, სტუდენტთა ნაწილიც. ისინი თავიანთ მეტყველებას უფრო მარტივად მიიჩნევენ და თვლიან, რომ აზრი ასე უფრო ნათლად გადმოიცემა.

ქარგონზე მსჯელობისას ბ. ჯორბენაძე აღნიშნავდა, „ქარგონს, გარდა გამორჩევიობისა, მეორე მხარეც აქვს. იგი კლავს პიროვნების ინდივიდუალობას და ყველასა და ყველაფერს ერთ უსახო მასად აქცევს. ეს კი უშუალო უკუზეგავლენას ახდენს ახალგაზრდის სულიერ

სამყაროზე. ახალგაზრდას უთუოდ აქვს თავისი, საკუთარი, სხვათაგან განსხვავებული განცდა, შეგრძნება, მსოფლგაგება, მაგრამ მის გამოსახატავად შესაფერისი სიტყვები ვერ უპოვია. მაშინ იგი იოლ გზას ირჩევს და ისევ და ისევ იმ სიტყვებს მოიხმარს, მის წრეში რომ ტრიალებს. თავდაპირველად, რა თქმა უნდა, იგი გრძნობს, რომ მის აზრსა და წარმოთქმულ სიტყვას შორის დიდი ზღვარია, მაგრამ თანდათან ეჩვევა ამ სიტუაციას, ინდივიდუალობის გრძნობა უჩლუნგდება, მერე კი მისი აზროვნებაც ამ სიტყვათა თარგზე აიგება და კიდევ ერთი ინდივიდი გახდება უსახური მასის უსახური ნაწილი“ (ჯორბენაძე, 1991, 12).

ახალგაზრდულ ჟარგონში ყველაზე ხშირად ზედსართავად გამოყენებული სიტყვები გვხვდება, რომლებიდანაც უარყოფითი ადამიანური თვისებების აღმნიშვნელი სიტყვები მეტი გამოიყოფა, ვიდრე დადებითისა, მაგალითად, კაზიოლი, ბნელი, ქლიავი და სხვა.

ახალგაზრდულ ჟარგონში შეიძლება გამოიყოს მესამე ჯგუფი, რომლებიც „კონტრასტულები“ არიან. ისინი, ძირითადად, იქცევიან სხვაგვარად, ვიდრე საზოგადოებაში მიღებული ნორმებია. მე-20 საუკუნის 50-იან წლებში, მაგალითად, რუსეთში არსებობდა ახალგაზრდული ჯგუფები, რომელთათვისაც დამახასიათებელი იყო ცხოვრების „იოლი“ გზების ძებნა და განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდნენ დასავლური ჯაზის მიმართ. მათთვის დამახასიათებელ ჟარგონს უწოდებდნენ „СТИЛЯГ“-ს, რომელიც არაერთხელ გამხდარა კრიტიკის საგანი (სკვარცოვი, 1964).

თითქმის ასეთივეა ევროპაში გავრცელებული „Peer gruppe“. ეს არის ერთი ასაკის ახალგაზრდების ჯგუფი, რომლებიც მხარს უჭერენ მშობლებისაგან მთლიანად გამოყოფას. ეს ჯგუფი მიმართულია საზოგადოების (ან რამეს) წინააღმდეგ. ისინი სოლიდარობას უცხადებენ მათი მსგავსი მიზნების მქონე ადამიანებს. ამ ჯგუფში შემავალი ახალგაზრდები, ძირითადად, მოკლებულნი იყვნენ (ან არიან) ოჯახურ სიტბოს. ამიტომ, როგორც კი მიეცემათ საშუალება, ისინი ცდილობენ გაანეიტრალონ მშობლებისაგან მიღებული ფსიქიკური ზეწოლა. ამ ჯგუფის სიმბოლოები არის როგორც ენობრივი, ასევე — არაენობრივიც. არაენობრივ სიმბოლოებად მიჩნეულია ტყავის ტანსაცმელი, კეპები, სპეციალური თმის ვარცხნილობა და სხვა. ასეთი გარეგნული სტილის მქონე ახალგაზრდებს, მათთვის დამახასიათებელი ენობრივი სტილი აქვთ, რომელსაც „სუბკულტურის ანტიენადაც“ მიიჩნევენ (ვაითი, 2002). ასეთი ჯგუფები საქართველოში XX საუკუნის ბოლომდე თითქმის არ არსებობ-

და. მოზარდთა ერთი ნაწილი, რომლებიც ანტიპათიურად იყვნენ განწყობილნი კომუნისტური რეჟიმის მიმართ, ორიენტაციას ქვეყანაში მათ მოწინააღმდეგე ჯგუფზე, კერძოდ, ქურდულ სამყაროზე, იღებდა. სწორედ ამიტომ იყო გავრცელებული მათი ჟარგონიზმები დიდი რაოდენობით ახალგაზრდულ ჟარგონში. XX საუკუნის ბოლოს, ქვეყნის პოლიტიკური მდგომარეობისა და ორიენტაციის ცვლის გამო, საქართველო მჭიდროდ დაუკავშირდა მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანას. ბევრი რამ გაშუქდა ტელევიზიითაც და თანდათან აქაც ჩნდება ზემოაღნიშნული ჯგუფების მსგავსი დაჯგუფებები, რომლებიც გარდა მეტყველებისა, ვარცხნილობებითა და ჩაცმულობით, ასევე საზოგადოებაში ქცევის წესების განსხვავებულობითაც გამოირჩევა ახალგაზრდების სხვა ჯგუფებისაგან.

ახალგაზრდულ ჟარგონში ყველაზე დიდი რაოდენობით გვხვდება ქართული წარმომავლობის სიტყვები, რომლებიც, ძირითადად, მეტაფორიზაციის შედეგად მიიღება. მაგალითად, დაკერა, გატეხა, გაასწორა და მრავალი სხვა. მეორე ადგილზეა რუსული წარმომავლობის სიტყვები: ბაბნიკი, ტორმუზი, ბლატები, ბაგაჟი და ა.შ. საკმაო რაოდენობით გვხვდება ებრაული წარმომავლობის სიტყვები. ებრაელთა ძირითადი საქმიანობა საქართველოში არალეგალური ვაჭრობა იყო, რაც მოქმედი კანონის შესაბამისად დანაშაულად ითვლებოდა. ამიტომაც მოვაჭრე ებრაელებს შემუშავებული ჰქონდათ თავიანთი „პირობითი, სავაჭრო-საიდუმლო ენა.“ ამ ენას XX საუკუნეში დიდი გამოყენება ჰქონდა. მან შეაღწია ებრაელთა საერთო-საყოფაცხოვრებო მეტყველებაში და უფრო მეტიც, ამ სიტყვებს ქართველი ვაჭრებიც გამოიყენებდნენ შემდეგ. ქართველ ებრაელთა პროფესიული ჟარგონი, რომლის გაჩენა თავის დროზე განპირობებული იყო საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობებით, უკვალოდ არ გამქრალა. მისთვის დამახასიათებელ ლექსიკას ვხვდებით დღესაც, უკვე ქართულ ქალაქურ ჟარგონში (დუმბაძე, 1979). ეს ებრაული ჟარგონიზმები სხვა არაფერია, თუ არა გაქართულებული ებრაული სიტყვები, რომლებიც საკმაოდ ძველია და ბიბლიის ტექსტიდანაც კი არის ცნობილი. მაგ., დათირა, გაასუხარა, იხელთა, ბაითი და სხვა. ამ ბოლო წლებში თანდათან დაიწყო ინგლისური ლექსიკის გავრცელება ახალგაზრდულ ჟარგონში. მაგ., რე-ქული.

თანამედროვე ჟარგონის სახეებიდან უნდა გამოვყოთ აგრეთვე აზარტულ სათამაშო ბიზნესთან (ტოტალიზატორი, სამორინე, კაზინო, ონლაინ თამაშები) დაკავშირებული ჟარგონიზმები, რომლებიც დაახლოებით ბოლო 20-30 წელია რაც გაჩნდა ქართულ რეალობაში. ამ

ჯგუფს, პირობითად, ტოტალიზატორის ჟარგონს ვუწოდებთ. მართალია, საბჭოთა პერიოდში ასეთი ტიპის დაწესებულებები ოფიციალურად არ არსებობდა, თუმცა ამით იმის თქმას არ ვაპირებთ, რომ საბჭოთა მოქალაქე არ თამაშობდა. თუმცა ასეთი რაოდენობით, როგორც დღეს, რა თქმა უნდა, არა, მაგრამ დაფარულად, შეზღუდული რაოდენობით ამგვარი ჯგუფები ადრეც არსებობდა, რომლებსაც შემუშავებული ჰქონდათ შესაბამისი ლექსიკაც (ყომარი — თანხაზე თამაში, ყომარბაზი — ადამიანი, ვინც თანხაზე თამაშობდა ბანქოს, ნარდს ან სხვა სახის აზარტულ თამაშს, ჩაბარება — თანხის დათქმულ დროზე მიტანა, ფუმფლი — ადამიანი, რომელმაც წაგებული თანხა არ / ვერ მისცა მოგებულ პირს და სხვა). ეს ლექსიკა დღესაც ფუნქციონირებს და მას უამრავი ახალი ერთეულიც დაემატა ახალი სიტუაციის შესაბამისად.

დღეს, თამაშებთან დაკავშირებული ლექსიკა ნამდვილად ჟარგონს განეკუთვნება, რადგან ამ ჯგუფში სხვადასხვა პროფესიისა და ასაკის ადამიანები გაერთიანებული არიან ერთი საერთო ინტერესით — აზარტული თამაშის სიყვარულით და მათ წრეში გავრცელებული სიტყვები არ იქმნება რაიმეს დაფარვის მიზნით. აქ სიტყვათა ეკონომიურობას წამყვანი ფუნქცია ენიჭება (კუში — კოეფიციენტი, ერთიანი — ჩამონათვალში მითითებული პირველი გუნდის მოგება, ორი იქსი — მოიგებს ჩამონათვალში მეორე ადგილზე მყოფი გუნდი, ან ფრე დამთავრდება, ტაიმბოლო — ორივე ტაიმის შედეგის გამოცნობა და სხვა). ძირითადად, ამ ჯგუფის წევრები მამაკაცები არიან.

ტოტალიზატორთან დაკავშირებული ლექსიკა, ძირითადად, ქართული (მეტობა, ნაკლებობა, გადაბმა, ცოცხალი), რუსული (მინუსოვკა, დაგრუზვა) ან ინგლისური (ბუქმეიკერი, ფლეიოფი) წარმომავლობისაა.

0.2.1.4. სლენგი

ტერმინი სლენგი საქართველოში შედარებით გვიან გავრცელდა. ამ ტერმინის წარმომავლობის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. ზოგს იგი ბოშური სიტყვიდან მომდინარედ მიაჩნია (awinknur), ზოგს კი სკანდინავიურად (ნორვეგიული slengja, kjef-ten — სიტყვიერი შეურაცხყოფა, slengjenamn — მეტსახელი).

სოციოლინგვისტურ ტერმინათა ლექსიკონში სლენგი განმარტებულია, როგორც ერთობლიობა ჟარგონიზმებისა, რომლებიც შეადგენენ მეტყველებისადმი უხემ-ფამილარული, ზოგჯერ იუმორისტული დამოკიდებულების ამსახველი სასაუბრო ლექსიკის შრეს. გამოიყენება უპი-

რატესად უშუალო ურთიერთობის პირობებში (კოჟემიაკინა, კოლესნიკი და სხვები, 2006).

თ. გამყრელიძის განმარტების მიხედვით, ზოგიერთი სოციალური ჯგუფი, რომელიც ჟარგონს იყენებს, ღიაა და საზოგადოების ორგანულ ნაწილს შეადგენს. ასეთ ჯგუფებში ჟარგონს კოლექტიური თამაშის სახე აქვს. მას ზოგჯერ სლენგსაც უწოდებენ (მაგალითად, მოსწავლე ახალგაზრდობის სლენგი). ის ექსპრესიულია, ძალიან არამდგრადია, ექვემდებარება მოდას. ასახავს ფამილიარულ, იუმორისტულ ან ირონიულ, ოდნავ უხემ დამოკიდებულებას სინამდვილისადმი. იხმარება უშუალო საუბრის დროს ჩვეულებრივ — საკუთარი განსაკუთრებულობის ხაზგასასმელად. სლენგის ძირითადი თემატიკაა საჭმელ-სასმელი, ფული, ემოციები, ადამიანის ინტელექტუალური შესაძლებლობები, გარეგნობა, სწავლის პროცესი და სხვა (გამყრელიძე, 2003). ამ განმარტებაში ჟარგონისა და სლენგის საზღვრები მთლად გამიჯნული არაა, თუმცა ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანი, რომ სლენგი ექვემდებარება მოდას — ხაზგასმულია.

პრალის ლინგვისტური სკოლის ლექსიკონში აღნიშნულია, რომ სლენგი ილაშქრებს არსებული ენობრივი ნორმების წინააღმდეგ, როგორც სოციალური დაქვემდებარების პრინციპული ფორმა. იგი განუწყვეტლივ ცდილობს ამხილოს ენობრივი ნორმების უსაფუძვლობა და მისი მცდარობა.

სლენგად მიჩნეულია ლექსიკა, რომელიც ასოცირდება არაფორმალურ ან სასაუბრო სტილთან. მის გამოყენებას განაპირობებს მოდა. შეიძლება მხოლოდ გამოიყენებოდეს სლენგის ზოგიერთი ერთეული და ამიტომაც ასოცირდება განსაზღვრულ ასაკობრივ ჯგუფთან, თუმცა ზოგჯერ სლენგური სიტყვები და ფრაზები შეიძლება დიდხანს დარჩეს ენაში. სლენგში ხშირად აღმოჩნდება ჟარგონიდან და არგოდან გადასული სიტყვები, რომლებმაც შეიძლება შეიძინოს ოფიციალური სტილისტიკური სტატუსი. სლენგი არ უნდა აგვერიოს არასტანდარტულ დიალექტთან. სლენგური ლექსიკა სხვადასხვა ენიდან მოდის. სლენგი უფრო მოგვაგონებს დაბალი სასაუბრო სტილის ლექსიკას, რომელიც გავრცელებულია რომელიმე პერიოდში და განეკუთვნება ლექსიკურ-ექსპრესიულ ენობრივ ერთეულთა რიცხვს. ის აერთიანებს სხვადასხვა ჟარგონული, არგოტული ჯგუფებიდან უფრო ფართო ჯგუფებში გადასულ სიტყვებს. სლენგით საუბარი მოგვაგონებს გარკვეული ეტალონისადმი მიბაძვასაც. სლენგურ ლექსიკაში ზოგჯერ აერთიანებენ ასევე ვულგარიზმებსა და ბარბარიზმებს. ბარბარიზმი უცხოენოვანი სი-

ტყვას, რომელიც ჩვეულებრივ გამოიყენება სტილისტური მიზნებით „ადგილობრივი კოლორიტის“ შესაქმნელად ან „მოდის მოთხოვნების“ შესაბამისად. განეკუთვნება ნასესხები ლექსიკის ნაკლებად ათვისებულ სახეობას, შეიძლება გამოყენებულ იქნას ტრანსლიტერაციული ან უცხოენოვანი დაწერილობის ფორმით (VIP-პერსონს) (კოჟემიაკინა, კოლესნიკი და სხვები, 2006). ვულგარიზმი კი არის დაუხვეწავი, ზოგჯერ დაუდევარი, დაბალი სტილის ლექსიკა, რომელიც დაუშვებელია ზრდილობიან მეტყველებაში. თუ კარგად დავაკვირდებით, ადვილი შესამჩნევია, რომ ამ სამ ერთეულს (სლენგი, ბარბარიზმი, ვულგარიზმი) მართლაც აქვს ბევრი საერთო, მაგ., სტილისტიკური მიზნები, „მოდის მოთხოვნები“, ეტალონისადმი მიბაძვა, ნასესხობების გამოყენება. ამიტომაც ძალიან ჭირს ხშირად მათ შორის მკვეთრი ხაზის გავლება. ასე რომ, აროგანტული, კრეატიული, ბარბარიზმია, რადგან მათ მოეპოვებათ ენაში ეკვივალენტი (მედიდური, შემოქმედებითი და ა. შ), თუმცა მათი სოციალური ჯგუფების მიერ გამოყენება სლენგურ ლექსიკაში განხილვის საშუალებასაც იძლევა. ჩიზბურგერი, ბარბეკიუ და სხვა, რომელიც ასევე ნასესხობაა — სლენგია, რადგან მათი ეკვივალენტი ენაში არ მოგვეპოვება, მათი დასახელების ცოდნა მხოლოდ სოციალურ ან ასაკობრივ ჯგუფებთანაა დაკავშირებული. ამიტომ ასეთ შემთხვევებში, კარგი იქნება, თუ საკლასიფიკაციო ნიშნად ეკვივალენტის არსებობა-არარსებობას გამოვიყენებთ.

განსაკუთრებით ფართოდაა გავრცელებული საქართველოში კომპიუტერულ ტექნოლოგიებთან დაკავშირებული სლენგი. ამ ერთეულების სლენგში განხილვის საშუალებას გვაძლევს ძირითადად ის გარემოება, რომ იგი საყოველთაოდ გავრცელებულია თითქმის ყველა სოციალურ თუ ასაკობრივ ჯგუფში და ყოველდღიურად გამოყენებული სასაუბრო ლექსიკაა. კომპიუტერული ტექნოლოგიების გავლენა ქართულ ენაზე დღითიდღე იზრდება.

ინფორმატიკასა და უახლეს კომპიუტერულ ტექნოლოგიებთან დაკავშირებული ლექსიკა საქართველოში XX საუკუნის ბოლოდან იწყებს განვითარებას და ჩვენს დროში თითქმის ყველა თაობისა და სოციალური მდგომარეობის წარმომადგენელთა მეტყველებაში გავრცელდა. ძნელი წარმოსადგენია მუშაობა ადამიანის მოღვაწეობის რომელიმე სფეროში კომპიუტერის გარეშე. ამიტომ კაცობრიობამ, ინფორმაციული ტექნოლოგიის რევოლუციური პროდუქტი — გლობალური კომპიუტერული ქსელი, ინტერნეტი, თავის სამსახურში ჩააყენა. ინტერნეტ-ურთიერთობები განსხვავებულია ტრადიციული კომუნიკაციე-

ბისაგან. სწორედ ამან წარმოშვა ლინგვისტიკაში თანამედროვე პრობლემა „ენა და კომპიუტერი“, სადაც ხელოვნური ენებისა და ინტელექტის საკითხი საფუძვლიან კვლევას საჭიროებს, დაწყებული ორთოგრაფიდან, დამთავრებული ლექსიკით.

ხშირად კომპიუტერული პროგრამების სახელწოდებები ლათინური შრიფტით იწერება. მაგ., **Anonym mailer**-ი მცირე მოცულობის საფოსტო პროგრამაა და სხვა. ამის მიზეზი არის ის, რომ რაღაც ცნება უკვე შემოსულია ენაში და გამოიყენება ამ ენაზე მოსაუბრეთა მიერ, მისი ორთოგრაფიული ადაპტაცია კი გვიანდება. შედეგად მიიღება ანგლიციზმი, რომელიც გრაფიკულად ისე გამოისახება, როგორც ეტიმონი. სავარაუდოა, რომ ასეთი ლათინური დამწერლობის ანგლიციზმები ვერ დამკვიდრდება ენაში და სულ ცოტა ხანს იარსებებს, სლენგი ხომ ლექსიკის შედარებით არამდგრადი შრეა. ისიც ფაქტია, რომ ასეთ ანგლიციზმებს იყენებენ ინტერნეტფორუმებსა და ჩატებში, რადგან მათი საშუალებით კომუნიკატორები უფრო გასაგებად და ზუსტად გადასცემენ შეტყობინებებს (ლომიძე, 2005, 365).

დღეისათვის ინტერნეტის ენა მდიდრდება ახალ-ახალი ლექსიკური ერთეულებით. აქ სიტყვაწარმოებას ფართო გასაქანი ეძლევა. განსაკუთრებით აქტიურად იყენებენ სასაუბრო ენაში გავრცელებულ მორფემებს: დავირუსება, დაკლიკება.. იქმნება რთული სიტყვები: ვებ-გვერდი, ვებ-დიზაინი.. ყველაზე ხშირია ინგლისური ნასესხობანი: სერვერი, საიტი, ჰაკერი..

ფართო გამოყენებისაა კომპიუტერული პროფესიონალიზმები, რომლებიც აღნიშნავენ კომპიუტერის მომხმარებლის ექსპერსიულობას, კომპიუტერის ნაწილებს, პროგრამულ უზრუნველყოფას. ეს ჟარგონები უმეტესად იქმნება ინგლისურის საფუძველზე, ან ინგლისურის კალკია: ვინდუზა — ვინდოუსი, ასევე გვხვდება ქართული შესატყვისებიც: პროცესორი — ტვინი... განსაკუთრებით საინტერესოა ონომასტიკური ლექსიკა. აქ გვხვდება როგორც ნამდვილი სახელები, ასევე ფსევდონიმები, ე.წ. ნიკი (ინგ. ნიცენამე), რომლებიც ექსპერსიულობით გამოირჩევიან.

ინტერნეტის ენას ახასიათებს გრამატიკული თავისებურებებიც. ძირითადად, გამოიყენება მხოლობითი რიცხვის მეორე პირის ბრძანებითის ფორმები: გახსენი, შეინახე, დააკლიკე, დაალაიქე, გააშიარე... გვხვდება მარტივი, უბრალო სასაუბრო ენისათვის დამახასიათებელი წინადადებები. მიეცი შენახვა; მიმაგრებული ფაილით გაგზავნე..

კომპიუტერული ტექნოლოგიების შემოსვლას მოჰყვა შესაბამისი ლექსიკის სესხება. ამიტომ მასაზრდოებელი წყარო ინგლისურია. ბაიტი

(ინგ. byte), ბროუზერი (ინგ. browser), ვებ-რაიტერი (ინგ. web, writer), ვებ-გვერდი (ინგ. წებ), ვინჩესტერი (მყარი დისკი hard disk), ჯოისტიკი (ინგ. joystick), კოპირაითი (ინგ. copyright), კურსორი (ინგ. cursor), ლისტინგი (ინგ. listing), მოდემი (ინგ. modem.), მეილი (ინგ. mail), ონლაინი (ინგ. on-line), ოფლაინი (ინგ. off-line), პროცესორი (ინგ. processor), საიტი (ინგ. site), სერვერი (ინგ. server), ფაილი (ინგ. file), ჰაკერი (ინგ. hacker), ჰარდი (ინგ. hard), ჩატი (ინგ. chat) და სხვა. ზოგჯერ ვრცელდება ქართული ტერმინებიც: შენახვა, თუმცა პარალელურად დასტურდება ინგლისური სეივი (save).

0.2.2. პროფესიული ენა

პროფესიული ენები ემსახურება სპეციალისტებს შორის ოპტიმალურ ანუ პროფესიიდან გამომდინარე სპეციფიურ კომუნიკაციას (ვაითი, 2002). იგი განსხვავდება ტერმინოლოგიისაგან, რომელიც არის ნორმირებული სპეციალური (დარგობრივი) ლექსიკა.

პროფესიონალიზმები არის არაოფიციალური დასახელებანი, რომლებიც ზეპირსიტყვიერებაშია დაფუძნებული რომელიმე პროფესიის წარმომადგენლებისათვის. იგი არის მოცემული პროფესიული ჯგუფისადმი კუთვნილების სიმბოლო მაგ., პროგრამისტების ენა, სპორტული ენა, სამხედროების ენა და სხვა. ეს ლექსიკა და ფრაზეოლოგია გავრცელებულია რომელიმე პროფესიის მქონე პირთა ჯგუფში. პარალელურად გვხვდება პროფესიული ჟარგონი ან პროფესიული არგო.

პროფესიული ენა / ჟარგონი / არგო ერთმანეთისაგან საკმაოდ განსხვავებულია და მათი სინონიმებად გამოყენება დაუშვებელია.

პროფესიული ენა მოიცავს ოფიციალურ ტერმინოლოგიას, პროფესიულ ჟარგონს და არგოს ერთად. მაგ., როდესაც ექიმი მეტყველებს პაციენტის თანდასწრებით სხვა მედიკოსთან, ის იყენებს ოფიციალურ სამედიცინო ტერმინოლოგიას (პლევრიტი), ასევე შეიძლება გამოიყენოს, არაოფიციალური დასახელებაც, რასაც პროფესიონალიზმს (პროფესიულ ჟარგონს) ვეძახით (გაჟონვა) და პროფესიული არგო, როდესაც კომუნიკაციის საგნის დაფარვას ცდილობს (ცვერი).

პროფესიული ჟარგონი საკმაოდ გავრცელებული მოვლენაა თანამედროვე მსოფლიოში და შესაბამისად საქართველოში. ის არსებობს ყველა პროფესიის წარმომადგენელთა მეტყველებაში ოფიციალური ტერმინოლოგიის გვერდით. მთავარი ფუნქცია ეკონომიურობა, ლოგიკურობა და გამომსახველობითობაა.

0.2.2.1. პოლიტიკური და ეკონომიკური პროფესიონალიზმები

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ინტენსიურად შემოდის საერთაშორისო და სამართლებრივ ურთიერთობებთან დაკავშირებული ლექსიკა, რომელთა შემომტანებიცა და გამავრცელებლებიც პოლიტიკოსები, ეკონომისტები, იურისტები და ჟურნალისტები არიან.

რადგან საერთაშორისო ურთიერთობები მოიცავს როგორც სამართლებრივ, ასევე ეკონომიკურ ურთიერთობებს, ამიტომ ამ ჯგუფში განვიხილავთ პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და საერთოდ, ბიზნესთან, საქმიან ადამიანებთან დაკავშირებულ სოციოლექტიზმებს. აქ ყველაზე დიდი რაოდენობით გვხვდება ნასესხები ლექსიკა. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან XX საუკუნის 90-იანი წლების ძირეული ცვლილებები სწორედ ამ სფეროს შეეხო. მოხდა ძველი სოციალური ფორმაციის რღვევა და ჩვენთვის სრულიად ახალ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ წყობილებაზე გადასვლა. კაპიტალისტური მსოფლიოსათვის კარგად ცნობილი პროცესები მხოლოდ ბოლო დროს გახდა ჩვენთვის ნაცნობი, ამიტომ საგნებსა და მოვლენებს, ძირითადად, ნასესხები ლექსიკა შემოჰყვა: აგენტი, აქციზი, აქციონერი, ინფლაცია, არბიტრაჟი, არენდა, აუდიტი, ბანკროტი, გაკოტრება, ბონუსი, ვიზა ბარათი, დეპოზიტი, დისკრიმინაცია, სივი, დოტაცია, კარუსელი, ჩრდილოვანი ეკონომიკა, ინვესტიცია, კვოტა, სეკვესტრი, აუდიენცია, კრედიტი, ლიმიტი, მონიტორინგი, ბრუნვადი კაპიტალი, პარიტეტი, ნოტა, რეგლამენტი, რენტაბელურობა, სუბსი-დია, ლიზინგი, ცირკულაცია, ემბარგო, კონსესუსი, ლიბერალიზაცია, ლობი, ქარიზმა, ქლიარინგი, კონსიგნატორი, კრეკი, ლისტინგი, მენეჯერი, ტაიმერი, ტენდერი, ტრანსფერი, ტრანში, ჩარტერი, სამიტი, დეპორტაცია, იმიჯი, იმიჯმეიკერი, იმპიჩმენტი, ელექტორატი, პრაისლისტი, ინვოისი, ავტორიტარიზმი, ტრანში...

ეს, ერთი მხრივ, აიოლებს კიდევ პროფესიულ ურთიერთობებს, მაგრამ არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ ქართულ ენას უაღრესად მდიდარი ლექსიკური ფონდი აქვს და მისი შესაძლებლობები აუცილებლად უნდა გამოვიყენოთ.

აქ წარმოდგენილ სიტყვათა ერთ ნაწილს ქართული შესატყვისიც მოეპოვება, მაგრამ მასმედიის პროპაგანდითა თუ თვით ამ წრის წარმომადგენელთა მეტყველების პრესტიჟულობის გამო საზოგადოებაში ნასესხები ფორმები უფრო გავრცელდა. მაგალითად, შესატყვისი მოექმნება სეკვესტრი — შეკვეცა; ნალოგი — ბეგარა; არენდა — იჯარა; ტრენინგი — წვრთნა, სწავლება. თუმცა ხშირია შემთხვევა, როცა

ნასესხებ სიტყვას დამატებითი ნიუანსი ახლავს და ქართულის ზუსტ შესატყვისად არ აღიქმება. ასეთ შემთხვევაში იქმნება სინონიმური წყვილები, რომლებსაც, ისევე როგორც ყველა ლექსიკურ სინონიმს, ნიუანსური სხვაობა ახასიათებთ. მაგალითად, ცოდნა — კომპეტენცია; ტრანსფერი — გადარიცხვა...

ზემოდასახელებული ზოგი სიტყვა 1990-იან წლებამდე მივიწყებული იყო, თუმცა უცხო სიტყვათა ლექსიკონში მათი განმარტება გვხვდება. მაგრამ რადგან უმეტესობა ენის პასიურ მარაგს განეკუთვნებოდა და ქვეყანაში წყობილების შეცვლის შემდეგ კვლავ აქტიურ მარაგში მოექცა, ვიწროსპეციალურიდან საერთო ენაში გადმოინაცვლა.

თანამედროვე ქართული წარმოგვიდგენს ნათელ მაგალითს იმისას, თუ როგორ გადადის ვიწრო სპეციალური ტერმინოლოგიიდან სიტყვები საერთო ენაში და როგორ განიცდიან ტერმინები დეტერმინოლოგიზაციას.

0.2.3. ქართული სოციოლექტიზმების სტრუქტურა

სოციოლექტიზმები მნიშვნელობის მქონე სიტყვებია და ამიტომ მათ გადმოსაცემად დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე მეტყველების ნაწილებია არჩეული. ძირითადად, არსებითი სახელები, ზედსართავები და ზმნები. თუმცა აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ მხოლოდ ლექსიკა სრულად ვერ წარმოაჩენს სიტყვათა სოციოლექტურ ბუნებას. საჭიროა გრამატიკაც, ფორმის გრამატიკული ანალიზიც. რა თქმა უნდა, ფონეტიკური და გრამატიკული სისტემა დიდ სხვაობას არ გვიჩვენებს ქართულ ლინგვისტურ სისტემასთან შედარებით. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან ყოველი დიალექტის სისტემა (მათ შორის სოციალურისაც) იმ ენითაა შეპირობებული, რომლის ნაირსახეობასაც წარმოადგენს.

სტრუქტურული ანალიზით სოციოლექტიზმები ორ დიდ ჯგუფად იყოფა: პირველ ჯგუფს შეადგენს ყველაზე მინიმალური სტრუქტურული ერთეული — ერთსიტყვიანი სოციოლექტიზმი და მეორე ჯგუფს — შესიტყვებები, ანუ სოციოლექტური გამოთქმები. თითოეულ ჯგუფში გამოიყოფა კიდევ უფრო მცირე ქვეჯგუფები. მაგ., ერთსიტყვიანი სოციოლექტიზმი შეიძლება იყოს მარტივი: გააჯაზა, დაიზეთა, საკაიფო; ნაწარმოები: ბრახისტი, გენიოსა, მანდრაჟისტი; რთული: შანსმაისტერი, შანსპეპელა... წარმოშობის მიხედვით, ქართული (დაქნეული, დაზეთილი, დაკერა) ან ნასესხები სხვადასხვა ენიდან (მაგ., ბაითი, ნაშა, გოიმი, ტობე, ქსივა და სხვა ებრაულიდან ნასესხებია; ვაზვრატი, კაზიოლი, ტრუბი — რუსულიდან, ჰარდი, ქული — ინგლისურიდან და ა.შ.). მეო-

რე დიდი ჯგუფია სოციოლექტური შესიტყვება: ძან ეგეთი, შატალოზე წავიდა, პაი მიილო, წამალზე ზის, მაყუთი გაჭრა, ატაშოლი მისცა და სხვა. შესიტყვებაც შეიძლება იყოს სხვადასხვა ტიპის: 1) თავისუფალი, ანუ ანალიტიკური, რომლის დაშლა შეიძლება შემადგენელ ნაწილებად. მას თავისუფალი შესიტყვებაც შეიძლება ეწოდოს. ასეთ შესიტყვებაში ცალკეული კომპონენტი დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონეა და კომბინაციურად სხვადასხვა სიტყვებთან გვხვდება ხოლმე. მაგ., ბათი დაითრია, ბათი გაშმონა; 2) არათავისუფალი შესიტყვება, რომელთა წევრების დაცილება არსებითად უკარგავს სოციოლექტს ცნებით შინა-არსს: პონტი გაჩითა, პონტი აავდო; 3) სინთეზური, ანუ იდეომატური შესიტყვებები, რომლის დაყოფა ცალკეულ ნაწილებად არ შეიძლება: კაი ბიჭი, ძან ეგეთი...

პირობითად, შეიძლება გამოიყოს მესამე ჯგუფიც, რომელშიც ერთიანდება სიმბოლოების მეშვეობით ნაწარმოები სოციოლექტიზმები. მაგ., შარაფი და სიმბოლოდ ყელზე თითის მიღება და სხვა.

ბუნებრივია, რაც უფრო სხარტი და ლაკონიურია სოციოლექტიზმი, მით მეტია მისი ღირებულება. ამ თვალსაზრისით ერთსიტყვიან სოციოლექტიზმებს უპირატესობა ენიჭება, მაგრამ სინტაქსური საშუალებებით შედგენილ სოციოლექტიზმებს ასევე ახასიათებს შინაარსის გამჭირვალობა (ლომთაძე, 2010, 35).

0.2.4. სოციოლექტიზმების ფონოლოგია და ფონეტიკა

დიალექტოლოგიისა და სოციოლინგვისტიკის კრიტერიუმების განხილვისას ბ. ჯორბენაძე აღნიშნავს, რომ „სოციოლინგვისტური კრიტერიუმები საშუალებას გვაძლევენ ავხსნათ იმ რიგის მოვლენები, რომლებიც წმინდა ენათმეცნიერული თვალსაზრისით ვერ განიმარტებიან. მაგალითად, რატომ არის, რომ რბილი ლ-ს წარმოთქმა ფორმებში „პალმა“, „პალტო“, „რეგოლუცია“, საზოგადოების გარკვეულ ფენაში სავსებით დასაშვებად მიიჩნევა (ვინაიდან გამსესხებელი ენის ცოდნაზეც მიუთითებს — თ. ლ.), მაგრამ აშკარა უარყოფით რეაქციას (გაკილვას, დაცინვას) იწვევს ანალოგიური წარმოთქმა ფორმებში „ტოლმა“, „ლტოლვა“? იმიტომ რომ პირველს სოციალური სანქცია აქვს (ამ ფენის წარმომადგენელთათვის ინტუიციურად მისაღებია სხვა ენებიდან ნასესხებ ფორმებთან ერთად შესაბამისი წარმოთქმის სესხებაც), მეორე რიგის ფორმებს კი ასეთი შეფასება არ ეძლევა“ (ჯორბენაძე, 1989, 192). მართლაც, ქართულ სოციოლექტებში ძალიან ხშირად დასტურდება რბილი ლ. თუ 1989 წელს გამოცემულ სახელმძღვანელოში რბი-

ლი ლ-ს ასეთი წარმოთქმა დასაცინი იყო, ახლა უკვე ეს ძალიან გავრცელებული მოვლენაა და გაკილვას, თითქმის, არ იწვევს, თუმცა სპეციალისტები ხშირად გვახსენებენ, რომ რბილი ლ ქართულისათვის დამახასიათებელი არ არისო.

დასტურდება ცხვირისმიერი მეტყველების მანერა. ამ პრობლემაზე მიუთითებდა ა. არაბული: „ბოლო დროს ქალაქის ახალგაზრდობაში გამოიკვეთა ერთგვარი ცხვირისმიერი მეტყველების მანერა, რომელიც შესაბამისი ეფექტის განზრახ, სპეციალურად შექმნას გულისხმობს. ამგვარ მეტყველებაში ზოგი სხვა სონორიც კი თითქოს **ნ**-დ ისმის“ (არაბული, 2005).

ქართული თანხმოვნების სამეულთა სისტემაში არსებული მკვეთრი ბგერები ქართული ბგერითი სისტემისათვის სპეციფიკური ბგერებია; მათი საარტიკულაციო თავისებურებაა პარალელური ხშვა სახმო სიმების არეში. თანამედროვე ენობრივ გარემოცვაში აქტუალურია ამ ბგერათა ხვედრითი წილის შენარჩუნებაზე ზრუნვა. ამიტომაც სპეციალისტები რეკომენდაციას უწევენ ევროპული ენების სათანადო რიგის ბგერების მკვეთრად გადმოტანას (არაბული, 2005, 70). თანამედროვე ქართულ სოციოლექტებში ეს ბგერები, უმეტეს შემთხვევაში, მკვეთრად არ გადმოდის. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქუთაისში უფრო ხშირია მკვეთრი ბგერებით გადმოტანა, ვიდრე თბილისში (მდრ.: ტრილერი // თრილერი; ეკვივალენტი // ექვივალენტი...).

სოციოლექტიზმების უმრავლესობა ნასესხები სიტყვებია. განსაკუთრებით მრავალფეროვანია რუსიციზმებისა და ანგლიციზმების ფონოლოგია, რომელთა წარმოთქმა ყალიბდება ამ ენათა, აგრეთვე მიმღები ენის ფონოლოგიური სისტემების მსგავსება-განსხვავების საფუძველზე.

ნასესხები სოციოლექტიზმების ფონოლოგიაზე დაკვირვება გვიჩვენებს:

1) თუ ორივე ენის წარმოთქმის სისტემას აქვს ერთგვარი ელემენტები, მაშინ ხდება სრული ჩანაცვლება. ამ პროცესს ნულოვანი ტრანსფონემიზაცია ეწოდება, **on-line** — ონლაინ, **cool** — ქულ.

2) თუკი ნასესხები სიტყვის ზოგიერთი ელემენტი თავისი აღწერით ძირითადი მოდელისაგან განსხვავდება, მაშინ წარმოთქმა მხოლოდ ნაწილობრივ უთანაბრდება ეტიმონს. ამ პროცესს ნაწილობრივი ან კომპრომისული ტრანსფონემიზაცია ჰქვია, **company** — კომპანია.

3) თუკი ნასესხები ეტიმონის წარმოთქმა შედგება ისეთი ელემენტებისაგან, რომელთაც მიმღები ენის ბგერათა სისტემაში ეკვივალენტი

არა აქვთ, მაშინ ჩანაცვლება თავისუფალია. ეს პროცესი თავისუფალი ტრანსფონემიზაციის სახელს ატარებს, **weekend** — უიკენდი / ვიკენდი...

0.2.5. სოციოლექტიზმების მორფოლოგია

სხვაობა შეიმჩნევა გრამატიკის დონეზეც. მაგალითად, პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი **ვ** თანამედროვე ქართულში **უ** და **ო** ხმოვნების წინ არ ისმის. სოციოლექტებში პირიქით, სხვადასხვა ჯგუფის წარმომადგენლები ცდილობენ აღნიშნულ პოზიციაში **ვ**-ს წარმოთქმას.

სოციოლექტიზმებში ხშირად დასტურდება შემთხვევა, როცა მნიშვნელობათა განსხვავებას იწვევს გრაფიკული მორფემა. მაგალითად, იკაიფა (ნარკოტიკით) და ეკაიფა (ეხუმრა). ამრიგად, გრაფიკულმა მორფემამ გამოიწვია ახალი ჟარგონული მნიშვნელობის გაჩენა.

ქართულში გვაქვს რამდენიმე ზმნა, რომლებიც მართალია, ფუძედრეკადები არ არიან, მაგრამ თემის ნიშანს მაინც არ დაირთავენ. ერთ-ერთი ამ ტიპის ზმნაა ტეხს, რომელიც დიალექტებსა (ამ შემთხვევაში ტერიტორიულ დიალექტებს ვგულისხმობთ) და ხშირად სალიტერატურო ქართულშიც -ავ თემის ნიშნითაა წარმოდგენილი. მაგალითად, თხილს ტეხს და თხილს ტეხავს. მაგრამ ჟარგონიზმი ტეხავს მხოლოდ თემისნიშნის ფორმით გვხვდება იმ პირის მეტყველებაშიც კი, ვინც ჩვეულებრივ ამ ზმნას უთემისნიშნოდ გამოიყენებს. თემისნიშნის ფორმამ შეიძინა ჟარგონული მნიშვნელობა (ა. არაბული, 2005).

სოციოლექტებში დამკვიდრებული ნასესხობათა უმრავლესობა არსებითი სახელებია, რომლებიდანაც ნაწარმოებია შემდეგ ზედსართავები და ზმნები.

ნასესხობათა მორფოლოგიური ადაპტაციის შემდეგი ვარიანტები შეიძლება გამოიყოს:

1) ნასესხობას შესაძლოა ჰქონდეს იგივე ფორმა, რაც ეტიმონს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ეტიმონზე მიმღები ენის არანაირი სუფიქსის დამატება არ ხდება, რასაც ნულოვანი ტრანსმორფემიზაცია ჰქვია, **on-line** — ონლაინ.

2) როცა ნასესხობა ინარჩუნებს ეტიმონის სუფიქსს, ამ პროცესს კომპრომისული ტრანსმორფემიზაცია ეწოდება, **speaker** — სპიკერი.

3) ნასესხები სიტყვის სუფიქსს შესაძლოა ჩაენაცვლოს მიმღები ენის სუფიქსი იმავე ფუნქციითა და მნიშვნელობით, როგორც ნასესხობის სუფიქსია, ამ პროცესს სრული ტრანსმორფემიზაცია ჰქვია: **sarcastic** — სარკასტული

4) არის შემთხვევები, როცა ნასესხობა ეტიმონის სუფიქსს ინარჩუნებს და ამასთანავე მიმღები ენის სუფიქსს იმატებს: **chips** — ჩიპსები.

ნასესხებ სიტყვას თავის ენაში შეიძლება ჰქონდეს ერთი ან რამდენიმე მნიშვნელობა. ქართულში შემოსვლისას, ძირითადად, ერთი მნიშვნელობით მკვიდრდება ხოლმე. ყველაზე იშვიათია ისეთი შემთხვევა, როცა სესხებისას ლექსიკური ერთეული განსხვავებულ მნიშვნელობას იძენს. ასეთია, მაგალითად, სელექცია.

სოციოლექტიზმების ფორმალური სტრუქტურის შესახებ ზოგადი დასკვნების გაკეთება ჯერჯერობით არ ხერხდება, თუნდაც იმის გამო, რომ სათანადოდ არ არის შესწავლილი და გაანალიზებული თანამედროვე წესები და მეთოდები, რომელთა მიხედვითაც ჩვენ შევძლებდით სოციოლექტიზმების ფორმის ყოველმხრივ ანალიზს.

0.2.6. სოციოლექტიზმების სემასიოლოგიური დახასიათება

რადგან სოციოლექტიზმები განსაკუთრებული ემოციურ-ექსპრესიულობით ხასიათდებიან, ამიტომ ხშირია სიტყვათა იმგვარი ურთიერთობები, როგორებიცაა, პოლისემია, სინონიმია, ომონიმია, ანტონიმია. ამ სემანტიკური პროცესების შესწავლასა და განხილვას მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა.

სისტემურ ურთიერთობათა ერთ-ერთ გამოხატულებას ენაში სინონიმთა არსებობა წარმოადგენს. თითოეულ ცნებას რამდენიმე სინონიმი მოეპოვება. მაგალითად, მასუთი // მწვანე // ბაქსი // ბაბკი; გოიმი // ქაჯი // არიფი // ხიხო; დაკერა // შეაბა // შეკერა; აგლახავებს // ეკაიფება // აშაყირებს; ისევე, როგორც ლექსიკური სინონიმიის სხვა შემთხვევაში, ზუსტად ერთი მნიშვნელობის ორი სიტყვა, რა თქმა უნდა, არა გვაქვს, ან სუბიექტური, ან ობიექტური ფაქტორი გვაძლევს სხვაობას. ასევე განსხვავებაა ხმარების სიხშირესა და სიტყვაწარმოებით საშუალებებში. ასე რომ, ლინგვისტური თვალსაზრისით, სოციოლექტიზმთა სინონიმიის შემთხვევაშიც უამრავი პრობლემა გვხვდება, მაგრამ სინონიმიის არსებობა ფაქტია.

ასევე ხშირია პოლისემიისა და ომონიმიის შემთხვევები. პრობლემა აქაც ანალოგიურია, რაც ლექსიკოლოგიაში. თუ არ ვიცით სიტყვის წარმომავლობა, ზღვარის გავლება პოლისემიასა და ომონიმიას შორის არ ხერხდება. მაგალითად, არიფი პოლისემიური სიტყვაა, რომელიც დამნაშავეებთან სხვა მნიშვნელობისაა, ხოლო ახალგაზრდებთან — სხვა.

გავრცელებული ანტონიმის შემთხვევაა გაასწორა და გატეხა სიტყვების დაპირისპირება.

სოციოლექტიზმებს გააჩნიათ ბუნებრივი ენის სიტყვებისა და შესიტყვებების ყველა სემანტიკური და ლექსიკური ნიშანი, მაგრამ აქ მოტივაციასა და კონოტაციას უფრო ფართო გამოყენება აქვს. ბუნებრივ ენაში სახელის დარქმევის არჩევანი ხშირად შემთხვევითია, ხოლო სოციოლექტიზმებში საგნისა თუ მოვლენის სახელდებისას მისი არსებითი, ძირითადი და თვალში საცემი ნიშანია საორიენტაციო.

ლიტერატურა

- ა. არაბული**, ქართული მეტყველების კულტურა, თბ., 2005.
- ლ. ბრეგაძე**, ქართული ჟარგონის ლექსიკონი თბ., 1999; თბ., 2005
- თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია**, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბ., 2003.
- კ. დუმბაძე**, ლექსიკური ებრაიზმები ქართულ ქალაქურ ჟარგონში, ჯეგანმარდი, II, თბ., 1979.
- თ. ლომთაძე**, ქუთაისური ჟარგონი, ქუთ., 2005.
- თ. ლომთაძე**, ქართული სასკოლო ჟარგონი, საენათმეცნიერო ძიებანი XXIV, თბ., 2006.
- თ. ლომთაძე**, თანამედროვე ქართული სოციოლექტები, თბ., 2010.
- კ. ლომიძე**, ანგლიციზმების ორთოგრაფიული, ფონოლოგიური, მორფოლოგიური და სემანტიკური ადაპტაციის ტიპები ქართულ ენაში, საენათმეცნიერო ძიებანი, XVIII, თბ., 2005.
- მ. სიორიძე**, ახალგაზრდული სლენგი თანამედროვე ფრანგულ ენაში, საენათმეცნიერო ძიებანი, XXVI, თბ., 2008.
- ბ. ფონსუა**, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974.
- არნ. ჩიქობავა**, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.
- ქ. ჯაში**, არგოს ზოგადი ტიპოლოგია, ენა, თარგმანი, ლიტერატურა, ი. ჭავჭავაძის სახელობის ენისა და კულტურის ინსტიტუტის შრომათა კრებული, ტ. II — III, თბ., 1999.
- ქ. ჯაში**, თანამედროვე ფრანგული სასკოლო არგო და მისი ადგილი ფრანგულ არგოთა სისტემაში, ენა, თარგმანი, ლიტერატურა, ი. ჭავჭავაძის სახელობის ენისა და კულტურის ინსტიტუტის შრომათა კრებული, ტ. II — III, თბ., 1999.
- ბ. ჭორბენაძე**, ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989.
- ბ. ჭორბენაძე**, ენა და კულტურა, თბ., 1997
- Блумфилд Л.**, Язык, Москва, 1968.

- Бондалетов В. Д.**, Социальная лингвистика, Москва, 1987.
- Борисова Е.**, О некоторых особенностях современного жаргон амолодежи: Русский язык в школе, №3, 1981.
- Кожемякина В.А., Колесник Н.Г., Крючкова Т. Б. и др.** Словарь социолингвистических терминов. Москва: Институт языкознания РАН, 2006.
- Жирмунский В.**, Национальный язык и социальные диалекты, Ленинград, 1964.
- Лабов У.**, Отражение социальных процессов в языковых структурах: Новое в лингвистике, Вып. VII. Москва, 1975.
- Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 1990.
- Макдэвид. Р. Мл.**, Диалектные и социальные различия в городском обществе, Новое в лингвистике, выпуск VII, Социолингвистика, Москва, 1975.
- Март Н. Я.**, Яфетическая теория, общий курс учения об языке, избранные работы, Москва-Ленинград, 1934.
- Русский язык Энциклопедия, (главноред. Ф.П.Филин), Москва, 1979
- Скварцов Л. И.**, Обобщения языка молодежи. Вопросы культуры речи. Москва, 1964.
- Словарь социолингвистических терминов. Отв. ред. В. Ю. Михальченко. Москва, 2006.
- Словарь иностранных слов, Москва, 2004.
- Чемоданов Н.С.**, Проблемы социальной лингвистики в современной языкознании, Новое в лингвистике, вип VII, социолингвистика, Москва, 1975.
- Bausinger H.**, Deutsch für Deutsche. Dialekte-sprachbarrieren — Sondersprachen. Aktualis Neuaufl. Frankfurt/M. (fischer Taschenbuch), 1984.
- Chambers J., Trudgill P.**, Dialectology. Cambridge, 1980.
- Dictionary of the Prague School of Linguistics Josef Vachek
- Dittmar N.**, „Soziolinguistik“ — Teil I” In: Studium Linguistik 12, Düsseldorf, 1982.
- Dittmar N., Schlieben-Lange B., Schlobinski P.**, ~Teilkommentiere Bibliographie zur Soziolinguistik von Stadtsprachen”. In: K.-H. Bausch (ed.): Mehrsprachigkeit in der Stadtregion. Düsseldorf, 1982.
- Fasold R.**, The Sociolinguistics of Society. Oxford. 1984.
- Coudailler Jean-Pierre**, Comment tu tchatches! Maisonneuve et Larose, Paris, 1997.
- Hudson R. A.**, Sociolinguistics. Cambridge, 1980.
- Labov W.**, Sociolinguistics Patterns. Pennsylvania, 1972.
- Iariuese**, nouvelle edition, 1994.
- Lavandera B.**, „Sociolinguistics“. In: Posner, R./J. N. Green (eds.): Trends in Romane Linguistics and Philologi, Vol.2, Synchronic Romane Linguistics, 1981.
- Mattheier K.**, Pragmatik und Soziologie der Dialekte. Heidelberg, 1980.
- Mertzler lexikon Sprache, Cluck, 2005.
- Partridge E.**, Slang Today and Yesterday. London: George Routledge & Sons, 1979.

Reimann H., Institutionen, 1991.

Romaine S., „A Critical Overview of the Methodology of Urban British Sociolinguistics”. In: Görlach, M. (ed.): English World-Wide. Heidelberg 1980.

Romaine S., Socio-historical Linguistics. Its Status and Methodology. London, 1982.

Romaine S., Language in Society. Oxford: University Press, 1994.

Schlobinski P., Jugendsprache. Fiktion und Wirklichkeit. Opladen, 1993.

Stockwell P., Sociolinguistics: A resource book for students. London and New York: Routledge, 2005.

Trudgill P., A glossary of Sociolinguistics, Edinburg University Press, 2003.

Werner H/Veith, Soziolinguistik, 2002.

Wahrig Deutsche Wörterbuch, 2002.

Wentworth H., Flexner S. B., The Dictionary of American Slang. New York: Thomas Y. Crowell, 1998.

Weinreich U., Languages in Contact, New York, 1953.

1.1. სახელთა ბრუნების საკითხები ქართულ დიალექტებში

სახელთა ბრუნების სისტემა ქართული ენის გავრცელების მთელ ტერიტორიაზე და მისი არსებობის ყველა ფორმაში — როგორც სალიტერატურო ენაში, ისე დიალექტებში (მის ტერიტორიულ თუ სოციალურ ნაირსახეობებში) ერთიანია. მაგრამ სხვაობები ამ ნაირსახეობათა შორის მაინც დასტურდება. ამ სხვაობებს ქმნის, ერთი მხრივ, სისტემის ელემენტები ანუ პარადიგმის წევრთა განსხვავებული გაფორმებები, ხოლო მეორე მხრივ, ბრუნვის ფორმათა ფუნქციურ-სემანტიკური მმართველები.

სახელთა ბრუნების თვალსაზრისით, სისტემის ელემენტების მსგავსება-განსხვავებულობის გათვალისწინებით, ქართული ტერიტორიული დიალექტები სამ ჯგუფად განიყოფიან: აღმოსავლურქართული ბარის დიალექტები, აღმოსავლურქართული მთის დიალექტები და დასავლურქართული დიალექტები.

ქართული დიალექტოლოგიური ტრადიცია დიალექტების ამა თუ იმ ენობრივი სისტემის თავისებურებათა დახასიათებისას ეტალონთან მიმართების მეთოდს მიმართავდა და ეტალონად თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენის წიგნური მეტყველების სისტემას იყენებდა. საერთო სახალხო ენის სისტემა რაც უფრო მარტივია, ეს მეთოდი მით უფრო თვალსაჩინოს ხდის ამა თუ იმ დიალექტის ენობრივი სისტემის ვარიანტულ სახეს. ამ მხრივ სახელთა ბრუნება ერთ-ერთი მარტივი სისტემაა და დიალექტებში თვალსაჩინოდ ჩანს სისტემის ყოველი ვარიანტის თავისებურებანი.

ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში კარგად არის შესწავლილი სახელთა ბრუნების საკითხები ძველი ქართულისაც, ახალი სალიტერატურო ქართულისაც და დიალექტებისაც და დადგენილია, რომ საერთოქართულ ენაში ბრუნება, როგორც მორფოლოგიური კატეგორია, შვიდწევრიან ანუ შვიდბრუნვიან პარადიგმებს ქმნის. ეს საერთოა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისა და დიალექტებისათვის და ბრუნების ამ ერთიან სისტემაში ბრუნვის ნიშანთა ანუ პარადიგმის თითოეული ფორმის მაწარმოებლების მიხედვით სამი ტიპი გამოიყოფა. ესენია: ა) თანხმოვანფუძიან სახელთა ბრუნება, ბ) ხმოვანფუძიან ფუ-

ძეკვეცად სახელთა ბრუნება და გ) ხმოვანფუძიან ფუძეუკვეცელ სახელთა ბრუნება (ა. შანიძე). ბრუნვის ნიშნებთან ერთად, სახელის ფუძის ვითარების გათვალისწინებით ასევე სამ ტიპს ვიღებთ (არნ. ჩიქობავა): ა) თანხმოვანფუძიანი უკუმშველი, ბ) თანხმოვანფუძიანი კუმშვადი და ხმოვანფუძიანი კვეცადი და გ) ხმოვანფუძიანი უკვეცელი. ყველა სისტემური ცვლილების გათვალისწინებით ხუთი ძირითადი ტიპის გამოყოფა შეიძლება: ა) თანხმოვანფუძიანი უკუმშველი, ბ) თანხმოვანფუძიანი კუმშვადი, გ) ხმოვანფუძიანი უკვეცელი, დ) ხმოვანფუძიანი კვეცადი და ე) კვეცად-კუმშვადი.

ჯგუფებში განაწილების თვალსაზრისითაც არ სხვაობენ არსებითი, რიცხვითი და ზედსართავი სახელები ერთმანეთისაგან — დიალექტური სხვაობები ერთნაირად შეეხება ყველა ამ სახელს. მეტ დიალექტურ ნაირსახეობებს იძლევა ნაცვალსახელთა ბრუნება. თუ შევადგინთ სახელთა ბრუნების ტიპურ პარადიგმებს ბრუნების სამივე ტიპისათვის სალიტერატურო ენის პარადიგმებთან შეპირისპირებით და ამის შემდეგ დიალექტების მიხედვით წარმოდგენილი იქნება საჭირო კომენტარები, ეს შექმნის საჭირო საფუძველს ქართული საერთო-სახალხო ენის სახელთა ბრუნების დიასისტემური აღწერისათვის.

1.2. სახელთა ბრუნება: ბრუნვის ნიშნები და მათი განაწილება (აღმოსავლური დიალექტები)

კახური

კახურ დიალექტში სახელობითი ბრუნვის ნიშნების ალომორფებიცა და მათი დისტრიბუციაც მთლიანად მიჰყვება სალიტერატურო ქართულისას. აქაც თანხმოვანფუძიან სახელებში ვლინდება ბრუნვისნიშნის **-ი** ალომორფი, ხოლო ხმოვანფუძიანებთან — **Ø**. *კაკალ-ი დაბღერტა; კაც-ი გამოჩნდა; ლობეზე ჩიტ-ი შემოჭდა; დღე გავიდა; მთა გაშრა; კატა ჩხავის; ორმო აიშო*. მნიშვნელობა არც იმასა აქვს, თუ რა ადგილი უჭირავს სახელობითბრუნვიან სიტყვას წინადადებაში — ღია პოზიციაშია იგი თუ დახურულში: *კაკალ-ი დაბღერტა — დაბღერტა კაკალ-ი; თხა გაკრიჭა — გაკრიჭა თხა*.

შენიშვნა: როცა ამა თუ იმ ენობრივ მონაცემებში ბრუნვის ნიშნის ალომორფთა განაწილებაზეა საუბარი, ორი რამ არის აუცილებლად გასარჩევი: სახელი დამოუკიდებლად, ცალკე მდგომი და სახელი ფრაზაში. ერთსაც და მეორესაც ალომორფთა თავ-თავისი დისტრიბუცია ახასიათებს.

მოთხრობითი ბრუნვის ალომორფები და მათი დისტრიბუციაც მთლიანად იმეორებს სალიტერატურო ქართულისას: თანხმოვანფუძიანებთან **-მა** სუფიქსია წარმოდგენილი, ხმოვანფუძიანებთან **-მ**. *კაც-მა თქო; კატა-მ დაიკნავლა*. აქ მნიშვნელობა აქვს პოზიციას: ხმოვანფუძიანი სახელი თუ წინადადების შიგნითაა, უფრო სწორად, თუ მას სამეტყველო ნაკადში არ მოსდევს ფიქსირებული პაუზა, რეალიზდება **-მ** ვარიანტი: *კატა-მ თავვი დაიჭირა*: თუ ასეთი მოთხრობითბრუნვიანი სახელი ფრაზის ბოლოსაა, ე. ი. არაფიქსირებული თუ ფიქსირებული პაუზის წინ, აქ თავისუფლად მონაცვლეობს ბრუნვის ნიშნის **-მ** და **-მა** ალომორფები: *უთხრა დედა-მ, შვილო, აქ მოდიო; — შვილო, აქ მოდიო, — უთხრა დედა-მა; გაიხედა დედა-მა და რასა ძეღამს...* ნაწილაკებთან კი ამგვარ სახელებთან მხოლოდ **-მა** ვარიანტი დასტურდება: ამ დრომ თხა-მა-ც დაიკიკინა. აქ, უეჭველია, ფონეტიკურ ფაქტორთან გვაქვს საქმე. კერძოდ, პირველ შემთხვევაში ფრაზის ფიქსირებული პაუზის ინტონაცია ახდენს ბრუნვის დაბოლოებაზე გავლენას, მეორე შემთხვევაში ენკლიზის შემთხვევასთან გვაქვს საქმე; ნაწილაკების დართვისას თანხმოვანთა თავმოყრა არის თავიდან არიდებული.

დიალექტური თავისებურება კახურში სახელთა ბრუნებისას მიცემით ბრუნვაში იჩენს თავს. აქ ბრუნვის ნიშნის სამი ალომორფი დასტურდება: **-ხ**, **-ხა** და **-Ø**. ამ ვარიანტების გამოვლენა, ერთი მხრივ, ფონეტიკური პოზიციითაა შეპირობებული, მეორე მხრივ, წინადადებაში სიტყვის პოზიციით. თანხმოვანფუძიანებთან ცალკე მდგომებთან და წინადადების შიგნით არაფიქსირებული პაუზის წინ **-Ø** ალომორფი დასტურდება. *კაც, ქალ, ძაღლ... კაც მეჩვენა, ძაღლ შეეშინდა*. ფიქსირებულ პაუზასთან, წინადადების ბოლოს და ნაწილაკებთან ვლინდება **-ხა** ვარიანტი: *კაც-სა გკითხა; ერთი იმ ძაღლ-სა-ც (ძაღლ-სა-ა) მიართყა; შაუჭამია მგელ-სა*. ხმოვანფუძიანებთანაც ძირითადი ალომორფი არის **-ა**: *კატა-ა, თხა-ა, დღე-ა*. წინადადების ბოლოს და ნაწილაკებთან აქაც **-ხა** ალომორფი გამოვლინდება: *შეეშინდა ი მელა-სა; ძმა-სა-ც (ძმა-სა-ა) გაუყო*.

ლიტერატურული სახელისაგან განსხვავებულია ნათესაობითის ალომორფები და, ცხადია, დისტრიბუციაც: თანხმოვანფუძიანებთან და ფუძეკვეცად ხმოვანფუძიან სახელებთან ბრუნვის ნიშნის ძირითადი ალომორფი არის **-ი**: *კაკლ-ი ფოთოლი, კატ-ი კნუტი, გულ-ი მოსვლა*. უკვეცელ ფუძეხმოვნიან სახელებთან ბრუნვის ნიშნის ძირითადი ვარიანტი **-ი**-ია: *ორმო-ი ძირზე, ბზივანა-ი ფოთოლი*. ფუძეთანხმოვნიან და კვეცადფუძიან სახელებთან ბრუნვის **-ის** და **-იფ** ალომორფები თავისუფლად მონაცვლეობენ: *კაკლ-ის-თვი უსვრია; ძმი-იფ-თვი გამეერთმივნა; ფუძეუკვე-*

ცვლებთან აგრეთვე თავისუფლად მონაცვლეობს **-ფ** და **-ს** ვარიანტები ორმო-ფ-თვი აუხდია, ორმო-ს-კე გაუვლია.

მოქმედებითი ბრუნვის ალომორფებიც და მათი დისტრიბუციაც მთლიანად ემთხვევა სალიტერატურო ქართულისას: *თოფ-ით მეეკლა; მეეკლა თოფ-ითა; ბუჩო-თი იყო სამსე.*

ვითარებითი ბრუნვის ძირითადი ნიშანი არის თანხმოვანფუძიანებთან **-ათ**. **-ად** სპორადულად გვხვდება და ეს სალიტერატურო ენის გავლენის შედეგი უნდა იყოს. ხმოვანფუძიანებთან **-თ** ვარიანტია გაბატონებული. ღია პოზიციებში, ანუ ფიქსირებული პაუზის წინ შესაბამისად ვლინდება **-ათა** და **-თა** ვარიანტები: *კაც-ათ არ ვარგა; ცხვარი ფარა-თ მოდიოდა; გათიბა ლამაზ-ათა; ამოთხარა ღრმა-თა. ასევეა ნაწილაკებთანაც: გოდრ-ათა-ც ხმარობდა; წყლი ჭურჭლ-ათა-ც ხმარობენ; მეცხრე-თა-ც ისევ ის უთხრა. ამავე პოზიციებში გამოვლენილი **-ადა** და **-და** ვარიანტები აგრეთვე სალიტერატურო ენის გავლენის შედეგი უნდა იყოს.*

კახურს სახელთა ბრუნებისას ახასიათებს ფუძისეული ხმოვნების უფრო ძლიერი რედუქცია, ვიდრე ეს სალიტერატურო ქართულშია: *კოდლ-ი ბუდე; ვიტრ-ი სიმები.*

ქართლური

ქართლურში სახელობითი ბრუნვის ნიშნად ორი ვარიანტი გვხვდება **-ი** და **-ი**. ქართლურის თავისებურება ის არის, რომ **-ი** ალომორფი გვხვდება ხმოვანფუძიან სახელებთანაც, როგორც საზოგადო, ისევე საკუთარ სახელებთან: *დედა-ი, მამა-ი, პაპა-ი, მუხა-ი, პანტა-ი; ხმოვანფუძიან სახელებში -ი ალომორფი ვლინდება მაშინ, როცა სახელს წინადადებაში დახურული პოზიცია აქვს. წინადადების ბოლოს კი -ი ვარიანტის გამოვლენა თითქმის უგამონაკლისოა: მიწა სუ უნდა ამოყარო; თუ მიყრილი აქვს მიწა-ი, მაშინ კი ძირს იკეთებს. ქართლური დიალექტის გავრცელების ისეთ რეგიონებში, სადაც მას მჭიდრო შეხება აქვს სხვა დიალექტებთან, სახელობითი ბრუნვის წარმოების ეს წესი დარღვეულია. ასეთია არაგვისა და ქსნის ხეობის ქართლელთა მეტყველება, სადაც იგი განიცდის მთიულური დიალექტის ძლიერ გავლენას იქაური მოსახლეობის მიგრაციით გამოწვეული შერევის გამო. ასეთივეა ქვემო ქართლის მეტყველებაც, სადაც ხმოვანფუძიან სახელებთან სახელობითი ბრუნვის ნიშნის **-ი** ვარიანტი ნაკლები სიხშირით ვლინდება.*

მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად ქართლურში ორი ალომორფი — **-მა** და **-მ** მონაცვლეობს პოზიციურად. თანხმოვანფუძიანებთან — **-მა**, ხმოვანფუძიანებთან **-მ**. ხმოვანფუძიანებთან **-მა** ვარიანტი გამოვლინდე-

ბა მაშინ, თუ ასეთ სახელს წინადადებაში ბოლო პოზიცია უკავია: *ი ცხვარი გაანახევრა ი და-მა; ჯერ შამოუტიოდა სიცივე-მა.*

მიცემითი ბრუნვის ნიშნად ქართულურში ორი ალომორფი მონაცვლეობს: **-ს(ა)** და **-Ø**. ბრუნვის ნიშნის **-Ø** ალომორფი ვლინდება წინადადების შიგნითა პოზიციებში: *ირემ ქამანდით იჭერდა; ჩემი პაპის პა-პა მტერ ვაუჭევეია.* ფრაზის ან წინადადების ბოლო პოზიციაში მიცემითბრუნვიან სახელს მავრცობი **-ა** დაერთვის, რაც პირობაა მიცემითი ბრუნვის **-სა** ალომორფის გამოვლენისა: *ვანაწილებდით თორმეტ კილო სიმინდ-სა, სამ კილო პურ-სა, კილო ლობიო-სა.* ესევე **-ს(ა)** ალომორფიანი სახელები ვლინდება წინადადების შიგნითა პოზიციებშიც: *დაასხამენ მერე წყალ-სა იმ ერბო-სა და ხახვ-სა.*

ნათესაობითი ბრუნვა გამოირჩევა ბრუნვის ნიშნის ალომორფების ნაირგვარობით. აქ ბრუნვის ნიშნის ოთხი ვარიანტი ვლინდება: **-ის, -ისა, -ი, -ს/სა** და **-სი**. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის **-ი** ვარიანტი ვლინდება მხოლოდ მაშინ, თუ სახელს წინადადებაში შიგნითა პოზიცია უკავია: *ინახამს წიფლ-ი ხეში; დაჯდა სუფრ-ი თავსაო;* ოღონდ ამ პოზიციაში სრული **-ის** ვარიანტიც ვლინდება: *სახლ-ის ახლოს გამოჩნდა; დედ-ის ნაქონი კაბით დაღის;* ნათესაობითბრუნვიანი მსაზღვრელი სახელი გავრცობილი ფორმით მაშინ გვხვდება, როცა მას წინ უსწრებს საზღვრული: *ეს ადგილი ყოფილა ბატონ-ისა; ბოსტნეული იყიდება კოლექტივ-ისა; -სი* ალომორფი ხმოვანფუძიან სახელებთან ვლინდება, თუ მას ფრაზაში სათანადო პოზიცია უკავია: *ისა ყოფილა თინა-სი; თინა-სი ხარ?*

მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფებია **-ით, -ითა, -თ/-თა** და **-თი**. წინადადების შიდა პოზიციაში თანხმოვანფუძიან სახელებში ვლინდება **-ით** ვარიანტი: *თოფ-ით მოეკლა;* წინადადების ბოლოს **-ითა** ალომორფიანი მოქმედებითი რეალიზდება: ერთხელ პრისტავმა მცემა **ხმლ-ითა;** დაჰკიდა ბატონმა ყმაი **ფენებ-ითა**. ხმოვანფუძიან ფუძეუკვეცელ სახელებთან ვლინდება ბრუნვის ნიშნის **-თი** ვარიანტი, აქ სიტყვის პოზიციას მნიშვნელობა არა აქვს: *ძალა-თი გამათხუა მამაჩემა; სადამო-თი ადრე სჭირხლამს; რკინიგზა არ იყო წინა-თი.* თანხმოვანით დაბოლოებულ ფუძეებთან სპორადულად ვლინდება **-ითი** ვარიანტი: *კიბ-ითი* აღიან; *ვწურამთ მაშინებ-ითი.*

ვითარებითი ბრუნვის ალომორფებია **-ათ** და **-თ**, რომლებსაც გარკვეულ პოზიციებში დაერთვის მავრცობი **-ა** და ვიღებთ **-ათა** და **-თა** ვარიანტებს. განაწილება ამ ალომორფებისა ფონოლოგიური პოზიციებით არის შეპირობებული: ფუძეთანხმოვანიებთან გვაქვს **-ათ(ა)**

ალომორფი, ხოლო ფუძეხმოვნიანებთან **-თ(ა)** ვარიანტი: *კაც-ათ* არ ვარგა; *ყმა-თ* გაუხდა; დაუდგა *მოჯამაგირე-თა*: გვხვდება შემთხვევები, როცა ეს მორფემა მჟღერი **დ**-თი არის წარმოდგენილი: *დიდა-დ* გაუჯგირდა; *კედლ-ად* მეეჩვენა. უნდა ვივარაუდოთ რომ პირვანდელი ალომორფი დაცულია მჟღერ ფონემათა გარემოცვის გამო.

წოდებითში ლიტერატურული სტანდარტისგან განსხვავება არ არის. აქაც მონაცვლეობენ ბრუნვის ნიშნის **-ო**, **-ვ** და **-ო** ალომორფები, *დღე-ო წადი*, *ღამე-ვ მოდი*; საკუთარ სახელებთან ერთმანეთთან მონაცვლეობენ **-ო** და **-ვ** ვარიანტები: მაყვალ, ნათელ, თამარ; რეზა-ვ.

თუშური

თუშურ დიალექტში ცალკე მდგომ სახელეთა ბრუნვებში ბრუნებისას ასეთი პარადიგმები გვაქვს:

	თანხმოვანფუძიანები:	ხმოვანფ. კვეცადები:	ხმოვანფ. უკვეცელები:
სახელ.	ძალლ-ნ	კატა-ფ	ორმო-ფ
მოთხ.	ძალლ-მ	კატა-მ	ორმო-მ
მიცემ.	ძალლ-ს	კატა-ს	ორმო-ს
ნათეს.	ძალლ-ის(აფ)	კატ-ის(აფ)	ორმო-ს(აფ)
მოქმ.	ძალლ-ით	კატ-ით	ორმო-თ
ვით.	ძალლ-ად	კატა-დ	ორმო-დ
წოდ.	ძალლ-ო	კატა-ვ	ორმო-ვ

სხვაგვარია ბრუნვის ნიშნითა განაწილება ფრაზაში ნახმარ სახელებთან.

სახელობითი ბრუნვა თუშურში ოთხი ალომორფითაა წარმოდგენილი: **-ნ**, **ფ**, **-ო**, და **-ი**. როცა ფრაზაში ნახმარ სახელს ფიქსირებული პაუზა არ მოსდევს, ე.ი. სიტყვა დახურულ პოზიციაშია წარმოდგენილი, იქ სახელობითი ბრუნვის ნიშნად **-ო** ალომორფი გვაქვს, როგორც ხმოვან-, ისე თანხმოვანფუძიანებთან: *კაც მორბის*, *ცხენ გეჯხვეწ*, *ქვა აგორდ*, *კდე ჩამიყშალ*, *წმო დაწვ*; თუშურში არ გვხვდება უ-ზე ფუძედაბოლოებული სახელები. სალიტერატურო ქართულისა და ზოგი დიალექტის უ-ხმოვნიანი სახელები *ყრუ*, *ცრუ*, *ბუ*, *რუ*... თუშურში *ვ*-თანხმოვანფუძიანებადაა გადაქცეული: *ყრუვ-ნ*, *ცრუვ-ნ*, *ბუვ-ნ*, *რუვ-ნ*. აქ ისტორიული ფონეტიკური მოვლენის ლექსიკალიზაცია ხდება. სახელობით ბრუნვაში ხმოვანგამყარად ჩამყდარი /ვ/ თუშურში ფუძეს მიუერთდა. მოხდა ფონეტიკური ვარიანტის ლექსიკალიზაცია. თუშურ დი-

ალექტში ყველა ეს სიტყვა ფუძეთანხმოვნისანი სახელების მორფოლოგიას იზიარებს. გვაქვს შემდეგი პარადიგმა:

ყრუვ-ი
 ყრუვ-მ
 ყრუვ-ს
 ყრუვ-ისა(დ)
 ყრუვ-ით
 ყრუვ-ად
 ყრუვ-ო.

როცა თანხმოვანფუძიან სახელს ფრაზაში ფიქსირებული პაუზა მოსდევს, ან იგი ფრაზის ბოლოსაა წარმოდგენილი, იქ ბრუნვის ნიშნის **-ი** ვარიანტი რეალიზდება: *შემოჩინდ **კაც-ი**, ისთაყ მოიდ ის **კაც-ი**, რო კაცის ფერ არ ედვ.* ასეთსავე პოზიციებში ხმოვანფუძიან სახელებთან **-ი** ვარიანტია წარმოდგენილი: *ქვეშ შეძვრ **კატა-ი**, ისთაყ მწვაჲ იყვ ის **ზე-ი**, რო პირში არ ჩიხგდებოდ.*

სახელობითი ბრუნვის ნიშნად **-ი** რეალიზდება, როცა სახელს ნაწილაკი ან რაიმე ენკლიტიკა ერთვის: *ჭიჭვი-ი-ც მეჲკლა-დ ფხიტ-ი-ც; დღე-ი-დ' ღამე არ გაშინს.*

მოთხრობით ბრუნვაში ორი პოზიციურად შეპირობებული **-მ** და **-მა** ალომორფი მონაცვლეობს. აქ ფრაზაში სიტყვის პოზიციას მნიშვნელობა არა აქვს, ყველგან ერთნაირად იხმარება **-მ** ალომორფით გაფორმებული სახელები. *კაც-მ ჯმა არ ამიყდვ; ჯმა არ ამიყდვ იმ კაც-მ.* **-მა** ვარიანტი ნაწილაკებთან გამოვლინდება: *თხა-მა-ც დიჲჩხავლ; აღარაფერ თქვაჲ იმ კაც-მა-ვ.* ხმოვანფუძიან სახელებთან ალომორფი ვლინდება პაუზისწინა და, აგრეთვე, პროსოდიკულ პოზიციებში: *შეწყვიტა გიშრის ნაწნავი იმ შენგან ნასრევ ტყვია-ია.*

მიცემით ბრუნვაში ბრუნვის ნიშნის ორი ვარიანტი გვაქვს **-ს** და **-სა**. **-ს** ნიშნიანი სახელი ყველა პოზიციაშია: *დღე-ს ფერ ეცვალ; ვერ ვხედავ გზა-ს.* **-სა** ვარიანტი ნაწილაკებთან გამოვლინდება: *კაც-სა-ც ჯვარ გეწეროსთავ, დიაჲც-სა-ცა-ვ.*

ნათესაობით ბრუნვაში ოთხი ალომორფი მონაცვლეობს: **-ის**, **-ს**, **-სი**, **-ისაჲ**, **-საჲ**. **-ის** ვარიანტი აწარმოებს თანხმოვანფუძიანი და ხმოვანფუძიანი კვეცადი სახელების ფორმებს. *დათვ-ის ბლავილ მოდის; კატ-ის კნავილმ მყდღონ.* **-ს** აწარმოებს ხმოვანფუძიანი უკვეცელი სახელების ნათესაობითს: *ორმო-ს აჲდაივ თავვსაც უხარისავ.* **-ისაჲ** და **-საჲ** ვარიანტები ვლინდება, როცა ნათესაობითბრუნვიან სახელს ფიქსირებული პაუზა მოსდევს. პირველი თანხმოვანფუძიანებთან, მეორე —

უკვეცელ ხმოვანფუძიანებთან: *ცხენ ხყვანდ თავის დედ-ისაჲ; ფერ აღარ ზძეს კაც-ისაჲ; ამოთხრა მინდ ორმო-საჲ.*

მოქმედებითი ბრუნვის მორფემა ოთხი ალომორფითაა წარმოდგენილი: **-ით, -ითა, -თ, -თა.** **-ით** და **-ითა** თანხმოვნიან ფუძესთან რეალობდება: პირველი მარტივ სახელებთან, მეორე — როცა სახელს ნაწილაკი ახლავს: *ხანჯრ-ით დაკლ; ჳმი-თა-ც იცნობსა-დ დახედულობ-ითა-ც.* **-თ** და **-თა** ხმოვანფუძიანებთან ვლინდება აგრეთვე მარტივ სახელებთან და ნაწილაკიანებთან; მაგ.:

ვითარებითი ბრუნვის მორფემაც აგრეთვე ოთხი ალომორფითაა წარმოდგენილი: **-ად, -ადა, -დ, -და.** **-ად** **-ადა** თანხმოვანფუძიანებს აწარმოებს: *როდის ეს ცხენ-ად იქცევ; ბარგ-ადა-მ გამიჯდება?* **-დ, -და** ალომორფები ხმოვანფუძიანებს აწარმოებს, აგრეთვე მარტივ სახელებს და ნაწილაკიანებს: *ეს შეშა-დ არას გარგებს; გზა-და-მ გამაკეთებიავ ვარ.*

წოდებით ბრუნვაში ორი ალომორფი **-ო** და **-ვ** თავისუფლად მონაცვლეობს როგორც თანხმოვნიან, ისე ხმოვნიან ფუძეებთან: *ქვა-ო, ქვა ხარ-იავ, ხე-ო, ხე ხარია-ვ, ჳმას არ იღებს; დიაც-ვ, შენაწ ვიძახნ;* *კაც-ო, აბა შემომხედელ.*

ფშაური

სახელის ბრუნვის პარადიგმები.

	თანხმოვანფუძიანები	ხმოვანფუძ. კვეც.	ხმოვანფუძ. უკვეც.
სახ.	გოდორ-ი	კატა-ი	ორმო-ი
მოთხ.	გოდორ-მ	კატა-მ	ორმო-მ
მიც.	გოდორ-ს	კატა-ს	ორმო-ს
ნათ.	გოდორ-ისა	კატ-ის	ორმო-ს(ი)
მოქმ.	გოდორ-ით	კატ-ით	ორმო-თ(ი)
ვით.	გოდორ-ად	კატა-დ	ორმო-დ
წოდ.	გოდორ-ო	კატა-ვ	ორმო-ვ

სახელობითი ბრუნვა ფშაურ მეტყველებაში ორი ალომორფითაა წარმოდგენილი: **-ი** და **-ი**; ძირითადი **-ი**-ია: *კაც რაიმ მოვიდა; ცხენ თავვედაცა ხყავ; -ი* ალომორფი ვლინდება პაუზასთან და ნაწილაკებთან: *დაფიქრდა ეს კაც-ი; ორნივ ცოცხალი მყვანან დედა-ი-ც და მამა-ი-ცა.*

მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი ფრაზებში სამი ალომორფითაა წარმოდგენილი. **-მ** ალომორფი ხმრვანფუძიანებთან ვლინდება დახურულ პოზიციებში, ფიქსირებული პაუზის წინ; **მზე-მ** მაღლა ამაიარა; **-მა** ვარიანტი ფიქსირებული პაუზის წინ გამოვლინდება: *უთხრა ი*

ქალ-მა, მე რა პასუხს მაძლევო. ეგევე ალომორფი დასტურდება ნაწილაკების წინაც: **ხალხ-მა-ც** გული მოაჯერა.

მიცემითი ბრუნვა ორი ალომორფითაა წარმოდგენილი: **-ს** და **-ს(ა)**. **-ს** დახურულ პოზიციაშია: **დათვ-ს** შეეყარა; **კაკალ-ს** მეხ დაეცა; **-სა** ვარიანტი ფიქსირებული პაუზის წინ და ნაწილაკებთანაა: **ეწყინა ი შვილ-სა**, ამას რად მეზნებო; **ძმა-სა-ვ** დაუთმო ი ცხენი.

ნათესაობითი ბრუნვის ძირითადი ნიშანი **-ის** არის, ხმოვანფუძიანებთანაც და თანხმოვანფუძიანებთანაც: **ცოლ-ის** მზითვევში იყო მოყოლილი; **ბიძა-ის** კაცო, ცხვარ ბევრი გყავა? **-ისა** ვარიანტი აქაც პოზიციაზეა დამოკიდებული: **სახლი** გატეხეს **მეზობლი-ისა...**

მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანაც ძირითადად **-ით** ვარიანტითაა წარმოდგენილი ხმოვანფუძიანებთანაც და თანხმოვანფუძიანებთანაც: **ზედას** **ცხემლა-ით** გაუყრიან **ქსელში**; **-ითა** აქაც პოზიციურად გამოვლინდება: **ჩასჯდომია თოფ-ითა**; **იმ სიმაღლეზეა, რომ კელ-ითა-ც** მისწვდება.

ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი ხუთი ალომორფითაა წარმოდგენილი: **-ად**, **-ადა**, **-დ**, **-და**, **-ა**. **-ად** და **-ადა** ალომორფები ვლინდება ფრაზაში თანხმოვანფუძიან სახელებთან. პირველი, როცა მას უკავია დახურული პოზიცია, ანუ მოსდევს არაფიქსირებული პაუზა და მეორე — მაშინ, როცა იგი დგას ღია პოზიციაში, ანუ ფიქსირებული პაუზის წინ: **ცრემლს ნამ-ად** ვადმოგაყრიან, მთაო, **ქუჩბალახიანო**; **ვერა**, **ვერ** გამოდგება **კაც-ადა**. ეგევე **-ადა** ვარიანტი რელიზდება ნაწილაკებისა და ენკლიტიკური დანართების წინ: **წავდღვებთ ცოტა-ადა-დ'** ვავაჩერებთ. **-დ** და **-და** ვარიანტები გვაქვს ხმოვანფუძიან სახელებთან და მათი განაწილებაც დამოკიდებულია წინადადებაში სიტყვის პოზიციებზე: **ტვე-დ** წაუყვანავ; **დაუყენებავ მეველე-და**. **-ა** ალომორფი სპორადულად გამოვლინდება ზედსართავ სახელებთან, როცა იგი ზმნისართაა გამოყენებული: **კარგ-ა** მოვროზვე; **ყინჩ-ა** გამოძევება.

წოდებითი ბრუნვის ნიშანი სამი ალომორფით წარმოდგება: **-ო**, **ვ**, **ო**. **-ო** გვხვდება ხმოვანფუძიანებთანაც და თანხმოვანფუძიანებთანაც: **დათვ-ო**, **შემეშვი! მთა-ო**, **ქუჩბალახიანო**. „**მთა-ვ**, შენ ეგ ჩემი ნათქვამი გულ-მკერდზე დაიწეროდი“ (ვაჟა); „**ქალ**, ნუ მიმირბი შორადა“ (ვაჟა).

ხევსურული

სახელობითი ბრუნვის ნიშნად ხევსურულმა სამი ალომორფი იცის: **-ო**, **-ი**, **-ი**. ამათგან **-ო** ძირითადია: **ზაფხულ** მშვიდობისა და **გდგომივასთ**. **-ი** ვლინდება ნაწილაკებთან: **ერთხანავ ბობლანა-ი-ც** აღ-

გებისავ; **-ი** ჩვეულებისამებრ უმახვილო პოზიციაში ვლინდება: *მაგივათ გაზაფხულ-ი; გამაჩინდების კირჩლა-ი*.

მოთხრობითი ბრუნვის ორი ალომორფიდან **-მ** ძირითადია: **ღმერთ-მ** ჯვარ დაგწერასთ; **თხა-მ** რაჯელ დაგაშინ? **-მა**-ს გამოვლინება პოზიციურია. ის ნაწილაკების წინ რეალიზდება: **კაც-მა-ც, საქონ-მა-ც** იმრავლას.

მიცემითი ბრუნვის ძირითადი ნიშანია **-ს**: **კაც-ს, ბაღდ-ს, დიდ-ს, ბეწიკუა-ს** სუყველას მეგდიოდასთ. ნაწილაკებთან და ენკლიტიკურ დანართებთან ამას ცვლის **-სა** ვარიანტი. **ცხვარ-სა-ცა-დ' საქონ-სა-ც** ყველას ყურის გდება უნდ.

ნათესაობითი ბრუნვის **-ის** ფორმანტი ერთნაირად აწარმოებს ფუძეხმოვნისადაც და ფუძეთანხმოვნისადაც: დიდ **ღმერთ-ის** წყენარ-ას; ისევ მიმღერას ნანაი **მამა-ის თოფ-ის** ჯმამაო. ნაწილაკებთან და ღია პოზიციებში აქ ვლინდება **-ისი** ვარიანტი: **კაც-ისი-ც** მადლობელ-ორა' **დიაც-ისი-ც**. ვლინდება **-ისა, -ს, -სა, -სი** ალომორფები: დათოვნა **მითხონ-ს** მთანია; ზურაბს ჯავრი სჭირს **ორ-ისა**: *ვეესურეთ-ისა, ფშავ-ისა*.

მოქმედებით ბრუნვაში დასტურდება **-ით, -ითა, -თ, -თა, -ი** ალომორფები: არ გამაჩენილ **შინ-ითა**; **მითხონ-თ** გამადის გიორვის თოფიო; ჩამავსომ იმის გვერდ-ი-ა; **ღამ-ი** კარტოხას იპარავ, **დღის-ი** გამაზოლ, ხფიცაო... უკანასკნელი შემთხვევა, როგორც ჩანს, ზმნისართული წარმოებაა.

ხევსურულში გვაქვს **-ივ** სუფიქსიანი მოქმედებითი, რომელიც ვითარების გარემოების როლში გამოდის: **საკუთარ-ივ; მჯარ-ილლ-ივ; იდუმლ-ივ; სიმტყ-ივ...**“ (ალ. ჭინჭარაული).

ხევსურულში, აგრეთვე თუშურში, უფრო ნაკლებ — ფშაურში ირიბ ბრუნვათა ფორმანტები გამოყენებულია ე. წ. ორმაგი ბრუნებისას, რომლის დროსაც პირველი მორფემა ბრუნვის ან თანდებულია, ხოლო მეორე ადგილზე მდგომი ბრუნვის ნიშანი აუცილებლად თანდებულის შინაარსის მატარებელია: **-ისა-ს** (კარ-ისა-ს „კარის გავლით“), **-ის-ად** (ძმ-ის-ად „ძმისთვის“), **-გნ-ივ** (შენ-გნ-ივ „შენგან“), **-ზე-ით** (ბან-ზე-ით „ბანიდან“), **-ში-ით** (სახლ-ში-ით), **-თან-ით** (ხე-ს-თან-ით)...

ვითარებით ბრუნვაში სისტემატურია **-ა** ალომორფი: **შორ-ა** წაილი ამბავი; **შუღლ-ა** გახჯდომივ იმეებს. ასეთი ვითარებითი უმეტესად ზმნისართებია, არის **-ად** ვარიანტის გამოვლენის შემთხვევებიც: *ის დევ კაც-ად* მაშჩვენებევას.

წოდებითის ნიშანი **-ო** და **-ვ** სუფიქსებია; ისინი ფუძის მიხედვით ისევე განაწილებული, როგორც სხვა ქართულ სისტემებში. იშვიათად პროსოდიკული მიზეზით ორივე შეგვხვდება საპირისპირო პოზიციებშიც: **ფანდურ-ვ**, ვიძახათ მეა-დ' შენაო. მაგრამ არის **-ო**-ს გამოვლენის შემთხვევებიც: *კას ყმას აჭმე, დედა-ო, დილა ადრიან სადილი.*

მოხეური

მოხეურ დიალექტში სახელობითი ბრუნვის ძირითადი ალომორფი **-ი** არის როგორც თანხმოვან-, ისე ხმოვანფუძიან სახელებთან, ყველა პოზიციაში, წინადადების შიგნითაც და წინადადების ბოლოსაც: **ქალა-ი გეეჩენა; რა-ი გინდა; ბატარა-ი ქალაია.** **-ი**-ის გამოვლენა იშვიათობაა და ასეთ შემთხვევაში, ალბათ, სალიტერატურო ენის გავლენასთან გვაქვს საქმე: **ცხორ-ი ჩტენ ბარაქაა და სუყველა-ი, რა-ი არა: მატულ-ი, კორც-ი, რძე, დო, ერბო.**

მოთხრობითი ბრუნვა გამოხატულებით თითქმის არ განსხვავდება მთის კილოთა სხვა დიალექტებისაგან. აქაც ძირითადად მონაცვლეობს **-მა, -მ** ალომორფები; **ქალ-მ გამაიხედა; კაც-მა ცხვი თქვა; -მან დაუცავს პოეზიას: პირ-მა დაგლოცნესთ ღვთისა-მან.**

მიცემითი ბრუნვის ნიშანი — **-ს, -სა** ალომორფებით არის წარმოდგენილი ყველა პოზიციაში: **კაც-ს, ქალ-ს, შკოლა-ს, გზა-ს; ნუ დააგდებთ მარტუა-სა-ო.**

ნათესაობით ბრუნვაში სამი ალომორფი მონაცვლეობს: **-ის, -ისა, ის-ი, -სი** ხმოვანფუძიანებთანაც და თანხმოვანფუძიანებთანაც. ამათგან პირველი წინადადების შიგნით რეალიზდება, მეორე და მესამე — ფრაზის ბოლოს: **გზა-ის ბოლოჩი; ეგ ჯაჭვი ჩემი ძმ-ისი-ა; რაი მეგონა იმ დრო-სი.**

მოქმედებითი ბრუნვის ფორმები სამი ალომორფითაა წარმოდგენილი: **-ით, -ითა, -თ** და **-თა.** **თოფ-ით მაკლული; ოქრო-თ შეკაზმული ჯმალი; ქობი აავსიან ორი ფუთი ერბო-თა. გამოალის თავისი ამალა-ითა.**

ვითარებით ბრუნვაში ჩვეულებრივ **-ად** და **-დ** ფორმანტებთან ერთად ჩნდება უჩვეულო **-ას/-ს** სუფიქსი, რომელიც ზმინისართული მნიშვნელობით ნახმარ ფორმებშია: **თოფი მზა-ს გუჭონდის; ტიტველა-ს დადიოდა.**

წოდებით ბრუნვაში მოხეურის ბრუნვის ალომორფები ერთობ ორიგინალურია. აქ ოთხი ალომორფი გვხვდება: **-ვ, -ო, -უ, უ, -ისი.** **გოჩა-ვ, რაისთვი მაწვალებ?! დმერთ-ო, მიშველე! ქალა-უ, რაი გინდა? ნინია-უ!...** მიმართვის ფორმებში **-ისი** ალომორფი მხოლოდ საკუთარ

სახელებთან გვხვდება და ამ მიმართვას მოფერებითი ელფერი ახლავს: **ონისე-ისი**, *საით მოსულხარ?*

მთიულური-გუდამაყრული

მთიულურის სახელობით ბრუნვაში სამი ალომორფი გვხვდება: **-ი**, **-ე**, **Ø**: *დოში ხოა კარაქ-ი*; ვარიას **შუშუტა-ე** აქუს; ძირს **ჭრიჭინა** უღვეს.

მოთხრობითში ბრუნვის ნიშნის იგივე ვარიანტები გამოვლინდება, რაც სალიტერატურო ქართულში: **-მა** და **-მ**. ალომორფების დისტრიბუციაც იგივეა: *დაიწყო დედაკაც-მა* ტირილი; *ჯარ-მა* დაიძინა; *მამა-მ* უთხრა.

მიცემითი ბრუნვა ორი ალომორფითაა წარმოდგენილი: **-ს** და **-სა**. **-ს** ვარიანტი დახურულ პოზიციებში გვხვდება: *რძალ-ს* პური მოშვიდა; *სირისკულა-ს* არ აჭმევო; **-სა** ღია პოზიციებშია: *შეშინებია ი კაც-სა*.

ნათესაობით ბრუნვაში სამი ალომორფი გამოვლინდება: **-ის**, **-ისა**, **-ისი**: *ჩემი დედამთილ-ის* დედამთილი ყოფილიყო ეგეთაი; *ომ-ის* დრო იყო მაშინა. *თქვენი სიმრევლე არ იქნებაო*, *არც კაც-ისა-ო*, *არც საქონ-ისა-ო*; *არ მისცეს თავ-ისი* ყალანი.

მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნად დასტურდება **-ით** და **-ითა** ვარიანტები. პირველი დახურულ პოზიციებში გვხვდება: *ამ ჩოულობ-ით* გაათავებენ; *მეორე ვარიანტი* ღია პოზიციაში გამოვლინდება: *იმათ უომნია ისრ-ითა*.

ვითარებით ბრუნვაში სამი ალომორფი გამოვლინდება: **-ათ**, **-ათა**, **-ად**. ყრუ **თ**-იანი ვარიანტები ძირითადია, **-ად** ვარიანტი სპორადულად იჩენს თავს: *მაცნ-ათ* გაუშვეს; *ნეტა ეს როდის იქცევა კაც-ათა*. *დავაგდე ჭავრიან-ად-ო*.

წოდებით ბრუნვაში სამი ალომორფია დადასტურებული: **-ო**, **Ø**, **-ვ**. ეს ალომორფები ორგანულია მთიულურისთვის, ისევე, როგორც ყველა დიალექტისათვის: *ღორ-ო* არეში, *მარეში*, *გამოდი*, *გამეთამაშე*; *ბეჟან*, *ბეჟან*, *ყმაწვილ-ო*, რა სირევგნე მოგრეგია; *გიორგა-ვ*, *შენა ხარ?*

* * *

აშკარა შენიშვნას იწვევს სპეციალურ ლიტერატურაში დამკვიდრებული ორიოდე საკითხი მთის დიალექტების ბრუნვებისა და ბრუნვის ნიშნების შესახებ. ასახელებენ **-ივ** მაწარმოებლიან მოქმედებითებს. **სიმურგვლ-ივ**, **მხარილლ-ივ**, **სიგრძ-ივ**. მაგრამ თუ კარგად დავუკვირ-

დებით, ეს ვარიანტი ზმნისართების მაწარმოებელი ელემენტია, აწარმოებს ვითარების ზმნიზედებს, რომლებიც წინადადებაში ვითარების გარემოებებია:

„სიგრძ-ივ გაჭხურა ნაბალი, ზედ გადაადვა ფარიო“ (ვაჟა);
თვალნათლ-ივ დაინახა ყველაფერი.

მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქცია ინსტრუმენტალურობაა, რომელიც წინადადებაში იარაღის ანუ საჭურვლის დამატებად გვევლინება. ესაა მოქმედებითბრუნვიანი სახელის ძირითადი დანიშნულება. **-ივ** ფორმანტიანი სახელი ამ როლში არასოდეს შეგვხვდება.

მეორე საკითხი, რომელიც აგრეთვე საფუძვლიან შენიშვნას იწვევს, ე.წ. ლოკალური ბრუნვების პრობლემაა. მთის დიალექტებში გამოყოფენ დამატებით ოთხ ბრუნვას: **სადაობითი, გამოსვლითი, მიწევნითი** და **სადაობით-გამოსვლითი**. ამ „ბრუნვათა“ ფორმების ჩამოყალიბება ისტორიული განვითარების შედეგს მიეწერება: მიიჩნევა, რომ თანდებულებსა და ბრუნვის ნიშნებს შორის ურთიერთ ფონეტიკური ზემოქმედების ზღვარი მოიშალა, ორი ფორმანტი ერთ ფორმანტად გაერთიანდა და ბრუნვის ნიშნად ჩამოყალიბდა. მაგრამ ენობრივ ერთეულთა ფორმალურ-ფუნქციური ანალიზი ადასტურებს, რომ ამ პროცესს თანდებულების ფუნქცია არ შეუცვლია. ისინი კვლავ ფრაზის ინგრედიენტებად რჩებიან და არა სიტყვაფორმისა. ასე რომ, ისინი წინადადებაში კვლავ სიტყვის დანიშნულებას ასრულებენ.

ამდენად, ქართული დიალექტების პარადიგმებში კვლავ შვიდი წევრი განიხილება და არა მეტი — რვა ან ათი და თერთმეტი (ეს დებულება თანაბრად გავრცელდება ახალ სალიტერატურო ქართულზეც, სადაც მკვლევართა ერთი ნაწილის მიერ ფიქსირდება ე.წ. ადგილობითი ბრუნვები).

კ ა ხ უ რ ი			
ბრუნვები	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებითი სახელთა ბრუნება	საკუთარ სახელთა ბრუნება
სახ.	-ი, -Ø	კაკალ-ი, გოდორ-ი; თხა, კატა;	რევაზ-ი, მათე.
მოთხ.	-მა, -მ	თაგვ-მა, გოდორ-მა; თხა-მ, კატა-მ	რევაზ-მა, მათე-მ.
მიც.	-Ø, -ფ, -სა.	თაგვ დაიჭერს; კატა-ფ შეეშინდა; შეხედა მთა-სა; თხა-სა-ც დააბამს.	მეთე-ფ დაუძახა; რევაზ გამაართო; დაუძახა მათე-სა, რევაზ-სა-ც გვეცნო.

ნათ.	-ი, -ი, -ი, -ის, -ისა	თავი-ი სორო; კატ-ი ლუკ-მა; ორმო-ი ნაპირი; სახლის უკან; სახლ-ისა-კენ.	მათე-ი ქუდი; რევაზ-ი ლაპარაკი. ხმა სურევაზ-ისა ექო-ნდა.
მოქმ.	-ით, -ითა, -თი	თოფ-ით მოკლა; კატ-ით შაშინა; მოკლა თოფ-ითა; ხელ-ითა-ც გაშინა. ორ-მთი შინახა.	რევაზ-ით დეემუქრა; მათე-თი მაშინეფს.
ვით.	-ათ, -თ, -ათა	სახლ-ათ იყენებს; მზე-თ ეჩვენება; გუთნ-ათა ხმარობს.	რევაზ-ათ მეჩვენა. მათე-თ ჩათვალა.
წოდ.	-ო, -ვ, O	სახლ-ო, მთა-ვ, გზა-ვ	ლიზა-ვ, ნათელ, მიტუა-ვ

ქ ა რ თ ლ უ რ ი

ბრუნვები	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებითი სახელთა ბრუნება	საკუთარ სახელთა ბრუნება
სახ.	-ი	სახლ-ი, გზა-ი, ტყე-ი	როსტომ-ი, თინა-ი
მოთხ.	-მა, -მ -მ(ა), -მან	სახლ-მა, ტყე-მ, დამალა გზა-მ(ა) გადმასახლა მეფე-მან	როსტომმა თქო, თინამ მაიტანა.
მიც.	- O , -ს(ა)	კაკალ-ს, კაკალ-სა ბერ-ტყამს. კვერცხ არტყამდა.	როსტომ-ს, თინა-ს
ნათ.	-ის, -ისა, -ს/-სა, -ი, -სი	სახლ-ის ახლოს; ეს ადგილი ყოფილა ბატონ-ისა; დაჯდა სუფრ-ის თავსა.	როსტომ-ის(ა) თინა-ს ლეკური. ისა ყოფილა თინა-სი.
მოქმ.	-ით(ა) -თ(ი) -თ/-თა	გუთნ-ითა ხნავენ. თოფით მოუკლავს. ძალა-თი, საღამო-თი	როსტომ-ით თინა-თი.
ვით.	-ათ(ა), -თ(ა)	კაც-ათ, მოჯამაგირე-თ, ყმა-თ	—
წოდ.	-ო, -ვ, - O	კაც-ო, სახლ-ო, მზე-ვ	მყვალ, ნათელ, როსტომ;

თ უ შ უ რ ი

ბრუნვები	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებითი სახელთა ბრუნება	საკუთარ სახელთა ბრუნება
სახ.	-ი, -ი - O	დედა, მამა, ძალ-ი, ორმო. დედა მოიდ; ძალ ხეფს;	კოტე, რევაზ-ი, როსტომ-ი; კოტე შემოხინდ, როსტომ ყოფილ
მოთხ.	-მ -მ(ა) -მან	დედა-მ მითხრ; მამა-მ მიყიდ; ძალმ დიყყედ. ძმა-მან უთხრ.	კოტე-მ მისწერ; რევაზ-მ ასწავლ; კოტე-მან თქვაავ.

მიც.	-ს -ს(ა)	დედა-ს დეჟშინ; მამა-ს შეხედ; ძალღ-სა-ც აჭმი.	კოტე-ს, რევაზო-ს, როსტომ-სა-ც
ნათ.	-ის, -ის(ად) -ის(აი) ის(ი) -ს, -ს(ად) -ს(აი)	დედ-ის ბიჭო; ის ყოფილ ჩემ დედ-ისად; დედ-ისაი-ც მცხვე-ნისავ. ეგეავ ჩემ ძმ-ისი-ვ	კოტე-სად, რევაზო-ს-თოფი; რევაზო-სი-ც; კოტე-საი-ც
მოქმ.	-ით, -ით(ა)	თოფი-ით, ხანჯრ-ით, კაც-ითა-ც უზიანოდ შეინახნილი.	—
ვით.	-ად, -დ -ად(ა) -დ(ა)	თოფ-ად, ხანჯრ-ად, მზე-დ, ორმო-დ, კაც-ადა-ც.	კოტე-დ მომეჩვენ; თამარა-ად ჩავთვა-ლწ.
წოდ.	-ო, -ვ	სახლ-ო. კაცო-ო, დიაც-ვ, ბაღ-ო.	კოტწ, რევაზ-ვ, მუთლაცვ, თამარაცვ

ფ შ ა უ რ ი			
ბრუნვები	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებითი სახელთა ბრუნება	საკუთარ სახელთა ბრუნება
სახ.	-ო, -ი	კაკალ მაიტანა, მაიტანა კაკალ-ი	გოდერძ მოიდა; კი წვესა მართა-ი?
მოთხ.	-მ, -მა, -მან	კაკალ-მ აწყინა; ჯარმა თქვა; ცამან დაყარა ნამია	გოდერძ-მ იახა; მართა-მა თქვა; ლუხუმ-მან თოფი იშიშვლა.
მიც.	-ს, -ს(ა)	კაკალ-ს მეს დაეცა. დედა-სა უთხრა, ნუ სტირი.	გოდერძ-ს ეჩვენა; მართა-ს ეთქვა; ლუხუმ-სა ფიქთხა.
ნათ.	-ის, -ის(ა) -ის(ი)	კაკლ-ის ფოთოლი; ჯმა მოიდა მეს-ისი; ბაღ-ისი; კაც-ისა.	რევაზ-ის ცოლია. თილ-ის ობოლი.
მოქმ.	-ით -ით(ა)	ცრემლა-ით; ჯელ-ითა-ც მიეწვავდა.	—
ვით.	-ად, -ადა, -დ, -და, -ა.	ცრემლს ნამ-ად გადმოგაყრიან; წავდღვებთ ცოტა-ადა-ა; ტყვე-დ წაუყვანავ; ყინჩ-ა გამამყვება.	—
წოდ.	-ო, -ვ, -ო	დედა-ვ, მთა-ვ; ძალღუა-ო. ქალ, ნუ მირბი.	თეთრუა-ვ, გრიგო-ლ-ო, მზევინარ-ო.

ხ ე ვ ს უ რ უ ლ ი			
ბრუნვები	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებითი სახელთა ბრუნება	საკუთარ სახელთა ბრუნება
სახ.	-O, -ი, -ა	ზაფხულ მშვიდობისა დავდგომი-ვასთ. ერთხენ ბობლანა-ი-ც ადგებავ.	მოვივიდ გოგია-ა; გამაჩინდების ხირჩლა-ა.
მოთხ.	-მა, -მ	ღმერთ-მ ნურა მიადინას; თხა-მ რაველ დაგაშინ? ღმერთ-მა-ც, კაც-მა-ც.	გოგია-მ, თამარ-მ როსტომ-მ თქვა; გივ-მა- გაღმართა მაყარი.
მიც.	-ს	ღმერთ-ს ნუ აწყენ; კაც-ს, ბაღ-ს, დიდ-ს, ბეწიკუა-ს	გივ-ს, როსტომ-ს, ვირჩლა-ს.
ნათ.	-ის, -ისი -ისა, -ს/-სა, სი	ღმერთ-ის წყენიას. ეგ თოფი ჩემ ძმ-ისაა	გივ-ის ჯარი; როსტომ-ის სიტყვა. ვირჩლა-ისი-ვ.
მოქმ.	-ით, -ით(ა)	თოფ-ით მაკლულრ; ჯმალ-ითა-ც უცავ. საკაც-ით მაუყდავის.	—
ვით.	-ად, -ა	თხ-ად მაშჩვენებევ. შორ-ა გავიდა ამბავი. შულ-ა გამჯდელი.	—
წოდ.	-ო, -ვ	თხა-ო, რას გავხარებია; ფანდურ-ვ, ვიძახათ მე და შენაო; დედა-ვ.	აკაკ-ო, ლელა-ვ.

მ ო ხ ე უ რ ი			
ბრუნვები	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებითი სახელთა ბრუნება	საკუთარ სახელთა ბრუნება
სახ.	-ი, -O	გუთან-ი, დედაკაც-ი, ქალა-ი, ოქრო, კლდე, ყრუვ-ი, ბუვ-ი	გირგოლა-ი, პოვლია-ი, მაყვალა-ი.
მოთხ.	-მა, -მ, -მან	კაც-მა; ქალ-მ პირმა... ღვთისა-მან, ბარძიმისა-მან.	გირგოლა-მ, მაყვალა-მ, პოვლია-მ
მიც.	-ს	კაც-ს, ქალ-ს შკოლა-ს, გზა-ს	გავა-ს უთხრა; ბერა-ს მოეტანა; იობ-ს.
ნათ.	-ის, -ისა, -სი, ის-ი	სახლ-ის წინ, შკოლა-ის თავ-ჩი. ხიზნ-ის სასაცილო. უცოლო-სა. რაი მეგონა იმ დრო-სი	გავა-ის მზემა; ჯურხნა-ის მამამა.

მოქმ.	-ით, -ითა, -თ, -თა	ოქრო-თ შეკაზმული. თოფ-ით მაკლული. აავსიან ერბო-თა.	—
ვით.	-ად, -დ -ას	კაც-ად; ქალ-ად; თხა-დ; ტიტველ-ას დადიოდა; წკრინ-ას მიდიან.	—
წოდ.	-ვ, -ო, -უ, [-ისი]	ღმერთ-ო მიშველე. ქალა-უ	გოჩა-ვ, მაყვალა-უ, ონისე-ისი

მ თ ი უ ლ უ რ ი			
ბრუნვები	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებითი სახელთა ბრუნება	საკუთარ სახელთა ბრუნება
სახ.	-ი, -ა, O	დომი ხოა კარაქ-ი; შუშუ-ტა-ა; ძირს ჭრიჭინა უდევს.	რევაზ-ი; შოთა; გიორგა-ი მოვიდა. ნადირა-ა ჰქვივნებიყო.
მოთხ.	-მა, -მ	დაიწყო დედაკაც-მა ტი-რილი; მამა-მ უთხრა; ჯარ-მა დაიბინა.	რევაზ-მა თქვა; შოთა-მ უთხრა.
მიც.	-ს	რძალ-ს პური მოშვიდა სირისკუდა-ს არ აჭმევო?	რევაზ-ს, შოთა-ს.
ნათ.	-ის. -ისა -ისი	ჩემი დაედამთილ-ის დე-დამთილი; ომ-ის დრო იყო; თქვენი სიმრევლე არ იქ-ნებაო, არც კაც-ისა-ო, არც საქონ-ისა-ო. არ მისცეს თავ-ისი ყალანი.	სალმი-ს ვმალი; რევაზ-ის შვილები;
მოქმ.	-ით, -ითა	ამ ჩოულობ-ით გაათავე-ბენ. იმათ უომნია ისრ-ითა	—
ვით.	-ად, -ათ, -ათა	მაცნ-ათ გაუშვეს. მწედარსა ანდლიშ-ად ჯერი ჯდებაო. დავაგდე ჯავრიან-ად-ო	—
წოდ.	-ო, -დ -ვ	ლორ-ო არეში, მარეში; ყმაწვილ-ო, რა სირეგვნე მოგრეგია.	შე ბეჟან, ბეჟან, ყმაწ-ვილო; გურამ-ო, გიორგა-ვ.

ფ ე რ ე ი დ ნ უ ლ ი			
ბრუნვები	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებითი სახელთა ბრუნება	საკუთარ სახელთა ბრუნება
სახ.	-ი, -ა, -O	ჩიტ-ი, დედა-ა ღამე-(ა), წყარო-(ა), ღამე შაიქნა	ყოღრათ-ი, მუხთარ-ი სედიყე.

მოთხ.	-მა, -მ(ა) -მამ	ჩიტ-მა/მამ; დედა-მ(ა); ღამე-მ(ა); წყალ-მა/მამ;	ყოღრათ-მა, მუხთარ-მა, სედიყე-მ(ა)
მიც.	-ს(ა)	ჩიტ-ს(ა); წყალ-ს(ა); წყარო-ს ღამე-ს(ა);	ყოღრათ-ს(ა); მუხთარ-ს(ა), სედიყე-ს(ა)
ნათ.	-ის(ა), -ის(ა)	ჩიტ-ის(ა); წყალ-ის(ა); ღამე-ისა, წყარო-ისა;	ყოღრათ-ის შვილი; მუხთარ-ის ცოლი; სედიყე-ის ძმა.
მოქმ.	-ით(ა), -ით(ა)	ჩიტ-ით(ა); წყალ-ით(ა); ღამე-ით(ა), წყარო-ით(ა);	—
ვით.	-ად/ათ, -ად.	ჩიტ-ად; წყალ-ად; ღამე-ად; წყარო-ად;	—
წოდ.	-ო, -ო	ჩიტ-ო; წყალ-ო; ღამე-ო; წყარო.	ყოღრათ; მუხთარ; სედიყე.

ი ნ გ ი ლ ო უ რ ი

ბრუნვები	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებითი სახელთა ბრუნება	საკუთარ სახელთა ბრუნება
სახ.	-ო, -ე	შტლ; ყმაწტლ; არწი-ე, გუგრა-ე, ქუა-ე.	გიორგი-ე, თამაზ-ე, ელენე-ე
მოთხ.	-მა, -მ	მამამთილ-მა ჩაიყიბა ფულევ; ჩე-მა მაზლ-მა მორეკა. ჩემ ზმა-მ. ზმა-მა-ც მაყონა.	გიორგი-მ, თაზა-მ, ელენე-მ
მიც.	-ს, -ს(ა), -ე, -ჰ, ო	ხორბალ აზლევენ. ცხენ ეს კლავს. იპარავდენ ცხენ, ცხორ, კამეჩ. ქუა-ს-თან, დედა-ე უთხარ.	გიორგი-ს; თაზა-ს; ელენე-ს.
ნათ.	-ი, -იზ, -იზ, -ე	ჟერანი-ი ხორც; მმა-ე სახლ; კაც-იზ-გნი	გიორგი-ის სახლ. თეზა-ის, ელენე-ის.
მოქმ.	-ით, -ითი, -ი.	ყოშუნ-ი ჯოცავს; ჯელ-ით, ჯელ-ითი.	—
ვით.	-ა, -ად, -ადა, -და, -დ, -ან	გაღურ-ა გოვზარდი; მაჭაკლ-ა მიდიოდა; საყდომ-ად უგევენ; კაც-ადა-ც ვერ ივარგევს. წაუღნენ სანადირო-დ.	—

ბრუნვა	კახური	ქართლური	თუშური	ფშაური	ხევსურული
სახ.	-ი -ო	-ი	-ი -ი	-ო -ი.	-ო, -ი

მოთხ.	-მა -მ	-მა, -მ, -მან	-მ, -მა, -მან	-მ, -მა -მან	-მა -მ
მიც.	-O, -ფ -ს	-O, -ს, -სა	-ს, -სა	-ს, -სა	-ს
ნათ.	-ი, -ფ, -ის, -ისა	-ის, -ისა, -ი, -სი	-ის, -ისაფ -ისაი, -ისი -ს, -საფ -საი.	-ის, -ისა	-ის -ისი
მოქმ.	-ით, -ითა -თი	-ით, -ითა -თი	-ით -ითა	-ით -ითა	-ით -ითა
ვით.	-ათ, -თ -ა ა	-ათ, -თ -თა	-ავდ, -დ -ადა, -და	-ად, -ადა, -დ, -და -ა	-ად -ადა
წოდ.	-ო, -ვ -O	-ო, -ვ, -O	-ო, -ვ	-ო, -ვ, -O	-ო. -ვ

ბრუნვა	მოხეური	მთიულური	ფერეიდნული	ინგილოური
სახ.	-ი -O-	-ი, -ფ, -O	-ი, -ფ -O	-O, -ფ
მოთხრ.	-მა -მან	-მა -მ	-მა -მამ	-მა -მ
მიც.	-ს	-ს	-სა	-ს, -სა -ი, -ჰ -O
ნათ.	-ის, -ისა -სი	-ის, -ისა -ისი	-ის -ფსა	-ი, -იზ, -ფზ, -ფ
მოქმ.	-ით, -თ -თა	-ით, -ითა	-ითა -ფთა	-ით, -ითი -ი
ვით.	-ად, -დ -ას	-ად -ათ, -ათა	-ად -ათ -ფდ	-ად, -ა -ადა, -და -დ, -ან
წოდ.	-ო, -ვ -უ, -ისი	-ო, -O -ვ	-ო -O	-ო -O

1.3. სახელთა ბრუნება; ბრუნვები და ბრუნვის ნიშნები, მისი ვარიანტები და განაწილება (დასავლური დიალექტები)

ქართული ენის დასავლეთის ზონის დიალექტებში ბრუნვათა სისტემა უმთავრესად მიჰყვება სალიტერატურო ენის ბრუნვათა სისტემას. გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებები, რომლებიც სხვადასხვა დიალექტში გვხვდება, ქმნის დიალექტურ ქვესისტემებს.

მნიშვნელოვანი სხვაობა არ ვლინდება არც ბრუნვათა რაოდენობისა და არც ბრუნვის ფორმათა ფუნქციური გამოყენების თვალსაზრისით. მაგრამ ზოგიერთ დიალექტში გამოიკვეთება ორმაგი ბრუნვის ფორმები. ქვემოთმოყვანილში, ლეჩხუმურსა და აჭარულში დასტურდება **ნანათესაობითარი მიცემითის** ფორმები: **ნათესავისას, მოყვრებისას, მეზობლისას**. აღნიშნული ფორმები გამოხატავენ **ლოკაციას, მყოფობას: „მოყვრებისას ვიყაით“**... აჭარულში ამგვარი ფორმები მოიკვეცენ ბოლოკიდურ თანხმოვანს, კერძოდ, მიცემითის ბრუნვის ნიშანს, მაგრამ სავრცობის არსებობა ნანათესაობითარი მიცემითის ამოსავალ ფორმაზე მიუთითებს. ფორმის ფუნქცია აჭარულშიც იგივეა, რაც ქვემოთმოყვანულსა და ლეჩხუმურში — **ლოკატივი (ლოკაცია): მეზობლისა, შენსა**.

გარდა ნანათესაობითარი მიცემითისა, აჭარულში გვხვდება **ნანათესაობითარი ვითარებითი ის-ათ** დაბოლოებით: **დრო-ის-ათ (დრო-ზე), ქეიფისათ (ნებით, სურვილით)**.

სხვა ფუნქციური სხვაობა სალიტერატურო ენასთან მიმართებით დასავლეთის ზონის დიალექტებში არ დასტურდება.

ბრუნვათა სისტემა დიალექტებში და ბრუნვის ნიშანთა ფონეტიკური ვარიანტები:

სახელობითი ბრუნვა: სახელობითი ბრუნვის ნიშანი -ი დიალექტებში ორი ფონეტიკური ვარიანტით გვხვდება: სრული ხმოვანი -ი და მისი ფონეტიკური ვარიანტი -ე, რომელიც ძირითადად ფუძისეული ხმოვნის შემდგომ გვევლინება. ზოგჯერ -ი/ -ე კილოური ან ქვეკილოური სხვაობის განმაპირობებელიცაა, როგორც, მაგალითად, სამცხურსა და ჯავახურში: ჯავახურში ვლინდება სრულხმოვანი ბრუნვის ნიშანი, ხოლო სამცხურში — ნახევარხმოვანი, რაც ამ კილოთა ერთ-ერთ განმასხვავებელ ნიშნად იკვეთება. ჯავახური: **დედა-ი, მამა-ი, ძალო-ი; ცემაი, სროლაი... ჭამა-სმაი; სამცხური: მამა-ე; ძალო-ე...** სახელობითი ბრუნვის გაფორმების მიხედვით დასავლურ დიალექტებში შეიძლება რამდენიმე ჯგუფის გამოყოფა:

- დიალექტები, რომლებშიც სახლობითი ბრუნვის ნიშნად გვხვდება -ი: ჯავახური, ზემოიმერული, ქვემოიმერული, ლეჩხუმური, გურული.
- დიალექტები, რომლებშიც სახელობითი ბრუნვის ნიშნად არის -ა: სამცხური, რაჭული, აჭარული, იმერხეული.
- დიალექტები, რომლებშიც სახელობითი ბრუნვა ნულოვანი ალომორფით არის წარმოდგენილი: რაჭული. აჭარულის ქობულეთური თქმა.

ხმოვანფუძიან სახელებთან სახელობითის ბრუნვის -ი ნიშანი დიალექტებში ჩვეულებრივ დასტურდება, მაგრამ სხვადასხვა ვარიაციით. ეს სახელთა ბრუნების ძველი ქართულისეული სისტემის გარკვეული სახით შენარჩუნებაა. სალიტერატურო ენაში ხმოვანფუძიან სახელებთან სახელობითი ბრუნვის -ი ნიშნის დასუსტების პროცესი საბოლოოდ მისი დაკარგვით დასრულდა. ჯერ კიდევ საშუალო ქართულში ვლინდება სახელობითში გაუფორმებელი ხმოვანფუძიანი სახელები, ხოლო ახალ ქართულში ხმოვანფუძიანი სახელები ერთადერთი ნულოვანი ალომორფით წარმოადგენენ სახელობით ბრუნვას.

დიალექტებში ხმოვანფუძიან სახელებში სახელობითი ბრუნვა სრული თუ ნაწილობრივი გახმოვანებით გვხვდება, თუმცა არაერთგვაროვნად. მნიშვნელობა ენიჭება როგორც მარცვალთა რაოდენობას, ისე ფუძისეულ ხმოვანს. დასავლური დიალექტებისთვის სახელობით ბრუნვასთან დაკავშირებული ყველაზე გავრცელებული ფონეტიკური პროცესია **აი > ეი > ე;** ეს პროცესი ფართოდაა გავრცელებული რაჭულში, ქვემოიმერულში, ლეჩხუმურსა და ზემოგურულში. პროცესი ვითარდება ორ და მეტმარცვლიან ფუძეებში: **კვირე (რაჭული), მამიდე, ბიძიე, ბაღანე (ქვემოიმერული), ტომარე, კვატატელე, კაცისთავე (ლეჩხუმური); ნაფოტე, ტუმარე (ზემოგურული).**

-ა ხმოვანზე დაბოლოებული **ერთმარცვლიანი** სახელები სახელობით ბრუნვაში ყოველთვის დაირთავენ -ი ბრუნვის ნიშანს. ეს პროცესი თითქმის უგამონაკლისოდ გვხვდება **გურულსა** და **ქვემოიმერულში** (განსაკუთრებით ვანურ თქმაში). **და-ი, ძმა-ი, გზა-ი, ხეი, დღე-ი, ხპო-ი, ყრუ-ი...** **ზემოიმერულში** განხვავებული ვითარებაა. სახელობითი ბრუნვის -ი ნიშანი გვხვდება ორ- და მეტმარცვლიან სახელებთან, მასდარებთან, აბსტრაქტულ სახელებთან, რიცხვით სახელებთან: **ცნობარება-ი, კაცობა-ი, ქალობა-ი, სამივე-ი...** -ი შეიძლება დაერთოს ერთზე მეტმარცვლიან სახელებს, მაგრამ უფრო მეტად მაშინ, თუ მის წინ -ა მორფემაა, სიტყვათწარმომქმნელი ან კნინობითისა, ან სახელი კომ-

პოზიტია: **ნაფოტა-ი, გულწითელა-ი, რკინიგზა-ი, მამიდა-ი.** თუმცა ქვემოიმერულის ვანურ თქმაში ამგვარ შემთხვევებში უპირატესად **აი > ე** პროცესი დასტურდება: **გულწითელი, მამიდე...**

დასავლურ დიალექტებში ვლინდება სახელობითის **-ი** ნიშნის დასუსტების პროცესი და მისი ნახევარხმოვნის **-ჲ** სახით წარმოდგენა. ეს უპირატესად ახასიათებთ **რაჭულს** (განსაკუთრებით ვლინდება **გლოლურ** კილოკავში), სპორადულად ახასიათებს **ზემოიმერულსა** და **გურულს** (ოზურგეთულ თქმას).

საკუთარ არსებით სახელებში ვლინდება შემდეგი თავისებურებები: მესხურ დიალექტში **-ი / -ჲ** მორფემა თავს იჩენს საკუთარ სახელებში: **შოთა-ჲ, პეტრე-ჲ, ნუნუა-ჲ; ნიშა-ჲ; ღაბუა-ჲ;** ჯავახურში **-ი** ნიშნით: **შოთა-ი, პეტრე-ი, ნიშა-ი, ღაბუა-ი;** საკუთარი სახელები ძველი ქართულის მსგავსად შეიძლება შეგვხვდეს გაუფორმებელი, ფუძისეული სახით: **ჯავახურში — როსტომ, თინათინ;** რაჭულში — **ავთანდილ, ბეჟან, ამირან; გურულში — სამსონ, დავით...** სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს წიგნურ გავლენადაა მიჩნეული, თუმცა უფრო ძველი ქართულისეული წარმოების ნაშთად შეიძლება მივიჩნიოთ. ცალკე მსჯელობის საგანია საკუთარ სახელთა გაფორმება იმერულ, ლეჩუმურ და გურულ დიალექტში. გავრცელებულია **-ია** კნინობითის მაწარმოების დართვა, რომლის ხმოვანიც შეცვლილია სახელობითი ბრუნვის **-ი** ნიშნის დართვის შედეგად და ამდენად ვლინდება ახალი დაბოლოება: **-იე ან -ე;**

თანხმოვანი + 0	ჯავახური, რაჭული, გურული	როსტომ გამოიპარა; ერქვა თინათინ. (ჯავახური) ავთანდილ; ადგა ბეჟან; ამირან წინლი ჰკრა. (რაჭული) სამსონ, დავით... (გურული)
ხმოვანი + ი	ჯავახური, ზემოიმერული	შოთა-ი. პეტრე-ი... ნიშა-ი, ღაბუა-ი; (ჯავახური) კაკოი, ვარლამაი, მარგალიტაი; (ზემოიმერული)
ხმოვანი + ჲ	სამცხური, აჭარული, იმერხეული	შოთა-ჲ, პეტრე-ჲ, ნუნუა-ჲ; ნიშა-ჲ; ღაბუა-ჲ (სამცხური) არჩილაჲ, უსუფაჲ; ესმეჲ, ზაქიეჲ... (აჭარული); ანა-ჲ, (იმერხეული)
აი > ეი/ეჲ > ე;	ზემოიმერული, ქვემოიმერული,	ბაბილინეი (ზემოიმერული) ფიქრიე, ზაქიე... (აჭარული)

ია > იე	ლენხუმური, გურული, აჭარული	ოთარი / ოთარიე, კაკოიე, ვარლამიე, მარუსე; ბაბილინე, (ქვემოიმერული) იასონე, ვასილე, ქაქუჩილე; (ლენხუმური) გაბილეი, თამარეი, (გურული) ესმეა, ზაქიეა...
---------	----------------------------	--

სახელობითი ბრუნვის ფუძის მიხედვით დიალექტებში ისეთივე ვითარებაა, როგორც სალიტერატურო ქართულში, ანუ ფუძე სრული სახითაა წარმოდგენილი ამ ბრუნვაში, მაგრამ გამონაკლისს წარმოადგენს აჭარული დიალექტის ქობულეთური თქმა, რომელშიც დასტურდება რამდენიმე სახელი უსრული ფუძით სახელობით ბრუნვაში: **ურმი, მეზობლი, ღრუბლი, საქონლი...**ეს მოვლენა უფრო გამონაკლისია და დასავლეთის ზონის სხვა დიალექტებში არ შეინიშნება.

მოთხრობითი ბრუნვა: მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი დიალექტებში სალიტერატურო ქართულისაგან მნიშვნელოვან სხვაობას არ იძლევა. ბრუნვის ძირითად მაწარმოებლად ფუძეების მიხედვით გვევლინება **-მა** და **-მ**, შესაბამისად, თანხმოვანფუძიანებთან **-მა** და ხმოვანფუძიანებთან **-მ**. სამცხურ-ჯავახურში ხმოვანფუძიან სახელებთან მოთხრობითის ნიშნად დასტურდება **-ნ** (დედა-ნ...), მაგრამ ეს დიალექტში მიმდინარე **მ-ნ** ფონეტიკური მონაცვლეობის გამოხატულებად უნდა მივიჩნიოთ და არა მოთხრობითის ისტორიული მაწარმოებლის **-ნ** ნიშნის ნაშთად, ანუ ეს არაა იმგვარი მოვლენა, როგორცაა **ვი-ნ, ამა-ნ** ფორმებში მოთხრობითის **-ნ** ნიშანი.

ძველი ქართულისეული წარმოების მსგავსად სამცხურ-ჯავახურში სპორადულად ვლინდება **-მან** დაბოლოება, თუმცა ეს არაა ამ დიალექტისათვის მკვეთრი მახასიათებელი და საერთო დიალექტური ნორმა, იგი მაინც იშვიათ შემთხვევად ითვლება: **ქალმან, გლენმან, ბიჭმან** (გოგაშენი).

სალიტერატურო ქართულის მსგავსად, თანხმოვანფუძიანი სახელებისთვის მოთხრობით ბრუნვაში ნორმაა **-მა** დაბოლოება და ყველა დიალექტში სახელთა ბრუნვა ამ წესს მისდევს. ასევე ზოგიერთ დიალექტში ხმოვანფუძიან სახელებთანაც **-მა** დაბოლოება ვლინდება. ეს დიალექტებია: **მესხური — დამა; მოლამა; რაჭული — გამაგ ზავნა ჩემა ძმა-მა; მელა-მა თქვა; ზემოიმერული — ძმამა, დედამა, მამამა; გურული — ძმამა, ხემა, ყრუმა... აჭარული — ურემა; ძმამა, დედა-მა; იმერული — ფაშამა, დედამა, სიძემა.**

ამ წარმოებისაგან განსხვავდება ქვემოიმერულისა და ლეჩხუმურის მონაცემი. აქ ხმოვანფუძიან სახელებში **-მ** მაწარმოებელი ვლინდება. კიდევ ერთი თავისებურება ისაა, რომ იმ სახელებში, რომლებიც სახელობით ბრუნვას **-ე** დაბოლოებით აწარმოებენ (ბალანე ტიპის სახელები), აღდგება ფუძისეული **-ა** ხმოვანი და მოთხრობითი ბრუნვის ფორმა ამგვარად გაფორმდება: სახელობითი — **ბალანე**, მოთხრობითი — **ბალანამ**.

საკუთარ სახელთა ბრუნვაში იკვეთება რამდენიმე საკითხი: თანხმოვანფუძიანი სახელები **იმერულსა** და **ლეჩხუმურში** მოთხრობით ბრუნვაში წარმოდგენილნი არიან როგორც **-ი** ხმოვნიანი სახელები: **ვანტანგიმ, ოთარიმ, ნოდარიმ. ზემოიმერულში** თანხმოვანფუძიანი სახელები მოთხრობითში შეიძლება ფუძის სახით, ანუ გაუფორმებლად იყოს; ამგვარი მოვლენა ვლინდება **გურულშიც**. ძირითადად ასეთი შემთხვევები **თქმა** ზმნასთან დასტურდება: **ზემოიმერული — თინათინ ამბობს, თინათინ თქვა (ბაღდათურში); გურული — სამსონ, დავით... (დავით გამეიარა და თქვა...)** მესხურში დასტურდება ხმოვანფუძიანი სახელის თანხმოვანფუძიანის მსგავსად წარმოების შემთხვევა — **გივ-მა** ფორმა, მაგრამ ეს საერთოდიალექტურ მოვლენად ვერ ჩაითვლება. **იმერხეულში** კი თანხმოვანფუძიანი საზოგადო სახელების მსგავსად შეიძლება **-მა** ბრუნვის ნიშანი დაიროთოს ხმოვანფუძიანმა საკუთარმა სახელმა: **მირზა-მა...**

ის **ა**-ფუძიანი სახელები, რომლებიც სახელობით ბრუნვაში ფონეტიკური ცვლილების შედეგად იჩენენ **-ე** დაბოლოებას (მაყვალე, ბაბილინე, პეტრიე) მოთხრობით ბრუნვაში ისევ აღიდგენენ ფუძისეულ **-ა** ხმოვანს: **მაყვალამ, პეტრიამ, ბაბილინამ...** ეს მოვლენა დამახასიათებელია **ქვემოიმერულისა და ლეჩხუმურისათვის**.

მიცემითი ბრუნვა: დასავლურ დიალექტებში მიცემითი ბრუნვის ძირითად ნიშნად გვევლინება **-ს**, ხოლო მის ფონეტიკურ ვარიანტებად შეიძლება შეგვხვდეს **-ჰ, 0. მესხურში** თანხმოვანფუძიან სახელებში შეიძლება მიცემითი ბრუნვის ნიშანი დაიკარგოს და სახელი ფუძის სახით იყოს წარმოდგენილი: **ახალქლოაქ-(ს) მიდის, იმ ზამთარ, ხურჯინ პირი მოხსნა;** ხოლო ხმოვანფუძიან სახელებთან შესაძლოა მიცემითი ბრუნვის ნიშნის **-ჰ** ვარიანტი შეგვხვდეს: **ახალციხე-ჰ დარჩა;**

ასევე შეიძლება დაიკარგოს ბრუნვის ნიშანი და იგი ნულოვანი ვარიანტით იყოს წარმოდგენილი **რაჭულში — რივნი პირ გამიყვანეო; დვალეთ ცოლოურობა ხეავდა; ლეჩხუმურში — ლაილაშ წევიდა;** ასევე **იმერხეულში — სადილობიან;**

მიცემითი ბრუნვის წარმოებას ერთი თავისებურება ახლავს **რა-ქულში**: მიცემითის ფორმაში ვლინდება **-ფ**, რომელიც სახელობითიდან გადმოყოლილად არის მიჩნეული: **მამაფ-ს; ხეფ-ს დაუშენდა; რაფ-ს გვიბძანებთ**; ასეთივე მოვლენა დასტურდება ქვემოიმერულში: **სახლი-ს, კვერცხი-ს, კიტრი-ს. „მუნჯის ვერ გააჩუმეფ და კოჭლის ვერ გააჩერეფო“ (ანდაწა).**

მიცემით ბრუნვაში, მოთხრობითი ბრუნვის მსგავსად, აღდგება ფუძისეული **-ა**, რომელიც სახელობითში **-ე** ხმოვნით იცვლება. ეს პროცესი ახასიათებს **ქვემოიმერულსა და ლეჩხუმურს**: **ბიცოლას, ბაღანას**;

მიცემითის სავრცობიანი ფორმები ხშირია **მესხურში (ქვასა, ტახსა)**. სავრცობიანი ფორმები დასტურდება ასევე **იმერხეულში — დარდსა; ზემოიმერულსა და ლეჩხუმურში** გვხვდება **-ე (-სე)** სავრცობი (**ზემოიმერული — სკამსე, ბოვშსე, ფულსე; ლეჩხუმური — კაცსე, დღესე**). თუმცა ქართლის მომიჯნავე რეგიონში **-ა** სავრცობი დასტურდება: **ძმასა, დასა**. ხოლო **ქვემოიმერულში, აჭარულსა და გურულში** სავრცობიანი ფორმები არ დასტურდება.

საკუთარი სახელების მიცემითის ფორმების თავისებურებად შეიძლება გამოიყოს ქვემოიმერულისა და ლეჩხუმურის მონაცემი, როცა სახელობითის **-ე** ფორმიანი სახელები მიცემითში ისევ აღიდგენენ ფუძისეულ **-ა** ხმოვანს: **ქვემოიმერული — ბაბილინას; ლეჩხუმური — ქაქუჩელას. მესხურში** სავრცობი დაერთვის საკუთარ სახელებსაც: **როსტომსა, გივსა**.

ნათესაობითი ბრუნვა: ნათესაობითი ბრუნვის მაწარმოებელია **-ის** ბრუნვის ნიშანი. იგი ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში უცვლელია, თუმცა შეინიშნება გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებები როგორც ფუძეში, ისე ბრუნვის ნიშნის გამოყენებაში.

მესხური დიალექტისათვის დამახასიათებელია **-ის > -იჰ > -ი** გადასვლა: **ხის ძირი > ხიჰ ძირი, თავის(ი) ქალი > თავიჰ ქალი**; შესაძლოა ბრუნვის ნიშნის თანხმოვნითი ნაწილი დაიკარგოს. ეს ძირითადად მართული მსაზღვრელის შემთხვევაში ხდება: **პური ჭამა, სახლი პარტონი, გწი პირას**; ხმოვანფუძიან მსაზღვრელთან ფუძე არ იკვეცება და ბრუნვის ნიშანი სრულადაა წარმოდგენილი: **შუათანაის ნაწილი**;

ზემოიმერულისათვის დამახასიათებელია **-ის** ბრუნვის ნიშანზე **-ი** სავრცობის დართვა ყველა სახის ფუძესთან: **ბიძისი, ბიჭისი, კბილისი, წყაროსი...**

დიალექტთა მეორე ჯგუფში კი ხმოვანფუძიანი სახელები არც იკვცემა და არც ბრუნვის ნიშნის რედუცირება არ ხდება. ამ რიგის დიალექტებია: **ქვემოიმერული — დაის, ძმაის, კტეის, დელეის, აბანო-ის... რა-ის... მთა-ის, კტე-ის პირას... ლეჩხუმურში** შეიიძლება ბრუნვისნიშნისეული -ი დასუსტდეს და ნახევარხმოვნის სახით მოგვევლინოს: — **ქვა-ის / ქვა-ის, ხე-ის/ხე-ის, სურო-ის/სურო-ის; გურული — ხვოის, დელეის, ყრუის; კერაის/კერიის...** ასევე ნახევარხმოვნის სახითაა წარმოდგენილი ბრუნვისნიშნისეული -ი აჭარულში — **ქობა-ის ძმანები; აგვისტო-ის თვე...** და რაჭულში — **ხე-ის სიმსხო; წყარო-ის თავზე...**

ქვემოიმერულის მონაცემებს ახასიათებთ კიდევ ერთი თავისებურება: სახელობითში -ე ხმოვნით წარმოდგენილი -ა ფუძიანი სახელები ნათესაობითში ისევ აღიდგენენ -ე ხმოვანს. რასაც წინ ამგვარი ფონეტიკური ცვლილება უძღვის: **ბიცოლა-ის > ბიცოლეის, ბადანა-ის > ბადანეის.** ასეთივე მოვლენა შეინიშნება ლეჩხუმურშიც: **ტომარე-ის(ის); ქვემოიმერულის** მეორე რიგის თავისებურებად ვლინდება ის, რომ ნათესაობითში უკუმშველადაა წარმოდგენილი კუმშვადი ფუძეები: **კედელის, ქმარის;**

ასე რომ, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას — უმეტესად დასავლური დიალექტებისთვის ნათესაობითში დამახასიათებელია უკვეცვლელ-უკუმშველი ფუძე და არარედუცირებული ბრუნვის ნიშანი.

საკუთარ სახელთა ბრუნვაც მისდევს დიალექტებისათვის არსებულ საზოგადო სახელთა ბრუნვის ზოგად წესს და აქაც ნათესაობითში აღდგება -ე ხმოვანი, თუმცა დიალექტში დასტურდება საკუთარი სახელის რედუცირებული ბრუნვისნიშნის ფორმაც: **ქვემოიმერული — ნათელეის, ბაბილინეს; ლეჩხუმური — ქაქუჩელების / ქაქუჩელებს; აჭარულშიც** ამგვარი ფორმები დასტურდება, მაგრამ ამ დიალექტში ნათესაობითის ბრუნვის ნიშანი ნახევარხმოვნის სახითაა წარმოდგენილი: **ზექიე-ის ზმისტული;**

მოქმედებითი ბრუნვა: მოქმედებითი ბრუნვის წარმოება მისდევს ნათესაობითი ბრუნვის წარმოებას როგორც ფუძის, ისე ბრუნვის ნიშნის თვალსაზრისით, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამ ბრუნვაშიც ისევე ხდება უკუმშველი ფუძითა და ურედუქციო ნიშნით ბრუნვის ფორმის წარმოება, როგორც ნათესაობითში. ამგვარი ბრუნვა ახასიათებს რაჭულ, ქვემოიმერულ, ლეჩხუმურ, გურულ, აჭარულ დიალექტებს. ნიმუშები: **რაჭული — რძე-ით; ერბო-ით; ასტამა-ით უნდა მობკეპოთ;**

ქვემოიმერული — *ბიცოლეთი, ბალანეთი; დაით, ძმაით, კტეთი, დე-
ლეთი*; უკუმშველი ფუძე — *კედელით, ქმართ, მასპინძელით; რა-ით,
ქვა-ით, ოქრო-ით; ლეჩხუმური* — *ქვა-ით/ქვა-თ, ხე-ით/ხე-ით, სუ-
რო-ით/სურო-ით; ტომარე-ის(ს); გურული* — *კერიართ/კრით; აჭა-
რული* — *ქოსა-ით, საცოლე-ით.*

ლეჩხუმური დიალექტისათვის დამახასიათებელია მოქმედებით
ბრუნვაში ბრუნვის ნიშნისა და **-ი** სავრცობის შემდეგ **-ნ** ბგერის განვი-
თარება, რაც ნაზალიზაციითაა ახსნილი. მაგრამ ეს პროცესი ვითარდე-
ბა იმ ფუძეებთან, რომლებიც ხმოვანდაკარგული ბრუნვის ნიშნით
იწარმოება: *სუროთინ, ოქროთინ, იმითინ...*

ნათესაობითი ბრუნვის მსგავსად **ზემოიმერული** მოქმედებით
ბრუნვასაც **-ი** სავრცობის დართვით აწარმოებს: *ბიძითი, ხელითი,
კბილითი, წყაროთი.*

აჭარულში კი მოქმედებითი ბრუნვის **-ა** სავრცობიან ფორმას და-
ერთვის **-ი**: *მოცლ-ით-ა-ი, მანგლ-ით-ა-ი, პერანგ-ით-ა-ი.*

რაც შეეხება საკუთარ სახელთა მოქმედებითი ბრუნვის ფორმას,
იგი სხვა ბრუნვებთან შედარებით იშვიათი გამოყენებისაა. თავისებურე-
ბას წარმოადგენს მხოლოდ ის, რომ ამ ბრუნვაში, ნათესაობითის მს-
გავსად, **-ე** ხმოვანი და ბრუნვის ნიშანი დასტურდება: **ქვემოიმერული**
— *მყვალეთი, ბაბილინეთი; ლეჩხუმური* — *ქაქუჩილეთი; აჭარული*
— *ზაქიე-ით.*

ვითარებითი ბრუნვა: დასავლურ დიალექტებში ვითარებითი
ბრუნვის წარმოების თვალსაზრისით ორი თავისებურება ვლინდება: ვი-
თარებითი ბრუნვის მყდერი თანხმოვნის დაყრუება: **-ად > -ათ, -დ >**
-თ ან ბრუნვის ნიშნის თანხმოვნითი ნაწილის დაკარგვა: **-ად > -ა.** ეს
უკანასკნელი უფრო ვლინდება **-იან** მაწარმებელი სუფიქსის შემდგომ:
-იან-ად > იანა.

-ად > -ათ, -დ > -თ: *მესხური* — *მთათ იყო წასული; ზეზეულა; დე-
დაბუდიანა; რაჭული* — *საჭმელ-ათ, ძველ-ათ, გასაყიდლ-ათ, დასამა-
ლაგ-ათ; მოჯამაგირეთ; სამახარობლოთ; ქვემოიმერული* — *კაცათ,
ბიცოლათ, ტყვე-თ; გურული* — *დიაკონათ, კაცათ, გლახათ, საომ-
რათ...* *აჭარული* — *ჩიტათ, ტყეთ...* *იმერხეული* — *მტერათ, ავათ,
თლათ, სანახავათ, ქიდათ (=მასხრად).*

-ად > -ა: *მესხური* — *ზეზეულა; რაჭული* — *ვაშკაცურა; ქვემო-
იმერული* — *კარქა, ტყულა...* *გურული* — *ვაშკაცურა, შენებურა...*
კაძახურა; აჭარული — *სატირლა, საჭმელა, სასმელა, პირვანდელა,
მაშინდელა...* *ლეჩხუმური* — *სტორა, საკუთრა, ჩუმა;*

-იან-ად > იანა: მესხური — დედაბუდიანა; რაჭული — ბოშიანა, შვილიანა; ზემოიმერული — ცოლშვილიანა, ხურჯინიანა; ქვემოიმერული — ცოლშვილიანა; გურული — ბაღნიანა... აჭარული — ნიბაკიანა, ქალბაღვიანა; ლეჩხუმური — ცოლშვილიანა.

გარდა ამ კანონზომიერი ფონეტიკური ცვლილებებისა, ვითარებითი ბრუნვის გამოხატვაში კიდევ გვხვდება ორიოდ თავისებურება, ესენია: **ქვემორაჭულში** ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად დასტურდება **-ეთ** დაბოლოება: **ჩუმეთ, ლაღეთ, დიდებულეთ, მოსაყვანეთ, საშველეთ, ნამაღვეეთ... იმერხეულში** კი **-ად > დ** ცვლილება დასტურდება **-ე** დაბართით: **ჩქარად, უჩუმალად, მოსაკლელად.**

წოდებითი ბრუნვა: დასავლური დიალექტების ნაწილში წოდებითი ბრუნვის ნიშნად საზოგადო სახელებში მხოლოდ **-ო** გვევლინება და არასოდეს არ გვხვდება **-ვ** ნიშანი. ეს დიალექტებია: **ზემოიმერული, ქვემოიმერული, ლეჩხუმური: კაცო, ქალო, ბიჯო, ძაბო (ლეჩხუმური).** **ზემოგურულში** ვლინდება შემოკლებული ფორმები **ცა! ცავ! გო!** ბოლო ფორმა დამახასიათებელია **ქვემოიმერულისთვისაც.** **ზემოგურულისათვის** ასევე დამახასიათებელია წოდებითი ბრუნვის ფუნქციით მასაზღვრელ-საზღვრულის სახელობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენა: **ჩემი ბიძი! ჩემი ბაბუე! ჩემი ბიჭი!** ცალკე ქვეგუფს ქმნის **აჭარული** და **იმერხეული**, რომლებშიც წოდებითისა და ასევე მიმართვის ფორმად გავრცელებულია შემოკლებული ფორმები: **ჭო! გო!** მაგრამ ამ დიალექტის მახასიათებელია ის, რომ ამ ფორმებს **უჩნდებათ -უ** დაბოლოება, რომელიც ფონეტიკურად გარდამავალ საფეხურს წარმოადგენს **-ო>-ვ** დაბოლოებისათვის. ამგვარი წარმოება მხოლოდ ამ ფორმებისთვისაა დამახასიათებელი: **აჭარული — ჭოჲ! დიაჲ! დია! გოჲ! იმერხეული — ჭოჲ!**

განსხვავებული ვითარებას აჩვენებს საზოგადო სახელთა წოდებითი ბრუნვისათვის **მესხური (სამცხურ-ჯავახური).** მისთვის დამახასიათებელია გაუფორმებელი ფუძე: **ნათლიდედ! ნათლიძამ!**

საკუთარ სახელთა წოდებითი ბრუნვის წარმოებისთვისაც დასავლურ დიალექტებში რამდენიმე ჯგუფი შეიძლება გამოიყოს:

- საკუთარი სახელი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი: **მესხური — ლამარ! ნათელ! ზემოიმერული — ვახტანგ! ლეჩხუმური — ქაქუჩელა; ქვემოიმერული — დავითია, ბაბილინა, მაყვალა, პოლია, ვასასი.**
- საკუთარი სახელის ფუძედ გამოყენებულია სახელობითი ბრუნვის ფორმა, ანუ **-ი** ფუძისეულადაა გააზრებული: **ზემოიმერული, ქვემოიმერული, ლეჩხუმური — ვახტანგი!**

- საკუთარ სახელს დაერთვის **-ა** ნიშანი: **ზემოიმერული — ვანტანო, მიხეილო, დარეჯანო, ნათალო; ლეჩხუმური — დავითო, ვასილო; აჭარული — დურსუნო! დემურალო!**
- საკუთარ სახელს დაერთვის **-უ** მაწარმოებელი, მაგრამ იგი წარმოდგენილია მახვილითა და გაგრძელებით: **გურული — ელიყო! ოღლაიუ!** ეს ფორმები შორი მანძილიდან დაძახებისას გამოიყენება.
- წოდებითის ფორმა წარმოდგენილია **-ვ** მაწარმოებლით: **აჭარული — ახმედავ! ჭემალავ! ფიქრიევ/ჭიქრიავ! ზაქიევ/ ზაქიავ! დურსუნავ!** აჭარულში ასევე გამოიკვეთება საპატრივცემლო პირისადმი მიმართვის სპეციალური ფორმა: **შემსუდინო!**

დასავლური დიალექტები:

მესხური — სამცხურ-ჯავახური			
ბრ.	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებით სახელთა ბრუნვის ნიმუში:	საკუთარ არსებით სახელთა ბრუნვის ნიმუში:
სახ.	-ა — სამცხურში	მამა-ა; ძალო-ა	შოთა-ა, პეტრე-ა, ნუნუა-ა; ნიშა-ა; ლაბუა-ა
	-ი - ჯავახურში	დედა-ი, მამა-ი, ძალო-ი; ცემიი, სროლაი... ჭამა-სმაი;	შოთა-ი. პეტრე-ი... ნიშა-ი, ლაბუა-ი; როსტომ გამოიპარა; ერქვა თინათინ.
მოთხრ.	-მან -მა -ნ	დამა; მოლამა; დედა-ნ; ქალმან, გლეხმან, ბიჭმან (გოგაშენი)	გივ-მა მოახსენა;
მიც.	-ს -0 -ჰ ხშირია -ა სავრცობიანი ფორმები;	ახალქლაქ-(ს) მიდის; ახალციხე-ჰ დარჩა; იმ ზამთარ; ხურჯინ პირი მოხსნა; ქვასა, ტახსა,	გივ-ს გაატანებენ; როსტომსა; გივსა;
ნათ.	-ის > -იჰ > -ი -ი (ა)-ის	ხის ძირი > ხიჰ ძირი, თავის(ი) ქალი > თავიჰ ქალი პური ჭამა, სახლი პართონი, გზი პირას; შუათანაის ნაწილი;	გივ-ის
მოქმ.	-ით	სოფლ-ით ამოვიდა;	—

ვით.	-ათ; -ა	მთათ იყო წასული ზეზეულა; დედაბუდიანა;	
წოდ.	-0;	ნათლიდედ! ნათლიმამ!	ლამარ! ნათელ!

რაჭული			
ბრ.	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებით სახელთა ბრუნვის ნიმუში:	საკუთარ არსებით სახელთა ბრუნვის ნიმუში:
სახ.	-0 -ა	ქალ; ქალა-ა; დანუკა-ა; კლდე-ა, ხე-ა; კვირე;	ავთანდილ; ადგა ბეჟან; ამირან წიხლი ჰკრა; (წიგ- ნური გავლენა)
მოთხრ.	-მა	გამაგზავნა ჩემა ძმა-მა; მელა-მა თქვა;	
მიც.	-ის -0	მამა-ის; ხე-ის დაუშენ- და; რიგნი პირ გამიყვანეო; დვალეთ ცოლოურობა ხყავდა; ბაბუასობას;	
ნათ.	-ის (უკვეცელ ფუძესთან)	ხე-ის სიმსხო; წყარო-ის თავზე;	
მოქმ.	-ათ (უკვეცელ ფუ- ძესთან)	რძე-ათ; ერბო-ათ; ასტამა-ათ უნდა მობკე- პოთ; ზეითვან; იმერე- თიდგან; ზედაუწერით წამოველ;	
ვით.	-ათ -თ -ა -ეთ (ქვემორა- ჭულში)	საჭმელ-ათ, ძველ-ათ, გასაყიდლ-ათ, დასამა- ლაგ-ათ; მოჯამაგირეთ; სამახა- რობლოთ; ბოშიანა, შვილიანა; ვა- შკაცურა; ჩუმეთ, ლა- ლეთ, დიდებულეთ	
წოდ.			

ზემოიმერული			
ბრ.	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებით სა- ხელთა ბრუნვის ნიმუში:	საკუთარ არსებით სა- ხელთა ბრუნვის ნიმუში:
სახ.	-ი	ძმაი, დაი, ცაი; ცხოვრე- ბაი, კაცობაი. ბალანეი.	კაკოი, ვარლამაი, მარგა- ლიტაი; ბაბილინეი

მოთხრ.	-მა	ძმამა;	თინათინ ამბობს, თინათინ თქვა (ბაღდათურში)
მიც.	-ს -სე	ძმასა, დასა (ქართლის მომიჯნავედ) სკამსე, ბოგშსე, ფულსე;	
ნათ.	-ის/-ისი -ითე	ბიძისი, ბიჭისი, კბილისი, წყაროსი	
მოქმ.	-ით/-ითი	ბიძითი, ხელითი, კბილითი, წყაროთი	
ვით.	-ათ -ა	ცოლშვილიანა, ხურჯინიანა	
წოდ.	-ო (ვ არასოდეს არ გვხვდება)		ვახტანგ / ვახტანგი, ვახტანგო, მიხეილო, დარეჯანო, ნათალაო

ქვემოიშვებული			
ბრ.	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებით სახელთა ბრუნვის ნიმუში:	საკუთარ არსებით სახელთა ბრუნვის ნიმუში:
სახ.	-ი	დაი, ძმავი, ცავი, გზავი... დანე, მამიდე, ბიძიე, ბაღანე (-ი მხოლოდ ერთმარცვლიანებთან; ორ და მეტმარცვლიანებთან აი>ე, ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაცია); ბაღანე	ოთარი/ოთარიე, კაკოიე, ვარლამიე, მარუსე; ბაბილინე,
მოთხრ.	-მა -მ	კაცმა; ბიცოლამ, ბაღანამ	ბაბილინამ/ბაბილინემ
მიც.	-ს (ემფატიკური ხმოვნის გარეშე)	ბიცოლას, ბაღანას სახლი-ს, კვერცხ-ის, კიტრი-ს, (ვანურ თქმაში)	ბაბილინას / მამილინეს
ნათ.	-ის (ურედუქციო ფიუქსთან)	ბიცოლეს, ბაღანეს, დაის, ძმავის, კტეს, ღელეს; უკუმშველი / უკვეცელი ფუძე — კედელის, ქმარის; აბანო-ის, ღელე-ის, რა-ის, და-ის, მთა-ის, კტე-ის პირას,	ნათელეს, ბაბილინეს
ნან.მიც.	-ის-ა-ს	მეზობლისას, დაისას, მოყვრებისას, ნათესავისას	ბაბილინისას

მოქმ.	-ით (ურედუქციო ფუძესთან)	ბიცოლეთ, ბალანეთ; დაით, ძმაით, კტეთ, ღელეთ; უკუმშველი ფუძე — კედელით, ქმარით, მასპინძელით; რა-ით, ქვა-ით, ოქრო-ით	მაყვალეთ, ბა-ბილინეთ,
ვით.	-ათ -თ -ა	კაცათ, ბიცოლათ კარქა, ტყვეთ; ცოლშვილიანა... ტყულა	
წოდ.	-ო (ვ არასოდეს არ გვხვდება)	კაც-ო ქვა-ო მასპინძელ-ო	დავითა, ბაბილინა, მაყვალა, პოლია, ვასასი...

ლენსუპური			
ბრ.	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებით სახელთა ბრუნვის ნიშნები:	საკუთარ არსებით სახელთა ბრუნვის ნიშნები:
სახ.	-ი (აი > ეი > ე)	ტომარე, კვატატელე, კაცისთავე, კტეი, ურბი; ბუვი, ყრუვი, რუვი...	იასონე, ვასილე, ქაქუჩელე; ვახტანგი
მოთხრ.	-მა -მ		ქაქუჩელამ; ვახტანგიმ
მიც.	-ს -სე -0 სავრცობი -გ, -უ	კაცსე, დღესე ლაილამ წევიდა ხუჩაფათსე/ ხუჩაფათსუ,	ქაქუჩელას; ვახტანგის;
ნათ.	-ის	ქვა-ის/ქვა-მს, ხე-ის/ხე-მს, სურო-ის/სურო-მს; ტომარე-ის(მს) / ტომარე-ს	ქაქუჩელეს / ქაქუჩელის;
ნან.მიც.	-ის-ა-ს	ამ კაცისას, სახლიკაცისას	ვასილიესას
მოქმ.	-ით -თინ	ქვა-ით/ქვა-მთ, ხე-ით/ ხე-მთ, სურო-ით/სურო-მთ; სურო-თინ, ოქროთინ, იმითინ... ტომარე-ის(ს)	ქაქუჩელით; ვახტანგით
ვით.	-ათ -ა	სტორა, საკუთრა, ჩუმა; ცოლშვილიანა	ქაქუჩელათ, ვახტანგით
წოდ.	-ო	კაცო, ძღაბო...	ქაქუჩელა; ვახტანგი; დავითო, ვასილო;

გურული			
ბრ.	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებით სახელთა ბრუნვის ნიშნები:	საკუთარ არსებით სახელთა ბრუნვის ნიშნები:
სახ.	-ი (ყველა ერთმარცვლიან ფუძესთან) -0	ძმაი, დაი, ხმაი, ცაი, ქვაი, ტპაი, რძეი, ყრუი... მამიდაი, რკინიგზაი... ნაფოტაი, ტუმარაი, ჭილოფაი, ტარანაი, ბალანაი, ციცაი... // ნაფოტე, ტუმარე... უთო, ეზო, თარო, სითფო... ხელობა, ცხოვრება, ღრისება, კეთება... მიწა, ძროხა... ნენაი, ბაბაი, // ნენე, ბაბე (ერთმარცვლიანები -ი, ორ და მეტმარცვლიანები -ე) ზ.გ. — პანტე, კერიე ქ.გ. — პანტაი, კერია/კერიეი/კერიი	გაბილეი, თამარეი, სამსონ, დავით...
მოთხრ.	-მა	ძმამა, ხემა, ყრუმა... ჩამა	სამსონ, დავით... (დავით გამეიარა და თქვა...)
მიც.	-ს	ჩას (ჩაში)	
ნათ.	-ის -ს	ხფოის, ღელეის, ყრუის; ხფოს, ყრუს (ოზურგეთელი); კერიაის/კერიეის,	
მოქმ.	-ით	კერიაით/კერიეით,	
ვით.	-ათ -ა	დიაკონათ, კაცათ, გლახათ, საომრათ... ვაშკაცურა, შენებურა... კაძახურა, ბალნიანა...	
წოდ.	-ი -0	ჩემი ბიძიი! ჩემი ბაბუე! ჩემი ბიჭი! ცა! ცავ! გო! (ზემოგურულში)	ელიკოლუ! ოლლაიალუ! (-უ მახვილითა და გაგრძელებით)

აჭარული			
ბრ.	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებით სახელთა ბრუნვის ნიშნები:	საკუთარ არსებით სახელთა ბრუნვის ნიშნები:
სახ.	-ა -0	ყველა ერთმარცვლიანი: დაა, ძმაა, თვეა, ყრუა... სარაკუნაა; პაწაა, შავთვალწარბაა; თებზ ხელ-	არჩილაა, უსუფაა; ესმეა, ზაქიეა... ფიქრიე, ზაქიე...

		ში უკავია (ქობულეთური); ურმი, მეზობლი, ღრუბლი, საქონლი...	
მოთხ.	-მა	ურემა; ძმამა, დედამა	
მიც.	-ს	ურემს	
ნათ.	-ის -ის	ურმის; ქოსა-მს ძმანები; აგვისტო-მს თვემ	ზექიე-მს ზმისტული;
ნან.მიც.	-ის-ა	მეზობლისა, შენსა,	
მოქმ.	-ით -ით -ით-ა-მ	ურმით; ქოსა-მთ, საცო-ლე-მთ, მოცლ-მთ-ა-მ, მან-გლ-მთ-ა-მ, პერანგ-მთ-ა-მ	ზაქიე-მთ
ვით.	-ათ -თ -ა	ჩიტათ, ტყეთ, ხიბაკიანა, ქალბადვიანა; სატირლა, საჭმელა, სასმელა, პირ-ვანდელა, მაშინდელა...	
ნან.ვით.	-ის-ათ	დროისათ (= დროზე), ქეიფისათ (=ნებით, სურ-ვილით)	
წოდ.	-ო -ჟ	ჭოუ! ჭო! ღიაუ! ღია! გოუ! გო!	ფიქრიევ/ფიქრიავ! ზაქიევ/ზაქიავ! ახმედავ! ჯემალავ! ღურსუნო! დე-მურალო! შემსუღინო! ღურსუნავ!

იმერნული (კლარჯული)

ბრ.	ბრუნვის ნიშნები	საზოგადო არსებით სახელთა ბრუნვის ნიშნები:	საკუთარ არსებით სახელთა ბრუნვის ნიშნები:
სახე.	-მ	მამა-მ,	ანა-მ,
მოთხ.	-მა	ფაშამა, დედამა, სიძემა	მირზამა,
მიც.	-ს, -მ	დერდსა (დარდს)	
ნათ.	-ის -სი (უკვეცელოან)		მირზასი,
მოქმ.			
ვით.	-ათ -თ -ამ	მტერათ, ავათ, თლათ, სანახავათ, ქიდათ (=მა-სხრად) ჩქარამ, უჩუმალამ, მო-საკლელამ	
წოდ.	ჟ	ჭოჟ!	

გაერთიანებული სხემა

ბრუნვა	მესხური	რაჭული	ზემო იმერული	ქვემო იმერული
სახ.	-ფ სამცხურში -ი- ჯავახურში	-0 -ფ	-ი	-ი
მოთხ.	-მან -მა -ნ	-მა	-მა	-მა -მ
მიც.	-ს -0 -ჰ ხშირია -ა სავრცობიანი ფორმები;	-ფ-ს (სახ.+ს) -0	-ს -სე	-ს (ემფატიკური ხმოვნის გარეშე)
ნათ.	-ი (ა)-ის	-ფს (უკვეცელ ფუძესთან)	-ის/-ისი	-ის (ურედუქციო ფუძესთან)
ნანათ. მიც.				-ის-ა-ს
მოკმ.	-ით	-ფთ (უკვეცელ ფუძესთან)	-ით/-ითი	-ით (ურედუქციო ფუძესთან)
ვით.	-ათ; -ა	-ფთ -თ -ა ეთ (ქვემო- რატული)	-ათ -ა	-ათ -თ -ა
ნანათ. ვით.			-ო (ვ არასოდეს არ გვხვდება)	
წოდ.	-0			-ო (ვ არა- სოდეს)
ბრუნვა	ლეჩხუმური	გურული	აჭარული	იმერული
სახ.	-ი (აი> ეი> ე)	-ი (ყველა ერთმარცვლიან ფუძესთან) -0	-ფ -0	-ფ

მოთხ.	-მა -მ	-მა	-მა	-მა
მიც.	-ს -სე -0	-ს	-ს	-ს -0
ნათ.	-ის სავრცობი -გ, -უ	-ის -ს	-ის -მს	-ის -სი (უკვეცელ.)
ნანათ. მიც.	-ის-ა-ს		-ის-ა	
მოქმ.	-ით -თინ	-ით	-ით -მთ -მთ-ა-მ	
ვით.	-ათ -ა	-ათ -ა	-ათ -თ -ა	-ათ -თ -ამ
ნანათ. ვით.			-ის-ათ	
წოდ.	-ო	-ო -0	-ო -უ	-უ

1.4. მავრცობი ხმოვნები სალიტერატურო ქართულში და მათი ნაირსახეობანი დიალექტებში

როგორც ცნობილია, სალიტერატურო ქართულში თანხმოდგანზე დაბოლოებული (ან თანხმოდგანით წარმოდგენილი) ბრუნვის ნიშნების შემდეგ, ასევე მრავლობითი რიცხვის **-თ** ნიშნისა და ზოგი ნაცვალსახელის, ზმნისართისა და ნაწილაკის შემდეგ გარკვეულ პოზიციებში ჩნდება ხმოვანი **ა**, რომელსაც მავრცობს, ემფატიკურ ნიშანს ან მარცვალთლიაობის **ა**-ს უწოდებენ. იგი წინამავალი ფორმანტისაგან განუყოფელი ელემენტია და ფონეტიკურ საფუძველზე ჩნდება. მკვლევართა აზრით, მისი ფუნქციაა წინადადებაში მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილის შემოსაზღვრა (არნ. ჩიქობავა, თ. უთურგაიძე); თანხმოდგანთდაჯგუფების გაყრა (თ. ზურაბიშვილი, დ. მელიქიშვილი); მარცვალთლიაობის შექმნა (ა. ფოცხიშვილი, შ. აფრიდონიძე).

-ა მავრცობის გარდა სალიტერატურო ქართულში გვაქვს **-ი**, ხოლო დიალექტებში ამათ გარდა — **-ე**, **-უ**, **-გ** მავრცობები. ამათგან ძველ ქართულში გვქონდა მხოლოდ **-ა** მავრცობი, ყველა დანარჩენი ახალ

ქართულში გაჩნდა ფონეტიკურ საფუძველზე. სანამ იმ თავისებურებებს განვიხილავდეთ, რომლებიც ამა თუ იმ დიალექტისათვის არის დამახასიათებელი, მოკლედ შევჩერდებით იმ შემთხვევებზე, რომლებშიც ხდება მავრცობთა დართვა სალიტერატურო ქართულში.

თანამედროვე სალიტერატურო ენაში მავრცობის გამოყენება ზოგ შემთხვევაში აუცილებელია, ზოგ შემთხვევაში კი სტილისტური საჭიროებით არის გამოწვეული.

აუცილებელია **-ა-**ს დართვა შემდეგ შემთხვევებში:

ა) როცა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა პოსტპოზიციური მსაზღვრელია (სახლი **ხისა**, წიგნი **მეგობრისა...**);

ბ) როცა ბრუნვისნიშნის ფორმას **-ც** ნაწილაკი მოსდევს (**დედამაც, წყაროსაც, წიგნითაც...**);

გ) როცა მიცემითი (ან ნათესაობითი) ბრუნვის ფორმას **-ვით** თანდებული ერთვის (**ძმასავით, ხავერდისავით**).

დ) ნანათესაობითარი მიცემითის შემთხვევაში (**მეზობლისას, მეგობრისას**);

ე) როცა არსებითი სახელის მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი ან ვითარებითი ბრუნვის ფორმას, ნაცვალსახელს ან ფორმაუცვლელ სიტყვას შეკვეცილი **არის** ზმნა მოსდევს **ა-**ს სახით (გოგონა ათი წლისაა; წიგნი ჩემი **მეგობრისაა**; **ჭიქა წყლითაა** სასვე; დედა უკვე **კარგადაა**; **როგორაა? ვინაა?...**)

ვ) როცა თანიანი მრავლობითის ფორმა მსაზღვრელად არის გამოყენებული მყარ შესიტყვებებში (**ფრინველთა** ბუდეები, **ხალხთა** მეგობრობა, **მწერალთა** სახლი...);

-ა მავრცობი ხშირად გამოიყენება:

ა) როცა ბრუნვისნიშნის სახელს მოსდევს **და** ან **თუ** კავშირი და იმავე ბრუნვაში წარმოდგენილი მეორე სახელი (ასეთ შემთხვევაში კავშირი საერთო მახვილით ენკლიტიკურად ეკედლება წინა წევრს: **მთასა** და ბარში, **ქალისა** და კაცის, **სულითა** და გულით...);

ბ) როცა ბრუნვისნიშნის სახელის მომდევნოდ გვაქვს ზმნა, რომელიც ერთმარცვლიანია (**მეგობარსა** სწერს; **დედასა** აქვს შენახული, **ჩვეულებადა** მაქვს ქცეული). ამავე პოზიციაში სახელის გარდა მავრცობი შეიძლება დაერთოს ნაცვალსახელს, ნაწილაკს ან ზმნისართს: **ვინა** ხარ? **თანა** მაქვს წამოღებული);

გ) **-თ** სუფიქსიანი მრავლობითის წარმოებისას (**გამარჯვებულთა** შორის, **ფრინველთა** გადაფრენა);

დ) როცა ბრუნვისნიშნის ფორმას **-კენ** ან **-თვის** თანდებული მოსდევს (**სახლისაკენ, ბავშვებისათვის**);

ე) როცა ბრუნვისნიშნის ფორმა სტრიქონის, წინადადების ბოლო წევრია („და უფსკრულს დასცქერს პირიშვე, მოღერებულის **ყელითა**“);

შენიშვნა: სასაუბრო მეტყველებაში შეიძლება გავრცობილი იყოს ზმნაც: **მივიდეთა** და ვნახოთ.

როგორც აღინიშნა, ძველ ქართულში გვქონდა მხოლოდ **-ა** მავრცობი: **წყარო-მს-ა, წყარო-მთ-ა**; ახალ ქართულში კი გვხვდება **-ი** ხმოვანიც, მხოლოდ უკვეცელი ხმოვანფუძიანი სახელების ნათესაობით-სა და მოქმედებითში: **თაროსი, თაროთი... ყრუსი, ყრუთი... -ა**-ს გარდა **-ი**-ს გაჩენა ფონეტიკური კანონზომიერებით არის შეპირობებული: თუ ბრუნვის ნიშნის ხმოვნითი ელემენტი შენარჩუნებულია, მავრცობ ხმოვნად დაჩნდება **-ა**, ხოლო თუკი ხმოვანი რედუცირებულია, მავრცობი ხმოვნის პოზიციაში წარმოდგენილი იქნება **-ი** (ჯორბენაძე, 1998, 594). დიალექტებში **-ა** და **-ი** მავრცობთა განაწილების წესი ძირითადად ისეთივეა, როგორც სალიტერატურო ქართულში, მაგრამ შეინიშნება თავისებურებანიც, რომელთაც ქვემოთ განვიხილავთ.

-ა და **-ი** მავრცობი ხმოვნების გარდა დიალექტებისათვის დამახასიათებელი **-ე**, **-უ** და **-გ** ხმოვნების გაჩენის საფუძველიც ფონეტიკურია. ეს მავრცობები ენაცვლებიან ერთმანეთს სხვადასხვა კილოკავსა თუ თქმაში, ზოგჯერ კი ერთი კილოსა ან თქმის ფარგლებშიც, ოღონდ არის პოზიციები, რომლებშიც მხოლოდ **-ა** მავრცობი გამოიყენება: ა) ბრუნვის ნიშნის შემდეგ თანდებულის დართვისას: **კლდესავით, სახლისაკენ, თიხისაგან**; ბ) ნანათესაობითარ მიცემითში: **მეზობლისას**.

დიალექტებში მავრცობი ხმოვნები გვხვდება არა მხოლოდ იმ შემთხვევებში, რომლებშიც სალიტერატურო ქართულში გვაქვს; მავრცობის დართვა სახელის პოზიციაზე ნაკლებად არის დამოკიდებული და გვხვდება სინტაქსური კონსტრუქციის ბოლოშიც და დასაწყისშიც.

შენიშვნა: მავრცობის დართვას გარკვეული რიტმულ-სტილისტური დანიშნულებაც აქვს. ალგეთურ ქართულურზე მსჯელობისას თ. სალარიძე შენიშნავს: ორზე მეტი სიტყვისაგან შემდგარ თხრობით მარტივ წინადადებაში **-ა** ერთვის პირველ ან მეორე სიტყვას და ეს სიტყვა აქცენტირებულია, ინტონაციურად გამოყოფილია და მის შემდეგ პაუზა გვაქვს: *იმ ღამესა/ დაიძინა თითონა; უფალსა/ ჯორით უვლია უწინა; გაწურულ*

დოსა/ უზამთ მარისა... ამგვარი წინადადებები დამახასიათებელია დინჯი, აუჩქარებელი მეტყველებისათვის (სარალიძე, 1978, 58). სიტყვის აქცენტირება მავრცობის დართვით მისი ერთი დამახასიათებელი ნიშანია სხვა დიალექტებსა და სალიტერატურო ქართულშიც.

განვიხილავთ მავრცობ ხმოვნებთან დაკავშირებულ ამა თუ იმ დიალექტისათვის დამახასიათებელ თავისებურებებს.

1.4.1. -ა მავრცობთან დაკავშირებული თავისებურებანი დიალექტებში

-ა მავრცობი რამდენიმე დიალექტში წარმოდგენილია სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტით; იგი გვხვდება იოტიზებული დამართვით ბრუნვის ნიშნების, ასევე ნაცვალსახელების, თანდებულების, კავშირების შემდეგ: **ნელ-ათ-ა-ფ**, **ტყუილ-ათ-ა-ფ** (გურული), **მოცლით-ა-ფ**, **ჩემდა-თვინ-ა-ფ** (აჭარული), **სარკმელ-ში-ით-ა-ფ** „სარკმლიდან“, **ცინ-ით-ა-ფ** (თუშური). ფ-ს ნაცვლად შეიძლება შეგვხვდეს **ი**: **ნელათა-ფ// ნელათა-ი**. **ა-ფ// ა-ი** დაბოლოების ნაცვლად გვხვდება მისი ფონეტიკური ვარიანტიც **-ე**: **ტყულათ-ა-ფ// ტყულათ-ა-ი// ტყულათ-ე** (გურული, იმერული).

-ა მავრცობიანი მოთხრობითი (ხმოვანფუძიან სახელებთან), რომელიც სალიტერატურო ქართულში მაშინ გვაქვს, როცა მას ნაწილაკი **-ც** ერთვის, ზოგ დიალექტში დამოუკიდებლადაც გვხვდება. ხშირია ასეთი ფორმები ქართლურსა და კახურში, უფრო ნაკლები სიხშირით გვხვდება იმერულში, ქართლის მოსაზღვრე რეგიონებში, და იშვიათია მთის კილოებში: **მეფემა** თქვა; **სიბერემა** დამჩაგრა (კახური); **მამიდამა** თქვა; ამ **ჩვეულებამა** დიდი გავლენა იქონია (ქართლური); დაავლო ხელი **დამა**; **გენადიმა** ვანო ღელემდე ჩამეიყვანაო (იმერული); **ხვეყანამა**, **დედამა** (ფშაური). თუშურში ემფატიკური **-ა** ერთვის მოთხრობითის **მან** ნიშანსაც: **მტერმანა** გვიყო ძალიო.

აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში მიცემით, ნათესაობით, მოქმედებით და ვითარებით ბრუნვებთან **-ა** გვხვდება პოზიციის შეუზღუდავად: **კაბასა** იკერამდნენ, გზა იცოდა **კახეთისა** (კახური); დაასხამენ მერე **წყალსა** იმ **ერბოსა** და **ხახვსა**; ეს ადგილი ყოფილა **ბატონისა**; **ფაიტვნებითა** დადიოდნენ; გათალა **დანითა**; ცხოვრობენ **ერთათა**; **მზათა** გვაქვს (ქართლური); **სარველებსა** ერთი მარხილი ქონდათ;

მე **ჯირითისა** არა ვიცი; აჩეჩა **ხმლითა**; დავყარე **გასახმობათა** (ჯავახური, ბერიძე, 1988, 79).

დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში — იმერულში, გურულში, აჭარულსა და რაჭულში — უმეტესად **-ა** მავრცობის ფონეტიკური ვარიანტებია გავრცელებული ან **-ი** მავრცობი, თუმცა **-ა-საც** ვხვდებით. **-ა-ს** გამოყენება განსაკუთრებით დამახასიათებელია ზემომიერულისათვის, რაც ამ დიალექტზე ქართლურის გავლენით აიხსნება. ქართლის მოსაზღვრე რეგიონებში **-ა-ს** ხმარება ხშირია, დასავლეთისაკენ კი თანდათან იკლებს: **მამაჩემსა** ცხრა შვილი ყამდა; ფილიმონი ცემს ხმას **აკაკისა?** მოვჭრი ენას **დანითა**; გული ვიჭერე **ღვინითა** (ძოწენიძე, 1973, 80-82). ფშურში **-ა** მიცემით ბრუნვასთან უმეტესად ლექსებში გვხვდება (შემოვავლებ **ლაფანყურსა** მარმარილოს **გალავანსა**), გამოიყენება სხვა შემთხვევებშიც, კერძოდ, როცა მიცემითი გვხვდება ლოკატივად (ლაშარის ჯვარია იმ **აფშოსა**; **სათიბსა** ყოფილიყო); ზოგჯერ ფუძეუკვეცელ სახელებთან ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნები სრული სახითაა წარმოდგენილი და ისინი **-ა** ხმოვნით არის გავრცობილი: ხელდადებულ იყო **ბახაისა**; მემრე მაურევენ **სარეველაითა**; **-ა** გვხვდება ასევე როცა მოქმედებითი სადაურობა-გამოსვლითობას გამოხატავს: **ცაბაურთითა** ვარ გადმოსული; ამიღებენ **წყალშითა**. ნათესაობითი, მოქმედებითი ან ვითარებითი ბრუნვის ფორმა **-ა-თი** ივრცობა მაშინაც, როცა იგი ზმნისართია: თორმეტი წლისა ვიყავ **მაშინისა**; მიუდიოდა... **ცხვაკნითა** ყარაულები. პეტრე გაფდომიყო **ავადა**. **-ა** უკვეცელ სახელებთან გვხვდება მოხეურში: ქობი აავსიან **ერბოთა** „ქვაბს აავსებენ ერბოთი“ (ჯორბენაძე, 1998, 595); ხევსურულში ჩვეულებრივია **-ა-თი** გავრცობილი ნათესაობითის ფორმა, რომელსაც ერთვის მრავლობითობის **-ნ** ან **-თა** მაწარმოებელი: **კაცისანი, მთისანი, ცხვრისათაი, მთისათაი**.

შენიშვნა: ხმით ნატირლებსა და ლექსებში ასეთი ფორმები ემფატიკური ხმოვნის გარეშეც გვხვდება: შვილნიმც ხყონ შენის **დავლათისნიო** (ჭინჭარაული, 1960, 53).

როგორც ცნობილია, აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებისათვის დამახასიათებელია მიცემითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვა, ემფატიკური **-ა-ს** დართვისას კი **-ს** ბრუნვის ნიშანი შენარჩუნებულია: თქვენ **იაღონსა** და ბულბულ მამიყვანთო (კახური; შდრ.: **თავი** ქალ უთხრა;

მეველე დეეჭირნა; მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, 1956, 69); ვანაწილებდით თორმეტ კილო **სიმინდსა**; (ქართლური; შდრ.: **ხარებ** ვაჭამოთო).

შენიშვნა: ზოგ დიალექტში, კერძოდ, ქვემო ქართლის წითელსოფლის, დაბა წყნეთისა და ალგეთის ხეობის მცხოვრებთა მეტყველებაში, მიცემითი ბრუნვის ნიშანი იკარგება მაშინაც, როცა მას ემფატიკური ხმოვანი ერთვის: **პურა** ჭჭამდი, **სახლა** ვგვიდი (იმნაიშვილი, 1974, 195); ერთი არ აბია ჩვენ **ქლიავება** (სარალიძე, 1978, 37).

ზოგ დიალექტში, კერძოდ, ქართლურში, კახურში, ჯავახურში, გვაქვს **მენა**, **შენა**, **ჩვენა**, **თქვენა**, **ესა**, **ისა**, **ეგა** ნაცვალსახელები, რომელთა ბოლოკიდურ **-ა**-ს მავრცობის ფუნქცია აქვს: **ისაც** კიდე სიმამრია; **ეგაც** ახალწელწადია; აი, **ესაც** არი და მიირთვიო (ქართლ. სარალიძე, 1978, 60); **მენა** ეგრე დევენნიშნე, რო **მენა** არ ვიცოდი; **ეგაც** ურმის ქირაში; **ისაც** მოვიდა (კახური, მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, 1956, 76). **-ა** დაერთვის ნაცვალსახელის ბრუნვის ფორმებსაც: გამოუდგა **ამასა** (ჯავახური).

-ა გვხვდება აგრეთვე თანდებულების შემდეგ: **იმი-თვინ-ა**, **სოფლიდ-ან-ა**, **გვერდი-დან-ა**; **ძირა-მდინ-ა**; **იქით-კენ-ა**; გუთანი სხვა **მეზობელთანა** მქონდა; **ფხვებსა** ხლართამს **გზაზედა**; **ყურებშია** ჭრიალი შამეესმა; იმას ხმარობენ **წყლისთვინა**; დაძალულია ბევრი **საქმისგანა**; მანანა **ფოთლიდამაც** მოჰქონდა ფუტკარს (ქართლური; სარალიძე, 1978, 60). ამოველი **სახლშია** (ჯავახური); ამას ვწიკევდით ჩვენე **სადგურიდანა** ჩვენ საბჭომდინ; აქ ვიყავი **ექიმთანა**; მერე იქ წვევდით **გურიანშია**; მითხრა, მიგიყვან **სახშიდაო**; **ლიჩამდინა** შვიდი კილომეტრი მაინც იქნება; მოდიან **იქიდანა**, ირევა ი ბოვში **სულა** (იმერული; ძოწენიძე).

მავრცობი **-ა** გამოიყენება ასევე ნაწილაკისა და კავშირის შემდეგ: **ისაცა** შაიდღვიბება **თანა**; ეტყვის **რომა...**; **ოღონდა** ამომიყვანეო; იმათიც ბევრი დაიხოცა და **ჩვენიცა**; **მაგრამ-ა...** (ჯავახური, მარტიროსოვი, 1984, 53);

1.4.2. -ი მავრცობის გამოყენების შემთხვევები და მასთან დაკავშირებული თავისებურებანი დიალექტებში

დიალექტები სალიტერატურო ენისაგან განსხვავებულ სურათს წარმოგვიდგენენ **-ი** მავრცობის გამოყენების მხრივაც. ზოგ დიალექტში (კახურში) **-ი** გვხვდება **-ა**-ს პარალელურად, ზოგ დიალექტში კი (იმე-

რულის ზოგ კილოკავში) **-ა**-ზე უფრო ხშირად. **-ი** წარმოდგენილია არა მხოლოდ ხმოვანფუძიანი უკვეცელი სახელების, არამედ ასევე თან-ხმოვანზე დაბოლოებული სახელებისა და ხმოვანზე დაბოლოებული კვეცადი სახელების ნათესაობით და მოქმედებით ბრუნვებში: **კაც-ის-ი, ქვეყნ-ის-ი, ძმ-ის-ი, ხელ-ით-ი, მანქან-ით-ი, ხ-ით-ი, კიბ-ით-ი, რი-ღათ-ი, წინათ-ი, აქეთ-ი...** ეს და მსგავსი ფორმები გვხვდება ფშაურ, თუშურ, მოხეურ, მთიულურ-გუდამაყრულ, ქართლურ, კახურ, იმერულ დიალექტებში: ჰყამდა ორი ვაყიშვილი, უმფროსი რვა **წლისი**; ე ჯოხი **რისი** არიო? შერცხვათ **ერთიმეორესი**.

-ი მავრცობი სალიტერატურო ქართულში გვხვდება ხმოვანფუძიან კვეცად სახელებთან, ამა თუ იმ დიალექტში კი ზოგი ასეთი სახელი უკვეცელია და ბრუნვის ნიშანს ერთვის **-ი**: **ნადირობა-ს-ი** „ნადირობის“, **დილობა-ს-ი** „დილისა“ (ფერეიდნული).

მთის დიალექტებში და ზოგ სხვა დიალექტში ფუძეუკვეცელ სახელებთან ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნები სრული სახითაა წარმოდგენილი და ისინი **-ი** ხმოვნით არის გავრცობილი: **უში-შა-ის-ი** (ხევსურული), **გუგუა-ის-ი** (მთიულურ-გუდამაყრული), **ბიძა-ის-ი** (ხევსურული), **დედა-ის-ი, მამა-ის-ი** (მოხეური), **სუფრა-ის-ი, სუფრა-ით-ი...** (ინგილოური).

-ი მავრცობი დაერთვის ზმნისართებს, რომლებიც წარმოშობით მოქმედებითი ბრუნვის ფორმებია: **დიღ-ით-ი** (ქართლური), **ღამ-ით-ი** (კახური), **წინა-თ-ი** (ქართლური), **შინა-ით-ი** (ინგილოური), **აქეთ-ი, საღამოთ-ი**.

-ი ზოგ დიალექტში (იმერულსა და ლეჩხუმურში) გამოყენებულია **-გან>-ან** თანდებულთანაც: **სოფლიდ-ან-ი, მადლიდ-ან-ი, ხვალიდ-ან-ი, ზეიდ-ან-ი** და სხვ.

დიალექტების ერთ ნაწილში, კერძოდ, მთის დიალექტებში, მავრცობი **-ი** გვხვდება მრავლობითის **-თ** მორფემის მომდევნოდ: **ბალახ-თ-ი** „ბალახებისა“, **ცხოველ-თ-ი** „ცხოველებისა“, **მამა-პაპა-თ-ი** „მამა-პაპებისა“ (ფშაური, თუშური, მოხეური, მთიულურ-გუდამაყრული).

იმერული დიალექტის კილოკავები მავრცობთა გამოყენების მხრივ განსხვავებულ სურათს იძლევიან: ქვემოიმერულისათვის როგორც **-ა**, ისე **-ი** მავრცობი არ არის დამახასიათებელი, ზემოიმერულში კი განსხვავდება სხვადასხვა რაიონის მეტყველება: ხარაგაულის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველებაში **-ა**-ს გამოყენების შემთხვევები იშვიათია და ემფატიკურ ხმოვანად ძირითადად გვაქვს **-ი**: საჭმელი შეჭამეს ამ **კაცი-სი**; გემო არა აქ **არაფრისი**; მევიდენ **მანქანითი**; კვტებოდა **ჯავრითი...**

(ძოწენიძე, 1973, 21). ასეთივე ვითარებაა ზესტაფონის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველებაშიც: ლოგინი მქონდა ჩემი **ბიჭისი**; მოყოლა იცის ძველი **ამბებისი**, დაქვწყვიტა **სიცილითი**, მივედი **მანქანითი**, კაი **ენითი** ყიდის (იქვე, 178-179).

საჩხერის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველებაში მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში სისტემატურად იხმარება **-ა** ემფატიკური ხმოვანი, განსაკუთრებით მთის სოფლებში (ება იმ **ვაშლსა**; **ღორსა** მოვლა უნდა... გული ვიჭერე **ღვინითა**), იშვიათად გვხვდება **-ი-ც**: — ვერია წავა? — ვინ ვერია? — **დომენტისი**; დაგვიტხოვეს სამი **დღითი** (იქვე, 80-81). თანდებულების ან თანდებულად გამოყენებული ზმნიზედის შემდეგ **-ა** არის გამოყენებული, **-ი-ს** გამოყენების შემთხვევები კი იშვიათია: **ექიმთან-ა**, **შვილეფთან-ა**, **აქედან-ა**, **ჭარიდან-ა**, **ეზოდან-ი**, **იქიდან-ი**, **მას უკან-ი** (იქვე, 81-82). **-ა-ს** ნაცვლად **-ი** გვხვდება სოფ. მოხვაში, სხვა სოფლებში კი ხშირია **-ა**, **-ი** — იშვიათი (იქვე, 101). ასეთივე ვითარებაა ჭიათურის რაიონში. აქაც **-ა-ს** ნაცვლად **-ი** ნიშანდობლივი არ არის. **-ი** ზემო იმერეთის რაიონებიდან განსაკუთრებით ახასიათებს სვერს ქვემო და ყვირილის მარცხენა ნაპირზე მდებარე სოფლებსა და ჭიათურის რაიონს: ბოვში მოუყვანია **სალაცადანი**; ტკბილი ვიყიდე **ლუბადანი**; წამოსულა **იქიდანი**... (იქვე, 179). -გან, ასევე -თან თანდებულიან ფორმებს ქართლის მოსაზღვრე სოფლებში **-ა** დაერთვის მავრცობად (მოსულან **ქუთაისიდანა**, **ზარბაზანთანა** იყო, მოსულა **ცეცხლთანა**...), ხოლო მარელისის დასავლეთით მდებარე სოფლებში — **-ი** (მევიდა მერე **იქიდანი** კაცი...).

მოხეტურში ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის მომდევნოდ ჩვეულებრივია ემფატიკური **-ა** ხმოვანი, ოღონდ ამ დიალექტში ის უფრო იშვიათად გვხვდება, ვიდრე ქართლ-კახურსა და ზემორაჭულში. ლექსებში **-ა-ს** ნაცვლად გვაქვს **-ი** ხმოვანიც: რაი მეგონა იმ **დროსი**; ამბავი **მამა-ბაბათი**... როგორც ივ. ჭავთარაძე აღნიშნავს, მხოლოდითში ეს **-ი** იშვიათია: **ოქროთ** შეკაზმული ჳმალი; სპილენძის ქობი აავსიან ორი ფუთი **ერბოთა** (ჭავთარაძე, 1985, 36). **-ი-ემფატიკურიანი** ნათესაობითი ჩვეულებრივია თუშურსა და ფშაურში: ძალა ვიჭადეთ **ღვთისია**; **ლუხუში** ვინ ხართ შინაო; **ქართველთი** ვერა გავიგე... (ჭინჭარაული, არაბული, 1960, 53.).

ხევსურულშიც მთიბლურ-ხმითნატირლებსა და ლექსებში ნათესაობით ბრუნვაში მოცემული სახელი **-ი** ხმოვნით არის გავრცობილი: თვე დადვა **მარიანობისიო**; მამე ნებაი **საუბრისიო**...

ინგილოურში ნათესაობით ბრუნვაში მავრცობად გვხვდება **-ი**. ალი-აბათურში იგი გვხვდება ყველა შემთხვევაში: როგორც თანხმოვანზე და-ბოლოებულ, ისე ბოლოხმოვნიან ფუძეებთან, როგორც პრეპოზიციური, ისე პოსტპოზიციური წყობისას: **ხანულისი** ყუას უდებენ; კარ გააღეს **კიდობნისი**; მეშველი ზმნის დართვისას: ეს ბინა ჯომარდი **ყასაბისია**.

ზოგ დიალექტში **-ი** მავრცობი ხმოვანი ნაზალიზაციას განიცდის: **-ი>-ინ**: **იმით-ინ, სუროთ-ინ, ოქროთ-ინ** (ლექსუმური).

1.4.3. დიალექტებისათვის დამახასიათებელი -ე, -უ და -გ მავრცობი ხმოვნები

-ა და **-ი** ხმოვნების გარდა დიალექტებში გვხვდება **-ე, -უ** და **-გ**, რომლებიც ზოგჯერ ერთმანეთს ენაცვლებიან ერთი კილოსა ან თქმის ფარგლებშიც კი.

მავრცობად **-ე** ხმოვნის გამოყენება დამახასიათებელია იმერული, ლეჩხუმური, აჭარული და ქვემორაჭული დიალექტებისათვის, მაგრამ მის ხმარებას სისტემური ხასიათი ყველაზე მეტად აქვს ქვემოიმერულში. იგი გვხვდება მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვის ნიშნების შემდეგ: **კაც-ს-ე, კაც-ის-ე, კაც-ით-ე, კაც-ათ-ე, დღე-ს-ე დღ-ის-ე, დღ-ით-ე, დღე-თ-ე**; თანდებულების შემდეგ: **კაცის-კენ-ე**. ყველაზე ხშირად **-ე** გამოიყენება ოკრიბულში. იგი გვხვდება როგორც სახელებში, ისე ზმნებში: ნუ აშინებ ბოვმსაო; დღეს ვხურავთ სახლსე; დიდი გაჭირვება **მაქვსე**; შორიდან **მოღისე** (ქვემოიმერული, კუბლაშვილი, 1985, 107).

პირის ნაცვალსახელები როგორც ზემო, ისე ქვემო იმერულში გავრცელებულია **შენ-ე, ჩვენ-ე, თქვენ-ე, ვინ-ე** სახით. ნაცვალსახელებზე **-ც** ნაწილაკ-მორფემოიდის დართვისას **-ე** შეიძლება უსწრებდეს ნაცვალსახელს: **შენ-ე-ც, ჩვენ-ე-ც...** და შეიძლება მოსდევდეს მას: **შენ-ც-ე, ჩვენ-ც-ე...** რამდენი წლისა ხარ, ბიჭო, **შენე?** დავამთავროთ ახლა ლაპარაკი **ჩვენე**; აქაური ვარ **მეცე**; ასე თუ იზამ **შენეც**. წამოვალ **მე-ცე**; დავლევოთ **ჩვენცე**. (ძოწენიძე, 1973, 83).

უნდა აღინიშნოს, რომ **შენე, თქვენე, ჩვენე** ფორმებთან დაკავშირებით არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა. ზოგი მკვლევარის აზრით, ამ ფორმებისათვის ამოსავალია **შენა, ჩვენა, თქვენა**, რომელთა ბოლოკიდური **-ა** სახელობითი ბრუნვის ნიშნის დართვის შედეგად ნაწილობრივი ასიმილაციით იქცა **-ე**-დ (შენაი>შენეი>შენე), ისევე როგორც **-ა** ხმოვანფუძიან საზოგადო სახელებში (ტომარე, დეიდე და მისთ.) (ა. მარ-

ტიროსოვი). ამ მოსაზრების საპირისპიროდ, ზოგი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ნაცვალსახელებზე, როგორც უბრუნველ სიტყვებზე, სახელობითი ბრუნვის ფორმანტის დართვა არ არის მოსალოდნელი, ამიტომ მათ ბოლოში გამოვლენილი **-ე** სხვაგვარ ახსნას მოითხოვს; კერძოდ, იგი აღმოსავლური კილოებისათვის დამახასიათებელი **-ა** მავრცობის ბადალია. ამ ვარაუდს ამყარებს თანხმონით დაბოლოებული ზმნისართები-სა და ნაწილაკების აუსლაუტში წარმოჩენილი **-ე**: **ჭერ-ე**, **ზეთ-ე** „ზედა“, **გარეთ-ე**, **ჩუმათ-ე**, **შით-ე**, **ხვალ-ე**, **სულ-ე**... **ხომ-ე**, **კი-ე** „კი, დიახ“... წინდა მეცვა **სულე** (ძოწენიძე, 1973, 165) ასევე ზმნებთან: **არის-ე**, **ყავს-ე**, **აქვს-ე**, **მოდის-ე**...

ჩვენებითი ნაცვალსახელები დამოუკიდებლად ხმარებისას სრული სახითაც გვხვდება: **ესე**, **ეგე**, **ისი**. ქ. ძოწენიძის აზრით, **ესე** და **ისი** ფორმების კონტამინაციის შედეგია ამ კუთხის მეტყველებაში გამოვლენილი **ესი**. **ესე**, **ეგე**, **ისი** და **ესი** ნაცვალსახელების ბოლო ხმოვანი, იმისდა მიუხედავად, რა წარმომავლობისაა, ამჯერად იმავე ფუნქციით გამოიყენება, რითაც **-ა** მავრცობი.

-ე-ს პარალელურად იმერულსა და ლეჩხუმურში გვხვდება **-უ** და **-გ** მავრცობებიც: **კაცს-უ**, **კაცის-უ**, **კაცით-უ**, **მისთვის-უ**//**მისთვის-გ** (ქვემოიმერული), **სოფელს-უ**//**სოფელს-ე**//**სოფელს-გ**, **ამას-უ-გ**//**ამას-ე**//**ამას-გ**, **თქვენ-უ**//**თქვენ-გ**, **წერს-უ**//**წერს-გ**, **მოდის-უ**//**მოდის-გ** (ლეჩხუმური). **-უ**, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, ზანური სუბსტრატია. იგი გამოიყენება ქვემოიმერულის დასავლურ რეგიონში, მეგრულის მომიჯნავე სამტრედიულ და აბაშურ თქმებში.

ზანურის **-უ** მავრცობი ბოლოკიდურ პოზიციაში წარმოდგენილი **-ო**-ს დავიწროების შედეგია, **-ო** კი ფონეტიკურად და მორფოლოგიურად შეესატყვისება ქართულ **-ა** ფორმანტს: მეგრ. **კო-ს-უ** „კაცსა“, **შურ-ს-უ** „სულსა“. **გ**, რომელიც ასევე დამახასიათებელია ზანურისათვის, ნაწილობრივი რედუქციის შედეგად გვაქვს: **ამა-ს-უ** // **ამა-ს-ე** > **ამა-ს-გ**, **სოფელ-ს-უ** // **სოფელ-ს-ე** > **სოფელ-ს-გ**; **შდრ.:** **ზანური: ღორონ-ს-გ** „ღმერთსა“, **კირდე-ს-გ** „კლდესა“.

მავრცობ ხმოვნებთან ერთად განიხილავენ **-ა**, **-ე**, **-უ**, **-გ** ხმოვნებს, რომლებიც ხშირად იჩენენ თავს კითხვის გამომხატველ კონსტრუქციებში: რა **უყოთა**? შენ **ხარა**? შენ **ხარე**? **ხომ-ა**? **ხომ-ე**? **ამას-ე**? **ამას-უ**? **ამას-გ**? ამ ხმოვანთაგან **-ა** და **-ე** გამოიყენება ზოგიერთ მთის დიალექტში (ხევსურულში, თუშურში, ფშაურში, მოხეტურში, მთიულურ-გუდამაყრულში): არ **გაგონდებისა**? აღარ **უჭრისა** ხმალია? არ **მოგწყინდაე** მთას ყოფა? (ხევსურული, ჭინჭარაული, 1960, 184); ლექსან არა **იცნიაა**, ქეთო ბებო? წინანდულებ არა **გაჯსონსაა**, ბაბა-

ლე? (ფშაური, ცოცანიძე, 1978, 116); **-ე, -უ, -გ** დასტურდება ქვემოიმერულის ზოგიერთ თქმაში და ლეჩხუმურში: **შენ ხარ-ე?** რა **გუ-ყოთ-ე?** **აქს-უ** „აქვს“? **ჭამს-უ** „ჭამს“?

შენიშვნა: კითხვით ფორმებში **-გ** დასტურდება მოხეურშიც (ძაუგს მიღიხარ, ძაუგს-გ?) და რაჭული დიალექტის რივნისთაურ კილოკავშიც (რა არის-გ?), თუმცა, როგორც ბ. ჯორბენაძე აღნიშნავს, ამ შემთხვევაში იგი სხვადასხვა წარმომავლობისა უნდა იყოს (ჯორბენაძე, 1998, 599), უფრო დაწვრილებით ეს საკითხი ქვემოთ იქნება განხილული.

აქვე უნდა ვახსენოთ **-ა**, და **-ო**, ე. წ. პროსოდიული, ხმოვნები, რომლებიც ჩვეულებრივ გვხვდება ხალხურ პოეზიაში ცეზურის შემდეგ და ტაეპის დაბოლოებისას. მთის დიალექტებში პროსოდიული **-ა** გვხვდება აგრეთვე სხვათა სიტყვის **-ო** ნაწილაკის წინ: **მოვდივართ-ა-ო, აფუჭებს-ა-ო, გინდათ-ა-ო...** ამბობენ, თადიაურნო, ჭირზე ვერ გონობთ **ჭირსაო...** (ხევს., ჭინჭარაული, 1960, 66); **-ო**-ს ფონეტიკური ნაირსახეობაა **-ვ:** ჩამოდგემ **სისოს ლაყაში**, როგორც **ნაგუბარ წყალიავ...** (ჯორბენაძე, 1998, 599).

1.5. სახელის მრავლობითი რიცხვის ფორმათა წარმოება ქართულ დიალექტებში

1.5.1. რიცხვის გრამატიკული კატეგორია ქართულში. მრავლობითის ფორმანტები

რიცხვის გრამატიკული კატეგორია არსებითი სახელის, ანუ იგივე სუბსტანტივის, დამახასიათებელი კატეგორიაა. რაც შეეხება სხვა სახელებს: ზედსართავებს, რიცხვითებს, ნაცვალსახელებს და მოქმედების სახელებს, ისინი ამ კატეგორიის მიხედვით მონაცვლეობენ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ სამეტყველო ნაკადში სუბსტანტივის დანიშნულებით ფუნქციონირებენ, ანუ თუ ზმნურ სინტაგმაში პირმომართ წევრებს წარმოადგენენ, ან, როგორც მსაზღვრელები, სინტაქსურად უთანხმდებიან წინადადების პირმომართ წევრებს — ქვემდებარეს და პირდაპირ და ირიბ დამატებებს.

რიცხვის კატეგორია ქართულ ენაში ორწევრა კატეგორიაა. — ერთმანეთს უპირისპირდება რიცხვის ორი ფორმა: მხოლობითი და მრავლობითი. ეს წესი საერთოა ქართული სალიტერატურო ენისა და

დიალექტებისათვის. აკაკი შანიძის მიერ თავის დროზე გამოთქმულ ვარაუდში, რომ ხევსურულ დიალექტში შეიძლება არსებობდეს ე. წ. მრჩობლობითი ანუ წყვილობითი რიცხვის კატეგორია, შემდგომმა კვლევებმა თერ შეიტანა მეტი გარკვეულობა.

რიცხვის გრამატიკული კატეგორიის ფორმებიდან მატერიალურად გამონატული მორფემა მრავლობით რიცხვს აქვს. მხოლობითის ფორმა არამარკირებულია და იგი პოსტულირდება მრავლობითის ფორმასთან შეპირისპირებით.

ქართულ ენაში, საზოგადოდ, არსებობს სახელის მრავლობითი რიცხვის წარმოების ორი ტიპი:

ა) არქაული, ნაწარმოები ორი მორფემით: **-ნ** და **-თ**. ანუ სუფიქსური ფორმანტებით, რომელნიც კომპლემენტარულ, ანუ ურთიერთშემავსებელ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან ერთმანეთთან: **-ნ** აწარმოებს სახელობითი და წოდებითი ბრუნვის მრავლობით ფუძეებს: **კაც-ნი, კაც-ნ-ო. -თ** ფორმანტი დაერთვის დანარჩენ ბრუნვებში, რომლებშიც იგი ერთსა და იმავე დროს ფუძის მაწარმოებელიცაა და ბრუნვის ნიშანიც. **-ნ** და **-თ** ერთმანეთს ვერსაოდეს ჩაანაცვლებენ. ამაში მდგომარეობს მათი კომპლემენტარულობა.

მეორე ტიპი ახალი ქართულის დამახასიათებელი წარმოებაა, წარმოდგენილია ერთი **-ებ** ალომორფით, რომელიც აწარმოებს მრავლობითი რიცხვის ფუძეს ყველა ბრუნვისათვის. მრავლობითი რიცხვის წარმოების პირველ ტიპს გრამატიკოსებმა **ნართანიანი** მრავლობითი უწოდეს, მეორეს — **ებიანი**.

თუ ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიას რეტროსპექტივაში გავადევნებთ თვალს, ერთ საინტერესო კანონზომიერებას აღმოვაჩინთ: მრავლობითი რიცხვის წარმოების ორივე ტიპი დამახასიათებელია ენის მთელი ისტორიისათვის, ოღონდ სხვაობა მათ შორის მაინც არის და იგი მათი გამოყენების ინტენსიურობაში მდგომარეობს: ენის განვითარების ადრეულ ეტაპზე ნართანიანი მრავლობითის ხმარების ინტენსივობა ბევრად აღემატება ებიანისას. ამასთან ნართანიანი მრავლობითი აღჭურვილია სრული სინტაქსური ძალით; ამ ტიპით ნაწარმოები მრავლობითის ფორმები ყოველთვის აჩენს მსაზღვრელ წევრსა და ზმნაში შესაბამის ფორმანტს: „მამამან შენმან აღაშენნა სამარტვილენი. მან ანგელოზნი შემოიხვნა სახიდ თვისა, ხოლო შენ დევნი შემოიხვენ და სხვად გარდააქციენ საქმენი მისნი“. რაც შეეხება **ებ**-იან ტიპს, მისი ხმარება იშვიათია და უმნიშვნელოა მისი სინტაქსური ძალა: ის უმეტესწილად ვერ ითანხმებს ზმნის ფორმებს რიცხვში და ვერც მსა-

ზღვრელში აჩენს მრავლობითი რიცხვის ფორმანტს. მაგრამ დროთა განმავლობაში ვითარება იცვლება: ნართანიანი მრავლობითის ხმარების სიხშირე კლებულობს, ებიანისა — იმატებს და ბოლოს მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებლად ეს უკანასკნელი ბატონდება. ამასთან, ხდება ცვლილებები მათ სინტაქსურ ძალებშიც — ნართარიანის გამოყენების სიხშირე მცირდება, ებიანის სინტაქსური ძალა იზრდება და თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში იგი მეტი სინტაქსური ძალის მქონე ფორმად გვევლინება (შდრ.: დარაჯ-ებ-ი დგან-ან და ხე-ებ-ი დგა-ს).

1.5.2. მრავლობითი რიცხვის წარმოება ქართულ დიალექტებში

ქართული ენის დიალექტების ტექსტობრივ მასალასა და ცოცხალ მეტყველებაზე დაკვირვებამ წარმოაჩინა, რომ ქართულ დიალექტებს შორის სახელის მრავლობითი რიცხვის ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით განსხვავებები საგრძნობია. ამ განსხვავებებს ქმნის, ერთი მხრივ, მრავლობითის ნართანიანი და ებიანი ტიპების ინტენსიურობის მეტ-ნაკლებობა და, მეორე მხრივ, ამ ფორმანტთა სინტაქსური ძალის გამოვლენის ხარისხი. ანგარიშგასაწევია აგრეთვე ნართანიან წარმოებაში ამ ფორმანტთა ფლექსიური ძალის შესუსტებისა და სადერივაციო ფუნქციების განვითარების ფაქტორებიც. ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით ქართული დიალექტები სამ ტერიტორიულ ჯგუფად გადაწილდა: აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტები, აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის დიალექტები და დასავლურქართული დიალექტები. მართალია, ნიუანსური სხვაობები ამ ჯგუფებს შიგნით შემავალ დიალექტებს შორისაც შეინიშნება, მაგრამ ისინი მაინც წარმოადგენენ ტიპოლოგიურ ერთობებს, რომლებიც, თავის მხრივ, ნაწილობრივ იზომორფულ დამოკიდებულებებს ამჟღავნებენ ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საფეხურებთან.

როცა აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებზეა საუბარი, უპირველეს ყოვლისა, ქართული ენის სამ დიალექტს — ხევსურულს, ფშაურსა და თუშურს გულისხმობენ. მართალია, მთის არეალს მიეკუთვნება მოხეური და მთიულური დიალექტებიც, მაგრამ პირველი სამი ხასიათდება ფონოლოგიურ, მორფოლოგიურ და სინტაქსურ დონეებზე მეტი ერთიანობით და ამ ერთიანობის ზოგადი დამახასიათებელი ნიშანია ენობრივ მოვლენათა არქაულობა როგორც ლექსიკურ, ისე

გრამატიკულ სფეროებში. ეს ზოგადი ნიშანი ახასიათებს ამ დიალექტებში სახელის მრავლობითი რიცხვის წარმოებასაც. ამ სამივე დიალექტში ვადასტურებთ მრავლობითი რიცხვის წარმოების არქაული ტიპის, ე. ი. **ნართანიანი** წარმოების ინტენსიურობას. სამივე მათგანში საკმაოდ ხშირია ამ ფორმანტების გამოყენება, ოღონდ განსხვავება ამ დიალექტებს შორის ამ მხრივ მაინც არის და ეს სხვაობა მდგომარეობს არქაულობის ხარისხის სხვადასხვაობაში. არქაულობის ხარისხი ხევესურულში მეტია, ფშაურში შედარებით ნაკლები და თუშურში კიდევ უფრო ნაკლები. ეს სხვაობები ნათლად გამოჩნდება სამსჯელო საკითხის თითოეულ მათგანში ცალკ-ცალკე განხილვისას.

ხევესურულში აქტიურია სახელის მრავლობითის წარმოების ორივე ტიპი — ნართანიანიცა და ებიანიც, ოღონდ სიხშირის თვალსაზრისით ებიანი არ ჩამოუვარდება ნართანიანს. ამასთან სინტაქსური ძალა ნართანიანს ბევრად მეტი აქვს ებიანზე. ამ მხრივ იგი ახლოს დგას ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ადრეულ საფეხურთან. ოღონდ აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ნართანიანი მრავლობითი ძირითადად დამახასიათებელია მეტყველების ექსპრესიული სტილისა და პოეტური ენისათვის. ხევესურულში **ნართანიანი** მრავლობითის ხმარების საკმაოდ ნათელ სურათს შეგვიქმნის თუნდაც ერთი ხევესურული ლექსი:

თავი მთას გიგავთ, **ოშკაცნო, მწვანილნიმც ადგებიანა,**
 შუბლი — ალგეთის მინდორსა, **ყანანიმც ესწრებიანა.**
წარბნ გიგვანთ მშვილდის მალიკსა, მაზინებთ, — მადგებიანა,
თვალნი ბუსლომას **მიგიგვანთ,** შიგ **ქორნი ბუდობდიანა,**
კბილნი — მარილის კომბულსა, **კმელეთნიმც დაძმებიანა!**
 ყელ გიგავთ ღვინის ჭურჭელსა, **ღვინონიმც ჩადგებიანა!**
 ტანი — ზღვისპირის ლერწამსა, — **მტერნ შორით დამთხვებიანა.**

აქვე ისიცაა აღსანიშნავი, რომ მრავლობითის ეს ტიპი აწარმოებს ისეთ სახელებს, რომელთაც კრებითობის შინაარსი აქვთ, ასეთნი არიან ამა თუ იმ სოფლის მცხოვრებთა, თემისთვის მიკუთვნებულობათა, გვართა და შტოგვართა, საგვარეულოთა სახელები: **მიდმაჯეველნი, შატილიონნი, ბაცალიგველნი, თუშნი, ფშაველნი, კევესურნი, ჭინჭარაულნი, გოგოჭურნი, ლიქოკელნი, თიაყანი, ბადურიკანი, ლეკონი, გიგვიანი.**

-ებ სუფიქსი ხევსურულში მრავლობითი რიცხვის ძირითადი მაწარმოებელია. აქ არა აქვს მნიშვნელობა მეტყველების სფეროსა და სტილს. სინტაქსური ძალა -ებ ფორმანტისა საკმაოდ ნაკლებია ზმნების შთანხმებისას: **მავიდა ახალუხლები; გაიგებს შატილივნები; მემრე არდოტლებიც შამკდარა; მეწვერეებ ქისტებსაც ხყვანივ.** მაგრამ აქვეა: **ფშავლებ გვიდებდეს იმედსა; ხანჯლებმ დაიწყეს პრიალი; ზოგებ უკვენ მისწევან.** არის შემთხვევები, როცა სახელის მრავლობითი რიცხვის შინაარსი ზმნაში აისახება, ოღონდ არა სათანადო აფიქსის გაჩენით, არამედ ინტენსიურობის ზმნისწინით ან თვით მრავალის გამომხატველ სუბლექტური ფუძით: **ტყვეები; ტყვეებიც წაუსხმავ...**

მაღალია ებიან მრავლობით რიცხვში მდგომ საზღვრულთან მსაზღვრელის რიცხვში შეთანხმების ხარისხი: **თქვენებ ძმებიც დაიხოცებავ, თქვენებ ქმრებიცავ. დიდებ სასმლებ მაილეს. დიდიდებ ყანწებ მაგვართვი; გამასადეგებ სიტყვები.**

ფშაურ დიალექტში სახელის მრავლობითი რიცხვი ებიანი ტიპით იწარმოება. აქ ამ ფორმანტის გამოყენება უფრო ფართოა, ვიდრე ხევსურულში. აქ ებ-იანი მრავლობითის ფორმები ზმნაში რიცხვის ნიშნებს აჩენს, მაგრამ ეს არ ჩანს ფშაურის ორგანული წესი, აქ სალიტერატურო ქართულის გავლენაა საგულვებელი: **დასტურები იყვნეს; ჩემ ქალებ გამაუდგენ; მონადირეებ მოდენილიყვნენ გზაზედა.** შდრ.: **ისეებიც დამითხოვდა.**

ფშაურში, როგორც წესი, ებიან მრავლობითში მდგომი სახელი ზმნას რიცხვში ვერ ითანხმებს: ჭიჩოს **დათხოვდა ქალები;** ისივ ფშავლის **შვილებ იქნებავ;** უკვენ **მაადევდა ქისტები;** **ებლაუჭება ეს მაყრები საკიდელსა;** სიძე დასტირის თავზედა, **დები სუ შაიშალაო.** მემრე **მენშევიკებ გამოჩნდა.**

ებიანი მრავლობითით იწარმოება ჩვენებითი ნაცვალსახელები: მემრე **შუაფხოველებს სუ აუყრიან ისეები. ისეები აქვ გაკეთებული თავ-ბოლოში;** აი **ემეების ალალ ბიძაშვილ იყო; იმეებმა დააღონეს სრულა;** **იმაების ბრალითაო ჩვენცა ვტირითო.**

ებიანი მრავლობითით გაფორმებული საზღვრული მსაზღვრელსაც ამავე ფორმით შეიწყობს: აქამდე კი არ სწუნობდი ჩემს **დაგზავნილებს თასმებსა;** ჩემ ქმარსა **გადავლილიანებ წინდებ** ეცვა ქორწილშია; **შენებ სწორებმა** ვაყუებმა, ყველამ გაუშვა თმანია; გიმღერდენ **ჩემებ სწორები;** გამაუდგენ **ბოზვ-ქურდებსა, წვრილებ** დაპრჩა **ყმაწვილები.**

ფშაურში ხშირია მრავლობითი რიცხვის ნართანიანი ფორმებიც, ოდონდ ძლიერ ცოტაა ისეთი შემთხვევები, სადაც ამ ფორმებს შინაარსიც მრავლობითისა ჰქონდეს. ისინი უმეტესად ლექსებში გვხვდება და ერთგვარად მეტყველების ემოციური სტილისთვისაა დამახასიათებელი: **მეზობელნ** რო საქონს უყრიდნენო, მე ხის წვერებში ვიჯდოდი, ზურგზე მეკიდის **კონანი**, მაჭკიმის, დავიჭმიხოდი. არის შემთხვევები, როცა აღნიშნული ფორმები მაინცა და მაინც მრავლობითობას არ გამოხატავენ: წინავ **ერთნი** იყვნენ; **ძმანი** ყოფილან; **ბაღლნ** უტკონია.

ნართანიანი მრავლობითის სუფიქსები აწარმოებენ სოფელ-მეზობლობის, გვარების, შტო-გვარების, ოჯახების აღმნიშვნელ სახელებს: სუ წამოცვივდენ **წიწონი**, სუ გამოცვივდენ კარჩია; **წიწოთ** კარატიელი ვარ, ჩარგალს მივალ **ლამფაითა**; ისენ **გულიკანი** ყოფილან; **გაბრიელთ** სოსო იქნება.

ბევრია შემთხვევები, როცა ე. წ. ნართანიან ფორმებს აშკარად მხოლობითის მნიშვნელობა აქვს: მემრე **დოვთ** (დოს) ჩასწურვენ; რა **დრონ** იქნებოდეს, კი ვერ ვიცი. **წყალნი** მწყურანო, უთქვამ დედისადა; საღამოლა იყო, **მზებძანებანი**; სირცხვილ არ არიო, ამ **დროთას** კაცს ზედ მაჯდებო? **არაყნი**, ვიცი, გეგულეზიან; **მინდორთ** რო სისხლის ტბა ბრუნავს... **ნარცხათ** გადმოღვრის. ჩვეულებრივ ნართანიანი მრავლობითის ფორმით იხმარება **ჯალაბნი** (= ჯალაბი, ოჯახი); **აბჯარნი** (= აბჯარი); **იარაღნი** (= იარაღი); **ტანისამოსნი** (= ტანისამოსი).

ნართანიანი მრავლობითის მაწარმოებელთა ფლექსიური ფუნქცია საგრძნობლად შესუსტებულია, მაგრამ გაძლიერებულია სადერეივაციო ფუნქცია. ამავე დროს, სრულად აქვს შენარჩუნებული სინტაქსური ძალა, ის ზმნაში აჩენს შესაბამის მორფოლოგიურ ნიშნებს: — რაად **გიცვენან** ხვარამზეს უსავლო **ტყავის ძველანი** (იგულისხმება ერთი ტყავის ძველა)? — ხვარამზეს ტყავ არას უშლის, დაფრინავს როგორც ჭერანი, შენ ცოლს რომ ტყავი სცვავე, აღარც **კაბანი მთელანი** (იგულისხმება ერთი კაბა). **დაგიწვენ**, გაგნელის ბაღლო, უსავლო **ტყავის ძველანი**, სულ ჩხუბში რადა ხყუდიხარ, რო ცხვრის ნადგომში **ღოღონი**? გუშინ ხო ნახე, კახებმა ერთუცს **გვაფარნეს ოროლნი**.

ნართანიანი მრავლობითით იხმარება ნივთიერებათა სახელები: **წყალნი**, **არაყნი**, **მიწანი** — ზოგადად არათვლადი საგნების აღმნიშვნელი სახელები: **შავნი მოიდეს ღურბელნი**, თეთრის თოვლისა **მთოვარნი**, **ყროლნი მოსრულან მაყარნი**, ჩვენის ქალისა **მთხარანი**.

ფშაურში რომ **-ნ** სუფიქსის ფლექსიური ძალა დასუსტებულია, ამის დასტურად გამოდგება ისეთი მაგალითები, როგორიცაა ბაყაყის

(მყვარი) ფშაური ფორმა **ბაყაყნი**. არ არსებობს მისი მხოლობითის ფორმა **ბაყაყი**. **ბაყაყნ მიკოხნა, ბაყაყნ** კერაჩიავა **სხედან**. აქ ყველგან საუბარია ერთ ბაყაყზე, მაგრამ ფორმა მისი მრავლობითისაა. ეს ფორმა, რომელიც აშკარად ერთ საგანს აღნიშნავს, ზმნაში მრავლობითი რიცხვის ფორმას აჩენს. ე. ი. ამ სუფიქსს არ გააჩნია ფლექსიური, ე. ი. გრამატიკული რიცხვის მაწარმოებლის ფუნქცია, მაგრამ აქვს, როგორც ჩანს, რაღაც მიმალული სადერივაციო ფუნქცია და აშკარად გამონატული სინტაქსური ძალა.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ფშაურ დიალექტში მოქმედია სახელთა მრავლობითის წარმოების ორივე ტიპი — ებიანიც და ნართანია-ნიც. ებიანის მორფოლოგიური, ფლექსიური ძალა სრულია, სინტაქსური ძალა უაღრესად სუსტი; ნართანიანი ტიპის წარმოებას ძლიერ აქვს შესუსტებული ფლექსიური ძალა, აქვს გაძლიერებული სადერივაციო ფუნქცია და სრული სინტაქსური ძალა.

სახელის მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებლად **თუშურ** დიალექტში **-ებ** სუფიქსია ძირითადი. ნართანიანი წარმოება იშვიათია და მას იქ ან სტილებრივი დანიშნულება აქვს — პოეტური და ექსპრესიული სტილისთვისაა დამახასიათებელი, ან უკვე დერივაციული ფუნქციითაა აღჭურვილი. ებიანი მრავლობითის სახელები აღჭურვილია სრული სინტაქსური ძალით და აქვს ცხადად ჩამოყალიბებული წესები: ზმნურ სინტაგმაში ყველა სახელობითბრუნვიანი მრავლობითის ფორმის სახელი ზმნას მრავლობითში ითანხმებს და ამ მრავლობითის ექსპონენტად წარმოდგენილია **-ნ, -ან, -ენ, -ნენ, -ნეს, -ეს** სუფიქსები, იმისდა მიხედვით, თუ დროის რა ფორმითაა ზმნა წარმოდგენილი. ოღონდ ერთი პირობაა აუცილებელი: მრავლობითისფორმიანი სახელი სახელობითში ან მოთხრობითში უნდა იდგეს. მიცემითბრუნვიანი სახელი ზმნაში რიცხვის ნიშანს ვერ აჩენს, ანუ ზმნას რიცხვში ვერ ითანხმებს:

ა) სუბიექტის რიცხვი ზმნაში: კაცებ ხყუდვან, ეყუდნეს, ყუდებულან; კაცებ იმალებიან, დიჟმალნეს, დამალულან; კაცებ ეფერაყებიან, მეყფერაყნეს, მოხფერაყებიან; კაცებ აშენებენ, კაცებთ აყშენეს.

ბ) ობიექტის მრავლობითი რიცხვი ზმნაში: ჭიჭვებ დაჯოცნ, ჭიჭვებ დუჯოცვან; სახლებ აყშენნ, სახლებ უყშენებვან.

სისტემურად არა, მაგრამ ებიანი მრავლობითით ნაწარმოები სახელი მის მსაზღვრელს ზოგჯერ მრავლობითშიც ითანხმებს: **ჩემებო ქალებო, ჩემებ ანაებო, უღლად დაწყობილნო, უღელდადებულნო.**

— ურემს მოუკვდა მომგონი, **დამწვეტებულეპ ჩხირები,**

რო ჩაეფლობა ლაფშია, ეზიდედა, იკრიჭ **კმილები**.

— ვირებს ენაცვლოს პატრონი, **თეთრებ** დააქვის **ცხვირები**,
დავხკიდებ, დარაჯრაჯდება, ქვევით მე დავვევირები.

მხოლოდ თუშური დიალექტის თავისებურებას წარმოადგენს ები-ანი მრავლობითის მოთხრობითი ბრუნვის წარმოება. აქ **-მ(ა)** სუფიქსის მაგივრად გვაქვს **-თ** მაწარმოებელი: კაცებ-ი, **კაცებ-თ**, კაცებ-ს, კაცების...

როგორც ავღნიშნეთ, ნართანიანი წარმოება თუშურში ძირითადად ლექსებში გვხვდება. ამ წარმოების მრავლობითს სრული სინტაქსური ძალა აქვს; ზმნას ყოველთვის ითანხმებს რიცხვში:

გზანიმცე აყვავდებაიან ცხვრისანი, მემცხვარისანი,
წყალს იმათ გამომავლინეს, **კიდნი დამისხნეს ხისანი;**
დაგლივნათ, გულუნიზენო, უთურის ამაცობამა,
უთურის **დათი-დ დედათი** დედაჩი თავაზობამა.

ნართანიანი მრავლობითის მოდელით იწარმოება ეთნონიმები, გვარისა და შტოგვარების სახელები: **კახნი, თუშნი, ჩადმანი, წუაყნი, გომეწრელნი, ბახტურნი, შტროლნი, ყველურნი, ცოკალნი, ქუმელაურნი... ჭოლიკნი, გაფრინდაჯნ, ივაყანი.**

ცოკალთა-დ ქუმელაურთა, ქვეაბებ შეხკიდეს ზიარი.

ნართანიანი მრავლობითის ირიბი ბრუნვის ფორმას **-თ** სუფიქსით ლოკატიური მნიშვნელობა აქვს, ისეთი, როგორც აქვთ **-ში** და **-ზე** თანდებულის ფორმებს:

ზალო, ბედითამც მოგვიხვალ, ბედსამც მოგვიტან ტერფითა,
კელთ წინდაყ, **ზურგთ** აკავანი, შიგ ბიჭი, ოქროსთმიანი.
კალთაყთ უხვიაგ მარჯვენა აქვარელთ ბატონისაი.

წისქვილში საფქავ წავილე, ორთავ ავხკიდე კატებსა,
გზათ თავგებ შემომეყარნეს, დამიცეს ანტე-ბანტესა.

ეს ცხვარ აქ **სოფელ-კართ** არ მიცვლინებ.

თუშურში გვხვდება ორმაგი მრავლობითის იშვიათი ფორმებიც. რაც აგრეთვე ახლობელთა, ახლო ნათესავთა ოჯახს აღნიშნავს:

ჩვენებნიმ არ მოდიანა, ვერა იცი?

ჩვენებთ ბიჭ ჩამოსვლი ჯარითა.

ჩვენებთ ქალმ ყარფუზ მომიღებრ.

მოხეურ დიალექტში ინტენსივობა მრავლობითის წარმოების ორივე ტიპისა თანაბარია. სინტაქსური ძალაც ორივეს ერთნაირი აქვს — ორივე ითანხმებს ზმნას რიცხვში:

გამოვლენ ახალგაზრდები, ანგელოზნია ცისაო...
გათენდა, **კარნი გაელნეს** დიდისა დარბაზისანი...

მესამე პირის ნაცვალსახელების მრავლობითი **-ებ** ფორმანტით იწარმოება: **ისეები || ისები**. ასევე იწარმოება კითხვითი და განუსაზღვრებლობითი ნაცვალსახელების ფორმებიც: **ვინები, ზოგები**.

ნართანიანით იწარმოება გვარებისა და შტოგვარების სახელები: **ყაზბეგიანნი, ყაზბეგიანთი; ოდიანნი, ოდიანთ** გივარგი; **ხეთაგურნი, ხეთაგურთ** ქალი. აგრეთვე: **-ენ**, **-ეფ** სუფიქსი: **გელენ-ი, გელეთ** გივარგი...

-იან სუფიქსიანი სახელის ნათესაობითი ბრუნვა ზოგჯერ გასუბსტანტივებულია და ტოპონიმადაა ქცეული. **ბროლიანთი, პაპიანთები** მამულების სახელებია.

მთიულურ-გუდამაყრული ძირითადად სახელთა მრავლობითობის წარმოების ებიან ტიპს იყენებს. ამავე სუფიქსით იწარმოება მესამე პირისა და კითხვითი ნაცვალსახელებიც: **ისეები || ისები, ეგეები, ამეებ-მა; ვინები, რეები**. არის შინაარსობლივი დაპირისპირება ერთი — მრავალი — რამდენიმე. ერთმანეთს უპირისპირდება, ერთი მხრივ, ერთი და მრავალი (კრებითი) და, მეორე მხრივ, მრავალი. პირველის მაწარმოებელი მორფემა **Ø**-ია, მეორისა **-ები**.

ნართანიანი მრავლობითის ტიპით იწარმოება სოფლის სახელები, რომლებსაც გვარის სახელები უდევს საფუძვლად: **ამირანი, კობანი, ქავთარანი...** ზოგჯერ სოფლის სახელები წარმოადგენს მსაზღვრელსაზღვრულს, რომელშიც საზღვრული ნართანიანი მრავლობითით ნაწარმოები გვარსახელებია: **ბედოთ კარი, კაიშაურთ ველი, ქიმბარიანთ კარი...** ასევეა ნაწარმოები შტოგვართა სახელები: **ელიზბარიანნი, ბეჟანიანნი**. სიმცირის გამომხატველი მაწარმოებლადაა გამოყენებული ნართანი წარმოება, როცა მსაზღვრელად რიცხვითი სახელია გამოყენებული: **ორანი ჯარანი** = ორიოდე ხარი; **სამანი ცხორანი** = სამიოდე ცხვარი.

სახელის მრავლობითის ძირითადი მაწარმოებელი **ქართლურშიც -ებ**-ია. შეპირისპირება ერთი — ბევრი ჩვეულებრივ **-ებ** მაწარმოებელით გამოიხატება. ნართანიანი წარმოება აქაც გვხვდება, მაგრამ აქ იგი ერთ-

თის საპირისპირო სიმრავლეს არ გამოხატავს. იგი ხშირად დაერთვის რიცხვით სახელებს, რაოდენობითსაც და რიგობითსაც. ასე ნაწარმოები სახელები განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელების ფუნქციით გვევლინებიან: **ერთნი** ამას იტყვიან, **მეორენი** სხვას; **სამნივე** დასხდნენ; ოჯახისა და შტოგვარების საწარმოებლად ერთმანეთთან თავისუფლად მონაცვლეობს **-ებ** და **-ნ** ფორმანტები: **ტუხაანნი, მერაბაანნი**, მაგრამ: **ტუხაანები, მერაბაანები**. ამგვარივე წარმოება თავს იჩენს საზოგადო სახელებთანაც და იგი კრებითობას გამოხატავს: **ქალიანნი || ქალიანები; ნეფიანნი || ნეფიანები**. ზოგჯერ **-ნ** ფორმანტი მორფოლოგიურ ფუნქციას კარგავს, იგი დერივატად გამოვლინდება. ასეთ შემთხვევაში მრავლობითის შინაარსის მისაცემად საჭირო ხდება იმავე ფორმანტების ხელახალი დართვა: **სხვანანი, ცხრანივენი, ორთავენი**; ამავე ფუნქციით **-ებ** ფორმანტიც გამოდის: **ორთავეები || ორთავენები, თავიანთები**; ზოგჯერ **-ებ** ფორმანტიან სახელს კვლავ **-ნ** დაერთვის: **ტოლებნი** = ტოლები, ერთი ასაკისანი.

მრავლობითი რიცხვის ფორმანტები ხშირად სიტყვაწარმოებითი დანიშნულებით გამოიყენება: **თავიანთები** = თავისიანები, ნათესავები; **ცოლისები** = ცოლეულები, ცოლის ოჯახი; სიტყვაწარმოებითი ფუნქცია აქვს **-ებ** ფორმანტს სხვა შემთხვევებშიც: **ძვირები** მიჯდება; მე **წიგნისები** რა ვიცი, **სკამები** ჩემი **მზითვისებია**.

ინგილოურში სახელის მრავლობითი რიცხვის საწარმოებლად **-ებ** ფორმანტი გამოიყენება მასთან თავისუფლად მონაცვლე **-ევ** ალოფონთან ერთად. **-ებ-ი** უფრო მეტად ახალი თაობის მეტყველებაში ისმის, ეს, ალბათ, მათი სკოლებში სალიტერატურო ქართულთან ზიარების შედეგია. ძველ და ისეთი თაობის წარმომადგენლებთან კი, ვისაც სკოლაში არ უვლია, უმეტესად **-ევ** ვარიანტს ვხვდებით: **კაცები || კაცევი, დიდებ || დიდევ**.

ალიაბათურ კილოკავში პირის ნაცვალსახელებთან **-ნ** ფორმანტს **-ებ-იც** დაერთვის: **ისნები || ისინები, ესნები || ესენები**. არის შემთხვევები, განსაკუთრებით კაკურ კილოკავში, როცა ნარიანი წარმოება ებიანს დაერთვის: **კაცებნი || კაცენნი**.

ფერეიდნულში სახელის მრავლობითი ფორმების ერთადერთი მაწარმოებელი **-ებ** ფორმანტია: **საბუთები** მოიტანა იქა; ეს წყალი და ეს მიწა ფერეიდნელ **ქართველებისა** არი; წაიღო **ბადარკები**; თავრობის **საქმეებჩიქაც** მუშაობენ. **-ებ** ფორმანტით იწარმოება ჩვენებითი

ნაცვალსახელის მრავლობითი რიცხვის ფორმებიც: **ისები** მოიტანა იქა; **ესები** ამ სოფელში უფროსები **იყნეს**.

ფერეიდული დიალექტის მრავლობითს სინტაქსური ძალა კახურისნაირი აქვს: შემასმენელს რიცხვში ითანხმებს სუბიექტიც და ირიბი ობიექტიც: **ქართველებმა ისწავლონ**; სხო **ხანებიც იყნეს**. ირიბი ობიექტის ექსპონენტი ზმნაში არის **ყე** ნაწილაკი: ის **საქმეები გოუყეთოსყე**. **ყე** ნაწილაკი ჩნდება ინვერსიულ ზმნებშიც, როგორც გრამატიკული ობიექტის მრავლობითი რიცხვის მაჩვენებელი: ქართველებსა **საქმეები ჰქონდისყე**; ახალგაზრდები **ყვანდაყე**.

მესხურ კილოში სახელის მრავლობითი რიცხვის ფორმათა საწარმოებლად **-ებ** ფორმანტი გამოიყენება. ეგაა რიცხვის მორფოლოგიური ნიშანი. მაგრამ ამ კილოში თავისებურად მოქმედი ფონეტიკური წესი ქმნის შთაბეჭდილებას, რომ მესხურს აქვს რიცხვის თავისებური მაწარმოებელი. საქმე ისაა, რომ **-ებ** ფორმანტი ვერ იწვევს ხმოვანფუძიან სახელებში ფუძისეული ხმოვნის კვეცას, ახდენს მის ასიმილაციას და მორფემათა საზღვარზე ჩნდება ორი **ე**. იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს მესხურში მრავლობითის ნიშანი იყოს **-იებ** ფორმანტი. ზოგ შემთხვევაში წინამავალი **ე** დისიმილაციურად ვიწროვდება და ვიღებთ **-იებ** ფორმანტს. და → დეები → **დიები**; ძმა → ძმეები → **ძმიები**; ეს წესი ანალოგიით ვრცელდება თანხმოვანფუძიან სახელებზეც: ქმარი → **ქმრეები** → **ქმრეები**; ცხვარი → **ცხვრეები** → **ცხვრეები**. ასე რომ მესხურში ვიღებთ მრავლობითი რიცხვის მორფემის სამ მორფონოლოგიურად შეპირობებულ ალომორფს: **-ებ -იებ -იებ**.

ნართანიანი წარმოების ტიპი წარმოადგენს სადერივაციო საშუალებას, რომელიც შტოგვარებს აწარმოებს: **პაპანი, პაპანთი**. შტოგვარების მაწარმოებელია **-ან** და **-ენ** სუფიქსები, რასაც, ცხადია გენეტიკური კავშირი აქვს მრავლობითის **-ნ** ფორმანტთან: **ზაზანი, მოხენი, გელაენი** → **გელენი** → **გელიენი** (შდრ. მოხეურის ანალოგიური წარმოება).

დასტურდება მრავლობითის ორმაგი წარმოების შემთხვევები (ჩვეულებრივ — ნაცვალსახელებსა და რიცხვით სახელებთან): **ისი-ნები, ორთავ-ნები, იმათ-ნები**.

კრებითი მრავლობითობა გამოიხატება **-ობა** სუფიქსით **ქალობამ** აფოცხოს, **კაცობამ** თიბოს; **ხარობა** = ხაროვანი.

სახელის მრავლობითი რიცხვის წარმოება დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში ერთნაირია. ოპოზიცია ერთი — მრავალი ყველგან

გამოხატულია მორფემათა ობოზიციით **Ø-ები**. სუსტია ებიანი მრავლობითის სინტაქსური ძალა. ებიანი სუბიექტი ზმნას რიცხვში ვერ ითანხმებს. ვერც ობიექტები აჩენს ზმნაში შესაბამის რიცხვის ექსპონენტს.

ნართანანი ფორმანტებით ნაწარმოები სახელები დასავლურ დიალექტებში ყველგან არის, მაგრამ იქ ისინი დაცლილია ფლექსიური მნიშვნელობისაგან და დერივატებს წარმოადგენენ. სხვაობა ამ დიალექტებში ამ მხრივ არის საგრძნობი, მაგრამ ეს საკითხი, ჩვენი აზრით, უნდა განხილულ იქნეს სიტყვაწარმოებაში და არა მორფოლოგიაში.

1.5.3. ორობითი რიცხვის საკითხისათვის

ა. შანიძე „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ (§ 54) ე. წ. ორობით (წყვილობით) რიცხვსაც ეხება და აღნიშნავს: „ქართულში ამჟამად ორობითი რიცხვი არ მოიპოვება, მაგრამ მისი გადმონაშთი რამდენადმე შემონახულია ხევსურულში“. აქ ავტორი უთითებს საკუთარ ნაშრომს „ორობითი რიცხვის საკითხისათვის ხევსურულში“ (1967). ა. შანიძემ ამ საკითხს პირველად ყურადღება მიაქცია ბ. გაბურისეული ხევსურული მასალების შესწავლისას (ქართ. საენათმეც. საზოგადოების წელიწდეული, I-II, 1923-1924, 335-336). კერძოდ, გაბური 1915 წლის პირად წერილში ერთ შენიშვნად მეცნიერს სწერდა: „**ატრატან**-ჩქვიან ორ ქალაღდთ... ერთს ქალაღდს ატრატან-ჰქვიან“. მეორე შემთხვევაში ასე უხსნის მეცნიერს ინფორმატორი ამ მნიშვნელობას: „**სარუეთ**“ რომ დამეწერა, მაშინ ორი სარუე უნდა გვევლისხმავო, „სარუეები“ კი ბევრს ნიშნავსო“ (გვ. 336).

მართლაც, ხევსურულში საკმაოდ გამოკვეთილია გრამატიკული ობოზიცია სახელის მრავლობითი რიცხვის გამოხატვაში:

-ნ / -თ „ორი, წყვილი“ — **-ებ** „ორზე მეტი, მრავალი“

ძმა-**ნ**-ი „ორი ძმა“ — ძმ-**ებ**-ი „მრავალი ძმა“

ტყუბ-**ნ**-ი — ტყუბ-**ებ**-ი

ჯარ-**ნ**-ი — ჯარ-**ებ**-ი

ველ-**ნ**-ი — ველ-**ებ**-ი

და არაერთი სხვა წყვილადი საგანი: ფეჯ-**ნ**-ი, ყურ-**ნ**-ი, თვალ-**ნ**-ი, ყბა-**ნ**-ი, წარბ-**ნ**-ი, ლაშ-**ნ**-ი, ცხვირ-**ნ**-ი (როგორც ორი ნესტოს შემცველი)... ყდა-**ნ**-ი „საქსოვი დაზგა ორი ძელით“, მაკრატელ-**ნ**-ი, ხურჯინის თვალ-**ნ**-ი, თათ-**ნ**-ი („წყვილი წინდა“), (დედალ-მამალ) დუგმა-**ნ**-ი და სხვ.

იგივე ვითარებაა წყვილის აღმნიშვნელ კომპოზიტებში: და-ძმა-**ნ**-ი „და და ძმა“ — და-ძმ-**ებ**-ი „ორზე მეტი და და ძმა“, ცოლ-ქმარ-**ნ**-ი, ფურ-ჯბო-**ნ**-ი, გულ-მუცელ-**ნ**-ი, მშვილდ-ისარ-**ნ**-ი, ფარ-ჯმალ-**ნ**-ი...

ეს სემანტიკური დაპირისპირება სრულიად აშკარაა და ხევესურულში ნამდვილად შეიძლება ლაპარაკი ნართანიანი და ებიანი მრავლობითის ფუნქციონალურ ოპოზიციაზე სიტყვათა გარკვეულ სემანტიკურ ჯგუფში. მაგრამ ჩამოყალიბებულ კატეგორიაზე საუბარს აძნელებს ის შემთხვევები, როდესაც ნართანიანი მრავლობითის ფორმები „ორობით“ შინაარსს არ შეიცავს. დარღვევა ორმხრივია:

1) ა) რიცხვით სახელთან ერთად გამოყენებისას ზემომითითებული შეზღუდვა არ არის: ცხრა-**ნ** ძმა-**ნ(ი)**, ოც-**ა-ნ** ცხვარ-**ა-ნ-ი-მყვან...** ბ) კრებით სახელებს, ჩვეულებისამებრ, ნართანიანი მრავლობითი აქვს: კაც-**ნ-ი**, ხალხ-**ნ-ი**, საქონ-**ნ-ი**, თმა-**ნ-ი**...

2) მეორე მხრივ, ნართანიანი ფორმა აქვს არაერთ ერთეულ საგანს და ამოსახსნელია სემანტიკა, რომელიც მათი „წყვილადობის“ აღქმას განაპირობებს; მაგ.: **გველ-ნ-ი**, **ბაყაყვ-ნ-ი**, **ქვა-ნ-ი**, **ფანდურ-ნ-ი**, **საბელ-ნ-ი**...

ყველა ამ შემთხვევაში ზმნის შეთანხმება ისეთია, როგორც ეს ნართანიან მრავლობითს შეეფერება:

ძმა-**ნ-ი** მავიდ-**ეს**

ქვა-**ნ** გაღრივ-**ნ(ა)**

ფანდურ-**ნ** დაუკრ-**ნ-ა**

ნართანიანი ფორმების „უფუნქციო“ გამოყენების არე კიდევ უფრო ფართოვდება ისეთ უნიკალურ შემთხვევებში, რომლებიც არანაირ სიმრავლეს არ შეიცავს; მაგალითად:

წყალ-**თ** გაჯდ(ა) „მდინარეში გავიდა“;

მიწა-**თ** გაერივ „მიწაში ჩაძვრა“;

„მიწა-**ნ-ი-მც** დაილოცებიან...“

ტვინ-**თ** გაასხამს...

ტყაბ-**ნ** იქნ-**ეს**...

შდრ. „ვეფხისტყაოსანი“:

„ცრემლისა-**ნ-ი** ისმ-**ნ-ეს** წკარ-**ნ-ი**“

ყოველივე ამის საფუძველზე უნდა ვივარაუდოთ: რომ ან (ა) **-ნ/ -თ** უძველესი წარმოება არა მრავლობითის, არამედ, პირობითად, ინტენსივობის გამომხატველი იყო, რამაც შემდეგში ერთ-ერთ გამოვლენად მოგვცა ე. წ. „ორობითი“. ანდა (ბ) ნართანიანის ეს თავისებური შემთხვევები მრავლობითი რიცხვის არქაული წარმოების მოშლის გვიანდელი რეციდივებია, სხვადასხვაგვარად გამოვლენილი სხვადასხვა ენობრივ ქვესისტემაში (შდრ. მოხ. დიდ-**ნ-ი** თავ-**ნ-ი** აქწ).

1.6. ფუძისა და აფიქსთა ურთიერთქმედება ფორმაწარმოების პროცესში

სახელის ფუძისა და სუფიქსთა ურთიერთქმედების თვალსაზრისით ორი შემთხვევა განიხილება: როცა ფუძე თანხმოდანზე ბოლოვდება და როცა სახელი ხმოდანფუძიანია. პირველ შემთხვევაში სუფიქსისეული ხმოდანი მოქმედებს ფუძისეულ ხმოდანზე (ამ მოვლენას ფუძის კუმშვას ვუწოდებთ); მეორე შემთხვევაში ქმედება ორმხრივია: ერთი მხრივ, სუფიქსისეული ხმოდანი მოქმედებს ფუძეზე (ამ ფაქტს განვიხილავთ, როგორც ფუძის კვეცას) და, მეორე მხრივ, ფუძისეული ხმოდანი მოქმედებს ბრუნვის ნიშნისეულ ხმოდანზე. ორივე ეს უკანასკნელი ვარიანტი განიხილება როგორც ელიზია.

აქ წარმოდგენილი დასკვნები ძირითადად ემყარება ბ. ჯორბენაძის „ქართულ დიალექტოლოგიას“ (ტ. I, 1989).

* * *

თანამედროვე ქართულში **ბრუნების** პროცესში თანხმოდანფუძიან სახელებს სამ ბრუნვაში — ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში — ფუძე ეკუმშებათ (ხდება ფუძისეული ხმოდანის რედუქცია). რედუქციას ექვემდებარება სამი ხმოდანი: **ა**, **ე** და **ო**. ამათგან **ა** და **ე** სრულიად იკარგება; **ო**-ს შემთხვევაში ხდება სრული ან ნაწილობრივი დაკარგვა:

სახ.	ხმალ-ი	წელ-ი	ფოთოლ-ი	ნიორ-ი
მოთხ.	ხმალ-მა	წელ-მა	ფოთოლ-მა	ნიორ-მა
მიც.	ხმალ-ს	წელ-ს	ფოთოლ-ს	ნიორ-ს
ნათ.	ხმლ -ის	წლ -ის	ფოთლ -ის	ნივრ -ის
მოქ.	ხმლ -ით	წლ -ით	ფოთლ -ით	ნივრ -ით
ვით.	ხმლ -ად	წლ -ად	ფოთლ -ად	ნივრ -ად
წოდ.	ხმალ-ო	წელ-ო	ფოთოლ-ო	ნიორ-ო

ო სრულად იკარგება იმ შემთხვევაში, თუ სიტყვაში არის **ო** ხმოდანი (გოდორ-ი / გოდრ-ის...) ან ბაგისმიერი თანხმოდანი (საპონ-ი / საპნ-ის...), სხვა შემთხვევაში ხდება ნაწილობრივი რედუქცია ხმოდანისა (მინდორ-ი — მინდვრ-ის...).

ჩვეულებრივ, იკარგება ბოლო მარცვლის ხმოდანი, როცა ამ მარცვლის სტრუქტურა არის **VS**, ანუ ფუძის ბოლოკიდური თანხმოდანი არის **ლ, რ, მ, ნ, ვ** სონორები... ეს არის ძირითადი წესები. თუმცა ყველა შემთხვევას აქვს გამონაკლისი... პრაქტიკულად ამგვარი დაბო-

ლოების ფუძის ბოლო მარცვლისეული ხმოვანი ყოველთვის არ რედუცირდება, მნიშვნელობა ენიჭება იმას, რამდენ მარცვლიანია სიტყვა. ეს ფაქტორი ძველ ქართულში უფრო მკვეთრად იყო გატარებული; ძველი ქართულის მასალაზე ასეთი დასკვნები გაკეთდა:

„1. სახელებში ფუძისეული ხმოვნის რედუქცია უშუალო კავშირში იყო მარცვალთა რაოდენობასთან. რედუცირდებოდა მხოლოდ ორ-მარცვლიან ფუძეთა ბოლო მარცვლისეული ხმოვანი. ერთ- და ორზე-მეტმარცვლიან ფუძეებში ხმოვანთა რედუქცია არის მეორეული, გვიანდელი მოვლენა და ერთგვარდაბლოებიან ფუძეთა ერთ ყალიბში მოქცევის ფაქტი.

2. მაწარმოებელი ხმოვანი რედუქციის კანონებს არ ემორჩილებოდა (ეს არის ძირითადი ფაქტორი ორზემეტმარცვლიან ფუძეებში ხმოვანთა ურედუქციობისა).

3. ფუძისეული ხმოვნის რედუქციას იწვევდა მხოლოდ ის სუფიქსი, რომელიც ხმოვნით იწყებოდა და დახურულ მარცვალს ქმნიდა. სხვაგვარად: ოდენხმოვნიანი სუფიქსი ფუძისეული ხმოვნის რედუქციას ვერ იწვევდა. ამ ფაქტორის გამოვლენაა ის, რომ სუფიქსები **-ა** (სიტყვაწარმოებით), **-ი** (სახელობითისა) და **-ო** (წოდებითისა) ვერ კარგავენ ფუძისეულ ხმოვანს“ (გ. გოგოლაშვილი).

როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში ხმოვნის რედუქცია სემანტიკაზე გავლენას ვერ ახდენს. **ძვლ**-ები და **ძვალ**-ები („გმირთ ოფლის მღვრელი ძვლები“ — ვაჟა). სემანტიკურად აბსოლუტურად იდენტურია. ფუძეთა ასეთი პარალელური ვარიანტები ერთმარცვლიან და ორზემეტმარცვლიან ფუძეებში ძველ ქართულში საძებარი არ არის. გვხვდება **ბრძენისა || ბრძნისა, ძღუნისა || ძღუნისა, ჯუარისა || ჯურისა, მხევალისა || მხველისა...**

შენიშვნა: გვაქვს ორიოდე შემთხვევა, როცა ფუძის კუმშვა-უკუმშველობას სემანტიკური დატვირთვა აქვს: **წელ**-ის და **წლ**-ის, **თვალ**-ის და **თვლ**-ის... ეს გამონაკლისად მიიჩნევა.

ფუძეები **კარ-**, **ჟამ-**, **დარ-**, **გან-**, **გონ-**, **ბერ-**, **ვარ-**, **ქალ-**, **ფენ-** მხოლოდ მაშინ იკუმშებიან, როცა ისინი კომპოზიტის შემადგენლობაში არიან მეორე კომპონენტად ანდა სიტყვაწარმოებისას მეორე მარცვლის ხმოვნად გვევლინებიან: **ცისკრ**-ის, **სამ-ჟმ**-ის, **ავ-დრ**-ის, **სა-გნ**-ის, **დედა-ბრ**-ის, **ნია-ღვრ**-ის, **ცის-ფრ**-ად, **პატარ-ქლ**-იშვილი...

ძველსა და ახალ ქართულს შორის ფუძისეული ხმოვნის ცვლის ძირითადი პრინციპები ერთგვარია; არსებითად სხვაობს ის, რომ ფუძეები, რომლებიც ძველ ქართულში კუმშვადი იყო, დღეს უკუმშველია და პირიქით.

როცა რედუქციის წესებზე ვსაუბრობთ, ხშირია გამონაკლისები. ძვ. ქართ.: **მეყ**-ი — **მე**-ის, **მკერდ**-ი — **მკრდ**-ის, **ფერჯ**-ი — **ფრჯ**-ით და სხვ... ახალი ქართული: **სომეხ**-ი — **სომხ**-ის, **ბეჭედ**-ი — **ბეჭდ**-ის, **ნაბად**-ი — **ნაბდ**-ის, **ხოხობ**-ი — **ხოხბ**-ის და ა. შ.

ამ საკითხების ასე დეტალურად გახსენება იმდენად არის საჭირო, რამდენადაც ქართული ენის დიალექტებში პრინციპულად განსხვავებული ვითარება არა გვაქვს, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, რედუქციის წესები ძველ ქართულში, ახალ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში ერთგვარია. განსხვავებას ქმნის პროცესის ინტენსიობა, ერთი მხრივ, და ცალკეული შემთხვევები, მეორე მხრივ. მაგალითად: იკუმშება ისეთი ერთმარცვლიანი ფუძეები, სალიტერატურო ენაში რომ უკუმშველია:

დარ-ი — **დრ**-ის / **დრ**-ით (მესხ.)

შკამ-ი — **შკმ**-ებ-ი (მოხეტური)

კარ-ი — **კრ**-ებ-ი

გალა — **გლ**-ებ-ი

ნიკაბ-ი — **ნიკბ**-ის

წამწამ-ი — **წამწმ**-ის

ბატონ-ი — **ბატვნ**-ის

არხოტიონ-ი — **არხოტივნ**-ებ-ი (ხევსურული)

ფაიტონ-ი — **ფაიტვნ**-ით

ბაგრატიონ-ი — **ბაგრატივნ**-ის

როშკიონ-ი — **როშკივნ**-ებ-ი

ამლიონ-ი — **ამლივნ**-ებ-ი

ქართველ-ი — **ქართვლ**-ის (კახური)

წვრიმალ-ი — **წვრიმლ**-ის

კვერ-ი — **კვრ**-ებ-ი

სხვენ-ი — **სხვნ**-იდან

ყალიონ-ი — **ყალივნ**-ის...

საინტერესო შემთხვევებს ადასტურებენ ჯავახურში (გ. ბერიძე, ა. მარტიროსოვი).

მორევი — **მორვი**-იდან

კარ-ი — **კრ**-ებიდან

ნილაბ-ი — **ნილბ**-ის

ლოგინ-ი — ლოგნიდან(!)

უნაგირ-ი — უნაგრ-ებ-ი, უნაგრ-იანი (თუმცა ამ შემთხვევაში ა. მარტიროსოვი ამოსავალ ფორმად **უნაგერ-ს** ვარაუდობს).

მსგავსი შემთხვევები ძირითადად აღმოსავლურ დიალექტებში დასტურდება, თუმცა დასავლურსა თუ სამხრულ დიალექტებშიც შეიძლება შეგვხვდეს ამგვარი „გამონაკლისები“. მაგალითად, გურულში ადასტურებენ ასეთ ფორმებს: **ჩხავერ-ი — ჩხავრ-ის, ერისთავ-ის...** აჭარულში — **კრავ-ი — კრვ-ებ-ი, სკმ-ები, ასტმ-ებ-ი...**

საგულისხმო ფაქტია, რომ ბრუნვის ნიშანზე მეტ მარედუცირებელ ძალას მრავლობითობის **-ებ** სუფიქსი იჩენს.

ისე კი, ეს პროცესი აღმოსავლურ დიალექტებში რომ უფრო ინტენსიურია, ეს ცნობილია. შეკუმშული და შეუკუმშავ ფორმათა პარალელიზმის შემთხვევაში აღმოსავლურ დიალექტებში უპირატესობა შეკუმშულ ფორმებს ეძლევა, დასავლურში — შეუკუმშავს.

ჩვენ ვსაუბრობდით ფორმაწარმოებაზე; რა გავლენას ახდენს ბრუნვის ნიშნები და მხოლობითი რიცხვის მაწარმოებელი ფუძისეულ ხმოვანზე. როგორც ჩანს, ეს გავლენა სიტყვაწარმოების შემთხვევაში სხვაგვარია... თუმცა ამჯერად ჩვენ მხოლოდ ფორმაწარმოება გვანტერესებს.

* * *

რა ვითარებაა ხმოვანფუძიან სახელებში ბრუნებისა და **-ებ-იანი** მრავლობითის წარმოების დროს ფუძისეულ და სუფიქსისეულ ხმოვანთა ურთიერთქმედების თვალსაზრისით?

ზოგადად კანონზომიერება ასეა ჩამოყალიბებული: ქართულში მორფემათა მიჯნაზე წარმოქმნილ ხმოვანკომპლექსებში მიმდინარე ფონეტიკური პროცესი — ელიზია — ხდება, როცა ბოლოხმოვნიან სახელს ხმოვნით დაწყებული სუფიქსი დაერთვის. სალიტერატურო ენის მასალის ანალიზის საფუძველზე ასეთი დასკვნა არის გაკეთებული: ელიზიაში ძირითადად მოქმედებს რეგრესული გავლენის პრინციპი, თუ გვხვდება რეგრესულ გავლენაზე დამყარებული ელიზია, ამ შემთხვევაში ელიზირებულ ხმოვანზე, გარდა მაელიზირებული ხმოვნის გავლენისა, უნდა მოქმედებდეს მეორეული ფაქტორებიც... ელიზიის განხორციელება დამოკიდებულია ხმოვანთა აწეულობასა და წარმოების რიგზე, რაც უფრო მაღალი აწეულობისაა ხმოვანი, ერთი მხრივ, და რაც უფრო უკანა წარმოებისა, მეორე მხრივ, მით მეტია მისი მაელიზირებელი ძა-

ლა... (გოგოლაშვილი, 1987), თუმცა დიალექტების მონაცემებს ამ დასკვნებში კორექტივები შეაქვს.

ფუძის კვეცა, ანუ სუფიქსისეული ხმოვნის გავლენით სახელის ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნის დაკარგვა ხდება იმ შემთხვევაში, თუ ეს ხმოვანი არის **ა** ან **ე**. ერთადერთი გამონაკლისია ღვინო — ღვინის. ეს ზოგადი წესია სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში. თუმცა ეს წესი არაა საყოველთაოდ გატარებული.

ჩვეულებრივ, სახელობითი ბრუნვის **ი** სუფიქსი ფუძისეულ ხმოვანს ვერ კარგავს. ფუძისეულ ხმოვანთა და სახელობითი ბრუნვის ნიშნის შეხვედრისას სამი შემთხვევა უნდა განვიხილოთ:

ა) **როცა ბრუნვის ნიშანი სრული სახითაა წარმოდგენილი:** ვერც ბრუნვის ნიშანი ახდენს გავლენას ფუძისეულ ხმოვანზე და ვერც ფუძისეული ხმოვანი — ბრუნვის ნიშანზე.

ხეცსურული: საქმე-ი, რა-ი... თუმცა ეს არ არის ერთადერთი ვარიანტი; პარალელურად **ო**-ოვანი წარმოებაც გვაქვს. მათი გამოვლენა შეიძლება წინადადებაში ამ სიტყვის ადგილზე იყოს დამოკიდებული (ა. ჭინჭარაული). ფუნქციური განსხვავება **საქმე**-ი და **საქმე** ფორმებს შორის არ არის.

მოხეურში **ი** ბრუნვის ნიშანი დაერთვის მხოლოდ **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელებს: ქალა-ი, გუდა-ი, რა-ი... სხვა ხმოვანფუძიანებთან ნულოვანი წარმოება გვაქვს.

მთიულურში **ა** ხმოვანფუძიან საზოგადო და საკუთარ სახელებს დაერთვის **ი:** სარეკელა-ი, წენწენა-ი, ვმალა-ი... გიორგა-ი, ივანა-ი... შესაძლებელია პარალელურად **ა** ხმოვანფუძიანი სახელი უნიშნოდაც იქნეს წარმოდგენილი და **ა** ნიშნითაც.

უფრო ხშირია ხმოვანფუძიანებთან **ი** სუფიქსის გამოყენება **ქართლურში:** მიწა-ი, დედა-ი, გაკეთება-ი, პატარა-ი... დათა-ი, პავლე-ი, ილიკო-ი... რუ-ი, ღრუ-ი...

თითქმის მსგავსი ვითარებაა **კახურში:** მიწა-ი, დრო-ი, ცხოვრება-ი, ელენე-ი...

სამცხურში (უმეტესად ჯავახურში) ხმოვანფუძიანებთან **ი** დასტურდება: დედა-ი, მამა-ი, ძალო-ი; შოთა-ი, პეტრე-ი, ნუნუა-ი...

საინტერესო ვითარებაა **გურულში:** ყველა ხმოვანფუძიანი ერთმარცვლიანი სიტყვა დაირთავს **ი**-ს: ძმა-ი, და-ი, ცა-ი, ცხრა-ი, თვე-ი, დღე-ი, ხე-ი... დრო-ი, რკო-ი... ყრუ-ი, ცრუ-ი... ორი და მეტმარცვლია-

ნებში, თუ ბოლოკიდური **ა** არის სიტყვაწარმოებითი, მაშინ დაირთავს **ი**-ს: ნაფოტა-ი, ტუმარა-ი.

ბ) მეორე შემთხვევაში ფუძისეული ხმოვანი ახდენს გავლენას ბრუნვის ნიშანზე და გადააქცევს მას **ი**-დ.

ი→ი დამახასიათებელია ნაწილობრივ **მთიულურისათვის** (ორ-და მეტმარცვლიან ფუძეებთან): ნიკორა-ი, ბილიკა-ი, ვაჟა-ი... როგორც აღვნიშნეთ, პარალელურად სრული **-ი**-ც გვხვდება (სარეკელა-ი || სარეკელა-ი)...

ინგილოური დიალექტის **კაკურ** კილოში: მამა-ი, ჟაფა-ი, თხოვნა-ი, კალო-ი, თო-ი (თვე), ზუზუ-ი (ძუძუ)...

მესხურში **ი** ხმოვანზე ფუძედაბოლოებულ საკუთარ ან მასთან გატოლებულ საზოგადო სახელთა სახელობითში (ბ. ჯორბენაძე): შოთა-ი, ნინა-ი, პეტრე-ი, ნუნუ-ი... ნიშა-ი, ლაბუა-ი, შნო-ი...

რაჭულში ჩვეულებრივ: ვაჟა-ი, ქალა-ი, ხმალუკა-ი, კლდე-ი, ხე-ი, დურო-ი, ბლუ-ი...

აჭარულში — გზა-ი, ხე-ი, ბაბო-ი... ასლანა-ი, ზეჩიე-ი... მიუთითებენ, რომ ზოგჯერ სრულხმოვანი **ი** ისმის სახელობითშიო...

გ) დიალექტთა ერთ ნაწილში ხმოვანფუძიან სახელებთან სახელობითის **ი** ფუძისეული ხმოვნის გავლენით სრულად იკარგება: **ი→∅**. ესაა ჩვეულებრივ ხევსურულში, ფშაურში, ფერეიდნულში, გურულში (ორ და მარცვლიანებთან): დედა, მამა, წყარო, სახე... ეს ვარიანტი სახელობითი ბრუნვისა მეტ-ნაკლებად ყველა დიალექტში გვხვდება.

თუმცა, როგორც ვთქვით, გვაქვს პარალელური ვარიანტები ხმოვანფუძიან სახელებთან: **ი||ი**, **ი||ი**.

ბრუნვის ნიშანთა ვარიანტულობის თვალსაზრისით ხმოვანფუძიან სახელებთან ანალოგიური ვითარება გვაქვს ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში.

ხევსურულში, ფშაურსა და მოხურში ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნისეული **ი** ფუძისეულ **ა** ხმოვანს ვერ კარგავს; ცვლილებას არც თვითონ განიცდის:

ქალა-ის, დროშა-ის; ცხემლა-ის, გეჯა-ის; ქალა-ის...

ქალა-ით, დროშა-ით; ცხემლა-ით, გეჯა-ით; ქალა-ით...

ფუძისეული **ა** უკვეცელია ფერეიდნულშიც, თუმცა ზემოხსენებული დიალექტებისაგან განსხვავებით, ბრუნვის ნიშნისეული ხმოვანი თავად იკარგება: ა-ის → ა-ს, ა-ით → ა-თ... ამ შემთხვევაში **ა**-ფუძიან სა-

ხელებთან ისეთივე ვითარებაა, როგორც სხვა უკვეცულ (ო და უ ფუძი-ან) სახელებთან: ჭას (=ჭი-ის) პირზე; დუნიას (=დუნი-ის)... ნადირობას-ი (ნადირობის) ქვა-თ-ი (ქვით)...

თუმცა ფერეიდნულში ეს ერთ-ერთი ვარიანტია; ასევე ჩვეულებრივია მოქმედებითში **-ით** და **ით** ვარიანტები: ქუა-ით || ქუა-ით, ტყივა-ით || ტყივა-თი (ტყვიით)...

დიალექტებში, რომლებშიც სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ფუძისეული ხმოვნის გავლენით სუსტდება (ი→ა), **ა**-ით არის წარმოდგენილი ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნები:

ა, **ა** ვარიანტები გვხვდება:

მთიულურში (სრული **ი**-ს პარალელურად) — კატა-ა, ქოთილა-ა; კატა-ა, ქოთილა-ა...

ინგილოური დიალექტის კაკურ კილოში — დედა-ა, შიშა-ა (შეშის), ფარჩა-აზგან... შინა-ა, ზედა-ა... თუმცა კაკურში ის ვარიანტებიც გვხვდება, ალიაბადურ კილოკავში რომ დასტურდება ჩვეულებრივ (**-ის**, **ით**...).

რაჭულში, მთიულურისა და ინგილოურისაგან განსხვავებით ის→ა, **ა**ით→**ა**თ პროცესი ხდება როგორც **ა**-ფუძიანებთან, ისე **ა**-ფუძიანებთან: ვაჟა-ა, ხე-ა, წყარო-ა... რა-ა... დილა-ა, რძე-ა, ერბო-ა... რა-ათი...

ასეთივე ვითარებაა **აჭარულშიც**:

ქოსა-ა, ზეჟიე-ა, საცოლე-ა, აგვისტო-ა...

ქოსა-ა, ზეჟიე-ა, საცოლე-ა, რა-ა...

ამ მონაცემებს მხარს უჭერს სხვა სამხრული დიალექტებიც. ფუძისეული და სუფიქსისეული ხმოვნების ურთიერთქმედების თვალსაზრისით საინტერესოა მრავლობითობის **-ებ** სუფიქსის ჩვენება.

სალიტერატურო ენაში ვითარება შედარებით მარტივია — ძირითადად ორი ვარიანტი განიხილება: **ა** ხმოვანფუძიანები და სხვა (ე, ო, უ, ი) ხმოვანფუძიანები. | შემთხვევაში ხდება ფუძისეული ხმოვნის მოკვეცა (მამ-ებ-ი, ფაღა-ებ-ი...), სხვა შემთხვევაში წარმოქმნილი ხმოვანკომპლექსი ცვლილებას არ განიცდის (ხე-ებ-ი, წყარო-ებ-ი, ძუძუ-ებ-ი, ჩაი-ებ-ი...).

დიალექტებში გაცილებით რთული ვითარებაა:

ა) მრავლობითობის **-ებ** იწვევს ფუძის ბოლოკიდური **ა**-ს კვეცას;

ბ) **-ებ** ვერ ახდენს გავლენას ფუძისეულ **ა**-ზე. მოხეურსა და ხევსურულში გვხვდება ფორმები: შეშა-ები, წიწილა-ები, თეთრქუდა-ები... მსგავსი შემთხვევები არცთუ ხშირია...

გ) **-ებ** სუფიქსისეული **ე** იწვევს ფუძისეული **ა** ხმოვნის ასიმილაციას **ა-ებ**→**ე-ებ**. ასეთი პროცესი დადასტურებულია ხევსურულში, მონხურში, კახურში, ლეჩხუმურში, იმერულსა და რაჭულში; მაგალითები სხვადასხვა დიალექტიდან: ჭალე-ები, წიწილე-ები, პაპე-ები, კალთე-ები, ბიძე-ები, წინდე-ები, რე-ები, ვილაცე-ები...

დ) **-ებ** სუფიქსისეული ხმოვნის გავლენა ზოგჯერ უფრო ძლიერია: ასიმილირებული **ე** ხმოვნის დისიმილაცია ხდება: **ა-ებ** → **ეე** → **ი-ებ**. ჭალი-ებ-ი, ქვი-ებ-ი, ძმი-ებ-ი, დი-ებ-ი... დისიმილაციის პროცესი ხდება **ე** ფუძიან სახელებთანაც — **ე-ებ** → **ი-ებ**: ხი-ებ-ი, მეხრი-ებ-ი, სახი-ებ-ი... ეს პროცესი დამახასიათებელია ქართლურისათვის, ინგილოურისათვის, მესხურისათვის. თუმცა ამავე დიალექტებში გვაქვს პარალელური ვარიანტებიც (ასიმილაციის დონეზე): ქვეები, ძმეები...

ე) ქართლურსა და კახურში მრავლობითის **ე** ხმოვანი სახელის ფუძისეულ **ე** ხმოვანს შეერწყმის და ვიღებთ მარტივ **ე**-ს: კიბები, მონადირეები, ვარაუდობენ, რომ თუშურის მაგალითები — დედებ, მამებ, ძმებ — არა კვეცის, არამედ ასიმილირებული **ე** ხმოვნის შეერწყმის შედეგია დედა-ებ-ი → დედე-ებ-ი → დედები... ამ ვარაუდის საფუძველი ისაა, რომ თუშურში არ ხდება **ა** ხმოვნის კვეცა; სხვა შემთხვევაში ამგვარ ფორმებს ვადასტურებთ: დროშაძებ...

ვ) **ო** ფუძიანი სახელები ჩვეულებრივ უკუმშველია, თუმცა ზოგჯერ **-ებ** სუფიქსის დართვა იწვევს ფუძისეული **ო**-ს დისიმილაციას: კალო-ებ-ი > კალუ-ებ-ი, გოგო-ებ-ი > გოგუ-ებ-ი, ეზო-ებ-ი > ეზუ-ებ-ი... ამგვარი პროცესი დასტურდება კახურსა და იმერულში.

ზ) **-ებ**-იან მრავლობითთან დაკავშირებით ერთ საინტერესო ფაქტზე მიაჩნებენ: თანხმოვანფუძიანი კუმშვადი სახელები (ძირითადად ერთმარცვლიანები) **-იებ** დაბოლოებას დაირთავენ: ცხვრ-იები, წლ-იები, ქმრ-იები, (მ)გლ-იები... ფიქრობენ, რომ ეს ანალოგიაა, თუმცა **იებ** სუფიქსის დართვას დაკარგული ფუძისეული ხმოვნის კომპენსაციად მიიჩნევენ (ჯორბენაძე).

ასეთ ფაქტებს ადასტურებენ კახურში, ქართლურსა და მესხურში. **იებ** დაბოლოების პარალელურად **ეებ** დაბოლოებაც შეიძლება შეგვხვდეს: ნაჭრ-ეები, ძმ-ეები, გზ-ეები...

1.7. თანდებულები ქართულ დიალექტებში (აღმოსავლური დიალექტები)

თანდებული, ქართული ენის სტრუქტურის მნიშვნელოვანი ელემენტი, ფუნქციონალურ ლექსიკას განეკუთვნება, ანუ დამხმარე სიტყვათა სფეროს წარმომადგენელია. ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში მას მხლებელთა კლასს (წინდებულებთან ერთად) განუკუთვნებენ. წინადადებაში იგი ჩვეულებრივ ახლავს სახელს და ეს მხლებლიანი სახელი განსაზღვრავს პრედიკატის მხრივ სახელთა არაპირდაპირი მართვისა და ადვერბიალურ მიმართებებს: სივრცობრივს, დროითს, მიზეზობრივს, მიზნურს და ზოგ სხვასაც. მოკლედ, თანდებულიანი სახელი წინადადებაში უბრალო დამატებიდან რაიმე სახის გარემოებადაა წარმოდგენილი და ამ გარემოებითობას მას თანდებული ანიჭებს. ამიტომ არ იქნება შეცდომა, თუ თანდებულზე ვიტყვით, რომ ის ქართულ ენაში ძირითადად „ადვერბიალური“ ელემენტია.

ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში მიღებულია, რომ თანდებულები ჯგუფდებიან იმის მიხედვით, თუ რომელი ბრუნვის ფორმას დაერთვიან ისინი. ამისდა კვალად ასახელებენ სახელობითი, მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვის თანდებულებს. ჩვენი აზრით, უფრო მართებული იქნება ვისაუბროთ არა ამა თუ იმ ბრუნვის თანდებულებზე, არამედ ბრუნვებზე, რომლებსაც ესა თუ ის თანდებული მოითხოვს. ანუ რომელ ბრუნვაში მართავს თანდებული სახელს, რომელსაც იგი დაერთვის, რამდენადაც თანდებული ლექსიკის დონის ენობრივი ერთეულია და არა მორფემული დონისა, ამიტომაც გამოიყენეს ტერმინი მორფემოიდი. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში რომელიმე თანდებული სახელს არ მართავს არც მოქმედებით და არც ვითარებით ბრუნვაში. ტექსტის თანმიმდევრული სეგმენტირებისას პოსტულირდება **-გან** თანდებული, რომელიც სახელს მართავს ნათესაობით ბრუნვაში და არა მოქმედებითში და **-მდე** თანდებული, რომელიც მოითხოვს სახელის ფუძეს, და არა რომელიმე ბრუნვის ფორმას. ხმოვანფუძიანებთან ეს ფაქტი ადვილად დგინდება: *გზა-მდე, კლდე-მდე, ორმო-მდე*. რაც შეეხება თანხმოვანფუძიანებს, იქ თანდებულსა და ფუძეს შორის დადასტურებული /ა/ ხმოვანი მიჩნეულია ვითარებითი ბრუნვის ალომორფად. სინამდვილეში ეს არის თანხმოვანთგამყარი აქცესიური კომპლექსისა, მისი სუპერაციის საშუალება, რომელიც წარმოიქმნება თანდებულისეული /მ/-ს შეხვედრისას სახელის ფუძის ნებისმიერი თანხმოვანთან. ასე რომ, ანალი-

ზის სინქრონიულ დონეზე **-მდე** თანდებულის წინ /ა/ ხმოვანი ფონეტიკური ჩანართია და არა **-ად** ბრუნვის ნიშნის ალომორფი.

თანდებულებს ორ ჯგუფად ყოფენ: პირველადი თანდებულები და მეორეული თანდებულები. პირველადებს განუკუთვნებენ იმ თანდებულებს, რომლებიც ერთმარცვლიანები არიან და რომლებიც უპაუზოდ ერთიან სათანადო სახელებს. მეორეულ თანდებულებად მიჩნეულია ის თანდებულები, რომლებიც მეტყველების ნაწილთა ჩამონათვალში ზმნიზედებადაა დასახელებული. ფუნქციონალური მიმართების თვალსაზრისით ამ ორი რიგის თანდებულებს შორის სხვაობა არაა — ორივენი წინადადებაში იმ სახელთან ერთად, რომელსაც დაერთვიან, ქმნიან წინადადების წევრს. იმის გამო, რომ ამ თანდებულებს აქვთ დამოუკიდებელი გარკვეული ტიპის მახვილი, ისინი სამეტყველო ნაკადში პაუზით გამოიყოფიან და ამის გამო მათ ცალკემდგომ თანდებულებსაც უწოდებენ.

თანამედროვე ქართულ ენაში თანდებულებზე მსჯელობისას საჭიროა ერთმანეთისაგან გაიმიჯნოს როგორც სალიტერატურო ენის სხვადასხვა სინქრონიული დონეები, ასევე ენის დიალექტური ნაირსახეობები. წინააღმდეგ შემთხვევაში თანდებულთა როლი ენობრივ სისტემაში მათი ფუნქციონალური მიმართებების თვალსაზრისით ადეკვატურად ვერ იქნება აღწერილი და დაფასებული.

ქართული ენის სიღრმული სტრუქტურის ელემენტები, ე. ი. ის მნიშვნელობები, რომლებიც ზედაპირულ სტრუქტურაში თანდებულებით გადმოიცემა, ზოგადია, უნივერსალურია ქართული ენის ნაირსახეობათა მთლიანი სპექტრისათვის. ნაწილობრივი განსხვავებები დიალექტების მიხედვით გამოხატულების პლანის ელემენტებშია. სხვაობები სხვადასხვაგვარია: ზოგჯერ ფონეტიკურია, ზოგჯერ კი ლექსიკური, ე. ი. ერთ დიალექტში რომ გარკვეული სიღრმული მნიშვნელობა ერთი გარკვეული თანდებულით გადმოიცემა, სხვაგან იგი სხვა თანდებულით აღინიშნება. ზოგ დიალექტში არის თანდებულები, რომლებიც სხვაგან საერთოდ არ მოიპოვება. სიღრმული ადგვრბილური აღსანიშნები ქართული ენის მთელი დიალექტოლოგიური სპექტრისათვის ერთიანია, აღმნიშვნელები კი — ნაირ-ნაირი.

სადღეისოდ თანდებულები და თანდებულებით გადმოცემული მნიშვნელობები ყველაზე უკეთ სალიტერატურო ქართულშია შესწავლილი. ამიტომ უფრო მოსახერხებელი იქნება, რომ ქართული სალიტერატურო ენის თანდებულთა აღწერა ერთგვარ ეტალონად გამოვიყენოთ და დიალექტური თავისებურებები მასთან მიმართებით გამოვავლინოთ.

თანდებულები სალიტერატურო ქართულში

თანდებულები	ბრუნვა	მნიშვნელობა	ილუსტრაცია
-ვით	სახელ. მიცემ.	მსგავსება	კაცი-ვით, ძალი+ვით, მზე+ს(ა)-ვით, პეპელა-ს(ა)+ვით, კაც-ს(ა)+ვით...
-თან	მიცემ.	ლოკალური: მიმართ. სიახლოვე.	სახლ+ თ -თან, ამხანაგ+ თ +თან სკოლა+ს+თან, ძმა+ს+თან
-ზე	მიცემ.	ლოკალური: მიმართ. ზედაპირზე, ზემოთ	მაგიდა+ თ +ზე; ქუჩა+ თ +ზე, მა+ს+ზე
-ში	მიცემ.	ლოკალური: მიმართ. შიგნით, სიღრმეში; დრო	ქუჩა+ თ +ში; ქალაქ+ თ +ში; ორმო+ თ +ში; მა+ს-ში, წელიწად+ თ +ში; ერთ საათ+ თ +ში
-გან	ნათეს.	ლოკალური: მიმართ. (გამოსვლითი) მასალა	მეგობრ+ის+გან, მის+გან; ხ+ის+გან; ქვ+ის+გან
-კენ	ნათეს.	ლოკალური: მიმართულებითი	სახლ-ის-კენ; ჩემ+კენ
-დან	სახელ.	ლოკალური: გამოსვლითი დრო	სახლ+იდან; თბილის+იდან; ჩემ+იდან; შენ+იდან; გაზაფხულ+იდან; სამი საათ+იდან
-მდე	ფუძე	ლოკალური: მიწვევნილობა დრო	თბილის+(ა)+მდე; სახლ+(ა)+მდე; ლდე+მდე; მზე+მდე; მთა+მდე; ხვალ+(ა)+მდე
შორის	მიცემ.	ლოკალური: მდებარეობა დრო ობიექტთა მიმართება	ორ ქალაქ+ს შორის, ორსა და სამ+ს+შორის; ძმებს შორის, მეზობლებს შორის
შუა	მიცემ.	ლოკალური: მდებარეობა	ქალაქებს შუა; სახლებს შუა; ტოტებს შუა
მიერ	ნათეს.	სუბიექტური მიმართება	კაცის მიერ
გამო	ნათეს.	მიზეზი	ავადმყოფობის გამო; დიდი სიცხის გამო
გარდა	ნათეს.	გამორიცხვა	ერთის გარდა, ჩემ გარდა
მიმართ	ნათეს.	დამოკიდებულება	დედის მიმართ, ძმის მიმართ
შესახებ	ნათეს.	ობიექტური მიმართება	მასწავლებლის შესახებ; ჩემ შესახებ; მასწავლებლის შესახებ.

კ ა ხ უ რ ი

თანდებულის	ბრუნვა	მნიშვნელობა	ილუსტრაცია
-ვით	სახელ. მიცემ. ნათეს.	მსგავსება მსგავსება მსგავსება	კაც+ი+ვით; დიდ+ი+ვით; კაც+სა-ვით; დედა+სა+ვით; კაც+ისა-ვით; დათვ+ისა+ვით
-თან	მიცემ.	სიახლოვეს ობიექტ. მიმართება	სახლ+(ს)+თან; გზა-ს-თან, ხე+ს+თან; იმა+დ+თან მე ცუდად არა ვარ
-ზე(დ)	ფუძე	ლოკატ. საზედაო ობიექტ. მიმართება	მთა+ზე; ტახტ+ზე მჯდარა; გზა+ზედ შაფრია; იმა+ზე გელაპარაკებოდი; იმა+ზე შამატუობინა
-ში	ფუძე	ლოკატიური: შიგნით, სიღრმეში	ინახამენ სასიმიინდე+ში; იმა+ში; გამაიყვანა კარ+შიდა
-თვი(ნ) -ტვინ	ნათეს.	კუთვნილება ობიექტური მიმართება მიზეზი	კაც+ის+თვინ მიუცია; დედ+ის+თვინ უყიდნია; კაც+ის+თვინ უთქვია; იმ-ი-ტვინ გამეერთო; იმ+ი+თვინ გახდა ავათა
-კე(ნ) -ყე(ნ)	ნათეს.	მიმართულება საიქეთო	სახლ+ის+კე წავიდა; ჩემ+ყე მაი- ხედა; შენ+ყე მოდის
-გან	ნათეს.	ობიექტური მიმართება მიზეზი	ძმ-ის+გან გამაიქცა; იმ+ის+გან წამოიდა; სიცხ-ის-გან დეემართა; ავან- ტყოფობთის +გან გახდა
-მდე(ნ) -მდი(ნ)	ფუძე	ლოკატივი: მიწვევითი დრო	იქა+მდე ვერ მივიდა; სახლა+ მდინ მისულიყო; დილა+მდინა მჯდარიყო; შვიდ საათა+მდინ უცდია
-დამ	სახელ.	გამოსვლითი დროის საწყისი	სახლ+ი+დამ; სოფლ+ი+დამ; იმ დღ+ი+დამ; ორშაბათ+ი+დამ; წინა წლ+ი+დამ მოყოლებული
შუა	მიცემ. ფუძე	ლოკატივი: ორ ობიექტს შორის	პლანებშუა მარავს; სახლსა და სახლს შუა
გარდა	ნათეს.	გამორიცხვა	იმი გარდა არვინ მინახნია; რევაზა გარდა

კახურ დიალექტში თანდებულები რაოდენობითაც და ფუნქციურადაც ახლოსაა სალიტერატურო ქართულთან. სხვაობა რამდენიმე თანდებულის ფონეტიკურ ფორმებშია: კახურში გვქვს **-ყე(ნ), -თვინ,**

-დამ ფორმები. ამას გარდა, აქ არ გვაქვს წიგნური გზით დამკვიდრებული თანდებულები, როგორებიცაა **შორის, მიერ, გამო, მიმართ, შესახებ**. სიღრმული მნიშვნელობები, ამ თანდებულებით რომ გადმოიცემა, კახურშიც არის, მაგრამ მათი ფუნქციები ნაკისრები აქვს სხვა, პირველად თანდებულებს, როგორებიცაა **-თან, -ზე, -გან**. კახურში ამ უკანასკნელთა სემანტიკური მოცულობა მეტია, ვიდრე სალიტერატურო ქართულში: „შორის“-ის მნიშვნელობას **შუა** გადმოსცემს: **ჩვენსა და იმათ შუა სხვაობა არარაი**. **მიერ**-ის ფუნქციას **-გან** ითავსებს: **იმისგან მოტანილი**. ასევე **-გან**-ს უტვირთავს **გამო**-ს ფუნქციაც: **იმისგან ვიყავ შაწუხებული**. თუმცა ამ ბოლოს კახურში გააქტიურდა **გამოისობით** თანდებული, რაც აშკარა ჰიპერტრანზიზმის ფაქტად გამოიყურება. **მიმართ**-ის მნიშვნელობა **-თან**-ს აქვს შეთავსებული: **იმათთან წყენა მე არა მაქ**. **შესახებ** თანდებულის ადგილი **-ზე** თანდებულს დაუკავებია: **ბაღდზე გეობნები**.

ქ ა რ თ ლ უ რ ი

თანდებული	ბრუნვა	მნიშვნელობა	ილუსტრაცია
-ვით	სახელ. მიცემ. ნათეს.	მსგავსება მსგავსება მსგავსება	კაცივით; ზის ბუივით; მთასავით; დაბერდა ჩემსავით; იმისავით; კაცისავით; ვაშლისავით
-ებ/-ევ	ნათეს.	მსგავსება	კაცისაებრ; იმისაევ ლამაზი ვინ არი
-თვი(ნ)/ -ტი(ნ)	ნათეს.	ობიექტური მიმართება	იმას უდევნია მტრებისთვინ; უთქვამს დედისთვინ; ხამხაძეს ტყვევებითვინ უთქომ
-ზე(დ)	მიცემ.	ლოკალ-საზედაო	დაკერებული ჰქონია ბეჭებზედ; გადმოსულიყო მთაზედა; ვაკეზედა მდგარა
-ში(დ)	ფუძე	ადგილობითი	აუყვანიათ ზედაზენში; წასულა წისქვილშიდა
-თან	მიცემ.	სიახლოვეს, ახლოს	მობრუნდა ტყვევებთანა
-დან(ი) -დამ	ფუძე	მიმართულება	ერწოდან შაუყვანიათ; ილიის ქვეშიდან ამაიყვანა; რაჭიდან მოსულან; წავიდეს აქედანი; ქალაქიდან წამოსულა; დილიდამ წვიმს
-კე(ნ) -ყე(ნ)	ნათეს.	მიმართულება	გზისკენ გაიყურება; აქათყენა; გადასულა კახეთისყე

-გნით	ნათეს.	მიზეზი	შენგნით დამემართა; იმიზეზით; ეს თქვენგნით მოხდა; ჩემგნით წასულან
-------	--------	--------	--

ქართლური დიალექტი თანდებულების გამოყენების თვალსაზრისით ძლიერ ახლოა სალიტერატურო ქართულთან. აქ ნაჩვენები თავისებურებანი სისტემური არაა, სპორადულია და ძირითადად ახასიათებს დიალექტის გავრცელების ჩრდილო რეგიონებს, რომლებიც განიცდიან მთიულურის გავლენას. საზოგადოდ, სალიტერატურო ქართულის ყველა თანდებული აქაც გამოიყენება იმავე ფორმით და დანიშნულებით. აქაც, კახურის მსგავსად, არ იხმარება წიგნური გზით გავრცელებული თანდებულები: **-შორის, -მიერ, -გამო, -მიმართ, -შესახებ**. ამათ ფუნქციებს აქ, შესაბამისად, კისრულობს: **-შუა, -გან, -ზე** თანდებულები. ამისდაკვალად ამ უკანასკნელთა სემასიოლოგიური მოცულობა ქართლურში მეტია, ვიდრე სალიტერატურო ენაში.

თ უ შ უ რ ი

თანდებულები	ბრუნვა	მნიშვნელობა	ილუსტრაცია
-ვით	მიც.	მსგავსება	ცხენსავით, ძალსავით, ჩემსავით, კაცსავით
-თან	მიც.	ახლოს, სიახლოვეს	სახლსთან, გზასთან, ჩემთან, ხესთან
-ზე	მიც.	ლოკ. საზედაო	მთაზე, გზაზე, ყორეზე
-ში(გ)	მიც.	შიგნით, სიღრმეში	სოფელში, წყალში, ზეში
-ჩი(გ)	მიც.	სიმაღლის შიგნით, მრავალში	მთა-გზაჩი, ხალხჩი ვერ გამოვ, კაცჩი არ ერევ
-ად/დ	ნათეს.	დანიშნულება, მიკუთვნებულობა	კაცისად/კაციზდ; თოფისად/თოფიზდ; ცხვრისად/ცხვრიზდ
-გნივ	ნათეს.	მიზეზი	ცხენისგნივ, თოფისგნივ
გულისად	ნათეს.	მიზეზი	შენის გულისად; ქონების გულისად
გარდა	ნათეს.	გამორიცხვა	ჩემ გარდა, იმის გარდა, რევაზის გარდა
-კ/კის/ -კ-ისაკ	ნათეს.	მიმართულებით	შინისკ, ჩემკის, შენკის, შენკისაკ
-ებურ (-დ)	ფუძე	მსგავსად	ცხენებურად, ჩვენებურად
-კუბრ	მიცემ.	უარესად	ჩემსკუბრ, შენსკუბრ

-ზე	ფუძე	შესახებ	ცხენზე ამბობს, ჩემზე ამბობა?
-ზეითა	ფუძე	სიმალიდან, რაღაც მალიდან	მთაზეითა გადმოჩინდ, ცხენზეითა ჩამოვდ
-შიითა	ფუძე	შიგნიდან, სიღრმიდან	სოფელშიითა გამოიდ, ორმოში-ითა ამოვდ
-ით	ფუძე	გამოსვლითი	მთაზეით, თოვლო, გადახვედ, ჩემ გულით, დარდო, — რად ვერა?!

ხ ე ვ ს უ რ უ ლ ი

თანდე-ბული	ბრუნვა	მნიშვნელობა	ილუსტრაცია
-გნივ	ნათეს.	მიზეზი	მტრისგნივ დაჩაგრულ, ჩემგნივ რა გაკლავ
-კან	ფუძე	ადგილას, ადგილზე	ერთკან დაბინავდეს; ბევრკან არიან; შვიდკან შაკრულია
-კე(დ)	ნათეს.	მიმართულება	საისკე მიმავალია, ხან ერთკე ესწრების, ხან — სხვაკედ
-კ	ნათ.	მიმართულებით	ხევსურეთისაკ წამოვა; ჩვენკ გამაიქცევა
-ი(თ)	მიც. მრ.	გამოსვლითი	საწოლთით გადმადვარდი; ჭალათით გამაქცეული
ში(გ)	მიც.	შიგნით, სიღრმეში	მყოლთაში, მგზავრთაში, წყალში
ჩი(გ)	მიც.	შიგნით მრავალში	ბევრჯელ ჩამსვეს ქალჩიანო
ვით	მიც.	მსგავსად	ნალსავით; ჯივის რქათავით
-ზე(დ) ¹	მიც.	ლოკატ. რაიმეზე	უღელზე გასჭრის; მივლენ ბან-ზედ. წავალის ყანაზე
-ზე(დ)	მიც.	მიზეზი	რაზედ მახვალ; იმაზედ გაჯავ-რდა
-თან	მიც.	სიახლოვეს, ახლოს	ქალაქსთან, ქისტებსთან, ძმებს-თან
-ზეით	მიც.	რამეზე მყოფი, ნაქო-ნი	წელზეით ვმალსა ნუ შამქსნი, ბოსლის კარზეით
-(ა)დ	ნათეს.	კუთვნილება	ამ დლისად; ნარჩევის ია-რადლისად; ჩვენდ ამბობს

ფ შ ა უ რ ი

თანდე-ბული	ბრუნვა	მნიშვნელობა	ილუსტრაცია
-თვი(ნ)	ნათეს.	ობიექტური მიმართე-ბა	ჩემ დედისთვინაც ეცემა, ჩემ მამისთვინაც; ღმერთი იმისთვი არი; ჩემ შვილისთვი ეკითხა

-აღ/და	ნათეს.	მიზნის ან ობიექტური მიმართება	რასად მიზნით; შუაფხოვლებისად ეთქვა; დეეძახა იმისადა
-მდინ/ -მღე	ვითარ. ფუძე	დროითი ან სივრცითი (მიწვევნიობა) მიმართება	სოფლამდინ; დღემდინ; სინამდინ; იქამდენა
-ზე/ზე- ლა	ფუძე	სივრცითი მიმართება, სახედაო	ბორბალოზედა ვყოფილვარ; ამ მთაზედაც, იმ მთაზედაც; გაღმითაზე ჩამაივლის
-ზეა	ფუძე	მიზნის მიმართება	დედა წყალზეა ყოფილიყო
-ობ	ფუძე	მიზნის მიმართება	თივობ წავედით; შემობ დადიან
-ით	ფუძე	სივრცითი მიმართება — გამოსვლითი	ცხვირით ძმარი აღინა; ზენით მეორე მოჩანს; გაღმათ გამოვიდა
-ზეით	ფუძე	სივრცითი მიმართება. სააქეთო	ბანზეით, ცხენზეით, არაგვის მვარზეით
-შიით	ფუძე	სივრცითი სიღრმიდან — აქეთ	ფშავშიით; ყანაშიით; სახლშიით; საყდარშიით
-ში	მიც.	აღვილობითი—შიგნით	კლასში, ზვავში, ძროხებში
-ჩი	ფუძე	მრავალში — შიგნით	ჯელჩი, გამოალ კარჩია, კალთაჩი მიჯდება
-კ	ნათეს.	მიმართულებით—იქით	გაღმითაისაკ, ჩვენკ გამაიქცევა.
-კა	ნათეს.	მიმართულებით—იქით	უკვენაფშავისაკა, შინაისაკა, ჯეესურეთისაკა, ისრიკა
-კე	ნათეს.	მიმართულებით—იქით	შინისაკე...

მ ო ხ ე უ რ ი

თანდებული	ბრუნვა	მნიშვნელობა	ილუსტრაცია
-ჩი(ვა)	ფუძე	სივრცითი — შიგნით, სიღრმეში	სოფელჩი, გზაჩი, შკამჩი ზის, საბარათიშვილოჩივა
-ჩი	ფუძე	მიზნითი მიმართება დროითი მიმართება	თუ ამაჩი გაგსარჯო; წელიწადჩი სამი კოლი
-ვი	ფუძე	მსგავსებითი მიმართება, ვითარებითი	სპილოვი გაუტეხარო
-თვი	ნათეს.	მიზეზის მიმართება	რასითვი არ მეტყვი
-თვინა	ნათეს.	ობიექტური მიმართება	გლუხისთვინ, ლხინისთვინ
-კე(ნ)	ნათეს.	სივრცითი, საიქეთო	ქალაქისკე; შინათკე; მე შენკენ ვარ, შენ — ეშმაკე-ბისკენ

-ვა(ნ)	ნათეს.	სასუბიექტო მიმართება	საჩუქრად მიეღო ნეფისაგა; მეზობლისაგანაც
-მდი(სინ) /-მდინ	ფუძე	დროითი მიმართება	მილამდისინ; ბოლომდისინ; სანამდისინ; დღესამდინ
-დამ	ფუძე	სივრცითი — სააქეთო	საიღამ მაგყავთ? ხადოდამ
-გნით	ნათეს.	მიზეზობითი მიმართება	თოფიზგნით; ლეკებიზგნით.
-ზედით	მიც.	სივრცითი, მაღლიდან აქეთ	გულზედით ჩამამდინარმა; იმ ქედზედითა; ლოგინზეით
-ჩიგათ	ფუძე	სივრცითი — სიღრმიდან აქეთ	ცხორჩიგათ; ჯარჩიგათ; სახლჩიგათ

მ თ ი უ ლ უ რ ი

თანდებული	ბრუნვა	მნიშვნელობა	ილუსტრაცია
-ში	ფუძე	1. ადგილობითი 2. დროითი, რიგითი	მთაში; გზაში; თავში დარჩება; პირველში; ფარგალში
-ჩი	ფუძე	ბევრთა შორის	კაცჩი; ქალჩი; ხალხჩი
-ზე	ფუძე	1. ადგილობითი — ზედ რაიმეზე 2. რისთვისმე, რისამე ფასად	იმით თავზე; ერთ მეშოკზე; ოთხფუთიან მეშოკზე
-მდე/-მდინ	ფუძე	ადგილობითი	ამოშენდება თავამდე; იცის, ფქვილი სადამდინაც უნდა მივიდეს; მივალთ ქუსლამდე
-დან/დამ	ფუძე	1. მიმართულება აქეთ; 2. დროიდან	ერთი მჭრიდან ჩაუღობენ; მეორე მჭრიდან ჩაუღდგენ გზიდან დაბრუნდა; იქიდან; ქალაქიდან; მასიდან
-თვი(ნ)	ნათეს.	კუთვნილება	უჩუქემია შვილისთვინ; განა შენთვინ არ მინდაო?
-თან	მიცემ.	ადგილობითი	ძროხებთან არი წასული; ძმასთან ყოფილიყო
-კე(ნ)	ნათეს.	მიმართულებითი	წასულან კახეთისაკე; მოდის საქართველოსკე
-კან/-ყან	ფუძე	ადგილას	ერთკან, ორკან სუყველყან

მთიულურს ერთგვარი შუალედური ადგილი უკავია მთისა და ბარის დიალექტებს შორის. ეს ფაქტი თანდებულებშიც დასტურდება. ქართულთან მას აახლოვებს თანდებულთა ფონეტიკური ფორმები:

-კე, -კენ, -ყე, -ჩი თანდებულის ქონით კი იგი მთის ე. წ. ფხოურ (თუშურ, ფშაურ, ხევსურულ, მოხეურ) კილოებს უახლოვდება.

ი ნ გ ი ლ ო უ რ ი

თანდებულის	ბრუნვა	მნიშვნელობა	ილუსტრაცია
-ვით/-ვი	მიცემ., სახელ.	მსგავსად	თავზეაც ოქროსავით თმებ აქ; იმი სახლსავი სახლ ააშენა; ი დედაკაც კაცსავი მაგარ იყო; ქალივი; კაცივი
-მდინ	ფუძე	დროის ბოლო	ჰა დრომდინ ინახავა?
-გნი/-გნ	ნათეს.	მიზეზი	ზმნიზგნის ზმამზგნი; ჩამზგნი; ბიზიშულუზგნ
-თან	ნათეს.	სიახლოვიდან აქეთ	ქუასთან; ქემარითან
-ში- თი(თ)	ფუძე	შიგნიდან გარეთ	კარშიითით; ჩოშკაშიითი
-ზეითი	ფუძე	ზემოდან ქვემოთ	მანალებზეითი
-ბე	ნათეს.	დანიშნულება	ჩემბე მაცემ ხარ; მამა ბეც წაილ; დედა, ეს რა ბეა? მავან ფაჰა ბე ბავშ არ კეპტებ
-ში/შ	ფუძე	შიგნით	ბულბულ არის მახეში; ვაშკაცები არი ზილში; შენ თავ თორნეშ ჩაადებელი; ქობ დებ თორნეშ?
-ზე	ფუძე	მაღალზე, სიბრტყე- ზე, დროის მერე	დგახარ წორ გზაზე; შუდ წლის თავზე; ჩო ფიშოტზე ვამბივთ
-ზედა- ით/ /-ზედა	ნათეს.	ზემოდან, ზედიდან	ბალან ჭრის ზედა თი; ჩემ ზედა ბალან მოშქერ, ამი ზედა თავ ბალან შქრის
-შიგათი	ნათეს.	გამოსვლა შიგნიდან	ამ თოლი შიგათი გამოდის ერ წითელ ცხენ
-გნით	ნათეს.	მიზეზი	კაციზგნით; ჰუსეინიზგნით
-ყენ	მოქმ.	მიმართულება	იქიტყენ წაშლა მინდ; აქიტყენ; იქითყენი
-თან	მიცემ.	სიახლოვეს	გზავნიან ამ ემესთან, დევრუშ- თან, ქუასთან, ხესთან

ინგილოურში სულ ორიოდ თანდებულია, რომლებიც მასალობრივად და მნიშვნელობითაც სალიტერატურო ქართულის იდენტურია. ესენია **-ვით, -თან, -ში** და **-ზე** თანდებულები. ამათგან **-ში** სპორადულად /ი/ ხმოვანსაც იკვეცს და მხოლოდ **-შ**-თია წარმოდგეილი. საერ-

თოდ, თანდებულთა გამარტივება აქ ხშირია: **-ვით** → **-ვი**; **-გნი** → **-გნ**; **-ზედაით** → **ზედა**. რთული თანდებულებით ინგილოური ქართულის არქაულ მთის დიალექტებთან — თუშურ, ფშაურ, ხევსურულ, მთიულურ, მოხეურ კილოებთან — ჰპოვებს საერთოს. როგორც ჩანს, ადგერბილურ მიმართებათა რთული თანდებულებით ასახვა ქართულ დიალექტებში არქაიზმია — ხანგრძლივი ენობრივი იზოლაციის გამო ინგილოურსაც ბევრი არქაიზმი შემოუნახავს. აქ მოიპოვება ერთადერთი თავისებური თანდებული **-ბე**, რომელიც ქართულის **-თვის** თანდებულებით გადმოცემულ მნიშვნელობას შეესაბამება. სახელსაც იგი ნათესაობით ბრუნვაში მართავს. იგი ხუნძური ენიდან შემოსულადაა მიჩნეული. ეს გასაკვირი არ უნდა იყოს: ინგილოური აქ ჩამოსახლებული ლეკების გარემოცვაში იყო მოქცეული. აზერბაიჯანულმა გავლენამ აქ მხოლოდ მე-20 საუკუნეში იმძლავრა.

ფ ე რ ე დ ნ უ ლ ი

თანდებული	ბრუნვა	მნიშვნელობა	ილუსტრაცია
-თან	მიც.	ლოკატივი: სიახლოვეს	სოფელთან რო მოახლოვდებიან; მოვიდოდნენ ჩონთან; წავა ქალის მამასთან; წასულიყნეს თავით დიდებთან; იმ ხალღებთან ავმაღლდი
-ზე/ზეგ	ფუძე	1. ლოკატივი: ზედაპირზე, სი- მაღლეზე 2. მიმართება	1. ავიდა სერზე; დაჰყრიან ქურს- ზე; ავიდა თას კინწიხზე; აველ ჩონ მანძილზე 2. დადგება თავის ქებაზე; მიაგ- დებს ბიძაშვილებზე; ცუმაზეგ არიო
-ში	ფუძე	ლოკატივი შიგნით, სიღრმეში	ნამა მისლა-მოსლა ერმანერთში; წადით ჰასანაბადში
-ჩი ჩიგა	ფუძე	ლოკატივი შიგნით, სიღრმეში	წაიშინეს თავჩი; უნდა ექებჩი; ეძინოს, ფარსინაყე მოელ თიფ- ლისჩიგა; წავედით ისფაან ქალაქჩი; მიგზავ- ნეთ სოფელჩიგაო
-თი	მიცემ.	1. მიზანი (თანდ. - თვის)	1. არ მოვიდა დაწერვასათი; ჩონ- თი არა არის რა; მომზადებული იყნევით ღამესათი

	მიცემ. ნათეს.	2. მიმართულებით (თანდ. -კენ) 3. მიზეზით (თანდ. -გამო)	2. ნავპირაღმათა სერსათი; წამო- ვლენ სოფლსათი; მოდიოდა სა- ნგარებსათი 3. აღონებდესყე ბრინჯისათი, ყან- დისათი; სირცხილია ჩონთი
-ყენ/-ყე	მიცემ. მოქმ. მიცემ.	1. ადგილობითი — გამოსვლითი (თანდ. -გან, -დან) 2. მიმართულება 3. სადაურობა (თანდ. -დან)	1. ამ თასაყენაც გადვიხედავ; წაიღეს ემ სამ სოფელსაყე ათას თუმანი; კაცი მოგუვიდა სიბაქსა- ყე; ქართველობასაყე ველს არ ავიღებთ 2. ჩავიდა ქომოთყე; საითყე არი- ან? 3. ვიყნევით ზომომარტყოფსაყე და ქომომარტყოფსაყე თრამეტი ცხენიანი; შემევეყარენით ფერეი- დანსაყე სამოცი ცხენიანი
-მდი	ფუძე	დროში მიწევნა	ხუთ დღემდი; ნავრუზობამდი ცაფ- ლი ზაფხულია; დილობამდი
-ით	ფუძე	ადგილობითი მხარეს (თანდ. -კენ)	ანქითაც მააქუჩებს (მანდეთც მო- აქუჩებს)
-გან	ფუძე	წილობითი	გავყავით რვაგან

ფერეიდულშიც, როგორც ქართული ენის სხვა დიალექტებში, თანდებულები სახელის მსლებლებია და აქაც ძირითადად ადვერბიალური ფუნქცია აქვთ. სალიტერატურო ქართულთან მასალობრივი და მნიშვნელობითი მსგავსება მხოლოდ რამდენიმეს შემორჩენია. ესენია: **-თან, -ზე, -ში, -მდი, -ით**. ერთი თანდებული, კერძოდ, **-ჩი** ფონეტიკურადაც და მნიშვნელობითაც ემთხვევა საქართველოს მთის დიალექტების მონაცემებს. ცხადია, აქაც იგი **-ში**-ს ფონეტიკური ვარიანტია. **-ყე/-ყენ** თანდებული მასალობრივად ემთხვევა კახურის, კერძოდ, ქიზიყურის იმავე თანდებულს, ოღონდ აქ იგი მნიშვნელობით განსხვავებულია და შინაარსობრივი დატვირთვაც მეტი აქვს — იგი პოლისემიურია. ახლა ძნელია იმის დადგენა, აქ იგი არქაიზმია თუ ინოვაცია. რაც შეეხება კიდევ ერთ პროდუქტიულ თანდებულ **-თი**-ს, იგი ქართულ დიალექტებში ანალოგს ვერ პოვებს ვერც მასალობრივად და ვერც მნიშვნელობით. როგორც ჩანს, ის საკუთრივ ფერეიდულისაა (თუმცა შეიძლება დაშვება იმისა, რომ იგი **-თვის** თანდებულის ვარიანტია).

შეიძლება დავასკვნათ:

1. უკვე ვთქვით, რომ ქართული ენის სიღრმული სტრუქტურის ის ნაწილი, რომელსაც ზედაპირულ სტრუქტურაში თანდებულიანი სიტყვაფორმები და შესიტყვებები შეესაბამება, უნივერსალურია, ზოგადია, ენის როგორც ვერტიკალურ (ქრონოლოგიურ), ისე სივრცით (დიალექტოლოგიურ) განფენილობაში. სხვაობას, ამ მხრივ, როგორც ენის ქრონოლოგიურ სიბრტყეებს, ისე დიალექტებს შორის, თანდებულების გარეგნული და შინაარსობრივი მხარეები ქმნის.

2. თანდებულების დიალექტურ თავისებურებათა გათვალისწინებით ქართული ენის დიალექტოლოგიურ სივრცეში შეიძლება სამი ზონა გამოიყოს: აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის დიალექტებისა, აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებისა და დასავლური დიალექტური არეალი.

2.1. აღმოსავლურქართული ბარის დიალექტების ზოგადი დამახასიათებელი ნიშანი მათი სალიტერატურო ქართულთან სიახლოვეა. აქ თითოეულ დიალექტში თანდებულთა ვარიანტულ თავისებურებებს მათი ფონეტიკურ ნიადაგზე განვითარებული სხვაობები ქმნის. იმ დიალექტებისათვის უცხოა რთული თანდებულები. ამ ხასიათის სიღრმისეულ მნიშვნელობებს, რომლებსაც მთის დიალექტებში ე. წ. „სადაობით-გამოსვლითები“ შეესაბამება, ბარის დიალექტებში ერთი მარტივი „-დან“ თანდებული გადმოსცემს.

2.2. მთის დიალექტების თანდებულების კოლორიტული ნიშანი, უპირველეს ყოვლისა, რთული „-ზეით“ და „-შიით“ თანდებულებია. ამავე დიალექტებში გვაქვს „-ით“ თანდებული, რაც მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანთან ერთად ომონიმური მორფემის წყვილის ცალად შეიძლება განვიხილოთ. მთის დიალექტებისავე ზოგადი დამახასიათებელი ნიშანია „-ჩი“ თანდებულის ქონა, რომელიც ზოგ მათგანში (ხევსურული, მოხეური) ერთადერთი დიალექტური ვარიანტია, ზოგში კი (თუშური, ფშაური, მთიულური) დამატებითი დისტრიბუციის დამოკიდებულებაშია თანდებულის „-ში“ ვარიანტთან. ოღონდ აქ დამატებითობას ქმნის არა ფონოლოგიური კომბინატორიკა, არამედ მათი ხმარების შინაარსობრივი ველები: „ში“-ს მიერ მართული სახელი, რასაც ის მიერთვის, მხოლოდითი შინაარსისაა, „-ჩი“ რომ მიერთვის, იმ სახელს კი მრავლობითის შინაარსი აქვს.

1.8. თანდებულები, თანდებულიან სახელთა ბრუნება (დასავლური დიალექტები)

თანდებულთა სისტემა დიალექტებში იდენტურია სალიტერატურო ენისა, თუმცა არსებობს რიგი ფონეტიკური და ფუნქციური ცვლილებები.

-ვით თანდებული გამოხატავს **მსგავსებას**. როგორც სალიტერატურო ქართულში, იგი გვხვდება სახელობითის და მიცემითის ფორმებთან. სახელობით ბრუნვაში იგი ჩვეულებრივ არ განსხვავდება სალიტერატურო ენის ფორმისაგან: **იმერული** — *კაცივით, ქალაქივით...*
ლენხუმური: *ფორთელივით, შაქარივით...* **რაჭულში -ვით** შესაძლოა პირდაპირ ხმოვანფუძიანი სახელების სახელობითის ფუძეს დაერთოს: *გუნდავით, ხევით, მზევით...*

რაც შეეხება მიცემით ბრუნვას, აქ თანდებული ფონეტიკურ ცვლილებას განიცდის: თანდებულისეული ხმოვანი ასიმილაციით იცვლება და ვიღებთ **-ვეთ** დაბოლოებას, **იმერული**: *რკინასავეთ, მზესავეთ...* **აჭარული** — *დასავეთ...*

იმერულში თანდებულისეული ხმოვანი მიცემით ბრუნვაშიც იცვლება და ვიღებთ **ის-ა-ვეთ** დაბოლოებას: *თოფისავეთ, ძაღლისავეთ...*

სახელობით და მიცემით ბრუნვებთან ერთად იგი შეიძლება შეგვხვდეს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმასთან **მესხურში, იმერულსა და ლენხუმურ** დიალექტებში. **მესხური** — *ღლისავით, ვზისავით...* **ლენხუმური** — *ფორთოლისავით, შაქარისავით...* ხმოვანფუძიანი სახელების **-ვით** თანდებულიანი ფორმა ზოგჯერ შესაძლოა წარმოდგენილი იყოს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის გარეშეც. **მესხური** — *მამივით, დანივით.*

მესხურ დიალექტში დასტურდება თანდებულის არასრული გამოყენება: *ჯორიით* (დაკარგულია -ვ ბგერა), *ღევივი* (დაკარგულია თანდებულისეული -თ თანხმოვანი). ამავე დიალექტში ამგვარი ფორმაც დასტურდება: *მამლივით*. რადგან ფორმა შეკუმშულია, მასში ნათესაობითი ნიშნის თანხმოვანი უნდა იყოს დაკარგული.

აჭარულ დიალექტში დასტურდება ფონეტიკურად სახეცვლილი ფორმები: **-ვენ // -ვინ**: *ძმასვენ, შენსვენ, ჭირივინ...*

მსგავსებას **-ვით** თანდებულის გარდა გამოხატავს **-ებრ** თანდებული. იგი ძირითადად **ებ/ევ** ფორმით გვევლინება: **რაჭული** — *თქვენსაევ, კაცურებ // კაცურეფ, დევურებ // დევურეფ...* **იმერული** (ზ. იმ.) — *კლდესაევ, ჩემსაევ...* აჭარული — კონტამინაციური **ვეფ (ვით+ეფ)**: *დელსავეფ, ხარსავეფ, ჩემსავეფ...* იმერულ დიალექტში გვხვდება ფორ-

მა, რომელიც ნათესაობითისა და **-ებრ** თანდებულის ფონეტიკურად სახეცვლილ დაბოლოებას წარმოადგენს: *კაცისაეფ*.

-თან თანდებული გამოხატავს **ლოკალურ მიმართებას, სიანლოვეს**. დასავლურ დიალექტებში ამ თანდებულის რამდენიმე ფონეტიკური ვარიანტი გვხვდება: **-ს-თან**, როცა თანხმოვანფუძიან სახელებთან შენარჩუნებულია მიცემითის ნიშანი: **მესხური** — *პატრონსთან, სოფელსთან...* **-თან**, როცა ხმოვანფუძიან სახელებთან იკარგება ბრუნვისნიშნისეული **-ს**: **რაჭული** — *მამათან, იმერხეული* — *გოგოთან...* და **-სან**, როცა დაკარგულია თანდებულისეული **-თ** თანხმოვანი: **რაჭული** — *მამასან, ხესან, მეფესან; იმერული* — *ხესან, სადგურსან*; ამ უკანასკნელში ხმოვანფუძიანების ანალოგიით დაკარგულია **-თ** და შენარჩუნებულია ბრუნვისნიშნისეული **-ს**; **გურული** — *ბიცოლასან, კაცსან; აჭარული* — *ხესან, ქვასან, ბახჩასან; იმერხეული* — *ქოროღლისან, გოგოსან...* მესხურში დასტურდება **-ნ** თანხმოვანდაკარგული ფორმებიც: *კაცთა, შენთაო...*

-თანა თანდებული ნათესაობითის ბრუნვის ფორმაზე დართული გამოხატავს **მსგავსებას, ერთგვარობას. გურულსა და იმერულში** იგი ფონეტიკურად სახეცვლილი გვხვდება: *ამისანა, ამითანა, ბიცოლისანა, კაცისანა...* **გურულში** — *ამისათანა, მავითანა, ამისანა, მავისანა, იმისანა...*

-ზე თანდებული დაერთვის მიცემითს და გამოხატავს **ლოკალურ მიმართებას, ზედაპირზე, ზემოთ**. იგი რამდენიმე ფონეტიკური ნაირსახეობით გვხვდება: **ზედა /ზედ**: **მესხური** — *ურემზედა...* **რაჭული** — *ნაწვავზედ, იმაზედ, მხარზედ... ზურგზედა, ადგილზედა, შეშაზედა...* **იმერული** — *გაზაფხულზედა, მიწაზედ... მიწაზედ...* **-ზე //ძე //სე**: **ლეჩხუმური** — *სოფელზე, სოფელძე, გვერძე...* *კაცსე, თოფსე, დათვისე...* **-ზენ**: **იმერული** — *კტეზენ, ეზოზენ...*

-ზე თანდებული შეიძლება დაერთოს ზმნიზედურ ფორმას: **მესხური** — *ცუდაზე (ცუდად), ძალაზე (ძალად), ტყულაზე (ტყულიად)...* **აჭარული** — *აქზეაგზე, იქზეაგზე, მაქზეამგზე...* **იმერხეული** — *გაღმაზე...*

-ზე თანდებულიანი ფორმა დიალექტებში სხვა მნიშვნელობითაც დასტურდება: გამოხატავს **დროითი მონაკვეთის მნიშვნელობას**: **რაჭული** — *სიმთვრალეზე ამბობდა...* **იმერული** — *წინაზე, ნადირობაზე...* **ლეჩხუმური** — *ომიანობაზე...* ასევე მიუთითებს **მიმართულებას**: **რაჭული** — *ცოლოურობაზე, სახლობაზე...* და **ადგილს**: **ლეჩხუმური** — *ჭიშკარზე, კარებზე...*

შესაძლოა **-ზე** თანდებულს საზედაო ფუნქციით გამოყენებისას დაერთოს **-ით** დაბოლოება: **რაჭული** — *ჯორზეით, ბანზეით...*

-ში თანდებულიც გამოხატავს **ლოკალურ მიმართებას**, კერძოდ კი, **შიგნით, სიღრმეში**. **-ში** თანდებულიანი ფორმები ასევე გამოიყენება **დროის** აღსანიშნავად. დიალექტებში იგი რამდენიმე ფონეტიკური სახესხვაობით გვხვდება: **-შიდა/შიდ: მესხური** — *მუცელშიდა... რაჭული* — *ოჯახშიდ, ოთახშიდ, ბოსელშიდ... სოფელშიდა... ერთ კვირეშიდა... იმერული* — *სახშიდაო, წყალშიდაო, ვენახშიდა, ვენახშიდ... -ჩი* (სონანტების მომდევნოდ): **მესხური** — *ტყეჩი, კედელჩი, თმოგჩი... რაჭული* — *სოფელჩი, ხელჩი, იმაჩი... იმერული* — *სოფელჩი, ამაჩი, იმაჩი... ლეჩხუმური* — *სოფელჩი, მისდღემჩი, გვერჩი, იმაჩი... გურულში იგი შეიძლება დაერთოს ზმნიზედას: *აქში, იქში, მაქში... რაჭულში* კი გვხვდება **-ით** დაბოლოებით განვრცობილი: *ონშიით, ბუხარშიით...**

-თვის თანდებული გამოხატავს **დანიშნულებას**. დიალექტებში იგი შეიძლება შეგვხვდეს **-თვის** ფორმით: **რაჭული** — *შვილისთვის, სახლისთვის, თავისთვის...* *ბაღებისათვის, ბატონებისათვის...* // *ბაღებისთვის, ბატონისთვის, ხარებითვის, ხათრი გულობითვის...* **იმერული** — *კაცისთვის, სიტყვისთვის, მისთვის...* **ლეჩხუმური** — *ქალისთვის, იმითვის...* **-თვის** // **-თვისა**: **აჭარული** — *ძმისთვის* // *ძმისთვისა, ჩემთვის* // *ჩემთვისა; ჩემდათვისა, შენდათვისა, მიზდათვისა, მათდათვისა...* **იმერხეული** — *ქოროლისთვის, კაცისთვის, ბეგისთვის, ცხენისთვის, მისთვის, წაყვანისთვის...* *ამავე დანიშნულების ფუნქციით დასავლურ დიალექტებში გავრცელებულია -ის-და > იზ-და>იზა დაბოლოება: რაჭული* — *მისდა* // *მიზდა, რაისდა* // *რაიზდა, თავიზდა, ბერიზდა, ამბიზდა...* **იმერული** — *ძმიზან, კაციზან, იმიზან... საქონლიზა... ხალხიზა* // *ხალხისთვის...* (*ქ. ძოწ.*). **ლეჩხუმური** — *ძმიზდა, მავიზდა, რაიზდა... მადლიზა, მომავლიზა, სიმიდიზა, გულიზა... ჩემზდა, შენზდა, მიზდა, იმიზდა...* **გურული** — *კაციზა, ქალიზა, სახლიზა, გულიზა... მიზდა, სხვისდა...* **აჭარული** — *ბუძიეიზდა...* *ამავე ფუნქციით გამოიყენება -გულობა, -ბარობა* ნაწილაკები **აჭარულში** — *ჩემბარობა, ჩემგულობა...*

-კენ თანდებული გამოხატავს მიმართულებას. დიალექტებში იგი არ იცვლის მნიშვნელობას და მიმართულების გამოსახატავად გამოიყენება. დასავლურ დიალექტებში გვხვდება ამგვარად: **-კე: რაჭულში, იმერულში, ლეჩხუმურში, გურულსა და იმერხეულში** — *სვანებისკე, ფეხებიკე... ლეჩხუმისკე, სასახლესკე, ღობესკე, მდინარესკე... საითკე...* **იმერულის სამტრედიულსა და ხონურში** იგი შეიძლება **-კენ** // **-ყენ** // **-წყენ** სახით გამოვლინდეს: *სახლისკენ > სახლისყენ > სახლიწყენ...*

-გან თანდებული დაერთვის ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმებს. ნათესაობითში იგი გამოხატავს **გამოსვლითობას სულიერ** სახელებთან (**ვისგან?**) და **მასალას (რისგან?)**, ხოლო მოქმედებითში კი — **ლოკალურ გამოსვლითობას (საიდან?)** და **დროს (რა დროიდან?)**. დასავლურ დიალექტებში ეს პრინციპი დარღვეულია და, ფაქტობრივად, მოქმედებითის ფორმა (*ით-გან) გამოხატავს ყველა მნიშვნელობას. გარდა ამისა, ასიმილაციისა და ბგერის დაკარგვის პროცესი ბოლომდე არაა მისული. ამდენად, დიალექტებში ამ მხრივ სალიტერატურო ქართულისაგან ფუნქციურად და ფორმოზრივად განსხვავებული ფორმები დასტურდება. **-ით-გან // -იდ-გან // -იდან:** **რაჭული** — *მთიდგან, მალლიდგან, შიგნიდგან, იჭიდგან... ჩვენიდგან, დღეიდგან... სოფლიდანი // სოფლიდგანი... -გან-ით > -გნ-ით > -გნ-ი:* *ცალგნი, მეორეგნი... უფროსებიდგან... -ით-გან // -იდ-გან // -იდან // -იდგინ:* **იმერული** — *მალლიდგან, მალლიდან, ხვალიდგან... სახლიდგინ, წყაროდგინ, წყაროდინ... მალლიდანა — (ზ.იმ.); ლეჩხუმური — *ბაბუეიდგან, ძველიდგან, მარტიდგან... შენდგან, აჭიდგენ, რაჭიდგან, ჩვენდგინ, მაგენითგინ... სახლიდანი, სოფლიდანი... გურული — *ღვაბზუითგან, ღვაბზუიდგან... აჭარულში გამოსვლითობის ფუნქციით დასტურდება კედრიდან // კედაროდან* ფორმები.**

-მდე თანდებული გამოხატავს ლოკალურ მიმართებას, კერძოდ, მიწვევითობასა და დროს. დასავლურ დიალექტებში ეს თანდებული დასტურდება **-მდე // -მდი // -ნდი // -მდინ // -ნდინ // -მდისინ // -ნდისინ** ფონეტიკური ვარიანტებით. **რაჭული** — *სახლამდინ, სალამომდინ, დაწყებამდინ, აჭანამდინ, მაისამდინ... მაისამდის, აჭანამდის... სახლამდი, დილამდი... კოჭებამდი... იმერული — *სოფლამდი, სოფლამდინ, გაზაფხულამდი, გაზაფხულამდინ, რამდინ (=სანამდე)...* **ქვემოიმერულში** თანდებულის წინა ხმოვანი ორმაგდება, რაც კომპენსაციის წესის მოქმედებითაა ახსნილი: *დილამდი, დღეემდი, სალამომდი...* (ნ. შარაშენიძე)*

რაც შეეხება ცალკე მდგომ თანდებულებს, ისინი დიალექტებში იშვიათად დასტურდება. მათ ნაცლად გამოიყენება სხვადასხვა ფორმა, რომელიც ფუნქციურად და სემანტიკურად ენაცვლება ამა თუ იმ თანდებულს: **გარდა — მეტი: აჭარული** — *შენგანმეტი, შენ მეტი... გარდა — გამოღმა, გარშემო — მოყოლაი: აჭარული* — *მაგ მოყოლაი, ჩემ მოყოლაი... შემდეგ — ოღმა/უღმა: მას ოღმა აგერ ხუთი წელიწადია... შემდეგ -იქით: იმერული* — *ერთ თვეს იქით.*

1.8.1. თანდებული დასავლურ დიალექტებში

თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
-ვით	დაერთვის ნათესაობითის ფორმას: -ის-ავით: (დღისავით, გზისავით... მამივით, დანივით, მამლივით... ჭორიით... დევივი...	სმოვანფუძიანებთან: გუნდავით (=გუნდასავით) ხევით (=ხესავით), მზევით (=მზესავით)	-ვით // -ვეთ (კაცივით, ქალაქივით... -ს-ავეთ (ქვასავეთ, რკინასავეთ, მზესავეთ...) -ის-ავეთ (თოფისავეთ, ძაღლისავეთ...) -ის-ა-ეფ: (კაცისაეფ...)
	ლინსუმური -ვით (ფორთელივით, შაქარივით...) -ის-ავით (ფორთელისავით, შაქარისავით...)	გურული -ვით // -ვეთ // -ვეფ	აჭარული -ვეთ // -ვე (ძმასავეთ // ძმასავე, დასავეთ // დასავე.) -ვენ // -ვინ (ძმასავენ, შენსავენ... ჭირივინ..)
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
-თან	-სთან (პატრონსთან, სოფელსთან) -სან (კლდესან, ...) -თა (კაცთა, შენთაო...)	-თან (მამათან, თავითან...) -ან (მამასან, ხესან, მეფესან...)	-თან // -სან // (ხესან, საღვურსან... ამითანა, ამისანა...)
	ლინსუმური	გურული -სან (ბიცოლასან, კაცსან...) ის-თანა // ის-ანა (ბიცოლისანა, კაცისანა...)	აჭარული -ს-თან > -ს-ან (ხესან, ქვასან, ბახჩისან...) -თანად (ამითანად, მავითანად...//ამისანად, მავისანად, იმისანად...)
	-ი-თან // -ი-ს-ან (ქოროლითან, გოგო-თან... ქოროლიისან, გოგოსან...) -ზე (ფუნქციურად ენაცვლება) (ქალაქზე ახლოს = ქალაქთან ახლოს; ყონახზე = სახლთან)		
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
	ზედა (ურემზედა...) -ზე (ზმნიზედაზე და-რთვით)	ზედა(ა) (ნაწვავზედა, იმა-ზედა, მხარზედა...)	-ზედა // -ზედა // -ზეა (ვაზაფხულზედა, მი-)

-ზე	<p>ცულაზე (ცულად), ძა- ლაზე (ძალად) ტყულაზე (ტყულიად)</p>	<p>ზურგზედა, აღვილზედა, შეშაზედა...) ფუნქცია: მიმართულება: სახლობაზე, ცილოურო- ბაზე... დროის მონაკვეთს: სიმ- თვრალეზე ამბობდა... -ზე-ით (ჯორზეით, ბანზეით...)</p>	<p>წაზედ... წასულია სა- ქმეზეა...) -ზენ (კტეზენ, ეზოზენ...) -ზე>-სე: (კაცსე, ვენახსე... წი- ნაზე... ნადირობაზე)</p>
	<p>ლენისუმური -ზე // -ძე // -სე (სოფელზე, სოფელძე, გვერძე... კაცსე, თოფსე, დათ- ვსე...) -ზედ // -ზეთ // -ზენ (კტეზეთ, კალოზეთ, კიდეზენ...) დრო: ომიანობაზე აღვილი: ჭიშკარზე; კა- რებზე...</p>	<p>გურული -ზედა // -ზედ // -ზენ</p>	<p>აჭარული -ზე (აქზე>აგზე, იქზე>იგ- ზე, მაქზე>მაგზე..)</p>
	<p>-ზე (შეულა ვაღმაზე, გააშ- პუნა ვაღმაზე...კარზე მოღვა...)</p>		
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯა- განური)	რაჭული	იმერული
-ში	<p>შიდა მუცელშიდა... -ჩი (ტყეჩი, კედელჩი, თმოგჩი...)</p>	<p>შიდა(ა) (ოჯანშიდ, ოთახშიდ, ბო- სელშიდ... სოფელშიდა... ერთ კვი- რეშიდა...) -ჩი (სოფელჩი, ხელჩი, იმაჩი...) -ში -ით (ონშიით, ბუხარშიით...)</p>	<p>-შიდა // შიდ // -შია (სახშიდაო, წყალში- დაო, ვენახშიდა, ვე- ნახშიდ, ვენახშია...) -ჩი (სონანტების მო- მღვენოდ): (სოფელჩი, ამაჩი, იმა- ჩი...)</p>
	<p>ლენისუმური -ში // -ჩი (სოფელჩი, მისდლეში, გვერჩი, იმაჩი...)</p>	<p>გურული -ში (აქში, იქში, მაქში)</p>	<p>აჭარული</p>
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯა- განური)	რაჭული	იმერული
-ებრ		<p>-ებ // -ეფ: (თქვენსაეფ, კაცურებ // კაცურეფ, ღვეურებ // ღვეურეფ,</p>	<p>-ებრ // -ეფ (ზ.იმ): კლდესაეფ, ჩემსაეფ... -ებურ: (ასეთებური, აქეთებური...)</p>
	<p>ლენისუმური</p>	<p>გურული</p>	<p>აჭარული</p>

			-ებრ // -ებ // -ეფ; კონტამინაციური: ვეფ (ვით+ეფ), (დელსავეფ, ხარსავეფ, ჩემსავეფ...)
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
-თვის	-თვი //თვინ -თუნ // - თუნ	-თვინ (შვილსთვინ, სახლის- თვინ, თავისთვინ... ბალ- ვებისათვის, ბატონები- სათვის...// ბაღებისთვის, ბატონისთვის, ხარებით- ვინ, ხათრი გულობი- თვინ...) -ის-და (მისდა//მიზდა, რაისდა //რაიზდა, თავიზდა, ბე- რიზდა, ამბიზდა...)	-თვინ (კაცისთვინ, სიტყვის- თვინ, მისთვის...) -ის-და>იზ-და>იზან: (ძმიზან, კაციზან, იმი- ზან... საქონლიზან... ხალხიზან // ხალხის- თვინ...)
	ლენჩუპური	გურული	აჭარული
	-თვინ (ქალისთვინ, იმითვინ...) -იზ-და > იზა (ძმიზდა, მაგიზდა, რა- იზდა... მადლიზა, მო- მავლიზა, სიმდიზა, გულიზა... ჩემზდა, შენზდა, მი- ზდა, იმიზდა...)	-ის-და > იზ-და > იზა (კაციზა, ქალიზა, სა- ხლიზა, გულიზა... მიზდა, სხვისდა...) -თვინ (ყოველთვინ,)	-თვინ // -თვინად (ძმისთვინ// ძმისთვი- ნად, ჩემთვინ // ჩემ- თვინად; ჩემდათვინად, შენდათვინად, მიზდათ- ვინად, მათდათვინად) -გულობად, -ბარობად (ჩემბარობად ჩემგუ- ლობად) -ისდა // იზდა // -იზა (ბუძიეიზდა...)
	-თვინ (ქოროლლისთვინ, კა- ცისთვინ, ბეგისთვინ, ცხენისთვინ, მისთვინ, წაყვანისთვინ...)		
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
	ლენჩუპური	გურული	აჭარული
		-იდან (ფუნქციური შე- ნაცვლება) (წერილი მივიღე ჩემი ძმიდან...)	-გან, -კან (წყურვილისკან) ფუნქციურად ენაც- ვლება:: კაციდან...
	იმერული		
	-იდან (ფუნქციური შენაცვლება) (ბიჭიდან=ბიჭისგან, ზოპრადან=ზოპრასგან;)		

	-დამ (ჩიტვილიძე მეშინოლა...) ეშინია, სცვენია წმენბთან: ცხენებთან შემეშინა)		
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
-კენ		-კე (სვანებისკე, ფეხებისკე...)	-კენ // -ყენ // -წყენ: (სახლისკენ>სახლისყენ >სახლი-წყენ...) (სამტრ., ხონური)
	ლენხუმური	გურული	აჭარული
	-კე (ლენხუმისკე, სასახლესკე, ღობესკე, მდინარესკე...) იმერხეული -კე (საითკე...)	-კენ // -ყე	კედაროს // კედრით (ჩემ კედაროს // ჩემ კედრით)
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
	ლენხუმური იმერხეული	გურული	აჭარული
	ჯინს-ი (ნასესხები) (ყუალა ჯინსის = ყველანაირი)		
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
-დან	-დამ: (სახლიდამ, სიდამ)	-ით-გან // -იდ-გან // -იდან (მთიდგან, მალლიდგან, შიგნიდგან, იქიდგან... ჩვენიდგან, დღეიდგან... სოფლიდანი//სოფლიდგანი (რივისთაური) ონიდანი) -გან-ით>-გნ-ით>-გნ-ი: (ცალგნი, მეორეგნი...) უფროსებიდგან...	-ით-გან // -იდ-გან // -იდან // -იდგინ... (მალლიდგან, მალლიდან, ზვლიდგან... სახლიდგინ, წყაროდგინ, წყაროდინ... მალლიდანა - ზ.იმ.)
	ლენხუმური -ით-გან // -იდ-გან // -იდან -გენ // -დგინ // იდან (ბაბუეიდგან, ძველიდგან, მარტიდგან... შენდგან, აქიდგან, რაკიდგან, ჩვენდგინ, მაგენითგინ... სახლიდან, სოფლიდან...) -დამ (ტყიდამ, სვანეთიდამ...)	გურული -ით-გან // -იდ-გან (ღვამზუითგან, ღვამზუიდგან...) -ით-გინ // -იდ-გინ // -დ-გინ (ვიზდგინ, რიზდგინ, ჩემდგინ, შენდგინ... ჩემდგნით, ჩემგნით) -დამ (აქედამ, იქიდამ...)	აჭარული კედრიდან — გამოსვლითობა (ჩემ კედრიდან // კედაროდან...)

თანდ.	მესხური	რაჭული	იმერული
	-მდე // -მდი // -ნდი // -მდინ // -ნდინ // -მდისინ // -ნდისინ	-მდინ // -მდის // -მდი // -მდიმ (სახლამდინ, სალამომდინ, დაწყებამდინ, აქანამდინ, მაისამდინ... მაისამდის, აქანამდის... სახლამდი, დილამდი... კოჭებამდი...)	-მდე // -მდის: (-მდი // -მდინ // -მდისინ: სოფლამდი, სოფლამდინ, გაზაფხულამდი, გაზაფხულამდინ, რამდინ (=სანამდე)... ქვ.იმერ: დილამდი, ლელემდი, სალამომდი...) -დამა წყლიდამა, იქიდამა...
	ლენინური	გურული	აჭარული
		-მდე // -მდინ	
	იმერული		

1.8.2. ცალკე მდგომი თანდებულები

თანდ.	ლენინური	გურული	აჭარული
		იმერეთს შუა და ჩვენ შუა...	
	იმერული		
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
მიერ			გამოია / გამოიე (წყუმების გამოიე...)
	ლენინური	გურული	აჭარული
	გამოთ (ამის გამოთ)		გამოლმა // გამოეს (ჩემ გამოლმა=ჩემ გამო.. შენ გამოეს=შენ გამო) მგონე (შიში მგონე=შიშის გამო...)
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
			გარდაია / გარდაიე (ამის გარდაია...)
	ლენინური	გურული	აჭარული
გარდა			-მეტი (შენგანმეტი = შენ გარდა; შენ მეტი = შენ გარდა...)
	მარტო (შენ მარტო = შენ გარდა)		
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
	ლენინური	გურული	აჭარული
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული

შესახებ	ლენსუმური	გურული	აჭარული
	იმერნეული		
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
გარშემო			გვრილიაშამო (<i>ეკლესიის გვრილია-შამო...</i>)
	ლენსუმური	გურული	აჭარული
	გრულია (<i>სახლის გრულია</i>)		
	იმერნეული		
	-მოყოლაი (<i>მაგ მოყოლაი=მაგის გარშემო; ჩემ მოყოლაი=ჩემ გარშემო...</i>)		
თანდ.	მესხური (სამცხურ-ჯავახური)	რაჭული	იმერული
შემდეგ			ოღმა // უღმა (<i>მას ოღმა / უღმა აგერ ხუთი წელიწადია.</i>)
	ლენსუმური	გურული	აჭარული
			მოღმა // ოღმა (<i>შარშანდელ-ოღმა, ყმაწვილობის მოღმა, დიდი ხნის მოღმა</i>)
	იმერნეული		
	იქით (<i>ერთ თვეს იქით</i>)		

1.8.3. ზედსართავი სახელის ხარისხის წარმოებისათვის

დიალექტებში

როგორც ცნობილია, ზედსართავი სახელის ზოგადი ბუნებაა, ასახოს ერთი და იმავე ნიშან-თვისების ხარისხობრივი განსხვავება. ეს თვისებრივი გრადაცია, ჩვეულებისამებრ, გამოიხატება ლექსიკური საშუალებებით, რაც ერთობ დამახასიათებელია თავისუფალი დიალექტური მეტყველებისათვის (მდრ.: *ძალზე ტკბილი, უფრო ტკბილი, მეტიმეტად ტკბილი, ოღნავ ტკბილი*). ხარისხის ამგვარი აღწერითი წარმოდგენა შესამჩნევია მაშინაც კი, როდესაც ამ ქვესისტემაში ხარისხის ორგანული მორფოლოგიური წარმოება განვითარებულია. ასევე ხშირია გარკვეული თანდებულისანი კონსტრუქციის გამოყენება ამ მიზნით (*თოვლზე თეთრი*). გრ. ბერიძე, მაგალითად, საგანგებოდ აღნიშ-

ანუ როგორც **უდიდეღს** [მისა] იყო „მასზე დიდი“, ისე **მოდიდე** [მისა] — „მასზე ნაკლები“ (სიდიდით). ამისი მანიშნებელი უნდა იყოს ის, რომ „მოწითანე“ ტიპის ფორმებს რედაქციებში ენაცვლება „წითელი“ და მისთ.

ამდენად, შედარებითი კატეგორია შეიძლება იყოს „ნაკლებობის“ ნიშნითაც და „მეტობის“ ნიშნითაც. თუ გარკვეული ქვესისტემების ჩვენებასაც გავითვალისწინებთ, არსებობს კიდევ ერთი შედარებითი ხარისხი — „თანაბრობითი“. ეს უკანასკნელი უკეთ გამოხატავს ერთ-ერთ შედარებით შინაარსს. მასთან მიმართებით დანარჩენი ორი შედარებითი ხარისხისთვის შეიძლებოდა უფრო ადეკვატური სახელი შეგვეჩინა: „მეტობითი“ და „ნაკლებობითი“. ქართველური ენები და მათი ცალკეული ქვესისტემები მართლაც გვიჩვენებს შედარებითი ხარისხის ამ სამწევროვან (უფრო სწორად — ოთხწევროვან) სისტემას: **დადებითი — თანაბრობითი — მეტობითი** (ანუ — უფროობითი) — **ნაკლებობითი** (ანუ — ოდნაობითი). თანაბრობითი ხარისხი განვითარებულია მეგრულში: **მა-შხე-ა** „ისევე მსხვილი, როგორც...“, **მა-გინძ-ა** „ისევე გრძელი, როგორც...“ ამის საფუძველზე გ. როგავა ვარაუდობდა, რომ ეს ხარისხი საერთოქართველური დონის მონაცემი უნდა იყოს და ქართულში ის შემონახული უნდა იყოს ფორმებში: **მ-ჟავ-ე, მ-წარ-ე...** (როგავა 1958: 99-109).

ა. შანიძემ ყურადღება მიაქცია, რომ „თანაბრობითი ხარისხის მნიშვნელობით ქართულში გამოყენებულია ზედსართავისაგან ნაწარმოები აბსტრაქტული სახელი: სიმსხო, სისქე...“ (შანიძე 1973: §172). დიალექტები აქტიურად წარმოაჩენს თანაბრობითი ხარისხის სინტაგმატური გამოხატვის ამ შესაძლებლობას, კერძოდ, ამ შემთხვევაში თანაბრობითი შინაარსით გამოყენებულია **სი-ე// ს-ო** კონფიქსიანი აბსტრაქტული სახელი, რომელსაც მსაზღვრელის პოზიციაზე ახლავს ნათესაობითბრუნვიანი „შესადარებელი სიტყვა“: *თითის სიმსხო ლურსმანი* (= „სიმსხოთი თითის ტოლი ლურსმანი“); „*ტივის ხის სიმსხო მკლავები*“ (*ვაჟა*) და მისთ. დიალ. **ამსიმაღლე, ამსიდილო, მაგსიდილო...** ცხადია, ამგვარი შესიტყვებიდან მომდინარეობს. სწორედ დიალექტური მეტყველებიდან უნდა შემოედწია ამ ტიპის წარმოებას სალიტერატურო ქართულში და მისი სისტემური შეზღუდულობაც ამით აიხსნება.

თანამედროვე ქართულის ხარისხის სისტემა პრინციპულად განსხვავდება პირვანდელისაგან და ის თავისი ძირითადი შინაარსით, თუ „ოდნაობითს“ უცვლელად მივიჩნევთ, ასიმეტრიულია, ვინაიდან შეი-

ცავს შინაარსს არა „უფროობითს“ (შედარებით მეტს), არამედ — „აღმატებითს“ (ყველაზე უფრო მეტს): **უდიდესი, უმსხვილესი, ულამაზესი...** ამ ისტორიულ ცვლილებას არსებითად ყველა დიალექტის მონაცემები ასახავს.

შესაბამისად, თანამედროვე ქართულში არსებული უფროობითი შინაარსის ფორმები — **უფროს-ი, უმცროს-ი, უკეთეს-ი...** მხოლოდ გადმონაშთია და ეს კარგად ჩანს მათი გამოვლენის სისტემურ ანომალიაშიც (შდრ. **მცირე** და **უმცროს-ი, კარგი** და **უკეთეს-ი...**).

საფუძველი გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ ხარისხის სისტემაში „ძვრა“ მოხდა არა მხოლოდ „მარჯვნივ“, არამედ — „მარცხნივაც“. ამკარაა, რომ თანამედროვე ქართულში ეს ფორმები („*მო-შავ-ი*“ და მისთ.) აღნიშნავს არა „ნაკლებს შავთან შედარებით“, არამედ — „ყველაზე ნაკლებ შავს“, „ოდნავ შავს“ („მოშავოზე“ ნაკლები „შავი“ აღარ არსებობს), რასაც ტერმინიც კარგად გამოხატავს.

ამავე დროს, თანამედროვე სისტემის ეს „ახალი სიმეტრია“ მიგვითითებს, რომ აქ უფრო ორი პრივატული ოპოზიციის თანაარსებობა გვაქვს (**თეთრი — მოთეთრო** და **თეთრი — უთეთრესი**) და არა — ერთი გრადუალური ოპოზიცია. **მოთეთრო-სა** და **უთეთრეს-ს** შორის პირდაპირი სისტემური კავშირი დარღვეულია. საგულისხმოა, რომ ხშირად სისტემა ნაკლებია ფორმალურად, მხოლოდ რომელიმე პრივატული ოპოზიციას წარმოდგენილი (**მძიმე — უმძიმესი**, მაგრამ **ვარდისფერი — მოვარდისფრო**).

კიდევ ერთი ქართველური ენის — სვანურის — ბალსზემოური დიალექტი გვიჩვენებს, რომ „მეტობით“ შედარებითთან (უფროობითთან) ერთად შეიძლება აღმატებითიც იყოს წარმოდგენილი, ანუ — მეორემხრივი ოთხწევროვანი სისტემა: **მეშხე** „შავი“ — **ხო-მშხ-ა** „უფრო შავი“ — **მა-მშხ-ე** „უშავესი“ — **მგ-მშხ-ა** „მოშავო“ (ონიანი 1998: 104-105). ქართულის დიალექტებში ამგვარი სისტემის განვითარება არ დასტურდება, თუ ძველი უფროობითის ნაშთებისა (**უფროსი**) და ახალი აღმატებითის (**უხუცესი**) თანაარსებობას არ მივიღებთ მხედველობაში.

ცალკეულ დიალექტურ კონსტრუქციებში შეინიშნება შედარებით-უფროობითის ძველი წარმოების ნაშთები. მაგალითად, გამონათქვამი „**მის უარესი**“ ნათესაობითბრუნვიანი მსაზღვრელით სწორედ შედარებით ხარისხს გულისხმობს. ასეთივე კონსტრუქციაა ხევს. „**სხვათ უარე// უარია**“ თავისი არქაული ხარისხის ფორმით.

არქაულ წარმოებაში იგულისხმება ძველ ქართულში გამოვლენილი მოკლე ხარისხის ფორმები (**უ-დიდ-ე, უ-მაღლ-ე...**), რომელიც აშკარად უსწრებდა ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის მსაზღვრელისეულ გამოვლენას (**უ-დიდ-ე+ის** [მისა]). დასახელებული ხევს. **უარე** სწორედ ამას აჩვენებს (შდრ. „ვეფხ.“: „*მაგრა მეტად უარეა არათქმა და ჭირთა მალვა*“). ასეთივეა: **უკეთე** „კლოვ უკეთე მოგცას ღმერთმა“; აქედან — **უკეთია** (< უკეთე-ა): „*ახლა სხვა მომწონებივა, შენს უკეთია ხმიანი*“. საკუთარი სახელი **უნცრუა**, რომელიც „უმცროსს“ ჯერ კიდევ აღნიშნავს (გაბატონებულია **უნცროსი**), *უ-მცრ-ო ფორმიდან მომდინარეობს (< უმცრო-ა).

კიდევ ერთი საშუალება, რომელიც დიალექტებში აქტიურია შედარებითი ხარისხის შინაარსის გამოსახატავად, არის ზედსართავის ფუძის რედუქციაცია: **მტყელ-მტყელ-ი, გძელ-გძელ-ი, შავ-შავ-ი...**

ოდნაობითი ხარისხის წარმოება, აღმატებით ხარისხთან შედარებით, დიალექტებშიც უფრო შეზღუდული შესაძლებლობისა ჩანს. ის ძირითადად ახალი ქართული ენის ნორმებში ჯდება და რაიმე განსაკუთრებული თავისებურება არა აქვს; მაგ.: **მჟავე** → **მო-მჟავ-ო, გძელ-ი** → **მო-გძ-ო, ტკბილ-ი** → **მო-ტკბ-ო...**

სალიტერატურო ენაში გამოვლენილი ოდნაობითი ხარისხის გამოხატვის კიდევ ერთი ფორმა, რომელსაც **წა—ო** კონფიქსი აწარმოებს (**წა-თეთრ-ო...**) აშკარად დიალექტური ფორმაციისაა. ის თითქოს ნაკლები „ოდნაობის“ ნიუანსსაც კი შეიცავს, ვიდრე ჩვეულებრივი ოდნაობითი (შდრ.: **წა-** ზმნისწინის მსგავსი სემანტიკა ზმნურ ფორმაწარმოებაში: **წაითამაშებს** და მისთ.). მაგალითები: „*ცრემლ რო ჩამოვლის მჩქეფარე მეგ ხმელს წაყვი თლო პირზედა*“ (ვაჟა). ხევს. **წაწითვანო** (შდრ. **წა-ს-წითო**-ს „წითელი ფერი გადაჰკრავს“); მთიულ. **წაწითო** „მოწითალო“; მოხ. **წამწაკო** „მომწარო, მომჟავო“ (შდრ. **მწაკე**); რაჭ. **წანწალტო** „მომწარო მჟავე, მწალტე“ (< წა-მწკლარტ-ო) და სხვ.

ხევსურულში ოდნაობითის შინაარსით ასევე მითითებულია სუფიქსური წარმოება: **წითლ-ონ-ა** „მოწითალო“, **შავ-ონ-ა** „მოშავო“... (ჭინჭარაული 1960: 74).

1.9. რიცხვითი სახელი და თვლის სისტემა აღმოსავლურ ქართულ დიალექტებში

რიცხვითი სახელი ქართული ენის მეტყველების ნაწილთა შორის ერთი იმათგანია, რომელიც ყველაზე ნაკლებად გვიჩვენებს დიალექტების მიხედვით განსხვავებებს. დიალექტურ სხვაობებს არ უჩვენებს რაოდენობითი და რიგობითი რიცხვითი სახელები, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ერთ ფონეტიკურ პროცესს, რომელიც ხდება ოცეულიან რიცხვით სახელებში, რომლებშიც „და“ კავშირი მონაწილეობს. აქ „და“-ს წინ ხდება ასიმილაცია — /ც/ აფრიკატის გამჟღერება და, შესაბამისად, ოცეულიანი რიცხვითი სახელების /ც/ /ძ/-დ გამოითქმის: *ოძდაერთი*, *ოძდაათი*, *ორმოძდახუთი* და ა. შ. ზოგჯერ პროცესი უფრო შორს მიდის: ხდება /ძ/-ს დეზაფრიკატიზაცია, მას ძალიან ხშირად /ზ/ ჩაენაცვლება და, შესაბამისად, „ოც“-იანი რიცხვითი სახელები გამოითქმის ასე: *ოზდაერთი*, *ოზდაორი*, *ოზდაათი*, *სამოზდახუთი* და ა. შ. ეს უკანასკნელი მოვლენა უფრო მეტად ხდება აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში. ყველაზე უფრო მკვეთრად კი იგი გამოხატულია კახურსა და თუშურ დიალექტებში. არის სხვაგანაც, მაგრამ ამ ორ დიალექტში ამ პოზიციაში გვაქვს მხოლოდ /ზ/ თანხმოვანი. სხვაგან /ც/, /ძ/ და /ზ/ თითქმის თავისუფლად მონაცვლეობენ ერთმანეთთან.

ყურადღებას იქცევს წილობითი რიცხვითი სახელების წარმოება. ამ ჯგუფის რიცხვითი სახელების საწარმოებლად საყოველთაოა კონფიქსური წესი: მე — ედ კონფიქსით მარტივი რაოდენობითი რიცხვითი სახელებისაგან იწარმოება მთელის ნებისმიერი ერთი ნაწილის სახელი (გარდა **ნახევარისა**): *მე-სამ-ედ-ი*, *მე-ოთხ-ედ-ი*, *მე-თერთმეტ-ედ-ი*, *მე-ოც-ედ-ი*, *მე-ორმოც-ედ-ი*, *მე-ას-ედ-ი*, *მე-ათას-ედ-ი*, *მე-მილიონ-ედ-ი* (სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს პროცესი ასე გაიხატება: რიგობითი რიცხვითი სახელის (მე-სამ-ე) ვითარებითი ბრუნვის ფორმა (მესამე-დ) გამოიყენება ფუძედ: *მესამედ-ი*...). ეგევე წესი მოქმედებს შედგენილი რაოდენობითი რიცხვითი სახელებისაგან რიგობითების წარმოებისას, მაგრამ აქ მაწარმოებელი კონფიქსი დაერთვის შედგენილი რიცხვითი სახელის მხოლოდ ბოლო ნაწილს: *ოცდამე-ერთ-ედი*, *ოცდამე-ათ-ედი*, *ასმე-ერთ-ედი*, *ასმე-ორ-ედი*, *ათას-მე-ოც-ედი* და სხვ. ეს წესი აისახება მართლწერისასაც, როცა რიგობითი რიცხვითი სახელი არაბული ციფრებითაა გამოხატული *მე-2-ედი*, *მე-3-ედი*, *მე-5-ედი*, *მე-18-ედი*, *მე-20-ედი*; *101-ედი*, *120-ედი*, *მე-200-ედი*, მაგრამ: *205-ედი*, *მე-240-ედი* და ა. შ. ისე კი წერა-კითხვის კარგად მცოდნენი ასეთ შემთხვევებში წილადურ ციფრებს არჩევენ. წილობით რიცხვით სახელთა წარმოებისას ეს წესი წიგნური გზით გავრცელდა ქართულად მეტყველი მოსახლეობის მთელ

სივრცეზე უმეტესად მოსახლეობის ნაკლებად წიგნიერ ნაწილში. რაც შეეხება მოსახლეობის ნაკლებად წიგნიერ ნაწილს, აქ, როგორც ჩანს, კვლავ მკვიდრობს რიგობით და წილობით რიცხვით სახელთა წარმოების, ალბათ, თავდაპირველი წესი: კონფიქსის **მე-** პრეფიქსი შედგენილი რიცხვითი სახელის აბსოლუტურ თავში და **-ე** და **-ედ** სუფიქსები — აბსოლუტურ ბოლოში: მე-ასოცდაერთ-ე, მე-ათასორასოცდაერთ-ე და მე-ასოცდაერთ-ედი ნაწილი და ა.შ.

არის წილობით რიცხვით სახელთა წარმოების ერთი ტიპი, რომელიც ძველად გამოიყენებოდა მეურნეობის იმ პროფესიულ ჯგუფებში, რომლებშიც შემოსავლის გაყოფა ან ურომითი ანგარიშსწორება ნატურალური სახით ხდებოდა. ამგვარ რიცხვით სახელებს შეხვდებოდით, ვთქვათ, მონადირულ ლექსიკაში. იმისდა კვალად, თუ რამდენი მონადირე იმყოფებოდა ამხანაგობაში, ნანადირევი იმდენ ნაწილად იყოფოდა და თითოეულს ხვდებოდა ნანადირევის **ნასამალი**, **ნაოთხალი**, **ნახუთალი** და ა. შ. ასევე ნაწილდებოდა მიწის მოსავალი მამულის იჯარით აღებისას მამულის პატრონსა და მოიჯარადრეს შორის. **სამი ნაოთხალი**, ან **ორი ნასამალი** ან **ნაოთხალი** — მიწის პატრონისა. ასეთივე ანგარიშსწორება ხდებოდა მეცხვარულ ამხანაგობაში, რომელშიც ყველი ნაწილდებოდა თავების (კვერების) რაოდენობით და არა წონით. ვთქვათ, ყოველ ხუთ ცხვარზე მეცხვარეს ხვდებოდა **კვერი** და **ნასამალი** ან **ნაოთხალი** და ა.შ.

აგებულება	რაოდენობითი	რიგობითი	წილობითი
ერთი		პირველი	ნახევარი (მე-ორ-ედი)
ორი		მე-ორ-ე	მე-სამ-ედი (ნა-სამ-ედი, ნა-სამ-ალი)
სამი		მე-სამ-ე	მე-ოთხ-ედი (ნა-ოთხ-ალი)
ოთხი		მე-ოთხ-ე	მე-ხუთ-ედი
ხუთი		მე-ხუთ-ე	მე-ათ-ედი (ნა-ათ-ალი)
ათი		მე-ათ-ე	მე-თერთმეტ-ედი
თერთმეტი		მე-თერთმეტ-ე	მე-ოც-ედი
ოცი		მე-ოც-ე	მე-ორმოც-ედი
ორმოცი		მე-ორმოც-ე	მე-ას-ედი (ნა-ას-ალი)
ასი		მე-ას-ე	მე-ათას-ედი
ათასი		მე-ათას-ე	მე-მილიონ-ედი
მილიონი		მე-მილიონ-ე	

შედარებითი	ოცდაერთი ასერთი ასოცდაერთი ათასასოცდაერთი	ოცდამე-ერთ-ე ასმე-ერთ-ე ასოცდამე-ერთ-ე ათასოცდამე-ერთ-ე	ოცდამე-ერთ-ელი ასმე-ერთ-ელი ასოცდამე-ერთ-ელი ათასასოცდამე-ერთ-ელი
------------	--	--	--

თვლის სისტემა

თვლის სისტემის რაგვარობის გათვალისწინებით აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტები შეიძლება ორ ნაწილად დაჯგუფდეს: ერთია ბარის დიალექტები, რომლებიც თვლის სისტემის თვალსაზრისით მთლიანად მიჰყვება სალიტერატურო ქართულს, ე. ი. ასის ფარგლებში გვიჩვენებს ოცეულებრივ სისტემას, ხოლო ასის ზევით სისტემა შერეულია და მას შეიძლება ვუწოდოთ „ასეულებრივ-ოცეულებრივი“. მეორე არის მთის დიალექტები, რომლებიც აგრეთვე, „ასეულებრივ-ოცეულებრივია“, მაგრამ აქ უპირატესობა ოცეულებრივ სათვალავს ენიჭება.

სათვალავის ეს სახეობა მწყობრ სისტემად ჩამოყალიბებულია უპირატესად იმ კუთხეებში, რომლებშიც განსაკუთრებული ექსტენსიურობით იყო განვითარებული სასოფლო მეურნეობის დარგი მეცხვარეობა. ამგვარი დიალექტებია: თუშური, ფშაური, მთიულური და მოხეური. ამიტომ სათვალავის ამ სახეობას თავისუფლად შეიძლება ვუწოდოთ თვლის მეცხვარული სისტემა. ეს სახეობა მწყობრად ჩამოყალიბებული სახით გვიანობამდის შემორჩა და შეიძლება ითქვას, რომ დღესაც არსებობს განვითარებული მეცხვარეობის ისეთ კუთხეში, როგორიც თუშეთია. სხვაგან, თუმცა დიალექტოლოგიურ ტექსტებში კვლავაც შევხვდებით ამგვარი სათვალავის ფაქტებს, მაგრამ თავდაპირველი სისტემური სიმწყობრე მათ დაკარგული აქვთ. თუშურ დიალექტში კი, კერძოდ, თუშური მეცხვარული სათვალავის სისტემა ასეთია: ერთიდან ოცამდის თუშებიც ისე ითვლიან, როგორც ყველგან საქართველოში. ოღონდ ქალები აქაც განსხვავებულად ითვლიდნენ, უფრო სწორად, ითვლიდნენ წყვილობითად ასე: *ერთი-დ ორბ, სამი-დ ოთხბ, ხუთი-დ ექვბ, შვიდი-დ რვა, ცხრა და ათბ, თერ-თორმეტბ, ცამ-თოთხმეტბ, ხუთ-ექვსმეტბ, შვი-თვრამეტბ, ცხრამეტ-ოცბ*. ოციდან ოთხმოცის ჩათვლით ითვლიდნენ ოცეულებად. მერე სახელდებოდა *ასი* და არა *ხუთოცი* (თუმცა ხევსურულში **ხუთოცი** იხმარება: „*ხუთოცის ამადგებით კერვა*“ (ხევს.). მაგრამ ასს რომ გადასცდებოდა, სათვალავი

კვლავ ოცეულებზე გადადიოდა ვიდრე ოთხასამდე, ე. ი. *ექვსოცი, შვიდოცი, რვაოცი* და ასე *ცხრამეტოცამდე*, მაგრამ მერე ითქმოდა უკვე **ოთხასი** და არა **ოცოცი**. აქედან ათასამდის სათვალავი ასეულებრივ-ოცეულებრივი იყო: *ხუთასი, ხუთასოცი, ხუთას ორმოცი* და ა. შ. ცხრაასოთხმოცამდე. ათასის შემდეგ სათვალავი გადადიოდა ასეულების რაოდენობაზე არა ასე: *ათასასი, ათასორასი* და ა. შ., არამედ ასე: **თერთმეტასი, თორმეტასი, ცამეტასი** და ა. შ. **ცხრამეტასამდე**. მერე მოდიოდა **ორი ათასი** და სათვალავითაც გადადიოდა შერეული ათასეულებრივ-ასეულებრივ-ოცეულებრივ სისტემაზე, როგორც ზოგადად ქართულ ენაში.

დოკუმენტურად მეცხვარული სათვალავი ასახულია ხოლმე მეცხვარის ჯოხზე. მეცხვარის ჯოხი — ეს არ არის უბრალო საგანი, რომელიც პირუტყვის გასარეკად იხმარება. იგი მეცხვარის აუცილებელი ატრიბუტია, როგორც თოფი და ხმალი — მეომრისა. **ჯოხამდე** ნიშნავს ჯოხის მტარებელს, მწყემსობის შემძლე პირს. „ჯოხ აიღონ — ვაჭვამ გაუჩინიდიოთა, თოფ აიღონ — სახელ მისციდიოთა“, — ისმის ხატის ხელოსნის ლოცვაში.

მეცხვარული სათვალავის დოკუმენტი მეცხვარის ჯოხზე ფარის გათვლის პროცესში იქმნება. ფარას ერთ მხარეს ვიწრო გასასვლელს გაუხსნიან, „გაქეჩავენ“, ანუ ვიწრო ზოლად გააწალიკებენ და იწყებენ თვლას. გათვლაში ორი პირი მონაწილეობს. ერთი მის წინ გავლილ ცხვრებს ითვლის ჩუმად და ყოველი ოცის გათვლის შემდეგ ხმამაღლა იძახის „ოცი!“ „გავიგე“, უბასუხებს მეორე მწყემსი, რომელსაც ხელში ჯოხი უჭირავს და გამთვლელისგან ყოველი „ოცის“ დაძახილზე დანით თითო ნაჭდევს აკეთებს. ეს ნაჭდევები „ოცისთავებია“. ყოველი ხუთი ნაჭდევის შემდეგ დამჭდევი მცირე ადგილს გამოტოვებს და ახალ ხუთეულს იწყებს, ამრიგად ფარის გათვლის შემდეგ მეცხვარეს ხელში უჭირავს ჯოხი, რომლითაც იგი ფარას მიჰყვება და რომელზეც მისი ფარის სათვალავია ოცეულებად და ასეულებად ასახული. ბოლო ერთეულებს, რომელმაც ოცეული ვეღარ შეადგინა, მეცხვარე „ბუჩუხებს“ ეძახის და მას ზეპირად იხსომებს. ფარის ამ სათვალავზე აგებს პასუხს ფარის მწყემსი „ბინის“ — მეცხვარეთა ტრადიციული ამხანაგობის წინაშე. ზოგჯერ ეს ოცისთავებიანი სათვალავი ბინის თავს სიპ ჭვაზე გადააქვს და ბინაში ინახავს ჭოხის კედელზე მიყუდებულს — ხომ შეიძლება მეცხვარეს ჯოხი დაეკარგოს!

როგორც ვთქვით, ეს სათვალავი მეცხვარულია, მთის დიალექტების ლექსიკისათვის დამახასიათებელი. მაგრამ იგი გვხვდებოდა იმ ბა-

რელთა ლექსიკაშიც, რომლებიც ტყის ღორის ფარებს ამრავლებდნენ და ისინიც, მეცხვარეთა მსგავსად, ფარაში ღორების სულადობას ოცის-თავებად ითვლიდნენ.

თვლის ოცეულებრივი სისტემა

ციფრებით	სიტყვიერად
20, 40, 60, 80 100	ოცი, ორმოცი, სამოცი, ოთხმოცი ასი
120... 180 200	ექვსოცი... ცხრაოცი ორასი
220... 280 300	თეთრმეტოცი... თოთხმეტოცი სამასი
320... 380 400	თექვსმეტოცი... ცხრამეტოცი ოთხასი
500... 1000 1100... 1900	ხუთასი... ათასი თერთმეტასი... ცხრამეტასი
2000 1356	ორიათასი ცამეტასორმოცდათექვსმეტი

1.10. რიცხვითი სახელი დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში

დასავლეთ საქართველოს დიალექტები და სამხრეთ საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე შემონახული იმერხეული კილო, ისევე როგორც აღმოსავლეთი საქართველოს დიალექტები, რიცხვითი სახელების თავისებური წარმოებით არ გამოირჩევა. ამ დიალექტებში რაოდენობითი და რიგობითი რიცხვითი სახელები სალიტერატურო ქართულისაგან არ განსხვავდება; შეინიშნება მხოლოდ რამდენიმე თავისებურება, რომლებზეც ქვემოთ შევჩერდებით.

პირველ რიგში, დავასახელებთ ფონეტიკური პროცესების შედეგად სახეცვლილ რაოდენობით და რიგობით რიცხვით სახელებს. იმერულში **ე** ხმოვნის იოტიზებული შემართვის შედეგად ჩნდება **ე** და ვილებზე **ფერთი**, **ფექსი** ფორმებს (ო. კახაძე, შ. ძიძიგური).

გურულში **თ** თანხმოვანი იკარგება და **ერთი** ფორმის პარალელურად გვაქვს **ერი**. ეს ფორმები ზოგჯერ ერთ ტექსტში, ერთმანეთის გვერდით გვხვდება: გუუდგა **ერ** გორზე; წამოგცდება **ერი** ღერი სიტყვა... **ერთი** სოუჩიტი ხავს და იგი თხუეო (გურ., ქართ. დიალექტ.,

428); იყო **ერთი** მონადირე... ბოვში შეიქნა **ერი** კვირის, გეგონება **ერი** წლის (გურული, ჟღენტი, 1936, 106).

გურულში **ღ** ჩნდება ბოლოკიდურა პოზიციაში ხმოვნის მომდევნოდ, რის შედეგადაც გვაქვს **რგამ, ცხრაღ**.

გურულში, იმერხელში, აჭარულში იკარგება **ვ** თანხმოვანი და გვაქვს **ექსი, თექსმეტი: ექსი** წელიწადი ვუცადე (ტაოური, ფუტკარაძე, 1993, 130); **თექსმეტ** იანვარში (გურ., ჟღენტი, 1936, 149); **ექსითაა** (აჭარული, დიალ. კორპუსი).

გურულში მეტათეზისის შედეგად გვაქვს **თუთხმეტი: ოზდათუთხმეტი** დღეი დავრჩით (გურ., ჟღენტი, 1936, 98).

ზემოიმერულ, გურულ, აჭარულ, ლეჩხუმურ კილოებში თავკიდურა **ო** ხმოვნის წინ განვითარებულია **უ//ვ**; **უორი, უოთხი, უოცი//ვოთხი, ვორი, ვოცი**. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, ეს ფორმები არ არის დამახასიათებელი ქვემოიმერულისათვის (კუბლაშვილი, 1985, 63). იმ დიალექტებში, რომლებშიც **ო** ხმოვნის წინ **უ//ვ** ვითარდება, გვხვდება უვინო ფორმებიც: **ვორი** ბალვი მყავს; იქვე: **ორი** წელწადია ვიყიდე. სამი-**ვოთხი** წლის ბადიში მყავს; **ოთხას** წელწად... იხმარეს (ტაოური, ფუტკარაძე, 1993, 119; 120).

აჭარულისათვის დამახასიათებელია დაკარგული სონანტის საკომპენსაციოდ მის მეზობლად მყოფი ხმოვნის დაგრძელება. ამ მოვლენის შედეგად გვაქვს: **ერთი>ეთი**: თურმი ის გზავრი მიეჩქარებოდა **ეთ** საქმროსა და საცოლოს შორის საქმის ჩასაფუშველათ; ყოფილან მეგერ **ეთი** მოხუცი ცოლ-ქმარი (ზემოაჭარული, ქართული დიალექტოლოგია, 1961, 401).

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ყველა დიალექტისათვის არის დამახასიათებელი შემდეგი ფონეტიკური მოვლენა: **ოც** ფუძის შემცველ რიცხვით სახელებში **და-**ს წინ **ც** აფრიკატის გამჟღერების შედეგად ვიღებთ ფორმებს: **ოდდაერთი, ოდდაათი, ორმოდდაათი, ოთხმოდდაათი** და ა. შ., ხოლო **ძ-**ს დეზაფრიკატიზაციით გვაქვს: **ოზდაათი, ორმოზდანუთი, ორმოზდაჩვიდმეტი, სამოზდანუთი, ოთხმოზდაათი** და ა. შ. (ჟღენტი, 1936, 50); **ოზდაოთხი** სოფელი სულ გურჯია (ფუტკარაძე, 1993, 119); **ოზდაათი** წელიწადი აათავა (იქვე, 132); **ოზდათვრამეტ** დღეზე ან **ორმოზდაორ** დღეზე (გურული, იმნაიშვილი, 2006).

დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში და იმერხელში რაოდენობითი რიცხვითი სახელი — **მეორე** სხვადასხვა ვარიანტით გვხვდება. იმერულში გვაქვს **მოორე, ეო>ოო** სრული რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე: ერთი ერთისკენ, **მოორე** — **მოორესკენ** (ქვემოიმერული, ქართ. დიალექტ. 468); გურულსა და აჭარულში, ასევე იმერხელში გვხვდება **მიორე, ეო>ოო>იო** რთული ფონეტიკური გარდაქმნის სა-

ფუძველზე — სრულ რეგრესულ ასიმილაციას მოსდევს რეგრესული დისიმილაცია (ჯორბენაძე, 1989, 518); ნენაი არ გათხოვდა **მიორე** ზობა (გურული, დიალ. კორპუსი); **მიორე** შვილი... ჯენდერმე იყო (ტაოური, ფუტკარაძე, 1993, 132); იმერხელში გვხვდება **მიერე** ფორმაც: ოთხას წელწად ერთი იხმარეს, ხუთას წელწად **მიერეს** და მესამეს ხმარობენ (იქვე, 120).

ზოგ დიალექტში თავისებურად არის ნაწარმოები რიცხვით სახელთა მრავლობითის ფორმები; კერძოდ, ზემოაჭარულში და იმერხელში **ნ**-არიანი ფორმა **-ა**-თია გავრცობილი და ყველა ბრუნვაში გამოიყენება: **სამ-ნ-ა-ვე-ს; ექსნავე** ლაბაიკობს (ფუტკარაძე, 1993). შ. ნიჭარაძის აზრით, **ორნავე** და მსგავსი ფორმები **ორნივე** და **ორთავე** ფორმების კონტამინაციით ჩანს მიღებული (ნიჭარაძე, 1961, 71).

აჭარულისათვის დამახასიათებელია რიცხვითი სახელების მრავლობითის ორმაგი წარმოება: **მიორენებმა** შიეკითხენ (ნოლაიდელი, 1960, 106). **-ნ** ორმაგად გამოიყენება **-ვე** ნაწილაკიან რიცხვით სახელებში: **ორ-ნ-ა-ვე-ნ-ი, ექვს-ნ-ა-ვე-ნ-ი** და სხვ.;

რაც შეეხება რთული რიცხვითი სახელების წარმოებას, აჭარულის ზოგ თქმაში და იმერხელში სპეციფიკურად იწარმოება შედგენილი რიცხვითი სახელები: **ათიდაერთი, ათიდაორი, ასდახუთი, ასდარვა, ასდაცხრამეტი...** ივარაუდება, რომ ეს ჭანჭურის გავლენის შედეგია: **ათდაერთი** ქილო იყო ქლიავი (ტაოური, ფუტკარაძე, 1993); **ასდაოცი** წელიწადია აქ მოსულან ჩვენი დიდვანები (ფუტკარაძე, 1993).

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებში წილობით რიცხვით სახელთა წარმოება სალიტერატურო ქართულისაგან არ განსხვავდება, მხოლოდ ზოგი დიალექტისათვის, აღმოსავლეთი საქართველოს დიალექტების მსგავსად, დამახასიათებელია წილობით რიცხვით სახელთა წარმოების ძველი წესი **ნა—ალ** კონფიქსის საშუალებით: **ნა-ოთხ-ალ-ი** იგივეა, რაც **მეოთხედი**. ნამდიდრეგმა არ ინება არც ნახევარი და არც **ნაოთხალი** (საბა); **ნა-ას-ალ-ი** იგივეა, რაც **მეასედი**. ბევრი რამ მოგახსენე იმ ღვთის კაცზე, მაგრამ **ნაასალიც** ვერ გითხარი (ილია). დიალექტებში **ნა—ალ** კონფიქსით ნაწარმოები წილობითი რიცხვითი სახელები იშვიათია, გამოიყენება მეურნეობასთან, შემოსავლის გაყოფასთან დაკავშირებით. შესაბამისად, ასეთი წარმოება მარტივ რიცხვით სახელებთან გვხვდება: **ნახუთალი, ნაოთხალი...** ნახევრიანის ფიცარი არ ვარგოდა, ჯობდა **ნაოთხალი** (ლექს., შინამრეწველობის მასალები); ნახეთქიც ერქვა და „**ნაოთხალიც**“ (ზემორაჭ., შინამრეწველობის მასალები); **ნაოთხალს** მე დევტიეფ, დანარჩენი შენი იყოს (აჭარ., ნიჭარაძე, 1961, 110). ასეთი ფორმები, შეიძლება ითქვას, ტერმინებად არის ქცეული.

2.1. სახელმწიფო სიტყვაწარმოება ქართულ დიალექტებში

სიტყვაწარმოება, ლექსიკური დერივაცია, ქართული ენის მორფოლოგიის საფუძველთა საფუძველია. იგია ენის ლექსიკური მარაგის გამდიდრების უმთავრესი წყარო. ამოვდივართ რა ზოგადი დებულებიდან, რომ ენაში ყველა სახელი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვაა (ადამიანის გონების მიერ დანაწევრებული სამყაროს ელემენტთა სახელები), ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდს ვანაწევრებთ სემანტიკურ ჯგუფებად: არსებითი სახელები (სუბსტანტივები), ზედსართავი სახელები (ადიექტივები), რიცხვითი სახელები, ნაცვალსახელები და ზმნები, ანუ მოქმედების სახელები. თითოეული ეს ჯგუფი განიყოფება აგრეთვე ორ ნაწილად: უმოტივაციო სახელები და მოტივირებული სახელები. პირველი ფენა ენაში უძველესია და მთელი ისტორიის მანძილზე უცვლელი, იგია ენის ძირითადი ლექსიკური მარაგის ბირთვი; მეორე ნაწილი — მოტივირებული ლექსიკა — ცვალებადია, იგია სიტყვაწარმოებითი, ანუ დერივაციული საშუალებებით წარმოქმნილი ლექსიკა, მუდმივად ცვალებადი და განახლებადი ენის როგორც ვერტიკალურ (დიაქრონიულ), ისე ჰორიზონტალურ (დიალექტურ) განზომილებებში. ამასთან — რაოდენობრივად უადრესად ჭარბი წინასთან შედარებით.

ორი რამაა ქართული ენის მორფოლოგიის სიტყვაწარმოებით სფეროში ზოგადი, უნივერსალური: სიტყვაწარმოებითი საშუალებანი, ანუ სადერივაციო მორფემები და ნაწარმოებ სახელთა შინაარსობლივი ჯგუფები (რომლებიც აგრეთვე ბევრად სჭარბობს ძირითადი ლექსიკური ფონდის ბირთვში გამოყოფილ სემანტიკურ ჯგუფებს). დიალექტები, ანუ საერთო სახალხო ენის ტერიტორიული ჯგუფები, ერთურთისაგან სხვაობენ როგორც სადერივაციო აფიქსთა, ისე წარმოქმნილ სახელთა ვარიანტულობით. პირველი, უმთავრესად, შეპირობებულია ამა თუ იმ დიალექტის ფონემურ ერთეულთა დისტრიბუციული თავისებურებებით, მეორეს კი მათი სემანტიკური ნიუანსები ქმნის, რომლებსაც მეტყველებაში მათი გამოყენების კონტექსტები შეაპირობებს. დიალექტების სახელმწიფო სიტყვაწარმოების თავისებურებები გამოჩნდება ტაბულებში, რომლებიც სიტყვაწარმოებითი მოდელების, ნაწარმოები სიტყვების, სა-

წარმოებელი ფუძეებისა და სემანტიკურ მნიშვნელობათა ურთიერთმიმართებათა საფუძველზეა შედგენილი.

სახელთა წარმოება კახურ და ქართლურ დიალექტებში

სიტყვაწარმოებითი მოდელი	ნაწარმოები სიტყვა	საწარმოებელი ფუძე	სემანტიკა
-ი-არ -ი-ალ	მში-არ-ი მშვენ-იარ-ი ბედნ-იარ-ი ლონ-იარ-ი გემრ-იალ-ი ნებ-იარ-ი	— — ბედი ლონე გემო ნება	ვინც მოშიებუღია ვინც შვენის (ლამაზია) ვისაც ბედი აქვს ვისაც ლონე აქვს გემოს მქონე თავის ნებაზე მყოფი
-ილ -ულ	მოტან-ულ-ი გატეხ-ულ-ი და-ზდ-ულ-ი და-წნ-ულ-ი შეკრ-ილ-ი მო-ოქრ-ულ-ი დარჩომ-ილ-ი დაწყობ-ილ-ი დაღუბ-ილ-ი	მოტანა გატეხა და-ზდა დაწნა შეკრვა ოქრო დარჩომა დაწყობა დაღუბვა	მიმღეობა (რაც მოიტანეს) მიმღეობა (რაც გატეხეს, გატყდა) მიმღეობა (ვინც დაზარდეს) რაც დაწნეს, დაიწნა რაც შეკრეს, შეიკრა ოქროთი დაფარული რაც დარჩა რაც დააწყეს რაც დაიღუბა
სა — ავ სა — ულ	სა-მალ-ავ-ი სა-მალ-ულ-ი	მალვა	ადგილი, სადაც მალავენ
ნა — არ	ნა-სახლ-არ-ი ნა-კალო-არ-ი ნა-ბოლო-არ-ი ნა-მეტ-არ-ი	სახლი კალო ბოლო მეტი	წინავითარება (სადაც სახლი იდგა) სადაც კალო იყო ბევრთაგან ბოლო ჩვეულებრივზე მეტი
ნა — ურ	ნა-ცეცხლ-ურ-ი ნა-ფას-ურ-ი ნაგზა-ურ-ი	ცეცხლი ფასი გზა	სადაც ცეცხლი ენთო რასაც ფასობს, რა ფასიც აქვს ადგილი, სადაც გზა გადიოდა
-ურ -ულ	ზემო-ურ-ი ახმეტ-ურ-ი გრემ-ულ-ი	ზემო (მხარე) ახმეტა გრემი	ზემო მხარეს მცხოვრები ახმეტის მცხოვრები გრემის მცხოვრები
-ურელ	სადა-ურელ-ი იქა-ურელ-ი	სად იქ	წარმომავლობა კაცისა წარმომავლობა კაცისა
სა — ის	სა-ცხოვრ-ის-ი	ცხოვრება	ცხოვრების საშუალება

	სა-ყოფ-ის-ი სა-წუხ-ის-ი	ყოფნა წუხილი	სადაც ყოფნა შეიძლება წუხილის მიზეზი
სა — ო	სა-მძინარ-ო სა-მარგებლ-ო	მძინარა მარგებელი	ის, რაც აძინებს ის, რაც რგებს (საკვები)
სა — ე სა — ო	სა-ვაზ-ე სა-ქათმ-ო სა-ჭმ-ო სა-ბალახ-ე	ვაზი ქათამი ჭამა ბალახი	ვაზისათვის განკუთვნილი ქათმებისათვის განკუთვნილი ჭამისათვის ვარგისი ბალახის საფასური (გადასა- ხადი)
სა — ეთ სა — ოთ	სა-მთ-ოთ სა-იანვარ-ოთ	მთა იანვარი	მიზანი მთაში (წასასვლელად) დრო (იანვრისათვის)
სი — ე	სი-მტყუენ-ე სი-მწუხარ-ე სი-ღარიბ-ე სი-ნაკლულ-ე	მტყუანი მწუხარი ღარიბი ნაკლული	ზოგადი მტყუანობა ზოგადი მწუხარეობა ღარიბად ყოფნა ზოგადი ნაკლულობა
სა — ურ	სა-ძნე-ური სა-ქედ-ური სა-მჭედ-ური	ძნა ქედი მჭედელი	დანიშნულება (ძნის დასაწყობი ადგილი) დანიშნულება (ხარის ქედზე დასადგმელი) მჭედლის ადგილი
უ—ელ უ—არ	გამო-უ-ღევ- არ-ი გამო-უ- ღევ-ელ-ი გა-უ-გებ-ელ-ი გა-უ-გებ-არ-ი	გამოღვევა გაგება	ის, რაც არ გამოიღვევა ის, ვინც ვერ იგებს
ნა—ედ ნა —ალ	ნა-სამ-ედ-ი ნა-ოთხ-ალ-ი ნა-ას-ალ-ი	სამი ოთხი ასი	წილობითი (ერთის წილი)
-იერ -იელ	ხომნ-იერ-ი ქონ-იერ-ი შობ-იერ-ი ხვავრ-იელ-ი	ხომი (ხვავი) ქონება შობა ხვავი (დიდი რაოდენობა)	ხვავის, ბარაქის მქონე ვისაც ქონება აქვს ვინც შობს (შობიარე) დიდი რაოდენობა რისიმე
-ოიან	სახელ-ოიან-ი	სახელი	სახელის მქონე (სახელოვანი)
-ოსან	თმ-ოსან-ი ქუდ-ოსან-ი	თმა ქუდი	თმის მქონე (თმა-წვერ მო- შვებული) ვინც ქუდს ატარებს (მამაკაცი)

მო—ე მო—ე	მო-საფქვავე-ე მე-ქომავ-ე მე-წი- ნაალმდევე-ე	საფქვავე ქომავი წინაალმდევი	ვინც ფქვავს, ვისიც იფქვება ვინც ექომავება ვინც ეწინაალმდეგება
-----------------	--	-----------------------------------	---

სახელთა წარმოება თუშურში

სიტყვაწარ- მოებითი მოდელი	წარმოები სიტყვა	წარმოებე- ლი ფუძე	სემანტიკა
ნა—არ ნა—ალ	ნა-სვილ-არ-ი ნა-ქერ-ალ-ი ნა-გომ-რ-ებ-ი ნა-ბინა-ვ-არ-ი	სვილი ქერი გომი ბინა	წინავითარება (სადაც სვილი ეთესა) წინავითარება (სადაც ქერი ეთესა) წინავითარება (სადაც გომები იყო) წინავითარება (სადაც ბინა იყო)
ნა—არ-ც ნა—ალ-აც	ნა-ბოსლ-არ-აც-ი ნა-საყდრ- ალ-აც-ი	ბოსელი საყდარი	წინავითარება (სადაც ბოსე- ლი იდგა) წინავითარება (სადაც საყდა- რი იდგა)
სა — ო	სა-ბინა-ო სა-კოდი-ო სა-ბოსლ-ო	ბინა კოდი ბოსელი	დანიშნულება (ბინისთვის, ან დასაბინავებლად ვარგისი) შენობა, სადაც სალუდე კო- დებია ადგილი, სადაც ბოსლებია გამართული
სა—(ი)-აც	სა-ენ-აც-ი სა-ბოლ-აც-ი სა-ყველ-იაც-ი	ენა ბოლი ყველი	დანიშნულება (ფურნიდან ცე- ცხლის ენის ასასვლელი ხვრელი) დანიშნულება (ბუხრიდან ბო- ლის ასასვლელი მილი) დანიშნულება (ყველის შესა- ნახი ადგილი ან ჭურჭელი)
სა — ე	სა-ქერ-ე სა-კართობლ-ე სა-ქათიბე	ქერი კართობელი ქათიბი	დანიშნულება (ადგილი, სა- დაც ქერი ითესება) დანიშნულება (ადგილი, სა- დაც კარტოფილს თესენ) დანიშნულება (ქათიბის შესა- კერი მატერია)
-იან	ცხენ-იან-ი ცხვრ-იან-ი	ცხენი ცხვარი	ყოლა, ქონა (ცხენოსანი) ყოლა (ვისაც ბევრი ცხვარი ჰყავს)

	ქონებ-იან-ი დიყ-იან-ი	ქონება დიყი	ქონა (მდიდარი) ადგილი (სადაც ბევრი დიყი იზრდება)
-ო(ვ)ან -ო(ვ)-ან-აც	სხამ-ოანაც-ნ არყ-ოანაც სვილ-ოან-ნ	სხამაცნ არყი სვილი	ადგილი (სადაც ბევრი სხმაა) ადგილი (სადაც ბევრი არყია) ადგილი (სადაც სვილი ითესება)
-ელ	დართლო-ელ-ი პანკის-ელ-ი	დართლო პანკისი	ადამიანის სადაურობა ადამიანის სადაურობა
-ურაც/ულ- აც	დიდო-ურაც-ნ ვესტმო-ურაც-ნ რუსეთ-ულაც-ნ	დიდოეთი ვესტმო რუსეთი	არაადამიანის სადაურობა (დიდოეთიდან მოტანილი ან მოყვანილი რამ) წარმომავლობა წარმომავლობა (რუსული წარმოების, ან რუსეთიდან მოტანილი)
უ—ო უ—ო-აც	უ-ძაღლ-ო უ-ძაღლ-ოაც-ნ	ძაღლი	უქონლობა — უყოლობა (სადაც ძაღლი არაა ან ვისაც ძაღლი არა ჰყავს)
სი—ე	სი-კოჭლ-ე სი-ობლ-ე სი-მაძღრ-ე	კოჭლი ობოლი მაძღარი	აბსტრაქტული
მო—ო	მო-წითალ-ო მო-თეთრ-ო	წითელი თეთრი	ოდნობითობა (ცოტათი წითელი) ოდნობითობა (ცოტათი თეთრი, ღია ფერის)
ჩა—ულ	ჩა-შა(ვ)-ულ-ი	შავი	უფეროობითი (მუქი)

სახელთა წარმოება ხევსურულში

სიტყვაწარმოებითი მოდელი	ნაწარმოები სიტყვა	საწარმოებელი ფუძე	სემანტიკა
სა—ე	სა-დიაც-ე სა-თათრ-ე	დიაცი თათარი	დანიშნულება (დიაცთათვის განკუთვნილი) თათართა ადგილი
სა—ო	სა-მთელ- მკვიდრ-ო სა-ნამკვეთრ-ო	მთელ-მკვდარი ამკვეთი (სასმლის)	დანიშნულება (საზღაური ძალიან მძიმე ჭრილობისათვის) დანიშნულება (ჯარიმა სასმლის ამკვეთისთვის, დიდი სასმისი)

სა—ურ	სა-თავით-ურ	თავით	დანიშნულება (თავის დასადები, სასთუმალი)
სი—ე	სი-მთელ-ე სი-სხორიგ-ე სი-დიდურ-ე	მთელი სხორგი დიდური (ამაყი)	აბსტრაქტულობა აბსტრაქტულობა აბსტრაქტულობა
მე—ე მო—ე მა—ე	მე-სისხლ-ე მა-პირდაპირ-ე მე-ნადირ-ე	სისხლი პირდაპირ ნადირი	ვისაც სისხლი მართებს პირდაპირ მდგომი ხელობა
მა—ურ	მა-განძ-ურ-ი	განძი	მოვალეობა (განძის მცველი)
ნა—ავ	ნა-ცხენ-ავ-ი	ცხენი	წინავითარება (ადგილი, სადაც ცხენი იდგა)
-ობა	ქალ-ობა ვაჟკაც-ობა	ქალი ვაჟკაცი	აბსტრაქტულობა აბსტრაქტულობა
-ურ	მამისა-ურ-ი მთ-ურ სხვაკნ-ურ-ი	მამისა მთა სხვაკან	წარმომავლობა (მამისას შთამომავალი) წარმომავლობა (მთიდან მომავალი) წარმომავლობა (სხვაგან ნამყოფი)
-ი-ერ ი-ელ	შორ-იელ-ი მიწ-რ-იელ-ი გონ-ი-ერ-ი ნათლ-ი-ერ-ი	შორი მიწა გონი ნათელი	წარმომავლობა მიწიდან მომავალი მქონებლობა (გონის მქონე) მქონებლობა (ნათლის მქონე)
-ელ -ელა	სიპ-ელ-ი კუდ-ელა	სიპი კუდი	მქონებლობა (სიპიანი, სიპით დახურული) მქონებლობა (გრძელკუდიანი მატლი)
-ონა	შავ-ონა წითლ-ონა	შავი წითელი	კნინობითობა (მოშავო) ოდნობითობა (მოწითალო)
უ—ო	უ-ხან-ო უ-დრო-ო უ-რქ-ო	ხანი დრო რქა	უქონლობა (ვისაც, რასაც ხანი არ აქვს) უქონლობა (არადროული) რასაც რქა არა აქვს
უ—ა	უ-გონთ-ა	გონი	უქონლობა (ვისაც გონი არა აქვს)
უ—ია	უ-კეთ-ია	სიკეთე	უქონლობა (სიკეთის არმქონე)
-უნელა	კარგ-უნელა	კარგი	მოფერება-ალერსი

სახელთა წარმოება ფშაურში			
სიტყვაწარმოებითი მოდელი	ნაწარმოები სიტყვა	საწარმოებელი ფუძე	სემანტიკა
-ა	ცხენ-ა წყალ-ა ცხვარ-ა დიდ-ა დაბალ-ა წვრილ-ა	ცხენი წყალი ცხვარი დიდი დაბალი წვრილი	კნინობითობა კნინობითობა (პატარა მდინარე ან წყარო) კნინობითობა ადიექტივის კნინობითობა (მოზრდილი, მოდიდო) ადიექტივის კნინობითობა (დაბალ-დაბალი, მოდაბლო) ადიექტივის კნინობითობა (ერთობ წვრილი, ტანწვრილი)
-იკა -უნა -უნელა -უნცელა	ბატარ-იკა კარგ-უნა კარგ-უნელა კარგ-უნცელა ბატარ-უნა	ბატარა კარგი ბატარა	კნინობითობა მოფერებითობა მოფერებითობა
-ილა	დედ-ილა, ძმა-ილა, და-ილა	დედა, ძმა, და	მოფერებითი მიმართვა
უ—არ უ—ურ უ—ო	უ-ცოდ-არ-ი უ-ცნა-ურ-ი უ-მწურთნ-ო	ცოდნა ცნობა წურთნა	უარყოფითობა (უცოდნელი) უარყოფითობა (უცნობი) უარყოფითობა (გაუწვრთნელი)
მე — ე	მე-მ-ცხვარ-ე მე-მ-ძროხ-ე	ცხვარე ძროხა	ხელობა (ცხვრის მწყემსი) ხელობა (ძროხის მწყემსი)
მე — ულ	მე-რძე-ულ-ი	რძე	თვისება (რძის მომცემი, კარგი მეწველი)
ნა—არ	ნა-თავ-არ-ი	თავი	პირველი პროდუქტი (პირველად მონაწველი, პირველად მომკილი...)
ნა-ვარ	ნა-ციხ-ვარ-ი	ციხე	წინავითარების (ადგილი, სადაც ციხე იყო)
ნა—ევ	ნა-ყან-ევ-ი ნა-ცხვრ-ევ-ი ნა-მთ-ევი	ყანა ცხვარი მთა	წინავითარება (ადგილი, სადაც ყანა იყო; ადგილი, სადაც ცხვარი იდგა) წინავითარება (მთაში ნამყოფი, მთიდან ჩამოსული)

მო—ე	მო-სიცილ-ე მო-მ-ლოდინ-ე	სიცილი ლოდინი	თვისება (სიცილის მოყვარული) მდგომარეობა (ვინც ელოდება)
-იან	კუნელა-იან-ი ხუთყურა-იან-ი ღვივ-რ-იან-ი	კუნელა ხუთყურა ღვია	დამახასიათებელი, მქონებ- ლობა (სადაც ბევრი კუნელა, ხუთყურა, ღვიაა)
-ებურ(ას) -ებულ(ას)	მგლ-ებურ(ას) ქორ- ებულ(ას)	მგელი ქორი	ზმნისართი (მსგავსად, მგე- ლივით, ქორივით)

სახელთა წარმოება მოხეურში			
სიტყვაწარ- მოებითი მოდელი	ნაწარმოები სიტყვა	საწარმოებელი ფუძე	სემანტიკა
-ენ/-ნ	ჩოფიკ-ენ-ი კარიჭი-ენ-ი ავსაჯან-ენ-ი	ჩოფიკა კარიჭი ავსაჯანა	გვარის სახელი (ჩოფიკაშვილ) გვარის სახელი (კარიჭაშვილნი) გვარის სახელი (ავსაჯანიშვი- ლები)
-(ვ)ელ	იქა-ველ-ი ხუთიელ-ი/ ხურთ-ი-ველ-ი	იქ ხურთი (სოფ.)	წარმომავლობა, სადაურობა წარმომავლობა
-ურ/-ულ	ყაზბეგ-ურ-ი გერგეტ-ულ-ი არბანულ-ი	ყაზბეგი გერგეტი არბანი	წარმომავლობა, სადაურობა სადაურობა სადაურობა
მე—ე/მა—ე	მე-ნადირ-ე მე-უფროს-ე მა-ვევ-ე	ნადირი უფროსი ვევი	ხელობა თანამდებობა (ვინმეს უფროსი) სადაურობა (ვევის მცხოვრები)
-ტიალა	დათვ-ტიალა თოფ-ტიალა	დათვი თოფი	წყევლა (სატიალე დათვი) წყევლა (სატიალე თოფი)
სი—ე	სი-ობლ-ე სი-ვაჟკაც-ე	ობოლი ვაჟკაცი	აბსტრაქტულობა (ობლობა) აბსტრაქტულობა (ვაჟკაცობა)
-ობ	ყან-ობ-ი ბოსლ-ობ-ი	ყანა ბოსელი	ტოპონიმი (ყანებიანი ადგილი) ტოპონიმი (ბოსლებიანი ად- გილი, საბოსლო)

2.2. ელ/ურ სუფიქსები მონეურში (პარადიგმის გასწორების მცდელობა)

ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში სადაურობის ორი სუფიქსი აწარმოებს: **-ელ** და **-ურ**. ფუნქციითა განაწილება ასეთია: **-ელ** გამოხატავს ადამიანის სადაურობას, **-ურ** — არაადამიანისას. ეს დაპირისპირება (ადამიანი — არაადამიანი, ანუ გონიერი — არაგონიერი) კლას-კატეგორიის არსს უკავშირდება (იგივე **ვინ?** და **რა?** დაჯგუფებანი). **ელ — ურ** დაპირისპირებას სისტემური ხასიათი აქვს: **კახ-ელ-ი** / **კახ-ურ-ი**, **ქალაქ-ელ-ი** / **ქალაქ-ურ-ი**, **მცხეთ-ელ-ი** / **მცხეთ-ურ-ი**... არის გამონაკლისებიც:

გურია — **გურ-ულ-ი** $\begin{cases} \text{ვინ? — კაცი} \\ \text{რა? — სიმღერა} \end{cases}$

შდრ.: **კახ-ელ-ი** — ვინ? — კაცი

კახ-ურ-ი — რა? — ღვინო

-ელ სუფიქსიანი წარმოება სიტყვიდან **გურია** გვაქვს — **გური-ელ-ი**, თუმცა იგი გურიის თავადთა ცნობილ საგვარეულო სახელად (გვარად) ჩამოყალიბდა და საზოგადო სახელის ფუნქცია გამოეცალა. შესაბამისად **გურ-ულ** ფორმამ იტვირთა ყველა ტიპის სახელთა წარმომავლობის გადმოცემა. შესაბამისად **გურულ** ფორმა იქცა გამონაკლისად.

სალიტერატურო ქართულ ენაში ასეთი ფუნქციური გაიგივება მოხდა ზმნიზედურ წარმოებაშიც:

სადა-ურ-ი $\begin{cases} \text{კაცი} \\ \text{ნივთი} \end{cases}$

აქა-ურ-ი $\begin{cases} \text{კაცი} \\ \text{ნივთი} \end{cases}$

იქა-ურ-ი $\begin{cases} \text{კაცი} \\ \text{ნივთი} \end{cases}$

როგორც ვთქვით, ეს მაგალითები სალიტერატურო ქართულში და ასევე დიალექტთა უმრავლესობაში ასეა. ენობრივი წესების თვალსაზრისით გამონაკლისია, თუმცა სალიტერატურო ენის ნორმათა მიხედვით — ნორმაა.

მოხეურ დიალექტში მოხდა გამონაკლისის წესის ფარგლებში მოქცევა, პარადიგმის გასწორება:

სადავ-ელ-ი — კაცი

სადა-ურ-ი — ნივთი

აქავ-ელ-ი — კაცი

აქა-ურ-ი — ნივთი

იქავ-ელ-ი — კაცი

იქა-ურ-ი — ნივთი

-ურ/-ელ სუფიქსებთან დაკავშირებით სხვა საინტერესო მაგალითებიც გვაქვს: ვაჟა-ფშაველასთან ასეთი მაგალითებში დასტურდება: **ბლო-ელ-ი** აფშინა, მაგრამ აფხუშო-ურ-ი ქალი; წესით უნდა ყოფილიყო **აფხუშოელი** ქალი. საინტერესო ფაქტია: **აფხუშო-ელ-ი** კაცი მაგრამ **აფხუშო-ურ-ი** ქალი. ეს ფაქტიც კლას-კატეგორიის ოდინდელი სისტემის ანარეკლი ჩანს: კლას-კატეგორიის მქონე ენებში განასხვავებენ მამაკაცისა და ქალის კლასს; ზოგჯერ **ქალისა** და **ბავშვის** გადაყვანა ხდება ნივთის კლასში. ამ ფაქტს მნიშვნელობა აქვს ქართული ენის ისტორიისათვის, ზოგადად, კლას-კატეგორიის ისტორიისათვის იბერიულ-კავკასიურ ენებში; და კერძოდ, ქართულ ენაში.

2.3. სახელური სიტყვაწარმოება დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში

დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში სიტყვაწარმოების, ლექსიკური დერივაციის მხრივ მრავალი თავისებურება შეინიშნება. ამ თავისებურებებს განსაზღვრავს აფიქსთა ფონემური ვარიანტულობა, მათი გამოყენების სფეროს გაფართოება და სემანტიკური ნიუანსები. წარმოვადგენთ დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში გავრცელებულ სადერივაციო მორფემებსა და ნაწარმოებ სახელებს ცხრილების სახით.

სახელთა წარმოება რაჭულში

სიტყვაწარმოებითი მოდელი	ნაწარმოები სახელი	საწარმოებელი ფუძე	სემანტიკა
-ოვან>-ოან	ღალატ-ოვან-ი // ღალატ-უან-ი ლამაზ-ოვან-ი // ლამაზ-ოვან-ი ალმას-ოვან-ი (ხრმალი ალმასოვანი)	ღალატ- ლამაზ- ალმას-	თვისების მქონელობა (მოღალატე) თვისების მქონელობა თვისების მქონელობა

>-უან	ძალ-უან-ი ყველ-უან-ი ლობ-უან-ი რა-უან-ი	ძალ- ყველ- ლობიო რა	მქონებლობა (ძლიერი) მქონებლობა (საჭმელია) მქონებლობა (საჭმელია) მქონებლობა (რიანი)
-იან	წყლ-იან-ი ფრთ-იან-ი	წყალ- ფრთა	მქონებლობა მქონებლობა
-იან-ა	ლობ-იან-ა	ლობიო	მქონებლობა (საჭმელია)
-იერ	ჭკუ-იერ-ი თავ-იერ-ი ჯიშ-იერ-ი	ჭკუა თავ- ჯიშ-	მქონებლობა (ჭკვიანი) მქონებლობა (თავ-გზიანი) მქონებლობა (ჯიშისანი)
-ედ	ქორ-ედ-ი ბოჯღვ-ედ-ი (ბოჯ- ღვ-ედ-ი ტოტი, ბოჯღვ-ედ-ი სარი) კუთხ-ედ-ი	ქორ- ბოჯღ- კუთხე	მქონებლობა (ქორიანი) მქონებლობა (ბოჯღ-ლიანი) მქონებლობა (კუთხისანი)
-ურ > -ულ (რ-ნარევი ფუძეებთან)	ლობ-ურ-ი კულ-ურ-ი გლახ-ურ-ი წედ-ურ-ი ღებ-ურ-ი იქანა-ურ-ი (იქანაური კვანი) სამხრე-ულ-ი	ღობე კულ- გლახა წედ(ისი) ღებ- იქანა სამხრე	მქონებლობა მქონებლობა (კუდიანი) თვისების მქონებლობა, მსგავსება წარმომავლობა (რო-გორც ვინ-ჯგუფის, ისე რა-ჯგუ- ფის სახელთა) წარმომავლობა (რო-გორც ვინ-ჯგუფის, ისე რა-ჯგუ- ფის სახელთა) წარმომავლობა დანიშნულება (მხარზე და- სამაგრებელი)
-ად	ძმ-ად-ი	ძმა	მსგავსება-მქონებლობა (ხელისმომკიდვე ვაჟი)
-ობა	თოფ-ობა წიაკოკონა-ობა ღედულ-ობა თოფუკა-ობა იარაღ-ობა	თოფ- წიაკოკონა ღედულ- თოფუკა იარაღ-	დროის მონაკვეთი (თო-ფის სროლის დრო) დროის მონაკვეთი (ღამე, როცა ჭიაკოკონას ანთე- ბენ, ჭიაკოკონობა) წარმომავლობა და კრები- თობა (ღედის ნათესავეები) თამაშია კრები-ობა (იარაღები)

უ - ე	უ-ხნ-ე უ-გრძ-ე	ხან- გრძელ-	უფროობითი ხარისხი (უფრო ხნიერი) უფროობითი ხარისხი (უფრო გრძელი)
-ონ-ა	თეთრ-ონ-ა შავრ-ონ-ა-ა	თეთრ- შავ-	თვისების მქონებლობა (თეთრი ფერის) თვისების მქონებლობა (შავი ფერის)
-ეურ > -ეულ	ძროხ-ეულ-ი ძირ-ეულ-ი (ძირეული კედელი)	ძროხა ძირა	კრებილობა (რძის ნაწარმი) მქონებლობა (დაბლითა, ძირა)
-ეულ-ა	ველ-ეულ-ა	ველ-	ჰიდრონიმი (ველიდან მომდინარე)
-ა	მინდორ-ა ბოსტან-ა ხერხ-ა ვასილ-ა	მინდორ- ბოსტან- ხერხ- ვასილ-	კნინობითობა კნინობითობა კნინობითობა კნინობითობა
-იკ	შალ-იკ-ი	შალვა	კნინობითობა
-იკ-ა	ნესტორ-იკ-ა პატარ-იკ-ა	ნესტორ- პატარა	კნინობითობა კნინობითობა
-უნ-ა	ქულ-უნ-ა კატ-უნ-ა თოხ-უნ-ა ცოტ-უნ-ა	ქულ- კატა თოხ- ცოტა	კნინობითობა კნინობითობა კნინობითობა კნინობითობა
-ინ-ა	დათვ-ინ-ა თავვ-ინ-ა	დათვ- თავვ-	კნინობითობა კნინობითობა
-უჩ-ა	თიკნ-უჩ-ა	თიკან-	კნინობითობა
-იკ-უნ-ა	შალ-იკ-უნ-ა დათ-იკ-უნ-ა დელ-იკ-უნ-ა	შალვა დათ- დელა	კნინობითობა კნინობითობა კნინობითობა
-უნ-იკ-ა	ბიჭ-უნ-იკ-ა ცოტ-უნ-იკ-ა	ბიჭ- ცოტა	კნინობითობა კნინობითობა
-უნ-უკ-ა	ბეწ-უნ-უკ-ა	ბეწ-	კნინობითობა
-ინ-იკ-ა	ოლლ-ინ-იკ-ა ცოტ-ინ-იკ-ა	ოლლა ცოტა	კნინობითობა კნინობითობა
-იკ-ელ-ა	პეტრ-იკ-ელ-ა ვირ-იკ-ელ-ა	პეტრე ვირ-	კნინობითობა კნინობითობა

-იკ-ალ-ა	თოფ-იკ-ალ-ა მინდვრ-იკ-ალ-ა ურტიკ-ალ-ა	თოფ- მინდორ- ურტიკა	კნინობითობა კნინობითობა კნინობითობა
----------	---	---------------------------	---

სახელთა წარმოება იმერულში

სიტყვაწარ- მოებითი მოდელი	ნაწარმოები სახელი	საწარმოებე- ლი ფუძე	სემანტიკა
-ოვან > -უან // -ვან	დიდრ-უან-ი // დიდრ-ვან-ი პატრ-უან-ი // პატრ-ვან-ი უფროს-ვან-ი	დიდ- პატარა უფროს-	ნიშან-თვისების მქონებლო- ბა და სიმრავლე (დიდები) ნიშან-თვისების მქონებლო- ბა და სიმრავლე (პატარები) ნიშან-თვისების მქონებლო- ბა და სიმრავლე (უფროს- ები)
	სახელ-ვან-ი ჭალ-ვან-ი	სახელ- ჭალა	მქონებლობა (სახელის მქონე) მქონებლობა (ადგილის სა- ხელია)
-იან	საშვალეზ-იან-ი დავიდარაბ-იან-ი ბალახბულახიან-ი ღელე-იან-ი	საშვალეზა დავიდარაბა ბალახბულახ ღელე	მქონებლობა თვისების მქონებლობა (და- ვი-დარაბის ამტეხი) მქონებლობა მქონებლობა
-ის-იან	ცოლ-ის-იან-ი // ცოლ-ის-იან-ებ-ი	ცოლ-	წარმომავლობა (ცოლის ნა- თესავეები)
-იერ	ჭკვ-იერ-ი შვილ-იერ-ი ჯიშ-იერ-ი ტვინ-იერ-ი	ჭკუა შვილ- ჯიშ- ტვინ-	მქონებლობა მქონებლობა მქონებლობა მქონებლობა
უ - ო	უ-მარჯვ-ო უ-კობტა-ო	მარჯვე კობტა	უქონლობა უქონლობა
	უ-ბორბლ-ო (უბორბლო ურ- ემი) უ-ბარდ-ო (უბა- რდო ლობიო)	ბორბალ- ბარდ-	უქონლობა უქონლობა
უ - ურ	უ-შეშ-ურ-ი	შეშა	უქონლობა (უშეშო)
უ - ე	უ-ხნ-ე უ-მალღ-ე უ-გრძ-ე	ხან- მალღ- გრძ-ელ-	ხარისხი (უფრო ხნიერი) ხარისხი (უფრო მალღი) ხარისხი (უფრო გრძელი)
	უ - ო	უ-სხ-ო	მ-სხვ-ილ- ხარისხი (უფრო მსხვილი)

უ - ეს	უ-მბრალ-ეს-ი უ-მალლ-ეს-ი უ-მაგრ-ეს-ი	მბრავალ- მალლ- მაგარ-	ხარისხი (ყველაზე მრავალი) ხარისხი (ყველაზე მაღალი) ხარისხი (ყველაზე მაგარი)
სი - ო	სი-ხმ-ო	ხმ-ელ-	აბსტრაქტულობა „ხმელობა“)
სი - ე	სი-ახალგაზრდ-ე სი-ქურდ-ე სი-კარგ-ე	ახალგაზრდა ქურდ- კარგ-	აბსტრაქტულობა აბსტრაქტულობა აბსტრაქტულობა
-ელ	ხონ-ელ-ი	ხონ-	წარმომავლობა (როგორც ვინ-, ისე რა-ჯგუფის სახელების: ხონელი ქათამი)
-ურ > -ულ (რ-ნარეგ ფუძეებთან)	ვან-ურ-ი	ვან-	წარმომავლობა (როგორც ვინ-, ისე რა-ჯგუფის სახელების)
	ზემო-ურ-ი	ზემო	წარმომავლობა (როგორც ვინ-, ისე რა-ჯგუფის სახელების: ზემოური ქალი)
	კვინიკო-ურ-ი	კვინიკაძე	წარმომავლობა (გათხოვილი ქალის ქალიშვილობის გვარი)
-ურ-ელ	აქა-ურ-ელ-ი	აქა	წარმომავლობა (როგორც ვინ-, ისე რა-ჯგუფის სახელების: აქაურელი კაცი / ვაშლი)
-ხე	ლაჭა-ხე	ლაჭავა	წარმომავლობა (გათხოვილი ქალის ქალიშვილობის გვარი)
-ნარ > ნალ (რ-ნარეგ ფუძეებთან)	კენჭ-ნარ-ი	კენჭ-	სიმრავლე, კრებითობა (ადგილის აღმნიშვნელ სახელებში კენჭებიანი)
	ქვარ-ნალ-ი	ქვა	სიმრავლე, კრებითობა (ადგილის აღმნიშვნელ სახელებში ქვებიანი)
ნა - ებ	ნა-ღვინ-ებ-ი ნა-ცოლ-ებ-ი	ღვინო ცოლ-	წინავითარება წინავითარება
სა - ე	სა-ტანისამოს-ე სა-აბრეშუმ-ე	ტანისამოს- აბრეშუმ-	დანიშნულება დანიშნულება
სა - ო	სა-წვიმ-ო სა-ქათმ-ო	წვიმა ქათამ-	დანიშნულება დანიშნულება
მე - ე	მე-საქონლ-ე მე-ჭორ-ე	საქონელ- ჭორ-	მოსაქმეოება მოსაქმეოება

მო - ე	მო-კბილ-ე მო-ბიძაშვილ-ე	კბილ- ბიძაშვილ-	(ვინმეს ტოლი, კბილა) (ბიძაშვილისავეთ, შორეულ- ლი ბიძაშვილი)
-ა	ვასილ-ა ბილიკ-ა	ვასილ- ბილიკ-	კნინობითობა კნინობითობა
-ელ-ა	გივი-ელ-ა	გივი	კნინობითობა
-იკ-ელ-ა	ნინ-იკ-ელ-ა	ნინო	კნინობითობა
-იტ-ა	გოგ-იტ-ა	გოგი	კნინობითობა
-უტ-ა	ხახ-უტ-ა		კნინობითობა
-ულ-ა	თუნგ-ულ-ა ბარ-ულ-ა (ბარულა თოხი)	თუნგ- ბარ-	კნინობითობა (პატარა თუნ- გი) კნინ. და მსგავსება (მაგა-რი მიწის დასამუშავებელი თოხი)
-იკ-ო	ვას-იკ-ო	ვასო	კნინობითობა
-ია//იე//იი	დავით-ია დავით-ი-ე დავით-ი-ი	დავით- დავით- დავით-	კნინობითობა კნინობითობა კნინობითობა

სახელთა წარმოება ლეიხუმურში

სიტყვაწარ- მოებითი მოდელები	წარმოები სახელი	წარმოებელი ფუძე	სემანტიკა
-ოვან->-ოან >-უან > ჭან > ვან	სახელ-ვან-ი ფერ-ვან-ი დიდრ-ვან-ი	სახელ- ფერ- დიდ-	მქონებლობა მქონებლობა და სიმრავლე მქონებლობა და სიმრავლე
-იერ	ჭკვიერ-ი თავიერ-ი	ჭკუა თავ-	მქონებლობა მქონებლობა („თავიანი“)
უ - ე	უ-მართლ-ე	მართალ-	ხარისხი (უფრო მართა-ლი)
მო -	მო-რგვალ-ო მო-ნედლ-ო მო-რუხვ-ო	რგვალ- ნედლ- რუხ-	ოდნობითი ხარისხი ოდნობითი ხარისხი ოდნობითი ხარისხი
მო - ო-ა // მო - უ-ა // მო-უ-ე	მო-მყრალ-ო-ა მო-ჭარხლ-უ-ე	მყრალ- ჭარხალ-	თვისების მქონებლობა (მცენარის სახელი) თვისების მქონებლობა, მს- გავსება (მცენარის სახე-ლი)
-იერ-ობა	ქვეყნიერ-ობა	ქვეყანა	მთელი ქვეყანა, სამყარო
-ობა	ყან-ობა ხვამლ-ობა ჭრელ-ობა	ყანა ხვამლ- ჭრელ-	ყანაში მუშაობის დრო დროის მონაკვეთი (დღე- ობაა) აბსტრაქტულობა (სიჭრელი)

-ობ-ია	კენჭ-ობ-ია	კენჭ-	თამაშის სახელია (კენჭობანა//კენჭობა)
-ურ	ბად-ურ-ი (ბადური შალი) მიქაუტაძე-ურ-ი >მიქაუტაძო-ურ-ი	ბადე მიქაუტაძე	მსგავსება გათხოვილი ქალის ქალიშვილობის გვარი
ნა - ურ	ნა-ღამ-ურ-ი	ღამე	წინა ვითარება (ღამე ნაქონი, ნამყოფი)
სა - ე	სა-ჩალ-ე სა-წყლ-ე (საწყლე არხი) სა-ჯამ-ე სა-რღმ-ე	ჩალა წყალ- ჯამ- ღრმა	დანიშნულება დანიშნულება დანიშნულება აბსტრაქტულობა
სა - ურ	სა-ღამ-ურ-ი (საღამური ჩასაცმელი) სა-ბეჭ-ურ-ი	ღამე ბეჭ-	დანიშნულება (ღამისთვის განკუთვნილი) დანიშნულება (ჩოხაზე მისაკერებელი, ბეჭებზე გადმოსადები)
სი - ე	სა-ფართ-ე	ფართო	აბსტრაქტულობა
-ა > -ე	იასონ-ე	იასონ-	კნინობითობა
-ელ-ა>ელ-ე	კოწი-ელ-ე ქაქუჩ-ელ-ე	კოწია ქაქუჩა	კნინობითობა კნინობითობა
-ულ-ა>ულ-ე	აბრამ-ულ-ე	აბრაგი	კნინობითობა
-იკ-ე	ბიცოლ-იკ-ე	ბიცოლა	კნინობითობა
-იკ-ა	პატარ-იკ-ა	პატარა	კნინობითობა
-იკ-ელ-ა > -იკ-ელ- ე	ბეს-იკ-ელ-ა ბოშ-იკ-ელ-ე	ბეს- ბოშ- (ბავშვ)	კნინობითობა კნინობითობა
-უკ-ელ-ა > -უკ-ელ-ე	ბოშ-უკ-ელ-ე	ბოშ- (ბავშვ)	კნინობითობა
-იკ-ონ-ა > -იკ-ონ-ე	რაყ-იკ-ონ-ე	რაყ-(რაყდენ)	კნინობითობა
-იკ-უნ-ა > -იკ-უნ-ე	შალ-იკ-უნ-ე	შალვა	კნინობითობა
-იკ-ო	დათ-იკ-ო	დათ-	კნინობითობა
-იკ-ო-ელ-ა > -იკ-ულ-ე	დათ-იკ-ულ-ე	დათ-	კნინობითობა
-ია > -იე	ბონდო-იე	ბონდო	კნინობითობა
-იკ-ია >-იკ-იე// იე// -იკ-იე	სოს-იკ-იე// სოს-იკ-იე		კნინობითობა

სახელთა წარმოება გურულში

სიტყვაწარმოებითი მოდელი	წარმოები სახელი	საწარმოებელი ფუძე	სემანტიკა
სი - ე (ნათ. ბრ.-ში დასმულნაცვალ სახელთან ერთად)	რამ-ი-სი-ლამაზ-ე (< რამ-ის სი-ლამაზ-ე)	ლამაზ-	თანაბრობის ხარისხი
სი - ო (ნათ. ბრ.-ში დასმულ ნაცვალსახელთან ერთად)	რამი-სი-სხ-ო (<რამ-ის სი-სხ-ო)	სხვ(ილ)-	თანაბრობის ხარისხი
სი - ვან-ი (<სი-ოვანი) //სი-ვან-ებ-ი	ამ-ი-სი-სხ-ვან-ი (< ამ-ის სი-სხ-ვან-ი) //ამ-ი-სი-სხ-ვან-ებ-ი	სხვ(ილ)-	თანაბრობის ხარისხი და სიმრავლე
ნა - არ	ნა-წინდ-არ-ი	წინდა	ნახმარი წინდა
ნა - ებ	ნა-კაბ-ებ-ი	კაბა	ნახმარი კაბა
სი - ობა -ობა	სი-ცივ-ობა კაძახ-ობა ლანქრ-ობა	ცივ- კაძახ- ლანქერ-	პერიოდი (როცა ცივა) აბსტრაქტულობა (კაცობა) დროის მონაკვეთი (გაზაფხულზე მდინარეების აღიდების დრო)
-ელ	ასკან-ელ-ი	ასკანა	წარმომავლობა როგორც ვინ- ისე რა-ჯგუფის სახელების (ასკანელი მიწა)
-ეულ	შალ-ეულ-ი	შალ-	კრებითობა
-ეულ-ობა	ჭურჭლ-ეულ-ობა	ჭურჭელ-	კრებითობა
-ფხე // -ხე	ცინცაი-ფხე იმნაი-ფხე	ცინცა(ძე) იმნა(ძე) ან იმნა(იშვილი)	გათხოვილ ქალთა ქალიშვილობის გვარი (ცინცაძის ქალი) გათხოვილ ქალთა ქალიშვილობის გვარი (იმნაძის ან იმნაიშვილის ქალი)
-ა // -ე (<-ა-ი)	თამარ-ა-ი თამარ-ე	თამარ თამარ	კნინობითობა კნინობითობა
-იკა	ივან-იკა ედემ-იკა სიმონ-იკა	ივანე ედემ- სიმონ-	კნინობითობა კნინობითობა კნინობითობა
-უკა	ბეჟ-უკა-ი	ბეჟან-	კნინობითობა

-ელ-ა	კოწი-ელ-ა	კოწია	კნინობითობა
-იკ-ელ-ა	მარ-იკ-ელ-ა დათ-იკ-ელ-ა	მარი დათი	კნინობითობა კნინობითობა
-ია // -იე	ჭოლა-ია ჭოლა-იე ნინო-იე	ჭოლა ჭოლა ნინო	კნინობითობა კნინობითობა კნინობითობა
-იკ-ია// -იკ-იე // -იკ-იი	ზალ-იკ-ია ზალ-იკ-იე ზალ-იკ-იი	ზაალ- ზაალ- ზაალ-	კნინობითობა კნინობითობა კნინობითობა

სახელთა წარმოება აქარულში

სიტყვაწარმოებითი მოდელი	ნაწარმოები სახელი	საწარმოებელი ფუძე	სემანტიკა
-ეულ	კოტრ-ეულ-ი ავად-ეულ-ი	კოტა ავად	მქონებლობა (სიმინდის ტაროიანი) ავადმყოფი
-ის-ეულ	ხორცის-ეულ-ი მამედას-ეულ-ი	ხორც(-ის) მამედა(-ს)	მქონებლობა კუთვნილება
-იერ	ჭკვ-იერ-ი კოხ-იერ-ი სოფლ-იერ-ი	ჭკუა კოხ- სოფელ-	მქონებლობა (ჭკვიანი) მქონებლობა (ქვიანი) წარმომავლობა (სოფლელი)
სი - ოვან > სი - ვან (ნაცვალსახელთან ერთად)	ამ სი-ხოშრ-ვან-ი ამის სი-გძ-ვან-ი	ხოშორ- გრძ(-ელ)-	თანაბრობის ხარისხი (ასე მსხვილები, სქელები) თანაბრობის ხარისხი და სიმრავლე (ასე გრძელები)
-არ	ჩხუტუნ-არ-ი	ჩხუტუნ(-ეთ)	წარმომავლობა (ჩხუტუნეთელი)
-ურ > ურ // -ულ	ზენდილ-ურ-ი აგარ-ულ-ა-ფ	ზენდილ- აგარა	გათხოვილი ქალის წარმომავლობა (ზენდილელი) გათხოვილი ქალის წარმომავლობა (აგარელი)
-ფხე	ინაი-ფხე ჯინჭარა-ფხე	ინა(იშვილი) ჯინჭარაძე	გათხოვილი ქალის წარმომავლობა გათხოვილი ქალის წარმომავლობა
ნა - ალ	ნა-სამ-ალ-ი	სამ-	წილობითი (მესამედი)
მე - ურ	მე-გზ-ურ-ე	გზა	მეგზური გზის მცოდნე, მჩვენებელი
მო - ე	მო-ცხ-ე	ცხ(-ელ)	ხარისხი (მოცხელო)
და - ო	და-შავ-ო	შავ-	ხარისხი (მოშავო)

მოდა - ო	მოდა-მცრე-ო	მცირე	ხარისხი (მომცრო)
-არ	ჩიქუნ-არ-ი	ჩიქუნ(ეთი)	წარმომავლობა (ჩიქუნელი)
-ეთ	დავით-ეთ-ი	დავით	მიკუთვნებულობა (დავითიანი)
-ა	ნარინჯ-ა-მ ჭრელ-ა-მ შაქარ-ა-მ თეთრ-ა-მ	ნარინჯ- ჭრელ- შაქარ- თეთრ-	მსგავსება (ნარინჯისფერი) (საქონლის სახელია) თვისების მქონებლობა (საქონლის სახელია) თვისების მქონებლობა (ვამლის ჯიშია) თვისების მქონებლობა (მსხლის ჯიშია)
-იკ-ა	ხუს-იკ-ა-მ	ხუს(ეინი)	კნინობითობა
-უკ-ა	ხუს-უკ-ა-მ	ხუს(ეინი)	კნინობითობა
-ულ-ა	ნენ-ულ-ა-მ	ნენა	კნინობითობა
-ელ-ა	ლოჯ-ელ-ა-მ	ლოჯ-	კნინობითობა
-ინ-ა	სირ-ინ-ა-მ ლომ-ინ-ა-მ	სირ- ლომ-	კნინობითობა (ჩიტის სახელია) კნინობითობა (სიმინდის ღერდილისაგან დამზადებული ღომი)
-ია	შველ-ია ჩოჩ-ია-მ (ჩოჩო-რი)	შველ- ჩოჩ-	კნინობითობა (საქონლის სახელია) კნინობითობა

სახელთა წარმოება იმერხეულში (კლარჯულში)

სიტყვაწარმოებითი მოდელი	ნაწარმოები სახელი	საწარმოებელი ფუძე	სემანტიკა
-ვან (<ოვან) // -უან // -ვან-ებ-ი (<ოვან-ებ-ი)	დიდ-ვან-ი ერიცახ-ვან-ი პატიტ-უან-ი // პატიტ-უან-ებ-ი	დიდ ერიცახე პატ(არა)	ნიშან-თვისების მქონებლობა და სიმრავლე (დიდები, უფროსები, წინაპრები) ნიშან-თვისების მქონებლობა და სიმრავლე (პატარები, ერთიბეწოები) ნიშან-თვისების მქონებლობა და სიმრავლე (პატარები)
	ინათ-იან-ი	ინათ-	თვისების მქონებლობა (ჯიუტი არაბ. ინათ - სიჯიუტე)

-იან	ფშნილ-იან-ი ხაპირ-იან-ი	ფშნილ- ხაპერ-	მქონებლობა (ყველიანი პუ- რი, ფშნიაი — ფხვეერი ყველი) მქონებლობა (ჭკვიანი, თავიანი)
უ - ო	უ-იშტაჰ-ო უ-კაც-ო	იშტა კაც-	უქონლობა (უმადო, იშტა- არაბ. ჭამის მადა, ხა-ლისი) უქონლობა (უქმრო)
ნა - ებ	ნა-ჭრელ-ებ-ი	ჭრელ-	წინდის სახე (სურათი, ნახატი ან ფიგურა)
სა - ო	სა-გარეთ-ო	გარეთ	დანიშნულება (გარეთ ჩა- საცემელი)
სა - ე	სა-ფხოვრ-ე	ხბო	დანიშნულება (სახბოვრე)
სა - ურ	სა-ბეჭ-ურ-ო	ბეჭ-	დანიშნულება (1. ბეჭზე შემოსადები მსხვილი ჯოხი 2. ბეჭით მოტანილი შეშა) დანიშნულება (ძელი, ჯა- ჭვის ჩამოსაბმელი)
	სა-ჯაჭ-ურ-ი	ჯაჭვ-	
-ობა	კალვ-ობა გონჯ-ობა	კალო გონჯ-	დროის პერიოდი (კალო- ობა) აბსტრაქტულობა (სიავე, სიცუდე)
-ურ-ა	ბათუმურ-ა-ი	ბათუმ-	წარმომავლობა (ვამლის ჯიში)
-ა	ბაირალ-ა-ი	ბაირალ-	მსგავსება (ბაირალის მს- გავსი) მსგავსება (ბუმბულის მს- გავსი, რბილი, ფაფუკი) კნინობითობა (ქალის სა- კუთარი სახელია) მქონებლობა-კნინობითო- ბა (მცენარეა) თვისების მქონებლობა (კევის ფერისა)
	ბუმბულ-ა-ი	ბუმბულ-	
	გულიზარ-ა-ი	გულიზარ-	
	დათვალსხალ-ა-ი (დათვა-მსხალა) კევიფერ-ა-ი	დათვალსხალ- კევიფერ-	
-ელ-ა	ლოჯ-ელ-ა-ი	ლოჯ-	კნინობითობა (ლოჯი კბილი)

სახელთა წარმოება სამცხურ-ჯავახურში

სიტყვაწარ- მოებითი მოდელი	ნაწარმოები სახელი	საწარმოებე- ლი ფუძე	სემანტიკა
-იერ	სინდის-იერ-ი	სინდის-	მქონებლობა

-ოვან (>ვან)	დიდრ-ვან-ი	დიდ-	თვისების მქონებლობა და სიმრავლე (დიდები)
მე - ე	მე-ბად-ე მე-რჯულ-ე	ბადე რჯულ-	ხელობა (მეზადური) რჯულის მიმდევარი
მო - ურ	მო-თა-ურ-ი	თავ-	დანიშნულება
-ურ	აქ-ურ-ი სიდა-ურ-ი მიწ-ურ-ი	აქ სიდა მიწა	წარმომავლობა წარმომავლობა მიწაში გაკეთებული, მიწის
-ელ	რაბათ-ელ-ი	რაბათ-	წარმომავლობა
-ურ-ელ	სადა-ურ-ელ-ი // სადა-ვრ-ელ-ი	სადა	წარმომავლობა (სადაური)
უ - ელ	უ-რიცხვ-ელ-ი მანდა-ურ-ელ-ი	რიცხვ- მანდა	უქონლობა (ურიცხვი) წარმომავლობა (მანდაური)
-ეთ	ობილ-ეთ-ი დედოფლ-ეთ-ი	ობოლ- დედოფალ-	ტოპონიმია ტოპონიმია
სა - ე	სა- თიხ-ე	თიხა	ადგილ-მდებარეობა
სა - ო	სა-ყარაულ-ო	ყარაულ-	ადგილ-მდებარეობა
სა - ურ (სა - ულ)	სა-რთა-ულ-ი		ადგილ-მდებარეობა
ნა - არ (ნა - ალ)	ნა-ვენახ-ალ-ი	ვენახ-	წინავითარება
ნა - ებ (ნა - ევ)	ნა-ზვრ-ევ-ი	ზვარ-	წინავითარება
-ეულ	ვედრ-ეულ-ი	ვედრ-	ადგილ-მდებარეობა
-ნარ (-ნალ)	ლოდ-ნარი	ლოდ-	ადგილ-მდებარეობა (ლოდებიანი ადგილი)
-ობ	მლაშ-ობ-ი	მლაშე	ადგილ-მდებარეობა (მლაშე ნიადაგი)
-ობა	ბეგ-ობა ვაჟიკაც-ობა კალუ-ობა მამლიყვილ-ობა მიმართულ-ობა უსაკმარის-ობა	ბეგ- ვაჟიკაც- კალო მამლიყვილ- მიმართულ- უსაკმარის-	აბსტრაქტულობა აბსტრაქტულობა დროის მონაკვეთი (კალოს გამართვის დრო) დროის მონაკვეთი (მამლის ყვილის დრო) აბსტრაქტულობა აბსტრაქტულობა
ჯერ-// -ჯელ	ორ-სამჯელ	ორ-სამ-	ჯერობა
	გიორგ-ა	გიორგი	კნინობითობა

-ა	ბაგრატ-ა-ი ბილიკ-ა ექვსუდელ-ა	ბაგრატ- ბილიკ- უდელ-	კნინობითობა კნინობითობა მქონებლობა (ექვსუდელიანი)
-ლე	ნინო-ლე ძალო-ლე	ნინო ძალო	კნინობითობა კნინობითობა
-ელ-ა	ერცახ-ელ-ა	ერცახე	კნინობითობა
-უნ-ა	ქალ-უნ-ა	ქალ-	კნინობითობა
-ულ-ა	აჭარ-ულ-ა ჩუნჩხ-ულ-ა	აჭარა ჩუნჩხ-	წარმომავლობა და კნინობითობა (ხილის სახელია) წარმომავლობა და კნინობითობა (ჩუნჩხიდან გათხოვილი)

2.4. სახელწმნათა წარმოების თავისებურებები (დასავლური დიალექტები)

სახელწმნათა წარმოების პრინციპი დასავლურ დიალექტებში რიგ თავისებურებებს მოიცავს, მაგრამ ძირითადად იგი იმავე აფიქსებით გამოიხატება, რომლებიც სალიტერატურო ქართულისათვის არის დამახასიათებელი. ანალიზის პროცესში ძირითადად დგება ორი საკითხი — 1. ფუძის საკითხი, ანუ რა არის აღებული საწყისისა და 2. მიმღობის ფუძედ და მაწარმოებლის საკითხი, ანუ რომელი მაწარმოებლებია ფორმებისათვის გამოყენებული. ამ თვალსაზრისით უნდა აღინიშნოს, რომ მაწარმოებელთა სისტემა, რა თქმა უნდა, საერთოა სალიტერატურო ქართულთან, მაგრამ დიალექტებისათვის დამახასიათებელია მათი გამოყენება სხვა ძირებთან, სხვა ფუძეებთან. ესაა ძირითადი თავისებურება, რომელიც გამოიკვეთება დასავლეთის რეგიონის დიალექტებში სახელწმნათა წარმოების საერთო ნიშნად.

საწყისი მოქმედების სახელადაც განიხილება და იგი არსებითი სახელის ფუნქციის მქონეა წინადადებაში. საწყისის წარმოებაში რამდენიმე საკითხის გამოყოფა შესაძლებელი:

-ილ სუფიქსიანი ფორმები — რაჭულში, გურულსა და იმერულში გვხვდება **-ილ** სუფიქსიანი მასდარები. იგი შეიძლება ენაცვლებოდეს -ნ სუფიქსს ან სხვადასხვა თემის ნიშანსაც. **რაჭული** — *ძებილი, ხადილი, ხვეწილი...* **იმერული** — *დევილი, პატიყილი, ხვერწილი, ყეფილი, ძებილი...* **გურული** — *ზიდილი, მზადლი, სესხილი, ტანჯილი...*

ამ დიალექტებისათვის ასევე დამახასიათებელია **-ნ** სუფიქსიანი ფორმებიც: **თონნა, კოცნა...** შესაძლებელია საწყისისეული **-ნ** სუფიქსი დაიკარგოს და ფორმა მხოლოდ **-ა** მაწარმოებლით იყოს წარმოდგენილი: **შოვა** (<შოვნა)

საწყისის ანალიზისას ცალკე უნდა გამოიყოს იმ ფორმათა წარმოების საკითხი, რომლებსაც ხმოვანმონაცვლეობა, ანუ აბლაუტი, ახასიათებთ. ამ ტიპის ზმნების საწყისად დასავლურ დიალექტებში ძირითადად **-ი** ხმოვნის ვარიანტები დასტურდება, რომლებიც ასევე გართულებულია **-ავ** თემის ნიშნით: **ბზიკვა, ქშინვა, ღრინვა, კრიფვა, კბინვა, ჭელიტვა**. ეს მთავარი მახასიათებელია დასავლურ დიალექტებში სახელზმნების წარმოებისათვის.

დასავლური დიალექტებისათვის ასევე დამახასიათებელია ერთთემიანი ზმნების გაფორმება თემის ნიშნებით, ძირითადად კი **-ავ** თემის ნიშნით: **ტენვა, მოხვეჭვა...** შეიძლება ფორმა **-ებ** თემის ნიშნითაც განიგრცოს: **დასწავლება**.

საწყისის წარმოებაში ცალკე ჯგუფს შეადგენს ის ფორმები, რომლებსაც სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებული თემის ნიშნები აქვთ, ანუ ამ ფორმებში თემის ნიშანთა შენაცვლება ხდება: **-ობ** თემის ნიშანს ენაცვლება **-ავ**: **იმერული — ბურთავი, გორავი, ქაჩავი, კინკლავი, ლოლიავი, შერთობა...**

იშვიათად, მაგრამ იმერულში დასტურდება ისეთი მასდარული ფორმები, რომლებშიც სხვადასხვა კატეგორიის ნიშანი ვლინდება. ასეთ ნიშნად შეიძლება ფორმაში აისახოს ვნებითისეული **-დ** სუფიქსი — **გაჯავრდნა**, ან პირის ნიშანი — **სდევნა, სტანჯვა**.

იმერულ დიალექტში გვხვდება **-ობ** თემის ნიშნით გართულებული **ჩხუბობა** ფორმა. ასევე ამავე დიალექტში ვლინდება **-ინ** მაწარმოებლით გაფორმებული საწყისი — **თხოვინი**, რომელიც **-ილ** მაწარმოებლის ფონეტიკურ ვარიანტად შეიძლება მივიჩნიოთ.

მიმღეობა

სასუბიექტო მიმღეობის ძირითად მაწარმოებლად **მ-/მა-** პრეფიქსი განიხილება. წარმოების პრინციპი დიალექტებშიც იგივეა, რაც სალიტერატურო ქართულში, მაგრამ სხვაობს ფუძის საკითხი. ხშირად მიმღეობური ფუძის აგების პრინციპი დიალექტებში განსხვავებულია და დიალექტურ ნაირგვარობასაც ეს ქმნის. დიალექტურ ფორმებში ხშირადაა შენაცვლებული თემის ნიშანი ან იგი დამატებითაა წარმო-

დგენილი, ასევე სასუბიექტო მიმღეობის წარმოებაში ვლინდება **-ელ** მაწარმოებელი.

იმერული — შემკერველი, გამტენელი, დამთესელი, მრეცხველი, დაშარველი, დაშწერელი...

რაჭული — მხნავი (= მხენელი), მთხელი (=მათხოვარი), მეცარი-ი (=მეცნიერი, გულთმისანი), მდიდარე (= მდიდარი)...

ლენხუმურ დიალექტში სასუბიექტი მიმღეობის მთავარ მაწარმოებლად **მა-** პრეფიქსი ვლინდება: **მაბარავი, მაწერავი, მათესავი, მაჩივარი, მაყივარი, მათოხარი...**

აჭარულისათვის დამახასიათებელია **მ — ალ** მაწარმოებლებით სასუბიექტო მიმღეობის გაფორმება: **გამქარვალი (გამქრობი), მობრუნვალე (მბრუნავი), მგორვალე (მგორავი), გამფრინვალე (ფრინველი)...**

მ-არე: მყოფინარე (მყოფნელი). მხოლოდპრეფიქსული წარმოება: **დამწერი, შემნახი, მაძავი...**

რაც შეეხება საობიექტო მიმღეობას, მისი წარმოებისათვის დიალექტებში გამოიყოფა რამდენიმე პროდუქტიული მაწარმოებელი, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც მნიშვნელოვან თავისებურებას ქმნის ფუძის საკითხი.

საობიექტო მიმღეობის წარსული დროის გადმოსაცემად ყველაზე ხშირად გამოყენებული სუფიქსია **-ილ. იმერული — დაწეილი, ავსილი, ანთილი, გამზადილი, გაცინილი // გაცინული..** ეს ფორმები თემის ნიშნის გარეშეა წარმოდგენილი. ზოგიერთი ფუძე კი შეიძლება თემის ნიშნით იყოს გართულებული: **თესებული, წერებული...** -ილ მაწარმოებელი ასევე პროდუქტიულია **აჭარულში — გაწურვილი, დაღუმპვილი, ავსილი, დამზადილი, დაუთვილი, დაწვილი...** -ულ სუფიქსი: **დაჭირული, დათესული...** წარსული დროის მიმღეობის საწარმოებლად გვხვდება **ნა-**პრეფიქსიანი ფორმები: **ლენხუმური — ნათოხარი... იმერხული — ნათოვინი...**

მომავალი დროის მიმღეობის გავრცელებული მაწარმოებელია **სა-**პრეფიქსი. სალიტერატურო ენისაგან განსხვავებით დიალექტში პრეფიქსული წარმოება უფრო გავრცელებულია. იმერული — **გასათალი, დასახვარი, გადასაყარი, მოსარიდი, წახავალი, გასარები...**

აჭარულში გვხვდება კონტამინაციური ფორმები: **დასასატავლისი, საყოფისი, საკმავისი...**

უარყოფის მიმღეობა **უ-არ, უ-ელ** აფიქსებით იწარმოება. **რაჭული — უცოდარი, დაუღევარი...** უარყოფის მიმღეობის გადმოცემის საკითხში ყველაზე დიდი თავისებურება დასავლურ დიალექტებში არის ის, რომ უარყოფის ფორმები შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ორმაგი

უარყოფის ფორმით: **იმერული** — უგოუთლელი, უდოუჯერებელი, უგოუკეთებელი, უგოუგებარი... სრული ასიმილაციით: **უდუუწერელი, უგუუთლელი...** აჭარული — **უდაუდებელი / უდუდებელი, უდუსვენებელი, უდუნახავი, უდუღეველი, უდუძინებელი, ურუწერიელი, უწუსლელი...**

2.4.1. სახელზმნა

დიალ.	საწყისი		სასუბიექტო მიმღეობა
ც ხ/ წ ჭ ც	ძებლი ხადილი ხვეწილი (-ილ სიფიქსიანი მასდარები)		მ-ხნ-ავი (= მხვნელი) მ-თხო-ელ-ი (=მათხოვა-რი), მ-ცნა-ურ-ი (=მე-ცნიერი), მე-ცარ-ი (=მე-ცნიერი, გულთმისანი) მ-დიდ-არ-ე (=მდიდარი)
	საობიექტო მიმღეობა		
	წარსული დროის	მომავალი დროის	უარყოფის მიმღეობა
	შე-წუხ-ვ-ნ-ილ-ი (=შეწუხებულო), და-ნარჩომი (=დარჩენი-ლი)	სა-ბმ-ურ-ი (=საბე-ლი), სა-მუშა-ე (=სამუშაო), წასრ-ული (<წასლული)	უ-ცოდ-არ-ი (=უცოდინარი), და-უ-ღვე-არ-ი (დაუღვეველი)
დიალ.	საწყისი		სასუბიექტო მიმღეობა
ც ხ/ წ ჭ ც	დევილი, პატიჟილი, ხვერწილი, ყეფილი, ძებლი (ხშირია -ილ სუფიქსიანი მასდარები); ბზიკვა, ქშინვა, ღრინვა, კრიფვა, კბინვა, ჭყლიტვა, ტეხვა, მოხვეჭვა (გართულებული თემა); შერთობა, დასწავლება (თემის ნიშნის შენაცვლება); ბურთავი, გორავი, ქანავი, კინკლავი, ლოლიავი, ქაჩავი, გაჯავრდნა (ვნებითისეული -დ მასდარში); სდევა, სტანჯვა (ობ. პირის ნიშანი მასდარში)		შემკერველი, გამტეხელი, დამთესელი, მრეცხველი, დამბარველი, დამწერელი (მაწარმოებელი -ელ)
	საობიექტო მიმღეობა		
	წარსული დროის	მომავალი დროის	უარყოფის მიმღეობა
	დაწყილი, ავსილი, ანთილი, გამზადილი, გაციინილი/გაცინული (თემის ნიშნის გარეშე); თესებულო, წერებულო (თემის ნიშნით); მოტანული, შემოღობულო, აჭი-	გასათალი, დასასვარი, გადასაყარი, მოსარიდი, წასავალი, გასარები (პრეფიქსული)	უგოუთლელი, უდოუჯერებელი, უგოუკეთებელი, უგოუგებარი (ძიძ. ხონური, სამტრედიული) უდუუწერელი, უგუუთლელი (სრული ასიმილა-

	რული, დაბეჭდული, გათხოული//დადებილი, დასწრებილი (მონაცვლეობს -ილ და -ულ) გათბობილი, გაშრობილი, განმობილი, ჩაქრობილი, დადნობილი, წახთომილი (მ-არ ნა-ცვლად -ილ)	წარმოება)	(კით)
დიალ.	საწყისი		სასუბიექტო მიმღეობა
ი ნ ე ნ ე ნ			მებარავი, მაწერავი, მათესავი, მაჩივარი, მაყივარი (ა პრეფიქსიანი) მათონხარი, მაჩივარი (ა-პრეფიქსით)
	საობიექტო მიმღეობა		
	წარსული დროის	მომავალი დროის	უარყოფის მიმღეობა
	ნათონხარი	სათონხარი	
დიალ.	საწყისი		სასუბიექტო მიმღეობა
ე ნ ე ნ ე ნ	ზიდილი (ზიდვა) მზადილი (მზადება) სესხილი (სესხება) ტანჯი // ტანჯილი დავი // დავილი		
	საობიექტო მიმღეობა		
	წარსული დროის	მომავალი დროის	უარყოფის მიმღეობა
	კმული, წასრული, შეკერული	გადასაყარი, გასაზარდი, დასასვარი, დასაშალი	
დიალ.	საწყისი		სასუბიექტო მიმღეობა
ი ნ ე ნ ე ნ			მეგზური მეხეური (ხეზე ამსვლელი); გამქარვალი (გამქრობი); მობრუნვალე (მბრუნავი); მგორვალე (მგორავი); გამფრინვალე (ფრინველი)

		მყოფინარე (მყოფნელი) დამწერი, შემნახი, მა- ძაგი (პრეფიქსული)	
	საობიექტო მიმღეობა		
	წარსული დროის	მომავალი დროის	უარყოფის მიმღეობა
	გაწურვილი, დაღუმბვი- ლი, დაჭირული, დათე- სული, ავსილი, დამზა- დილი, მოსტრილი, და- უთვილი (დაუთოვებუ- ლი), დაწვილი, დაჭი- რული	მოსაჭმელო (კონბულიტა- მინ.), დასას- ტავლისი, სა- ყოფისი (-ის სუფიქსი) საკმავისი (კონტ.)	უდაუდებელი/უდუდე- ბელი, უდუსვენბელი, უდუნახავი, უდუღევე- ლი, უდუძინებელი, უწუწერელი, უწუსლე- ლი (ნოდ., ნიჟ.)
დიალ.	საწყისი		სასუბიექტო მიმღეობა
ც ნ/ ე მ ე ბ ე ნ ი	ჩხუბობა, თხოვინი		გამფრინვალე
	საობიექტო მიმღეობა		
	წარსული დროის	მომავალი დროის	უარყოფის მიმღეობა
	ნათხოვინი, გაკოჭვილი, ავსილი		

2.5. მიმღეობა აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში

მიმღეობები დერივაციული ლექსიკის ის ნაწილია, რომელსაც მოქმედების აღმნიშვნელ სახელებთან აქვს ორგანული კავშირი, ანუ მოქმედების აღმნიშვნელ სახელთაგან იწარმოება, რომელიც ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში „მასდარის“ სახელითაა ცნობილი და რომელიც მიმღეობასთან ერთად „სახელზმნათა“ სემანტიკურ ჯგუფში ერთიანდება. ე. ი. იგი სუბსტანტივია, მაგრამ, ამავე დროს, აქვს ზმნური ნიშნებიც, უპირველეს ყოვლისა ის, რომ იგი მოქმედების აღმნიშვნელი სიტყვაა. საუბრობენ მასდარის წარმოებაზე. მაგრამ მასდარი არ არის რაიმე სხვა ფუძისაგან ნაწარმოები. იგი თვითონაა საწარმოებელი ფუძე წარმოქმნილი (არაძირეული, მოტივირებული) სუბსტანტივებისა და ადიექტივებისა.

სწორედ ნაზმნარ, ანუ მასდარისგან ნაწარმოებ ადრექტივებს წარმოადგენს მიმღეობა. ფორმალურად იგი სამ სტრუქტურულ ჯგუფს ქმნის: კონფიქსური ანუ პრეფიქს-სუფიქსური წარმოებისა, პრეფიქსული და სუფიქსური. ეს წესი უნივერსალურია როგორც სალიტერატურო ქართულს, ისე მთელი დიალექტოლოგიური სპექტრისათვის. რაც შეეხება სემანტიკურ მიმართებებს, აქ მიმღეობები ორ ძირითად ნაწილად განიყოფებიან: აქტიურნი და პასიურნი. აქტიური სემანტიკისაა კონფიქსური მიმღეობები. პასიურ ჯგუფს კი ქმნიან ოდენ პრეფიქსულები და ოდენ სუფიქსურები. თავის მხრივ აქტიურ მიმღეობებში გამოიყოფა სუბიექტური მიმართებისა და ობიექტური მიმართების ჯგუფები. სუბიექტური მიმართებისაა **მ-//მა-** — თავსართითა და **-ელ** ბოლოსართით ნაწარმოები მიმღეობები ე. ი. **მ(ა) — ელ** კონფიქსური ჯგუფი, ხოლო ობიექტურ მიმართებას აჩვენებს **სა — ელ** კონფიქსური ჯგუფი. ასე რომ, ერთი და იმავე მასდარისგან ნაწარმოები აქტიური მიმღეობები სუბიექტურ-ობიექტური მიმართებების თვალსაზრისით ასეთ სურათს წარმოგვიდგენს: მასდარი **შენება, მ(ა)-შენებ-ელ-ი** — ის, ვინც აშენებს, — სუბიექტური მიმართება და **(ა)სა-შენებ-ელ-ი** — ის, რაც უნდა ააშენონ — ობიექტური მიმართება; მასდარი **ჭამა, მ-ჭამ-ელ-ი** — ის, ვინც ჭამს, — სუბიექტური მიმართება და **სა-ჭამ-ელ-ი** — რასაც ჭამენ — ობიექტური მიმართება.

რაც შეეხება პასიურ მიმღეობებს, იმავე მასდარებისაგან ნაწარმოები მიმღეობების სტრუქტურულ-სემანტიკური სურათი ასეთი იქნება: **ნა-შენებ-ი**, შენების შედეგი, არ ჩანს არც სუბიექტი, ვინც აშენა და არც ობიექტი, რაც აშენეს. ე. ი. სუბიექტურ-ობიექტური მიმართებების თვალსაზრისით ნეიტრალურია. ეგვევ მიმართებები ჩანს, ანუ არ ჩანს მიმართებები მიმღეობაში **აშენებ-ულ-ი**. ესეც სუბიექტურ-ობიექტური მიმართებების თვალსაზრისით ნეიტრალურია. ცალკე ჯგუფს ქმნის სტატიკური შინაარსის მასდარებისგან — **წოლა, დგომა, ჯდომა, ძილი, ფიქრი** და ა. შ. ნაწარმოები მიმღეობები: **მ-წოლ-არე, მ-დგომ-არე, მ-ჯდომ-არე, მ-ძინ-არე, მო-ფიქრ-ალი** და ა. შ. ესენი სტრუქტურული თვალსაზრისით აქტიურ მიმღეობებს მიეკუთვნებიან, ხოლო სემანტიკური მიმართებების თვალსაზრისით პასიურთა ჯგუფში ერთიანდებიან.

როგორც ვთქვით, ზოგადად მიმღეობათა ეს სტრუქტურულ-სემანტიკური მიმართებები ერთიანია, უნივერსალურია მთელი ქართული ენისათვის თანამედროვე სინქრონიულ ჭრილში. ერთმანეთისგან არ სხვაობს სალიტერატურო ენა და ბარის დიალექტები. ვარიანტულ განსხვავებებს ვხედავთ მხოლოდ მთის დიალექტებში, განსაკუთრებით

თუმ-ფშავ-ხევსურულში, სადაც დიალექტური თავისებურებები დასტურდება როგორც მაწარმოებელ აფიქსებში, ისე სემანტიკურ მიმართებებში. ყველაზე თვალსაჩინო თავისებურებას ავლენს აქტიურ მიმღეობათა როგორც საწარმოებელი აფიქსები, ისე მიმღეობათა წარმოების სტრუქტურული აგების წესი. **მ(ა)–ელი**-ს ადგილზე აქ **მ(ა) – ე** კონფიქსი გვაქვს. მიმღეობის წარმოებისას მასდარს ეხსნება თემის ნიშანი, მისი მოქმედების სახელად მადეტერმინებული ელემენტი და ასე დაერთვის მიმღეობის მაწარმოებელი **მ – ე**. მასდარი **აშენება**, მიმღეობა ბარის დიალექტებში – **ა-მ-შენებ-ელი**, მთის დიალექტებში **ა-მ-შენ-ე; გაკეთება – გა-მკეთებელი – გა-მ-კეთ-ე**.

გავიხსენოთ ვაჟა-ფშაველა: მთელის ქისტეთისა **ამომგდე** („სტუმარ-მასპინძელი“); **მამხსენე** არა მრჩებაო („მწყემსის ანდერძი“); მიჭმიეთ ბროლას, თეოზე **მეეფესა** (იქვე). თუმურ დიალექტში **ძახება** მიცვალებულის მოხსენიებას ნიშნავს. შინ **მძახე** გაწყვეტილი – ოჯახში მომხსენიებელგათავებულია. ასევე ხევსურულში: **გაჯავრება – გამჯავრე; თენება – ღამის მთენე; დულება – ლუდის მდულე**.

არის კიდევ მიმღეობის ადიექტივაციასთან დაკავშირებული უაღრესად ნიშანდობლივი წესი, რაც უცხოა ბარის დიალექტებისათვის და მხოლოდ მთის დიალექტებს ახასიათებს. ჩვეულებრივ, აქტიური მიმღეობები მსაზღვრელ სახელებად გამოიყენება აქაც, მაგრამ აგრეთვე ადვილად ხდება ამ ზმნური ადიექტივების გასუბსტანტივება, ასე მაგალითად, **მჭამელი** ადიექტივია და ის განსაზღვრებად შეიძლება ახლდეს სახელს: **მჭამელი** პირუტყვი, **მჭამელი** ძროხა, მაგრამ მიმღეობის ამავე ფორმას თუმურში კიდევ ორი მნიშვნელობა აქვს და ამ მნიშვნელობებით იგი სუბსტანტივია: ერთი მნიშვნელობით იგი კანის დაავადებაა, ე.წ. ეგზემა, ხოლო მეორე მნიშვნელობით ოჯახის წევრსაც აღნიშნავს. საჭმელი თუმურ დიალექტში პირუტყვის საკვებია, ჩალა-თივა. მაგრამ თუ ამ მიმღეობებს დაურთავთ სპეციალურ მაადიექტივებულ სუფიქს **-ა-ს**, იგი ისეთ ადიექტივად იქცევა, რომელიც აუცილებლად თავის გვერდით საზღვრულსაც გულისხმობს **მჭამელაჲ ფურ, საჭმელაჲ ზოკო** და, რაც მთავარია, ამ მიმღეობურ მსაზღვრელებს სუბსტანტივებად ვერასოდეს გამოვიყენებთ.

ეგვევ თვისება ახასიათებს **-ა** ბოლოხმოვნიან ზედსართავ სახელებსაც. ამ დაბოლოების გარეშე ადიექტივები შეიძლება სუბსტანტივებად იქნენ გამოყენებულნი, მაგრამ თუ მათ **-ა** მაწარმოებელს დავურთავთ, ისინი მხოლოდ მსაზღვრელად გამოიყენებიან.

აქედან ერთი დასკვნაც გამომდინარეობს: **-ა** სუფიქსური მორფემის ერთი ძირითადი ფუნქცია ადიექტივაციაა.

მიმღეობა თუშურში

სიტყვა-წარმოების მოდელი	მიმღეობა	მასდარი	სემანტიკური მიმართება
მ — ელწ	მ-ჰამ-ელწ მ-ჰრ-ელწ (ა)მ-შენებ-ელწ	ჰამა ჰრა (ა)შენება	სასუბიექტო (ვინც ჰამს) სასუბიექტო (ვინც, რაც ჰრის) სუბიექტური (ვინც ააშენებს), ვისაც ააშენება შეუძლია)
მ — ელაცწ	მ-ჰამელაცწ მ-ჰრ-ელაცწ (ა)მშენებ-ელაცწ	ჰამა ჰრა აშენება	სუბიექტური (ვინც ჰამს, ჰამის მოყვარული) სუბიექტური (რაც კარგად ჰრის) სუბიექტური (ვინც ააშენა, კონკრეტული რაიმე)
სა — ელწ	სა-ჰმ-ელწ სა-ჰრ-ელწ (ა)სა-შენებ-ელწ	ჰამა ჰრა (ა)შენება	ობიექტური (რაც უნდა ჰამონ; პირუტყვის საკვები) ობიექტური (რაც უნდა გაიჰრას; ჰრის იარაღი) ობიექტური (რაც უნდა ააშენდეს, ააშენონ)
სა — ელაცწ	სა-ჰმ-ელაცწ სა-ჰრელ-აცწ	ჰამა ჰრა	ობიექტური (რაც იჰმება, საჰმელად ვარგა) ობიექტური (რაც იჰრება, ადვილად ჰრადი)
სა — ელაცწ	სა-სმ-ელაცწ	სმა	ობიექტური (რაც ისმება; სამელად ვარგისი)
ნა —	ნა-ძრავი ნა-ჰარწ ნა-ჯავწ	ძრვა ჰრა გაჯავა	ნეიტრალური (რაც იძვროდა; მიწა, რომელიც იხვნებოდა) ნეიტრალური (რაც იჰრებოდა; ჰრილობა) ნეიტრალური (რაც გაიჯავა)
— ულწ	აშენებ-ულწ (გა)ზდ-ულწ (გა)ჰიმ-ული	(ა)შენება (გა)ზდვა (გა)ჰიმვა	ნეიტრალური (რაც აშენდა) ნეიტრალური (რაც გაიზდო) ნეიტრალური (რაც გაიჰიმა)
მ — ე	მ-სწავლ-ე გა-მ-ჰრ-ე გა-მ-რიგ-ე მ-ძახ-ე	სწავლება გაჰრა (სამართლის ქნა) გარიგება (საზოგად მართვა) ძახება (შენდობის თქმა)	სუბიექტური (ვინც ასწავლის) სუბიექტური (ვინც ჰრის, სწორ სამართალს იძლევა) სუბიექტური (ვინც არიგებს) სუბიექტური (ვინც უძახებს — შენდობას ეტყვის)

მო-მ- მო-მ-აყ	მო-მ-ველაგვ მო-მ-ველაგ-აყნ მო-მ-ქსოვნ მომქსოველნ მო-მ-ქსოვ-ელ- აყნ	მოწველა (პოვნა) მოხველვად მოქსოვად მოქსოვად	სუბიექტური (ვინც მოჰყვე- ლავს, იპოვის) სუბიექტური (ვინც მოწველა რალაც) სუბიექტური (ვინც მოქსოვს, მოქსოვა შეუძლია) სუბიექტური (ვინც მოქსოვა რალაც)
მო-სა — მო-სა — აყ	მო-სა-ველაგვ გულ-მო-სა- ველაგ-აყნ	მოწველვად გულ-მოწვე- ლვად	ობიექტური (რაც უნდა მო- ველონ) ობიექტური (გულის საპოვ- ნელი, სასიამოვნო)
სა — ო	სა-წუხილ-ო სა-ჩოთირ-ო მი-სა-ნდ-ო	წუხილი ჩოთირი მი-ნდობა	ობიექტური (რაზეც წუხან) ობიექტური (რაც ეჩოთირებათ) ობიექტური (ვისაც ენდობიან)

მიმღეობა ხევსურულში

სიტყვა- წარმოების მოდელო	მიმღეობა	მასდარი	სემანტიკური მიმართება
მე — ურ	მე-ხვეწ-ური	ხვეწნა	სუბიექტური (ვინც ეხვეწება, მთხოვნელი)
მო — ური	მო-ნატ-ური მო-ცად-ური	ნატვრა ცდა	ობიექტური (ვისაც ენატრება) ობიექტური (რასაც ცდილობს)
ნა-	ნა-რჩომ-ი ნა-ხეჩ-ი	დარჩომა ხეჩა	ნეიტრალური (რაც დარჩა) ნეიტრალური (რაც დაიხეჩა)
სა — ელი	სა-ტირ-ელი სა-ქნ-ელი	ტირილი ქნა	ნეიტრალური (ტირილის ღირსი) ნეიტრალური (რაც უნდა იქნეს)
სა — ური	სა-ნდა-ური სა-ნატ-ური	ნდობა ნატვრა	ნეიტრალური (ნდობის ღირსი) ნეიტრალური (ნატვრის ღირსი)
მ- — -ელ	მ-ხოიშნებ-ელი მ-ხოიშნ-ელი მ-წყალობ-ელი	ხოიშნება (შენდობა, წყალობა) — „ — წყალობა	სუბიექტური სუბიექტური სუბიექტური
მე-	მე-შველი	შველა	სუბიექტური
მ- — ე	მ-ძახ-ე მ-თენ-ე მ-რიგ-ე გა-მ-ჯავრ-ე გა-მ-გორ-ე მ-დულ-ე	ძახება თენება რიგება გაჯავრება გაგორება დულება	სუბიექტური სუბიექტური სუბიექტური სუბიექტური სუბიექტური სუბიექტური

მ-	და-მ-ჩუმებ-ი შა-მ-ტყობიებ-ი შა-მ-წევ-ი და-მ-ფასავ-ი და-მ-კრავ-ი მა-მ-კლავ-ი	დაჩუმება შატყობიება შაწევა დაფასება დაკრვა მაკლვა	სუბიექტური სუბიექტური სუბიექტური სუბიექტური სუბიექტური სუბიექტური
სა — ელ	სა-ტირ-ელი სა-ქნ-ელი სა-ვწვ-ელ	ტირილი ქნა ვწვა	ობიექტური (ვინც უნდა იტირონ) ობიექტური (რაც უნდა ქნან) ობიექტური (რასაც ვწავენ)
სა — არი სა — ალ	საქურდ-ალი სა-ხუც-არი	ქურდობა ხუცობა	ობიექტური (რაც უნდა იქუ- რდონ) ობიექტური (ლოცვა, რაც უნდა იხუცონ)
სა — ო	სა-ხუც-ო სა-შიშ-ო გა-სა-გ-ო გა-სა-თა-ო	ხუცობა შიში გაგება გათავება	ობიექტური (რითაც უნდა იხუ- ცონ) ობიექტური (სახიფათო, საშიში) ობიექტური (რაც უნდა გაიგონ) ობიექტური (რაც უნდა გაა- თავონ)
სა — ავ-ი	სა-ხათრ-ავ-ი სა-ფიც-ავ-ი	დახათრება ფიცვა	ობიექტური (რასაც ეხათრე- ბა, ერიდება) ობიექტური (რასაც იფიცავს)
მა — ე	მა-ცნ-ე მა-ვწ-ე	ცნობება ვწება	სუბიექტური (ვინც აცნობებს) სუბიექტური (ვინც ავწებს)
მა — ური მა — ული	მა-ძახ-ური მა-არ-ული	ძახება სიარული	სუბიექტური (ვინც უძახის) სუბიექტური (ვინც დადის)

მიმღეობა ფშაურში

სიტყვაწა- რმოების მოდელი	მიმღეობა	მასდარი	სემანტიკური მიმართება
მ — ე მე — მ	მა-მ-გონ-ე ამო-მ-გდ-ე გა-მ-კეთ-ე მე-ნდომ-ე	მოგონება ამოგდება გაკეთება ნდომა	სუბიექტური (ვინც მოიგონებს) სუბიექტური (ვინც ამოგდებს) სუბიექტური (ვინც გააკეთებს) სუბიექტური (ვისაც უნდა)
მ-, მე-	მე-რჩოლ-ი მე-შველ-ი მ-ქონ-ი	რჩოლა შველა ქონა	სუბიექტური (ვინც ერჩის) სუბიექტური (ვინც შველის) სუბიექტური (ვისაც აქვს)
სა — არ	სა-ზიზღ-არი სა-ცოდ-არი სა-ხვეწ-არი	ზიზღება შეცოდება ხვეწა	ობიექტური (რაც ეზიზღებათ) ობიექტური (რაც ეცოდებათ) ობიექტური (რასაც ეხვეწებიან)
სა — ელი	სა-რჩევნ-ელი	რჩევა	ობიექტური (რასაც არჩევენ)

	სა-ცინ-ელი და-სა-წერ-ელი	სიცილი დაწერა	ობიექტური (რაზეც იცინიან) ობიექტური (რაც უნდა დაწერონ)
სა —	სა-ვალი სა-მყოფი	სვლა ყოფნა	ობიექტური (გზა, რაც უნდა გაიარონ) ობიექტური (ყოფნის საშუალება)
-ილი	გაჯდ-ილი შანახ-ილი ჩათუთქვ-ილი	გაჯდომა შანახვა ჩათუთქვა	ნეიტრალური (ის ვინც გახდა ნეიტრალური (ის, რაც შენახ- ული იქნა) ნეიტრალური (ის, რაც ჩაი- თუთქა)
-ული	გადაუგონ- თებ-ული დასუფთა- ული დაბად-ული	გადაუგონთე ბა დასუფთავება დაბადება	ნეიტრალური (ვინც გადაუ- გონთდა) ნეიტრალური (რაც დასუფ- თავდა) ნეიტრალური (ვინც, რაც და- იბადა)
ნა-	ნა-ჭარი ნა-გაზი	ჭრა დაგაზვა	ნეიტრალური (ჭრის შედეგი. ჭრილობა) ნეიტრალური (რაც დაიგაზა)
მ — არე	მ-წოლ-არე მ-ჯდომ-არე	წოლა ჯდომა	ნეიტრალური (ვინც წევს) ნეიტრალური (ვინც ზის)

მიმღობა მოხეურში

სიტყვა- წარმოების მოდელი	მიმღობა	მასდარი	სემანტიკური მიმართება
მე—ე	მე-ნადირ-ე	ნადირობა	სუბიექტური (ვინც ნადი-რობს)
მო-	მო-ვნავ-ი	ვნავა	სუბიექტური (ვინც ვნავს)
მა-	მა-თქვამ-ი	თქმა	სუბიექტური (ვინც „თქვამს“, იტყვის)
სა—ური	სა-ვნა-ური	ვნავა	ობიექტური (ის, რაც უნდა მოივნას)
ს(ა)—ელი	გა-ს(ა)-კიდ-ელი გა-ს(ა)-ტეხ-ელი გა-სა-ზდ-ელი	გაკიდება გატეხვა გაზდა	ობიექტური (რაც უნდა გაი- კიდოს) ობიექტური (რაც უნდა გატე- ხონ) ობიექტური (რაც უნდა გა- ზარდონ)
სა — ო	გა-სა-მრჯელ-ო	გარჯა	გარჯის საფასური

3. ნაწილაკ-მორფემოიდები, მათი ფონეტიკური ვარიანტები და სემანტიკური ფუნქციები ქართული ენის დიალექტებში
(აღმოსავლური და დასავლური დიალექტების მიხედვით)

3.1. ნაწილაკ-მორფემოიდთა სისტემა ქართული ენის დიალექტებში

ნაწილაკთა სისტემა ქართულ ენაში საკმაოდ მდიდარი და ფუნქციურად დატვირთულია. ზოგჯერ ნაწილაკი გვევლინება სხვადასხვა გრამატიკული კატეგორიის წარმოების დამატებით საშუალებად, ზოგჯერ კი მისი ფუნქცია გარკვეული სემანტიკური კატეგორიის გამოხატვას ემსახურება. ეს უკანასკნელი თანამედროვე ქართული ენის მონაცემების ახლებურად გაანალიზებას მოითხოვს. ამის მაგალითად გამოდგება მოდალობის კატეგორიის ანალიზი, რომლის გამოხატვის ერთ მთავარ საშუალებას, კილოსთან ერთად, სწორედ ნაწილაკი წარმოადგენს. ნაწილაკთა სისტემის შესწავლა უკავშირდება არა მხოლოდ თავისთავად ნაწილაკთა ფუნქციურ-სემანტიკურ ანალიზს, არამედ გულისხმობს გარკვეული სემანტიკური კატეგორიების გამოვლენას ენაში და მათ ფუნქციურ-პრაგმატულ ანალიზსაც.

დიალექტებში ნაწილაკთა სისტემა, რა თქმა უნდა, იმეორებს საერთო ქართული ენის სისტემას, მაგრამ როგორც დამოუკიდებლად არსებული ენობრივი ქვესისტემები, ისინი ასევე მოიცავენ ისეთ ნაწილაკ-მორფემოიდებსა და ელემენტებს, რომლებიც სალიტერატურო ქართულში არ არსებობს. ამდენად, დიალექტთა მონაცემები ენის ფუნქციონირებისა და განვითარების ტენდენციებისათვის მნიშვნელოვნად გასათვალისწინებელი მასალაა.

ქართული ენის დიალექტებში მოიპოვება ისეთი ნაწილაკები, რომლებიც სალიტერატურო ქართულისათვის აღარაა დამახასიათებელი; ასევე ვლინდება სალიტერატურო ქართულისაგან არა მხოლოდ ფონეტიკურად განსხვავებული ვარიანტები, არამედ სემანტიკურად განსხვავებული ფუნქციის მქონე ელემენტებიც. ამის გათვალისწინებით, ნაწილაკ-მორფემოიდთა სისტემა ქართული ენის დიალექტებში მრავალფეროვან და საინტერესო მასალას იძლევა.

ნაწილაკ-მორფემოიდთა საფუძვლიანი ანალიზისათვის მნიშვნელოვანი მხარეა მათი სემანტიკური ფუნქციის შესახებ მსჯელობა. დიალექტთა მონაცემების მრავალფეროვან და მრავალფუნქციურ მასალაში რამდენიმე სემანტიკური ჯგუფის გამოყოფაა შესაძლებელი. ეს სემანტიკური ჯგუფები და მათი შემადგენელი ნაწილაკები შეიცავენ ისეთ მახასიათებლებს, რომლებიც უკავშირდება მთქმელის მიერ ფაქტთა და მოვლენათა მისეულ აღქმასა და შეფასებას; ეს კი შესაძლებლობას იძლევა ისინი მოდალობის კატეგორიის გამომხატველ ენობრივ საშუალებებად მივიჩნიოთ. მათი ანალიზი ორმხრივი შედეგების მომცემია: ერთი მხრივ, იკვეთება ცალკეულ დიალექტებში გამოვლენილი ნაწილაკები და მათი სემანტიკური ფუნქციები, ხოლო მეორე მხრივ, აღიწერება მოდალობის კატეგორიის გამოხატვის ენობრივი საშუალებები ქვესისტემებში, ანუ დიალექტებში. საბოლოოდ კი, ეს ყოველივე საშუალებას მოგვცემს ვიმსჯელოთ მოდალობის კატეგორიის გამომხატველი ზოგადი სისტემის შესახებ ქართულ ენაში.

ქართული დიალექტების მონაცემთა გათვალისწინებით შემდეგი სემანტიკური ჯგუფების გამოყოფაა შესაძლებელი:

* * *

კითხვითობა. ქართული ენის განვითარების გარკვეულ ეტაპზე, კერძოდ, ძველ ქართულში, კითხვის გამომხატველ ელემენტად გვევლინება **-ა** ნაწილაკი. (ა. შანიძე, ე. ბაბუნაშვილი, მ. ფალავა). თანამედროვე ქართულისათვის იგი მხოლოდ რამდენიმე დიალექტში გვხვდება. უმეტესად ზმნას ერთვის და გამონათქვამს კითხვის მნიშვნელობას ანიჭებს. ზოგადად წინადადებაში კითხვით სიტყვასთან ერთად **-ა** ნაწილაკის არსებობა მიუთითებს მის დასუსტებაზე, თუმცა აღმოსავლეთის დიალექტებში მისი არსებობა მას კვლავ ენობრივად აქტიურ ელემენტად წარმოადგენს. **ხევსურულ** დიალექტში იგი **-ა** სახით გვხვდება, თუმცა მას შეიძლება **-ე** ელემენტიც დაერთოს: **„ცოდვა არ ასა?“, „გაკსონს-ა-ე?“ — გახსოვს? „წა-ვიდ-ეს-ა-ე-ვ?“ — წავიდნენო? ფშაურსა და თუშურ** დიალექტებშიც ანალოგური ვითარებაა — კითხვითობის **-ა** ნაწილაკი დაერთვის ზმნას. ინგილოურში კი შეიძლება კითხვითი წინადადება **-ა** ნაწილაკითაც დადასტურდეს და **-ა** ნაწილაკის გარეშეც: **„სა მიდი-ა? // სა მიდი?“** მნიშვნელოვანია ის, რომ თუ არაა კითხვითობის **-ა**, მაშინ ხმოვანი გრძელდება. ეს საკითხი კითხვითი წინადადების მახვილს უკავშირდება. აღსანიშნავია, რომ მახვილი ძველსავე ქართულში მოუდიოდა არა კითხვითობის **-ა** ნაწილაკს, არამედ მის წინა პოზიციაში მყოფ ხმოვანს. სწორედ ამას უნდა განეპირობებინა ქარ-

თულში -ა ნაწილაკის დაკარგვა. ინგილოურ დიალექტში კი წინა ხმოვნის სიგრძე სწორედ -ა ნაწილაკის არარსებობაზეა დამოკიდებული. გარდა მთის დიალექტებისა, კითხვითობის -ა გვხვდება რაჭულშიც — **„მოდინარ-ა?“**

კითხვითობის სემანტიკაში შეიძლება განვიხილოთ **ჩაკითხვის** ნაწილაკიც. ჩაკითხვა მთქმელის დამოკიდებულების გამომხატველია. იგი შესაძლოა გულისხმობდეს დამატებითი ინფორმაციის მიღების შესაძლებლობას ან სურვილს, როგორც ვერგაგების, ასევე ინფორმაციის შესვების საჭიროების შემთხვევაში. **გურულ** დიალექტში ამ შინაარსის გამოსახატავად გამოიყენება **თუ** ელემენტი, რომელიც, გარდა სხვა ფუნქციებისა, გურულ დიალექტში ამ სემანტიკასაც ითავსებს: **„გუუ-კეთე, თუ?“**

* * *

დადასტურებითობა. დადასტურებითობის სემანტიკა გულისხმობს საკუთარი გამონათქვამისადმი მკვეთრად დადებითი დამოკიდებულების გამოხატვას. დადასტურებითი ნაწილაკები საკუთარი ხედვისა და პოზიციის გამაძლიერებელი საშუალების ფუნქციური დატვირთვით ვლინდება წინადადებაში. დიალექტებში ამ სემანტიკის გამოხატვის ერთ-ერთ მთავარ საშუალებად შეიძლება მივიჩნიოთ **-ქვე/-ქე** ნაწილაკები. ეს ნაწილაკი გვხვდება როგორც აღმოსავლეთის, კერძოდ, ხევსურულ, ისე დასავლეთის დიალექტებში, კერძოდ, რაჭულში, ლეჩხუმურსა და იმერულში. ეს იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ იგი საერთო ქართული მოვლენაა. რაჭულში ზოგჯერ მისი მნიშვნელობა იზრდილება და იგი წინადადებაში შესაძლოა დადასტურებითობის მკვეთრი სემანტიკის გარეშეც იყოს გამოყენებული.

ხევსურული — **„თივას ქვე მივსცემავ.“** **„ქვე არ გუთხარ?“** (ა. ჭინჭარაული)

რაჭული — **„ქვემც აჩუქეს ხმალი“** **„ქვე რა იყო?“** **„ქალი ლამაზი ქვე იყო.“**

„ვეზირს ქვე უკვირს.“ **„გოგომ ქვე რა იცოდა.“** **„ქვე ხვარ გაგუდა?“** **„ქი არ გეიპარა ეს ქალი?!“** **„ქვეც აკეთებს, ქვეც აცნობს, ქვეც რეცხამს.“**

ლეჩხუმური — **„ქვე დავრჩით.“** **„ქვე რა უნდოდა?“** **„ურემი ქვე სა იყო?“**

გურული — **„ქი მივა.“**

ნაწილაკი აბა განსხვავებული სემანტიკით ვლინდება კითხვითსა და ძახილის წინადადებაში. კითხვითი ინტონაციით წარმოთქმისას მას სწორედ დადასტურებითობის ფუნქცია ენიჭება:

იმერული — **„გააკეთე? — აბა არა? (კითხვითი ინტონაცია)“**

ლენხუმური — „გააკეთე? — აბა არა? (კითხვითი ინტონაცია)
სრულიად განსხვავებულია მისი სემანტიკა ძახილის წინადადებაში. იგი ამ შემთხვევაში უარყოფის სემანტიკას გამოხატავს:

იმერული — „გააკეთე? — აბა! (ძახილის ინტონაცია)
გარდა განხილული ნაწილაკებისა, დადასტურებითობას გამოხატავს ნაწილაკები: **დასტურ, ჰაგრე, ბა, და:**

გურული — „დასტურ ასეა!“
აჭარული — „ჩვენსა არ ამოხვალ, ბიძავ? — ჰაგრე!“ (=კი, ამოვალ) „საწყალს თლა გააყვენ შინაურები, ბა!“ „მოვალ-და!“
დიალექტებში ასევე ვლინდება დადასტურებითი **ხომ > ხუმ // ხუ** და **ხოდე / ჰოდე / ჰოდედა / ხოდედა** ნაწილაკები.

ცალკე დგას მოხეური დიალექტის მონაცემი, რომელიც თუ ფორმის დადასტურებითობის სემანტიკით გამოყენების შემთხვევად შეიძლება განვიხილოთ და ავლენს მის დამატებით კიდევ ერთ სემანტიკას:

მოხეური — „იმ მთიულს ცხენი თუ (=ხომ) არ ჰყვანდა?“
დადასტურებითობის სემანტიკას შეიძლება კიდევ ახლდეს გარკვეული დამატებითი შინაარსიც:

კითხვით-დადასტურებითი: მოხეური — „მოდის განა?“
დადასტურებითი, წაქეზება: რაჭული — „აბა, მითხარი..“
დიალექტებში დადასტურებითობის შინაარსი სხვადასხვა საშუალებით გადმოიცემა, რაც აშკარად მიუთითებს ენაში ამ სემანტიკის აქტიურ ფუნქციონირებაზე.

* * *

უარყოფა. ქართულ ენაში უარყოფის მეტად თავისებური სისტემა ვლინდება, რაც გულისხმობს ნეიტრალური ან კატეგორიული უარყოფის, შესაძლებლობის უარყოფისა და ბრძანება-თხოვნის უარყოფის სპეციალური ნაწილაკებით გადმოცემას. ეს სისტემა დიალექტებშიც უცვლელად მოქმედებს, რაც საერთო ქართული მონაცემია და მას სისტემური ცვლილება არც დიალექტებში არ ახასიათებს.

გარდა ამისა, დიალექტებში დასტურდება გარკვეული სემანტიკური ნიუანსით განვრცობილი ფორმები — **აბა, მააბა**, რომლებიც კატეგორიულ უარყოფას გამოხატავენ ძახილის წინადადებაში.

იმერული — „გააკეთე? — აბა! (ძახილის ინტონაცია)
რაჭული — „იყავი ონშიდა? — მააბა! (შ. ძიძიგური)
სალიტერატურო ქართულისაგან სრულიად განსხვავებული სემანტიკა აქვს **გურულში „ანაგებათ“** ფორმას: **„ანაგებათ არ ქნა!“** იგი კატეგორიული უარყოფის გამაძლიერებელ საშუალებად ვლინდება კონტექსტში.

* * *

დაექვება-ვარაუდი. გამონათქვამისადმი მთქმელის დამოკიდებულების გამოხატვა ხშირად **დაექვებისა** და **ვარაუდის** სემანტიკით ვლინდება. ამდენად, მოდალობის კატეგორიაში ეს ერთ-ერთი მკვეთრად გამოხატული სემანტიკაა. სალიტერატურო ქართულში ეს სემანტიკა რამდენიმე ნაწილაკით გამოიხატება: **ალბათ, იქნებ, ეგებ, უნდა...**

დიალექტებში ამ სემანტიკის გამოხატვას უფრო მრავალფეროვანი სპექტრი გვაქვს. **ხევსურულში** დაექვება-ვარაუდის სემანტიკა **თუ** ფორმით გამოიხატება: **„ქვე თუ წაიყვანეს...“** (ა. ჭინჭარაული).

ვლინდება სხვა საშუალებებიც:

ფშაური — **„პური-ოთ გ შიან“** — **ალბათ პური გ შიან**

მონეური — **„მოვალის-და?“** — **მოვა კი? (საბა, შ. ძიძიგური)**

ქართლური — **„მოვიტანო-და?“**

ვარაუდის სემანტიკა ფშაურში შეიძლება გამოიხატოს **დიამც** ან **სამ** ფორმით: **„დიამც ზოგ ზოგას ავშურდე“** (ზოგს იქნებ კიდეც შევძულდე). **„მონუცმა სამ (=როგორც ჩანს, ალბათ) იკითხა“** (ა. ჭინჭარაული). თუმცა **სამ** ფორმა შესაძლოა წინადადებაში ამ შინაარსისაგან დაცლილი იყოს: **„ბევრ სამ ავს საქმეს ჩაიდენს“** (ვაჟა).

ეგებ და **იქნებ** ნაზმნარი ფორმები თანამედროვე ქართულში მოდალობის გამოხატვის ყველაზე პროდუქტული საშუალებებია. ეს სემანტიკა დიალექტებშიც ამავე ფორმებს უკავშირდება: **ეგება /ეგებო, იქნება /იქნებო** ფორმები დაექვებისა და ვარაუდის სემანტიკას გამოხატავს იმერულში, ლეჩხუმურსა და გურულში:

იმერული: **„იქნება ქე მევიდეს აწი.“**

გურული — **„იი კაცი მევიდეს ეგება.“**

ლეჩხუმური — **„ეგებო ქე მევიდეს ი კაცი ამეღამ.“**

ალბათობის სემანტიკა ახლოსაა დაექვებისა და ვარაუდის სემანტიკასთან, მაგრამ ხშირად იგი ცალკე განიხილება, თუმცა შესაძლოა მისი გამოხატვის ენობრივი საშუალებები ემთხვეოდეს ვარაუდის გამოხატვას. ფშაურში ამ სემანტიკას **-ოთ** ნაწილაკი გამოხატავს: **ფშაური** — **„კი-ოთ აღარა მერგება“** — **ალბათ აღარ მერგება. „კიდე-ოთ გნახავთ, სწორებო, არ-ოთ არსად დავიკარგები“** — **ალბათ კიდეც გნახავთ, ალბათ არსად დავიკარგები.**

თუ ნაწილაკს უკავშირდება **ალბათობის** სემანტიკის გამოხატვაც: **მონეური** - **„ერთი ცხვარი დაგოკლდა, თუ (=ალბათ) დაიღუპა საით.“**

* * *

მოვალეობა, ვალდებულება, სასურველობა. თანამედროვე ქართულისათვის მოდალური სემანტიკით ყველაზე მეტად დატვირთული

ფორმა არის **უნდა** ნაწილაკი. იგი ნაზმნარი ფორმაა, რომლის ამოსავალი მნიშვნელობა **სურვილსა და საჭიროებას** უკავშირდება. ნაწილაკად ქცევის შემდგომაც ამ ფორმის ყველაზე მკვეთრი მახასიათებელი არის მისი კონტექსტუალური პოლიფუნქციურობა. ერთსა და იმავე კონსტრუქციაში მისი საშუალებით შეიძლება გამოხატული იყოს როგორც მოვალეობა, ისე ვალდებულება, სასურველობა, შესაძლებლობა და სხვა სემანტიკა. ეს სემანტიკური მრავალმნიშვნელოვნება მას დიალექტებშიც გადაჰყვება. მაგრამ დიალექტები მისი ფორმობრივი მახასიათებლის საინტერესო მასალასაც იძლევა. იგი გვევლინება სხვადასხვა ფორმით. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ფორმობრივი ცვლილება მხოლოდ ნაწილაკურ ფორმას ეხება, ხოლო დამოუკიდებელი ზმნის ფუნქციით იგი ფონეტიკურ ცვლილებას არ განიცდის.

სამცხურ-ჯავახური: -ნა // -და // -ნდა: „მე-ნა წავიდე, დვდე-ლი-ნა მოვიყვანო, ბოვშეები-ნა დავანათვლინო.“ „მას-ნა შეერწყა.“ „შვილი-და გაგიჩნდეს // შვილი გაგიჩნდეს-ნა.“

უნა: „უნა გავიყარნეთ.“ „ძმა უნა მოუკლას“ „თქვენ-ნა ჩამოგერთვათ მიწა-წყალი, უნა გადიეცეს საწყალ გლეხებსა.“

კახური — „თითო კევრზე უნა იყოს უღელი საქონელი შებმული.“

„უნ დაფარული იყოს.“ „ისნა შეერთო.“ (ის უნდა) „მეცნა წავიდე“ (მეც უნდა).

რაჭული — „მე უნა გამამყვე ცოლათაო.“ „ხემწიფე უნა ვვირჩიოთაო“ (ვემორაჭული) „ქალები ცალკენ უნა მსხდარიყვენ“ (ზემორაჭული); „უნა წამოვიყვანო“ (ზემორაჭული)

ლეჩხუმური — „უნა გამატანოვო.“

აჭარული — „იქ-ნდა// იქ-ნა მივდეს.“ „ვიდა-ნდა მოვდეს კიდვენ?“ „რომელი-ნდა გააკეთო კაცმა?“ „ვინ-და წევდეს?“ „ის-ნა მე-თქვა.“ „ხიდზე-ნა გადაადგოს.“ „არ-ნა გეკადრებია.“ „ერთი რაცნა შეგეხვეწო-ნდა“ „დაწეროს-ნა.“

გურულსა და იმერულში დასტურდება უნდა ფორმები:

გურული — „იი კაცი მევიდეს უნდა.“

იმერული: „მაი მასე კარ უნდა თქვა...“

უნდა მოდალური ფორმის სემანტიკური ნიუანსების სრულყოფილი დახასიათება გულისხმობს დიდძალი მასალის ანალიზს როგორც თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, ასევე დიალექტებშიც.

* * *

6. ნატვრითობა. ნატვრითობა მკვეთრად გამოხატული სემანტიკაა ქართულში. იგი ძველი ქართულიდანვე უკავშირდება კავშირებით კილოსა და **-მცა** ნაწილაკს.

დიალექტებში ნატვრითობის სემანტიკის გამოხატვა **-მცა** ნაწილაკის სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტით ხდება: იგი დასტურდება როგორც **-მცა**, ასევე **-მც** ფორმით. **-მცა** ნაწილაკი წინადადების სხვადასხვა წევრს შეიძლება დაერთოს, შეიძლება იგი ნატვრითობის გამომხატველ **ნეტავ** ფორმასთანაც შეგვხვდეს და ამით გააძლიეროს მისი მნიშვნელობა.

ხევსურული — *„ღმერთ-ი-მც აგაშენებს!“ (ა. ჭინჭარაული)*
მთიულურ-გუდამაყრული — *„შენამც შეგიყვორდება ცხრათავისნი დევის დაო.“ (= შეგიყვარდეს)*

ფერეიდნული — *„ღამით გავიარნეთ, არა-მც ქენი ჰამყათარებმა გოდოგოკიდნ-ე-ნ.“*

რაჭული — *„დიამც (= ბევრიმც) მოგივა ახალი წელიწადიო შეძენისაო.“*

„ნეტამცა ნატრა მანატრა.“ „ნეტამცა ეჯობოს.“

თუშურში გამოვლენილი **-მე** ნაწილაკი ავლენს **-მცა** ნაწილაკის წარმომავლობას (-მე-ცა. თ. უთურგაიძე) **თუშური** — *„მო-ვიდ-ი-ს-ა-მე-ვ“ — ნეტავ მოვიდესო! „გაყ-კეთ-ებ-ს-ა-მე-ა? — ნეტავ გააკეთებებს?“*

ცალკე მსჯელობის საგანია იმერულში დადასტურებული კონტექსტი, რომელსაც ამჟამად უფრო ირონიული ელფერი აქვს, რაც აძნელებს მასში ნატვრითობის სემანტიკის ამოკითხვას: *„ისემც კაი დაგემართოს“. - მც* ნაწილაკიანი ფორმა კავშირებითი კილოს ზმნასთან დასტურდება. მართალია, ამ მყარ გამონათქვამში ახლა ნატვრითობის სემანტიკა სრულიად დაჩრდილულია და იგი უფრო ირონიულ ფრაზად გვევლინება, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ **-მც** ნაწილაკში სხვა სემანტიკა ვეძიოთ. მოცემული გამოთქმა უკვე მყარ ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებად გვევლინება, რომელშიც ცალკეულ ფორმათა მნიშვნელობა დაჩრდილულია, ხოლო ფრაზის სემანტიკა კი გადააზრებულია. მოცემული ფრაზეოლოგიური გამოთქმა უკავშირდება იმ შემთხვევას, როცა მთქმელისათვის დაუჭერბელია ან მიუღებელია რაიმე ფაქტი, ხოლო მოცემული ფრაზით ირონიზებულია ეს დამოკიდებულება. გამონათქვამის ამოსავალ ვარიანტში შეიძლება ამგვარი შინაარსი ვიგულისხმოთ: *ნეტავ ყველაფერი კარგად იყოს, ყველაფერი კარგი „დაგემართოს“; მაგრამ მე მაინც არ მჯერა შენი...*

ნატვრითობის სემანტიკა ასევე უკავშირდება **ნეტა/ნეტავ/ნეტაი/ნეტარ** ფორმებს, რომლებიც გავრცელებულია როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ დიალექტებში.

* * *

დაზუსტება. ცალკე სემანტიკურ ჯგუფად შეიძლება გამოიყოს დაზუსტებისა და მითითება/დაზუსტების შინაარსის გამამკვეთრებელი

ნაწილაკები. ამ შემთხვევაში მათი გამოყენება მიუთითებს მთქმელის სურვილზე, გამოკვეთოს გარკვეული ინფორმაცია წინადადებაში: **ფშაურ** დიალექტში ეს სემანტიკა **-ოდ** და **-ლა** ნაწილაკებით გამოიხატება:

„ერთი ჯორა რაიმა მყვანდა, იხინჭასა და იხიც იქა-ოდ გავყიდე“ (=იქვე) (გ. ცოცანიძე); „საღამო-ლა იყო“ — უკვე საღამო იყო. „მკვდარი-ლა ვეგონე“ — უკვე მკვდარი ვეგონე (გ. ცოცანიძე).

კახურსა და ქართლურ დიალექტებში მითითება-დაზუსტებისათვის სპეციალური ნაწილაკები ვლინდება. ესაა **ანდე // ანგი; ენდე // ენგი; ინდე // ინგი** ფორმები, რომლებიც, გარდა განხილული სემანტიკისა, მოლაპარაკის პირთან მიმართებასაც გამოხატავენ. კერძოდ კი, ამ ფორმებში სიშორე-სიახლოვის სემანტიკის გამოხატვა აკისრია **ა / ე / ი** ხმოვნებს. **ქართლური — „ანდე.“ — აი, აქ. „ენდე.“ — „აი, მანდ, მაქ. „ინდე.“ — აი, იქ (ი. იმნაიშვილი, თ. კახაძე).**

* * *

მტკიცებითობა. ფშაურსა და თუშურ დიალექტებში ვლინდება ნაწილაკები, რომლებიც მტკიცებითობის სემანტიკას ატარებს. მოცემული გამონათქვამებით მთქმელი ცდილობს საკუთარი ბოზიციის ან შეხედულების დამტკიცებას: **ფშაური — „განა კი დავიმალეები“ (=ხევს. ქვე) თუშური — „ცხენი, გატყობა-წ, გეშინის...“ — ცხენო, აკი გატყობ, გეშინია.**

* * *

თხოვნით-წაქეზებითობა. ეს სემანტიკა შესაძლოა რამდენიმე ფორმას დავუკავშიროთ: **მოხეური — „გაამზადეღა.“ რაჭული — „გამიკეთე, ჭი, ეგ საქმე.“ „ჩაირბინე, ჭი.“ „ნუ, ჭი!“ „მოველო, ჭი, და მოვიტანე ნაბადი.“**

* * *

შეფასება-მიახლოებითობა. ეს ორი სემანტიკა კარგად ვლინდება ნაწილაკში **კინღამ**, რადგან ამ ფორმით გამოიხატება მთქმელის მიერ ფაქტის შეფასება, რომელიც სრულად არ განხორციელდა და შედეგთან მიახლოებით მსგავსებას გამოხატავს. კონტექსტი **„კინღამ წავიქეცი“** მიუთითებს, რომ მთქმელმა მოქმედება წაქცევას დაუკავშირა, მაგრამ რეალურად ასე არ მომხდარა, წაქცევა შედეგი არ ყოფილა. მოცემული ტერმინი (შეფასება-მიახლოებითობა) არის ცდა გამოიხატოს წინადადებაში ამ ნაწილაკის მეშვეობით შეტანილი სემანტიკა.

დიალექტებში ეს შინაარსი მოცემული ნაწილაკის სხვადასხვა ვარიანტით გამოყენებას უკავშირდება: **კიღამ / კიღამე (რაჭული), ღარმე / რადმე, კიღმე (იმერული), კიღამ / კიღმა (ლეჩხუმური), კიღარმი / ღარმი / წიღამ (აჭარული).**

ქართლურ დიალექტში ამ სემანტიკას გამოხატავს **-ლა** ნაწილაკი: **„კვდება-ლა ის უბედური, ისე მუშაობს.“**

რაჭულსა და იმერულში შეფასება-მიახლოებითობის სემანტიკას კიდევ ერთი ელემენტი გამოხატავს: ესაა **-ზე** თანდებული, რომელიც ნაწილაკის ფუნქციით გვევლინება გარკვეულ კონტექსტში და ზმნასთანა დაკავშირებული, მაგრამ ცალკე მდგომი ერთეულია. **„გადირია ზე“** კონტექსტი გამოხატავს, რომ ემოციური ფონი იმდენად დიდი იყო, რომ იგი კრიტიკულს მიუახლოვდა.

საერთო მასალიდან შესაძლებელია კიდევ რამდენიმე სემანტიკური ჯგუფის გამოყოფა, თუმცა მათზე მსჯელობისათვის სასურველია მეტი მასალის ანალიზი, რაც მხოლოდ კორპუსული კვლევის გამოყენებითაა შესაძლებელი. საკითხის სიცხადისათვის ნაშრომს თან ერთვის ცხრილი, რომელშიც წარმოდგენილია მოდალობის სემანტიკური ჯგუფები, მათი გამოხატვის საშუალებები და ნიმუშები.

3.2. ნაწილაკ-მორფემოიდები ქართული ენის დიალექტებში (ცხრილები)

3.2.1. სალიტერატურო ქართულისაგან ფუნქციურად ან ფორმობრივად განსხვავებული ფორმები:

დიალექტი	ნაწილაკ-მორფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
ხევსურული	-ა	„გორგი, შენა ხარ-ათველექათიო?“ „ცოდვა არ ას-ა?“	კითხვითობის გამოხატვა
	-ა-ე	გა-ხსონს-ა-ე?“ - გახსოვს? „წა-ვიდ-ეს-ა-ე-ვ?“ – წავიდნენო?	კითხვითობის გამოხატვა
	-მცა	„ღმერთ-ი-მც ავაშენებს!“	ნატვრითობა (ნ.შ.) თბრობითი კილოს ფორმებს ანიჭებს კავშირებითის ფუნქციას
	-ქვე	„თივას ქვე მივსცემავ.“ „ქვე არ ვუთხარ?“	დადასტურებითი (კი, აკი)
	-ქვე თუ	„ქვე თუ წაიყვანეს...“	დაეჭვება, ვარაუდი ან აუცილებლობა
	-ო > ვ	„წინ-წინავ — თქვისავ ხოვაის მინდიმავ—თვალნ ამიხვივნესავ, ვზა არ ნახასავ, მივლიესავ აისეთაივ.“	სხვათასიტყვის ნაწილაკი (დაერთვის წინადადების ყველა წევრს)

	აი > ი	„აისი“ (აი, ის) „აიმას“ (აი, იმას) „ააჟ“ (აი, აჟ) „აისე“ (აი, ისე) „აეხლად > ეხლად“ (აი, ახლა)	მიმათითებელი ნაწილაკ-მორფემოიდით ჩვენებითი ნაცვალსახელისა და ზმნისართის გაფორმება
--	--------	--	---

დიალექტი	ნაწილაკ-მორფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
ფშაური	-ა	„მაშ არა სთქვა შანშე-მა, ჩამეეშველოს ლაშ-ქარსა?“ (ვაჟა-ფშაველა) „არ მოგხვდაუა?“ (არ მოგხვდაო? (ვაჟა-ფშაველა)	კითხვითობის გამოხატვა
	-ოთ	„პური-ოთ ვშიან“ — ალბათ პური ვშია	დაჭკვება, ალბათობა
	კი-ოთ	„კი-ოთ აღარა მერგება“ - ალბათ აღარ მერგება	ალბათობა
	კიდევ-ოთ	„კიდევ-ოთ გნახავთ, სწორებო, არ-ოთ არსად დავიკარგები“ - ალბათ კიდევ გნახავთ, ალბათ არსად დავიკარგები.	
	დიამც	„დიამც ზოგ ზოგას ავ-შურდე“ - ზოგს იქნებ კიდევ შევსულდე.	ვარაუდი
	-ოდ	„ერთი ჯორა რაიმა მყვანდა, იხინჭასა და ისიც იქა-ოდ ვავყიდე“ (=იქვე)	დამაზუსტებელი
	-სამ	„მოხუცმა სამ (=როგორც ჩანს, ალბათ) იკითხა“ „ბევრ სამ ავს საქმეს ჩაიდენს“	ვარაუდის გამოხატვა
	კი	„განა კი დავიმალეები“ (=ხევს. ქვე)	მტკიცებითობა
	რა-კი	„რა-კი არ უნდა ბეჩავსა, რა-კი არ ერჩის გულია.“ (ვაჟა-ფშაველა) (=განა)	= განა ემოციური დამოკიდებულების გამოხატვა

	-ლა	„სალამო-ლა იყო“ - უკვე სალამო იყო. „მკვდარი-ლა ვეგონე“ — უკვე მკვდარი ვეგონე	დამაზუსტებელი მნიშვნელობა
	-ო // -ვ	„ბიჭო, არ მოგ შივდა-ო პური-ო და კი მომშივდა-ო პური-ო და კი მამშივდა-ვ“	სხვათასიტყვის ნაწილაკი (დაერთვის წინადადების ყველა წევრს)

დიალექტი	ნაწილაკ-მორფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
თუშური	-წა > -წ	„ცხენი, გატყობა-წ, გეშინის...“ — ცხენო, აკი გატყობ, გეშინია.	მტიციებითობა
	-აყ	„სამოცი-აყ წასრულ“ — სამოცილა წასულა.	ოდნაობა
	-აყ	„შენ-აყ რამდენ გექნებოდ“ — მარტო შენ რამდენი გექნებოდა.	მრავლისაგან ერთის გამოყოფა; გამორჩევითობა
	-ოდ	„კაცი-ოდ ვერ გააკეთებდ“ — კაციც ვერ გააკეთებდა „შავი-ოდ“ — უშავესი. „ცუტუნაყი-ოდ“ — უპატარავესი	გამაძლიერებელი ნაწილაკი (=ც); ზედსართავის აღმატებითი ხარისხი
	-ა	გაკეთება?—გაკეთებ?	კითხვითობის გამოხატვა
	-მე	„მოვიდ-ი-ს-ა-მე-ვ“ — ნეტავ მოვიდესო! „გაკეთ-ებ-ს-ა-მე-ა? — ნეტავ გააკეთებს?	ნატვრითობა

დიალექტი	ნაწილაკ-მორფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
	-მეთქი	„შევშინდი, არ-მეთქი სცას.“ — შევშინდი, არ დაარტყას-მეთქი.	სხვათასიტყვის ნაწილაკი (დაერთვის წინადადების ყველა წევრს)
	-ო	„ჩემი ამხანაგო, ვუთხარი.“ — ჩემი ამხანაგი-მეთქი, ვუთხარი.	სხვათასიტყვის ნაწილაკი
	თუ	„ქალის ძმებმა თუ“	უნახაობა (ევიდენცია-

მოხეური		უთხრეს.“ (=თურმე) (ქართული დიალექტოლოგია)	ლობა
	თუ	„ერთი ცხვარი დაგოკლდა, თუ (=ალბათ) დაიღუპა საით.“	ალბათობა
	თუ	„იმ მთიულს ცხენი თუ (=ხომ) არ ჰყვანდა?“	დადასტურებითობა = ხომ
	განა	„მოდის განა?“ (-ხომ, კი)	კითხვით-დადასტურებითი
	-ლა	„გაამზადელა.“	თხოვნით-წაქეზებითი ბრძანებითი
	-ლა	„მოვალის-ლა?“ — მოვაკი?	დაეჭვება
	-ლა	„ორჯერ-ლა წავიკითხე, იმდენი მაცინა, მეტის სიცილითა ვტიროდელა.“	თავაზიანობის გამოხატვა

დიალექტი	ნაწილაკ-მორფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
მთიულურ-გუდამაყურული	-ა	„არ დარდობს-ა დედაშენი?“ „ისივ არი-ა ნეტარ ივოდორი?“	კითხვითობის გამოხატვა
	-მცა	„შენამც შევიყორდება ცხრათავისნი დევის დაო.“ (=შევიყვარდეს)	ნატვრითობა კავშირებითის ფუნქციით; სასურველობა
	-სამ	„ვერე სამ (=თურმე) უთქვია.“	თურმეობითობა, ევიდენციალობა
	უნდა + -ყა -ყა	„უნდა დაგაჩვენო ყველაყაი.“ „ეჭიდმა უნდა დაძაბათქოს მაყრებს ყველაყასა.“	სასურველობა

დიალექტი	ნაწილაკ-მორფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
	*-ნდე ანდე	„ანდე“ — აი, აქ. „ენდე“ — აი, მანდ, მაქ	მიმართებულ-დამაზუსტებელი მოდალუ-

ქართლუ-რი	ენდე ინდე	„ინდე“ — აი, იქ	რი ფორმა
	-ლა	„მოვიტანო-ლა!“ — მოვიტანოთ კი? // კიდევ მოვიტანოთ? თულა გერგება რამე? — კიდევ თუ ერგება რამე?	დაეჭვება-ვარაუდი ალბათობა
	-ლა	„კვდება-ლა ის უბედუ-რი, ისე მუშაობს“ (=ლამის კვდება)	შეფასება-მიახლოები-თობა მიახლოებითობა-მი-სგავსება

დიალექტი	ნაწილაკ-მო-რფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
კახური	*-ნდე // ნგე	ანდე // ანგე ენდე // ენგე ინდე // ინგე	მიმათითებელ-დამა-ზუსტებელი მოდალუ-რი ფორმა
	უნა	თითო კვერზე უნა იყოს უღელი საქონელი შებმულიო.“	უნდა მოდალური ფო-რმის ეკვივალენტი
	უნ	„უნ დაფარული იყოს.“	უნდა მოდალური ფო-რმის ეკვივალენტი
	-ნა	„ისნა შეერთო.“ (ის უნ-და); „მეცნა წავიდე.“ (მეც უნდა)	უნდა მოდალური ფო-რმის ეკვივალენტი

დიალექტი	ნაწილაკ-მო-რფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
ინგილოუ-რი	იყო // ეყო	„ერ კაპიკიც იყო არ მოქვცა.“ — ერთი კაპი-კიც არ მოგვცა. „დინჯათ იყო წაულ-დით.“ — დინჯად მაინც წავიდოდით.	გამაძლიერებელი მო-რფემოიდის დანიშნუ-ლებით (=კი, მაინც)
	-ც	„სასროვნე ვარ, მოხტე-სა, არ მოხტესაც.“ — ვისვრი, თუნდ მოხვდეს, თუნდ არ მოხვდეს.	განუზრეველობა
	-ა	„მინ არის-ა?“ — ვინ	კითხვითობის გამო-

		არის? „სა მიღი-ა? // სა მი- ღი?“ — სად მიღიხარ? მინ გაცხოვრებს-ა? // მინ გაცხოვრებს?“ — ვინ გაცხოვრებს? (გ. იმნაიშვილი) (თუ არაა კითხვითობის -ა, მაშინ ხმოვანი გრძელდება)	ხატვა
	-ო (ალიაბა- თურში) -ე (კაკურში)	„უნდა-უ-ა?“ — უნდაო? (ო // ვ > უ)	სხვათასიტყვის გამო- ხატვა
	ჰეჩ (აზერბა- იჯანულიდან: ვერევიჩ, არა- ფერი)	„ჰეჩ რამ არ იქნების.“ — არაფერი არ იქნება.	უარყოფის გამაძლიე- რებელი

დიალექტი	ნაწილაკ-მო- რფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
ფერეიდ- ნული	-მცა	„ლამით გავიარნეთ, არა- მც ჭენი ჰამყათარებმა გოლოგოკიდნ-ე-ნ.“ — ლა- მით გავიაროთ, თქვენი თანამოსაქმეები არ გა- დაგვეკიდონ.	ნატვრითობა გამოიყენება კავშირე- ბითის ფორმასთან.
	გერივ-	„გერივაც თუ ელ ამ ჰმას პატონთან არ მი- ვიდე, იფო შიში აქო.“ - კიდევაც თუ ამ ხმის პატრონთან არ მივალ, უფრო შიში აქვსო.“	კიდევ, ისევ, კვლავ
	-ელ // -ელა // -ილ	„შელ ვგრე.“ - აი, ასე. „იმ წელს, ელა“ -იმ წელს, აი. „თუ ილ იმ ორსა სწა- დებიყო.“ — თუ აი იმ ორსა სწადებოდა. „ელ ამ“ — ია ამ; „ილ იმ“ — აი, იმ „ილ ის“ — აი, ის.	

დიალექტი	ნაწილაკ-მორფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
სამცხურ-ჯავახური	-ნა//და//ნდა (უნდა)	„მე-ნა წავიდე, ღვდე-ლი-ნა მოვიყვანო, ბოვ-შეები-ნა დავანათვლი-ნო.“ — მე უნდა წავიდე, მღვდელი უნდა მოვიყვანო, ბავშვები უნდა მოვანათვლინო. „მას-ნა მეერწყა.“ — მას უნდა მოერწყა. „შვილი-და გავიჩნდეს // შვილი გავიჩნდეს-ნა.“ — შვილი უნდა გავიჩნდეს.	ვალდებულებითი კი-ლო
	უნა	„უნა გავიყარნეთ“ — უნდა გავიყაროთ. „ძმა უნა მოუკლას“ — ძმა უნდა მოუკლას. „თქვენ-ნა ჩამოგერთვათ მიწა-წყალი, უნა გადიეცეს საწყალ გლეხებსა, დღესი აით ამათ იუფლონო.“	
	-ნა // -და	„ნა დავჭრა შეშაი.“ „უნა დავჭრა შეშა. // უნა შეშა დავჭრა.“	
	დამოუკიდებელი ზნის ფუნქციით ზმნა ფონეტიკურ ცვლილებას არ განიცდის „ქურდს რა უნდა და — ბნელი ღამეო.“, „მაგას ჯერ რათ უნდა ცოლი.“		

დიალექტი	ნაწილაკ-მორფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
	-მცა	„დიამც (=ბევრიმც) მოგევა ახალი წელიწადიო შეძენისაო.“ „ნეტამცა ნატრა მანატრა.“ „ნეტამცა ეჯობოს.“	ნატვრითობა

	-ქვე / -ქე	<p>„ქვემც აჩუქეს ხმალი“ „ქვე რა იყო?“ „ქალი ლამაზი ქვე იყო.“ „ვეზირს ქვე უკვირს.“ „გოგომ ქვე რა იცო- და.“ „ქვე ხვარ ვაგვიყლა?“ „ქი არ გვიპარა ეს ქა- ლი?!“ „ქვეც აკეთებს, ქვეც აცხობს, ქვეც რე- ცხამს.“</p>	დადასტურებითი ნა- წილაკი
რაჭული	აპა მააპა	<p>„აპა, მითხარი..“ „იყავი ონშიდა? — მაა- პა!“</p>	დადასტურებითი, წა- ქეზება
	-ჭი (←ჭირი- მე)	<p>„გამიკეთე, ჭი, ეგ სა- ქმე.“ „ჩაირბინე, ჭი.“ „ნუ, ჭი!“ „მოველო, ჭი, და მო- გიტანე ნაბალი.“</p>	თხონითი კილოს კონსტრუქციებში
	უნა (←უნდა)	<p>„მე უნა გამამყვე ცო- ლათაო.“ „ხემწიფე უნა ევირჩი- თათაო“ (ქვემორაჭული) „ქალები ცალკენ უნა მსხდარიყვენ“ (ზემორა- ჭული); „უნა წამოვიყ- ვანო“ (ზემორაჭული)</p>	ვალდებულება, მოვა- ლეობა, გადაწყვეტი- ლება, სასურველობა.
	კილამ/კილამე	„კილამ შეიტება ფეხი!“	შეფასება-მიახლოები- თობა (მიახლებითი)
	-ზე	„გადირია ზე.“	შეფასება-მიახლოები- თობა შეფასებითი
	-ა	<p>„იქ არ შემოგისწრო- ნაო.“ „დაგმალავაო.“ „ვაითუ მოკლანაო.“.....</p>	
	-ა	<p>„მოღიხარ-ა?“ „არ მოვაქვს-ა?“ „რა მოწყენილი ხარ-ა?“</p>	კითხვითობის გამო- ხატვა
	-ო	„ნადირსო მოვერიდე-	სხვათასიტყვის გამო-

		ბოდვო“ „გაწმენდილი ვიყოთო მტრიდანო და ბორო- ტიდანო.“	ხატვა (დაერთვის თი- თქმის ყველა წევრს)
	-თქვა	„უთხარი, ის ტყუა-თქვა.“ „მოდო-თქვა.“ (რივნის- თაური) „მერე კი მჯავრობდი, რაზე მოვკალი-თქვა, მარა ქვე რალა დროს“ (ქვემორაჭული) „მე უთხარი, სათიბი არა აქვ-თქვა.“ „სახლები ავაგეთ ჩვენ- თქვა“ (გლოლური)	სხვათასიტყვის ნაწი- ლაკი პირველი პირი- სათვის
დიალექტი	ნაწილაკ-მო- რფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
იმერული (ზემოიმი- რული, ქვემოიმი- რული)	ქე	„ქე გითხარი, მარა არ დეიჯერე.“ „სიმიდი ქე რო გვითესია.“	დადასტურებითი (წი- ნავითარებითი)
	ხოდე / ჰოდე ჰოდელა / ხო- დელა		დადასტურებითი
	-მც	„ისემც კაი დაგემარ- თოს.“	ნატვრითობა კავშირებითი კილოს ფორმასთან, სემანტი- კა ბუნდოვანია
	ლარმე, რალ- მე, კილმე (კი- ნალამ)	„კილმე დევიტვრე.“	შეფასებითა-მიახლოე- ბითობა (ნ. შ.)
	თქვა	„რამდენჯერ გითხარი, მოდო-თქვა.“	სხვათასიტყვის ნაწი- ლაკი პირველი პირი- სათვის
	აპა	„გააკეთე? - აპა არა? (კითხვითი ინტონაცია) „გააკეთე? - აპა! (ძახი- ლის ინტონაცია)	დადასტურებითი და უარყოფითი ნაწილა- კი
დიალექტი	ნაწილაკ-მო- რფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
	ქვე / ქე	„ქვე დავრჩით.“	დადასტურებითი ან

ლექსემური		„ქვე რა უნდოდა?“ „ურემი ქვე სა იყო?“	ფუნქციადაკარგული ელემენტი.
	აპა	„გააკეთე? — აპა არა? (კითხვითი ინტონაცია) „გააკეთე? — აპა! (ძახილის ინტონაცია)“	დადასტურებითი და უარყოფითი ნაწილაკი
	უნა <უნდა	„უნა გამატანოვო.“	ვალდებულება-აუცილებლობა
	იქნებო, ეგებო		ვარაუდი
	კილამ, კილმა	„კილამ ჩამოვარდი“	შეფასებითა-მიახლოებითობა
	-ნა // -ნე	„აქანე, იქინე...“ სადანე // სანე ძლივათანე	ადგილის ზმნისარტების მაწარმოებელი
	-სე	„დეიჭირა კაცი-სე.“ „გითხრა კაცმა-სე.“	
	-რე	„ზერე, ქვერე...“ ისევლე / ისთევლე...	ადგილის ზმნისარტების მაწარმოებელი
	-თქვა	„დევეთხოვი-თქვა“	სხვათასიტყვის ნაწილაკი პირველი პირისათვის

დიალექტი	ნაწილაკ-მორფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
გურული	ქი	„ქი მივა“ (=მიღის)	დადასტურებითი
	დასტურ	„დასტურ ასეა!“	დადასტურებითი
	უნდა	„იი კაცი მევიდეს უნდა.“	ვალდებულება -აუცილებლობა
	ეგება	„იი კაცი მევიდეს ეგება.“	ვარაუდი, ეჭვი
	კალამ / კახამ	„კალამ // კახამ“ — ბარელამ	
	თუ	„გუუკეთე, თუ?“	ჩაკითხვისას
	ანაგებათ	„ანაგებათ არ ქნა!“	უარყოფითი შეფასება
	-ო	„ერთიო კაციო მევიდაო.“ „მოვლო, უთხარი მე, მარა ვინ დავიჯერა!“	სხვათასიტყვის ნაწილაკი (შეიძლება დაერთოს ყველა წევრს), გამოიყენება პირველი პირისთვისაც
	-რე	„აქეთრელე“; „ზერე-	ოდნობითობის გამო-

	-რელე	ლე“; „ქვერელე“... — ცოტა აქეთ, ცოტა ზემოთ, ცოტა ქვემოთ. „სალამოთერელე“ — სალამოსკენ	მხატველი
--	-------	--	----------

დიალექტი	ნაწილაკ-მორფემოიდი	ნიმუში	სემანტიკა
აჭარული	ჰაგრე	„ჩვენსა არ ამოხვალ, ბიძავ? — ჰაგრე!“ (=კი, ამოვალ)	დადასტურებითი
	ბა (=აბა!)	„საწყალს თლა გააყვენ შინაურები, ბა!“	დადასტურებითი
	და	„მოვალ-და!“	დადასტურებითი
	ქე/ქი	მეჭი ვარ იქ ჩამუდარი	დადასტურებითი
	ნდა//და//ნა (=უნდა)	„იქ-ნდა//იქ-ნა მივდეს.“ „ვილა-ნდა მოვდეს კიდევ?“ „რომელი-ნდა გააკეთო კაცმა?“ „ვინ-და წევდეს?“ „ის-ნა მეთქვა.“ „ზიდ ზე-ნა გადაადოს.“ „არ-ნა გეკადრებია.“ „ერთი რაცბა შეგეხვეწონდა.“ „დაწეროს-ნა.“	ვალდებულებითი კილო (დაერთვის კავშირებითის ფორმებს)
	ხომ>ხუმ//ხუ		დადასტურებითი
	კილარ-მი//ლარმი, წილამ (კ > წ აფრიკატიზაციით)	ჰო, კილარმი დამაბიწყდა	შეფასებითა-მიანლოებითობა

3.2.2. სემანტიკური ჯგუფები (ცხრილები)

სემანტიკა	გამოხატვის საშუალება	დიალექტთა მონაცემები
კითხვითობის	-ა	ხეცსურული — „გორგი, შენა ხარ-ა თველე-

<p>გამონათვა</p>	<p>-ა-ე</p> <p>თუ</p>	<p>ქათიო?“ „ცოდვა არ ას-ა?“ გა-?სონს-ა-ე?“ — გახსოვს? „წა-ვიდ-ეს-ა-ე- ვ?“ — წავიდნენო?</p> <p>ფშაური — „მაშ არა სთქვაა შანშემა, ჩამე- ეშველოს ლაშქარსა?“ (ვაჟა-ფშაველა) „არ მოგხვდალა?“ (არ მოგხვდაო? (ვაჟა-ფშა- ველა)</p> <p>თუშური — „გაყეთება? — გააკეთებ?</p> <p>მთიულურ-გუდამაყრული — „არ დარდობს-ა დედაშენი?“ „ისივ არი-ა ნეტარ ი გოდორი?“</p> <p>ინგილოური — „მინ არის-ა?“ — ვინ არის? „სა მილი-ა? // სა მილი?“ - სად მილიხარ? მინ გაცხოვრებს-ა? // მინ გაცხოვრებს?“ — ვინ გაცხოვრებს? (გ. იმნაიშვილი) (თუ არაა კითხვითობის -ა, მაშინ ხმოვანი გრძელდება)</p> <p>რაჭული — „მოდისარ-ა?“ „არ მოგაქვს-ა?“ „რა მოწყენილი ხარ-ა?“</p> <p>გურული — „გუუყეთე, თუ?“ (ჩაკითხვისას),</p>
<p>დადასტურე- ბითობა</p>	<p>-ქვე</p> <p>-ქვე / -ქე</p> <p>ქვე / ქე</p> <p>თუ</p> <p>ხოდე/ჰოდე ჰოდელა/ხო- დედა</p> <p>აბა არა?</p>	<p>ხევსურული — „თივას ქვე მივსცემავ.“ „ქვე არ გუთხარ?“</p> <p>რაჭული — „ქვემც აჩუქეს ხმალი“ „ქვე რა იყო?“ „ქალი ლამაზი ქვე იყო.“ „ვეზირს ქვე უკვირს.“ „გოგომ ქვე რა იცო- და.“ „ქვე ხვარ გავიყდა?“ „ქი არ გეიპარა ეს ქალი?“ „ქვეც აკეთებს, ქვეც აცხობს, ქვეც რეცხამს.“</p> <p>ლენხუმური — „ქვე დავრჩით.“ „ქვე რა უნ- დოდა?“ „ურემი ქვე სა იყო?“</p> <p>მოხეური — „იმ მთიულს ცხენი თუ (=ხომ) არ ჰყვანდა?“</p> <p>იმერული —</p> <p>იმერული — „გააკეთე? - აბა არა? (კითხვი- თი ინტონაცია)</p> <p>ლენხუმური — „გააკეთე? - აბა არა? (კი-</p>

	ქი დასტურ ჰაგრე ბა (=აბა!) და ქე/ქი ხომ>ხუმ//ხუ	თხვითი ინტონაცია) გურული — „ქი მივა“ (=მიდის) „დასტურ ასეა!“ აჭარული — „ჩვენსა არ ამოხვალ, ბიძავ? — ჰაგრე!“ (=კი, ამოვალ) „საწყალს თლა გააყვენ შინაურები, ბა!“ „მოვალ-და!“
კითხვით-და- დასტურებითი	განა	მოხეური — „მოდის განა?“ (-ხომ, კი)
დადასტურები- თი, წაქეზება	აპა	რაჭული — „აპა, მითხარი..“
უარყოფა უარყოფითი შეფასება	აპა მააპა ჰეჩი (აზერბ.) ანაგებათ	იმერული — „გააკეთე? — აპა! (ძახილის ინ- ტონაცია) რაჭული — „იყავი ონშიდა? - მააპა! ინგილოური — „ჰეჩი რამ არ იქნების“ (არა- ფერი არ იქნება) გურული — „ანაგებათ არ ქნა!“
დაექვეება-ვა- რაული	ქვე თუ -ოთ -ლა ეგება	ხევსურული — „ქვე თუ წაიყვანეს...“ ფშაური — „პური-ოთ გშიან“ — ალბათ პუ- რი გშია მოხეური — „მოვალის-ლა?“ — მოვა კი? ქართლური — „მოვიტანო-ლა?“ — მოვიტა- ნოთ კი? // კიდეც მოვიტანოთ? თულა გერგება რამე?“—კიდეც თუ ერგება რამე? გურული — „იი კაცი მევიდეს ეგება.“
ვარაუდი	ღიამც -სამ იქნებო ეგებო	ფშაური — „ღიამც ზოგ ზოგას ავშურდე“ - ზოგს იქნებ კიდეც შევძულდე. ფშაური — „მოხუცმა სამ (=როგორც ჩანს, ალბათ) იკითხა“ „ბევრ სამ ავს საქმეს ჩაიდენს“ ლენხუმური — „ეგებო ქე მევიდეს ი კაცი ამელამ.“
აღბათობა	კი-ოთ კიდეც-ოთ	ფშაური — „კი-ოთ აღარა მერგება“ — აღ-

	<p>თუ</p>	<p>ბათ აღარ მერგება <i>„კიდევ-ოთ გნახავთ, სწორებო, არ-ოთ არსად დავიკარგები“ — ალბათ კიდევ გნახავთ, ალბათ არსად დავიკარგები.</i></p> <p>მონეური — <i>„ერთი ცხვარი დავოკლდა, თუ (=ალბათ) დაიღუპა საით.“</i></p>
<p>მოვალეობა ვალდებულება სასურველობა</p>	<p>უნდა + -ყა</p> <p>-ნა // -და // -ნდა (უნდა)</p> <p>უნა</p> <p>-ნა // -და</p> <p>უნა უნ -ნა</p> <p>უნა (<უნდა)</p> <p>უნდა</p> <p>უნა<უნდა</p> <p>ნდა//და//ნა (=უნდა)</p>	<p>მთიულურ-გუდამაყრული — <i>„უნდა დავაჩვენო ყველაყაი.“</i> <i>„ეჭიდმა უნდა დაამბატიყოს მაყრებს ყველაყასა.“</i></p> <p>სამცხურ-ჯავახური — <i>„მე-ნა წავიდე, ღვდელი-ნა მოვიყვანო, ბოვშეები-ნა დავანათვლი-ნო.“</i> — <i>მე უნდა წავიდე, მღვდელი უნდა მოვიყვანო, ბავშვები უნდა მოვანათვლინო.</i> <i>„მას-ნა მეერწყა.“</i> — <i>მას უნდა მოერწყა.</i> <i>„შვილი-და გავიჩნდეს // შვილი გავიჩნდეს-ნა.“</i> — <i>შვილი უნდა გავიჩნდეს.</i></p> <p><i>„უნა გავიყარნეთ“</i> — <i>უნდა გავიყაროთ.</i> <i>„ძმა უნა მოუკლას“</i> — <i>ძმა უნდა მოუკლას.</i> <i>„თქვენ-ნა ჩამოგერთვათ მიწა-წყალი, უნა გადღიეცეს საწყალ გლეხებსა, დღესი აით ამათ იუფლონო“</i> (ქართული დიალექტოლოგია) <i>„ნა დავჭრა შეშაი.“</i> <i>„უნა დავჭრა შეშა//უნა შეშა დავჭრა.“</i></p> <p>კახური — <i>„თითო კევრზე უნა იყოს უღელი საქონელი შებმულიო.“</i> <i>„უნ დაფარული იყოს.“</i> <i>„ისნა შეერთო.“</i> (ის უნდა) <i>„მეცნა წავიდე.“</i> (მეც უნდა)</p> <p>რაჭული — <i>„მე უნა გამამყვე ცოლათაო.“</i> <i>„ნემწიფე უნა ევირჩიოთაო“</i> (ქვემორაჭული) <i>„ქალები ცალკენ უნა მსხდარიყვენ.“</i> (ზემორაჭული) <i>„უნა წამოვიყვანო“</i> (ზემორაჭული)</p> <p>გურული — <i>„იი კაცი მევიდეს უნდა.“</i></p> <p>ლეჩხუმური — <i>„უნა გამატანოვო.“</i></p> <p>აჭარული — <i>„იქ-ნდა// იქ-ნა მივდეს.“</i> <i>„ვილანდა მოვდეს კიდვენ?“</i> <i>„რომელი-ნდა გააკეთო</i></p>

		<p>კაცმა?“ „ვინ-ღა წევდეს?“ „ის-ნა მეტჟვა.“ „ნიღზე-ნა გადაადღოს.“ „არ-ნა გეკადრებია.“ „ერთი რაცხა შეგეხვეწო-ნღა.“ „დაწეროს-ნა.“</p>
ნატვრიტობა	<p>-მცა</p> <p>-მცა</p> <p>-მე</p> <p>-მცა</p> <p>-მც</p>	<p>ხეგსრული — „ღმერთ-ი-მც ავაშენებს!“</p> <p>მთიულურ-გუდამაყრული — „შენამც შეგი-ყოღრღება ცხრათავისნი ღევის ღაო“ (=შეგიყვარღღეს)</p> <p>ფერეიდნული — „ღამით გავიარნეთ, არა-მც ქენი ჰამყათარებმა გოღოგოკიდნ-ე-ნ.“ - ღამით გავიაროთ, თქვენი თანამოსაქმეები არ გადაგვეკიდონ.</p> <p>თუშური — „მო-ვიღ-ი-ს-ა-მე-ვ“ — ნეტავ მოვიღღესო! „გაყ-კეთ-ებ-ს-ა-მე-ა? — ნეტავ გააკეთებს?“</p> <p>რაჭული — „ღიამც (=ბევრიმც) მოგივა ახალი წელიწადიო შეტენისაო.“ „ნეტამცა ნატრა მანატრა.“ „ნეტამცა ეჯობოს.“</p> <p>იმერული — „ისემც კაი ღაგემართოს“ (კავშირებითი კიღოს ფორმასთან) სემანტიკა ბუნღოგანია)</p>
ღაზუსტება	<p>-ოღ</p> <p>-ღა</p>	<p>ფშაური — „ერთი ჯოღრა რაიმა მყვანღა, იხნიჭასა ღა ისიც იქა-ოღგავყიდე“ (=იქვე)</p> <p>„საღამო-ღა იყო“ — უკვე საღამო იყო.</p> <p>„მკვღარი-ღა ვეგონე“ — უკვე მკვღარი ვეგონე. (გ. ცოცანიძე)</p>
მითითება-ღა-ზუსტება	<p>*-ნღე // ნგე</p> <p>*-ნღე</p>	<p>კახური — ანღე//ანგე; ენღე//ენგე; ინღე//ინგე</p> <p>ქართღული — „ანღე.“ — აი, აქ. „ენღე.“ — „აი, მანღ, მაქ.“ „ინღე.“ — აი, იქ (ი. იმნაიშვილი, ო. კახაძე)</p>
მტკიცებითობა	<p>კი</p> <p>-წა > -წ</p>	<p>ფშაური — „განა კი ღავიმაღები“ (=ხეგს. ქვე)</p> <p>თუშური — „ცხენი, გატყობა-წ, გეშინის...“ — ცხენო, აკი გატყობ, გეშინია.</p>
თხოვნით-წა-ქეზებითობა	<p>-ღა</p> <p>-ჭი</p>	<p>მონეური — „გაამზადღღა.“</p> <p>რაჭული — „გამიკეთე, ჭი, ეგ საქმე.“ „ჩაირბინე, ჭი.“ ნუ, ჭი!“ „მოვეღღო, ჭი, ღა მოგი-</p>

		ტანე ნაბადი.“
შეფასება-მი- ახლოებითო- ბა	-ლა კილამ/კილამე -ზე ლარმე, რალ- მე, კილმე (კინალამ) კილამ, კილმა კილარმი// ლარმი, წი- ლამ (კაწ აფ- რიკატიზა- ციით)	ქართლური — „კვდება-ლა ის უბედური, ისე მუშაობს.“ (=ლამის კვდება) რაჭული — „კილამ მეიტება ფეხი!“ „გადირია ზე.“ იმერული — „კილმე დევინტვრეი.“ ლენხუმური — „კილამ ჩამოვარდი“
გამორჩევი- თობა	-აყ	თუშური — „შენ-აყ რამდენ გექნებოდ“ — მართო შენ რამდენი გექნებოდა.
განურჩევლო- ბა	-ც	ინგილოური — „სასროვნე ვარ, მოხტესა, არ მოხტესაც.“ — ვისვრი, თუნდ მოხვდეს, თუნდ არ მოხვდეს.
უნახაობა/ევი- დენცილობა	თუ -სამ	მოხეური — „ქალის ძმებმა თუ უთხრეს“ (= თურმე) მთიულურ-გუდამაყრული — „ეგრე სამ (=თურმე) უთქვია.“
ემოციური დამოკიდებუ- ლება	რა-კი (=განა)	ფშაური — „რა-კი არ უნდა ბეჩავსა, რა-კი არ ერჩის გულია.“ (ვაჟა-ფშაველა) (=განა)
თავაზიანობა	-ლა	მოხეური — „ორჯერ-ლა წავიკითხე, იმდუნე- ნი მაცინა, მეტის სიცილითა ვტიროლდე-ლა.“

ირიბი ნათქვამის გადმოცემა

	-მეთქი	მოხეური — „შევშინდი, არ-მეთქი სცას.“ — შევშინდი, არ დაარტყას-მეთქი.
პირველი პირისა-	-ო	მოხეური — „ჩემი ამხანავიო, ვუთხარი.“ — ჩემი ამხანავი-მეთქი, ვუთხარი. გურული — „მოვალო, უთხარი მე, მარა ვინ ღავიჯერა!“ რაჭული — „უთხარი, სიტყუა-თქვა.“ „მოლი-

<p>თვის</p>	<p>-თქვა</p>	<p>თქვა.“ (რივნისთაური) „მერე კი მჯავრობდი, რაზე მოვკალი-თქვა, მარა ქვე რაღა დროს.“ (ქვემორაჭული) „მე უთხარი, სათიბი არა აქვ-თქვა.“ „სახლები ავაგეთ ჩვენ-თქვა.“ (გლოლური) იმერული — „რამდენჯერ გითხარი, მოდი-თქვა.“ ლეჩხუმური — „დევეთხოვი-თქვა“</p>
<p>მესამე პირისათვის</p>	<p>-ო >ვ -ო // -ვ -ო (ალიაბათურში) -ე (კაკურში) -ო</p>	<p>ხევსრული — „წინ-წინავ - თქვისავ ხოვას მინდიმავ - თვალნ ამიხვივნესავ, ვზა არ ნახასავ, მივლიესავ აისეთაივ“ (დაერთვის წინადადების ყველა წევრს) ფშაური — „ბიჭო, არ მოვ შივდა-ო პური-ო და კი მომ შივდა-ო პური-ო და კი მამ შივდა-ვ“ ინგილოური — „უნდა-უ-ა?“ — უნდაო? (ო // ვ > უ) რაჭული — „ნადირსო მოვერიდებოდეო.“ „გა-წმენდილი ვიყოთო მტრიდანო და ბოროტი-დანო“ (დაერთვის თითქმის ყველა წევრს) გურული — „ერთიო კაციო მევიდაო.“ „მოვალო, უთხარი მე, მარა ვინ დავიჯერა!“</p>

3.3. ფორმაუცვლელი სიტყვები, ნაწილაკ-მორფემოიდები დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში

დასავლეთ საქართველოს დიალექტებიდან იმერულსა და გურულში დადასტურებითი **კი** ნაწილაკი გვხვდება **კიე** ფორმით (საილუსტრაციო მასალა მოგვყავს დიალექტური კორპუსიდან):

- კიე, კარქათ მამიარაო (ზემოიმერული).
- კიეო, — უთხრა (ზემოიმერული).

რაჭულ, იმერულ, გურულ, აჭარულ დიალექტებში ხშირად გამოიყენება დადასტურებითი ნაწილაკ-მორფემოიდი **ქი**, რომელიც იგივეა, რაც „კი“. მას ზოგჯერ დაერთვის -ც ნაწილაკ-მორფემოიდიც: **ქიც**. ხშირად **ქი** გვხვდება შედგენილი შემასმენლის ნაწილად:

შეს ცოლ-შვილს ქვე რა უჭირს, ეგერ რო დიდი სახლია, იმაში ცხოვრობენო! (ქვემორაჭ., დიალ. კორპ.).

ახლა და ახლა ღორის ჭირიც **ქია** (ზემოიმერული).

მანც **ქა** ტოტების ძირები ცოტათი დატოვებული (ზემოიმერული).

მიწა რომ მოფხოჭო, იი გაჭუმს, მარა მასე, ბოდიშ მევითხოვ თქვენგან, მასე ღორიც **ქა!** (ქვემოგურული).

ქე-ს ფონეტიკური ვარიანტებია: **ქვე, ქი, ქო**. იმერულში უმეტესად გამოიყენება ნაწილაკი **ქე**, იშვიათად — **ქვე**, სპორადულად — **ქო**: ქალები **ქეც** თოხნიან აქა, **ქეც** თესევენ... (ზემოიმერული).

იარეს რაოდენიმე გზა, **ქეც** ბევრი ინადირეს (შუაიმერული).

მე ვილა მყამს აწი, ე შვილი **ქვე** გადავაგდე, — დარდობდა ხემწიფე (ზემოიმერული).

იმერული დიალექტის ოკრიბულ კილოკავში **ქე** შეიძლება წინადადების ბოლოს მოექცეს:

ოთხი წელი ისტავლა და ახლა დაამთავრა **ქე** (იმერ., ჯორბ., 1989, 483).

ქე დადასტურებითი ნაწილაკი გავრცელებულია გურულში **ქი** ვარიანტითაც. **ქე** და **ქი** ნაწილაკები გურულის გავლენით გვხვდება აჭარულის ქობულეთურ თქმაშიც.

გადახვა მის ბაღნეფს, მარა მისი სიკტილის მერე **ქეც** გულმართლეს (ქვემოგურული).

— **ქი** წვილო ბოჩიკმაო, — მე უთხარი (გურული).

— მე **ქი** ვარ იქა ჩამყდარი (ქობულეთური).

რაჭულში ხშირია **ქვე**, ახალგაზრდების მეტყველებაში მას **ქე** ენაცვლება, **ქი** კი იშვიათად გვხვდება.

ქვე/ქე ნაწილაკ-მორფემოიდს, როგორც ბ. ჯორბენაძე აღნიშნავს, რაჭულში ზოგჯერ უფართოვდება ფუნქცია, ზოგჯერ კი ორნამენტული დანართის სახითაცაა გამოყენებული: **ქვეც** აჩუქეს ხმალი; **ქვე** რა იყო? ქალი ლამაზი **ქვე** იყო; **ქვე** ხომ არ გაგიჟდა!

ქვე გამოიყენება **აბა** მორფემოიდის დანიშნულებითაც: გოგომ **ქვე** რა იცოდა; **ქვე** რა ვიცი (აბა, რა ვიცი).

ქვე-ს შეიძლება დაერთოს **ც(ა)** ნაწილაკ-მორფემოიდი: **ქვეც** აკეთებს, **ქვეც** აცხობს, **ქვეც** რეცხამს.

დადასტურებითი ან წაქეზებითი ფუნქციით რაჭულში, ლეჩხუმურსა და იმერულში გამოიყენება **აბა** ნაწილაკ-მორფემოიდი. **აბა** გამოხატავს როგორც დადასტურებას, ისე უარყოფას და გამოითქმის სხვადასხვა ინტონაციით. დადასტურების დროს გამოითქმის კითხვის ინტონაციით და ხშირად ახლავს **არა** ნაწილაკ-მორფემოიდი: **აბა არა?!**

უარყოფის დროს კი გამოითქმის ძახითი ინტონაციით, ისე, როგორც გამოთქმა **როგორ არა!**, როცა ირონიას გამოხატავს:

დადასტურება: — გააკეთა? — **აბა არა!** (კითხვითი ინტონაციით);

უარყოფა: — გააკეთა? — **აბა!** (ძახითი ინტონაციით).

აბა ნაწილაკი გამოიყენება **მა** (<მაშ) ნაწილაკ-მორფემოდთან ერთადაც: **მა აბა > მაბა**, გვხვდება რაჭულსა და ზემოიმერულში.

აბა, მითხარი! — იყავი ოწშიდა? — **მააბა!** (რაჭ.).

ზემოიმერულში, ქართლის მოსაზღვრე რეგიონებში, გვხვდება დადასტურებითი ნაწილაკი **ჰოდე // სოდე** (აგრეთვე **ჰოდედა // სოდედა**):

ჰოდე, ასეა ი ჩვენი ყანაი (ზემოიმერული, დიალ. კორბ.).

აჭარული დიალექტისათვის, გურულის გავლენით დამკვიდრებული **ქი** ნაწილაკის გარდა (რომელიც ქობულეთურში გვხვდება), დამახასიათებელია დადასტურებითი ნაწილაკ-მორფემოდები: **ჰაგრე, ბა, და**:

ჩვენსა არ ამოხვალ, ბიძავ? — **ჰაგრე!**

საწყალს თლათ გადაყვენ შინაურები, **ბა!** (ჯორბენაძე, 1989, 565).

— მაინც რა არის, **მითხარ-დაა** (ზემოაჭარ. ქართ. დიალ. 1961, 395);

— რაფერიც გინდა, იმფერი დამარქვი, ვერ **მოცემ-და...** (ზემოაჭარ. ქართ. დიალ. 1961, 395);

ხომ ნაწილაკი აჭარულ დიალექტში გვხვდება **ხუმ // ხუ** სახით, **ხუმ** გვხვდება გურულშიც:

წროულს **ხუმ** კამ წელიწადია (ქობულეთური);

ხუმ შიასრულეფ პირობას? (ზემოაჭარ.);

უწინ გრაფინკები **ხუმ** არ იყო სტოლძე, ბოთლები იცოდენ ღვი-ნოიზა (ზემოგურული).

კავშირებითის, ნატვრითობის -მცა, -მც ნაწილაკები

რაჭულ დიალექტში, კერძოდ, გლოლურში შემორჩენილია **-მცა // -მც** ნაწილაკ-მორფემოიდი. იგი, ისევე როგორც ძველ ქართულში, გამოიყენება თხრობითი კილოს ფორმასთან და გამოხატავს კავშირებითის სემანტიკას. **-მცა** ნაწილაკი სპორადულად გვხვდება იმერულ, გურულ, აჭარულ დიალექტებშიც.

ნეტამცა ნატრა მანატრა, ნატრა მე ამისრულაო... **ნეტამც** ნადირთა თასმა მქნა, ჩავეხვეოდე ღვედურებ (მთარაჭული, გლოლური).

ვერცხლის აბაზიანი ეჭირა ხელში და კბილებში გამოურონიებდა ყველა ოჯახის წევრს: **ასემც** მაგარი ყოფილხარო, ფულის იღბალი გქონოდესო (მთარაჭ., გლოლ.).

ზოგჯერ **-მცა // -მც** ნაწილაკი კავშირებითი ფორმის შემცველ კონსტრუქციებშიც გამოიყენება ნატვრითობის ფუნქციის გასაძლიერებლად **ნეტამცა** ეჯობოს (რაჭ.).

გინდამც, ვითამც ნაწილაკები

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებში პირობის გამომხატველი **გინდაც** მოდალური ელემენტი გვხვდება **გინდამც** სახით.

თუ გომბიო დედადა — პრატი, **გინდამც** აფერი არ შეძენიან სახში, ზედმეტია ლაპარაკი მახარობლის დაშაჩუქრებაზე (ზემოაჭარული, ნიჟარაძე, 1957).

გინდამც ვინცხაი მომკტარიყოს, იმფერ მეიქცა ყველაი (ქვემოგურული).

ახლა, იყო იქინე აი ნემცემის დატიებული პური წამოცმული მინაზე და წაახტებოდა ბიჭები და გააფრენდა ხაიერში და **გინდამც** აფერი (გურული).

მისგავსება-მოჩვენებითობის გამომხატველი **ვითომ / ვითომც** გვხვდება **ვითამ / ვითამც** ვარიანტებით:

ნუ გეშინიაო, — უჩურჩულა, — დილათ ვაჟა სწმენდს ტრედებს, **ვითამ** გავაკეთებო (გლოლური).

ვითამ ძალღი ეგონა (ქვემოგურული).

ისე ცოცხლითაჲ და ბეჭთათ დამამახსონდა აი ამბავი, **ვითამ** გუშხამ იყო, თვარა ვოთხი წლის კ'არ ვიყაი **ვითამ** (ქვემოგურული).

დამინახეს, **ვითამც** აფერი (ქვემოგურული);

დახტიოლლი მამუდამ წევდა, **ვითამ** კანტორზე აზოტი და მიეტანა, მარა მივედი ბოსელზე და მამუდა არსათ არ იყო (ქობულეთური).

ესროლეს და **ვითამც** მოკლეს (ზემოაჭარული).

თხოვნითი ნაწილაკი -ჭი

ჭი (<ჭირიმე) ნაწილაკ-მორფემოიდი ამჟამად ძალზე იშვიათად გამოიყენება. როგორც შ. ძიძიგური აღნიშნავს, თხოვნითი კილოს კონსტრუქციებში ამ ელემენტის გამოყენება სპეციფიკური რაჭული მოვლენაა: „გამიკეთე, **ჭი**, ეგ საქმე!“ „ჩაირბინე, **ჭი**!“

კითხვითი ნაწილაკები: -ა, -ე

რაჭულ დიალექტში კითხვით კონსტრუქციებში გვხვდება **-ა** ნაწილაკი: **მიდინარ-ა?** არ **მოგაქვს-ა?** რა მოწყენილი **ხარ-ა?** (შ. ძიძიგური).

იმერულ დიალექტში კითხვით ნაწილაკად გვხვდება -ე: რა **უყო-თე?** (ჯორბენაძე, 1989). უმეტესად -ე ერთვის **ხომ** კითხვით ნაწილაკს და ვიღებთ **ხომე**-ს:

კაი ვენახია, **ხომე?**

სიტყვასიტყვითი: -მეთქი, -თქვა, -თქო, -ო.

დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში სხვათა სიტყვის ნაწილაკ-მორფემოიდებიდან ყველაზე ხშირად გვხვდება -**თქვა**, რომელიც გამოიყენება როგორც სალიტერატურო ენაში გამოყენებული -**თქო** ნაწილაკის, ისე -**მეთქი** ან -**ო** ნაწილაკის ფუნქციით:

ბიჭი ეუბნება: წადი, და უთხარი ხემწიფეს — შენ ყველაფერი ეს გიქნა იმ ბიჭის ცოდვებმა, რომელიც ორმოზნელში **ჩააგდე-თქვა** (ქვემორაჭული).

მერე კი მჯავრობდი, რაზე **მოვკალი-თქვა**, მარა ქვე რალა დროს (ქვემორაჭული).

მერე მე ვსთქვი, რომ ე წაქცეულს კვდარიც რომ იყოს, უნა **ვეს-როლე-თქვა** (ქვემორაჭული)

წავიღებდით დიოფალეებს, აკავანეებს და ვიტყოდით: **ვისახლაო-თა-თქვა** (მთარაჭული, რიგნისთაური, დიალ. კორბ.).

შახში მივალ, შობლები უნდა **ნავხო-თქვა** (ზემოიმერული).

მიველი, უთხარი ანას: ესა და ეს წიგნი **მამეცი-თქვა** (ზემოიმერული).

რო დავფიქტები, ასე ვიტყვი: რამ **მაცოცხლა-თქვა** (ზემოიმერული).

მართალი ტურა ვის **უნახავს-თქვა**, — გევიცინე, მოვწიწე ი ტურა, მევიგდე ზრუგზე, მე სამოც დარგას კ'არ **გართუმ-თქვა**, — ვუთხარი და წამევედი (ქვემოგურული).

არ დუუჯერე, ვერ **დეიჭირავდი-თქვა** (ქვემოგურული, დიალ. კორბ.).

-მეთქი მორფემოიდი იმერული დიალექტის ზესტაფონურ თქმაში **მე ვთქვი // მეთქვი** სახითაა წარმოდგენილი;

გურულ, აჭარულ დიალექტებში **-მეთქი** ნაწილაკი გვხვდება ბოლოკიდური ხმოვნის ნაზალიზაციით: **-მეთქინ**, გამოიყენება როგორც ზმნის ფორმებთან, ისე სახელებთან, ზმნისართებთან, ნაწილაკებთან...

იგენს უთხარი, თქვენ გამოხვეით ჩუმათაი, მომორებით, არც ჟვერო გასტეხოთ და არც **აფერი-მეთქინ** (ქვემოგურ.);

კარგი, არ **გავაცხადეფ-მეთქინ**, — მე უთხარი (გურ.);

ისე მე ყურბეთშიც ვარ ნასიარულები, მარა ხომ გითხარ, ძველ ამბვეფ ვეღარ ავკრეფ **ახლა-მეთქინ** (ზემოაჭარული);

თქვენ-მეთქინ, ბათუმი **იცი-მეთქინ?** (ქობულეთ.).

ზოგჯერ I პირის ფორმებთან **-მეთქი** ნაწილაკის ნაცვლად გამოიყენება **-ო: მოვალო**, — უთხარი, მარა ვინ დაგიჯერა! (გურული, ჯორბ., 1989, 532).

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებში სხვათა სიტყვის **-ო** ნაწილაკი შეიძლება დაერთოს წინადადების ყველა წევრს: გაწმენდილი **ვიყოთო მტრიდანო** და **ბოროტიდანო** (რაჭ., ჯორბენაძე, 437); **ერთიო კაციო მევიდაო** (გურული, ჯაჭანიძე).

-ო ნაწილაკის წინ ზოგ დიალექტში ჩნდება **-ა**. ეს გვხვდება რაჭულის ყველა კილოკავში, გლოლურის გარდა (ზემორაჭულში: **გინდათ-ა-ო**, **ამოსწვით-ა-ო**; ქვემორაჭულში: **ჰგავს-ა-ო**, **ყამს-ა-ო**; რიგნისთაურში: **შემოთვალეს-ა-ო**, **დაამზადეთ-ა-ო**) და იმერული დიალექტის ხარაგაულურ თქმაში (**მივდივარ-ა-ო**, **ხარ-ა-ო**). იშვიათად **-ა** გვხვდება **-ო-დაურთველ** ფორმებშიც: ძმები **ხართა**, ჩვენი ბომუნები **ხართა**, **ავდგებითა**. როგორც ბ. ჯორბენაძე აღნიშნავს, ეს **-ა** და კითხვითი **-ა** ფუნქციით და წარმოშობით ერთმანეთისაგან განსხვავებულია (ჯორბენაძე, 1989).

ვალდებულების ნაწილაკები: უნდა, უნა, ნდა, ნა

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებიდან რაჭულსა, იმერულსა და ლეჩხუმურში ვალდებულების, აუცილებლობის გამომხატველი **უნდა** მორფემოიდი გვხვდება არქაული **უნა** სახითაც:

ჩვენი გვარი **უნდა** მოსულიყო მუხურიდან (ზემოიმერული);

ჩვიდმეტ დეკემბერს **უნდა** გამოიცვალოს თვარეი (ზემოიმერული);

— ბიჭმა უთხრა, რომ მე მივდივარ, ამა და ამ კაცს ფული მართებს და ის **უნა** გამოვართვაო (ქვემორაჭული).

მარტიდან **უნა** დევიწყით ვენახის კეთება (შუაიმერული);

შვიდი კაცი წამევიდენ და შეფიცეს: ბატონი **უნა** ამოვწყვიტოთ ცოლ-შვილითო, ამ ღამეს **უნა** მივიდეთო (ზემოიმერული);

უნა გამატანოვო (ლეჩხ.);

გურულსა და აჭარულში გამოიყენება **უნდა, ნდა, ნა:**

მოვტენო'ნდა ეს ხე და **დავდვა'ნა** ძირშიო (ქართ. დიალ., 1961, 408);

თავი'ნა მეექვსა ჩემთვის იმ კაცს და გამუასწარიო (ქართ. დიალ., 1961, 409);

მე **აქ'ნა** ვიყო, ღამე გავთენო (ქართ. დიალ., 1961, 408).

**განუსაზღვრელობითი ნაწილაკ-მორფემოიდი -ღა-ცა,
-ცა-ღა, -ცა-ღ, -ცა-ნა, -ც-ნა, -ძა-ღა, -ძა-ნა:**

განუსაზღვრელობითი ნაწილაკ-მორფემოიდი **-ღა-ცა** დიალექტებში ამ სახითაც გვხვდება და სხვადასხვა ფონეტიკური ნაირსახეობითაც: **-ცა-ღა, -ცა-ღ, -ცა-ნა, -ძა-ნა, -ძა-ღა**. ეს რთული ნაწილაკ-მორფემოიდი ყველაზე მეტი ფონეტიკური ვარიანტით გვხვდება რაჭულში. ეს ვარიანტებია: **-ღა-ცა, -ცა-ღა, -ცა-ღ, -ცა-ნა, -ც-ნა, -ძა-ღა, -ძა-ნა**:

ხთის ტუმარო, რა გზით მოსულხარ, იმ გზით წადიო, **ვინცაღა** ხარო! (რივნისთაური);

მივიდა ისრევ ამ ღვეთანა, **ვინცაღა** ასფურცელა შეჭამაე (გლოლური);

რავარცაღა არი ამისი იგავი და აღარ მახსოვს (ზემორაჭული);

მერე გაიქცა იმ მეფესთან, **რომელიცაღა** წამალს უკეთებდა (ზემორაჭული);

— აწ შემოუთვალა როსტომმა ამ ჭაბუკსა: აქ ამოეო, ახლოს მოდი, **ვინცაღ** ბრძანდებო! (გლოლური);

დაჯდა ხვირზე, ამ დროს აბესალი ამ ხვირიდან **რამაცაღ** ჰკრანემსი და ატკინა (გლოლური);

რამაცაღ, საცაღ (გლოლური, ჯორბ., 1989);

— მე ეს კი არ მინდოდა ჩემი შვილითვინაო, — თქვა მეფემ, — მარა **რომელიძანა** შეხვდა, ის იყოსო (ზემორაჭული);

საცანა, რომელიცანა (ზემორაჭ., ჯორბ., 1989);

რაცნა, საცნა (ქვემორაჭ., ჯორბ., 1989);

-ცანა, -ძაღა, -ძანა, -ცნა გვხვდება იმერულში:

ვინცანა სამეგრელოში დედოფლათ ყოფილა (ქვემოიმერული);

ხან სომეხი ჩხუბდა, ხან **ვინძაღა** და მერე ჩაშოშინდა ე საქმე (ზემოიმერული);

ბიჭმა უთხრა: მოდი აქ და გაგაგებებე, **რამძანა** მინდაო (ზემოიმერული);

რამძანა თვალში მოუვიდა (ზემოიმერული);

რომელიძანა ქალი ნავხე, ის ველარ ვიცანი (ზემოიმერული).

ამ დროს აქანე მევიდა სხვა **ვინცნა**, მორე კაცი (ქვემოიმერული);

-ცხა გვხვდება გურულსა და აჭარულში:

— მე, ბატონო, გამომაგზანა **ვინცხა** დევმა მესამე სახენწიფოიდან (გურული);

იგი ერთი, **რომელიცხა** ძლიერია, გაანაყოფიერეფს ამ დედაფუთკარს (ქვემოგურული);

თქვა, რომ ეს ბლუზა **რომელიცხა** ქალმა მოქსუა, ის ქალი ცოლათ უნდა შევირთოვო (ზემოაჭარული);

ასე ხომ ვერ წევალ წისქვილზე, აკონკილი; **ვინცხა** რომ შემხთეს? (ქობულეთური);

საკურცხლე ამაფხანია, რომენ **საცხა** წევალთ ტირილში ხალხის, **ვინცხა** მოკტება! (ქობულეთური).

-ვე, -რე, -ნა//ნე ნაწილაკები

იმერულ, გურულ, აჭარულ დიალექტებში **-ვე** დაერთვის რიცხვით სახელებში უშუალოდ ფუძეს; ზოგჯერ ხდება ვ > უ: ორ-უე, სამ-უე...

ე კაჩალები გზირათ იყო და მოკლა **ორვე** ძმანები ი ღამეს (ქვემოიმერული).

ახლა ჩვენ მოლაპარაკებული ვართ **ორვე** ცოლი და ქმარი; აბა, მეტი ვინ კვყავს პატრონი (ქვემოგურული);

ახორში **ორვე** კედაროს სიგძეზე ბაგაა გაკეთებული (ზემოაჭარული).

ორუე ერთნაირათ იყო აწყობილი (გურული);

ჭუჭულები **ორუეზეა** შეჩოული (გურული);

სამუე ღამეს მან უყარაულა (ქობულეთური).

-ვე ნაწილაკი აჭარულ დიალექტში **-ნ** სუფიქსიან რიცხვით სახელებს დაერთვის: ორნივე // ორნავე // ორნავედ, ორნავემ, ორნავეს, ორნავედს, ორნავედთ, ორნავედ:

ორნავე დღეს მოქსვა (ზემოაჭარული);

მოწიწა **ორნავედ** ყურებით და მუაყდა ზრუქში ამ დივ (ზემოაჭარული).

დადებულ პირობაზე **ორნავემ** კლავი მოსწია (ზემოაჭარული);

ორნავეს ასხია წრეგლაი (ზემოაჭარული).

-ვე ნაწილაკ-მორფემოიდი აჭარულში წარმოდგენილია **ის-ვენ** (< ისე-ვე), **კიდ-ვენ** (< კიდე-ვე) ნაწილაკებში, რომლებიც ფუძისეული ე-ს სინკოპირებისა და ბოლოკიდური ე-ს ნაზალიზაციის შედეგად არის მიღებული:

თვითან ეგდა სახლში და დეიწყო **ისვენ** კითხვა (ზემოაჭარული).

წელი მომტყდა ამტონ მუშაობაში და **კიდვენ** მაყვედრი? (ზემოაჭარული).

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებში თავისებურებანი შეინიშნება **-რე** ნაწილაკის გამოყენებისას: რაჭულში **-რე** გვხვდება ჩვენებით ნაცვალსახელებთან:

— იარეს ხარებმა და ისრე დასუქდეს, **ისრე**, რო ტყავში აღარ ეტევიან (გლოლური);

— **აგრე** გემრიელი რო მგონებოდე, იქავე შექჭამდიო! (ქვემოაჭარული);

— არა, შე სუნელო, **აგრე** ნუკი იზამ, მე მოგიხერხებ ყველაფერს (ქვემოაჭარული);

რაჭულში ხშირად **-რე** > **-რ**. ამ მხრივ ეს დიალექტი აღმოსავლეთი საქართველოს მთის დიალექტებს (ხევსურულს, ფშაურს, მოხეურს) ემსგავსება:

— მესამე ღამესაც წავიდა **ისრე** (გლოლური);

დასტურდება **აგრე** ფორმის **ნ-** ჩართული ვარიანტიც **ანგრე**:

— **ანგრე** შეს ტერს ეძინაო, ქალმა უთხრა, რავარც შენ გეძინაო (ქვემოაჭარული);

— მე **ანგრე** ადვილად ვერ წავალო, — უთხრა (რივნისთაური).

ანგრე, **მანგრე** ფორმები გვხვდება ზემოიმიერულშიც:

— **ანგრე** მაყიდა მეპურემ-მეთქი (ზემოიმიერული);

მეც ხო **ანგრე** მამივიდა ზეით, ნაქერლის პირშია (ზემოიმიერული).

-რე ნაწილაკი დაერთვის **ზე**, **ქვე**, **ადრე** ზმნისართებსაც: **ზე-რე**, **ქვე-რე**, **ადრე-რე** (< ადრე-რე):

ასთე უნდა წასრულიყავი, ჯონოული ხიდზე მიხვიდოდი, მერე **ზე-რე** ოუხოვდი და მიხვიდოდი ლაილაშ (ლექსუმური).

ვთქვათ სადმე წყალი გამოდის **ქვერე** (ქვემოდ) და არ გვიმხრობს (ქვემოიმიერული).

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებში ზმნისართებს ხშირად ერთვის **-ნა// -ნე** მორფემოიდები; ძირითადად ისინი დაერთვის ადგილის ზმნისართებს: **აქანა**, **იქანა**, **სადანა**, **მადანა**, რომლებიც დასტურდება სხვადასხვა ფონეტიკური ნაირსახეობით: **ექა-ნა**, **სანა**, **სანა**, **სანე**, **სი-დან**, **მანა**, **მანა...** **-ნა // -ნე** გვხვდება სხვა ზმნისართებთანაც: **ჩუმათა-ნა // ჩუმათა-ნე**; **მარტვა-ნა // მარტვა-ნე**; **ძალათა-ნა // ძალათა-ნე**.

ეს ეკლესია, პირველად რომ მუშაობა დავიწყე, **აქანა** იყო ექვთიმე თაყაიშვილი (ქვემორაჭული);

აგერ **აქანა**, მეც **აქანა** ვარ და ეიყვანა ეს ქათამი და აქავე ჩაფლა (ქვემორაჭული);

აქანე წისქვილი იყო, ერთი თორმეტი წისქვილი მაინც იყო (ქვემორაჭული);

— აბა, **სადანა** გინდა რომ კარები იყოსო? (რიენისთაური);

— მეცა **იქანა** ვიყავნ (გლოლური);

მადანე მენწვევიკები აწობოდნენ, კავკასიის აღება უნდოდათ (ქვემორაჭული);

დანით მივაჭრით **აქანე** (ლეჩხუმური);

სანე ტყუბი სახრე ქონდა ჩაფწნული, **სანე** ისე იყო დარჩენილი (ლეჩხუმური);

აღესე **სიდან** გაჩთა, მაი არ ვიცი (გურული);

აქანა სახლები მეჩხრათ იდგა, ხეი იყო სულ სოფელჩი შით (გურული);

ამ ხალხს დახვთენია **აქანე** ორი მოსახლე ხაბეიშვილი (გურული);

შენ **სიდან** მედ ყვან მაგას? (ზემოაჭარ.)

იმერულ დიალექტში კილოკავები ამ მხრივ განსხვავდება: ზემოიმერულში ძირითადად **-ნა გვხვდება**, ქვემოიმერულში — **-ნე: აქა-ნა// აქა-ნე, იქა-ნა//იქა-ნე; სადა-ნა//სადა-ნე; მადა-ნა//მადა-ნე**, თუმცა ეს განსხვავება ყოველთვის არ დასტურდება:

— **აქანა** სულ ნარჩიელაა დატოვებული, ხამსილა ტაროები (ზემოიმერული);

მესამე წელიწათს, კტის წყარო რო გამოდის, **იქანა** შამომხვთა (ზემოიმერული);

— **სადანა** არი და აგერ არი (ზემოიმერული);

მადანა გეიზარდე (ზემოიმერული);

— ვინ ხარ, კაცო, შენ, **აქანე** რო მარგლიო? (ქვემოიმერული);

— შენ დედა და მე შვილიო, — უთხრა იმ ქალს, **იქინე** რო ესახლა (ქვემოიმერული);

აქანა არის ხეები წაბლი (ქვემოიმერული);

რო დაამთავრა **იქანა**, წამევიდა და მევიდა თავის სამშობლოში (ქვემოიმერული);

ვინ არი **მადანა** დამწყვდეულიო, გამეიყვანეთ ჩქარაო! (შუაიმერ.).

ზოგჯერ ადგილის ზმნისართებს ბრუნვის ნიშნების დართვისას **-ნა/-ნე** მორფემოიდი ჩამოსცილდება და გვაქვს **სიდან//სიდანი, სე-დით//სეით**, მადით ფორმები:

ამ დამ გამოხედა გარეთ და უთხრა: **სიდან** მოხვედიო? (ზემოიმერული);

მივიღე გზაზე, მერე შეხტა დათვი და უთხრა: **სეით** მიხვალო? (ზემოგურული).

დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში ზოგჯერ ზმნისართებს ერთვის **-ი**, რასაც ასევე ფონეტიკური ცვლილებები მოსდევს:

ლდეღმა ქე გამეიშიმა **ჩუმათე** (ქვემოგურული);

კურდღელი მომიკლავს **ჩუმათაი**, ბატონს არ შეუტყვია ისთე (გურული);

— წედი შაქარ-ოღლის შეხდები და **ჩუმათაი** ... გეფე — რუმელი **Á**არალი აქს ჯიბეშიო! (ქობულეთური);

ჩუმჩუმათაი ზოგიერთები ღვინოს აყენებდენ თურმი (ქობულეთური);

მარტვად ვიყავ (ზემოაჭარ.);

ბევრი იარეს, აფხანაკები დიეკარქენ და დარჩა **მარტვად** (ქობულეთური);

შელიგი ჰად ბძანდებიან, რუმ **მარტუად** დარჩენილხარ? (ზემოაჭარული);

ამის მემრენ ემე ქალმა **ჩუმათალად** ბაზარში ხემწიფის შესადარი ტანსამუსი იყიდა (ზემოაჭარული);

ზოგჯერ ზმნისართები რთულდება **-ობა** სუფიქსით (სანობამდი, მანობამდი, მაქობამდი, აქობამდე, იქობამდე, არასფელობამდინ...):

ორი წლის წინ დავრგევი, **მანობამდი** არ მქონია (ზემოიმერული);

მანობამდიც ასეთი „ჩაჯანგვლური“ საბძელი და სახლი ვიცოდით ახლა რომ საბძლები გვაქ, მისთანა (ლეჩხუმური);

აქნობამდი გაძლო (ლეჩხუმური);

წისქვილს ქფილი არ უნდა შამუუდგეს, ვვიღოთ უნდა **მაქობამდი** (გურული);

ისტე უბრალოთ არ მოკლიდენ კაცს იგენი **არასფელობამდინ** (ქვემოგურული);

მოკრეფდენ წიფობისთვეში და ჩააწყობდენ ჭურში, დაგოზავდენ და გამარტებამდი იყო, **იქობამდი** გააწევდა, არ წახთებოდა (გურული);

ხოდა, აქედან და, იგენი რომ დგანა, **იქნობამდი**, წავგართუა ჩვენ მახსონობაში მიწა, ობლევს (ქვემოგურული);

წისქვილს ქვილი არ უნდა შამუდგეს, ევილოთ უნდა **მაქობამდი** (გურული).

ანამისმა ახლა შუათანაა გომბიო ხატოა გამოგზანა წყაროზე: გეგ გეგ, ჰა წევდა **აქობამდი** ფადოა ვო (აჭარული);

— რატომ არ მოვდა ი ბლუშტი **აქობამდინ?** (ზემოაჭარული);

ნაწილაკ-მორფემოიდი კინაღამ

კინაღამ ნაწილაკ-მორფემოიდი რაჭულში წარმოდგენილია როგორც: **კიღამ//კიღამე**, იმერულში გვხვდება **ღარმე//ღამე** სახით, ზესტა-ფონურში: **კიღამე//კიღამეს**, ლეჩხუმურში: **კიღამ//კიღმა**, გურულში: **კაღამ//კახამ**, აჭარულში: **კიღარმი//ღარმი**, **წიღამ** (კაწ აფრიკატიზაციით):

ხენწიფე ჰკუაზე **კიღამ** შეიშალა (ქვემორაჭული);

აი, იქით, აი აქეთ და **კიღამე** დაძალოს ლომკაცმა და გაუტყდა ხრმალი და: ჰა, ღმერთო, მიშველეო! (რივნისთაური);

კიღამე გახია ტუფლი (ქვემორაჭული);

დუქნებიდან **კიღამე** ველარ წამევედიო, ქარი, შუშხი, ყივნა კი არ იყო დიდი (რაჭული);

მთელი ჯარი მოდის მის ამოსაღებათ, იქანაურები ვერ ერევიენ, **კიღამე** მთელ ამ კუთხეს ეყოფა იქანაური ქართოფილი (ქვემორაჭული);

სამ ლიტრ რძეს იწველება ახლა ი ძროხა, ორს **კიღამე** ღამე იწველება და ერთს დილაზე (ქვემორაჭული);

შვილო, მამკლა **ღარმე** და შენც გეიპარე, თვარა ჩვენი საშველი არ იქნებაო (ზემოიმერული);

ქმარი გაგიყდა **ღარმე**, არ ამოულია ხმაი (ზემოიმერული);

ბოლოს **კიღამ** წამატანა ულვაშზე ხელი (ქვემოგურული);

ბერი **კიღამ** ჰკვაზე შეიშალა: რა ატირებენ ამათო? (აჭარული);

კიღამ შიმიწუხთა გული! (ქობულეთური);

გუუხარდენ, მარა აი უმფროსი **კაღამ** გადირია პაწაღს მეტი... (ქვემოგურული);

ნიგუზალი **კაღამ** დაარტყა (ქობულეთური);

კიღამეს მომკლა (ზემოიმერული);

ყენდეჰერ-აღას შიშიზგან **კიღარმი** ენა ჩუვარდა პირში (ზემოაჭარული);

ჰო, **კიღარმი** დამაბიწყდა — პირველათ ლაპაიკიც მუხედენ ფასზე თურმინ (ზემოაჭარული);

იმდონი ბურდლა დეებლალა, რომ **ღარმი** ერთი ბალიში გეატენე-ბოდ (ზემოაჭარული).

ქვემოიმერულში გვხვდება **რალმე** ფორმაც: შეხედე, **რალმე** არ დემეცა ეგი თავში?!

ხომ, კიდევ ნაწილაკები

აჭარულ დიალექტში **ხომ** ნაწილაკი გვხვდება შემდეგი სახეცვლილებით: **ხუმ // ხუ**:

— ამ ქალაქე რომ დავწერო, **ხუმ** არ გეწყინება? (ზემოაჭარული);

— წროულს **ხუმ** კაჲ წელიწადია (ქობულეთური).

კიდევ ნაწილაკი რაჭულში, იმერულში გურულსა და აჭარულში გვხვდება **კიდო**, **კიდომ** ვარიანტებით, იმერულსა და აჭარულში იშვიათად დასტურდება **კიდოვ** ფორმაც:

დედინაცვალმა იმდენი ილაპარაკა, **კიდო** კარები გაადებია (ქვემორაჭული);

დაჰკრა და **კიდო** ააგდო სამი საქალამნე (გლოლური);

კიდო ხ'ვარ გინდა? (ზემოიმერული);

შენსავით ვიმუშეფე მე **კიდოვო** (ქვემოიმერული);

აი **კიდომ** იმფერ ოტკას ხთითა, რუმ გაასხმიდი მოლზე, ახრუკავდა ბალახს (ქვემოგურული);

ახლა **კიდომ** ჩააყენეფე ტყემალს იმ ჭურჭელში და კიდომ მოხარჩავ, კიდო დაასხამ კალათში (გურული).

უფთხილდი მაგ შედთან მელას, **კიდო** არ გიქნას ვარესი (ქობულეთური);

დაკლესო ხუთი სულიო და აღარ ეყვენ **კიდოვო** (ზემოაჭარული);

ბანკები **კიდოვ** ტყდება (ზემოაჭარული);

ნუ ილაპარაკეფო, თვარა დაგიჭირავენ **კიდომო** (გურული);

ზოგჯერ **კიდევ** ნაწილაკს დაერთვის **ც** ნაწილაკი: **კიდევაც > კიდომეც** (ქვემორაჭული), **კიდომც** (გურული):

კიდომეც გაემგზავრენ ქაჩალი და ერთი მეცხვარე ხენწიფესთან (ქვემორაჭული);

ხაფანგიც ეილო, **კიდომც** მომიქნია, ეიწვართა, მარა უშონე ოინი (ქვემოგურული).

აჭარულში ბოლოკიდური ხმოვნის ნაზალიზაციით (რაც საერთოდ დამახასიათებელია ამ დიალექტისათვის) ვიღებთ **კიდონ** ფორმას:

კიდონ ამოვდონ აქა (ზემომაჭახლ.).

აჭარულში **კიდევ** ნაწილაკს ზოგჯერ ერთვის **ვე**, ფუძისეული **ე** სინკოპირდება, ხოლო ბოლოკიდური ხმოვანი ნაზალიზაციას განიცდის და ვიღებთ **კიდ-ვენ** ფორმას:

— ნუ წახუალ, რა გეჩქარება, პაწაი **კიდვენ** დარჩიო (ზემომაჭარული);

ერთ თუეს უკან მივა ელჩი **კიდვენ** (ზედამაჭახლური);

— ახლა რა გაქ **კიდვენო?** (ქობულეთური).

3.4. შორისდებულები ქართული ენის დიალექტებში

შინაარსის მიხედვით შორისდებულებს სამ ძირითად ჯგუფად ყოფენ: გრძნობა-აღქმის, მოუბრის ნება-სურვილის და ფიცილ-აღერსის გამომხატველ შორისდებულებად. განსაკუთრებით მრავალფეროვანია გრძნობა-აღქმის შორისდებულები, რომელთა შესწავლასა და კლასიფიკაციას გარკვეული სირთულე ახლავს, რადგან მათი დიდი ნაწილი მოქცეულია დანაწევრებული და დაუნაწევრებელი მეტყველების ზღვარზე და წერის დროს პირობითად გადმოიცემა; ძნელია იმის მტკიცება, რომ ესა თუ ის შორისდებული მეტყველებაში მხოლოდ იმ სახით გვხვდება, როგორც ის წერილობით ტექსტებშია წარმოდგენილი; ამასთანავე ესა თუ ის ფორმა განსხვავებული ვარიანტით შეიძლება შეგვხვდეს როგორც სხვადასხვა, ისე ერთისა და იმავე ადამიანის მეტყველებაში. ზემოთქმულის მიუხედავად, აშკარაა, რომ შორისდებულები, ისე როგორც ენის ძირითადი ლექსიკა, განსხვავდება დიალექტების მიხედვით. ზოგი მათგანი მხოლოდ რომელიმე დიალექტური არეალისათვის არის დამახასიათებელი, ზოგი კი სხვადასხვა კილოში სალიტერატურო ქართულისაგან ფონეტიკურად განსხვავებული ვარიანტით ან განსხვავებული ფუნქციით გამოიყენება.

განსაკუთრებით გამოირჩევა თავისებური შორისდებულებით მთის კილოები.

თუშურ დიალექტში გვხვდება გაკვირვების გამომხატველი ამე // **ამეც** შორისდებული: *ამე, ამე, რაყს შჩადის?* (ცოცანიძე, 2012); *ამე, რაყიც მე ქისტების შიშ არ ვადამიყრია ბალოობითივშ* (ცოცანიძე, 2012); **ამე** შესაძლოა განცვიფრების გამომხატველ **ა** შორისდებულზე **მე** ნაწილაკის დართვით იყოს მიღებული (როგორც **ი-ზე მე**-ს დართ-

ვით მიღებული, იმერულსა და ქიზიყურში გავრცელებული, **იბე**, რომელზეც ქვემოთ შევჩერდებით).

გაკვირვებას გამოხატავს თუშურში ასევე **ეჩ**: *ეჩ! ეს რაგვერითაჲ ყოფილ!* (ცოცანიძე, 2012); იგი უნდა უკავშირდებოდეს ო. გაჩეჩილადის მიერ მოყვანილ **ეჩა** შორისდებულს (*ეჩა! რა უქნია და!* ს. მგალ.), რომელიც მკვლევარის აზრით, იგივეა, რაც **ბეჩა** (გაჩეჩილადე, 1979, 161). ამ უკანასკნელის ერთ-ერთი ვარიანტია **აბეჩავ** (ა შორისდებულზე დართულია **ბეჩავ**), რომელიც ფშაურში დასტურდება და შექებას, მოწონებას გამოხატავს: *აბეჩავ, შიშნავ, შენ მეტიც ამას ვერავინ მაჰკლევდა* (თ. რაზიკ.). ირონიულად არის გამოყენებული იგი შემდეგ მაგალითში: *აბეჩავ, მამილავ, არაყის სმით აცხოვრებ ოჯახსა!* (ხორნაული, 2000).

შორისდებული **ბეჩა! ბეჩავ! ბეჩაო!** გამოხატავს გაკვირვებას, სიბრაალულს, თანაგრძნობას; ზოგჯერ ჩართული სიტყვის მასალაა მიმართვისას. იგი ძირითადად მთის დიალექტებისათვის არის დამახასიათებელი: *ბეჩაო, ჩემო! შენ რაღა ვიჭირს?* (ა. ყაზბ.). *რაია, ბეჩა! შენ სულ შენი ელგუჯა გავონდება...* (ა. ყაზბ.). *აჰუ, ბეჩაო, საქონსა თავს ხომ ვერ დავანებებო?* (ბაჩანა).

ეს შორისდებული აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კილოებში უფრო **ბეჩავ** ფორმით გვხვდება, დასავლეთი საქართველოს კილოებში კი (რაჭულში, იმერულში) **ბეჩა** ფორმით არის გავრცელებული:

ყურშაყოვ, ბეჩავ, რადამ გვაშინებავ, მეტაჲ გვეშინისავ, გონთაღ იყავივ (თუშური, დიალ. კორპუსი); ავ, ბეჩავ, ეგ რაჲ უქნავ მაგ არსაქნელს!; ბეჩავ, გიგი, მეტაჲ ცოლ გინდაჲ? (თუშური, ცოცანიძე, 2012); ბეჩავ, თუ ჩუენს კაცს ჯორცი არა აქუ, პირს არას დაადებსკე (მოხეური, დიალ. კორპუსი); მარხვის დროს ჯორცი ინახება, მაშა ვინლა შაშჰამს, ბეჩავ, ჯორცსა! (მოხეური, იქვე); ზაფხული იფრო კარგია, ... რაი არაა: რძე, კარაქი, დო, ყველი, ... ბევრი რაიმე, ბეჩავ! (მოხეური, იქვე); ბეჩა, კაცო, თუ მამიტან წამალს, თვარემ მოკვდები! (ქვემორაჭული, იქვე); რომ მოვქსოვდით ბადურს, ქალები ვიტყოდით: მიექსოვა, ბეჩა, ბადურიო და რამდენზე დავტუოთ თავიო (ქვემოიმერული, იქვე).

ფშაურ დიალექტში შიშის გამომხატველი შორისდებულია **აბეე**: *აბეე, რარივ თავ-ცხვირნი ჰქონ მაგ დანელებულს მაგასა!* (ხორნაული, 2000.).

მოხეურში აღტაცებას გამოხატავს შორისდებული **უჭან: უჭან!** *მამა მოვიდა ცხორჩივით!* (ქავთარაძე, 1985). იგი მხოლოდ ამ დიალექტშია დადასტურებული და მისი წარმომავლობა გაურკვეველია.

ამავე დიალექტში გაოცების, გაკვირვების გამომხატველი შორისდებულია **აიშე: აიშე**, *ამასაღა, როგორი გაზრდილა!* ი. ქავთარაძე კითხვის ნიშნით აღნიშნავს, რომ იგი შესაძლოა **აი შენ**-ისაგან იყოს მიღებული. მის პარალელურად გამოიყენება **ოიშე** (ქავთარაძე, 1985). ივ. ქავთარაძის მოსაზრებას ვფიქრობთ, მხარს უჭერს ისიც, რომ ამავე დიალექტში და ზოგ სხვაშიც გავრცელებულია **აიშე, აიბე, აიბე, იაიშე, იაიშე** შორისდებულები, რომლებიც **აი, იაი, იაიშ** შორისდებულებზე მე ნაცვალსახელის დართვით არის მიღებული.

რამდენიმე შორისდებული დამახასიათებელია მხოლოდ ქიზიყური მეტყველებისთვის. ასეთია: **ოვაშ, ოოვაშ** (დადასტურებულია ქიზიყური მეტყველების ამსახველ ლიტერატურაში; მოგვყავს შემდეგი ნაშრომის მიხედვით: ხმალაძე, 2001): **ოვაშ, ოვაშ! საწყალი მალხაზი, აფსუს ვაჟ-კაცო დაკარგულო! ოვაშ, შე საწყალო ლექსავ!** (დასახ. ნაშრ., 31); *გიორგიმ წამოიძახა, — ოოვაშ! და შემოჰკრა ხელი ხელს* (იქვე, 30). მ. ხმალაძის აზრით, შესაძლოა იგი აქ მცხოვრებ სომეხთა მეტყველებიდან იყოს შესული ქიზიყურში (იქვე, 32). ქიზიყურში გვხვდება აგრეთვე **ოოვე**, რომელიც დანაწევრებას გამოხატავს: **ოოვე, საწყალი! რა ძალად გაიფუჭა თავი საწყალმა, — სთქვა მამასახლისმა** (იქვე, 32). აღსანიშნავია, რომ **ოოვე** სამცხურ-ჯავახურშიც გვხვდება, ოღონდ ამ დიალექტში ის შიშის გამომხატველი შორისდებულია: *ოდა, მე ამაკანკალა: ოოვე, მე წასული ვარ-მეთქი!* (სამცხურ-ჯავახური, დიალ. კორპუსი). შესაძლოა, **ოოვაშ** შორისდებულის მსგავსად **ოოვეც** სომეხთა მეტყველების გავლენით იყოს გავრცელებული ქიზიყურსა და სამცხურ-ჯავახურში.

მხოლოდ ქიზიყურში გვხვდება შორისდებული **იშე**, რომელიც თავისი შინაარსით მსგავსია **იფ** შორისდებულისა, მაგრამ მისი მნიშვნელობა უფრო დაკონკრეტებულია, გამოხატავს ღვინის ან წყლის დაღვევით მიღებულ სიამოვნებას, მოწონებას, კმაყოფილებას: *როცა მოიხსნა პირიდან საღვინე, ტუჩები დაიტკბარუნა და წამოიძახა: იშე!...დაილოცა შენი გამჩენი!* (ხმალაძე, 2001, 33); *იშე!... ცხონდა მამაშენიო და დადგა ლიტრა ძირს* (იქვე, 33).

ქიზიყური მეტყველებისათვის დამახასიათებელია **იიშე** შორისდებული, რომელიც გაკვირვება-გაოცებას გამოხატავს: *იიშე, კინაღამ გველმა არ დაგვვლიჯა, ვახსოვს?* (ხმალაძე, 2001, 27). **იიშე, იიშე** გვხვდება ქიზიყურისაგან დაშორებულ იმერულ დიალექტშიც: *..იიშე! მარ-*

თლა ამბობთ, თუ მეხუმრებით?“ (აკაკი). „**იმე!** რას მიბრძანებ, კეკელა?“ (შ. დად.). საყურადღებოა, რომ იმერულსა და ქიზიყურში განსხვავებულია ამ შორისდებულის წარმოთქმის ინტონაცია (ქიზიყურში ი გრძელდება და მასთან დაყოვნება შეინიშნება).

როგორც აღვნიშნეთ, შორისდებულთა ნაწილი დიალექტებში ფონეტიკურად განსხვავებული ვარიანტებით გვხვდება. თუშურ და ფშაურ დიალექტებში გვაქვს შორისდებული **აბაბაჲ/აბაბაი**, რომელიც გამომხატავს გაკვირვებას, აღტაცებას, წუხილს, სინანულს: **აბაბაჲ, რამდენ ჟოლი!** (თუშური, ცოცანიძე, 2011); **აბაბაჲ, რა კარგაჲ შემოჩინდ, ლაზათიან!** (იქვე); **აბაბაჲ, რა მეტაჲ კი შემწყინდ ეს მემცხვარეობაჲ!** (იქვე). **აბაბაი, რო ვიცნობდი და მინახავ** (ფშაური, დიალ. კორპუსი); **აბაბაი, სუ უგ ზოთ დავიდოდი, ემა თამარზე ცოტა ვიქნებოდი მაშინისა** (ფშაური, იქვე); **აბაბაი, რო სახს ბევრ უნდა, ჩემო ქალო** (ფშაური, იქვე). მარცვლის გამეორებით შექმნილი შორისდებული **აბაბააბაბაბა** სალიტერატურო ენაშიც გვაქვს (გვხვდება გ. ერისთავის, ვაჟა-ფშაველასა და ა. ყაზბეგის ნაწარმოებებში), მაგრამ მასზე დართული ა/ი-ხმოვნაანი ფორმა მხოლოდ თუშურსა და ფშაურშია გავრცელებული.

ფონეტიკურად და ფუნქციურად ამ შორისდებულის მსგავსია მეორე შორისდებული **ადადაჲ** (გამომხატავს წუხილს), რომელიც ასევე თუშურში გამოიყენება: **ადადაჲ! როდისემ გავ ეს ტიალ ზამთარ, რომ ეს ბოლიან ფეჩ დავიშორთ!** (ცოცანიძე, 2011). ეს ფორმა ა-ხმოვანდართული ვარიანტია მწუხარების გამომხატველი **დადაი, დადადა** შორისდებულებისა, რომლებსაც მიცვალებულის დატირებისას წარმოთქვამენ, დადასტურებულია ფშაურსა და მოხეურში, გვხვდება ვაჟასა და ყაზბეგის ნაწარმოებებშიც; ყაზბეგი იყენებს აგრეთვე **ადაი** ფორმას: **ამათ, ლოყებშივე შემოკვრით და სიტყვებით „ადაი“ ცხედართან მყოფი ჭირისუფლები უპასუხებდნენ.**

ეჰ, ეეჰ, ეჰე, ეჰუ... სალიტერატურო ქართულში წუხილის, სინანულის გამომხატველი შორისდებულება. მათი ვარიანტია თუშური **ეჰუჰ: ეჰუჰ, რა უღბად ჩამიარ ყველაჲმ** (ცოცანიძე, 2011).

როგორც სალიტერატურო ენაში, ისე დიალექტებში საკმაოდ გავრცელებულია **იჰ** შორისდებული, რომელიც გამომხატავს: 1. სიამოვნებას, აღტაცებას. **ყველა კი ამას გაიძახოდა ერთხმად: „იჰ, რა ცეცხლია, დაგლოცა ღმერთმაო!“** (ვაჟა). 2. დანანებას, ნაწყენობას; მორცხვობას. **“იჰ! ბეჩავ, რა გინდა ჩემგან? — ფხუკიანობდა თამრო“** (ილია). **ჰიჰ, რაღაც სხვა მეგონა! ჯერ ხომ არა გინახავს-რა?** (აკაკი) (ქეგლ). ფონეტიკურად ძალიან ახლოს არის მასთან **იშ** შორისდებული,

რომელიც გამოხატავს: სინანულს, წუხილს, საყვედურს, გაკვირვებას: „*ჩუ!* ...*სალამური!* ...*სწორედ ის არის!* *იშ!* ...*შენედვასაც რომ ვერა ვბედავ?*“ (აკაკი). „*იშ, შვილო, მე რომ შენს ალავას ვიყო, უფრო სხვაფრივ დავიჭერდი საქმეს*“ (ს. მგალობ.). *იშ* სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტით და ფუნქციით გვხვდება დიალექტებში. ქიზიურში იგი გამოხატავს წყრომას, გაჯავრებას, უკმაყოფილებას: *იშ, რავი ვინ იყომეთქი* (ხმალაძე, 2001, 33); *იშ, ნეტა მეც ეხლა ყაჯარსა ვკერამდე, ევ აღვილია!* (ხმალაძე, იქვე, 33); ქვემო იმერულში გვხვდება კმაყოფილების გამოსახატავად: *იშ, რა კაი ამინდია, არ გამევიდა, ბიჯო, დარი რავარც იქნა?!* (შარაშენიძე, 2008, 274); მოხეურ დიალექტში *იშ* და მისი ფონეტიკური ნაირსახეობა *იშე* აღშფოთების გამოსახატავად გამოიყენება: *იშ, ევ რაილა ჩემი საქმეა!; მარი, რასა მცემ, იშე!* (ქავთარაძე, 1985). *იშ* შორისდებულის ფონეტიკური ვარიანტი *იშო* გვხვდება აჭარულშიც, განსხვავებული ნიუანსით — გამოხატავს შურისგების კმაყოფილებას: *იშო, კად ყო: ხომ გებნებოდი, ნუ ებეჭები-მეთქინ!* (ნიჟარაძე, 1961, 170).

ვიჰ! ვი! შორისდებულის გამოხატავს: 1. მოწონებას, სიამოვნებას: „*ვიჰ, ამ ტკბილ ხმებსა!*“ (ი. მაჩაბ.). 2 . შეწუხებას, ჩივილს: „*ვიჰ, დედავ! დავგზოცა სიცხემ!*“ (ა. ფურც.); „*ვი!* გენაცვალეთ; ეს რა მომივიდა!“ (ზ. ანტონ.) (ქეგლ). განსხვავებული ნიუანსით გვხვდება იგი ქიზიურში, გამოხატავს გაკვირვება-გაოცებას: *ვინა ხარ, ვინა ხარ? მემრე გამაიხედე? და... ვი, თებრო არი და შიო ძიო* (ლ. შალვაშვილის მიერ ჩაწერილი ხელნაწერი ტექსტები, ვიმოწმებთ მაია ხმალაძის სადისერტაციო ნაშრომის მიხედვით, 2001, 24). *ვი!* — *შაშამ უთხრა, — რათა, დედი, რა ვინდა, ვჭამოთ საჭმელი და...* (იქვე). **ვიჰ!** — *იმანაც დაჟედა, მეეზვია და დკოცნის* (იქვე).

მწუხარების გამომხატველი **ვაი** შორისდებულის ფშაურ დიალექტში დასტურდება **ვაჰი** სახით: *ე ქალ აჯადით მოგყავის, შატილს უნდ დავსვათ ჭარზედა, ვაჰი, რა ონავრ ვიქნავისთ ლაშარის ჭვარის ყმაზედა* (ფშაური, დიალ. კორპუსი). როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში ტკივილის, მწუხარების, ტრაგიკული განცდის გამოსახატავად გვხვდება აგრეთვე **ვაჰმე, ავაჰმე**: *ამოტირდა ცოდვიანი, ვაჰმე, ცოდვა რათა გქენი!* (ზემორაქული, დიალ. კორპუსი); **ვაჰმე**, *რო ველარა ვბედავ, აღარ მიჭრიან თვალნიო...* (ფშაური, იქვე); **ავაჰმე**, *ვინა ფამფარებსო, ჩემ სადასტუროს კარზედაო* (ფშაური, იქვე).

ნიშნის მოგებისას გამოიყენება აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში **ანდე**, იგივეა, რაც **აჰა**, **აი**. დიალექტურ ტექსტებში იგი ხშირად გვხვდება ჩვენებით ნაწილაკად, თუმცა გამოიყენება შორისდებულის ფუნქციითაც, დადასტურებულია ლიტერატურულ ტექსტებშიც, პერსონაჟთა მეტყველებაში: **ანდე**, *დაგიდგეს თვალი, ხომ შემოგყარე დარდებიო* (ნ. ონაშ.); **ანდე**, *იყავი და ელოდე* (ს. დემურხ.); **ანდე**, *ხომ გეუბნებოდით* (ლ. მრელ.) (ქეგლ). მისი ფონეტიკური ვარიანტია ქართლურ დიალექტში **ენდე**, რომელიც ასევე ჩვენებით ნაწილაკადაც გვხვდება და შორისდებულადაც. ჩვენებითი ნაწილაკია იგი შემდეგ წინადადებაში: „*არც მახარე და არც ენდე ეგ, — „სარზე“ მიიშვირა ხელი, — არ დამხვდა“*“ (შ. არაგვ.), *ხოლო შორისდებულის ფუნქცია აქვს ამ მაგალითში: „ენდე, თქვენ რამდენი რამ გცოდნიათ და მე კი მეკითხებოდით“*“ (შ. არაგვ.). ქართლურის გარდა დადასტურებულია მთის კილოებშიც: — **ენდე**, *შვილო, რო ვითხრი-მეთქი, ნაფშავლი კაცი სუ სხვააო* (ხევსურული, ქართ. დიალექტ., 1961, 153).

ეიდა წყენას, საყვედურს, სინანულს გამოხატავს, ზოგჯერ სხვა შორისდებულთან ერთად გვხვდება: „**ეიდა**, *აზნაურო, შენი ნამუსი ლალია და ჩემი ნახშირი?“*“ (ე. ნინოშ., იხ. ო. გაჩეჩილაძე, 1979); „**ეიდა ჰაა!** *რანაირ გული გვერჩოდა!*““ (ს. მგალობ.) (ქეგლ). მოხეურში **ეიდა**-სთან ერთად დადასტურებულია **ეიტა** შორისდებული და გამოიყენება დაცინვის გადმოსაცემად: **ეიდა**, *ტიტველას არ გამასულა გარეთა! ეიტა*, *ამასალა რაი ჩაუცმია!* (ქავთარაძე, 1985).

სხვადასხვა ფუნქციით გვხვდება დიალექტებში **ეელოლო**, **ელე-ლე** შორისდებულები. **ეელოლო!** მოხეურში ნიშნის მოგების და შერცხვენის გამომხატველი შორისდებულია: **ეელოლო**, *ტიტველაი!* (ქავთარაძე, 1985), ტკივილს გამოხატავს **ელელე** თუშურში: **ელელე**, *მტკივის, პატარაილ მთხილად!* (ცოცანიძე, 2012).

შორისდებულის ფუნქციით გამოიყენება **დედა**, **ბიჰო**, **ქა** (<**ქალო**>), **ბოშო** მიმართვის ფორმები, რომლებიც აღტაცების, განცვიფრების, გაკვირვებისა თუ შიშის გამომხატველია და დიალექტებში სხვადასხვა ვარიანტით გვხვდება. **დედა** თუშურში გვაქვს **დედო** სახით: **დედო**, *ეს რაყვერთა ყოფილ!* (ცოცანიძე, 2012). დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში იგი გვხვდება **დედაია**, **დიდუ**, **დიდუჰ**, **დიდიდუ** ფორმებით: **დიდუია**, *ბაღანე რო გალახა წუხელი?!* (ქვემოიმერული, შარაშენიძე, 2008, 272). მერე დაფარცხამთუ იმას, **დედაია**, **დედაია**, *რა მიტეხია უმუჟოლავი ყანა!* (ქვემოიმერული, დიალ. კორბუსი); ქალი ყვირის: — **დიდუ**, *რა დემემართა!* (ზემოაწარული, იქვე); **დიდუ**,

რა გამძულდა! (ზემოაჭარული, იქვე); „**დიდუჭ!**“ — შეჰკვივლა ნათელამ და ლოყაზე იტყისა ხელი“ (ნ. წულეისკ. ქველ). „**დიდუ,** სავსეა აჭაურობა ხალხით“ (ო. იოს. ქველ).

ბიჭო, ბიჭოს! შორისდებულის ნაირსახეობაა დიალექტებში **ბი-ჯო!** გვხვდება შემოკლებული სახითაც: **ბჯო** (გურ.), **ჯო** (კახ., აჭარ.), **ჭო** (ქიზ., აჭარ.): *დავაყურე, ბიჯო, დათვი ვიცანი!* (ქვემოგურული, დიალ. კორპუსი); *აქეთ ვეცი, იქით ვეცი, რა ვქნა, ბიჯო, ახლა?* (ქვემოგურული, იქვე); *რავორ წასცხო, ბიჯო, აჰა დაადე თითი!* (სამცხურ-ჯავახური, იქვე); *ე ბიჯო, ნუ დამიქცევ წყალს მაქანე, ტაშტიე გარასატანი მაქ* (ქვ.იმერ., შარაშენიძე, 2008, 277). **ბჯო,** აღარც მახსოვნობა მაქ და აღარც ხედველობა და აღარც ცნება (ქვემოგურული, დიალ. კორპუსი); *რაც ვადამჯდია, არ მოვეყვი, ჯო!* (ქიზიყური, იქვე); *ჯო, ხამი რომ სხაი, მოკრიფავ?* (ზემოაჭარული, იქვე); *ჭო, აბა არ ვიცნობდი!* (ზემოაჭარული, იქვე). **ბიჭო-**ს მსგავსად მიმართვის ფორმაც არის და შორისდებულის **ბოშო,** რომელიც იმერულსა და რაჭულშია გავრცელებული: გოდრები არ არი, **ბოშო!** (იმერული, დიალ. კორპუსი).

უნდა აღინიშნოს, რომ საინტერესო სურათი გვაქვს შორისდებულთა გამოყენებისას დიალექტებში გენდერული მიმართებების გამოხატვის თვალსაზრისითაც: **ქა** მიმართვის ფორმა, რომელიც შორისდებულის ფუნქციითაც გვხვდება აღმოსავლეთ საქართველოს მთისა და ბარის დიალექტებში, მხოლოდ ქალების მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი. მისგან განსხვავებით მიმართვის ფორმა **გო** კაცების მეტყველებაშიც გვხვდება, მაგრამ როგორც შორისდებულს, **გო-**ს ძირითადად ქალები მიმართავენ. გვხვდება კახურ, ინგილოურ, აჭარულ, შავშურ-იმერხეულ დიალექტებში. გ. ცოცანიძის ცნობით, თუშურში მხოლოდ ქალთა მეტყველებაშია მიმართვის ფორმა **ბი** (რად **ბი?**), რომელიც **ბიჭოს** შემოკლებული ფორმაა და სხვა დიალექტებში არ გვხვდება.

ქიზიყურში, როგორც მ. ხმალაძე აღნიშნავს, გაცემის გამომხატველი **ვიშ** და გაცემის, წუხილის გამომხატველი **უი, უიშე** შორისდებულები, როგორც ცალკე, ისე **ქა** შორისდებულთან ერთად მხოლოდ ქალთა მეტყველებას ახასიათებს. კაცები როგორც მწუხარების, ისე სხვა ემოციების გამოხატვისას მიმართავენ **ეჰ, ეი, ოვაჰ, ოოვე** შორისდებულებს. მხოლოდ მამაკაცები იყენებენ **აი** შორისდებულს აღტაცების, შექების, გაბრაზების, დალოცვის დროს: *აი, შე პირძაღლო! აი, ყოჩაღ! აი, შავირცხვეთ ადამიანობა!* (ხმალაძე, 2001, 25). ქალების მე-

ტყველებაში **აი** დაბნეულობა-გაკვირვებას გამოხატავს და — **მე** ან **ქა** ელემენტებს დაირთავს: „**აი, ქა**, ახლა ვის აბრალებს!“ **აიმე**, რა ვთქვა, გო, რა ჭირი ვთქვა? (ზმალაძე, იქვე). **იჰ** შორისდებულთა ქალები გამოხატავენ გაკვირვებას, სინანულს, საყვედურს, იმედგაცრუებას, უკმაყოფილებას, კაცები კი — მოწონებას, აღტაცებას. მხოლოდ ქალთა მეტყველებაში გვხვდება **ი** (**//იი**) შორისდებულთა, რომელიც სხვადასხვა ფუნქციით (შექების, დალოცვის, მოფერების, გაკვირვების, სიხარულის დროს) გამოიყენება: **ი**, **შენ ვაიხარე თქმისთვის; იი, ქაა!** რა ძლიან იუკადრისე! (იქვე, 190).

როგორც ცნობილია, შორისდებულების წარმოთქმას ხშირად ახლავს სათანადო ყესტი, რაც ასევე განსხვავებულია გენდერული თვალსაზრისით. ქალები მწუხარების გამომხატველი შორისდებულების წარმოთქმისას კალთაზე ირტყამენ ხელს, კაცები კი შორისდებულებთან ერთად ხელის ხელზე შემოკვრით ან გულში ცემით გამოხატავენ წუხილს.

ჩვენ მოვიყვანეთ მხოლოდ შორისდებულთა ერთი ნაწილი — გრძნობა-აღქმის გამომხატველი შორისდებულები. მათ გარდა, მოუბრისნება-სურვილისა და ფიცილ-აღერსის გამომხატველ შორისდებულებშიც ბევრი დიალექტური ფორმა იქცევს ყურადღებას, რომელთა შესწავლა და განხილვა მომავლის საქმეა.

3.5. გენდერულ მიმართებათა შესახებ ქართულ დიალექტურ მეტყველებაში (თუშური დიალექტის მაგალითზე)

ქართულ დიალექტოლოგიურ ლიტერატურაში დიდი ხანია ცნობილია, რომ დიალექტურ მეტყველებაში შესამჩნევი სხვაობა არსებობს ქალის მეტყველებასა და კაცის მეტყველებას შორის. ეს სხვაობა სტილებრივია და არა სისტემებრივი. ფაქტი შემჩნეული აქვს უკლებლივ ყველა დიალექტოლოგს. ეს საკითხი შეისწავლა და სათანადო ტერმინითაც ასახა რ. ქურდაძემ. ჩვენ ამ მოვლენის აღსანიშნავად გამოვიყენეთ გამოთქმა „გენდერული მიმართებანი“. მას ვიხმართ შემდგომ მსჯელობაშიც.

დიალექტურ მეტყველებაში გენდერული მიმართებები ყველაზე გარკვევით მოჩანს იმ დიალექტებში, რომლებიც უფრო დიდად განსხვავდება სალიტერატურო მეტყველებისა და სალიტერატურო ენის ფუძე დიალექტების — კახურისა და ქართლურისაგან. თუშური დიალექტი ერთ-

ერთი ამათვანია. ჩვენც აღნიშნული მოვლენის საილუსტრაციოდ სწორედ ამ უკანასკნელს მივმართავთ ორი უბრალო მიზეზის გამო: პირველი — როგორც ლინგვისტ დიალექტოლოგს თეორიულ დონეზე კარგად გვაქვს შესწავლილი ამ დიალექტოლოგიური ერთეულის თავისებურებანი ენობრივი ანალიზის ყველა — ფონოლოგიურ, მორფოლოგიურ, ლექსიკურ და სინტაქსურ — დონეზე, მეორე ისაა, რომ ჩვენ ვართ ამ დიალექტური მეტყველების პრაქტიკულად მცოდნე და მომხმარებელიც. ამიტომ უნებლიე შეცდომები, რაც შეიძლება გარედან მისულ დიალექტოლოგს, აქ გამოირიცხულია. სისტემის ელემენტები ხომ ის ოდენობებია, რომლებიც ქმნის ამა თუ იმ დიალექტის ლინგვისტურ სახეს. სწორედ ამ ელემენტებით განსხვავდებიან ერთი ენის დიალექტები ერთმანეთისაგან. თუ ენობრივი ერთეულები სხვაობენ სისტემებით და არა მხოლოდ სისტემის ელემენტებით, მაშინ საქმე გვაქვს უკვე დამოუკიდებელ ენებთან და არა ერთი ენის დიალექტებთან.

მიუხეობრედ ჩვენი მსჯელობის ძირითად საკითხს: გენდერული მიმართებები ქართული ენის თუ შორეული დიალექტზე მოუბართა მეტყველებაში. ეს მიმართებები არაერთპლანია — სხვაობები კაცისა და ქალის მეტყველებებს შორის თავს იჩენს ენობრივ ურთიერთობათა და ენობრივი ანალიზის თითქმის ყველა დონეზე და ისინი ადვილი აღსაქმელია ამ მეტყველებაზე დამკვირვებელი თვალ-ყურისათვის.

უპირველეს ყოვლისა, არსებობს განსხვავებული სასაუბრო თემები, რომლებშიც ასახულია ქალისა და კაცის ცხოვრებისა და შრომა-საქმიანობის თავისებურებები. წმინდა კაცურია „გარემხრობასთან“ დაკავშირებული თემები: ლაშქრობა, ნადირობა, მეცხვარეობა, მთა-ბარობა... საუბრის ეს თემები ქალებთან არასოდეს დადასტურდება; სამაგიეროდ, ქალური თემებია: მსხვილფეხა მესაქონლეობა, მატყლის დამუშავება — ჩეჩვა, ძაფის დართვა-დაძახვა, ქსლობა-ჯანრობა, — და სხვანი და სხვანი.

დამკვირვებლისათვის ძალზე ადვილი შესამჩნევია სხვაობები საუბრის მამაკაცურ და დედაკაცურ სტილებს შორის. მამაკაცის მეტყველების სტილს ახასიათებს უაღრესად დიდი გავლენა სალიტერატურო ენისა და ქართლ-კახური კილოებისა, დედაკაცური სტილი ამ გავლენისაგან თავისუფალია. იგი მაშინაც კი არ „უქცევს კახურად“, ანუ მეტყველებისას არ „კახურაობს“, როცა არათუშს, რომელიმე სხვა კილოს წარმომადგენელს ესაუბრება. ამგვარი „კახურაობა“ მოსაუბრე ქალისთვის მეტიჩრულ ტონად ითვლება და თანატომელთა გაკილვის საგანი ხდება ხოლმე. მაშასადამე, ქალთა მეტყველება წმინდა დიალექტურია და ლინგვისტ-დიალექტოლოგთა დაკვირვებისა და ანალიზის ობიექ-

ტსაც სწორედ ქალთა მეტყველება წარმოადგენს. არანაკლებ საჩოთი-როდ მიიჩნევა მამაკაცის მეტყველება, რომელიც სუფთა დიალექტურ კილოზე უქცევს. მსმენელთათვის იგი „ქალსავით საუბრობს“ და მის „ვაჟკაცურობას“ რამდენადმე ჩრდილი ადგება.

მაგრამ აქვე აღსანიშნავია ისიც, რომ არის საერთო („ზიარი“) თემები, რომლებშიც ქალისა და კაცის ლექსიკა განსხვავებულია და მას საფუძვლად ქალისა და კაცის სააქტივო-საარსებო გარემოს განსხვავებულობა უდევს. ამის თვალსაჩინო ნიმუშად გამოდგება თუნდაც დღე-ღამის დროების განაწილებათა სახელები ქალთა და კაცთა მეტყველებაში. დროის დღელამური ოცდაოთხსაათიანი მონაკვეთი თუშურ დიალექტში ზოგადად „ჟამია“. აი ამ „ჟამს“ — სამყაროს ამ ნაწილს — ქალი და კაცი სხვადასხვაგვარად ანაწევრებენ და, შესაბამისად, სახელებსაც სხვადასხვას არქმევენ. კაცის სააქტივო-სასაუბრო გარემო „გარემზარია“ — მეცხვარეობა და დღე-ღამის დროთა სახელები მეცხვარული ლექსიკის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენს. მეცხვარის დღე „ცისკარმოეთი“ იწყება — განთიადის წინ, დარ ამინდში, აღმოსავლეთის ცისკიდურზე ამოკაშკაშდება დიდი, ბღღვრიალა ვარსკვლავი, „ცისკარი“. ასტრონომიულად ეს მარსია. ცისკრის ამოსვლა განთიადის დასაწყისის მაუწყებელია. „ცისკარმოეს“ „თენება“ მოსდევს: „*ეზლა ამოა ცისკარი, თან ამოჰყვება თენება, წამოდგენს მეცხვარეები, ქალებს დაუწყეს ხსენება*“; „*თენებას* დამძინებიყო, სიზმარში კატებ ვამთხვინე“. „*თენებას*“ „*დილაობა*“ მოჰყვება, მერეა „*მზემოე*“, როცა მზის პირველი სხივები მათაა ზედა ნაწილებს მოეფინება და თანდათანობით მოიწევს ქვედა ნაწილებისაკენ. ამას მოჰყვება „*მზეებგაშლა*“ — როცა ჩრდილები ღრმა ხევებსა და კლდე-ბეჭების ქვეშაც გაქრება, ზმნისართულად ესაა დრო „*მზეებგაშლით*“. ამასობაში მეწველი ცხვრის ფარები საწველ ბინებს უახლოვდება და მოშუადღეების ხანს ბინასთან, ნაწილარზე, დაეყრება. ეს „*საწველავებმოდგომია*“, ზმნისართულად — „*საწველავებმოდგომით*“. ცხვარი ბაკისკარს ყრია, ისვენებს. მეცხვარეები ამ დროს სადილობენ და საწველად ემზადებიან. გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ, როცა ცხვარი კარგად დაისვენებს და რძესაც „*ჩამოიყენებს*“, ცხვარს ბაკებში შერეკავენ და იწყებენ წველას. ესაა დრო „*ცხვრებშერეკვით*“. წველიან სამ საათზე მეტ ხანს. წველას მორჩებიან და ფარას ბაკიდან გაუშვებენ. ესაა ხანა „*ცხვრებგაშვებით*“. ამასობაში მზე დასავლეთისაკენ გადაიხრება და ბეჭებისა და კლდეთა ძირებში პირველი ჩრდილები გაჩნდება. ესაა „*გრილოებგამოყრის*“ ხანა. მზე დასავლეთის ცისკიდურს უახლოვდება, „*გრილოები*“ იზრდება და თან-

დათან მთელ არე-მიდამოს ერთიანი ჩრდილი დაფარავს. ეს „**მზენაეა**“, „**მზენაის ხანი**“. ბოლოს მზის სხივები რომ აღმოსავლეთის ცისკიდურის მწვერვალებზეც გაქრება, ეს „**მზეებჩაკრეფაა**“. მერე „**შებინდებაა**“ და ბოლოს „**ვაჯშობა**“. მეცხვარეები ვახშამს ჭამენ და ლამისთვის ემზადებიან. ამ დროს ნადირი ბუნაგს ტოვებს, მეცხვარე და ძაღლი თეოზე გადიან. ძაღლი ფხიზლობს, მეცხვარე ფრთხილადაა. შუალამე გადავა. ნადირი ბუნაგისკენ ბრუნდება, ძაღლი თეოზე იძინებს. ესაა „**ძაღლის ძილის დრო**“, კვლავ ერთი ნიშნეული დრო მეცხვარეული „**ჟამისა**“. „**ძაღლის ძილის დროს**“ დაწყებული წვიმა მთელი დღე გასტანს და მხოლოდ საღამოხანს გადაიღებს, რაც მეცხვარეს კარნახობს, რომ ავდრიან დღეში სამუშაოდ უნდა მოემზადოს. „**ძაღლისძილის დროის**“ შემდეგ მეცხვარე ფხიზლობს. მართალია, ნადირი ბუნაგს დაუბრუნდა, მაგრამ იცის რა ძაღლის ამ თანდაყოლილი ინსტინქტის ამბავი, რომ ამ დროს იძინებს, ცხვრის ფარებს შეიძლება თავს დაესხას მეკობრე-ყაჩაღი. აი, ამ მოსალოდნელი საფრთხისთვისაა მეცხვარე მზად.

ახლა ვნახოთ როგორ ანაწილებს შინამეურნეობისა და ხელსაქმის წარმმართველი ქალი „**ჟამს**“ დროებად. ქალისთვის დღე „**ბინდით**“, ანუ იგივე „**ბინდ-ბანდით**“ იწყება. ესაა დღე-ღამის გაყრის ჟამი, როცა ღამის სიბნელეს დილის რიჟრაჟი ცვლის. ამ დროს იწყებს ქალი დღის საქმიანობას. „**ფურების წველას**“ „**ბინდთავ**“ *შევდგებითო*; — ამბობს ქალი. ამას მოჰყვება „**გათენება**“, ზმნისართულად — „**გათენებით**“. მერეა „**მთისწვერთმზემოე**“, ზმნისართად — „**მთისწვერთმზემოისი**“. მერე — „**მზეამოსვლით**“, რასაც „**სადილობა**“ მოჰყვება — ქალი შინასაოჯახო საქმეებს მოითავებს და ოჯახს დილის საუზმეს აჭმევს. ამასობაში მინდორში ნამი აშრება და ქალი **სათიბ-სამკალში** გადის. ერთი დაღლა დაიღლება. ამასობაში მზე საშუადღეოს ხაზს მიუახლოვდება და მინდვრის მუშა სადილად დასხდება. ეს „**დიდსადილობაა**“. სადილის მერე მუშა კვლავ ისვენებს და დასვენებული „**შუადღეგადასვლამდის**“ კვლავ ინტენსიურად მუშაობს. მერე მოატანს „**სამხრობაც**“ და მუშა სამხრად დასხდება. სამხრობიდან „**მზენაემდის**“ იგი კვლავ მუშაობს. „**მზენაის**“ ხანს მუშა მინდვრიდან შინ ბრუნდება და ემზადება საღამოს პირუტყვის მისახედად. „**მზენასვლით**“, როცა მზის სხივები აღმოსავლეთის მაღალ მწვერვალებზეც გაქრება, მოჰყვება „**ძროხამოე**“ — მსხვილფეხა პირუტყვი საძოვრიდან შინ ბრუნდება. ამას მოჰყვება დრო „**ფურწველა**“, ზმნისართულად — „**ფურწველას**“; მერე „**ვაჯშობა**“ და ისევ „**დილა-ბინდი**“.

როგორც ვხედავთ, დროის ამ დანაწილებაში ზიარი ლექსიკაცაა და მხოლოდ „კაცური“ და „ქალურიც“, რაც ოჯახში ქალისა და კაცის სოციალური სტატუსების სხვაობითაა შეპირობებული. რა თქმა უნდა, ეს ლექსიკა, როგორც ერთი, ისე მეორე, კარგად იცის ქალმაც და კაცმაც. სხვაობა მათი გამოყენების აქტიურობა-პასიურობაში მდგომარეობს, რაც, ცხადია, ისევ და ისევ მათ სამეტყველო სტილზე აისახება.

საგრძობია სხვაობა ქალისა და კაცის ემოციური მდგომარეობის ამსახველ მეტყველებაშიც. მაგალითად, გაჯავრებული ქალი იწყევლება და მის მეტყველებაში წინა პლანზე წყევლის ლექსიკა და ფორმულები წამოდის. გაბრაზებული კაცი ივინება და იმუქრება, შესაბამისად, მისი ლექსიკა და ფრაზეოლოგიაც ისეთია, რაც ქალთა მეტყველებაში გამორიცხულია. ეს სხვაობები კარგად ჩანს პოეზიაში. მაგალითისათვის ვნახოთ გაჯავრებული ქალისა და გაჯავრებული კაცის მიერ ნათქვამი თითო ლექსი, სადაც ეს გენდერული სხვაობები თვალსაჩინოა.

უსამართლოდ დაჭორილი ქალი ლექსად წყევლის მისთვის ჭორის დათქმის მიზეზს:

**„მე აწ თავ წმიდა მეგონა, ვყოფილვარ ცუდჭურიანი,
მოყმეო, შენგან დამეთქვა, დღემ დაგიდამდებ მზიანი.
თუ ქალსა-დ მექნეს რიალი, ჩემ დედა — ჩემზე მტირალი,
თუ არა-დ ცუდის მოთქვამო, სახლიმც გიდგ სატირლიანი,
სახლიმცე ოჯრად დაგრჩება, მორთული, სარაიანი,
ცხენიცამ ოჯრად დაგრჩება, კარს გიბრ გარსაკრიანი,
ცხვარიცამ ოჯრად დაგრჩება, მთას გიდგა თვირთვილიანი.
გარიმცე მოგიკვდებისა, გარგაის წინას დღეშია,
ცხენიმცე წაგექცევისა ლაშქარ წაისე გზაშია,
გმალიმცე გაგიტყდებისა გმალდაგმალ მიდენაშია,
მვარ-მკლავიმც მოგედებისა ველდაველ შედენაშია.
ჭირთ იყო სახელობასა, კალთაიმც მოგეჭრებისა,
სწორნიმც გიღებენ ნაბდითა, გზაშიამც გილამდებისა,
ექიმის დაყრილ წამლები ცეცხლადამც მოგედებისა,
პირში გასხმოდენ აშურას, ყელშიამც გექინძებისა,
შინ წაიყვანენ თავის კარ, მეტიცამ გიშავდებისა“.**

ახლა ვნახოთ, როგორ ემუქრება და ავინებს კაცი მისი საგვარეულოს შემარცხვენელ სხვა კაცს:

**„დედას გიტირებ, ბაკურო, თუ მოგატანე ჩვენსაო,
ქვრივებსაც დაგავიწყებდე, ჩამოგანგრევდე ყუბებსაო.“**

ერთხენ ხო გავსონს, ბაკურო, **გადაგაფრინე ცერსაო,**

ნაბადიც აქავ გასწირე, ველარ ჩააკარ ცხენსაო.

წახვიდი-დ ატყუანებდი დოჭუში საყვარლებსაო,

მე ხომ ნაბადი დავხკარგე, ვაი თუ მომპარესაო.

ბაკურო, შენი ნაბადი, ბელელას ეხურ ერთსაო,

ჭანთოსა გიგოიზესა ჩაუშვენებდა მხრებსაო.

— არას ვემდური ქალ-ზლებსა, ნაბადიც დამხურესაო —

შემოიჭუჭკავს ბურკვაცსა, ვაი თუ შემცივდესაო“.

ქალთა და კაცთა თემაა საღვთისმსახურო ტექსტებიც, ღვთაები-სადმი მიმართვის ლოცვა-ვედრებანი და სადიდებლები. აქ კაცებსა და ქალებს თავთავიანთი უბნები აქვთ განაწილებული, ერთიმეორის ფარგლებში ისინი არასდროს იჭრებიან და, შესაბამისად, ამ ტექსტებსაც მკვეთრად გამოხატული **კაცური** და **ქალური** „კილოების“ ბეჭდები აზის. საზაფხულო თუ საზამთრო რელიგიურ დღესასწაულებზე სათემო, სასოფლო თუ საგვარეულო სალოცავების კარზე წარმოთქმული სადიდებლები მხოლოდ და მხოლოდ კაცური მეტყველების ნიმუშებს წარმოადგენენ იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ხატის კარზე ამ სალოცავი სადიდებლის მთქმელი — „ხელოსანი“ — კაცია. ქალი ხატის საბძანისსა თუ სალოცავის ნაგებობათა კომპლექსებიდან იმ ადგილს, სადაც ეს სადიდებლები წარმოითქმის, უბრალოდ, ვერც მიუახლოვდება, — მთიელთა ტრადიციული რწმენა-წარმოდგენებით მას ეს ეკრძალება. ცხადია, ამ სადიდებელს მხოლოდ კაცი ამბობს. სადიდებლის მრავალთავან ერთი ვარიანტი ასეთია:

„ღმერთო დიდებულო, დიდად საჯსენებულო, ცისა და ქვეყნის გამჩენო, ოთხივ კუთხივ მთა-ბარის სალოცავებო: ივანე ნათლისმცემლისაო, სანებავ საჯარისაო, გიორგივ გომეწრისაო, გმირო კოპალევ კარატისაო, თქვენ გეხვეწებიანთ, თქვენ გევედრებიანთ თქვენნი მოყმენი, თქვენდ შემოუწირავ საფუფრის თავი, ცეფისკვერი, რქაჯანგიანი თქვენდ გაუმეტებავ გულითა აღნინა, გულითა მართლითა. თქვენ თქვენ მორიგე ღმერთს შესწირიდითა, შუაკაცად ჩამოუხვიდნიდითა, წყალობა გამოუთხოვიდითა; მთას გაუჭირდეს — მთას დეეშველნიდითა, ბარს გაუჭირდეს — ბარს დეეშველნიდითა, ზე კალთა დააფარიდითა მწყემსსა, მეცხვარესა, მგზავრსა-დ მოგზაურსა, მოლაშქრესა, მონადირესა; დაიჰსნიდით, დაიფარნიდით აღაღებულის მტრისაგანა, აღვარებულის წყლისაგანა, მთის ზვავის, მთის ნაპრალისაგან, ჭალაის ალთო-ყინულისაგანა; თუ რა სარჯიელ ეხედვებოდეს ან ცითა ჩამოსრული ან ზღვითა გამოსრული, ჳმელეთზე მორიალვი, დაიჰსნიდით, დაიფარნი-

დით ავკაცის, ავთვალის, ავქარისაგანა, გზა უკულმ გაუბრუნდითა, თავის კალთის ქვეშ შეიფარნდითა, თქვენ ღმერთი გადიდებსთ, გაგიმარჯვებსთა...

სადიდებელი საკმაოდ გრძელია, მაგრამ ამ მონაკვეთითაც თვალსაჩინოა, რომ ტექსტის კილო ძალიან მიახლოებულია იმ ხალხურ კოინესთან, რომელზედაც იქმნება მთიელთა პოეტური ტექსტები და ამგვარი სადიდებელ-სავედრებლები. ეს ამ თემაზე კაცთაგან წარმოთქმული მეტყველების ტიპური ნიმუშია.

მაგრამ არის საწესჩვეულებო რიტუალების ნაწილი, რომლებზედაც საწირი სუფრის დალოცვის პრეროგატივა ქალს ეკუთვნის და ამ სადიდებლის ტექსტის ენა წმინდა დიალექტურია, სასაუბრო კილოს დაახლოებული. ერთი ამათგანია ქართველ მთიელთა უმთავრესი ღვთაების — მზის — სადიდებლად ძველი სტილით ქრისტეშობისთვის ცხრა რიცხვში, ახალი სტილით დეკემბრის 22-ში დაგებულ სუფრაზე წარმოთქმული სადიდებელი. ამ სუფრას ოჯახის დიასახლისი მზეს ამოსვლისას იმ სარკმელზე შემოდგმულს ახვედრებს, საიდანაც ამომავალი მზის პირველი სხივები შემოიხედავს. სუფრა მარტივია, — იგი მხოლოდ მაჭკატი-სა და ხავიწისაგან შედგება. დიასახლისი ანთებული სანთლით ხავიწიდან გამოსულ ცხიმს დააშიშინებს (დამწვარი ცხიმის სუნი ცისკენ უნდა წავიდეს) და მზის სადიდებელს წარმოთქვამს: „შენამც იდიდებ, მზეო, შენამც ილოცებ, შენიმც მყოლ ანგელოზებ იდიდებიანა-დ ილოცებიან. მზეო ერთგულო, მზეო მაღლიანო, რაცვერც ერთფერაყად დაყდებ დიდსა-დ ცუტუნაყს, მდიდარსა-დ ღარიბს, ბეჩავსა-დ სახელოანს, პირწალმემც დაგვადებ ბუდით მომოალ. ჯვარსამც დაგვიწერ, მზეო, კაცსა-დ საქონელს, დიდთა-დ წვრილთ, ნაწნავს, ნათიბსა-დ ნამკალს, ნაწველსა-დ ნადღებს, მშვიდობასამც გვაწმარ, მშვიდობასამც გვასმევა-დ გვაჭმევ“.

თუშურ ზნე-ჩვეულებათა სისტემაში კიდევ ერთი სუფრაა, რომლის დალოცვის პრეროგატივა აგრეთვე ქალს ეკუთვნის. ესაა ოჯახის მიცვალებულთა სულებისათვის დაგებულ სუფრა ხორცის კვირის წინა შაბათს. ამ დღეს თუშები „**მკვდართჩამოეს**“ უწოდებენ. მიცვალებულთა სულები თავიანთ ოჯახებში ჩამოდიან, ერთი კვირა რჩებიან და ხორციელის შაბათს კვლავ საიქიოში ბრუნდებიან. ამ დროს ყველა ოჯახში ორჯერ იშლება და ილოცება მიცვალებულთათვის განკუთვნილი სუფრა: კდინის კვირის შაბათს „**მკვდართ ჩამოისა**“ და ხორციელის შაბათს „**მკვდართ გასტუმრებისა**“. ამ სუფრებსაც ოჯახის უხუცესი დიასახლისი დალოცავს: „სულნო ცოდვილნო, შინამც შემოხვალთ,

კარიმც მღე გაქვისთა-დ სანთელიმც ანთებულწ, თქვენსამც წინათ არის ეს გაშლილ სუფრაჲ, სანთელ-სამწკინწ, ჳელთამც გიჭერავთ ყანწი-დ საღვინეჲ, სუყველაყიმც უდერაყ გაქვისთ, ცასამ ცვრად გადაგიწვდებათ, გორამ მწვანილად ამოგვიათ, ჳამთრისემ ნუ გაგეყინებრთ, ჳაფხულისემ ნუ დაგიობდებათ. ყველაყნიმ შინ შემოხვალთ — დიდნი, წვრილნი, თავისანი, უცხოთანი, ოჭრისანი; თუ ვინ გახათრებდესთ ან სოფელ-მეზობლობითა, ან დობილ-ძმობილობითა, სვილაც-ნათლიაყობითა, ან წყალ-წისქვილის პატრონი, ან კალო-ნაფუძრის პატრონი, ან ცხენ-იარაღის პატრონი, იმათაცამ დიყწვევთა. ცოდვილაცთაცამ შემყიყოლებთა, კარის-კარამც ნურავის გაყბრუნებთა, ჳელთუსაგძლოაყნიმ ნურავინ დაგრჩებიანთა, ჩვენდამ კას აქნევდა სულეთის ღმერთსა“. ამ ტექსტის ენაც უადრესად ახლოსაა ცოცხალ სასაუბრო კილოსთან, რაც ქალთა მეტყველებისთვისაა დამახასიათებელი.

დაბოლოს, ქალთა და კაცთა მეტყველება ცხადად სხვაობს ემოციური ლექსიკის — შორისდებულებისა — და ნაწილაკების გამოყენებით. თუშურ დიალექტში კარგად ცნობილი დასტურის „წ“ ნაწილაკი უპირატესად ქალთა მეტყველებისთვისაა დამახასიათებელი. მამაკაცი მის ადგილას „ხომ, ხო“ ნაწილაკს ხმარობს. ამის დასტურის მაგალითები შეგვხვდა ამ სტატიაშივე გაჯავრებული ქალისა და კაცის ნათქვამ ლექსებში. „**მეაწ** თავ წმიდა მეგონა“, ასე იწყებს ქალი თავის საწყევარ ლექსს. ამ ფრაზას კაცი ასე იტყოდა: „***მე ხო** თავ წმიდა მეგონა“. ჳანთოსგან ბაკურისათვის შეთვლილ სამუქარო ლექსში გვხვდება ადგილი: „**მე ხო** ნაბადი დავხკარგე“. ამ ფრაზას ქალი ასე იტყოდა: „***მეაწ** ნაბადი დავხკარგე“. კაცი არასოდეს იტყვის ტკივილის გამომხატველ შორისდებულს: „*ვაამე, ვამე დედო*“. კაცის წამოძახილი ამ დროს ასეთია: „*ოხ! ოხ დედაჩემო!*“ ქალი რაიმე მოულოდნელობით გაკვირვებას ასე გამოხატავს „**ცაუც!**“ იმავე განცდის გამოსახატავად კაცი წამოიძახებს: „**ვა!**“, „**ბიჭოს!**“ უბედურებისა და დიდი ტკივილის გამომხატველი შორისდებულის ფორმა „**ვაამე**“, მხოლოდ ქალთა მეტყველებას ახასიათებს. „*ვაამე დედასა-დ დასაო, ვამე უძმოსა ქალსაო, წავალის მამის სახლშია, ვერვინ გაულებს კარსაო, დაჯდებ, დაიწყებს ტირილსა, რადარ მოვიკლავ თავსაო*“. კაცი ამ დროს ხმარობს „**ვაი**“ ფორმას: „*ვაი, რა ძნელი ყოფილა ცხვარზე გავარდნილ თვალიო, ალონისა შემოვიარე, შემოვყაოლე თვალიო*“. ქალური მიმართვის ფორმებია „*ქა, ბი, კაშენ!*“ ამ გამოთქმებს კაცები არასოდეს ხმარობენ. შენაქოელები ჳყვებიან სასაცილო ისტორიას: ქვრივმა ქალმა საძომ და მეზობლის კაცმა ხარები შეამონდვეს — ჳერ ერთის მამულები უნდა მოხნან, მერე მეორისა.

გუთნისდღეა კაცია, ხართგამძლოლი — საძო. ჯერ საძოს საქერეები მოხნეს და დათესეს. კაცის მამულში რომ გადავიდნენ, საძომ თავისი ხარი გამოხსნა უღლიდან და წაიყვანა: ეს ძალიან გატყდა, ველარ იმუშავებსო. რა ქნას კაცმა, მამული მოუხნავი რჩება, ქერი დაუთესელი. ეჩხუბა, ედავიდარაბა, მაგრამ საძოს ვერაფერი შეასმინა. რა ქნას! ვერ დაარტყამს — ქალია, ვერც შეაგინებს — ახლობელია. „*ოხ შე დიდკუკიანოო*“; გაჯავრებულმა ესლა წასძახა. „*კუკი*“ თუშურად ქალის სასირცხო ასოა. საძოს პასუხი: „*ავ, კაშენ! შენ რო ჯარ მოგც, დამიცუტუნაყდება?*“ რაც ლიტერატურულად ასე ითქმის: „*ავრემც კაი დაგემართოს, შენ რომ ხარი მოგცე, დამიპატარავდება?*“

გენდერულ მიმართებათა რკალშივეა განსახილველი ბავშვთა მეტყველება. იგი ქალთა მეტყველების იდენტურია გოგონებისაც და ბიჭებისაც, მაგრამ როგორც კი ბიჭები ყმაწვილობის ასაკს, თანამედროვე ტერმინოლოგიით — „*თინეიჯერულ*“ პერიოდს გასცდებიან და მამაკაცურში შეაბიჯებენ, ტოვებენ ქალურ მეტყველებას და მამაკაცურ სტილზე გადადიან.

4.1. ზმნისწინი

4.1.1. ზმნისწინთა ფონეტიკური ვარიანტები დიალექტებში

ქართული ენის დიალექტებში ზმნისწინთა შემაღლენელი ხმოვნები იცვლება მომდევნო ხმოვნების გავლენით (იქნება ეს პრეფიქსი თუ ფუძისეული ხმოვანი), ზოგჯერ კი პირის ნიშნების ზემოქმედებით. ერთი და იგივე ზმნისწინი სხვადასხვა დიალექტში სხვადასხვა პოზიციაში განსხვავებული ფონეტიკური ნაირსახეობით გვხვდება. განვიხილავთ ამ ნაირსახეობებს.

* * *

ა ხმოვნის შემცველი ზმნისწინები (ა-, გა-, და-, ჩა-, წა-, გადა-)

ა ხმოვნის შემცველი ზმნისწინები (ა-, გა-, და-, ჩა-, წა-) დიალექტებში ერთი და იმავე წესით იცვლება.

ა) ე პრეფიქსი ავიწროებს პრევერბისეულ ა ხმოვანს და სრული რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე გვაქვს: ა-ე > ე-ე, გა-ე > გე-ე, და-ე > დე-ე, ჩა-ე > ჩე-ე, წა-ე > წე-ე; ეს პროცესი დადასტურებულია აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში, ასევე რაჭულში, იმერულსა და ლეჩხუმურში: ეენტო, დეეკარგა, ჩეეყარა, წეეჩხუბა...

ზოგ დიალექტში, კერძოდ, თუშურში ეე (<აე) იქცევა გრძელ ხმოვნად: გა-ე-მართა > გეემაართ. ამ დიალექტში მკვეთრი ე ხმოვნების გამყოფია, მაგრამ როდესაც ხმოვნები იმსგავსებენ ერთიმეორეს და შემდეგ ერწყმიან, ე მაინც რჩება და ყოველთვის მოსდევს გრძელ ხმოვანს (უთურგაიძე, 1960, 18).

ზოგ დიალექტში აე > ეე ცვლილებას სხვა ფონეტიკური პროცესიც ახლავს — ასიმილაციის შემდგომ ხდება რეგრესული დისიმილაცია: ეე > იე: გა-ე-მართა > გე-ე-მართა > გი-ე-მართა; გა-ე-გზავნა > გე-ე-გზავნა > გი-ე-გზავნა (მესხ., გურ.);

აჭარულში პროცესი უფრო შორს მიდის: აე > ეე > იე > დე: დ-ე-წერა, მ-ე-ე-ღ-ო, გ-ე-ე-ღ-ო...

ბ) ი პრეფიქსის წინ ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე ა-ი > ე-ი, გა-ი > გე-ი, და-ი > დე-ი, ჩა-ი > ჩე-ი, წა-ი > წე-ი; ეს ცვლილება დასტურდება გურულში, აჭარულში, ქვემოთაჭულსა და

იმერულში, სპორადულად ჩანს სხვა დიალექტებშიც: ა-ი-კიდა > ე-ი-კიდა; გა-ი-არა > გე-ი-არა; გა-ი-მართა > გე-ი-მართა და ა. შ.

აჭარულში ამ ფონეტიკურ პროცესს მოსდევს პროგრესული დისიმილაცია: გა-ი-ტანა > გე-ი-ტანა > გე-მ-ტანა. თუ ე-ი გათიშულია ვთანხმოვნით, ი ხმოვანი იკარგება: გავიტანე > გევტანე, გავიდა > გევდა (ჯორბენაძე, 1998, 611).

ზოგ დიალექტში ნაწილობრივი ასიმილაციის ნაცვლად გვაქვს სრული ასიმილაცია: ა-ი > იი; გა-ი > გი-ი; და-ი > დი-ი; ჩა-ი > ჩი-ი; წა-ი > წი-ი; გადა-ი > გიდი-ი; შე-ი > ში-ი. დაბრკოლებას ვერ ქმნის I და II ობიექტური პირის ნიშნები: გა-ი-კეთა > გი-ი-კეთა; ა-მ-ი-ყვანა > ი-მ-ი-ყვანა; გა-მ-ი-შენა > გი-მ-ი-შენა; ჩა-მ-ი-წყო > ჩი-მ-ი-წყო; წა-გ-ი-ლო > წი-გ-ი-ლო... (აჭარ.). I პირის ფორმაში სრულ ასიმილაციას თანსდევს მეტათეზისი: გი-ვ-ი-კეთე > გი-ი-ვ-კეთე; გა-ვ-ი-არ > გი-ვ-ი-არ > გი-ი-ვ-არ (ქვემოიმერულის სამტრედიული თქმა).

თუშურისათვის დამახასიათებელია იი კომპლექსის შერწყმა გრძელ ხმოვანად: გი-ი-კეთა > გიჲკეთ. ეს ცვლილება თუშურში ხდება მხოლოდ კონტაქტური მეზობლობის დროს.

თუშურის საპირისპიროდ, აჭარულში ი- პრეფიქსი სრულ რეგრესულ ასიმილაციას იწვევს მხოლოდ დისტანციური მეზობლობისას, როდესაც ა- და ი- გათიშულია მ-, გ-, გვ- ობიექტური პირის ნიშნებით: გა-გ-ი-კეთა > გე-გ-ი-კეთა > გი-გ-ი-კეთა. ამ ცვლილების შუა საფეხური, გე-გ-ი-კეთა ფორმა, დასტურდება იმერხეულში (ჯორბენაძე, 1998, 611-612).

შენიშვნა: ზმნისწინისეული ა ხმოვანი შეიძლება შეიცვალოს ფუძისეული ხმოვნის გავლენითაც. ასეთი შემთხვევები დასტურდება აჭარულში: გა-ვალს > გა-ვა > გე-ვა, გა-ველი > გე-ველი, გა-ვედი > გე-ვედი; ინგილოურში: და-დექ > დე-დექ, ჩა-დის > ჩე-დის.

გ) უ პრეფიქსის წინ ნაწილობრივი კონტაქტური ასიმილაციით ა > ო: ა-უ-შენა > ო-უ-შენა; გა- > გო-: გა-უ-მართა > გო-უმართა, გა-უ-ტანა > გო-უტანა; წა-უ-ვიდა > წო-უ-ვიდა... ეს პროცესი დამახასიათებელია ქვემორაჭული, იმერული, ლეჩხუმური, გურული დიალექტებისთვის, თავს იჩენს ასევე ინგილოურსა და ფერეიდნულშიც.

იგივე პროცესი ხდება მაშინაც, როცა ზმნისწინს I სუბიექტური პირის ნიშანი -ვ ან მრავლობითი რიცხვის I ობიექტური პირის ნიშა-

ნი გვ- მოსდევს: გა-ვ-ი-ვე > გო-ა-გ, გა-ვ-ი-ხარებ > გო-ა-ხარევ, გა-გვ-ი-ხდია > გო-გ-ი-ხდია (ინგილოური), გა-ვ-რევ > გო-რევ, გა-გვ-ბანა > გო-გ-ბანა (ფერეიდნული).

როდესაც გვ- პირის ნიშნის შემდეგ ა- ან ე- ზმნური პრეფიქსია, ზოგ დიალექტში ხდება ვა > ო, ვე > ო პროცესი; ამ გზით მიღებული ო კი იმსგავსებს ზმნისწინის ა ხმოვანს: გა-გვ-ა-ხარ-ა > *გა-გო-ხარა > გო-გო-ხარა (მოხეური, მთიულურ-გუდამაყრული); გა-გვ-ა-პარა > გა-გო-პარა > გო-გო-პარა; გა-გვ-ე-პარ-ე > გო-გო-პარ-ე (ფერეიდნული). ინგილოურში გა- > გო- ხდება ზმნის ფუძისეული ვ თანხმოვნის გავლენითაც: გა-ველი > გო-ველი.

ზოგიერთი დიალექტისათვის დამახასიათებელია ვე > ო პროცესი, რაც ზმნისწინებშიც აისახება: გა-გვ-ე-ცინა > გა-გო-ცინა > გო-გო-ცინა // გო-გო-ცინა // გო-გო-ცინა (მოხეური). ინგილოურსა და ფერეიდნულში ზმნის -უ პრეფიქსი იქცევა -ჟ-დ, რაც გავლენას ახდენს ზმნისწინის ხმოვანზე და ასიმილაციის შედეგად ვიღებთ ო-ს: გა-უ-გდია > გო-ჟ-გდი (ინგილოური); გა-უ-ხარდა > გო-ჟ-ხარდა (ფერეიდნული).

დიალექტების ერთ ნაწილში -უ პრეფიქსის წინ რეგრესული კონტაქტური ასიმილაციის შედეგად გვაქვს გუ-უ-ლო, გუ-უ-ტანა, გუ-უ-მართა, წუ-უ-ვიდა და სხვ. ასეთი პროცესი გვხვდება გურულში, აჭარულში, ქვემოიმერულში. აჭარულში უ-უ გრძელ ხმოვანად იქცევა: გუ-უ-ლო > გულო, გრძელი ხმოვანი გვაქვს თუშურშიც: გა-უ-ლია > გუჟ-ლ-ი.

ინგილოურში, როდესაც გა-, და-, ჩა-, წა- ზმნისწინებს მოსდევს ვა ან ვე ბგერათკომპლექსი (იქნება ეს | სუბიექტური პირის ნიშანი და ზმნის ხმოვანი პრეფიქსი თუ ფუძისეული), ზმნისწინისეული ხმოვანი იცვლება: ვ-ს ჩავარდნის შედეგად ა > ო, ხოლო რეგრესული დისიმილაციის გზით ოა > უა: გა-ვ-ა-ღე > გო-ა-ღი > გუ-ა-ღი; გა-ვარდნილა > გუ-არდნილ. როდესაც ვე ბგერათკომპლექსი გვაქვს, ე ხმოვანმა შესაძლოა გააუმლაუტოს ზმნისწინისეული ხმოვანი: გა-ველი > გო-ველ // გო-ელ // გუ-ელ.

* * *

ე ხმოვნის შემცველი შე- ზმნისწინი

ა) ზოგ დიალექტში შე- ზმნისწინი გვხვდება შა-ს სახით. მკვლევართა აზრით, ეს ხდება ა-ხმოვნიან ზმნისწინებთან ანალოგიით. შა- ზმნისწინი დამახასიათებელია აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებისათვის, შეინიშნება ზემორაჭულსა და ზემოაჭარულშიც, ხოლო, როცა შე- ზმნისწინს ერთვის მო- და შედგენილი, რთული ზმნისწინი გვაქვს, მისი ხმოვანი იცვლება და შამო-ს სახით გვხვდება დასავლეთ საქარ-

თველოს დიალექტებშიც (გურულში, იმერულში, რაჭულში, ლეჩხუმურსა და აჭარულში).

როდესაც შა- (<შე-) ზმნისწინს მოსდევს ა- პრეფიქსი, აა კომპლექსი შეირწყმის გრძელ ხმოვნად: შა-ა-შინა > შა-შინა, შა-ა-კლა > შა-კლა... (აჭარ.), შა-ა-ბამენ > შა-ბამენ (ფერეიდნული). შეა > შაა > შა თუშურშიც: შე-ა-ხტა > შა-ხტა, შე-ა-ტყო > შა-ტყო...

ბ) შე- ზმნისწინი ზმნური ა- და ე- პრეფიქსების წინ რეგრესული დისიმილაციით გვაძლევს ში-ს: ში-ა-ბა, ში-ა-ტყო, ში-ა-მჩნია (გურ., მესხ., აჭარ.). აჭარულში პროცესი უფრო შორს მიდის: ში-ა-ტყო > ში-ა-ტყო, შე-ე-გება > ში-ე-გება.

გ) ი- პრეფიქსის წინ, როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ დიალექტებში: სრული რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე შე ზმნისწინი გვაძლევს ში-ს: შე-ი-ნახა > ში-ი-ნახა, შე-ი-ნახება > ში-ი-ნახება. ქვემოიმერული კილოკავის სამტრედიულ თქმაში | პირში მეტათეზისის საფუძველზე გვაქვს შიივნახე ფორმა: შე-გ-ი-ნახე > ში-გ-ი-ნახე // ში-ი-გ-ნახე. აჭარულში ე > ი ხდება მხოლოდ ზმნისწინისა და ხმოვანი პრეფიქსის დისტანციური მეზობლობისას: ში-მ-ი-ნახა, ში-გ-ი-ნახა. თუშურში ასიმილაციის საფუძველზე მიღებული იი კომპლექსი შეირწყმის გრძელ ხმოვნად: შე-ი-რთო > ში-ი-რთუ > ში-რთუ.

დ) უ- პრეფიქსის წინ შე- ზმნისწინი ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციის შედეგად იცვლება და გვაქვს შო-: შე-უ-თვალა > შო-უ-თვალა, შე-უ-დგა > შო-უ-დგა, შე-უ-კვეთა > შო-უ-კვეთა, შე-უ-ტანა > შო-უ-ტანა (ქვემორაჭული, იმერული, ლეჩხუმური, გურული); (ინგილოური, ფერეიდნული). ინგილოურსა და ფერეიდნულში უ- > უ: შო-უ-სწროვ „შეუსწრია“, შო-უ-ნახავ „შეუნახავს“...

ე) ზოგ დიალექტში შე- > შო- | სუბიექტური პირის გ- ნიშნის წინ: შე-გ-ი-ნახე > შო-გ-ნახე (ინგილ.); ასევე ფუძისეული ვ თანხმოვნის წინ: შე-ველი > შო-ველ // ში-ველ // შუ-ველ (ინგილ.) და მრავლობითი რიცხვის | ობიექტური პირის გ- ნიშნის წინ: შე-გვ-ხედა > შო-გ-ხედა (ფერეიდ.), შე-გვ-რჩა > შო-გ-რჩა (მოხ.).

ვ) მოხეურ, ინგილოურ, ფერეიდნულ დიალექტებში შე- ზმნისწინის ხმოვანი იცვლება ო ხმოვნის გავლენით, რომელიც ზოგ დიალექტში ა- და ე- პრეფიქსებისა და გვ- პირის ნიშნის შეხვედრის შედეგია. ვა > ო / ვე > ო პროცესის შემდეგ ო რეგრესული ასიმილაციით ცვლის შე- ზმნისწინის ხმოვანს: შე-გვ-ა-შინა > შე-გო-შინა > შო-გო-შინა (მოხეური), შე-გვ-ა-ერთეს > შე-გო-ერთეს > შო-გო-ერთეს (თუშური), შე-გვ-ა-პარა > შე-გო-პარა > შო-გო-პარა (ფერეიდნული). რო-

გორც მოხეურ, ისე ფერეიდნულ დიალექტებში გვხვდება უმლაუტიანი ნაირსახეობანიც (ე-ს შემცველ კომპლექსებში): შე-გვ-ე-შალა > შო-გო-შალა (მოხ.), შე-ველ-ი > შო-ელ (ინგ.).

ზ) უ- პრეფიქსის წინ სრული რეგრესული ასიმილაციით შე > შუ: შე-უ-თვალა > შო-უ-თვალა > შუ-უ-თვალა, შე-უ-ბერა > შო-უ-ბერა > შუ-უ-ბერა. ეს პროცესი დამახასიათებელია გურულისა და ქვემოიმერულისათვის, აჭარულსა და თუშურში კი უუ კომპლექსი შეირწყმის და გრძელ ხმოვანს ვიღებთ: შუ-უ-ერთდა > შუ-ერთდა; შუ-უ-თვალა > შუ-თვალა (აჭარ.), შე-უ-ჭამია > შუ-ჭამია (თუშ.).

| სუბიექტური პირის ნიშნის, მრავლობითი რიცხვის | ობიექტური პირის ნიშნისა და ფუძისეული ვ თანხმოვნის წინა პოზიციაში იგივე ფონეტიკური პროცესები ხდება, რაც ა-ხმოვნიანი ზმნისწინების დროს.

* * *

ი ხმოვნის შემცველი მი- ზმნისწინი

ა) მი- ზმნისწინისეული ხმოვანი შეიძლება შეიცვალოს რეგრესული დისიმილაციის საფუძველზე ა- და ე- ზმნური პრეფიქსების წინ: მი-ა-ხტ-ა > მი-ა-ხტ-ა; მი-ე-წია > მი-ე-წია (აჭარ.).

ბ) ზოგ დიალექტში ე- პრეფიქსი იწვევს მი- ზმნისწინისეული ხმოვნის სრულ რეგრესულ ასიმილაციას და ამ გზით: მი-ე-ცა > მი-ე-ცა, მი-ე-წია > მი-ე-წია (ქვემოიმერ.). უ- პრეფიქსის წინ ასევე სრული ასიმილაციით გვაქვს: მი-უ-ტანა > მი-უ-ტანა; (ქართლ., კახ., მესხ., იმერ., გურ.). აჭარულში ორი უ შეირწყმის და გრძელი უ გვაქვს: მი-უ-წერია > მი-უ-წერია > მი-უ-წერია.

* * *

ო ხმოვნის შემცველი მო- ზმნისწინი

ა) მო- ზმნისწინი ზოგ დიალექტში წარმოდგენილია როგორც მა-: მა-იტანა, მა-შჭრა (ხევს., ფშ., ქართლ., კახ., იმერ.). ზემოიმერულში მო-ს ნაცვლად მე- გვაქვს სუბიექტურ პირებში, მა- გვხვდება მხოლოდ | ობიექტურ პირში, მ- პრეფიქსის წინ: მა-მ-იტანა, II და III ობიექტურ პირებში კი გვაქვს მო-. კახურში მ- პრეფიქსის წინაც და II და III სუბიექტური პირის ფორმებშიც მა- არის: მა-იტანე, მა-იტანა, მა-მი-ტანა, სხვა შემთხვევაში — მო-: მო-გიტანა, მო-უ-ტანა. ხევსურულში ოდენ მა- არის დადასტურებული, სხვა დიალექტებში კი მა- და მო- მონაცვლეობს. დასახელებულ დიალექტებში მა- გვაქვს ა-, ი-, უ-, მ-, მ-პრეფიქსიან ზმნებთან: მა-ა-გონდა, მა-ი-ტანს, მა-მ-კლავს, მა-უ-ხდება,

მა-მ-იკვდა.. ფშაურ დიალექტში ზმნისწინების განხილვისას გ. ცოცანიძე ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მა- ზმნისწინი გვაქვს ზემოთდასახელებული პრეფიქსი ხმოვნების წინა პოზიციაში, ხოლო თუ ეს ფონემები ფუძისეული იქნება, ზმნისწინის მო- ვარიანტი გამოვლინდება: მომკალი და არა მამკალი, მოასფალტებულა და არა მასფალტებულა. თუშურში აა ბგერათკომპლექსი შეირწყმის გრძელ ხმოვნად: მწყგონდ, მწყქვ („მოაქვს“), მწყყოლ („მოაყოლა“).

ბ) მო->მე- სრული რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე ე- პრეფიქსიან ზმნებთან დადასტურებულია აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში, რაჭულში, იმერულში, ლეჩხუმურში; თუშურში (და ზოგჯერ აჭარულში) ეე კომპლექსი გვაძლევს გრძელ ხმოვანს: მწყტან, მებრუნ (თუშ.).

გ) მო- > მე- ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე ი- პრეფიქსიან ზმნებთან: მო-ე-ტანა > მე-ე-ტანა, მო-ი-წყო > მე-ი-წყო, მო-ი-არა > მე-ი-არა. ეს პროცესი დამახასიათებელია რაჭული, იმერული, ლეჩხუმური, გურული დიალექტებისათვის. აჭარულში ასიმილაციის პროცესს ახლავს სხვა პროცესიც: ი > ე პროგრესული დისიმილაციით: მე-ი-ტანა > მე-ე-ტანა.

დ) მო- > მი- პროცესი ხდება ე- პრეფიქსის წინ რეგრესული ასიმილაციის შემდგომ რეგრესული დისიმილაციით: მო-ე-ტანა > მე-ე-ტანა > მი-ე-ტანა. ეს ცვლილება ხდება მესხურში, გურულსა და აჭარულში. ამ უკანასკნელში პროცესი უფრო ღრმავდება: მი-ე-ტანა > მი-ე-ტანა. დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში მო- > მე- პროცესი შესაძლოა გამოიწვიოს ვედ-/ვიდ- ზმნის ფუძისეულმა ხმოვანმაც: მო-ვიდა > მე-ვიდა. თუშურში გვხვდება ასეთი ფორმები: მწყკრიფ „მოიკრიფა“, მწყლაპარაკეს „მოილაპარაკეს“. ეს ფორმები შესაძლოა მიღებული იყოს ასე: მო-ი-კრიფა > მე-ი-კრიფა > მი-ი-კრიფა > მწყკრიფ, თუმცა შესაძლებელია ამოსავალ ფორმაში მა- ყოფილიყო.

ე) მო- > მუ-: უ- პრეფიქსის წინ სრული რეგრესული ასიმილაციით: მო-უ-ტანა > მუ-უ-ტანა, მო-უ-ნახა > მუ-უ-ნახა... დამახასიათებელია მესხური, ქვემოიმერული, გურული, აჭარული დიალექტებისათვის. აჭარულსა და თუშურში უ-უ კომპლექსი შეირწყმის გრძელ ხმოვნად: მო-უ-ტანა > მუ-უ-ტანა > მუტანა; მო-უ-ყვანია > მუ-უ-ყვანია > მუყვანია (აჭარ.), მო-უ-კიდა > მუ-უ-კიდა > მუყკიდ (თუშ.).

ვ) ა- და ე- პრეფიქსების წინ რეგრესული დისიმილაციით: მო-ა-წყო > მუ-ა-წყო, მო-ა-ვლო > მუ-ა-ვლო, მო-ე-ატან > მუ-ა-ატან, მო-ე-წიე > მუ-ე-წიე... (მთიულ.გულდამაყრ., ფშ., თუშ., ქართლ., კახ., მესხ., იმერ., ლეჩხ.,

გურ.). ზოგ დიალექტში ეს ცვლილება ხდება ვალ/ვედ ფუძისეული ხმოვნის წინაც, ვ თანხმოვანი ინტერგოკალურ პოზიციაში იკარგება: მო-ვალის > მო-ალის > მუ-ალის (თუშ.), მო-ვედი > მო-ედი > მუ-ედ; მო-ვალ > მუ-ალ; (ფშაური). აჭარულში მო- > მუ- პროცესი უფრო შორს მიდის და გვხვდება მუ-ახერხა და მსგავსი ფორმები, თუმცა ეს პროცესი უფრო შედგენილ ზმნისწინებში გვხვდება: გამო-ე-კიდა > გამუ-ე-კიდა > გამუ-ე-კიდა.

* * *

რთული ზმნისწინები

გადა- ზმნისწინი ისეთივე ცვლილებებს განიცდის, როგორსაც გა-, ოღონდ ამ ზმნისწინს შესაძლოა შეეცვალოს როგორც ერთი, ასევე ორივე ხმოვანი: გადა-ე-ტანა > გადა-ე-ტანა // გედ-ე-ტანა (ქართლ., რაჭ., იმერ...); გადა-ი-ნახა > გადა-ი-ნახა // გედ-ი-ნახა (იმერ., ლეჩხ., გურ...). ზოგ დიალექტში ი- და უ- პრეფიქსების წინ ა ხმოვანი შესაძლოა რედუცირდეს: გადა-ი-ტანა > გად-ი-ტანა > გედ-ი-ტანა (იმერ., ლეჩხ.). იგივე ფონეტიკური პროცესები ხდება ქვემოიმერულისათვის დამახასიათებელ გარა- ზმნისწინთანაც: გარა-ე-ტანა > გარე-ე-ტანა // გერე-ე-ტანა და ა. შ.

რთულ ზმნისწინებში, რომელთა შემადგენელი მეორე კომპონენტი არის მო-, დიალექტებში იგივე ცვლილებები ხდება, რაც ამ ზმნისწინის დამოუკიდებლად გამოყენებისას, ზოგ დიალექტში აღინიშნება სხვა ფონეტიკური პროცესებიც:

ა) ე- პრეფიქსის გავლენით, სრული რეგრესული ასიმილაციით იცვლება გამო- ზმნისწინის ორივე ხმოვანი: გამო-ე-კიდა > გამე-ე-კიდა // გემე-ე-კიდა, გა-მე-ვ-ე-კიდე > გამე-ვ-ე-კიდე / გემე-ვ-ე-კიდე (ქართლ., კახ.).

ბ) გა-მო-, შე-მო რთული ზმნისწინების შემადგენელი მეორე კომპონენტის ხმოვანი იწვევს წინამავალის ცვლილებას: გა-მო-გვ-ი-ცვივდა > გო-მო-გუ-ცვივდა (მოხ.), გა-მო-დის > გო-მო-დის (ინგილ.), გა-მო-გვაგზავნა > გო-მო-გვაგზავნა (ფერეიდნ.). ჯავახურში რეგრესული ასიმილაცია რთული ზმნისწინებიდან დასტურდება მხოლოდ შემო- ზმნისწინში: შე-მო-ვიდა > შო-მო-ვიდა.

გ) რთული ზმნისწინის პირველი კომპონენტის ხმოვანი შესაძლოა შეეცვალოს მეორე კომპონენტის ფონეტიკურად სახეცვლილმა ვარიანტმა: გა-მო-გვიგზავნა > გამუ-გუგზავნა > გუ-მუ-გუგზავნა (ფერეიდ.), გა-მო-ვაგდე > გამუ-აგდე > გუ-მუ-აგდე (ინგილ.).

დ) ინგილოურში რთულ ზმნისწინებში გ-, გვ- პირის ნიშნებთან ხდება მეტათეზისი: გა-მო-გ-ი-წერა > გამ-გ-ი-წერა > გა-გ-მ-ი-წერა, შე-

მო-გვ-ი-ხვდა > შო-მო-გვ-ი-ხვდა > შომ-გ-ი-ხტ-ო (იკარგება ო და ვ ბგერები, ხდ > ხტ პროგრესული ასიმილაციით, III პირის ნიშან ა-ს ენაცვლება ო) (რ. ღამბაშიძე).

ე) ინგილოურში რთულ ზმნისწინებში ხდება პირველი ხმოვნის ნაწილობრივი ან სრული რედუქცია: ამო-ვიდა > ომო-ვდა > გმო-ვდა, (ამო- ზმნისწინის რედუქცირებული ნაისრახეობა გმო- ირაციონალურ ხმოვანს არ კარგავს. ასეთ შემთხვევაში ის დაემთხვეოდა მო- ზმნისწინს, ჯორბენაძე, 1989, 354); გამო-ვ-ა-გდე > *გა-მო-ა-გდ > გა-მუ-ა-გდ > გუ-მუ-ა-გდ > გემუ-ა-გდ > გმუ-ა-გდ...

ვ) აჭარულში შედგენილ ზმნისწინებში განსაზღვრულ პოზიციებში ხდება რთული ფონეტიკური ცვლილებები: წამო-მ-ი-ლო > წაო-მ-ი-ლო > *წათ-მ-ი-ლო > წათ-მ-ი-ლო... ეს ცვლილებები რეგრესული დისიმილაციური დაკარგვის, ასიმილაციისა და დიფთონგიზაციისაკენ მიდრეკილების შედეგია.

4.1.2. ზმნისწინთა მონაცვლეობა

ზმნისწინისა და ზმნური ფუძის შეხამების საკითხი ქართულში პრობლემურია. კერძოდ, ზმნისწინისა და ზმნური ფუძის კომბინაცია არ არის ერთგვაროვანი სხვადასხვა ზმნის შემთხვევაში. მათ შეხამებას, ერთი მხრივ, ზმნური ფუძისა და, მეორე მხრივ, ზმნისწინის სემანტიკა განსაზღვრავს. უფრო სწორად, არაა ნათელი, ერთი ზმნური ფუძე რატომ იგუებს ამა თუ იმ ზმნისწინს და სხვა — სხვას. ვთქვათ: რატომ გვაქვს **მო-** (მო-ატყუებს, მო-ჰკრა (თვალი)...), ან რატომ **და-** (და-ქვიდა, და-აპირა...), ან რატომ **შე-** (შე-წუხდა, შე-ზარხოშდა) და არა რომელიმე სხვა ზმნისწინი ამ შემთხვევებში...

არაერთგვაროვანია ფუძესთან შეხამებულ ზმნისწინთა რაოდენობის საკითხიც ამა თუ იმ ზმნასთან. ზმნური ფუძე შეიძლება იგუებდეს მხოლოდ ერთ ზმნისწინს (**და-**ასახიჩრებს...); ორ ზმნისწინს (**განა**ღმავს, **ღანა**ღმავს...), სამ ზმნისწინს (**გა**ფუფქავს, **ღა**ფუფქავს, **ჩა**ფუფქავს...) და ა. შ. ეს მონაცემები შეიძლება იცვლებოდეს: დროთა განმავლობაში ხდება ზმნისწინთა მიერ დამატებითი ფუნქციების შეძენა: ამ მხრივ **მო-**, **შე-** და **წა-** ზმნისწინთა ვითარებაა საგულისხმო. ზეპირმეტყველებაში (რაც სამწერლობო ენაშიც აისახება) სიცოტავე-სიმცირის ფუნქციით მათი გამოყენება თანდათან ფართოდ ვრცელდება...

ზმნის ლექსიკურ მნიშვნელობას სწორედ ზმნის ძირისა და ზმნისწინის კომბინაცია განსაზღვრავს. ეს კი თითქოსდა მყარი შეხამებაა...

მაგრამ დიალექტებში ხდება აუხსნელი პროცესი ზმნისწინთა შენაცვლებისა, რაც ამა თუ იმ დიალექტს თავისებურ ელფერს აძლევს. ისევე აუხსნელია მოტივაცია ამგვარი შენაცვლებებისა, როგორც თავდაპირველი ვარიანტი შეხამებისა.

ზმნისწინთა შენაცვლების მაგალითები შეიძლება ყველა დიალექტში დადასტურდეს მეტ-ნაკლებად. მაგალითებს მოვიყვანთ დიალექტებიდან: ფრჩხილებში მივუთითებთ, რომელ ზმნისწინს შენაცვლა და ბოლოს — რომელი ავტორის ნაშრომიდან არის მაგალითები ამოღებული.

ხვესურული: ბევრ **გაქვრივდების** ქალია (და)...

სადაც კი **გაგვეწვიან** (და)

ვერ გასძლებენ, მაშინავ **მაიქცევიან** (გა)

მაშინ ქუდს ვერ **დალლაჯავს** (შე)

არავის არ **დაღრიდებენ** (მო)... (ალ. ჭინჭარაული)

ფშაური: **დამიძღვა** ი ძალი წინა (გა)

დავწირე ის ცხენი იქა (გა)

დაწუხდა (შე)

დათავებულა ის კაცი (გა)

არ **მოგაკარგვინებსო** შვილებსავ (და)... (გ. ცოცანიძე)

კახური: **გაფეთებული** შემოვარდა (და)

ზაზანტრებს **გაუმეგობრდა** (და)

გაკანონდეს (და)

მოვიდა შინ **დაზარხოშებული** (შე)

რატომ არ **წაუსაბუთა** (და)

მოჰხნავდა და **მოსთესდა** (და)

ხელი არ გამოართო (ჩამო) (ა. მარტიროსოვი, გ. იმნაიშვილი)

იმერული: ჭირივით **გაძულდა** იქაურობა (შე)

გამამიწყტა ყოლიფერი (და)

წვიმამ **გააპირა** მოსვლა (და)

არ **გამძრახოთ** ახლა (და)...

ემმაკი ვერ **გაატყუებს** (მო)

ქათამი ხორცი მაქ **განატრებული** (მო)

დავატყუე დედაჩემი (მო)

დაწუხთა, ბიჭო (შე)... (კ. კუბლაშვილი)

ჯავახური: თვალი **შეჰკრა** ქალს (მო)

ნებართვა **დასცა** (გა)

ორსოს **დაარიდა** (მო)

- ერთი მეორეს **გემშვიდობენ** (და)
 ცხვარი სუ **გათვალა** (და) (ა. მარტიროსოვი)
 აჭარული: ვეზირმა ძალჟან **შეკუჭტა** (გა)
 ნუ **შეჩქარდებით** (ა)
 ეს ფთა ჰაცხან **შეგჭირდება** (და)
დუულოდნელად გაჩთა (მო)
 კარქა **დამისმინე** (მო)
 რატომ **დამატყვილე** (მო)
 არ **დამეწონა** (მო)... (შ. ნიჟარაძე)
 შავშური: არ **გაწუხთე** (შე)
 გულმა რავარ **გეისვენოს** (მო)
გავარდი (და)
წავდივარ (მი)
 ბევრი არ'ნა **გააწუხო** (შე)... (მ. ფალავა, მ. ცინცაძე);

ამგვარი ფაქტები მეტ-ნაკლებად სხვა დიალექტებშიც შეგვხვდება. მსგავსი მონაცვლეობა არ ჩანს კანონზომიერი; არაა ნათელი მონაცვლეობის პრინციპი. ცალკეულ შემთხვევაში შეიძლება ახსნა მოკუძებნით; მაგ.: ჯავახური „თვალი **შეჭკრა**“ შეიძლება **მოჭკრასა** და **შეავლოს** კონტამინაციად მივიჩნიოთ; ანდა **მოჭკრას** დაემატა **შეავლოს** სემანტიკა... ანდა: კახური — **წაუსაბუთა** — ცოტათი დაუსაბუთა... აქ კითხვები იმანაც შეიძლება გააჩინოს, რომელი ზმნისწინი ენაცვლება რომელს და ა. შ. მაგრამ ეს კერძო საკითხებია; ზოგადად პროცესი საინტერესოა და ასახსნელი.

4.2. S₂ და O₃ პირის ნიშანთა სისტემა დიალექტებში

ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში სუბიექტური მეორე და ობიექტური მესამე (S₂O₃) პირის ნიშანთა მეცნიერულ შესწავლას საუკუნის ისტორია აქვს. გასული საუკუნის დასაწყისში ჯერ რამდენიმე გამოკვლევა და მერე მონოგრაფია (სადოქტორო დისერტაცია) მიუძღვნა აკაკი შანიძემ ამ თემას. დიალექტების მონაცემთა სკრუპულოზური ანალიზი არის მოცემული ამ მონოგრაფიაში („სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში“). ყველა სახელმძღვანელოში თუ სახელმძღვანელოს ტიპის გამოცემაში, დიალექტოლოგიურ გამოკვლევებში S₂O₃-ის თემა ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალურია. ეს იმდენად მნიშვნელოვან მოვლე-

ნად მიიჩნიეს, რომ დიალექტთა გამოყოფასაც კი დაედო საფუძვლად. ა. შანიძისეული კლასიფიკაცია დიალექტებისა სწორედ S_2O_3 -ის მიხედვით მოხდა.

თუმცა, როგორც ჩანს, სასაუბრო მაინც ბევრია ამ თემაზე, მით უმეტეს, როცა საკითხი დიალექტებს ეხება.

სხვა მორფემებთან შედარებით, თანამედროვე ქართულ დიალექტებში S_2O_3 -ის სუფიქსთა სიმრავლეა, თუმცა ეს ვარიანტულობა ამ ნიშნისა „ტრადიციულია“.

იყო პერიოდი ქართული ენის ისტორიაში, როცა S_2O_3 ნიშანი ერთი მორფემა იყო — **ხ-**. ამიტომაც ამ პერიოდს „ხანმეტობის“ პერიოდი ეწოდება. ქრონოლოგიურად ეს პერიოდი V-VII საუკუნეებს მოიცავს.

მომდევნო ეტაპიც ერთმორფემიანად ითვლება: **ჰ-** ჩაენაცვლა **ხ-**-ს; ანუ ჰაემეტობა ცვლის ხანმეტობას, თუმცა ამ ეტაპზე (VII-IX საუკუნეები) იშვიათია შემთხვევაა, როცა ტექსტში მხოლოდ ეს მორფემაა დადასტურებული S_2O_3 -ის აღსანიშნავად (**ხარ, ხვალ** ფორმებზე რომ აღარა ვთქვათ...).

შენიშვნა: ეს თემა საკმაოდ ფართოდაა გაშუქებული სამეცნიერო ლიტერატურაში. ვრცლად ამის თაობაზე იხ. გ. გოგოლაშვილი (ქართული ზმნა, 2010).

მონაცვლეობა **ხ** — **ჰ** არ ჩანს მარტივი მონაცვლეობა. ა. შანიძე აღნიშნავს: „ჩემთვის უეჭველია, რომ განსხვავება მათ შორის იმდენად ქრონოლოგიური არ არის, რამდენად დიალექტური. ე. ი. ისინი იმდენად სხვადასხვა ეპოქას კი არ ეკუთვნიან, რამდენად სხვადასხვა კილოს. ხანმეტი ტექსტები ერთ კილოზეა დაწერილი და ჰაემეტი კი — მეორეზე“ (შანიძე, 1923).

ხ და **ს** მორფემათა დიალექტურ ვარიანტად მიჩნევა, მათი ურთიერთმიმართება პრინციპული ხასიათის პრობლემაა.

გავიხსენოთ: ხანმეტი ძეგლები ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს ჰაემეტ ძეგლებს. უდავოდ მომხიბლავი ჩანს ა. შანიძისეული ახსნა ამ ფაქტისა — **ხ** და **ჰ** მორფემათა დიალექტურად გააზრებისა, მაგრამ ერთი და იმავე ფაქტის ორგვარი (ან მრავალგვარი) გამოხატვის შემთხვევაში სხვადასხვა დიალექტური წარმომავლობის მოშველება შეიძლება მარტივ გამოსავლად მივიჩნიოთ; თუმცა გვგონია, რომ ხანმეტობისა და ჰაემეტობის შემთხვევაში დიალექტური ფაქტორის მოშველება დამაჯერებელი ჩანს. აქ ერთი სერიოზული კითხვაა: დიალექტური

სახესხვაობანი ერთი და იმავე ქრონოლოგიური დონის მონაცემები უნდა იყოს; აქ კი სხვადასხვა პერიოდის მონაცემებზეა საუბარი: ხანმეტობა V-VII საუკუნეების ფაქტია, ჰაემეტობა — VII-IX საუკუნეების. ა. შანიძის პასუხი ამ კითხვაზე ასეთია: „ის გარემოება, რომ ჩვენამდე მოღწეული ხანმეტი ტექსტები ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს ჰაემეტ ტექსტებს და უცილობლად ძველია მათზე, რა თქმა უნდა, თავისთავად ჯერ კიდევ არ წყვეტს საკითხს იმის შესახებ, რომ თითქოს ქართული ლიტერატურა პარლელურად არ არსებობდა ჰაემეტ კილოზედაც; ან კიდევ, რომ ხანმეტი ლიტერატურა საზოგადოდ უეჭველად ხნიერი იყოს ჰაემეტზე. მაგრამ კიდევაც რომ გამოირკვეს საბოლოოდ, რომ სწორედ ხანმეტი იყო ის კილო, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ქართულ სალიტერატურო ენას, ეს მაინც არ მოგვცემს იმის საბუთს, რომ **ჰაე** ისტორიულად ხანის განვითარების მეორე საფეხურად ვცნოთ... ხანმეტი კილო საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში იყო (ასე ვთქვათ, მცხეთა-ბოლნისის რაიონსა და მიმდგომ მხარეებში), ხოლო ჰაემეტი კილო კი მის დასავლეთით“ (ა. შანიძე, იქვე). და ივარაუდება, რომ V-VII საუკუნეებში სალიტერატურო ენის საყრდენი ხანმეტი კილო იყო, ხოლო VII-IX საუკუნეებში სალიტერატურო ენის საორიენტაციო ჰაემეტი კილო გახდა; ამის საფუძველი ქვეყანაში მომხდარი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოვლენები უნდა ყოფილიყო. მსჯელობა დამაჯერებელია. თუმცა კითხვები კვლავაც რჩება. თუნდაც: მასალობრივად ერთი და იგივე პრეფიქსები რატომ გამოხატავენ მორფოლოგიურად ასე მკვეთრად განსხვავებულ ოდენობებს — II სუბიექტურ და III ობიექტურ პირებს! არნ. ჩიქობავას აზრით, „პიროვანი უღლების თვალსაზრისით გაუგებარია და ახსნას მოითხოვს ის ფაქტი, რომ ერთი და იგივე პრეფიქსი (**ხ-**, **ჰ-**) აღნიშნავს მეორე პირის სუბიექტსაც და მესამე პირის ობიექტსაც მიცემითში (თუ აქ ომონიმურ პრეფიქსებთან არა გვაქვს საქმე...). ეს ფაქტი კლასოვანი უღლების გამოძახილი ჩანს“ (ჩიქობავა, 1979). კლასოვანი უღლების გამოძახილი დიალექტურ ვარიანტთა წარმოქმნაში სხვა შემთხვევაშიც დასტურდება (მაგ.: ე. წ. პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის **-ენ(ნ)** სუფიქსის საკითხი... იხ. 420-427)...

ამგვარი გააზრება S_2O_3 სუფიქსთა წარმომავლობისა გარკვეულწილად ხსნის იმას, რატომაა მათი გამოყენების „წესი“ ასე მერყევი. ეს მერყეობა შეინიშნება ძველ ქართულშიც, სადაც, ერთი, შეხედვით თითქოს მეტი სისტემურობაა. არადა, ძველ ქართულში დაწყებული არასისტემურობა კიდევ უფრო რთულ ხასიათს იღებს დღევანდელ დიალექტებში. ამიტომაც საჭიროდ მიგვაჩნია შევჩერდეთ ძველი ქართუ-

ლის ვითარებაზე. დღევანდელი ვითარება ფაქტობრივ ლოგიკური გაგრძელებაა ძველი ქართულის ვითარებისა.

ჩვენ არაფერი გვითქვამს ე. წ. სანნარევ პერიოდზე. IX საუკუნიდან S_2O_3 ნიშანთა სისტემა იცვლება: იზრდება ფონეტიკური ვარიანტების რიცხვი: **ს-** შემოგვრჩა ორიოდ ზმნაში S_2 პირის ნიშნად — **ს-არ**, **ს-ულ**; ასეა ეს სალიტერატურო ენის მთელი ისტორიის მანძილზე და ყველა დიალექტში (ამ მოვლენის ახსნა ჭირს...); ჩვეულებრივ, ძირითადად ეს სამი მორფემა გამოყენებული: **ჰ-, ს-, Ø** (შეიძლება სხვა ვარიანტიც; მაგ.: **შ-...**). მათი განაწილება წმინდა ფონეტიკურ პრინციპზეა დამყარებული. ეს ფაქტი კარგად არის აღწერილი ლიტერატურაში.

O_3 პირის გამოხატვა პრეფიქსთა ვარიანტებისა და ფონეტიკური შეპირობებულობის თვალსაზრისით სხვაობას არ ქმნის; ზუსტად ისეთივეა, როგორც S_2 პირის შემთხვევაში, პრობლემა მორფოლოგიაშია: პრეფიქსი რას აღნიშნავს და რა შემთხვევაში.

არც სუბიექტური პირებისა და არც I-II ობიექტური პირების შემთხვევაში მნიშვნელობა არ ენიჭება, რა ბრუნვაში დგას ზმნასთან შეწყობილი პირი: სახელობით ბრუნვაშია თუ მიცემითში; გამოხატვის წესი და საშუალებები ერთნაირია.

სხვაგვარია ვითარება O_3 პირის შემთხვევაში; ძველი ქართულისათვის წესს ასე აყალიბებენ: „**მე-3 ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანი** არის **ჰ-** ან მისი ბგერანაცვალი, ე. ი. ხმოვნების წინ არაფერი (რადგანაც აქ **ჰ-** დაკარგულია), კბილისმიერისა და ნუნისმიერი თანხმოვნების წინ არის **ს-**, მიღებული **ჰ-**სგან. ეს თანხმოვნებია ტ დ თ; წ ძ ც; ჰ ჯ ჩ“ (ა. შანიძე, 1976).

„მე-3 პირდაპირობიექტური **პირის ნიშანი**. გარდამავალი ზმნის პირდაპირობიექტურ პირს II სერიის ფორმებში ნიშანი არა აქვს. I სერიაში კი პირდაპირობიექტურ პირს შეიძლება ნიშანი ჰქონდეს გარკვეულ შემთხვევაში“ (ა. შანიძე)... ეს „გარკვეული შემთხვევები“ ზუსტდება: თუ O_3 სახელობით ბრუნვაშია, ნიშანი არა აქვს, თუ მიცემით ბრუნვაშია, ზმნისწინიან ფორმებთან ნიშანი აქვს... სახელობით ბრუნვაში დასმული ობიექტი რომ არ აისახება, ეს კლასოვანი უღლების ცნობილ პრინციპთან არის დაკავშირებული (არნ. ჩიქობავა); ხოლო რატომაა ობიექტის გამოხატვა დაკავშირებული ზმნისწინთან, ამის ახსნას ფონემატური წესების მოშველიებით ცდილობენ: „ძველ ქართულში მიცემითში დასმული ობიექტის მესამე პირი ყოველთვის გამოიხატებოდა. არა ჰქონდა მნიშვნელობა იმას, ობიექტი ირიბი იყო თუ პირდა-

პირი. აქედან კარგად ჩანს, რომ $\text{ჰ} > \text{O}$ ფონეტიკურ ნიადაგზეა დაწყებული უზმნისწინო ფორმებში /-ჰ/-ს ფონემატური შეუთავსებლობის გამო. ზმნისწინიან ფორმებში კი მას დაკარგვისაგან ზმნისწინის ხმოვანი იცავდა გარკვეული დროის განმავლობაში“ (უთურგაიძე, 1980).

კითხვები მაინც რჩება და მრავლადაც... ამ წესებს საკმაოდ ბევრი გამონაკლისი ახლავს; თუნდაც „დაჰბადა“ და „ქადაგებს“ ტიპის ზმნები... ასე რომ, გამონაკლისები მრავლადია; წესის მიხედვით

ა) უნდა იყოს პრეფიქსი და არ არის (ქადაგებს ტიპი);

ბ) არ უნდა იყოს პრეფიქსი და არის (ჰყოფს ტიპი);

გ) ისტორიულად ეძლევა გამართლება პრეფიქსის ქონას, მაგრამ — არა (დაჰბადა ტიპი);

დ) „შერეული ტიპი“ — „ზოგიერთი ზმნა აწმყოსა და მისგან ნაწარმოებ დრო-კილოებში არც **ჰყოფს** ტიპის უღლებას მისდევს მთლად და არც **ქადაგებს** ტიპისას, არამედ ხან ერთს მიჰყვება და ხან მეორეს და ამიტომ ფორმები შერეული აქვს“ (შანიძე, 1981) (კაფა იგი —კაფს//ჰკაფს მას).

ზ. სარჯველაძის კვლევა-ძიებამ ანომალიები გაამრავლა: „ჩვენ მიერ მოპოვებული მასალა სამ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: I. სალიტერატურო ენის ნომრების მიხედვით, S_2 და O_3 პირის ნიშნები (**ჰ-** ან **ს-**) უნდა იყოს, მაგრამ არაა. II. **ჰ-**ს ნაცვლად **ს-** არის დაწერილი ისეთ შემთხვევებში, სადაც **ჰ-** და **ს-** პრეფიქსთა განაწილების წესის მიხედვით **ჰ-** უნდა იყოს. III. — „პირის ნიშანი“ ზედმეტადაა დაწერილი“ (სარჯველაძე, 1984)... ასევე ანომალიადაა მიჩნეული ე. წ. „მრჩობლი პრეფიქსის“ ხმარება: ჰ-ს-თხოვა , მი-ჰ-ს-ცეს , ჰ-ს-დგეთ , ჰ-ს-ტირ ...

ასეთი მრავალფეროვნება S_2O_3 -ის გამოყენებაში ისევ დიალექტურობითაა ახსნილი: „ძველ ქართულში მესამე ობიექტური პირის პრეფიქსის ხმარების საკითხში ორი დიალექტური მიმართულება ებრძვის ერთმანეთს“ (ა. შანიძე).

საკმაოდ რთული სურათი დაიხატა ძველი ქართულისა S_2O_3 -ის პრეფიქსების გამოყენების თვალსაზრისით. რაც უფრო აქეთ მოვდივართ V საუკუნიდან, მით უფრო რთულდება ვითარება. საშუალო ქართულის მონაცემები არ იძლევა შესაძლებლობას, რაიმე ზოგადი კანონზომიერება დადგინდეს. ეს ვითარება აკაკი შანიძემ ასე შეაფასა:

„ჯერ კიდევ ძველ ქართულში დაიწყო გაუგებრობა და ფორმების არევა. ეს გაუგებრობა თანდათან იზრდებოდა და მატულობდა საშუალო ქართულში: აირია ხმოვნიანი და თანხმოვნიანი ფუძეები, წაიშალა

ფორმალური განსხვავება ბრძანებითსა და თხრობითს შორის, ობიექტური პრეფიქსი გაჩნდა სახელობითდამატებიან ზმნებში და სხვანი, და სხვანი. ერთი სიტყვით, როცა ძველის მიერ ნაანდერძევი ქონებას საშუალო ქართულის მიერ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში კეთილშენაძენი მიემატა, ისეთი არეგ-დარევა შეიქმნა ფორმებისა, რომ ძნელი საქმეა მათი გამორკვევა და რაიმე სისტემით დალაგება“ (შანიძე, 1981).

საშუალო ქართულის ვითარება გაექცა ძველი ქართულის ნორმებს და ზეპირმეტყველების რეალური ვითარება ასახა. როგორც ჩანს, ზეპირმეტყველებაში არის სწორედ ასეთი „დაულაგებელი“ სიტუაცია... ამ რთულ და უსისტემო ვითარებას ამჩნევს ანტონ კათალიკოზი და ცდილობს, ამ პრეფიქსების თვალსაზრისით რაიმე კანონზომიერება დაიჭიროს, თუმცა ამოდ... საინტერესო შეფასება მისცა ანტონ კათალიკოსის ამ მცდელობას აკაკი შანიძემ: „**კათალიკოზისათვის ამ პრეფიქსს (ცალად ჰ-ს, ტყუბად ჰზ-ს) წმინდა მორფოლოგიური მნიშვნელობა არა აქვს: მისთვის იგი არც S₂-ია და არც O₃, არამედ რაღაც სამკაული, რომელიც საჭიროა ზმნის ფორმაში აკუსტიკური შთაბეჭდილების გასაძლიერებლად**“ (შანიძე, 1981).

ეს შეფასება, უფრო სწორად, ანტონის პოზიცია ჩვენთვის არსებითია: ანტონი უაღრესად სწორად ხედავს მოვლენას. სასაუბრო მეტყველებაში, განსაკუთრებით ქართლსა და კახეთში, S₂O₃-ის პრეფიქსების ვითარება გართულდა, რამაც სამწერლობო ქართულშიც პოვა ასახვა; სწორედ სამწერლო ენის ვითარება შეაფასა ასე ა. შანიძემ: „დღესაც ერთად-ერთი საზომი ჰესა და სანის ხმარების საკითხის გადასაჭრელად არის თვითოეული მწერლის სურვილი და მოწონება: ვისაც როგორ მოსწონს, იმგვარად ხმარობს საუბარშიცა და წერაშიც“ (შანიძე, 1981).

საუბარია კლასიკის მწერლობაზე. რას ნიშნავს „სურვილი და მოწონება“? რატომ აძლევს ენა უფლებას თუნდაც მწერლს, „როგორც მოესურვება“, ისე გამოიყენოს პრეფიქსები? ასეა მართლა? — როგორც მოესურვება, ისე ხმარობს?... გაჟა-ფშაველა სთხოვდა თავის გამომცემელს, ჰ-ს არ შეხებოდნენ: „ამასთან გთხოვთ უმორჩილესად, ბგერა „ჰ“ დაიცვათ ჩემს ნაწერებში ისე, როგორც მე ვხმარობ“. ილია ჭავჭავაძის ავტოგრაფების შესწავლისას გაირკვა, რომ მწერალი ჰ/ს პრეფიქსებს ზოგან ჩაუმატებს, ზოგან ამოშლის... ე. ი. მათთვის, მწერლებისათვის, სასაუბრო მეტყველებაში გავრცელებული პრეფიქსიანი ფორმები ბუნებრივია, თუმცა ამ პრეფიქსებს კონკრეტული მორფოლოგიური და ნიშნულეობა არ ეძებნება. გავიხსენოთ ანტონისეული შეხედულების ა.

შანიძისეული შეფასება: **პრეფიქსებს არა აქვს წმინდა მორფოლოგიური მნიშვნელობა**; ისინი არც S₂-ისა და არც O₃-ის ნიშანია, „არამედ რაღაც სამკაული, რომელიც საჭიროა ზმნის ფორმაში აკუსტიკური შთაბეჭდილების გასაძლიერებლად“... ფაქტობრივად, ძველ ქართულში მეტ-ნაკლებად, მაგრამ ახალ ქართულში არსებითად **ჰ/ს** პრეფიქსებს ფორმათგანსხვავებული ფუნქცია არ გააჩნია.

მო-ჰ-კლ-ვს და **მო-კლა, და-ს-წერს** და **და-წერა** სუბიექტურ თუ ობიექტურ პირთა გაგების თვალსაზრისით არ განსხვავდება; **ჰ/ს**-ს ქონა-არქონას ფორმებში მორფოლოგიურ გაგებას ფორმისას არ ცვლის; იმავეს ვერ ვიტყვით სხვა პირის ნიშნებზე: **ვ-წერ, წერ-ს, დახატ-ა** და სხვა...

ცხადია, **ჰ/ს** პრეფიქსთა ფუნქცია საკვლევი, თუმცა, ჩვენი აზრით, ეს არ უნდა იყოს მორფოლოგიის საგანი... სანამ გაირკვევა რაობა და დანიშნულება ამ პრეფიქსებისა, მათი პირის ნიშანთა სისტემაში განხილვა მოგვიწევს, მით უმეტეს, რომ თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნომრების მიხედვით მათი მორფოლოგიური დანიშნულების წესებია დადგენილი.

ჩვენ ამ წესებს წარმოვადგენთ, რადგან დიალექტური ვითარების ანალიზი სწორედ ამ წესებთან მიმართებით უნდა მოხდეს...

XX საუკუნის დასაწყისში S₂O₃-ის სფეროში არსებული სიჭრელის მოსაწესრიგებლად იზრუნეს და დადგინდა წესები:

„თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში უნდა დადასტურდეს შემდეგი წესი:

ა) არ იქნეს ხმარებული **ჰ-** და **ს-** პრეფიქსები II სუბიექტური პირის აღსანიშნავად;

ბ) იხმარებოდეს **ჰ-** და **ს-** პრეფიქსები III ირიბობიექტური პირის აღსანიშნავად“... წესი ზუსტდება: „**ჰ-** დატოვებული იქნეს **გ, კ, ქ, ბ, პ, ფ, ყ** თანხმოვანთა წინ. **ს-** III ირიბობიექტური პირის აღსანიშნავად ყველგან უნდა იხმარებოდეს (ე. ი. **დ, თ, ტ, ძ, ც, წ, ჯ, ჩ, ჰ** თანხმოვანთა წინ)“...

ერთგვარად გაუგებარია: შვიდი თანხმოვნის გარდა, **ს-** „ყველგან უნდა იხმარებოდესო და ჩამოთვლილია ცხრა თანხმოვანი. დანარჩენი თანხმოვნებით დაწყებულ ზმნურ ფუძეებთან რა ხდება? ნორმის მიხედვით ნიშანი არ უნდა გვქონდეს?

ამ კითხვებს იმიტომ ვსვამთ, რომ სულ სხვა ვითარებას გვიჩვენებს ზეპირმეტყველება. ნორმის დარღვევას სისტემური ხასიათი აქვს ნებისმიერ დიალექტში — საერთოდ ზეპირმეტყველებასა თუ სამწერ-

ლობო ენაში. ჟურნალ „ცისკრის“ 1968 წლის ნომრები შეისწავლა პროფ. ი. იმნაიშვილმა და ასეთი დასკვნა გააკეთა: „ჟურნალში კი ამ საქმეში დიდი არეგ-დარევაა: სადაც ნიშანი საჭიროა, ბევრგან არ წერენ, ხოლო სადაც კი საჭირო არაა, ასევე ბევრგან წერენ“.

ნიშანი „არის საჭირო“ და „არ არის საჭირო“ ნორმებთან მიმართებით ითქმის...

არ მეგულება სხვა მოვლენა, რომელიც ნორმებთან მიმართებით ისეთ რთულ ვითარებას გვიჩვენებდეს, როგორსაც S_2O_3 პრეფიქსები. არ არის არც ერთი დიალექტი, რომელიც ნორმის მოთხოვნებს მეტ-ნაკლებად ითვალისწინებდეს... რა ხდება: დიალექტზე მოსაუბრე ნორმას არღვევს, თუ ნორმა ვერ ახდენს რეალური ვითარების სწორად შეფასებას? ქაოსია თუ გვაქვს დიალექტური ნორმა?

მოდით, გადავხედოთ, რა ხდება დიალექტებში.

როგორც ითქვა, S_2O_3 პრეფიქსების ფონეტიკური ვარიანტების დიდი სიმრავლეა დიალექტებში.

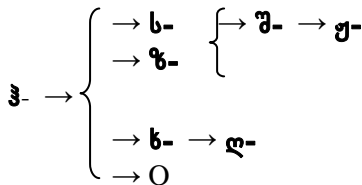
რამდენიმე რიგად წარმოვადგენთ პრეფიქსთა ვარიანტებს:

I რიგი: ეს არის S_2O_3 პრეფიქსების მარტივი ფონეტიკური ვარიანტები: **Ø, ჰ-, ს-, ზ-, შ-, ყ-, ხ-, დ-, მ-**, აქვე უნდა დავასახელოთ **ძ-**.

II რიგი: ეს არის მარტივ პრეფიქსთა იოტიზებული ვარიანტები: **ძჰ-, ძს-, ძზ-, ძშ-, ძხ-,** ვერ დავადასტურებთ **ძყ-** და **ძღ-** ვარიანტები, თუმცა ლოგიკურად არ გამოირიცხება. ამ ვარიანტებს, ერთი მხრივ, რთულ პრეფიქსებად განიხილავენ; თუმცა ძირითადად რთულ ბგერებად მოიაზრებენ: რომელთა შემართვა **მ-**ისა აქვს, დამართვა — სათანადო სპირანტისა (ბ. ჯორბენაძე).

III რიგის პრეფიქსებად კომპლექსებს განვიხილავთ: **ჰს-, ჰშ-, ჰხ-**... ვერ დავადასტურებთ მოსალოდნელი ჰყ-, ჰღ-; არადა, ლოგიკურად არც ეს ვარიანტები გამოირიცხება. სამაგიეროდ დადასტურდა **ძჰს-** სისტემის ანალიზი არ გამოირიცხავს **ძჰშ** და **ძჰხ** კომპლექსთა არსებობასაც...

ამ მარტივ პრეფიქსთა ურთიერთმიმართებას ბ. ჯორბენაძე ასე გაიაზრებს:

ამ ვარიანტების გამოვლენას წმინდა ფონეტიკური საფუძველი აქვს.

ღ- ნულოვანი ვარიანტი დასტურდება ყველა დიალექტში ჩვეულებრივ ხმოვნით დაწყებულ ზმნურ ფუძესთან. გარდა ამისა, ხშირია თანხმოვნის წინა პოზიციაშიც, განსაკუთრებით დასავლურ დიალექტებში (იშვიათად აღმოსავლურშიც): **კითხა, თხოვა, ყავს, ქონდა, მოტენა, ტაცებენ, მიცა, ყოლოდაყე...**

ჭ-ს დაკარგვა ზოგჯერ კომპენსირდება მომდევნო თანხმოვნის ფონეტიკური ცვლილებით: დაჰკრა > და-ქრა, დაჰპირდა > და-ფირდა (ქვემოიმერული); მოჰპარა > მოფარა, დაჰპირდა > დაფირდა, ჰკითხა > ქითხა (ლენხუმური).

ჭ- — პრეფიქსი გვხვდება ყველა დიალექტში, გარდა ხევსურული-სა და თუშურისა. ამ დიალექტებში ზემოწარმოდგენილ სქემაში (ბ. ჯორბენაძე) წარმოდგენილი ყველა ვარიანტი დასტურდება, გარდა **ჭ-**სი; საერთოდ ამ დიალექტებში S_2O_3 სისტემა თითქმის ყველაზე უკეთაა გამოხატული. ინგილოურში **ჭ-** გვაქვს იქაც, სადაც **ს-** ან სხვა პრეფიქსი უნდა იყოს ფონეტიკური წესის მიხედვით: **ჭ-**ტურ (ს-ტირი), გა-**ჭ-**ჯავრდი, და-**ჭ-**დგა, შე-**ჭ-**ჭამ... ასევეა კახურშიც: **ჭ-**ტაცა, ჩა-**ჭ-**ჩარონ, და-**ჭ-**ძრა, შე-**ჭ-**ჭყვილა... და რაც ძალზე საინტერესოა: **ჭ-** გვაქვს ხმოვნის წინა პოზიციაშიც: **ჭ-**უთხრა, **ჭ-**უთქომ, **ჭ-**უქნი, **ჭ-**უცხოვრია, **ჭ-**უძახნი, **ჭ-**უყვარს, **ჭ-**უნდოდა, **ჭ-**უნახი. გ. იმნაიშვილი ამ მაგალითებს ძირითადად მ. ჯანაშვილის ტექსტებიდან იმორწმებს.

ს- — გვხვდება ყველა დიალექტში, თუმცა მისი გამოვლენის პირობა ყველგან არ არის ერთნაირი. უფრო ფართოდაა **ს-** წარმოდგენილი დასავლურ დიალექტებში; აღმოსავლურში ფონეტიკური გარემოსა და შესაბამისად გვაქვს სხვა ვარიანტები (ზ-, შ-...); **ს-** ძირითადად შენარჩუნებულია კბილისმიერი და წინანუნისმიერი ყრუ თანხმოვნების წინ (**თ, ტ, ც, წ**): **ს-**თქვი, ა-**ს-**ტყდება, მი-**ს-**ცა, შე-**ს-**წირა...

ჭ- და **ს-** ქვემოიმერულში თითქმის დაკარგულია.

ზ- — პრეფიქსი **ს-**ს ფონეტიკური ვარიანტია. გვხვდება ქართლურში, კახურში, ხევსურულში, ფშაურში, მთიულურ-გუდამაყურულში, მოხურსა და ჯავახურში; იშვიათად იმერულში, ლენხუმურსა და რაჭულში. ვერ დავადასტურებ ქართლურსა და თუშურში. არადა იქ არსებული ვარიანტების გათვალისწინებით, თითქოს მოსალოდნელი იყო... იგი ჩვეულებრივ გამოვლინდება მყდერი კბილისმიერისა (დ) და წინანუნის-

მიერის (**ძ**) წინ: მი-**ზ**-დევს, გა-**ზ**-ძლოლია... მი-**ზ**-ღიხარ, გა-**ზ**-ღიხარ... სულმა **ზ**-ძლია... და-**ზ**-დგმენ, **ზ**-დომია...

შ- პრეფიქსი **ს**-ს ფონეტიკური ვარიანტია. იგი გამოვლინდება ყრუ უკანანუნისმიერი თანხმოვნების (**ჭ, ჩ**) წინ: და-**შ**-ჭრის, და-**შ**-ჭირდება, შა-**შ**-ჭამს, **შ**-ჭამე, ჩა-**შ**-ჩხის... **შ**- გვხვდება კახურში, ინგილოურში, თუშურში, ჯავახურსა და აჭარულში. დადასტურდა ლეჩხუმურშიც...

ჟ—**ს**- პრეფიქსის ფონეტიკური ვარიანტია. გამოვლინდება მჟღერი უკანანუნისმიერის (**ჯ**) წინ: ჟ-ჯობს, გა-ჟ-ჯავრდები... ჟ-ჯობია, ჟ-ჯობდეს... **ჟ**- ვარიანტი პრეფიქსისა გვხვდება კახურში, ხევსურულში, მოხეურში, თუშურსა და აჭარულში. სხვა დიალექტებში ვერ დავადასტურეთ.

ხ- **ჭ**- პრეფიქსის ფონეტიკური ვარიანტია. იგი გამოვლინდება ყრუ ბაგისმიერი (**ფ, პ**) და სასისმიერი (**ფ, ქ, ყ**) თანხმოვნების წინ: **ხ**-ქვიან, **ხ**-ყოლიყო, მი-**ხ**-გვარიან, მა-**ხ**-გლეჯს, **ხ**-გავ, და-**ხ**-კაზმავს, და-**ხ**-კლავს, შამა-**ხ**-ყვირნა... **ხ**- ვარიანტი პრეფიქსისა გვხვდება ქართლურში, ინგილოურში, ხევსურულში, მოხეურში, თუშურში, ფშაურში, ჯავაჭურში, გურულსა და აჭარულში; ადასტურებენ ლეჩხუმურშიც.

ღ—**ხ**-სფონეტიკურ ვარიანტად მოიაზრება. გვხვდება მჟღერი ბაგისმიერის (**ბ**), რბილსასისმიერის (**გ**) და სონორი (**ღ, რ, მ, ნ, ვ**) თანხმოვნების წინ; **ღ**- გამოვლინდება ხევსურულში, მოხეურსა და თუშურში: ღ-გვრიან, ღ-გავის, ღ-გვრიანო. ამა-ღ-ბრუნდი, გა-ღ-ბეგრევა, გა-ღ-მართა, ღ-ვედრიდა, და-ღ-ლივა... გვაქვს მერყეობა: მა-ღ-მკიან / მა-**ხ**-მკიან...

ღ-ჭ/ს პრეფიქსთა პოზიციური ვარიანტია. გამოვლინდება ხმოვნის მომდევნო პოზიციამი თანხმოვნით დაწყებული ზმნური ფუძის წინ; ეს ხმოვანი ჩვეულებრივ ზმნისწინისეული ხმოვანია (დაჰბარავს > დაბარავს, შასდებენ > შადდებენ... ადკრიფო, გადახედოდე...) ანდა ენკლიტიკურად მირთული სიტყვის ბოლო ხმოვანი (ვეღარა-აჭამს, დედა-ყოლია...).

ღ გვხვდება ქართლურში, კახურში, ინგილოურში, ფერეიდნულში, მთიულურში, ფშაურსა და ჯავახურში.

ღჭ- გვხვდება ქართლურში, კახურში, მთიულურში, ფშაურსა და ჯავახურში. როგორც ვთქვით, ამ პრეფიქსს რთულ ბგერად განიხილავენ, რომელსაც შემართვა **ღ**-სა აქვს და დამართვა **ჭ**-სი.

ძ- გვაქვს ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში. ჩვეულებრივ ზმნისწინის შემდეგ: და-**ძ**-კარგავს (მდრ.: ჰკარგავს), და-**ძ**-კივლა, მი-**ძ**-ყიდა, იმასა-**ძ**-ყვანდა.

ძ- გვხვდება ქართლურში, კახურში, მთიულურში, ფშაურსა და ჯავახურში. რთული ბგერაა. გამოვლინდება ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში: მო-**ძ**-ტეხს, და-**ძ**-წვდა, წა-**ძ**-წყვიტა... მი-**ძ**-ცა, და-**ძ**-ცქერის, მო-**ძ**-წყინდა, გა-**ძ**-ჭირებია...

ძ- გვხვდება მხოლოდ ფშაურში. გამოვლინდება როგორც ანლაუტში, ისე ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში: **ძ**-ყავს, **ძ**-ვოცდენ, **ძ**-ვნავდა, გადა-**ძ**-ყოლიყო...

ძ- დადასტურდა კახურსა და ფშაურში; შეგვხვდა მხოლოდ ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში: გა-**ძ**-დევს, გამა-**ძ**-ძახს...

ძ- დასტურდება მხოლოდ კახურსა და ფშაურში: და-**ძ**-წყვილა, შა-**ძ**-ჭამს, და-**ძ**-ჭრიდენ...

ძ- ბგერას პრეფიქსად ადასტურებენ მოხეურში: გა-**ძ**-ფხეკ (← გაჰფხეკ) გა-**ძ**-კრავ, შა-**ძ**-კონ, გა-**ძ**-ხედავ (ი. ქავთარაძე).

შენიშვნა: **ძ**- გვხვდება პირველი სუბიექტური პირის ფორმაში **ვ**-ს ფონეტიკურ ვარიანტად (და-**ძ**-კუწავ, მო-**ძ**-ხარმოთ...).

ძ- დასტურდება ინგილოურში, აჭარულსა და ლეჩხუმურში: ჩა-**ძ**-ყვეს, **ძ**-ყიდი...

ძ- დასტურდება ინგილოურსა და აჭარულში: შე-**ძ**-ჭამდა, გა-**ძ**-ჭრა, და-**ძ**-ჭრა, და-**ძ**-ჭირდებოდა...

ძ- გვხვდება კახურში, ინგილოურსა და აჭარულში: ა-**ძ**-წია, და-**ძ**-წვა, მი-**ძ**-ცა... **ძ**-თოვს, და-**ძ**-ტყუა, შე-**ძ**-ძლებს...

ძ- დადასტურებულია ქართლურში, ესაა **ძ**-ს იოტიზირებული ვარიანტი (ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში): შა-**ძ**-წვდა...

ზემოწარმოდგენილმა მსჯელობამ და მაგალითებმა გვიჩვენა, რომ S_2O_3 პრეფიქსთა ფუნქცია ისეთივეა, როგორც იყო საშუალო ქართულსა თუ XIX საუკუნის ტექსტებში: S_2O_3 პრეფიქსი აღნიშნავს:

- ა) სუბიექტურ მეორე პირს,
- ბ) მესამე პირდაპირობიექტურ პირს,
- გ) მესამე ირიბობიექტურ პირს,
- დ) გვხვდება ერთპირიან ზმნებში...

ფაქტია: დღევანდელ ქართულ დიალექტებში S_2O_3 პრეფიქსები დაცლილია მორფოლოგიური დატვირთვისაგან. რა არის მათი ფუნქცია, ეს მომავალი კვლევის საგანია.

ამ კვლევა-ძიებისას უყურადღებოდ არ უნდა დარჩეს პრეფიქსიანი უპირო ზმნები: ჰს-წავლა, ნა-მჰს-წავლი და მისთანანი...

მეტი თვალსაჩინოებისათვის წარმოვადგენთ S₂O₃ პრეფიქსთა სქემას:

	∅	ჰ	ს	ზ	შ	ყ	ხ	ღ	ვ	ვჰ	ვს	ვზ	ვშ	ვყ	ვხ	ვღ	ვვ	ვჰვ	ვსვ	ვზვ	ვშვ	ვყვ	ვხვ	ვღვ	ვვვ	
ქართლური		+	+	+				+		+	+	+														+
კახური		+	+	+	+	+	+			+	+	+					+	+								+
ინგილოური:		+	+	+				+		+										+	+	+				
ფერეიდნული		+	+	+						+																
ხევსურული		+		+	+	+	+	+	+																	
მთიულური		+	+	+	+					+	+	+														
მოხეური		+	+	+	+	+		+	+														+			
თღმური				+	+	+	+	+	+														+			
ფშაური		+	+	+	+	+		+		+	+	+	+	+	+	+										
ჯავახური		+	+	+	+	+		+		+	+	+													+	
აჭარული		+	+	+		+	+	+																	+	+
იმერული		+	+	+	+			+																		
გურული		+	+	+				+																		
ლეჩხუმური		+	+	+	+	+		+																	+	
რაჭული		+	+	+	+			+																	+	
კლარჯული		+	+	+																						

4.3. S₃ -ა — ო-ს ნაცვლად

დიალექტთა ერთ ჯგუფში მხოლოდითი რიცხვის მესამე პირის **-ო** სუფიქსის ნაცვლად **-ა** სუფიქსი იჩენს თავს.

ხევსურული: გაიგ-**ა**, გადაუგდ-**ა**, აიღ-**ა**...

მოხეური: ამაიღ-**ა**, ჩააგ-**ა**, დაიწყ-**ა**...

ინგილოური: გაამგ-**ა**, გააგდ-**ა**, წოჟღ-**ა**...

კახური: მორთ-**ა**,

გურული: იცნ-**ა**, მისარ-**ა** („მისაწრო“), შეეპყრ-**ა**...

აჭარული: იცნ-**ა**, მიაგნ-**ა**, მუასტრ-**ა**...

იმერხელი: დუუდგ-**ა**, შეატყვ-**ა**, შეატყვ-**ა**, იცნ-**ა**, მოუსწრ-**ა**...

სისტემური ხასიათი ამ ფაქტს ხევსურულში აქვს. ჩვეულებრივ ამ დიალექტში S₃ **-ო** სუფიქსი არ გვხვდება. შესაბამისად, **-ო** არ დასტურდება არც II თურმეობითში (ეელა, გეეგა...)

ეს ზოგადი წესია ქართულში: რომელ ზმნებსაც წყვეტილში მხოლოდით რიცხვში **-ო** სუფიქსი აქვს მესამე პირში, ყველა შემთხვევაში II თურმეობითშიც იჩენს თავს **-ო** (გაიგო — გაეგო, აიღო — აეღო...).

შედარებით სისტემური ხასიათი აქვს **ა**-ს გამოვლენას **ო**-ს ადგილას მოხურსა და ინგილოურის კაკურ კილოკავში. სხვა დიალექტებში ეს ფაქტები დასტურდება, თუმცა ზემოდასახელებული დიალექტების მსგავსი სისტემური ხასიათი არა აქვს.

როცა ვსაუბრობთ სისტემურობაზე, ვგულისხმობთ ქართულში ზოგადად **S₃ -ო** სუფიქსის გამოვლენის წესს.

რა შემთხვევაში ხდება წყვეტილში **ო** სუფიქსის გამოვლენა:

გარკვეულია, რომ სუბიექტური მესამე პირის **-ო** სუფიქსის გამოვლენისათვის წყვეტილში ორი პირობაა საჭირო: ა) საყრდენი მორფემა (ჩვეულებრივ ამ შემთხვევისათვის მარტივი ფუძე) უნდა იყოს უმარცვლო და ბ) წყვეტილის მაწარმოებელი **-ე** სუფიქსი (გ. გოგოლაშვილი). ეს კანონზომიერებაა.

გა-ვ-ი-გ- ე	გავა-თბ- ე	დავ-ფრთხ- ე
გა-ი-გ- ე	გაა-თბ- ე	დაა-ფრთხ- ე
გა-ი-გ- ო	გაა-თბ- ო	დაა-ფრთხ- ო

თუ ამ პირობათაგან ერთ-ერთი არ არის დაცული, მაშინ სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად წყვეტილში **-ა** სუფიქსი იქნება წარმოდგენილი:

ა) გვაქვს უმარცვლო საყრდენი მორფემა, მაგრამ წყვეტილს **-ი** ელემენტი აწარმოებს:

დავა-ბ- ი	გავუ-შვ- ი
დაა-ბ- ი	გაუ-შვ- ი
დაა-ბ- ა	გაუ-შვ- ა

ბ) წყვეტილის მაწარმოებელია **-ე** სუფიქსი, მაგრამ საყრდენი მორფემა მარცვლოვანია:

გავ-თალ- ე	შევ-კრიბ- ე
გა-თალ- ე	შე-კრიბ- ე
გა-თალ- ა	შე-კრიბ- ა

ეს წესი თითქმის უგამონაკლისოა როგორც ძველ, ისე ახალ სალიტერატურო ქართულში. წესი უგამონაკლისო ჩანს დიალექტებშიც.

ყველა ის შემთხვევა, სადაც **S₃** პირში მოსალოდნელი **-ო** სუფიქსის ნაცვლად გვაქვს **-ა**, ადვილად იხსნება.

ხევსურული ის დიალექტია, რომელშიც სალიტერატურო ენის **-ო** სუფიქსიან ზმნათა წყვეტილი არ იწარმოება **-ე** სუფიქსით

გა-ვ-ი-გ-რ	ა-ვ-ი-ლ-რ	გადა-ვ-უ-გდ-რ
გა-ი-გ-რ	ა-ი-ლ-რ	გადა-უ-გდ-რ
გა-ი-გ-ა	ა-ი-ლ-ა	გადა-უ-გდ-ა

I-II პირებში გამოვლენილი **რ** სრული **ი**-ს დავიწროების შედეგია. მრავლობითი რიცხვი ამას გვიჩვენებს: ა-ვილ-ი-თ, გადავუგდ-ი-თ, გავიგ-ი-თ... როცა I და II პირში ბოლოკიდური **რ** მიღებულია **-ე** სუფიქსის დავიწროებით, მხოლობითში ფორმები ემთხვევა (გავიგ-რ, მავთბ-რ), მაგრამ მრავლობითში ამოსავალი ვარიანტი აღდგება (ავილ-ი-თ, მავრამ გავთბ-ე-თ...).

ასე რომ, **ავიღე-აიღო** ტიპის ზმნები (პირობითად ასე ვუწოდეთ) ხევსურულში არ არის **ე** სუფიქსიანი, **ი** ელემენტია. შესაბამისად, ერთი პირობა **-ო**-ს გამოვლენისა დარღვეულია: არცა გვაქვს ამ დიალექტში **S₃** პირის ნიშანი **-ო**. ივარაუდება, რომ ეს არქაული ვითარების ასახვაა, ამ ტიპის ზმნებში ხევსურულში **S₃** **-ო** არც როდის გვქონია. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ამ ტიპის ზმნათა წყვეტილის წარმოება იყო თავისებური: **-ე** (სავარაუდოდ ←-ევ) სუფიქსიანი წარმოება არ იყო დამახასიათებელი ამ ზმნებისათვის (გოგოლაშვილი, 2010).

-ო-ს ადვილს ამ დიალექტში **-ა** იჭერს. ეს არ უნდა მივიჩნიოთ **-ა**-ს უნიფიკაციის ტენდენციის გამოვლენად...

-ა სუფიქსის გამოვლენას **-ო**-ს ნაცვლად იგივე საფუძველი აქვს მოხეტურსა და ინგილოურ დიალექტებში (კაკურ თქმაში): **ავიღე-აიღო** ტიპის ზმნები წყვეტილს **-ე** სუფიქსით არ იწარმოებენ, შესაბამისად, III პირში არა გვაქვს **-ო**.

რაც შეეხება კახურ, გურულ, აჭარულ და იმერხელ დიალექტებს, აქ სხვა ვითარებაა.

გავიხსენოთ: სალიტერატურო ქართულში დადასტურებულია **-ო** სუფიქსი ზმნებში: **მორთო**, **იცნო**, **მოასწრო**, **მიავნო**, **შეიპყრო**, **დაუდო**, **შეატყო**... ამ ოთხ დიალექტში ეს ზმნები **ა** სუფიქსს დაირთავენ. თუმცა განსხვავებით **ავიღე/აიღო** ტიპის ზმნებისაგან, კახურ, გურულ, აჭარულ და იმერხელ დიალექტებში შეიძლება დავადასტუროთ პარალელური ვარიანტები:

მორთა//მორთო, იცნა//იცნო, შეიპყრა//შეიპყრო, მიაგნა//მიაგნო, მოუსწრა//მოუსწრო... მართალია, ჩვენ ვერ დავადასტურეთ, მაგრამ პარალელური ვარიანტების არსებობას არც სხვა დიალექტებში გამოვრიცხავთ. არის ზმნები, რომლებიც ამგვარ პარალელიზმს სამწერლობო ენაშიც ავლენენ: დარგა//დარგო, მორწყა//მორწყო, მიუზღა//მიუზღო...

არღვევენ თუ არა ეს ზმნები ო სუფიქსის გამოყენების საერთო წესს? როგორ აიხსნება ეს ვითარება?

ყველა ეს ზმნა წყვეტილს იწარმოებს ი ელემენტით:

ვიცან-ი, მოვასწარ-ი, შევიპყარ-ი, მიაგენ-ი...

შესაბამისად, ამ ტიპის წარმოება ვარაუდობს S₃ პირში -ა სუფიქსს:

ვ-ი-ცან-ი	მო-ვ-ა-სწარ-ი	შე-ვ-ი-პყარ-ი	მი-ვ-ა-გენ-ი
ი-ცან-ი	მო-ა-სწარ-ი	შე-ი-პყარ-ი	მი-ა-გენ-ი
ი-ცნ-ა	მო-ასწრ-ა	შე-ი-პყრ-ა	მი-ა-გნ-ა

ჩვენ ყურადღებას ვამახვილებთ მხოლოდ მწკრივის ნიშანსა და S₃ პირის სუფიქსზე. ცხადია, თითოეულ დიალექტში (პრეფიქსულ ნაწილში) განსხვავებული ფონეტიკური ვარიანტი შეიძლება იყოს.

ამ ზმნებს წყვეტილის წარმოების მეორე ვარიანტიც მოეპოვებათ:

ვა-ვ-ი-ცნ-ე, მო-ვ-ა-სწრ-ე, შე-ვ-ი-პყრ-ე, მი-ვ-ა-გნ-ე — შესაბამისად, ამგვარი წარმოება (არსებული წესის თანახმად) S₃ პირში -ო სუფიქსს გამოავლენს:

ვა-ვ-ი-ცნ-ე	მო-ვ-ა-სწრ-ე	შე-ვ-ი-პყრ-ე	მი-ვ-ა-გნ-ე
ვა-ი-ცნ-ე	მო-ა-სწრ-ე	შე-ი-პყრ-ე	მი-ა-გნ-ე
ვა-ი-ცნ-ო	მო-ასწრ-ო	შე-ი-პყრ-ო	მი-ა-გნ-ო

-ე სუფიქსიანი წარმოება გვიანდელი ჩანს; პარადიგმის I და II პირის ფორმები ნაკლებად გავრცელებულია; უფრო ხშირია -ი ელემენტის პარადიგმის I-II პირის ფორმა და სალიტერატურო ქართულში (და ზოგ დიალექტშიც) ვიღებთ შერეულ პარადიგმას:

შე-ვ-ი-პყარ-ი მო-ვ-ა-სწარ-ი

შე-ი-პყარ-ი მო-ა-სწარ-ი

შე-ი-პყრ-ო მო-ასწრ-ო (იხ. გ. გოგოლაშვილი, 2010)

ჩვენმა კვლევამ გამოავლინა -ა სუფიქსი იქ, სადაც მოსალოდნელი იყო -ო. სამწუხაროდ, I-II პირის ფორმები ყველა დიალექტში ყველა ზმნისათვის ვერ დავადასტურეთ ჩვენს საანალიზო მასალაში; ამიტომ

ძნელი სათქმელია, ამ დიალექტებში **-ა**-ს გამოვლენა ძველი ვითარების ასახვაა თუ არა. **-ე** სუფიქსიანი წარმოება წყვეტილში არის თუ არა ამ დიალექტებში? კითხვებზე პასუხი დამატებით კვლევას მოითხოვს...

* * *

უამბა...

აქვე გვინდა ვისაუბროთ ერთ კერძო შემთხვევაზე. მოხეურში, ქართლურში, კახურსა და მესხურ დიალექტებში დადასტურდა **უამბა** ფორმა. სალიტერატურო ნორმაა **უამბო**. რა ხდება: **-ო** სუფიქსს ჩაე-ნაცვლა **-ა** სუფიქსი? როგორც ჩანს, აქ სხვა ვითარებაა.

სალიტერატურო ენაში ამ ზმნის წყვეტილის პარადიგმა ასეთია:

ვ-უ-ამბ-ე

უ-ამბ-ე

უ-ამბ-ო

პარადიგმა უცნაურია: **ამბ** მარცვლიანი ძირია, ამიტომ **ო** სუფიქსი არ იყო მოსალოდნელი. საწყისის ფორმის — **მბობა** — მიხედვით ა. შანიძე მიიჩნევს, რომ ფუძისეული **ა** (**ამბავ**) ქცევის ნიშნად იქნა გააზრებული. **-ო** სუფიქსის გამოვლენას ეს გამართლება აქვს: უ-ა-**მბ**-ო; თუმცა დაირღვა ერთი ძირითადი წესი მორფემათა განაწილებისა: ერთი რანგის ორი პრეფიქსი (უ-ა) აღმოჩნდა ფორმაში, რაც არაბუნებრივია. სხვათა შორის, ამ უცნაურობის „გამოსწორება“ ხდება II თურმეობითში — ეამბ(ნ)ა; სხვა ზმნების შემთხვევაში II თურმეობითის ვითარება წყვეტილისას ემთხვევა (ორივეგან **-ო** სუფიქსია).

დიალექტური უამბა ფორმა იმის მაჩვენებელია, რომ ამ დიალექტებმა თავი დააღწიეს წესის დარღვევას და ის პარადიგმა შეინარჩუნეს (თუ შექმნეს), რაც **ო**-ს გამოვლენის კანონზომიერებას შეესაბამება:

ვ-უ-ამბ-ე

უ-ამბ-ე

უ-ამბ-ა

ეს კიდევ ერთი კერძო მაგალითია დიალექტში პარადიგმის გასწორებისა.

4.4. შესამე სუბიექტური პირის მრავლობითობის გამოხატვა

ვიციოთ, ენა იცვლება დროსა და სივრცეში. დროში ცვლილებას ენის ისტორია შეისწავლის, სივრცეში ცვლილებას — დიალექტოლოგია. ენის ისტორია და დიალექტოლოგია ერთმანეთთან მჭიდროდ და-

კავშირებული დარგებია. ზოგჯერ ისტორიულად დადასტურებული ფაქტების ახსნას ხელს უწყობს დიალექტის მონაცემთა გათვალისწინება და პირიქით, დიალექტური ფაქტების ანალიზი ენის ისტორიის გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია. ხშირად ქრონოლოგიურად თანმიმდევრულმა ეტაპებმა შეიძლება ერთ ქრონოლოგიურ დონეზე (სხვადასხვა დიალექტში) იჩინოს თავი, ანუ: ერთდროულად, ერთ ქრონოლოგიურ დონეზე შეიძლება ამა თუ იმ ენობრივი პროცესის განვითარების რამდენიმე ეტაპი თანაარსებობდეს სხვადასხვა დიალექტში.

ამის კარგი მაგალითია სუბიექტური მესამე პირის ნიშანთა სისტემა.

ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში სუბიექტური მესამე პირის ნიშანთა სისტემა ასეთ სურათს ქმნის:

მხ. რიცხვი	მრ. რიცხვი
-ა	-ეს
-ო	-ენ
-ს	-ან
-ნ	-ნ
-დ	-ედ

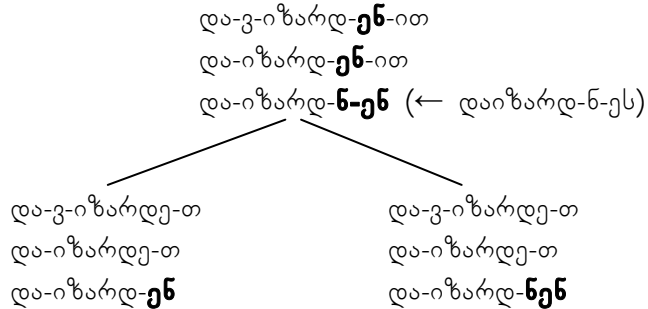
ახალი სალიტერატურო ქართულის ვარიანტი სისტემისა უფრო მარტივია: არა გვაქვს მხოლოდობითი **-ნ**, **-დ** და მრავლობითი **-ედ** სუფიქსები; სამაგიეროდ, გაჩნდა **ნენ** სუფიქსი „**-ნენ** იმდენად შეიძლება მთლიანად ჩაითვალოს მრავლობითი რიცხვის მე-3 პირის სუბიექტურ ნიშნად, რამდენადაც შიგ შემავალი პირველი **ნ** ვისამე ენაში მხოლოდ მე-3 პირში გვხვდება“ (ა. შანიძე). ამ რთული სუფიქსის ჩამოყალიბება ჩვენ თვალწინ ხდება: მეორე კომპონენტი **ნ-ენ** სუფიქსისა იგივე **-ენ** სუფიქსია, რომელიც მრავლობითის მაწარმოებელთა რიგშია; პირველი კომპონენტი (ნ) ხმოვანდაკარგული ვარიანტია ე.წ. „პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის“ **-ენ** ბოლოსართისა (**მოვკალ** მე იგი და **მოვკლ-ენ** მე იგინი).

შენიშვნა: ე. წ. პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის **-ენ** სუფიქსის თაობაზე ცალკე ვისაუბრებთ.

ცნობილი ფაქტია: როცა ე. წ. პირდაპირი ობიექტის გამოხატვის საჭიროება აღარ იყო ქართულ ზმნაში, **-ენ** სუფიქსის ბედი ორი გზით წარიმართა:

ა) დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში ე. წ. პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის მოშლის შემდეგ **ენ(→ნ)** სუფიქსი ქრება სამივე პირის ფორმიდან;

ბ) აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში იგივე სუფიქსი ქრება I-II პირის ფორმებში; ხოლო მრავლობითი რიცხვის III პირის ფორმაში მიუხორცდა მრავლობითობის **-ენ** სუფიქსს; მივიღეთ **ნ-ენ**.

აღმოსავლურ პარადიგმაში მესამე პირის ფორმა ძველი პარადიგმიდანაა აღებული, I-II პირის ფორმები — ახალი პარადიგმიდან. მივიღეთ, ასე ვთქვათ, შერეული პარადიგმა:

და-ვ-იზარდ-ენ-ი-თ	და-ვ-იზარდე-თ
და-იზარდ-ენ-ი-თ	და-იზარდე-თ
და-იზარდ-ნ-ენ	და-ი-ზარდ-ენ

ასე რომ, **ნენ** სუფიქსი ამ სისტემაში სპეციფიკურ ვითარებას ქმნის თავისი სტრუქტურით, თავისი ქმედებით (თუ წყვეტილის **-ე** სუფიქსის დაკარგვა **-ა** და **-ეს** სუფიქსებს ბრალდება (გააკეთ-ე-ა > გააკეთ-ა, გააკეთ-ე-ეს > გააკეთ-ეს...), ამავს ვერ ვიტყვით **-ნენ** სუფიქსის თაობაზე — **-ე** სუფიქსის მოკვეცის პირობა აქ არ არის... (თუმცა მსჯელობა გაგვექცა...).

ამგვარად, ძველი ქართულის რთული სისტემა ახალ სალიტერატურო ქართულში ასეთ სახეს იღებს:

მხ. რიცხვი	მრ. რიცხვი
ა	ეს
ო	ენ
ს	ან
	ნ

ამ სისტემის კომენტარებისას ერთ არსებით მომენტს მინდა მივაპყრო ყურადღება: **-ეს** სუფიქსის გამოყენების სფერო ახალში საგრძნობლად შეიზღუდა:

ძველ ქართულში **-ეს** სუფიქსი აღნიშნავდა S_3 პირის მრავლობით რიცხვს უწყვეტლისა და წყვეტილის მწკრივებში ყველა ტიპის ზმნასთან.

უწყვეტელი: წერდ-ა იგი წერ-დ-**ეს** იგინი
ტირ-ოდ-ა იგი ტირ-ოდ-**ეს** იგინი
ტფებ-ოდ-ა იგი ტფებო-დ-**ეს** იგინი
წყვეტილი: და-წერ-ა მან დაწერ-**ეს** მათ
წარვიდ-ა იგი წარვიდ-**ეს** იგინი
განტფ-ა იგი განტფ-**ეს** იგინი

ახალ ქართულში, როგორც ვთქვით, **-ეს** სუფიქსის ფუნქციური დატვირთვა შემცირდა:

უწყვეტელში **-ეს** სუფიქსს ჩაენაცვლა **-ენ(-ნენ)**
წერ-დ-**ნენ** ისინი
ტიროდ-**ნენ** ისინი
თბებოდ-**ნენ** ისინი

შევნიშნავთ იმას, რომ ძირითადად დასავლურ დიალექტებში უწყვეტელში **-ენ** (ნაცვლად ნორმატული **-ნენ** სუფიქსისა) გამოიყენება: წერ-დ-**ენ**, ტირ-ოდ-**ენ**, თბებ-ოდ-**ენ**... დღეს ეს ვარიანტები დიალექტურად მიიჩნევა; ისტორიულად მართებული ფორმები შემოგვენახა ამ დიალექტებში.

-ეს სუფიქსი ახალ ქართულში შემოგვრჩა მხოლოდ წყვეტილში; ისიც ისეთ ზმნებთან, რომელთაც მოთხრობითბრუნვიანი სუბიექტი აქვთ:

დაწერ-**ეს** მათ
იტირ-**ეს** მათ...

ხოლო სხვა შემთხვევაში **ენ(ნენ)** სუფიქსი ჩაენაცვლა წყვეტილში:
მოვიდ-**(ნ)ენ**
გათბ-**(ნ)ენ**

-ენ / -ნენ ვარიანტთა მიმართება, როგორც წინა შემთხვევაში, დიალექტურია.

მე-ვიდ-**ენ**, გათბ-**ენ**... მავიდ-**ნენ**, გათბ-**ნენ**... **-ნენ** სუფიქსის გავრცელება დასავლურ დიალექტებში სალიტერატურო ენის გავლენა უნდა იყოს...

აქ ერთ შენიშვნასაც გავაკეთებთ: ხევსურულში, მოხეურსა და ინ-გილოური ენის კაკურ კილოკავში მხოლობითის ნიშანთა რაოდენობა ნაკლებია: **-ო** სუფიქსი იმ დიალექტებში არ იცის (იხ. აქვე, 270-274).

ასე რომ, მხოლობითის ნიშანთა ხუთწევრიანი სისტემა ორ სუფიქსზე დავიდა:

დ, ნ, ს, ა, ო > ს, ა

მრავლობით რიცხვში დასავლურ დიალექტებში (ქვემოიმერულში, ლეჩხუმურში, რაჭულში, გურულსა და აჭარულში) **-ეს** სუფიქსი ჩვეულებრივ წყვეტილშიც აღარ იხმარება:

გაკეთ-**ენ** მათ

დაწერ-**ენ** მათ

იტირ-**ენ** მათ

ასე რომ, ამ დიალექტებში S_3 პირის მრავლობითის 5-წევრიანი სისტემა სამწევრიანი გახდა (დარჩა მხოლოდ ნარიანი მაწარმოებლები; იმავე დასავლურ დიალექტებში რიგ შემთხვევაში **-ან** სუფიქსს **-ენ** ჩაენაცვლება: მოდი-**ენ**, ტირი-**ენ**...

ანუ: **ედ, ეს, ენ, ან, ნ > ენ, (-ან), ნ...**

რა ხდება ქართულ დიალექტებში, სისტემის რა ვარიანტებია წარმოდგენილი.

მხოლობითი რიცხვის ნიშანთა სისტემის განვითარების რამდენიმე ეტაპი შეიძლება გამოვყოთ:

I. სრული სისტემა: **დ, ნ, ს, ა, ო**

II. დაიკარგა **დ: ნ, ს, ა, ო**

III. დაიკარგა **ნ: ს ა ო**

IV. სისტემა **ო** სუფიქსის გარეშე: **ს, ა**

I ეტაპი სისტემის განვითარებისა დამახასიათებელი არის მხოლოდ ძველი ქართულისათვის. **დ** სუფიქსი თანამედროვე ქართულ დიალექტებში არ დასტურდება.

II ეტაპი დასტურდება რაჭული დიალექტის გლოლურ თქმაში.

გლოლური ერთადერთი კილოკავია თანამედროვე ქართულის რთულ დიალექტურ სივრცეში, რომელშიც მხოლობითი რიცხვის III სუბიექტური პირის ნიშნად **-ნ** სუფიქსი დასტურდება (შ. ძიძიგური, ბ. ჯორბენაძე). **-ნ** S_3 მხოლობითის ნიშნად კავშირებითის მწკრივებში გვაქვს:

I კავშ.: „გწყალობდე-**ნ** (=გწყალობდე-ს) ღმერთი“, „გწყალობდე-**ნ** წმინდა გიორგი“

II კავშირით: „ბოსლობა არ შეიძლება იყო-**ნ** (=იყოს) თუთხმეტ იან-გრამდინ, არც შეიძლება, რომ გასცდე-**ნ** (=გასცდე-ს) თუთხმეტ თებერვალს“; „სადღეგრძელოს გაუმარჯო-**ნ** (=გაუმარჯოს) და სხვა

III კავშირით: „მაკვრიელი (მეკვლე) კაი ფეხისა უნდა ყოფილიყო-**ნ** (=ყოფილიყოს)“, „რომ დასჭირებოდე-**ნ** (=დასჭირებოდეს)... „იქ ცეცხლი უნდა დაგვენთო-**ნ** (=დაგვენთოს)“

ნ ამ კილოკავშირში მრავლობითსაც გამოხატავს ამავე მწკრივებში; შესაბამისად, მხოლობითისა და მრავლობითის ფორმები ემთხვევა: „ქალმა უნდა ჭამო-**ნ**“ და „ქალებმა უნდა ჭამო-**ნ**“, მან//მათ, წაიყვანო-**ნ**, წააქციო-**ნ**, ნახო-**ნ**, ქნა-**ნ**, ზღო-**ნ**... ის//ისინი გაერთო-**ნ**, დაიკარგო-**ნ**, იყო-**ნ**...

აქ ერთი ფაქტიც არის საინტერესო: ძველ ქართულში **ს₃ ნ** მხოლობითში არ გვხვდება კავშირებითის მწკრივებში. ამ ფუნქციით **-ნ** დასტურდება აწმყოში, უწყვეტელში, წყვეტილში, II ხოლმეობითში და I თურმეობითში. კავშირებითებში **-ს** სუფიქსი გამოიყენება ყველა შემთხვევაში. არის ასევე დადასტურებული **-დ** სუფიქსი (ზ. სარჯელაძე).

ძნელი სათქმელია, თუ ეს არქაიზმია (სისტემა არქაულია), რატომ მოხდა ფუნქციათა შენაცვლება... საკითხი დამატებით კვლევას საჭიროებს.

III ეტაპი (-ს, -ა, -ო) სისტემის განვითარებისა დადასტურებულია დიალექტთა უმრავლესობაში (გარდა გლოლურისა, ხევსურულისა, მონხურისა და კაკური კილოკავისა).

IV ეტაპი (-ს, -ა) დადასტურებულია ხევსურულში, მონხურსა და ინგილოურის კაკური კილოკავში. ეს არის ის ნაირსახეობანი, სადაც **ავიდე — აილო** ტიპის ზმნები წყვეტილს **ე** სუფიქსით არ იწარმოებენ, შესაბამისად, არც **ს₃ -ო** სუფიქსი გვაქვს. არც ეს საკითხია მარტივად გადასაწყვეტი... ჩვენ ვფიქრობთ, რომ არქაული მოვლენის ნაშთი უნდა იყოს ეს ფაქტი (იხ. გოგოლაშვილი 2010), თუმცა არ გამოვრიცხავთ სხვაგვარ ახსნასაც...

ისევ რომ დავუბრუნდეთ თავში თქმულს, სუბიექტური მესამე პირის მხოლობითი რიცხვის ნიშანთა სისტემაში მომხდარი ცვლილების განვითარების ბოლო სამი ეტაპი (ოთხიდან) თანაარსებობს თანამედროვე დიალექტებში...

საინტერესო სურათს ქმნის **ს₃** პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშანთა სისტემა. აქ განვითარების ეტაპებს გამოვყოფთ სისტემის წევრთა რაოდენობისა და მათი ფუნქციების გათვალისწინებით.

I ეტაპი: სრული სისტემა ძველი ქართული ენისა (**-ედ, -ეს, -ენ, -ან, -ნ**) S_3 პირის მრავლობითობის **-ეს** სუფიქსის გამოყენება უწყვეტელსა და წყვეტილში ყველა ტიპის ზმნასთან.

II ეტაპი: სისტემა **-ედ** სუფიქსის გარეშე (**-ეს, -ენ, -ან, -ნ**)

III ეტაპი: იგივე სისტემა **-ეს** სუფიქსის შემცირებული ფუნქციებით (მხოლოდ წყვეტილში მოთხრობითსუბიექტიან ზმნებთან)

IV ეტაპი: მხოლოდ **ნ**-არიანი მაწარმოებლები (**-ენ, -ან, -ნ**).

თანამედროვე ქართულ ენაში I ეტაპი არ დასტურდება.

II ეტაპი სისტემის განვითარებისა (-ეს, -ენ, -ან, -ნ; -ეს — სუფიქსი უწყვეტელსა და წყვეტილში ყველა ტიპის ზმნასთან) დასტურდება ხევსურულში, თუშურში, ფერეიდნულში, რაჭული დიალექტის გლოლურ თქმაში და გურულში. თუმცა გურულში სხვათაგან განსხვავებით სპეციფიკური (შერეული) ვითარებაა: უწყვეტელში **-ენ(-ენ)** სუფიქსი გამოიყენება (ეს III ეტაპის ვითარებაა), წყვეტილში ზოგ თქმაში **-ეს** სუფიქსს დაირთავს როგორც გარდამავალი, ისე გარდაუვალი ზმნა — გააკეთ-**ეს**, დაწერ-**ეს**... მიეგებ-**ეს**, მეიქც-**ეს**, ადგ-**ეს** ისინი.

ზოგ თქმაში III ეტაპის ვითარება: გააკეთ-**ეს**, დაწერ-**ეს**... მაგრამ ადგ-**ენ**, მევიდ-**ენ**... თუმცა შეიძლება დადასტურდეს IV ეტაპის ვითარებაც (გაკეთ-**ენ**, დაწერ-**ენ**...)...

ის ფაქტი, რომ ფერეიდნულში II ეტაპის ვითარებაა დადასტურებული, იმის მაუწყებელია, რომ კახურ დიალექტშიც ასეთივე ვითარება იყო XVII-XVIII საუკუნეებში.

III ეტაპი სისტემის განვითარებისა (-ეს, -ენ, -ან, -ნ; -ეს წყვეტილში მოთხრობითსუბიექტიან ზმნებთან) დამახასიათებელია სალიტერატურო ენისათვის (ნორმა) და დიალექტთა აღმოსავლური ჯგუფისათვის: კახურისათვის, ქართლურისათვის, ინგილოურისათვის, სამცხურისათვის... თუმცა ეს სისტემა სალიტერატურო ენის გავლენით პარალელურად სხვა დიალექტებშიც იჩენს თავს.

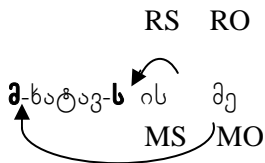
IV ეტაპი (მხოლოდ ნარიანი მაწარმოებლები) დამახასიათებელია დასავლური დიალექტებისათვის. ამ შემთხვევაში არსებითია ის, რომ **-ეს** სუფიქსის სრული ჩანაცვლება მოხდა **-ენ** სუფიქსით (დაწერ-**ენ**, გააკეთ-**ენ**...); რიგ შემთხვევაში **-ენ** ჩანაცვლა **-ან** სუფიქსსაც (მოდი-**ენ**, ტირი-**ენ**...)... თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ეს ტენდენცია სრულად რომ იყოს გატარებული რომელიმე დიალექტში, არც ასეა. IV ეტაპის ვითარება თანაარსებობს III ეტაპთან.

ამგვარად: სუბიექტური მესამე პირის ნიშანთა სისტემა ისტორიული თვალსაზრისით ძალიან საინტერესო სურათს ქმნის. პირობითად

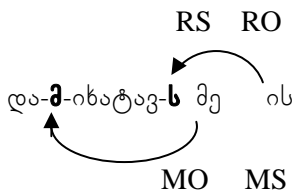
გამოყოფილი განვითარების ოთხი ეტაპიდან თანამედროვე ქართული ენის დიალექტებში თანაარსებობს ბოლო სამი ეტაპი... IV ეტაპი — ეს არის საუკუნეების წინათ დაწყებული ცვლილებათა ტენდენციის დასრულების ეტაპი. სალიტერატურო ენა III ეტაპზეა შეჩერებული...

4.5. ინვერსიულ ზმნათა „გასწორება“

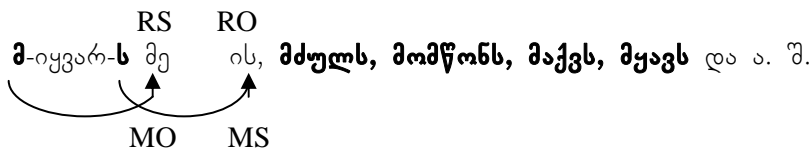
ცნობილი ფაქტია, ზმნათა ერთი ნაწილი აწმყოში ინვერსიულია. ტრადიციული (და ფართოდ გაზიარებული) თვალსაზრისის მიხედვით მომხდარია პირის ნიშანთა დანიშნულების შეცვლა: სუბიექტი წარმოდგენილია ობიექტის ნიშნით და ობიექტი — სუბიექტის ნიშნით. ჩვეულებრივ ასეა: (რეალური და მორფოლოგიური სუბიექტი (ასევე რეალური ობიექტი და მორფოლოგიური ობიექტი) ემთხვევა ერთმანეთს:

ინვერსიის შემთხვევაში რეალური სუბიექტი მორფოლოგიური ობიექტია და პირიქით, რეალური ობიექტი — მორფოლოგიური სუბიექტი:

ინვერსია III სერიაში სისტემური მოვლენაა ბრუნვაცვალებადსუბიექტიანი ზმნებისა. ლიტერატურაში ინვერსიულად იწოდება ის ზმნები, რომელთაც სუბიექტ-ობიექტის ნიშანთა ასეთი განაწილება ახასიათებთ აწმყოში. მაგალითად:

ასეთი გააზრებაც არსებობს: ე.წ. ინვერსიული ზმნები ისტორიულად არ იყო ინვერსიული:

მ-იყვარ-ს მე ის — სუბიექტი (რეალურიც და მორფოლოგიურიც) არის **ის**, რომელიც მოქმედებს ობიექტზე და აღძრავს ამ გრძნობას... შემდეგში მოხდა ობიექტის გააქტიურება (გააზრება რეალურ სუბიექტად) და სუბიექტის პასიურად ქცევა (გააზრება ობიექტად)...

ასე რომ, ამ ტიპის ზმნათა განვითარების გარკვეულ ეტაპზე დაირღვა შესაბამისობა რეალურ და მორფოლოგიურ სუბიექტ-ობიექტებს შორის...

აი, ამ დარღვეული თანაფარდობის „გასწორებას“ ცდილობენ დიალექტები. რეალურ სუბიექტად ქცეული პირი (რომელიც მორფოლოგიურად ობიექტის ნიშნითაა გამოხატული) ცდილობს სუბიექტის ნიშნით გამოიხატოს და პირიქით, რეალურ ობიექტად ქცეულ პირს გაუჩინდეს ობიექტის ნიშანი...

ფაქტის ისტორია ასეთია:

I. ამოსავალში იყო რეალური ვითარების შესაბამისი მორფოლოგიური ვითარება.

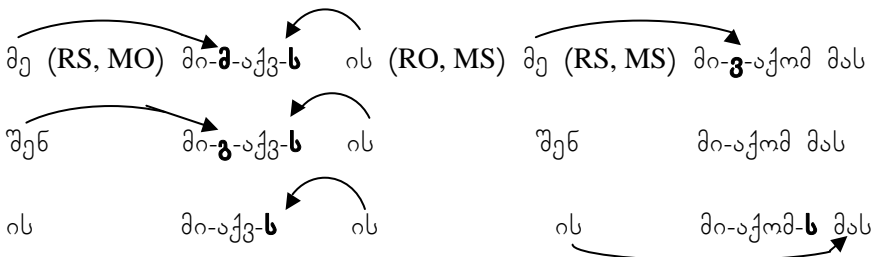
II. ენობრივი გადააზრიანების შედეგად რეალური და მორფოლოგიური ვითარება აღარ დაემთხვა ერთმანეთს.

III. შექმნილი რეალური ვითარების შესაბამისი მორფოლოგიური ვითარება იქმნება.

ამ საკმაოდ რთული და დიდად საინტერესო მოვლენის მაგალითია ინგილოურ დიალექტში **მიმაქვს** ზმნა.

სალიტ. ქართ.

ინგილოური დიალექტი

ზმნამ შეიცვალა არა მარტო მორფოლოგიური გამოხატვა, არამედ სინტაქსური კონსტრუქციაც; უფრო სწორად სინტაქსური კონსტრუქცია მოერგო რეალურ ვითარებას: **პეტრე-ს მიაქვს წიგნი**-ი დიალექტში ასეთ სახეს იღებს: **პეტრე მიაქომს წიგნს**.

ინგილოურში ეს ზმნა ყველა კილოკავში პირდაპირი წყობისად იქცევა. გვაქვს მხოლოდ ფონეტიკური ვარიანტები:

მე მუაქ მას

შენ მიაქ მას

ის მიაქს მას...

პირდაპირი წყობისაა ეს ზმნა უწყვეტელსა და I კავშირებითშიც.

უწყვეტელი:

მე მი-ვ-აქომდი მას / მე მტ-აქდი მას

შენ მი-აქომდი მას / შენ მი-აქდი მას

ის მი-აქომდ-ა მას / ის მი-აქდ-ა მას

I კავშირებითი

მე მი-ვ-აქომდე მას / მე მტაქდე მას

შენ მი-აქომდე მას / შენ მიაქდე მას

ის მი-აქომდეს მას / ის მიაქდეს მას

ეს პროცესი უაღრესად საინტერესოა ენობრივი ტენდენციების შესასწავლად. სამწუხაროდ, არსებული ტექსტები და გამოკვლევები მდიდარ მასალას არ იძლევიან ამ პროცესის შესასწავლად... პროცესი ადგილზეა შესასწავლი...

ინვერსიული ზმნის პირდაპირი წყობისად გააზრების მაგალითებს ადასტურებენ ფერეიდნულ დიალექტშიც. ბ. ჯორბენაძე: „ზოგი ინვერსიული ზმნა პირდაპირ წყობისად გაიზრება — რეალური სუბიექტი ბრუნვას იცვლის: „თავის დედაკაცი (სახ. ბრუნვა) ერთ ოთახში ეძინა (მის ცოლს ერთ ოთახში ეძინა)“...

ინვერსიული ზმნის პირდაპირი წყობისად გააზრების ტენდენციის ამსახველი ჩანს ის ფაქტი, რომ რამდენიმე დიალექტში (გურულსა და აჭარულში, ნაწილობრივ იმერულში) ინვერსიულ ზმნებში რეალური სუბიექტს მრავლობითობის გამომხატველად მორფოლოგიური სუბიექტის ნიშნები უჩნდება;

აჭარული: აქვ-ენ || აქვ-ან (=აქვთ), ყავ-ენ || ყავ-ან (ყავ-თ), გონი-ენ || გონი-ან (პგონიათ), მოსწონ-ენ || მოსწონ-ან (მოსწონთ)

გურული: ქონდ-ეს || ქონდ-ენ (=ქონდათ), მიეწონ-ეს || მიეწონ-ენ (=მოეწონათ)...

იმერული: აქვ-ენ, მიაქვ-ენ, მიყავ-ენ...

ამ ფაქტების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშვნები არის, თუმცა პროცესი საგანგებოდ შესწავლილი არ არის. ის ფაქტი, რომ ინვერსიულ ზმნებში რეალური სუბიექტი იძენს მორფოლოგიური სუბიექტის ძალას, საინტერესოა ჩანს თავად ამ მოვლენის (ინვერსიის) ისტორიისათვის. საკითხი დამატებით კვლევას საჭიროებს...

4.6. დრო-კილოთა სისტემა დიალექტებში

დრო-კილოთა სისტემაზე (ანუ: საუღლებელ ერთეულთა სისტემაზე, ანუ: მწკრივთა სისტემაზე) საუბრისას უპირველესად ყურადღებას მივაპყრობთ მწკრივის რაობას და იმ პრინციპს, რა პრინციპითაც მოვახდენთ მწკრივთა გამოყოფას.

რამდენადაც სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არის აზრთა ერთგვარობა მწკრივის რაობაზე და, შესაბამისად, მწკრივთა რაოდენობის საკითხზე, საჭიროდ მივიჩნით საკითხის კონკრეტულ განხილვას წინ წავუძღვაროთ ეს ზოგადი მსჯელობა, რომელიც ძირითადად ემყარება ჩვენს ადრეგამოქვეყნებულ თვალსაზრისს (იხ. ქართული ზმნა, თბ., 2010).

მწკრივი ისეთივე მონაცემია ზმნის სისტემაში, როგორც ბრუნვა სახელის სისტემაში; შესაბამისად, მწკრივი არის ზმნის ფუნქციონირების (ენაში ზმნის არსებობისა და გამოყენების) ფორმა; მწკრივს ფორმობრივ მოეპოვება თავისი ყალიბი, ფუძე და მაწარმოებელი (ბ. ჯორბენაძე).

ბრუნვის კატეგორიის შესახებ მსჯელობისას აღნიშნავენ, რომ „იგივეობა ლექსიკური და სხვადასხვაობა გრამატიკული, — აი ბრუნვის ფორმათა არსებობის ნიშანი“ (ა. შანიძე); შესაბამისად, შეიძლება ითქვას, რომ მწკრივის ფორმათა არსებობის ნიშანია ლექსიკური იგივეობა და გრამატიკული (ფორმობრივი) სხვადასხვაობა.

მწკრივის ფორმობრივ სახეს მწკრივის ფუძე ქმნის. მწკრივის ფუძედ მიიჩნევენ იმ ნაწილს ზმნისა, რომელსაც ჩამოშორებული აქვს პირისა და რიცხვის ნიშნები. მწკრივს თავისი პარადიგმა აქვს. მწკრივის პარადიგმას ქმნის მხოლოდ პირისა და რიცხვის ნიშნებით განსხვავებული ფორმები:

ვ-აკეთებ	ვ-აკეთებ-თ
აკეთებ	აკეთებ-თ
აკეთებ-ს	აკეთებ-ენ

საუბარი მწკრივთა რაოდენობაზე მწკრივის ფუძეთა რაოდენობის გარკვევას გულისხმობს... საგანგებო ყურადღებას იქცევს ზმნისწინი. შედის თუ არა იგი მწკრივის ფუძეში? ჩვენი აზრით, არა (იხ. ქართული ზმნა, 2010). აქედან გამომდინარე, რა არის მწკრივის ფუძე? — **მწკრივის ფუძე არის ის ნაწილი ზმნისა, რომელსაც ჩამოშორებული აქვს ზმნისწინი, პირისა და რიცხვის ნიშნები**; რამდენადაც მწკრივთა გამოყოფა და დაჯგუფება საწარმოებელი ფუძის პრინციპს ემყარება, იმდენ მწკრივზე უნდა ვისაუბროთ, რამდენი განსხვავებული ფუძეც არსებობს მწკრივისა.

ამ პრინციპიდან გამომდინარე ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში სამი სერია და რვა მწკრივი გამოიყოფა:

I სერია

აწმყო-მყოფადი:	(და)-წერ-ს	(გა)-თბებ-ა
უწყვეტელ-ხოლმეობითი:	(და)-წერდ-ა	(გა)-თბებოდ-ა
I კავშირებითი:	(და)-წერდე-ს	(გა)-თბებოდე-ს

II სერია

წყვეტილი:	(და)-წერ-ა	გა-თბ-ა
II კავშირებითი:	(და)-წერო-ს	გა-თბე-ს

III სერია

I თურმეობითი:	(და)-უწერი-ა	გა-მთბარ-ა
II თურმეობითი:	(და)-ეწერ-ა	გა-მთბარ-იყო
III კავშირებითი:	(და)-ეწერო-ს	გა-მთბარ-იყო-ს

ეს სისტემა, ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა, განსხვავდება ძველი ქართული სალიტერატურო ენის მწკრივთა სისტემისაგან. ძველ ქართულში სისტემა უფრო რთულია: ოთხი მწკრივია განსხვავებული: I სერიაში ემატება I ხოლმეობითი, II სერიაში — II ხოლმეობითი და შერეული ხოლმეობითი (იგივე: შერეული კავშირებითი) და III სერიაში — III ხოლმეობითი. სისტემა ასეთ სახეს იღებს:

I სერია

აწმყო:	(და)-წერ-ს	გან-ტფები-ს
უწყვეტელი:	(და)-წერდ-ა	გან-ტფებოდე-ს
I ხოლმეობითი:	(და)-წერდ-ი-ს	გან-ტფებოდი-ს
I კავშირებითი:	(და)-წერდე-ს	გან-ტფებოდი-ს

II სერია

წყვეტილი:	და-წერ-ა	გან-ტფ-ა
II ხოლმეობითი:	და-წერი-ს	გან-ტფი-ს
II კავშირებითი:	და-წერო-ს	გან-ტფე-ს
შერეული ხოლმეობითი:	და-წეროდი-ს	გან-ტფოდი-ს

III სერია

I თურმეობითი:	და-უწერიე-ს	გან-მტფარ არს
II თურმეობითი:	და-ეწერ-ა	გან-მტფარ იყო
III ხოლმეობითი:	და-ეწერი-ს	— — — —
III კავშირებითი	და-ეწერო-ს	გან-მტფარ იყო-ს

როგორც ვხედავთ, ძველ და ახალ ქართულ სალიტერატურო ენათა სისტემებს შორის პრინციპული განსხვავებას ქმნის ხოლმეობითის მწკრივები. ფაქტია: ძველ ქართულში მრავალგზისობა (ხოლმეობითობა) მორფოლოგიური კატეგორია იყო; ახალ სალიტერატურო ქართულ ენაში აღარაა მორფოლოგიური კატეგორია. ამ ცვლილებამ სისტემა გაამარტივა.

თუმცა დიალექტურ სისტემაზე მსჯელობისათვის საჭიროდ მივიჩნით გვერდიგვერდ წარმოგვედგინა ეს ორი სისტემა და შესაძლებლობა მოგვეცემოდა, დაგვენახა, თანამედროვე ქართული ენის დიალექტებში არსებული ვითარება ამ სისტემებთან როგორ მიმართებაშია.

4.6.1. ზოგადი ვითარება

მწკრივთა რაოდენობის მიხედვით ქართული ენის დიალექტები არაერთგვაროვან ვითარებას გვიჩვენებს.

ის რვა მწკრივი, რომელიც ახალ ქართულში გვაქვს, დასტურდება ქართული ენის თითქმის ყველა დიალექტში. ვამბობთ თითქმისო, იმიტომ, რომ თავისებური ვითარებაა მესამე კავშირებითთან დაკავშირებით.

ცნობილია, რომ მესამე კავშირებითი ახალ ქართულში ყველაზე ნაკლებად ხმარებული მწკრივია; მის ნაცვლად მეორე თურმეობითი გამოიყენება (ა. შანიძე). მიუთითებენ, რომ მესამე კავშირებითის ხმარება დიალექტებში ისევე შეზღუდულია, როგორც სალიტერატურო ქართულში (ა. ჭინჭარაული). აქაც, ისევე როგორც სალიტერატურო ქართულში, მას მეორე თურმეობითი ცვლის. გამონაკლისია რაჭული დიალექტი, რომელშიც კარგად შემოგვენახა III კავშირებითი. უფრო მეტიც, იგი ხშირად ცვლის II თურმეობითს. ეს ერთ-ერთი სპეციფიკური ნიშანია რაჭული დიალექტისა (შ. ძიძიგური). ამგვარივე მოვლენაზე მიუთითებენ ინგილოურსა და ატენის ხეობის ქართლურშიც (გ. იმნაიშვილი). მიუხედავად იმისა, როგორია III კავშირებითისა თუ II თურმეობითის გამოყენების სიხშირე ამა თუ იმ კილოში, ფაქტია, რომ ორივე მწკრივი დასტურდება ქართულ დიალექტებში.

ასე რომ, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის დრო-კილოთა სისტემის გამარტივება არ ხდება დიალექტებში; გართულება — კი.

4.6.2. დრო-კილოთა სისტემა აღმოსავლურ დიალექტებში

დრო-კილოთა სისტემის შედგენილობის თვალსაზრისით ქართული ენის დიალექტები რამდენიმე ჯგუფად შეიძლება დაიყოს:

1. დიალექტები, რომლებიც მწკრივთა რაოდენობის თვალსაზრისით ახალი ქართულისაგან არ განსხვავდება — გარდამავლი ზმნის დრო-კილოთა სისტემაში რვა ერთეულია წარმოდგენილი. დიალექტთა ამ ჯგუფს მიეკუთვნება: აჭარული, მესხური, ჯავახური, კლარჯული, შავშური, ტაოური და ინგილოური.

შენიშვნა: 1. ამ ნიშნის მიხედვით ინგილოური დიალექტი სამხრულ-დასავლურ დიალექტთა გვერდით აღმოჩნდა. სხვაობას აღმოსავლური დიალექტებისგან, კერძოდ, კახურისაგან (რომელთანაც ინგილოურს მრავალი შეხვედრის წერტილი აქვს), ხოლმეობითის მწკრივების ქონა-არქონა ქმნის... თუმცა, ხოლმეობითის კატეგორიის გამოხატვის თვალსაზრისით, ინგილოური ამ ჯგუფისაგან მაინც განცალკევებით დგას: ყე (IIყ) ნაწილაკიანი ფორმებით ხოლმეობითის გამოხატვა ნიშანდობლივია ამ დიალექტისათვის, რაც უცხოა ამ ჯგუფის სხვა კილოებისათვის.

2. მოფტანი, შაფნახი, გაფგი, დაფნახი... ტიპის ფორმები, წყვეტილის მნიშვნელობით რომ გვხვდება ინგილოურში, არ შეიძლება ჩაითვალოს ისტორიული ხოლმეობითის ფორმებად (შდრ. გ. იმნაიშვილი), იგი უნიფიცირებული წყვეტილის ფორმებია, ანალოგიას ეს მოვლენა ხევსურულში იპოვის.

3. თურქეთის ტერიტორიაზე არსებული ქართული მეტყველების დიალექტური დაყოფის შესახებ არაა აზრთა ერთგვარობა. სხვადასხვა მკვლევარი სხვადასხვა დიალექტს გამოყოფს. ჩვენი აზრით, ამ ეტაპზე როგორც აღვნიშნეთ, ვემყარებით თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე სამი დიალექტი — კლარჯული, შავშური, ტაოური — გამოიყოფა.

2. განსხვავებულია ხევსურული დიალექტის ვითარება. ხოლმეობითის მორფოლოგიური კატეგორია ამ დიალექტში ყველაზე უკეთ და სრულად შემოგვინახა: დასტურდება სამივე ხოლმეობითი:

I ხოლმეობითი — (გა)-აკეთებ-დ-**ი**-ს

II ხოლმეობითი — (გა)-აკეთ-**ი**-ს

III ხოლმეობითი — (გა)-ეკეთ-**ი**-ს

შენიშვნა: ძველი ქართულის იდენტური ვითარება I და II ხოლმეობითის წარმოებაში მხოლოდ III პირის ფორმებთან გვაქვს. I-II

სუბიექტური პირის ფორმებში **-იდ** სავრცობი იჩენს თავს:

I ხოლმეობითი	—	ვაკეთებდ- იდ-ი	ვაკეთებდ- იდ-ი-თ
		აკეთებდ- იდ-ი	აკეთებდ- იდ-ი-თ
		აკეთებდ- ი-ს	აკეთებდ- ი-ან
II ხოლმეობითი	—	ვაკეთ- იდ-ი	ვაკეთ- იდ-ი-თ
		აკეთ- იდ-ი	აკეთ- იდ-ი-თ
		აკეთ- ი-ს	აკეთ- ი-ან

III ხოლმეობითის მწკრივის შემონახვაა ის ფაქტორი, რომელიც ხევესურულს განცალკევებით წარმოგვიდგენს.

3. მწკრივთა შედგენილობის თვალსაზრისით ერთნაირ ვითარებას გვიჩვენებს ფშაური, მთიულურ-გუდამაყრული და მოხეური. ამ დიალექტებში შემონახულია I და II ხოლმეობითის მწკრივები. მწკრივთა წარმოების თვალსაზრისით მთიულურ-გუდამაყრული და მოხეური ძველი ქართულის ვითარებას ასახავს:

I ხოლმეობითი	—	ვაკეთებდ- ი	ვაკეთებდ- ი-თ
		აკეთებდ- ი	აკეთებდ- ი-თ
		აკეთებდ- ი-ს	აკეთებდ- ი-ან
II ხოლმეობითი	—	ვაკეთ- ი	ვაკეთ- ი-თ
		აკეთ- ი	აკეთ- ი-თ
		აკეთ- ი-ს	აკეთ- ი-ან

ფშაურში ამ მწკრივთა წარმოების პრინციპი ხევესურულის მაგვარია. სხვაობას ის ქმნის, რომ ხევესურულში გამოყენებული **-იდ** სუფიქსის ნაცვლად ფშაურში **-ოდ** სუფიქსი იხმარება:

I ხოლმეობითი	—	ვაკეთებდ- ოდ-ი	ვაკეთებდ- ოდ-ი-თ
		აკეთებდ- ოდ-ი	აკეთებდ- ოდ-ი-თ
		აკეთებდ- ი-ს	აკეთებდ- ი-ან
II ხოლმეობითი	—	ვაკეთ- ოდ-ი	ვაკეთ- ოდ-ი-თ
		აკეთ- ოდ-ი	აკეთ- ოდ-ი-თ
		აკეთ- ი-ს	აკეთ- ი-ან

ის, რაც ამ დიალექტებს სხვებისაგან გამოარჩევს, **თხოვნით-ბრძანებითა** (თხოვნით-წაქეზებითი), **II სერიის მწკრივი**:

ვაკეთ-ოდ-ე	(გა)ვაკეთ-ოდ-ე-თ
აკეთ-ოდ-ე	აკეთ-ოდ-ე-თ
აკეთ-ოდ-ე-ს	აკეთ-ოდ-ე-ნ

- შენიშვნა:** 1. განსხვავებულია ამ მწკრივთა ხმარების სიხშირე აღნიშნულ დიალექტებში: თუ ფშაურში მათი გამოყენება ჩვეულებრივი ფაქტია, მოხეურსა და მთიულურ-გუდმაყრულში შედარებით იშვიათია.
2. მოხეურში არის ტენდენცია ხოლმეობითობის ორგანული წარმოების ნაწილაკიანი წარმოებით შეცვლისა, „ხოლმეობითის გამოყენების საჭიროება დარჩა, მაგრამ გამოხატვის ფორმა შეიცვალა... ფართოდ გავრცელდა **-კე** ნაწილაკის გამოყენება „ხოლმეს“ ფუნქციით“ (ი. ქავთარაძე). საინტერესო სურათია: გვერდიგვერდ დასტურდება სამი ვარიანტი — არქაული, გარდამავალი და ახალი:
- I ხოლმეობითი — აკეთებდ-ი-ს, აკეთებდ-ი-ს-კე, აკეთებდა-კე;
 II ხოლმეობითი — აკეთ-ი-ს, აკეთ-ი-ს-კე, აკეთა-კე.

4.6.3. დრო-კილოთა სისტემა დასავლურ დიალექტებში

სპეციფიკურ ვითარებას ქმნის ქართული ენის დასავლურ დიალექტთა ერთი ჯგუფი — იმერული, ლეჩხუმური, რაჭული და გურული. დიალექტთა ამ ჯგუფში გამოიყო IV სერია სამი მწკრივით: **თურმეობითი III** (მინავალა, ნაწერა), **თურმეობითი IV** (მინავალიყო, ნაწერიყო) და **კავშირებითი IV** (მინავალიყოს, ნაწერიყოს) (გ. როგავა). ამ ტიპის წარმოება მეგრულის გავლენით აიხსნება (არნ. ჩიქობავა). „ქართული ენის დასავლურ კილოებს შორის ქვემოიმერული ერთადერთია, რომელშიც აწმყოს ჯგუფის თურმეობითის მწკრივები (ე. ი. IV სერიის მწკრივები — გ. გ.) ყველაზე უფრო მწყობრ სისტემას ქმნის“ (კ. კუბლაშვილი). როგორც ითქვა, IV სერიის მწკრივები დასტურდება აგრეთვე ლეჩხუმურში, რაჭულსა და გურულში. ამ ტიპის ფორმები გამოვლენილია ზემოიმერულშიც (ძოწინიძე, 1973). ქვემოიმერულის მაგალითზე წარმოვადგენთ IV სერიის მწკრივთა პარადიგმებს:

III თურმეობითი:	ვ-ნაკეთებ-ვარ ნაკეთებ-ხარ ნაკეთებ-ა	ვ-ნაკეთებ-ვართ ნაკეთებ-ხართ ნაკეთებლარიენ
IV თურმეობითი:	ვ-ნაკეთებ-იყავი ნაკეთებ-იყავი ნაკეთებ-იყო	ვ-ნაკეთებ-იყავით ნაკეთებ-იყავით ნაკეთებ-იყვენ
IV კავშირებითი:	ვ-ნაკეთებ-იყო ნაკეთებ-იყო ნაკეთებ-იყოს	ვ-ნაკეთებ-იყოთ ნაკეთებ-იყოთ ნაკეთებ-იყონ

მიუთითებენ, რომ კავშირებითი IV-ის „ნაკვთი (შესაძლებელი ფორმა) ისევე იშვიათია, როგორც კავშირებითი მესამის ფორმა“ (გ. როგავა). იმასაც აღნიშნავენ, რომ „ქართულის კილოებში მეოთხე ჯგუფის მწკრივები ჩვეულებრივ მესამე პირის ფორმით გვხვდება: ნაწერა, მინავალა, მინავალიყო, ნაზოგავა, განარება და სხვ... პირველი და მეორე პირის ფორმები იშვიათად გვხვდება... პირის პრეფიქსები იხმარება უმთავრესად **ნა-** მიმღობის აფიქსის წინ: ვ-ნაკეთებვარ, ვ-ნაწერვარ, მ-ნაყვარება და სხვ... ზოგან კი **ნა-** პრეფიქსსა და ზმნის ფუძეს შორისაა მოთავსებული პირის ნიშანი... შე-ნა-გვ-ძლება“ (გ. როგავა).

4.7. განვითარების ტენდენციები

როგორც ვხედავთ, სალიტერატურო ქართულისათვის ნიშანდობლივი მწკრივთა სისტემა არის ის, რაც აერთიანებს დიალექტებში დადასტურებულ სისტემებს. სხვაობას სალიტერატურო ქართულთან მიმართებით ავლენს 12 დიალექტი, თანხვედრა გვაქვს ხუთ შემთხვევაში (ინგილოურ, მესხურ, ჯავახურ, აჭარულ და სამხრულ დიალექტებში). დიალექტები, რომლებიც სხვაობენ სალიტერატურო ქართულთან შედარებით, ზოგადად ორ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: 1. რომლებშიც არქაული ვითარებაა დაცული (მხედველობაში გვაქვს ხოლმეობითების მწკრივები): ხევსურული, ფშაური, მთიულურ-გუდამაყრული, მოხეური, თუშური, ქართლური, კახური, ფერეიდნული; 2. დიალექტები, რომელთა უღლების სისტემას სალიტერატურო ქართულისაგან ახალწარმონაქმნი მწკრივები განასხვავებს (მხედველობაში გვაქვს IV სერიის მწკრივები): იმერული, ლეჩხუმური, რაჭული, გურული. არის გარკვეული კანონზომიერებაც: პირველ ჯგუფში შედის აღმოსავლური დიალექტები (და ფერეიდნული, რომელიც, ფაქტობრივ, კახური დიალექტის განაყოფიერებაა), ხოლო მეორე ჯგუფში — დასავლური დიალექტები.

პირველი ჯგუფის დიალექტებისათვის დამახასიათებელია სისტემის გამარტივების — სალიტერატურო ქართულთან დაახლოების — ტენდენცია. ხოლმეობითის მორფოლოგიური კატეგორია იშლება. ბარის დიალექტებმა — კახურმა და ქართლურმა — ნაწილობრივ შეინარჩუნეს I და II ხოლმეობითის ფორმები (მხოლოდ ცალკეულ რეგიონებში); მთის დიალექტთაგან მოხეურში მიიღო ამ ტენდენციამ გამოკვეთილი სახე: ორგანული წარმოების ფორმებს ცვლის აღწერითი წარმოება. ყველაზე სრულად და მყარად ხოლმეობითის მწკრივები ხევსურულშია დაცული; შემდგომ თუშურსა და ფშაურში. აქაც თითქოს ნათლად ჩანს გზა

სისტემის გამარტივებისა ხევსურულიდან ქართლურ-კახურამდე... საერთო ჩანს თითქოს მოხეურში ამჟამად მიმდინარე პროცესიც ხოლმეობითის ორგანული წარმოების აღწერითი წარმოებით შეცვლისა...

მეორე ჯგუფის დიალექტებისათვის დამახასიათებელია სისტემის გართულების — სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავების — ტენდენცია. ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის გათვალისწინება გვავარაუდებინებს, რომ ხოლმეობითის მორფოლოგიური კატეგორია ამ დიალექტებისათვისაც უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი. ამჟამად დასავლურ დიალექტებში ამის კვალიც არა ჩანს. ძველი ქართულის რთული სისტემა ხოლმეობითის დაკარგვის ხარჯზე გამარტივდა და აქვე იჩინა თავი სხვა თვალსაზრისით სისტემის გართულების ტენდენციამ: ჩამოყალიბდა IV სერია...

ძველი ქართული სალიტერატურო ენის, ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა და თანამედროვე ქართული დიალექტების დრო-კილოთა სისტემის ვითარების გათვალისწინება ერთიან პროცესად წარმოგვადგენინებს დრო-კილოთა სისტემაში მიმდინარე პროცესებს. ქართული ენის დიალექტებმა შემოგვინახეს ამ ხანგრძლივი და საინტერესო პროცესის ყველა ეტაპი ძველი ქართულის დრო-კილოთა სისტემიდან დასავლური დიალექტების სისტემამდე.

ყოველივე ეს მეტად რთულ და საინტერესო ვითარებას ქმნის. საკვლევი და ასახსნელი ამ პროცესში ბევრი რამაა. ამჯერად ჩვენ მხოლოდ აღწერით ვკმაყოფილდებით.

შენიშვნა: როგორც აღვნიშნეთ, დიალექტოლოგიური ხასიათის გამოკვლევებში არაა საუბარი იმის თაობაზე, უნდა გამოიყოს თუ არა მყოფადის წრე ამა თუ იმ დიალექტში. რამდენადაც **აკეთებს — გააკეთებს** ფორმათა შორის დროული სხვაობა ყველა დიალექტშია და ამ საკითხზე რაიმე შენიშვნა არ კეთდება, ივარაუდება, რომ გაზიარებულია თვალსაზრისი მყოფადის წრის გამოყოფის თაობაზე. ეს, ერთი მხრივ, ტერმინოლოგიის საკითხის გადასინჯვას მოითხოვდა დიალექტებში, რომლებშიც I ხოლმეობითის მწკრივია დამოწმებული: მყოფადის წრის ხოლმეობითი (გაკეთებდა) და იქვე I ხოლმეობითი (აკეთებდის) ტერმინოლოგიურ შეუსაბამობას შექმნიდა... მეორე მხრივ, ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა დაპირისპირების საფუძველზე მწკრივთა გამოყოფის საკითხი პირველი ხოლმეობითის ზმნისწინიან ფორმათა დამოუკიდებელ საუღლებელ ერთეულად გამოყოფის საკითხსაც დასვამდა: **აკეთებდის — გააკეთებდის.**

ამ საკითხების შესახებ საჭიროდ მიგვაჩნია უფრო ვრცლად ვისაუბროთ:

4.7.1. დრო-კილოთა სისტემა და ქართული ენის დიალექტთა პირველი ხოლმეობითი

| სერიაში ახალ ქართულში სამი მწკრივი წარმოვადგინეთ. არ ვითვალისწინებთ ე. წ. მყოფადის წრეს. საერთოდ, მყოფადის წრის მწკრივთა გამოყოფის საკითხი რომ გადასასინჯია, ამის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს ქართული ენის დიალექტებში გამოვლენილი | ხოლმეობითი და საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მისი ანალიზი.

როგორც აღინიშნა, მწკრივთა რაოდენობის მიხედვით ქართული ენის დიალექტები სხვადასხვაგვარ ვითარებას გვიჩვენებს, მაგრამ არსებითია ის ფაქტი, რომ ახალი სალიტერატურო ქართულისათვის დამახასიათებელი ყველა მწკრივი გვაქვს ყველა დიალექტში. როგორც ითქვა, შესაძლოა, ამა თუ იმ მწკრივის ხმარების სიხშირე განსხვავებულიც იყოს დიალექტთა მიხედვით.

ჩვენი მსჯელობა | ხოლმეობითს შეეხება. კერძოდ, გვინტერესებს, დიალექტებში, სადაც | ხოლმეობითის მწკრივი გვაქვს, როგორ უნდა იქნეს წარმოდგენილი | სერიის მწკრივთა სისტემა.

სამწუხაროდ, დიალექტოლოგიურ გამოკვლევებში, ჩვეულებრივ, უღლების სრული პარადიგმები არაა წარმოდგენილი. მიანიშნებენ მხოლოდ სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებულ ვითარებაზე, სპეციფიკურ ფაქტებზე. სხვაგვარად: წარმოჩენილია მხოლოდ თავისებურებანი; ხოლო ეს თავისებური ვითარება, ამა თუ იმ დიალექტისათვის ნიშანდობლივი ფორმები რა ადგილს იჭერს სისტემაში და როგორ მიემართება სისტემის დანარჩენ წევრებს, ამის შესახებ თითქმის არაფერია თქმული. ეს ფაქტი, თავისთავად, ხშირ შემთხვევაში ართულებს სისტემის სრული სახით წარმოდგენას. მაგრამ, რამდენადაც ძირითადი პრინციპი, რომლის საფუძველზეც ეს გამოკვლევები აიგება, ასეთია, რომ სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებულის თაობაზეა მხოლოდ საუბარი, ივარაუდება: რაზეც არაა საუბარი, სალიტერატურო ქართულის იდენტურია. არის კი ასე?

როგორც აღვნიშნეთ, აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში ხოლმეობითის მორფოლოგიური კატეგორია მეტ-ნაკლებად კარგადაა შემონახული. | ხოლმეობითი თითქმის ყველა დიალექტშია დაცული. მართალია, ქართლურსა და კახურში ნაშთის სახითღა შემორჩენილი და მხოლოდ ცალკეულ რეგიონში გამოვლინდება, მაგრამ მთის დიალექტებისათვის იგი ჩვეულებრივი ფაქტია.

ძირითადი პრინციპი | ხოლმეობითის წარმოებისა ყველა დიალექტში ერთგვარია — საყრდენად უწყვეტლის ფუძეა (უფრო სწორად, უწყვეტლის საყრდენი ფუძე) გამოყენებული. განსხვავებულია მწკრივის ფორმათა წარმოების საშუალებები. ამის თაობაზე ზემოთ ვისაუბრეთ. ამ თვალსაზრისით სამი შემთხვევა განირჩევა:

ისიც გავიხსენოთ, რომ ტრადიციულად სალიტერატურო ქართულში | სერიის ექვსი მწკრივი ორ წრედაა დაჯგუფებული:

I წრე	II წრე
აწმყო	მყოფადი
უწყვეტელი	ხოლმეობითი
აწმყოს კავშირებითი	მყოფადის კავშირებითი

როგორც ითქვა, რამდენადაც ამის თაობაზე მინიშნება არაა დიალექტოლოგიურ ლიტერატურაში, ივარაუდება, რომ ეს სისტემა ყველა დიალექტისათვისაა მისაღები. დავუშვათ, ასეა, მაშინ: სად დაიჭერს ადგილს | ხოლმეობითი და ის პრინციპი, რის საფუძველზეც გამოიყო ორი წრე, გატარდება თუ არა ბოლომდე?

ეს საკითხი არ დასმულა სამეცნიერო ლიტერატურაში. თუ პირველ სერიაში ერთი და იმავე ზმნის ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ვარიანტები სხვადასხვა მწკრივის ფორმებად გაიზარება —

აკეთებდა და გა-აკეთებდა.

აკეთებდეს და გა-აკეთებდეს, — საკითხი ასევე უნდა დასმულიყო | ხოლმეობითის ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ვარიანტების თაობაზე. ფაქტობრივ კი, სამეცნიერო ლიტერატურაში | ხოლმეობითზე მსჯელობისას გვერდიგვერდ განიხილება ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ვარიანტები. სხვაგვარად: ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები ერთი მწკრივის ფორმებადაა მიჩნეული.

მოხუთრისათვის: ბევრი ცხორი ი ვ ო ც ე ბ ო დ ი ს; ვ ა კ ე თ ე ბ დ ი - კ ე, ვ ქ ს ო ვ დ ი თ - კ ე, ი კ ე რ ა ვ დ ი ა ნ - კ ე და და ხ ფ ა რ ა ვ დ ი ს, და ვ ხ ე და ვ დ ი - კ ე, და ვ ა - გ დ ე ბ ი ნ ე ბ დ ი - კ ე.

ფშაურისათვის: ვ თ ი ბ დ ო დ ი, ვ ხ დ ი დ ო დ ი, ვ ა კ ე თ ე ბ დ ო დ ი, ვ დ ღ ვ ე ბ დ ო დ ი, მ ა ტ ი რ ე ბ დ ო დ ი და ჩ ა მ ო - ვ ხ ვ ე ტ დ ო დ ი თ, ა მ ა ს წ უ რ ა ვ დ ი ა ნ, შ ა ი - ნ ა ხ დ ი ა ნ, და ი ძ ვ რ ო დ ი ს (ი. ქავთარაძე; გ. ცოცანიძე).

მაგალითების მოყვანა სხვა დიალექტებიდანაც შეიძლება. ფაქტია, ყველა შემთხვევაში მსგავსი ვითარებაა. ისე კი, ჩვეულებრივ, I ხოლმეობითის წარმოებაზე მსჯელობისას უზმნისწინო ფორმებია გაანალიზებული. პარადიგმაც უზმნისწინო ფორმათაგანაა შედგენილი.

საინტერესო გამონაკლისია, ამ თვალსაზრისით, გ. ცოცანიძის გამოკვლევა „თუშური ხოლმეობითის შესახებ“ (გ. ცოცანიძე, 1970). ავტორი მხოლოდ უზმნისწინო ფორმათა პარადიგმას წარმოადგენს როგორც პირველ, ასევე მეორე სერიაში და, შესაბამისად, პირველ სერიაში ე. წ. „მყოფადის წრე“ არ ფიგურირებს. ფაქტი საინტერესოა, თუმცა, სამწუხაროდ, ამ ფაქტს კომენტარი არ ახლავს. ძნელია ვიმსჯელოთ, ავტორი არ თვლის მართებულად მყოფადის წრის მწკრივთა გამოყოფას, თუ კონკრეტულად ამ შემთხვევისათვის არ მიიჩნევს საჭიროდ. ფაქტია, სისტემის ამ სახით წარმოდგენას მყოფადის წრის მწკრივთა გამოყოფის კრიტიკად მივიჩნევთ. თავისთავად ეს ფაქტი იმ სირთულის მანიშნებელია, რაც ახლავს მყოფადის წრის გამოყოფას.

თუ მართებულად მივიჩნევთ I სერიაში მყოფადის წრის გამოყოფას, მაშინ მყოფადის წრეშიც შესაბამისი ზმნისწინიანი ხოლმეობითის მწკრივი უნდა გამოიყოს. ჩვენი თხოვნით ავთანდილ არაბულმა ხევსურული ზმნის უღლების სრული პარადიგმა შეადგინა. არსებული სისტემის საკლასიფიკაციო პრინციპის თანმიმდევრულად გატარების შედეგად I სერიაში ხოლმეობითის ორი მწკრივი წარმოადგინა, ტერმინებიც შემოგვთავაზა: აწმყოს ხოლმეობითი და მყოფადის ხოლმეობითი (ნაცვლად I ხოლმეობითისა).

I. ვ-თიბდიღ	II. მა-ვ-ს-თიბდიღ
ს-თიბდიღ	მა-ს-თიბდიღ
თიბდი-ს	მა-ს-თიბდი-ს
ვ-თიბდიდი-თ	მა-ვ-ს-თიბდიდი-თ
ს-თიბდიდი-თ	მა-ს-თიბდიდი-თ
თიბდი-ან	მა-ს-თიბდი-ან

ვიმეორებთ: არსებული სისტემის გათვალისწინებით ლოგიკურია საკითხისადმი ასეთი მიდგომა. თუმცა უნდა გაიხაზოს, რომ არცერთ დიალექტოლოგიურ გამოკვლევაში, რომლებშიც I ხოლმეობითის შესახებაა მსჯელობა, ეს საკითხი არ დასმულა. გარკვევით წერენ: მოხეურში „ნამყო უსრულის ფუძეს ერთვის ცნობილი უძველესი -ი სუფიქსი და მესამე პირის დაბოლოების მიხედვით გადმოიცემა ე. წ. პირველი ხოლმეობითი“ (ი. ქავთარაძე). „თუშური ზმნის უღვლილების სისტე-

მაში, სალიტერატურო ქართულთან და რიგ დიალექტებთან შედარებით, ორი ნაკვთი მეტია: ერთი მათგანი დრო-კილოთა აწმყოს წყებაშია, ეყრდნობა ნამყო უსრულის ფუძეს და, I და II პირის ფორმები ეწარმოება **-იდ (ი)** სუფიქსით, ხოლო III პირის ფორმები **-ი-თი...**“ (გ. ცოცანიძე), ფშაურში „პირველი ხოლმეობითი საწარმოებელ ფუძედ ნამყო უსრულს იყენებს“ (გ. ცოცანიძე), „ფშაურ-ხევსურულ-თუშურში პირველი ხოლმეობითი აწმყოს ფუძიდან იწარმოება ნამყო უსრულის მეშვეობით“ (ა. ჭინჭარაული); „მთიულურ-გუდამაყრულში მკვიდრია ხოლმეობითის წარმოება, რომელიც სამი ნაირსახეობითაა წარმოდგენილი: არქაული, **-ი** სუფიქსიანი წარმოება: უყორდ-ი-ს, ჭამდ-ი-ს (I ხოლმეობითი); ჭამ-ი-ს, გაანიაგ-ი-ს, ებ-ი-ს (II ხოლმეობითი)“... (ბ. ჯორბენაძე).

ფაქტია, ამგვარი მსჯელობის მიხედვით I ხოლმეობითის ადგილი აწმყოს წრეშია. ამიტომაცაა, როცა I ხოლმეობითის წარმოებაზე მსჯელობენ, ჩვეულებრივ უზმნისწინო ფორმებს მოიხმობენ, მაგრამ, როგორც ვნახეთ, მაგალითების ჩამოთვლისას ზმნისწინიანებიც გაერევა ხოლმე...

ზმნისწინიანი I ხოლმეობითის ფორმათა შემთხვევაში კი ზმნისწინის ფუნქციაზე საუბარი არ არის.

ანალოგიისათვის საინტერესო ფაქტის გახსენება შეიძლება: აკეთებდეს და გააკეთებდეს ა. შანიძემ 1930 წლის „ქართულ გარმატიკაში“ ერთი და იმავე მწკრივის ფორმებად მიიჩნია: ორივე I კავშირებითად გაიაზრებოდა. საფუძველი ალბათ ის იყო, რომ ეს ორი ფორმა ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება იმ ელემენტთა მიხედვით, რომელთაც ავტორი „მწკრივის ელემენტებს“ უწოდებს. სხვაობა ამ ფორმათა შორის ასპექტურია; ასპექტი კი წარმოქმნის კატეგორიაა და არა უღლებისა. ამიტომ ამ ფუნქციურ სხვაობაზე დამყარებული ფორმები ერთ მწკრივად იქნა გააზრებული. ვითარება ამ შემთხვევაში ისეთივეა, როგორც II და III სერიაში: აკეთა — გააკეთა, უკეთებია — გაუკეთებია... — ერთი მწკრივის ფორმებია. ამიტომ, სავსებით სამართლიანად, მწკრივთა შესახებ თავისივე მოძღვრებიდან ამოსვლით აკეთებდეს და გააკეთებდეს ერთი მწკრივის ფორმებად იქნა გააზრებული. მაგრამ ყოველივე ამან მწკრივთა სისტემაში წარმოქმნა უხერხულობა — I სერია ასეთი სახით წარმოგვიდგა:

ა) აწმყოს წრე	ბ) მყოფადის წრე
1. აწმყო	4. მყოფადი
2. ნამყო უწყვეტელი	5. პირობითი
3. I კავშირებითი	6. I კავშირებითი

მესამე და მეექვსე ნომრად ერთი და იგივე მწკრივი — I კავშირებითი — არის წარმოდგენილი! უხერხულობის გასწორების ორი გზა არსებობდა: ა) ან უარი უნდა გვეთქვა იმ პრინციპზე, რომლის მიხედვითაც მყოფადის წრე გამოიყო, ბ) ანდა I კავშირებითის ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები სხვადასხვა მწკრივის ფორმებად მიგვეჩნია, რითაც ირღვეოდა მწკრივთა გამოყოფის პრინციპი (ორ მწკრივს ერთმანეთისაგან უღლების კატეგორიები უნდა განასხვავებდეს და არა წარმოქმნისა). ა. შანიძე მეორე ვარიანტს ამჯობინებს სალიტერატურო ქართულისათვის: I სერიაში ორი კავშირებითი გამოიყო: აწმყოს კავშირებითი და მყოფადის კავშირებითი. ასეთივე კომპრომისია უწყვეტლის ზმნისწინიანი ვარიანტისაგან ახალი მწკრივის გამოყოფა.

სხვაობა I სერიის ხოლმეობითის ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა შორის ასპექტურია (ვემყარებით ა. არაბულის, მ. კობაიძისა და გ. ცოცანიძის აზრს); ე. ი. ისეთივე, როგორ II და III სერიის მწკრივებს შორის. როგორც ვიცით, ასპექტური თვალსაზრისით დაპირისპირებული II და III სერიის ფორმები სხვადასხვა მწკრივის ფორმებად არ გაიზარება. ერთი და იმავე მწკრივის ფორმებია

აკეთა	და	გაკეთა
აკეთოს	და	გაკეთოს
უკეთებია	და	გაკეთებია
ეკეთებინა	და	გაკეთებინა
ეკეთებინოს	და	გაკეთებინოს

აქედან გამომდინარე, მართებულია ის პოზიცია, რომელიც ქართულ დალექტოლოგიურ ლიტერატურაშია დამკვიდრებული: I ხოლმეობითის უზმნისწინო და ზმნისწინიანი ფორმები ერთ მწკრივად რომ არის ჩათვლილი. ოღონდ ერთია, საჭიროა შეგუება ამ პოზიციისა დრო-კილოთა არსებულ სისტემასთან. მონაცემთა მიხედვით მხოლოდ სამი მწკრივი შეიძლება გამოიყოს:

- I მწკრივი (აწმყო-მყოფადი) (გა)-აკეთებს
- II მწკრივი (უწყვეტელი-ხოლმეობითი) (გა)-აკეთებდა
- III მწკრივი (I კავშირებითი) (გა)-აკეთებდეს

ამ პრობლემამ თავი იჩინა პარადიგმების შედგენისას. არ მოხერხდა ერთგვაროვანი პრინციპის გატარება (იხ. აქვე: „პარადიგმებისათვის“, გვ. 439).

ის, რისი დასაბუთებაც ჩვენ თეორიულად ვცადეთ, ქართულ დალექტოლოგიურ ლიტერატურაში პრაქტიკულად გატარებულია: რო-

გორც ითქვა, I ხოლმეობითის ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები საყოველთაოდ ერთ მწკრივადაა მიჩნეული. I სერიის მწკრივთა სისტემა ჩვენთვის საინტერესო დიალექტებში ამ სახით წარმოგვიდგება (მოვიყვანო ხევსურულის მაგალითს):

1. აწმყო:	(მა)-ვ-(ს)-თიბ	(მა)-ვ(ს)-თიბ-თ
	(მა)-ს-თიბ	(მა)-ს-თიბ-თ
	(მა)-(ს)-თიბ-ს	(მა)-(ს)-თიბ-ენ
2. უწყვეტელი:	(მა)-ვ-(ს)-თიბ-დ-წ	(მა)-ვ-ს-თიბ-დ-ი-თ
	(მა)-ს-თიბ-დ-წ	(მა)-ს-თიბ-დ-ი-თ
	(მა)-(ს)-თიბ-დ-ა	(მა)-(ს)-თიბ-დ-ეს
3. I კავშირებითი:	(მა)-ვ-(ს)-თიბ-დ- ^ა	(მა)-ვ-(ს)-თიბ-დ-ა-თ
	(მა)-ს-თიბ-დ- ^ა	(მა)-(ს)-თიბ-დ-ა-თ
	(მა)-(ს)-თიბ-დ-ა-ს	(მა)-(ს)-თიბ-დ-ა-ნ
4. I ხოლმეობითი:	(მა)-ვ-(ს)-თიბ-დ-იდ-წ	(მა)-ვ-(ს)-თიბ-დ-იდ-ი-თ
	(მა)-ს-თიბ-დ-იდ-წ	(მა)-ს-თიბ-დ-იდ-ი-თ
	(მა)-(ს)-თიბ-დ-ი-ს	(მა)-(ს)-თიბ-დ-ი-ან

დაბოლოს: საკითხები, რომლებიც I ხოლმეობითმა აღძრა, ვფიქრობთ, დამატებითი არგუმენტებია ჩვენი თვალსაზრისისათვის: I სერიაში მყოფადის წრის მწკრივთა გამოყოფა ფორმოზრევად გაუმართლებელია.

4.8. თემა და თემის ნიშნები

4.8.1. შენიშვნები ზმნის თემისა და თემის ნიშნების შესახებ

აკაკი შანიძის დამსახურებაა ქართულში ტერმინებისა და შესაბამისი ცნებების — ზმნის თემა, თემის ნიშანი — დამკვიდრება.

თემა ფუძის ნაირსახეობაა. ზმნის სისტემაში ფუძის საკითხი რთული და პრობლემურია (საკითხის უფრო დეტალური ანალიზისათვის იხ. გ. გოგოლაშვილი, ქართული ზმნა, თბ., 2010, გვ. 25-30. შემდგომში, საჭიროების შემთხვევაში დავიმოწმებთ — „ქართული ზმნა...“). ჩვენ ფუძეს განვიხილავთ, როგორც **პერმანენტულად ცვლად მონაცემს, საყრდენს ფორმათა სისტემისათვის** (ბ. ჯორბენაძე).

ა. შანიძის მიერ თემად განიხილება ზმნური ფუძის ნაირსახეობა, რომელიც საყრდენია I ან II სერიის ფორმათათვის. შესაბამისად, გვაქვს I სერიის თემა და II სერიის თემა. ზმნათა ძირითად ნაწილში I სერიის თემა რთულია, მეორისა — მარტივი.

I სერია

აწმყო-მყოფადი: (გა-)ა-კეთ-ებ-ს, (და-)ნატ-ავ-ს, (და-)დგ-ამ-ს, (და-)თმ-ობ-ს...

უწვევებელ-ხლმეობითი: (გა-)ა-კეთ-ებ-და, (და-)ნატ-ავ-და, (და-)დგ-ამ-და, (და-)თმ-ობ-და...

I კავშირებითი: (გა-)ა-კეთ-ებ-დეს, (და-)ნატ-ავ-დეს, (და-)დგ-ამ-დეს, (და-)თმ-ობ-დეს...

II სერია

წვეტილი: (გა-)ა-კეთ-ა, (და-)ნატ-ა, (და-)დგ-ა, (და-)თმ-ო...

II კავშირებითი: (გა-)ა-კეთ-ოს, (და-)ნატ-ოს, (და-)დგ-ას, (და-)თმ-ოს...

წარმოდგენილი ზმნებისათვის I სერიის (რთული) თემაა: **კეთ-ებ, ნატ-ავ, დგ-ამ, თმ-ობ**; II სერიის (მარტივი) თემაა: **კეთ, ნატ, დგ, თმ**...

ის ელემენტი ზმნური ფორმისა, რომელიც განასხვავებს რთულ თემას მარტივისაგან, იწოდება თემის ნიშნად. ამ შემთხვევაში თემის ნიშნებია **-ებ, -ავ, -ამ, -ობ**; სხვა შემთხვევაში თემის ნიშნად შეიძლება იქნეს განხილული **-ემ** (მი-ს-ც-ემ-ს...), **-ევ** (ი-ნგრ-ევ-ა...), **ვ-ებ** (ი-ხნ-ვებ-ა → იხვნება), **-მ-ებ** (ი-დგ-მებ-ა); **-ი** ელემენტს (ვ-ზრდ-ი...) თემის ნიშნად არ განვიხილავთ („ქართული ზმნა“). რთული თემის ნიშნები (ვ-ებ, მ-ებ) ძველი ქართულისათვის არაა დამახასიათებელი; ახალი ქართულის ფაქტია.

თემისა და თემის ნიშნის საკითხი განიხილება როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში; ერთი შეხედვით ვითარება ერთგვარია... თუმცა ეს ერთი შეხედვით.

* * *

საერთოდ, თემის ნიშანი განიხილება ფუძის მაწარმოებელ ელემენტად (არნ. ჩიქობავა ასეც სახელდება: „აწმყოს ფუძის მაწარმოებელი“). არ საუბრობენ მის მორფოლოგიურ ფუნქციაზე. ა. შანიძე როცა მსჯელობს თემის ნიშანზე, როგორც I და II სერიის ფორმათა განმასხვავებელ ელემენტზე, არ საუბრობს თემის ნიშნის მორფოლოგიურ ფუნქციაზე. თემა მისთვის მორფოლოგიური ცნება არ არის... თუმცა ფაქტია, რომ ეს არ არის ფუძესთან შეხორცებული ელემენტები (როგორც სახელებში დეტერმინანტი სუფიქსი); მას „მორფოლოგიური ქცევა“ ახასიათებს; თავს იჩენს ერთი ჯგუფის ფორმებთან, არა გვაქვს მეორე ჯგუფის ფორმებთან. რა გამოდის, ერთი შეხედვით ეს არის მორფოლოგიური ელემენტი, რომელიც მკვეთრად განსაზღვრულ ფორმებთან გვაქვს, სხვა ფორმებთან — არა... ვერ ვხედავთ მის მორფოლოგიურ ფუნქციას...

კითხვას ვაზუსტებთ: თემის ნიშანს მორფოლოგიური ფუნქცია არა აქვს, თუ ჩვენ ვერ ვხედავთ, ვერ ვამჩნევთ? ჩვენი აზრით, უფრო მეორე შემთხვევასთან გვაქვს საქმე...

აქ ერთი კითხვაც დაისმის: ეს „ფუნქცია“ ერთგვარია ძველსა და ახალ ქართულში, თუ განსხვავებული?

მოლით, ჯერ კითხვა ასე დავსვათ: რა არის ზოგადი ფუნქცია თემის ნიშნისა? თუ თემის ნიშნებს აქვთ ერთი რაიმე ზოგადი ფუნქცია, არის თუ არა სხვაობა ცალკეულ თემის ნიშნებს შორის?

* * *

პრინციპულად, გვესახება ის ფაქტი, რომ არის საინტერესო განსხვავება ძველსა და ახალ ქართულს შორის. ძველ ქართულში I სერიის რთულთემიანი ფორმები (ზმნისწინიც და უზმნისწინოც) უსრული ასპექტისაა, III სერიის ფორმები (ზმნისწინიც და უზმნისწინოც) სრული ასპექტისა. ასპექტი თუ მორფოლოგიური კატეგორიაა, ძველი ქართულისათვის ერთადერთ განმასხვავებლად თემის ნიშანი გვევლინება. ანუ: თემის ნიშანი აქვს უსრული ასპექტის ფორმებს, არა აქვს სრული ასპექტის ფორმებს...

კითხვა: თემა არის თუ არა დაკავშირებული ასპექტთან ძველ ქართულში? მორფოლოგიური ანალიზის პრინციპიდან გამომდინარე, ცხადია, შეიძლება საკითხი ასე დავსვათ.

ქართულში იყო მცდელობა, თემის ნიშნისათვის მორფოლოგიური ფუნქციის დაძებნისა; 1968 წელს გ. მაჭავარიანს წაუკითხავს მოხსენება „გრძლიობის, ასპექტისა და დროის კატეგორიების მიმართება თანამედროვე ქართულში“. სამწუხაროდ, მოხსენება დაკარგულა და ძირითადი დებულებები აღუდგენია მათა მაჭავარიანს. ვკითხულობთ: „ავტორი გამოყოფს ახალ ზმნურ კატეგორიას — გრძლიობას. გამოხატულების პლანში მას შეესაბამება ე. წ. „თემის ნიშნები“. გრძლიობის კატეგორიის მორფემა შეიცავს ალომორფებს: [-ებ, -ობ, -ამ, -ავ, -ი, -ი...]. ამ ალომორფთა შემცველი (მარკირებული) ფორმები უპირისპირდება არამარკირებული, არაგრძლივ, წყვეტილ ფორმებს, ვხატ-ავ : ვხატ-ე, ვაკეთ-ებ : ვაკეთ-ე, ვწერ-ი : ვწერ-ე, ვაწუხ-ებ-დი : ვაწუხე და სხვა“ (გ. მაჭავარიანი, 1972, გვ. 53).

ამ თვალსაზრისის ანალიზს აქ არ ვაპირებთ (იხ.: „ქართული ზმნა“, გვ. 332-334). რამდენადაც არა გვაქვს შესაძლებლობა ნაშრომის გაცნობისა, ამ თვალსაზრისის შესახებ გაჩენილი კითხვები შეიძლება ზეპირი გზით მისი აღდგენის შედეგი იყოს. ჩვენ ამჯერად გვიჭირს

მსჯელობა **გრძლიობის კატეგორიის** ავ-კარგზე. გრძლიობის კატეგორიის შესახებ მსჯელობა ახალი ქართულის მასალას ეფუძნებოდა...

* * *

ზემოთ ვთქვით, მორფოლოგიური ანალიზის პრინციპებიდან გამომდინარე ძველ ქართულში შეიძლებოდა რთული თემა უსრულ ასპექტთან დაგვეკავშირებინა... თუმცა კითხვა აქაც იჩენს თავს: ყველა თემისნიშნისანი ზმნა I თურმეობითში რთული თემითაა წარმოდგენილი: ალუ-**შენ-ებ**-იეს, ალუ-**ღ-ებ**-იეს, დაუ-**გმ-ობ**-იეს, დაუ-**ხატ-ავ**-ს, დაუ-**დგ-ამ**-ს...

ფაქტი, რომ ა. შანიძე თემის საკითხს III სერიის შემთხვევაში არ განიხილავს, ესეც ნიშანდობლივია... თუმცა III სერია თავისთავად ბევრ პრობლემას ქმნის იქ, სადაც I-II სერიაში პრობლემა არაა: მაგ., ქცევა და ქცევის ნიშანთა ფუნქცია... **ე**- პრეფიქსის საკითხი და ა. შ... ის ფაქტი, რომ I თურმეობითში ხდება ქცევის ნიშანთა ნეიტრალიზაცია და II თურმეობითსა და III კავშირებითში **ე**- პრეფიქსი კარგავს ვნებითან კავშირის ფუნქციას, შეიძლება იმის სასარგებლოდ მეტყველებდეს, თემის ნიშანი ასპექტს დაუკავშირდეს და III სერია ამ შემთხვევაშიც არ მოგვევლინოს დაბრკოლებად...

* * *

თუ ეს დაშვება სავარაუდოა, რა მოხდა ახალ ქართულში?

ასპექტი ზმნისწინს დაუკავშირდა; სერიები ასპექტის მიხედვით აღარ უპირისპირდება ერთმანეთს... დაპირისპირება სრული / უსრული გვაქვს როგორც I, ისე II სერიაში...

არადა, რთული და მარტივი თემების დაპირისპირება ძველი ქართულისებურია: I სერიის მწკრივები რთულთემიანია, II სერიისა — მარტივთემიანი...

მაგრამ შეიმჩნევა ერთი პრინციპული ხასიათის ცვლილება: მოხდა თემის ნიშანთა მონაცვლეობა (ვრცლად იხ.: „ქართული ზმნა“, გვ. 324-332). ჩვენ ზოგად სურათს წარმოვადგენთ:

მოქმედებითი გვარის ზმნებში:

- ა) **-ებ** თემისნიშნისანი ზმნები გახდა უნიშნო
 ალა-დგინ-**ებ**-ს — ალა-დგენ-ს
 წარა-ვლინ-**ებ**-ს — წარა-ვლენ-ს
 შეს-ძინ-**ებ**-ს — შეს-ძენ-ს და მისთ.
- ბ) **-ებ** თემის ნიშანს ენაცვლება **-ავ**
 გან-კურნ-**ებ**-ს — გან-კურნ-**ავ**-ს

აღჰ-მართ-**ებ**-ს — აღ-მართ-**ავ**-ს

განუ-მარტ-**ებ**-ს — განუ-მარტ-**ავ**-ს

გ) უთემისნიშნო ზმნა ხდება თემისნიშნიანი

ვ-თიბ — ვ-თიბ-ავ

ვ-თეს — ვ-თეს-ავ

ვ-ჩეჩ — ვ-ჩეჩ-ავ და მისთ...

დ) **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნიან ზმნათა ვნებიითის ფორმებში ავ(→ვ) და ამ (→მ) თემის ნიშნებს ენაცვლება (ან ემატება) **-ებ**.

მალ-ავ-ს — ი-მალ-**ვ**-ის → ი-მალ-**ებ**-ა

ხატ-ავ-ს — ი-ხატ-**ვ**-ის → ი-ხატ-**ებ**-ა

კლ-ავ-ს — ი-კლ-**ვ**-ის → ი-კვლ-**ებ**-ა (← ი-კლ-**ვ-ებ**-ა)

დგ-ამ-ს — ი-დგ-**მ**-ის → ი-დგ-**მ-ებ**-ა

აბ-ამ-ს — დაი-ბ-**მ**-ის → ი-ბ-**მ-ებ**-ა და მისთ...

ეს სისტემური ცვლილებებია. დაპირისპირება რთული და მარტივი თემისა რჩება, ხდება მონაცვლეობა თემისნიშნებისა. **რამ მისცა ბიძგი ამ მონაცვლეობას?**

და საერთოდ: ჩვენ ვსაუბრობთ მარტივი და რთული თემების დაპირისპირებაზე და ვეძებთ ამ დაპირისპირების ფუნქციურ საფუძველს. ეს კითხვაც უნდა დავსვათ: შეიძლება თუ არა საუბარი ცალკეული თემის ნიშნების ფუნქციებზე? ანდა: რა არის საფუძველი სხვადასხვა თემის ნიშანთა განაწილებისა? თუ ერთი სისტემის ელემენტებია, უღლების პარადიგმებში რატომ იქცევა განსხვავებულად **-ავ(-ამ)** თემის ნიშნები **-ებ** და **-ობ** თემისნიშნებთან შედარებით?

იყო მცდელობა, თემის ნიშანთა განაწილებისათვის ფონოლოგიური საფუძველი დაეძებნათ: ზმნის ფუძისეული ხმოვანი განსაზღვრავს თემის ნიშნის არჩევანს — **ე** ხმოვნიანი თემის ნიშანი დაირთოს (ა-**კეთ-ებ**-ს, ა-**შენ-ებ**-ს...) თუ **ა** ხმოვნიანი თემის ნიშანი (კალ — კლ-ავ, ძარ — ძრ-**ავ**-ს...) (ბ. ჯორბენაძე); თუმცა ასეთი შესაბამისობა იმდენად მცირერიცხოვანია და იმდენად მრავალრიცხოვანი საპირისპირო ვარიანტები, რომ განაწილების ფონოლოგიური საფუძველი სათუო ხდება...

ფაქტი ერთია — არ ხდება თემის ნიშანთა თავისუფალი მონაცვლეობა. თუ გვაქვს შემთხვევები ერთსა და იმავე ზმნურ ძირთან სხვადასხვა თემის ნიშნის დადასტურებისა, ეს იმ ტენდენციის გამოვლენის ფაქტია, რომლის შესახებაც ზემოთ გვქონდა საუბარი. ცხადია, ასეთი ტენდენციის არსებობისას გარდამავალ პერიოდში პარალელიზმს ვერ ავცდებით.

ტენდენცია თემის ნიშანთა მონაცვლეობისა უკვე ძველ ქართულში იღებს სათავეს. ზოგ შემთხვევაში უკვე დასრულებულია, ზოგან გრძელდება... ჩვენთვის ეს არის დიდად მნიშვნელოვანი — რა ვითარებაა ამ მხრივ ახალი ქართულის დიალექტებში. ფაქტობრივ, ყველა პროცესი, რომელიც ძველ ქართულში დაიწყო, გრძელდება და ღრმავდება ზეპირმეტყველებაში. ვნახოთ:

1. **-ებ→Ø**. ეს პროცესი ფართოდაა გავრცელებული აღმოსავლურ დიალექტებში (მოგვყავს იმ ფორმით რა ფორმითაც წყაროში დავადასტურეთ). მასალას ვიმოწმებთ: ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, თ. ქავთარაძე, 1961; ბ. ჯორბენაძე, 1989).

ვ-ტოვ-ებ	---	ვ-ტოვ
ა-გროვ-ებ-ს	---	ა-გროვ-ს
მოვ-კიდ-ებ	---	მოვ-კიდ-დი
ვი-ჯერ-ებ	---	ვი-ჯერ-ი
ვი-თამაშ-ებ	---	ვი-თამაშ-ი
დაა-ჩუმ-ებ	---	დაა-ჩუმ
ვა-ხსენ-ებ	---	ვა-ხსენ-დი
მი-ტოვ-ებ-ს	---	მი-ტოვ-ს და მისთ.

2. **-ებ→-ავ** -ამ ტიპის მონაცვლეობა დამახასიათებელია აღმოსავლური და სამხრული დიალექტებისათვის. ოღონდ ერთია: **ავ**-ის ადგილს ზოგან **-ამ** იჭერს. საერთოდ ეს მონაცვლეობა არაა დამახასიათებელი ძველი ქართულისათვის (ავ/ამ); ზეპირმეტყველებაში ხშირია: დგ-ამ/ავ-ს, აბ-ამ/ავ-ს, სვ-ამ/ავ-ს... ეს უკანასკნელი ქალაქური მეტყველებებისათვისაცაა დამახასიათებელი; ასეთი ფორმები — ხატ-ავ/-ამ-ს, კერ-ავ/-ამ-ს... კი დიალექტურია... (მესხურში **-ან** ვარიანტიც გვაქვს).

ჩვენი შემთხვევისათვის დიალექტებში **ებ**-ს ენაცვლება **ა** ხმოვნისაღნი თემის ნიშანი -ავ/-ამ:

გა-ნებ-ებ-ს	---	გა-ნებ-ამ-ს
გი-ჯერ-ებ-ს	---	გი-ჯერ-ამ-ს
ა-წიოკ-ებ-ს	---	ა-წიოკ-ამ-თ
ა-ხოცინ-ებ-ს	---	ა-ხოცინ-ამ-თ
ა-კეთ-ებ-ს	---	ა-კეთ-ან-ს
დაჰ-ბად-ებ-ს	---	დაჰ-ბად-ავ/-ამ-ს
დავა-ლევინ-ებ	---	დავა-ლევინ-ამ-თ
გავა-სწორ-ებ	---	გავა-სწორ-ამ
მივა-ყუდ-ებ	---	მივ-ყუდ-ამ-თ და სხვა.

3. საინტერესო ფაქტად მიგვაჩნია **ობ** თემის ნიშნის ჩანაცვლება **-ამ**-ით: გი-ამბ-ობ — გი-ამბ-ამ... სხვა შემთხვევაში **-ობ** კარგავს თემის ნიშნის გავებას, გადაირიცხება ფუძეში და დაირთავს ავ/ამ თემის ნიშანს:

აწმყ. ვ-შ-ობ → ვ-შობ-ამ/ავ
 წყვ. ვ-შვ-ი (ძვ. ვ-შევ) ვ-შობ-ე

4. თემის ნიშანთა მონაცვლეობასთანაა კავშირში აღმოსავლურ დიალექტებში ე. წ. „ი თემისნიშნის“ ზმნების მიერ **--ამ** თემის ნიშნის დართვა:

ი-ყიდ-ი-ს	---	ი-ყიდ-ამ-ს
უ-ზარდ-ი-ს	---	უ-ზარდ-ამ-ს
გა-ხდ-ი-ს	---	გა-ხდ-ამ-ს
და-გვ-ი-ს	---	და-გავ-ამ-ს
წველ-ი-ს	---	ს-წველ-ამ-ს
წონ-ი-ს	---	წონ-ამ-ს
ტენ-ი-ს	---	ტენ-ამ-ს...

5. ერთთემიანი ზმნების ორთემიანად ქცევის ისტორიული პროცესი ფართოდ ვრცელდება სასაუბრო მეტყველებაში და, საერთოდ, დიალექტებში; დასტურდება პარალელური წარმოება:

კეც-ს	---	კეც-ავ-ს
კვეც-ს	---	კვეც-ავ-ს
პენტ-ს	---	პენტ-ავ-ს
ტეხ-ს	---	ტე-ავ-ს
ჩეჩ-ს	---	ჩეჩ-ავ-ს
ჭედ-ს	---	ჭედ-ავ-ს
მოი-ხვეჭ-ს	---	მოი-ხვეჭ-ავ-ს და სხვა.

დიალექტში ორთემიანია ისეთი ზმნებიც კი, როგორცაა წერ-ს, ფენ-ს : წერ-ავ-ს, ფენ-ამ-ს...

6. ქართულ დიალექტებში ფართოდ გავრცელებული პროცესია ფუძედრეკად ზმნებზე **-ავჩამ** თემის ნიშნის დართვა. გვაქვს პარალელური წარმოება — თემის ნიშანს დაირთავს როგორც **ე** ხმოვნიანი ვარიანტი ფუძისა, ისე **ი** ხმოვნიანი ვარიანტი:

გლეჯ-ს	---	გლეჯ-ავ-ს / გლიჯ-ავ-ს
ჭყლეტ-ს	---	ჭყლეტ-ავ-ს / ჭყლიტ-ავ-ს
ხვრეტ-ს	---	ხვრეტ-ავ-ს / ხვრიტ-ავ-ს

კბენ-ს — კბენ-ავ-ს / კბინ-ავ-ს... ყველას აქვს **-ამ** თემისნიშნის ვარიანტი.

7. დასტურდება ორსაფეხურიანი ცვლილებაც. ზემოთ ვთქვით, **-ებ** თემისნიშნის ზმნები უთემისნიშნო გახდა: წარი-ყვან-ებ-ს — წაი-ყვან-ს, წარი-ტან-ებ-ს — მოი-ტან-ს... ჯავახურში ასეთი ფორმები დასტურდება: ავი-ყვან-ამ, მოვი-ტან-ამ... ანუ : ტან-ებ → ტან → ტან-ამ... (ვერ გამოვრიცხავთ ვარაუდს, რომ **-ავ** ჩაენაცვლა **-ებ-ს**...).

8. ვერ ვიტყვით, რომ დიალექტური მოვლენაა, მაგრამ სასაუბრო მეტყველებაში (განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოში) ფართოდ გავრცელებული ფაქტია საშუალი გვარის ზმნებში **-ებ** თემის ნიშნის **-ობ**-ით შეცვლა:

ბარბაც-ებ-ს	—	ბარბაც-ობ-ს
კაშკაშ-ებ-ს	—	კაშკაშ-ობ-ს
რაკრაკ-ებ-ს	—	რაკრაკ-ობ-ს
ბიბინ-ებ-ს	—	ბიბინ-ობ-ს და მისთანანი.

9. **-ობ** თემის ნიშანი დაირთო **-ავ** თემისნიშნისა საშუალი გვარის ზმნებშიც. ოღონდ აქ საინტერესო პროცესი მოხდა: **-ავ** ელემენტმა დაკარგა თემის ნიშნის ფუნქცია და გადაირიცხა ფუძეში (ეს ზოგადად ქართული სასაუბრო მეტყველებისთვისაა დამახასიათებელი). გვაქვს, ერთი მხრივ:

გორ-ავ-ს	—	ი-გორ-ა
ხტუნ-ავ-ს	—	ი-ხტუნ-ა
ცურ-ავ-ს	—	ი-ცურ-ა
ბუქნ-ავ-ს	—	ჩა-ბუქნ-ა
ყვინთ-ავ-ს	—	ჩა-ყვინთ-ა

და გვაქვს, მეორე მხრივ:

გორავ-ობ-ს	—	ი-გორავ-ა
ხტუნავ-ობ-ს	—	ი-ხტუნავ-ა
ცურავ-ობ-ს	—	ი-ცურავ-ა
ბუქნავ-ობ-ს	—	ი-ბუქნავ-ა

ასეთი მაგალითებიც დასტურდება:

მო-ცურ-ავ-ს — მო-ცურ-ს (ილია)...

ჩვენი მიზანი არ არის ამჯერად დეტალური ანალიზი ჩავატაროთ თემის ნიშნისა მონაცვლეობისა — რომელ დიალექტში რა პროცესი ხდება, რომელ ზმნებთან. გვსურდა გვეჩვენებინა, რა ცვლილებები მო-

ხდა თემის ნიშანთა სისტემაში ისტორიულად და რა ხდება დღევანდელ ქართულში. ფაქტია: ეს არის ერთი ტენდენციის გამოვლინება. პროცესი სათავეს იღებს ძველ ქართულში და გრძელდება დღესაც. ტენდენცია არ ჩანს დასრულებული.

მთავარი კითხვა ამ პროცესების გააზრებისას ეს არის:

რა არის საფუძველი თემის ნიშანთა მონაცვლეობისა და აქვს თუ არა სისტემური ხასიათი? ჩანს თუ არა რაიმე კანონზომიერება ამ ტენდენციაში?

მივაქციაოთ ყურადღება რა ხდება საერთოდ:

-ებ თემის ნიშანს იშორებს მოქმედებითი გვარის ზმნები : ალად-გინ-ებ-ს — ალა-დგენ-ს... ა-გროგ-ებ-ს — ა-გროგ-ს...

მოქმედებითი გვარის ზმნებში **-ებ**-ს ჩაენაცვლება **-ავ/-ამ**: გან-კურნ-ებ-ს — გან-კურნ-ავ-ს, ა-კეთ-ებ-ს — ა-კეთ-ამ-ს...

-ავ/-ამ თემის ნიშანს დაირთავს **-ობ** თემისნიშნისანი მოქმედებითი გვარის ზმნები: გი-ამბ-**ამ**, შობ-**ამ**-ს...

ე. წ. „ი თემისნიშნისანი“ ზმნები (ყველა მოქმედებითი გვარისაა) **-ავ/-ამ** თემისნიშნისანი ხდება: ი-ყიდ-ამ-ს, წონ-ამ-ს...

ერთთემისანი (უთემისნიშნო) ზმნები დაირთავენ **ავ/-ამ** თემის ნიშანს: თიბ-**ავ/-ამ**-ს, კვეც-**ავ**-ს, წერ-**ავ/-ამ**-ს... ზმნები მოქმედებითი გვარისაა...

-ავ/-ამ თემის ნიშანს დაირთავს ფუძედრეკადი ზმნები: გრეხ-**ავ/-ამ**-ს, გლევ-**ავ/-ამ**-ს... გვარის მიხედვით ეს ზმნებიც მოქმედებითისანები არიან...

ამ მაგალითების მიხედვით ერთი დასკვნა კეთდება. **მოქმედებითი გვარის ზმნები კარგავენ -ებ (ზოგჯერ -ობ) თემის ნიშანს და დაირთავენ -ავ/ამ თემის ნიშანს.**

-ებ თემის ნიშანი რჩება (თბ-ებ-ა, ი-ზრდ-ებ-ა...) და ჩნდება (იმალ-ებ-ა, ი-დგ-მ-ებ-ა...) ვნებითი გვარის ზმნებთან.

საშუალო გვარის ზმნები **-ობ** თემის ნიშანს დაირთავენ: გორავ-ობ-ს, ბიბინ-ობ-ს...

ასე რომ, თემის ნიშანთა მონაცვლეობას საფუძვლად გვარის კატეგორია ედება. ამის თაობაზე მივანიშნებდით ადრეც („ქართული ზმნა“, § 18), თუმცა ეს კითხვები მაშინ არ დაგვისვამს.

კერძოდ: აშკარაა, ახალ ქართულში განაწილებას საფუძვლად გვარის კატეგორია ედება. რამ გამოიწვია ეს ცვლილება? ამ ტენდენცი-

ის გამოვლენამდე რა იყო საფუძველი ძველ ქართულში თემის ნიშანთა განაწილებისა? რამ გამოიწვია ეს სისტემური რღვევა?

ეს კითხვები ჯერჯერობით უპასუხოა...

ცნობილი ფაქტია: თემის ნიშნებთან დაკავშირებით III სერიაში სერიოზული ცვლილებები მოხდა. კერძოდ: ძველ ქართულში მოქმედებითი გვარის ყველა ზმნა I თურმეობითში რთულთემიანია:

აღ-უ-შენ-ებ-იეს, აღ-უ-ღ-ებ-იეს, დაუ-ხატ-ავ-ს...

II თურმეობითსა და III კავშირებითში — მარტივთემიანია:

აღ-ე-შენ-ა, აღ-ე-ღ-ო, დაე-ხატ-ა...

აღ-ე-შენ-ოს, აღ-ე-ღ-ოს, დაე-ხატ-ოს...

ახალ ქართულში პრინციპული ცვლილება მოხდა: ზმნათა ერთი ნაწილი სამივე მწკრივში რთულთემიანია, მეორე ნაწილი — მარტივთემიანი („ქართული ზმნა“, § 27.2; 27.3).

აუ-შენ-ებ-ია

აუ-ღ-ია

დაუ-ხატ-ია

აე-შენ-ებ-ია

აე-ღ-ო

დაე-ხატ-ა

აე-შენ-ებ-იოს

აე-ღ-ოს

დაე-ხატ-ოს...

ეს არის ფაქტი. რამდენიმე კითხვას ესეც აჩენს: რატომ შეეხო ასეთი პრინციპული ცვლილება მოქმედებითი გვარის ზმნებს? რას ეფუძნება განსხვავება III სერიაში რთულთემიან და მარტივთემიან ზმნებს შორის? სხვაგვარად რომ დავსვათ კითხვა: რატომ დაეფუძნა ზოგი მარტივ თემას და ზოგი რთულ თემას? ეს ცვლილებები არის კი რაიმე კავშირში იმ ცვლილებებთან, რომლებიც I სერიაში მოხდა (ასპექტის სისტემის შეცვლა, გვარის კატეგორიის გააქტიურება...)?

ამ და სხვა კითხვებზე პასუხი გასაცემია...

თემა ზმნის ფუძის ნაირსახეობაა; იგი არის საერთო საყრდენი დრო-კილოთა I ან II სერიის ფორმათათვის (ა. შანიძე). თემისა და თემის ნიშანთა საკითხი განიხილება როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში.

დაპირისპირება რთულ (თემისნიშნის) და მარტივ (უთემისნიშნის) თემათა შორის ძველსა და ახალ ქართულში არ ჩანს ერთგვარი. ძველ ქართულში ეს დაპირისპირება ასპექტური ხასიათისა უნდა იყოს; ახალ ქართულში დაპირისპირების მორფოლოგიური საფუძველი გაურკვეველია.

ასპექტის გამოხატვის სისტემის შეცვლამ გამოიწვია თემის ნიშანთა სისტემაში ცვლილებათა მთელი რიგი: თემისნიშნის ხდება უთე-

მისნიშნო; უთემისნიშნო — თემისნიშნიანი; ხდება თემის ნიშანთა ურთიერთშენაცვლება (ებ>ავ, ავ/ამ>ებ, O>ავ, ებ>O, ებ>ობ...).

ძველ ქართულში რა იყო საფუძველი ცალკეული თემის ნიშანთა განაწილებისა, ძნელი სათქმელია; ცვლილებათა ტენდენციის თვალის გადევნება და მიღებული შედეგები გვაფიქრებინებს, რომ ახალ ქართულში თემის ნიშანთა გადანაწილებას საფუძვლად გვარის კატეგორია ედება; მოქმედებითი გვარის ზმნებში ადგილს იმკვიდრებს **-ავ/-ამ**, ვნებითებში — **-ებ**, ხოლო საშუალოში — **-ობ**. ეს ტენდენცია სათავეს ძველ ქართულში იღებს. პროცესი არაა დასრულებული — გრძელდება დიალექტებში. ეს პროცესი საინტერესოა გვარის, როგორც მორფოლოგიური კატეგორიის, ჩამოყალიბების თვალსაზრისითაც.

4.8.2. ერთთემიანი ზმნების შესახებ

ვიციტ: თემა ფუძის ნაირსახეობაა. — საერთო საყრდენი I სერიის ან II სერიის ფორმათათვის. I სერიის თემაა ის ნაწილი ზმნური ფორმისა, რომელიც საერთოა I სერიის ყველა ფორმისათვის (შესაბამისად, II სერიისათვისაც). თუ I სერიის თემა სხვაობს II სერიის თემისაგან, ზმნა ორთემიანია; თემათა განსხვავებული ელემენტი თემის ნიშანია. თუ I და II სერიას ერთნაირი თემა აქვთ, ასეთი ზმნა ერთთემიანია. ჩვენი მსჯელობის საგანი ერთთემიანი ზმნებია.

ა. შანიძე წერს: „მცირეა რიცხვი ისეთი ზმნებისა, რომელთაც ერთი და იგივე თემა აქვთ ორსავე სერიაში“. ავტორი ჩამოთვლის ერთთემიან ზმნებს. ორმოცამდე მაგალითს ასახელებს: ვ-ბან, ვ-ბერტ, ვ-თელ, ვ-თეს, ვ-თიბ, ვ-თხოვ, ვ-კეც, ვ-კვეთ, ვ-კვეც და სხვ. პარაგრაფში — „მერყეობა თემის ნიშანთა ხმარების დროს“ — შენიშნავს: „ერთთემიან ზმნათა უმეტესობას დაერთო **-ავ** და ისინი ორთემიანებში გადაირიცხნენ: ვ-ბერტ-ავ, ვ-თელ-ავ, ვ-კეც-ავ, ვ-კვეც-ავ, ვ-ლეს-ავ, ვ-ლევ-ავ, ვ-ნაყ-ავ, ვ-პენტ-ავ, ვ-რეკ-ავ, ვ-რეცხ-ავ, ვ-ქექ-ავ, ვ-ღებ-ავ, ვ-ლობ-ავ, ვ-ჩეხ-ავ, ვ-ძრახ-ავ, ვ-ხეთქ-ავ, ვ-ხვეტ-ავ და სხვ (შანიძე, 1973, 408).

ერთთემიან ზმნათა ორთემიანად გადაქცევა საკმაოდ რთული და ხანგრძლივი პროცესი ჩანს. რთული იმდენად, რამდენადაც ამ პროცესის ცალკე განხილვა არ შეიძლება: ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების მანძილზე თემის ნიშანთა მონაცვლეობა (ამის თაობაზე იხ. :) და ფუძედრეკად ზმნებზე თემის ნიშნის დართვა ერთ კონტექსტში უნდა იქნეს განხილული — პროცესის მიზანი და შედეგი ერთი ჩანს... მეტიც, ის სიჭრელე და მრავალფეროვნება თემის ნიშანთა გამო-

ყენებაში, რაც დიალექტებში ხდება, იმავე კონტექსტიდანაა. ჩვენ ამჟღერად ამ ტენდენციის არსზე არ ვისაუბრებთ; გვინტერესებს, როგორ განვითარდა ეს პროცესი (ერთთემიანთა გაორთემიანება) და რა სახე მიიღო მან დიალექტებში, რა ტენდენციები იკვეთება...

სანამ დიალექტების ვითარებას შევხებით, რამდენიმე საკითხს მივაქცევთ ყურადღებას: სამეცნიერო ლიტერატურაში დასახელებულთაგან რამდენიმე ზმნა ერთთემიანია როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში (დიალექტების ჩათვლით): ვ-თხოვ, ვ-ქსოვ, ვ-ძოვ, ვ-წოვ, ვ-ჭამ... რამდენიმე ზმნა დიალექტებში **-ებ** თემის ნიშანს დაირთავს მხოლოდ აწმყოს III პირის მრავლობით რიცხვში:

მევი-ტან	მევი-ტან-თ
მეი-ტან	მეი-ტან-თ
მეი-ტან-ს	მეი-ტან-ებ-ენ

ასევე: მეი-ყვან-ს და მეი-ყვან-ებ-ენ, მეი-ხმარ-ს და მეი-ხმარ-ებ-ენ... დასტურდება ვ-მღერ-ობ ფორმაც...

სხვა შემთხვევაში ერთთემიანი ზმნები ჩვეულებრივ **-ავ** თემის ნიშანს დაირთავენ (იმ დიალექტებში, რომლებშიც სისტემურად ხდება **-ავ**-ის შეცვლა: **-ამ**-ით — ვ-ნატ-ამ, ვ-მალ-ამ... — ერთთემიანებთანაც **-ამ** თემისნიშანი გვაქვს; ზემოთ ჩამოვთვალეთ კიდევ (ვ-ბერტყ-ავ, ვ-თეს-ავ...). ხშირია ფორმათა პარალელიზმიც სალიტერატურო ენასა თუ სასაუბრო მეტყველებაში (**კვეცავს // კვეცს, ბერტყავს // ბერტყს, ლეწავს // ლეწს...**); წესის დადგენა არ ხერხდება: რა შემთხვევაში რჩება ერთთემიანად და რა შემთხვევაში ხდება ორთემიანი. ამიტომაც ორთოგრაფიული ლექსიკონი ძირითადად თემისნიშნიან ვარიანტებს გვთავაზობს ნორმად (**ბერტყავს, თელავს, თესავს, თიბავს, კეცავს...**); უთემისნიშნო ვარიანტებს გვთავაზობს ნორმად ისეთ შემთხვევებში, რომლებშიც პარალელიზმი აშკარაა: **კვეთს//კვეთავს, კვეცს//კვეცავს, ჩეჩს//ჩეჩავს, ჩეხს //ჩახავს, იხვეჭს//იხვეჭავს...** ამიტომაც: **ბერტყს, თესს, თიბს...** — დიალექტიზმებად გაიაზრება ისევე, როგორც — **კვეთავს, კვეცავს, ჩეჩავს, ჩეხავს...** ამ საკითხს ისევ დავუბრუნდებით I თურმეობითის ფორმებზე მსჯელობისას... როგორც ვთქვით, ორთოგრაფიული ცნობარები სწორ და არასწორ ვარიანტებს გვთავაზობს, მაგრამ სპეციალურ ლიტერატურაში არ არის მსჯელობა, საორჭოფო შემთხვევაში კრიტერიუმად რა შეიძლება შევარჩიოთ.

როცა სალიტერატურო ქართულში არის ასეთი პარალელური ფორმები, ცხადია, დიალექტებში უფრო რთული მდგომარეობა იქნება... იქნებ დიალექტების ანალიზმა გამოსავალი გვაპოვნინოს...

ე. წ. ერთთემიან ზმნათა ვითარება არაერთგვაროვანია დიალექტებში.

აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის დიალექტებში ძლიერია ტენდენცია ერთთემიანთა გაორთემიანებისა. ისტორიულად უთემისნიშნო ზმნები სისტემურად **-ავ** (მონაცვლეობით **-ამ**) თემის ნიშანს დაირთავს. ქართლურსა და კახურში, ასევე ინგილოურში, თემისნიშნიანია არა მარტო ის ზმნები, რომლებიც სალიტერატურო ენაში **-ავ** თემის ნიშანს დაირთავს (**თესავს, თიბავს, ბერტყავს, თელავს...**), არამედ ისინიც, რომელთა უთემისნიშნობაც ნორმალაა მიჩნეული თანამედროვე ქართულში (**კვეთავს, კვეცავს, ჩეჩავს, ხეჩავს (ხეხავს)**)... უფრო მეტიც, ამ დიალექტებში არის ტენდენცია, თემის ნიშანი დაირთოს ისეთმა ზმნებმაც, როგორებიცაა **წერ-ავ/-ამ-ს, ყეფ-ავ/-ამ-ს, უსმენ-ავ-ს, ფენ-ავ/-ამ-ს, ბან-ავ-ს** (=ბანს), **ფხან-ავ-ს**... ამ თვალსაზრისით უნიფიკაციის ტენდენცია იჩენს თავს მესხურში, თუმცა იქ თემის ნიშნის ნარიანი ვარიანტია წარმოდგენილი...

არქაული ვითარება სისტემური სახით დაცული არის ხევსურულ დიალექტში: **თიბ-ს, ვოც-ს, ნაყ-ს, რეცხ-ს** და სხვა...

თავდაპირველი სახით არის დაცული უთემისნიშნო ზმნები თუშურში, მოხეურსა და მთიულურ-გუდამაყურულში: **ბერტყ-ს თიბ-ს, ვოც-ს, ჩეჩ-ს, ჰეჰ-ს, კვეც-ს, ლეწ-ს**... თუმცა მათ უჩნდებათ პარალელური ფორმები **-ავ** თემისნიშნით (**ს-თეს-ავ-ს, ვოც-ავ-ს, ჩეჩ-ავ-ს...**). შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მოხეურსა და მთიულურ-გუდამაყურულში ეს ფაქტი საერთო ტენდენციის ასახვაა. ამ პროცესში სალიტერატურო ენის გავლენაც არ უნდა გამოვრიცხოთ.

სხვათა შორის მოხეურში პარალელურ თემისნიშნიან ფორმათა გვერდით უთემისნიშნონი გახდნენ ისეთი ზმნებიც, როგორიცაა **ს-წუელ-ს, ს-წონ-ს, ვ-ტოვ-თ, დაგა-სუნენ** (**// სუნენ-ობ-ს**), **ნაყ-ს**... ტექსტებში უთემისნიშნო ვარიანტები უმეტესად უწყვეტლისა და I კავშირებითის ფორმებში გვხვდება (**ვ-ჩეჩიდი, ვ-თესდი...**)...

ფშაურში, სხვა მთის დიალექტების მსგავსად, დასტურდება ძველი ფორმები (**მო-ველ-ს, ვ-თიბ...**), თუმცა უპირატესობა ეძლევა **-ავ** თემისნიშნიან ფორმებს.

| თურმეობითის წარმოებაში თავჩენილი უნიფიკაციის ტენდენცია მთის დიალექტებისა შეეხო ერთთემიან ზმნებსაც. სისტემებზე ხევისურულში, ფშაურსა და თუშურში | თურმეობითში ეს ზმნები **-ავ** თემის ნიშანს დაირთავს: დაუ-**თეს-ავ** (ის), ჩაყ-**ვოც-ავ** (ის), მაუ-**ველ-ავ** (ის), უ-**ჭამ-ავ** (ის)... ცხადია, **ავ** სუფიქსის დადასტურება ამ მწკრივში უნიფიკაციის ტენდენციის შედეგია და არა აწმყოს ვითარების ასახვა...

არქაული ვითარებაა დაცული განსახილველი ტიპის ზმნებთან რაჭულში, გურულსა და აჭარულში, თუმცა ამას არა აქვს ისეთი სისტემური ხასიათი, როგორც გვქონდა აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში. ამ დიალექტებში, ერთი მხრივ, გვაქვს ერთთემიანი ვარიანტები (რეცხ-ს, დარეკ-ს, კეპ-ს, ლეკ-ს, თიბ-ს, ნაყ-ს, ხოც-ს, ხვეტ-ს, ჩეხ-ს...), მეორე მხრივ — პარალელური ორთემიანი ვარიანტები (რეცხ-ავ-ს, რეკ-ავ-ს...). ხშირად ძნელია, რომელიმე ვარიანტისათვის უპირატესობის მიცემა. თუმცა ისეთი ინოვაციებიც დასტურდება, მაგ., აჭარულში, როგორც არც ძველ ქართულში და არც სხვა დიალექტში არ შეგვხვდრია: უთემისნოშნოდაა წარმოდგენილი ვი-**შოვ** (მე მას), დევი-**ნან** (მე მას)... და ჩვეულებრივია **წერ-ავ-ს**, **ტენ-ავ-ს** ფორმები. ასე რომ, არქაიზმები და ინოვაციები თანაარსებობს ე. წ. ერთთემიან ზმნებში.

ფორმათა პარალელიზმის თვალსაზრისით განსაკუთრებით რაჭულმა მიიქცია ყურადღება; **და-რეკ-ს** ზმნის რამდენიმე ვარიანტი დასტურდება უწყვეტელში: უთემისნიშნო, -ავ, -ამ, -ევ, -ემ და -ებ თემისნიშნიანები:

და-რეკ-და // და-რეკ-ავ-და // და-რეკ-ამ-და // და-რეკ-ევ-და // და-რეკ-ემ-და // და-რეკ-ებ-და...

აწმყოში მოსალოდნელი თემისნიშნიანი ვარიანტები არ შეგვხვდრია. ის ფაქტი, რომ **ავ/-ამ** თემისნიშნიანები **ვიდ** დაბოლოებითაც იწარმოებენ უწყვეტელს რაჭულში, გვავარაუდებინებს და-რეკ-ვიდ-ა ფორმის არსებობასაც, თუმცა ვერ დავადასტურეთ...

რთული და თავისებური ვითარებაა იმერულში. აქ, სხვა დიალექტების მსგავსად, არქაულ ფორმებსაც ვადასტურებთ და ინოვაციურსაც: ერთი მხრივ, გვაქვს **წერ-ავ-ს**, **ტენ-ავ-ს** ფორმები, მაგრამ მეორე მხრივ, უთემისნიშნოდ გვხვდება ის ზმნები, რომლებიც სხვა დიალექტებში და სალიტერატურო ენაში თემისნიშნიანია; ოღონდ აქ ერთი არსებითი თავისებურება იჩენს თავს: ერთსა და იმავე პარადიგმაში გვაქვს უთემისნიშნო და თემისნიშნიანი საყრდენი ფუძე: აწმყოში მხო-

ლობითის ფორმები და მრავლობითის I და II პირის ფორმები თემისნიშნისა; მრავლობითის III პირის ფორმები —უთემისნიშნო:

ვ-თეს-ავ ვ-თეს-ავ-თ
 თეს-ავ თეს-ავ-თ
 თეს-ავ-ს თეს-ენ

ასეა: **ხერხ-ავ-ს** და **ხერხ-ენ**, **ხარშ-ავ-ს** და **ხარშ-ენ**, **ხეთქ-ავ-ს** და **ხეთქ-ენ**, **ტენ-ავ-ს** და **ტენ-ენ** და სხვ.

ფუძეთა ამგვარი დაპირისპირებისათვის ზოგი ზმნა **-ებ** თემის ნიშანს გამოიყენებს, ოღონდ აქ ვითარება დიამეტრალურად განსხვავებულია: თუ წინა ვარიანტში უთემისნიშნო იყო პარადიგმის ერთი წევრი — მესამე პირის მრავლობითის ფორმა, აქ პირიქითაა: თემისნიშნისა III პირის მრავლობითის ფორმა, დანარჩენი — უთემისნიშნო:

მევი-ტან მევი-ტან-თ
 მეი-ტან მეი-ტან-თ
 მევი-ტან-ს მევი-ტან-ებ-ენ

ასევე: წეი-ყვან-ს და წეი-ყვან-ებ-ენ, და დაა-ხმარ-ს და დაა-ხმარ-ებ-ენ, ბან-ს და ბან-ებ-ენ, ჭამ-ს და ჭამ-ებ-ენ... მსგავსი ვითარება დასტურდება მესხურ-ჯავახურში, აჭარულსა და შავშურში.

ბაღდადურ თქმაში ადასტურებენ რთულ თემას ყველა პირის ფორმაში: გავა-ტან-ებ, გაა-ტან-ებ, გაა-ტან-ებ-ს...

ზემოიხსენებულში თითქმის სისტემურ ხასიათს ატარებს ასეთი ფაქტები: აწმყოში განსახილველი ტიპის ზმნები რთულთემისა, უწყვეტელსა და I კავშირებითში — უთემისნიშნო:

აწმყო:	ვ-კებ-ავ	უწყვ:	ვ-კებ-დი		კავშ:	ვ-კებ-დ-ე
	კებ-ავ		კებ-დი			კებ-დ-ე
	კებ-ავ-ს		კებ-და			კებ-დ-ეს
	ვ-კებ-ავ-თ		ვ-კებ-დით			ვ-კებ-დ-ეთ
	კებ-ავ-თ		კებ-დით			კებ-დ-ეთ
	კებ-ავ-ენ...		კებ-დენ...			კებ-დ-ენ...

ასევე: **რეკ-ავ-ს** და **რეკ-და**, **ხარჯ-ავ-ს** და **ხარჯ-და**, **ხარშ-ავ-ს** და **ხარშ-და**; **ყლაპ-ავ-ს** და **ყლაპ-და** (ქ. ძოწენიძე).

ასეთივე ვითარებას ადასტურებენ ჯავახურში (ა. მარტიროსოვი); ქვემოიხსენებულსა (კ. კუბლაშვილი) და გურულშიც (პ. ჯაჭანიძე).

ერთი ფაქტიც გავითვალისწინოთ: ჩვეულებრივ **-ავ/-ამ** თემისნიშნისა ზმნები უწყვეტელს ძველი ქართულისებურად **ევდ** სუფიქსით

აწარმოებს (მოდიფიკაციით — III პირშიც ეს დაბოლოებაა): ვ-ხატ--ევ-დ-ი / ხატ-ევ-დ-ი / ხატ-ევ-დ-ა...

რა გამოდის: ზემოიმერულში ერთთემიანმა და **-ავ/-ამ** თემისნიშნისნიანმა ზმნებმა არქაული ვითარება შეინარჩუნეს უწყვეტელსა და I კავშირებითში; ერთთემიანმა ზმნებმა თემისნიშნისნიანი ფორმები აწმყოში განივითარეს...

თემის ნიშანთა სისტემაში არსებული სირთულე დამახასიათებელია მესხურ-ვახუშტისათვის ზოგადად და, კერძოდ, რთული ვითარებაა ერთთემიან ზმნებთანაც: სისტემებრ ორთემიანია, თუმცა ერთთემიანი ვარიანტებიც გვხვდება, ჩვეულებრივ უწყვეტელში: ვ-თეს-დით, ი-ნახ-დენ, ყ-ლაპ-და, დაგვ-ხოც-და, ზიდ-და, ი-ნახ-და, ტეხ-დენენ...

თუმცა ამის გვერდით გვხვდება **-ებ** თემისნიშნისნიან ზმნათა უთემისნიშნო ვარიანტები: ვ-ტოვ, მოგა-თხოვ, დაგ-ტოვ, შეა-გროვ-და, მოვ-კიდ-დი...

4.8.3. -ავ და -ამ თემისნიშნისნიანი ზმნები ქართული ენის დიალექტებში

4.8.3.1. თემის ნიშანთა მონაცვლეობა

ქართული ზმნის მორფოლოგიაში თემის ნიშანთა სისტემა უაღრესად საინტერესოა: ამ სისტემაში ცვლილებები ხდება როგორც დროში, ასევე — სივრცეში. ცვლილებათა მიზეზი (საფუძველი) და მიზანი მრავალ კითხვას აღძრავს... ამჯერად ვისაუბრებთ **-ავ** და **-ამ** თემის ნიშნებზე.

* * *

-ავ და **-ამ** ფორმანტები თემის ნიშანთა სისტემიდან განცალკევებით დგას. უპირველესად სტრუქტურული თვალსაზრისით: **ა** ხმოვანი მხოლოდ ამ ფორმანტებში გვაქვს. ძველ ქართულში **ა** ხმოვანი ორივე ფორმანტში ნულთან მონაცვლეა. ეს მოქმედი ფონეტიკური პროცესია: ხმოვნის რედუქცია ხდება მომდევნო ხმოვან- ან ხმოვნისშემცველი სუფიქსის დართვისას.

შეგნიშნავთ: რა თავისებურებებსაც ავლენს **-ავ** თემის ნიშანი, იგივე თავისებურებები დასტურდება **-ამ** თემისნიშანთანაც. ამიტომ ჩვეულებრივ ვისაუბრებთ **-ავ** თემის ნიშანზე. თუ რაიმე სხვაობასთან გვექნება საქმე, ამას საგანგებოდ მივანიშნებთ (ვთქვათ **-ავ** და **-ამ** თემის ნიშანთა ურთიერთმონაცვლეობის საკითხები და სხვა)...

ა) ძველ ქართულში ხმოვნის რედუქცია ხდება აწმყოს სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმებში:

მალ-**ავ**-ს — მალ-**ვ**-ენ,
ა-ბ-**ამ**-ს — ა-ბ-**მ**-ენ...

თემის ნიშანი ხმოვანს კარგავს სახელწმინდებშიც:

მალ-**ავ** — მალ-**ვ**-ა; ბ-**ამ** — ბ-**მ**-ა...
მალ-(**ვ**)ულ-ი, და-ბ-**მ**-ულ...

ბ) **-ავ/-ამ** თემისნიშნისან ზმნათა ერთ-ერთი ძირითადი თავისებურება ძველ ქართულში არის ის, რომ უწყვეტლის პარადიგმა არის სუბლექტური: I-II პირის ფორმებში აწმყოსეულ **-ავ/-ამ** ფორმანტებს ჩვენაცვლება **-ევ/-ემ** ფორმანტები:

ვ-მალ- ევ -დ	ვ-მალ- ევ -დ-ი-თ
მალ- ევ -დ	მალ- ევ -დ-ი-თ...
ვ-ა-ბ- ემ -დ	ვ-ა-ბ- ემ -დ-ი-თ
ა-ბ- ემ -დ	ა-ბ- ემ -დ-ი-თ

გ) უწყვეტლის III პირის ფორმათა დაბოლოებაა **ვ-იდ**:

მალ- ვ-იდ -ა	მალ- ვ-იდ -ეს
ა-ბ- მ-იდ -ა	ა-ბ- მ-იდ -ეს...

ეს ფუძე არის საყრდენი I სერიის სხვა მწკრივთათვისაც. ივარაუდება, რომ **ვ/მ** არის **ავ/ამ** ფორმანტთა შეკუმშული ვარიანტი...

დ) **-ავ/-ამ** თემის ნიშნები გადაჰყვება ზმნას ვნებითის ფორმებში:

მალ- ავ -ს	ი-მალ- ვ -ი-ს
ა-ბ- ამ -ს	და-ი-ბ- მ -ი-ს...

ე) I თურმეობითში **-ავ/-ამ** შენარჩუნებულია:

და-უ-მალ-**ავ**-ს...
და-უ-ბ-**ამ**-ს...

საგულისხმო თავისებურება: ყველა სხვა ზმნათაგან განსხვავებით **-ავ/-ამ** თემისნიშნისანი ზმნები ძველ ქართულში I თურმეობითში არ დაირთავს **-იე-ს** დაბოლოებას.

ყველა ეს თავისებურება ძველი ქართული ენისა გარკვეულ ტრანსფორმაციას განიცდის ახალ ქართულში. ცვლილებათა ტენდენცია თავს იჩენს ძველ ქართულშივე. თუმცა თანამედროვე ქართულის ნაირსახეობებში ცვლილებათა ტენდენციის ყველა საფეხური დასტურდება

სხვადასხვა მოდიფიკაციით; არის ისეთი თავისებურებაც, რაც ახალი ქართულის ფაქტია და ძველში არ დასტურდება. უპირველესად თემის ნიშანთა მონაცვლეობას მივაქცევთ ყურადღებას.

* * *

ქართული ენის დიალექტებში ფართოდ გავრცელებული პროცესია **-ავ** და **-ამ** თემის ნიშანთა ურთიერთმონაცვლეობა.

-ავ → **-ამ**: დიალექტთა ერთ ჯგუფში **-ავ** თემის ნიშანს ენაცვლება **-ამ**: მალ-**ამ**-ს, თეს-**ამ**-ს, ბარ-**ამ**-ს, ხატ-**ამ**-ს...

ეს პროცესი დასტურდება როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში: **ქართლურში, კახურში, ინგილოურში, მესხურ-ჯავახურში, ზემოიმერულში, რაჭულსა და ლეჩხუმურში**. მთის დიალექტთაგან ადასტურებენ **მთიულურ-გუდამაყურულში**. ესეც, გვიქრობთ, ბარის დიალექტებთან სიახლოვის შედეგი ჩანს...

ჩამოთვლილ დიალექტთაგან რამდენიმეში (**ქართლურში, კახურში, ზემოიმერულსა და რაჭულში**) მოქმედებს საპირისპირო პროცესიც:

-ამ → **-ავ**: სვ-**ავ**-ს, დგ-**ავ**-ს, წა-ა-სხ-**ავ**-ს...

ანუ, ამ დიალექტებში გვერდიგვერდ მოქმედებს ურთიერთსაპირისპირო პროცესი:

ავ → **ამ** (ხატ-**ავ**-ს → ხატ-**ამ**-ს)

ამ → **ავ** (დგ-**ამ**-ს → დგ-**ავ**-ს)

ძნელი ასახსნელია, რა არის საფუძველი ამგვარი პროცესებისა. შედეგი უცნაურია: გვქონდა **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნისანი ზმნები, გვაქვს **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნისანი ზმნები, ოღონდ **-ავ**-იანები **-ამ**-იანები გახდა და პირიქით...

საინტერესოა ისიც, რომ **დგ-ავ, სვ-ავ-ს** ტიპის ფორმები ფეხს იკიდებს ქალაქურ მეტყველებაშიც, რაც საფუძველი ხდება მათი შემოჭრისა მედიის ენაში...

ისეთი მასშტაბური ხასიათისაა **-ავ** → **-ამ** პროცესი, რომ შეიძლება უნიფიკაციის (გაერთფეროვნების) ტენდენციის გამოვლენად მიგვეჩინა; თუმცა **-ამ** → **ავ** პროცესის არსებობა ამ თვალსაზრისისათვის კითხვის ნიშანს დაგვასმევინებს; ყოველი შემთხვევისათვის, უნიფიკაციის ტენდენციის დარღვევისას ეს შამთხვევა (**-ამ** → **-ავ**) სერიოზულ ახსნას მოითხოვს. ჩვენ პრინციპულად არ ვეთანხმებით მსგავსი ფაქტებისათვის გამონაკლისის კვალიფიკაციის მიცემას (ხშირად ვიმეო-

რებთ და ვეთანხმებით ვარლამ თოფურის მოსწრებულ ნათქვამს: „გამონაკლისი და ანალოგია გაჭირვების ახსნაა“...

ამ მასშტაბურ პროცესთან დაკავშირებით (-ავ → -ამ) კიდევ ერთი საკითხი მოითხოვს გარკვევას: ეს პროცესი **ფონეტიკური მონაცვლეობა ბგერათა** თუ **მორფოლოგიური შენაცვლება**. ჩვეულებრივ, დიალექტოლოგიურ ლიტერატურაში -ავ → -ამ და -ამ → -ავ პროცესები თანხმოდანთა სუბსტიტუციად განიხილება: ვ>მ და მ>ვ. ანალოგიისათვის მოჰყავთ მსგავსი შენაცვლება სხვა სიტყვებშიც (ვითამ > მითამ და ა. შ.). ამ თემას დავუბრუნდებით, როცა სხვა ტიპის მონაცვლეობის საკითხს განვიხილავთ. წინასწარ ვიტყვით, რომ ჩვენ **ავ>-ამ მორფოლოგიურ მონაცვლეობად გვესახება...**

* * *

აკაკი შანიძე როცა თემის ნიშანზე მსჯელობს, შენიშნავს: „თემის ნიშანი საზოგადოდ მკვიდრია: ამა თუ იმ ზმნის ფუძეზე (მარტივ თემაზე) დაერთვის ესა თუ ის თემის ნიშანი: ზოგს **ი**, ზოგს **ავ**, ზოგს **ებ** და სხვა“ (ა. შანიძე, 1973, 408). ეს დასკვნა მისაღებია ძველი ქართული სათავის: ძველ ქართულში თემის ნიშანთა პოზიცია მკვიდრია. ძველ ქართულში არ დასტურდება **ავ/-ამ** თემის ნიშანთა მონაცვლეობის შემთხვევები. არის ზმნები მკვიდრად **-ავ**-იანები, არის ზმნები მკვიდრად **-ამ**-იანები. როგორც ჩანს, თემის ნიშანთა ზოგადი თუ კონკრეტული ფუნქციები ძველში განსაზღვრულია; ვგულისხმობთ საკითხებს: რა არის ზოგადი ფუნქცია თემის ნიშანთა; ანუ დაპირისპირება რთული და მარტივი თემისა რა მნიშვნელობას იძენს; ეს, ერთი მხრივ... და, მეორე მხრივ, რა არის კონკრეტული ფუნქცია ცალკეული თემის ნიშნისა, რატომ გამოიყენება ერთ შემთხვევაში **-ავ** თემის ნიშანი, სხვა შემთხვევაში **-ებ** და ა. შ. ამ თემაზეც გარკვეული პასუხი გვაქვს, ამის თაობაზე ცალკე გვექნება მსჯელობა...

ფაქტია, ახალ ქართულში ფუნქციური დატვირთვა თემის ნიშნებისა იცვლება როგორც ზოგადად, ისე კონკრეტულად; თემის ნიშანთა შენაცვლებაც ამის შედეგი ჩანს.

* * *

თემის ნიშანთა სისტემაში მნიშვნელოვანია ის ცვლილებები, რომლებიც ე. წ. უთემისნიშნო (ერთთემიან) ზმნებთან ხდება.

კერძოდ: ისტორიულად უთემისნიშნო ზმნები ახალ ქართულში თემის ნიშანს დაირთავენ...

ა. შანიძე „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ ოთხ ათეულამდე უთემისნიშნო ზმნას ასახელებს: **ვ-ბან**, **ვ-ბერტყ**, **ვ-თეს**, **ვ-თიბ**, **ვ-ღებ**, **ვ-ღობ** და ა. შ. (ა. შანიძე, 1973, 389). თუმცა იქვე შენიშნავს, რომ „ჩამოთვლილი ზმნების უმეტესობას დაერთო **ავ** და ისინი ორთემიანებში გადავიდნენ: **ვთიბავ**, **ვთესავ**, **ვჩიჩავ**, **ვზოცავ...**“. ეს პროცესი, როგორც ჩანს, ძველ ქართულშივე დაიწყო და დღემდე გრძელდება. პროცესი არათანაბრად განვითარდა სხვადასხვა დიალექტში; არაერთგვაროვნად წარიმართა ერთთემიანთა გაორთემიანება: ზოგან შენელებული ტემპით, ზოგან — დაჩქარებულად.

დიალექტებში ზოგი ზმნა, რომლებიც ძველ ქართულში უთემისნიშნონი იყვნენ, ერთთემიანებადვე დარჩნენ; ასეთ ფაქტებს ჩვენ თითქმის ყველა დიალექტში ვადასტურებთ: **თიბ-ს**, **რეცხ-ს**, **ვოც-ს**, **ნაყ-ს...** (ხევს.), **ჩიჩ-ს**, **პეპ-ს**, **კეც-ს**, **თელ-ს...** (მოხეური), **კეტ-და**, **ხარჯ-და**, **ხარშ-და...** (იმერული), **რეცხ-ს**, **კეპ-ს...** (რაჭული); **ხოც-ს**, **რეკ-ს**, **ხვეტ-ს...** (გურული); **ლეკ-ს**, **თიბ-ს**, **ნაყ-ს...** (აჭარული)... თითქმის ყველა დიალექტში დასტურდება უთემისნიშნო ვარიანტი იმ ზმნებისა, რომლებიც სალიტერატურო ენაში **-ავ** თემისნიშნაინა. აქ ჩვენ რამდენიმე დიალექტის რამდენიმე ფორმა დავიმოწმეთ. ეს არ გულისხმობს იმას, რომ ამ ზმნათა მსგავსი ფორმები სხვა დიალექტებში არ დასტურდება, ანდა სხვა ზმნები არ შემორჩა უთემისნიშნოდ ამა თუ იმ დიალექტში. ეს ცოცხალი პროცესია. ერთი რამ აშკარაა: უთემისნიშნო ვარიანტები ამ ზმნებისა გაცილებით მრავლადაა აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში, ვიდრე სხვაგან. ფაქტია: მთის დიალექტები არქაიზმებით გამოირჩეოდა... იქ ზოგჯერ ერთადერთი და ჩვეულებრივი ვარიანტია **თიბ-ს** ტიპის ფორმები... სხვა დიალექტებში ასევე ფაქტია ფორმათა პარალელიზმი. **რეცხ-ს** და **რეცხ-ავ/-ამ-ს**, **თეს-ს** და **თეს-ავ/-ამ-ს...** ბარის დიალექტებში აშკარაა ტენდენცია ორთემიანობისა. ზოგჯერ ისეთ ზმნებთანაც დადასტურდება, სალიტერატურო ენაში რომ მხოლოდ ერთთემიანი ვარიანტები გვაქვს: **წერ-ს** — **წერ-ავ/-ამ-ს**, **ტეხ-ს** — **ტეხ-ავ/-ამ-ს...**

საინტერესოა ერთი ფაქტიც: **წერ-ავ-ს**, **ტეხ-ავ-ს** ვარიანტები ჟარგონულ საუბარში თავიანთ სემანტიკურ დატვირთვას იღებენ...

ასე რომ, ერთთემიან ზმნებზე **-ავ** თემის ნიშნის დართვა ხანგრძლივი პროცესია და დიალექტებსა და სალიტერატურო ენას შორის სხვაობას ისიც ქმნის, თუ რა ტემპით ვითარდება ეს პროცესი.

ერთ საინტერესო ფაქტსაც მივაპყროთ ყურადღება: იმერულში უთემისნიშნო ვარიანტები დავადასტურეთ მხოლოდ უწყვეტლის

მწკრივში: **კეტ-დ-ა, ხარშ-დ-ა...** ჩვენ მიერ გაანალიზებულ მასალაში აწმყოს ფორმები **კეტ-ს, ხარჯ-ს, ხარშ-ს** და მისთანანი — ვერ დავადასტურეთ. ეს თავისთავად აჩენს კითხვას: არქაული ვითარება (ერთ-თემიანობა) აწმყოშიც შემოგვრჩა თუ არა... მაგალითად, რაჭულში დავადასტურდა აწმყოს ფორმა **კეტ-ავ-ს** და იქვე უწყვეტლის ფორმა **კეტ-დ-ა**. მსგავსი ფაქტები მესხურ-ჯავახურშიც დავადასტურდა: **თესდა, ინახ-და, ყლაბდა, ზიდდა...** აქ საინტერესო ისაა, უთემისნიშნო ვარიანტებს ის ზმნებიც გამოაჩენენ, რომლებიც ისტორიულად თემისნიშნიანია: **ზი-დავს, ყლაპავს...** დასმულ კითხვაზე პასუხები დამატებით კვლევას საჭიროებს.

ჩვენ ვსაუბრობთ უთემისნიშნო ზმნებზე **-ავ** თემისნიშნის დართვაზე. იმ დიალექტებში, სადაც ავ → ამ პროცესი განხორციელდა, **ავ-ის** ნაცვლად **-ამ-ი** დასტურდება: **თეს-ამ-ს, რეკ-ამ-ს, წერ-ამ-ს, ტენ-ამ-ს...**

უთემისნიშნო ზმნათა მიერ **-ავ** თემისნიშნის დართვა დაიწყო მას შემდეგ, რაც ძველი ქართულის მკვიდრი საფუძველი თემის ნიშანთა სისტემისა შეირყა და თემის ნიშანთა მონაცვლეობა დაიწყო...

მსგავსი ფაქტები, როგორც ითქვა, თითქმის ყველა დიალექტში შეიძლება დავადასტურდეს, თუმცა ქართლურში, კახურში, ინგილოურში, ფერეიდნულში, მესხურ-ჯავახურსა და ქვემოიმერულში ვერ დავადასტურეთ არქაული ფორმები; **ვწერ-ამ, ვტენ-ამ** ტიპის ფორმები — კი. ესეც საინტერესოა ამ ტენდენციის დინამიკის გასააზრებლად...

* * *

-ავ/-ამ თემის ნიშანთან არის ასევე დაკავშირებული ის ფორმობრივი ცვლილებები, რომლებიც ხმოვანმონაცვლე (ფუძედრეკად) ზმნებთან ხდება. ტენდენცია იგივეა, რაც ზემოთ განვიხილეთ: მარტივთემიანი (უთემისნიშნო) ზმნა ხდება რთულთემიანი (თემისნიშნიანი):

დრეკ-ს — დრეკ-ავ-ს / დრიკ-ავ-ს

გრენ-ს — გრენ-ავ-ს / გრინ-ავ-ს

ეს პროცესი ნაკლებად (ანდა თითქმის არ) შეიმჩნევა იმ დიალექტებში, რომლებშიც უთემისნიშნო ზმნათა მარტივთემიანი ფორმები არის ძირითადად შემორჩენილი: აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებსა და ფერეიდნულში. სხვა დიალექტებში ეს პროცესი მეტ-ნაკლები ინტენსიობით გამოიჩინება, მეტიც, პროცესი იმდენად გავრცელებულია, რომ დიალექტების შთაბეჭდილებას აღარ ტოვებს — იგი ზო-

გადად სასაუბრო მეტყველების ფაქტად აღიქმება (წერითი მეტყველების ფაქტის საპირისპიროდ).

აქ უფრო საინტერესოა დიალექტური თვალსაზრისით თემისნიშნის ფორმათა პარალელიზმი:

დრეკ-ავ-ს // დრიკ-ავ-ს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ ფაქტს დიდი ხანია მიექცა ყურადღება. ახსნა ერთმნიშვნელოვანია: ერთი ვარიანტი საყრდენად იყენებს I სერიის ფუძეს, მეორე — მეორე სერიისას... თუმცა პასუხგაუცემელია კითხვა: რატომ დაჭირდა II სერიის ფუძის გამოყენება აწმყოს ფორმისათვის,... აქ ალბათ სხვაგვარი ახსნა უნდა დაიძებნოს:

დრეკ-ავ-ს ტიპის ფორმები იმავე პრინციპით იწარმოება, რომლითაც **თიბ-ავ-ს** ტიპისა.

დრეკ-ავ-ს შემთხვევისათვის ამოქმედდა ის წესი, რომელსაც ფუძისა და აფიქსთა ურთიერთშეუღლების წესი ჰქვია: როცა ორი ვარიანტია ფუძისა — რედუცირებული (დრიკ) და არარედუცირებული (დრეკ), მარცვლოვან მორფემასთან ხდება რედუცირებულის შეუღლება: **დრიკ-ავ**; მეორე შემთხვევაში ეს წესი ირღვევა: **დრეკ-ავ** — მარცვლოვანი მორფემა შეუღლებულია არარედუცირებულ ვარიანტთან...

ფაქტი ერთია: ორივე ვარიანტი პარალელურად დასტურდება ერთსა და იმავე დიალექტში; მხოლოდ ერთი ვარიანტი რომ იყოს, ასეთი ფაქტი ჩვენ ვერ დავადასტურებთ. რაოდენობრივი თვალსაზრისით, რომელს ენიჭება უპირატესობა და ერთსა და იმავე პირთან გვგვდება თუ არა ორივე ვარიანტი, ეს დამატებით კვლევას მოითხოვს. თუმცა ესეც ვთქვათ: ამ მხრივ თავისებურია **ფრინ-ავ-ს** ზმნა. **ე** ხმოვნის ვარიანტი (ფრენ-ავ-ს) ვერ დავადასტურებთ. **ფრენს** ვარიანტი იმ დიალექტებში შეიძლება შეგვხვდეს, უთემისნიშნო ზმნათა არქაული ვარიანტები რომ შემოგვინახა...

და ისიც უნდა ითქვას: ყველა ფუძედრეკადი ზმნა ამ დიალექტებში ერთგვარი ინტენსივობით არ განიცდის ამ ფორმობრივ ცვლილებას. თითქმის ყველგან დასტურდება როგორც უთემისნიშნო ვარიანტი ამა თუ იმ ზმნისა, ისე თემისნიშნისა. ასე რომ გვერდიგვერდ შეიძლება შეგვხვდეს **დრეკს//დრეკავს//დრიკავს...**

* * *

თემის ნიშნათა მონაცვლეობის თვალსაზრისით საინტერესო ვითარებაა მესხურში: **ავ-ამ** თემის ნიშნებს აქ **-ან** ფორმანტი ენაცვლება.

ეს შემთხვევა განსხვავებით **-ავ→-ამ** მონაცვლეობისა, მორფოლოგიურ შენაცვლებად განიხილება.

მალ-ავ-ს → მალ-ან-ს, დგ-ამ → დგ-ან-ს...

ეს შენაცვლება უფრო რთული პროცესის ნაწილი ჩანს: ე და ო ხმოვნიან თემის ნიშნებშიც ხდება ნ თანხმოვნის ჩანაცვლება:

აკეთ-ებ-ს → აკეთ-ენ-ს, ათბ-ობ-ს → ათბ-ონ-ს, კოჭლ-ობ-ს → კოჭლ-ონ-ს...

ზოგ შემთხვევაში ე ხმოვნიანი ვარიანტი შუალედური საფეხური ჩანს: აკეთ-ებ-ს → აკეთ-ენ-ს → აკეთ-ან-ს... საბოლოო შედეგი ა ხმოვნიანი ვარიანტის გაჩენაა....

როგორც ჩანს, თემის ნიშანთა ისტორიული მონაცვლეობის საფუძველი და მიზანი უფრო რთული და მნიშვნელოვანია, ვიდრე ერთი მარტივი ფონეტიკური პროცესი (ვ>მ... მ>ვ... ვ>ნ...). ამ საკითხს თემის ნიშანთა სისტემის ანალიზისას კვლავ დავუბრუნდებით...

* * *

-ავ/-ამ თემისნიშნიან ზმნებთან დაკავშირებული ერთი თავისებურება ვნებითის ფორმათა წარმოებაა.

-ავ და **-ამ** თემისნიშნიანი ზმნები ჩვეულებრივ მოქმედებითი გვარის ზმნებია. ძველ ქართულში თემის ნიშნები შესაბამისი ვნებითი გვარის ფორმებსაც გადაჰყვება:

მალ-ავ-ს — ი-მალ-ვ-ის

აბ-ამ-ს — და-ი-ბ-მ-ის

ვნებითი გვარის ზმნებმა ახალ ქართულში ორგვარი ცვლილება განიცადა:

იმალ-ვ-ი-ს — ი-მალ-ებ-ი-ს — ი-მალ-ებ-ა

თუ პირველი ვარიანტი ნორმა იყო ძველი ქართულისათვის, ბოლო ვარიანტი ნორმაა ახალი სალიტერატურო ქართულისათვის. სამივე ეს საფეხური დასტურდება ქართულ სალიტერატურო ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე. და რაც არსებითია, სამივე ეს საფეხური დასტურდება თანამედროვე ქართულის დიალექტებში.

დავარქვათ ამ საფეხურებს: ა) არქაული (**იმალ-ვ-ი-ს**), ბ) გარდამავალი (**იმალ-ებ-ი-ს**) და გ) ახალი (**იმალ-ებ-ა**)...

რამდენადაც მოულოდნელი იყო ჩვენთვის, არქაული ვარიანტი შემოგვენახა არა იმ დიალექტებში, რომლებშიც ჩვეულებრივ დასტურდება არქაული ფაქტები და მოვლენები. მხედველობაში გვაქვს აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტები. არქაული ვარიანტი დასტურდება იმ

დიალექტებში, რომლებშიც უფრო მეტად ზმნურ ფორმაწარმოებაში ინოვაციური პროცესებია განვითარებული: **გურულში, აჭარულში, იმერხეულში, რაჭულში, ზემოიმერულში...** აღმოსავლური დიალექტებიდან **იმალ-ვ-ის** ტიპის ფორმები მთიულურში დავადასტურეთ.

გარდამავალი საფეხური (იმალ-ებ-ი-ს...) დასტურდება **ხევსურულში, ფშაურში, თუშურში, მოხურში, მთიულურ-გუდამაყრულში, ინგილოურში, ფერეიდნულსა და რაჭულში**. ამ დიალექტთა უმეტესობაში დასტურდება პარალელური ვარიანტები **-ებ-ა** დაბოლოებით...

-ავ/-ამ თემის ნიშნები ამ დიალექტებში ჩაანაცვლა **-ებ** თემის ნიშანმა, თუმცა ფორმათა ტრანსფორმაცია ამით არ დასრულებულა: დიალექტთა ერთ ჯგუფში ახალი (იმალ-ებ-ა...) ვარიანტი დამკვიდრდა. ეს დიალექტებია: **ქართლური, კახური, მესხურ-ჭავჭავური, ქვემოიმერული, ლეჩხუმური...** სალიტერატურო ენა ამ ვარიანტს ემყარება.

4.8.3.2. -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნათა უწყვეტლის პარადიგმის ტრანსფორმაციისათვის

ძველ ქართულ ენაში **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნის ზმნათა უწყვეტლის პარადიგმა რამდენიმე თავისებურებას ავლენს. ყველა სხვა ტიპის ზმნისაგან განსხვავებით უწყვეტლის მწკრივის ფუძე არ ემყარება აწმყოს ფუძეს; ეს არის პარადიგმა, რომელშიც ირღვევა **თემის პრინციპი**: თემა (ანუ სერიისათვის საერთო ფუძე) მოეპოვება I სერიის სამ მწკრივს (უწყვეტელს, I თურმეობითსა და I კავშირებითს); აწმყოს „თემა“ (საყრდენი ფუძე) სხვაა. I ხოლმეობითისა და I კავშირებითისათვის საყრდენია უწყვეტლის III პირის ფორმა (**ვ-იდ, მ-იდ** დაბოლოებით); ასე რომ **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნის ზმნათა პირველ სერიაში საერთო თემა არა გვაქვს: სამი პრინციპულად განსხვავებული ფუძე მოგვებოვება: აწმყოში **-ავ/-ამ** ფორმანტიანი, უწყვეტლის I და II პირში **-ევ-დ/ -ემ-დ** დაბოლოებიანი და უწყვეტლის III პირში და მომდევნო მწკრივებში **-ვ-იდ/ -მ-იდ** დაბოლოებიანი.

- I. **მალ-ავ** / **ა-ბ-ამ** (I ვარიანტი)
- II. **მალ-ევ-დ** / **ა-ბ-ემ-დ** (II ვარიანტი)
- III. **მალ-ვ-იდ** / **ა-ბ-მ-იდ** (III ვარიანტი)

ეს სამი ვარიანტი გვაქვს I სერიაში მწკრივის საყრდენი ფუძისა. პარადიგმა ასეთ სახეს იღებს:

აწმყო	ვ-მალ-ავ	ვ-მალ-ავ-თ	ვ-ა-ბ-ამ	ვ-ა-ბ-ამ-თ
	ჰ-მალ-ავ	ჰ-მალ-ავ-თ	ა-ბ-ამ	ა-ბ-ამ-თ
	მალ-ავ-ს	მალ-ვ-ენ	ა-ბ-ამ-ს	ა-ბ-მ-ენ

უწყვ.	ვ-მალ-ევ-დ ჰ-მალ-ევ-დ მალ-ვ-იდ-ა	ვ-მალ-ევ-დ-ით ჰ-მალ-ევ-დ-ით მალ-ვ-იდ-ეს	ვ-ა-ბ-ემ-დ ა-ბ-ემ-დ ა-ბ-მ-იდ-ა	ვ-ა-ბ-ემ-დ-ით ა-ბ-ემ-დ-ით ა-ბ-მ-იდ-ეს
ისოლმ.	ვ-მალ-ვ-იდ-ი ჰ-მალ-ვ-იდ-ი მალ-ვ-იდ-ი-ს	ვ-მალ-ვ-იდ-ი-თ ჰ-მალ-ვ-იდ-ი-თ მალ-ვ-იდ-ი-ან	ვ-ა-ბ-მ-იდ-ი ა-ბ-მ-იდ-ი ა-ბ-მ-იდ-ის	ვ-ა-ბ-მ-იდ-ი-თ ა-ბ-მ-იდ-ი-თ ა-ბ-მ-იდ-ი-ან
იკავშ.	ვ-მალ-ვ-იდ-ე ჰ-მალ-ვ-იდ-ე მალ-ვ-იდ-ე-ს	ვ-მალ-ვ-იდ-ე-თ ჰ-მალ-ვ-იდ-ე-თ მალ-ვ-იდ-ე-ნ	ვ-ა-ბ-მ-იდ-ე ა-ბ-მ-იდ-ე ა-ბ-მ-იდ-ე-ს	ვ-ა-ბ-მ-იდ-ე-თ ა-ბ-მ-იდ-ე-თ ა-ბ-მ-იდ-ე-ნ

რა ხდება ახალ ქართულში?

ზემოთ წარმოვადგინეთ სამი ვარიანტი I სერიის ფორმათა საყრდენი ფუძისა: **მალ-ავ/მალ-ევ/მალ-ვ-იდ**. ახალ ქართულში უწყვეტლის პარადიგმის ტრანფორმაცია განხორციელდა სწორედ ამ სამი მიმართულებით. სხვადასხვა დიალექტმა სხვადასხვა გზა აირჩია **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნის ზმნათა I სერიის პარადიგმის ასაგებად.

ერთსაც შეგნიშნავთ: თავად **-ავ** და **-ამ** თემის ნიშანი დიალექტებში სხვადასხვა ცვლილებას განიცდის: **-ავ**→**-ამ**, **-ამ**→**ავ**, **ავ/-ამ**→**ან**. ჩვენ ამჟერად ეს ცვლილებები არ გვანტერესებს; ვსაუბრობთ უწყვეტლის წარმოების პრინციპებზე, ამიტომ ამოსავალ **-ავ/-ამ** ვარიანტზე ვიმსჯელებთ. ამ შემთხვევაში ყურადღებას არ მივაქცევთ არც პირის ნიშნებს (მაგ. თუშურში უწყვეტლის ფორმაა **ღ-მალ-ევ-დ** და ა. შ.). ცხადია, თითოეული დიალექტის აღწერისას, მის პარადიგმებში ეს ყოველივე გათვალისწინებული იქნება.

1. დიალექტთა ერთ ჯგუფში I სერიის პარადიგმა გასწორდა და უწყვეტელსა და მასზე დამყარებულ მწკრივებს საფუძვლად დაედო I ვარიანტი ფუძისა **-ავ/-ამ** თემისნიშნის ფუძე. მსჯელობის სიმარტივისათვის მხოლოდ **-ავ** თემისნიშნის ზმნებს წარმოვადგენთ. როგორც ცნობილია, **-ამ** თემისნიშნის ზმნები ძირითადად იმეორებს იმ თავისებურებებს, რომლებიც **-ავ** თემისნიშნის ზმნებს აქვთ. არსებობს მცირე სხვაობა, რასაც თავის ადგილზე მივუთითებთ.

2. დიალექტთა ამ ჯგუფში პარადიგმა ასეთ სახეს იღებს:

აწმყო:	ვ-მალ-ავ მალ-ავ მალ-ავ-ს	ვ-მალ-ავ-თ მალ-ავ-თ მალ-ავ-ენ
უწყვ.	ვ-მალ-ავ-დ-ი მალ-ავ-დ-ი მალ-ავ-დ-ა	ვ-მალ-ავ-დ-ით მალ-ავ-დ-ით მალ-ავ-დ-ენ

კავშ.	ვ-მალ-ავ-დ-ი	ვ-მალ-ავ-დ-ე-თ
	მალ-ავ-დ-ე	მალ-ავ-დ-ე-თ
	მალ-ავ-დ-ე-ს	მალ-ავ-დ-ენ

თუ არის რომელიმე დიალექტში | ხოლმეობითი, პრინციპულად იგი იმეორებს უწყვეტლისა და | კავშირებითის საყრდენ ფუძეს. რამდენადაც | ხოლმეობითის ორგანული წარმოება მხოლოდ ზოგ დიალექტში დასტურდება და თანაც მწკრივის წარმოება სხვადასხვაობს, პარადიგმას აქ არ წარმოვადგენთ.

დავარქვათ ამ ვარიანტს **-ავ/-ამ** თემისნიშნიან ზმნათა **უწყვეტლის პარადიგმის განვითარების პირველი გზა**.

ეს ვარიანტი **-ავ-ამ** თემისნიშნიან ზმნებში | სერიის მწკრივთა წარმოებისა გვაქვს **ქართლურში, კახურში, მოხეურში, მთიულურ-გუდამაყურულში, ქვემოიმერულში**. როგორც ჩანს, აქ შემოვა ლეჩხუმურიც: დღემდე გამოქვეყნებული ტექსტები და სამეცნიერო ლიტერატურა ამას უჭერს მხარს. თუმცა ქ. ძოწენიძე შენიშნავდა, რომ მკვლევარ მ. ალავიძის ცნობით, ლეჩხუმურისათვის დამახასიათებელია **მალ-ვ-იდ-ა** ტიპის წარმოებაო (ძოწენიძე, 1971, გვ.). ჩვენ ეს ვერ დავადასტურეთ.

ასევე უნდა ითქვას ინგილოურზეც. გ. იმნაიშვილი იმოწმებს ფორმას **დაინახიდენ** (იმნაიშვილი, 1966, 116). ამ მაგალითს იმოწმებს ვ. აბაშვილიც. თუმცა ამ ტიპის ფორმები, ფაქტობრივ დღეს არ დასტურდება (მ. ბარინაშვილის ცნობით).

უწყვეტლის წარმოების ამ ვარიანტს ეფუძნება ახალი ქართული სალიტერატურო ენა. როგორც ვთქვით, ამ ვარიანტით გასწორდა პარადიგმა: **-ავ/-ამ** თემისნიშნიანი ზმნები | სერიის ფორმებს სხვა თემისნიშნიან ზმნათა მსგავსად იწარმოებენ.

2. დიალექტთა მეორე ჯგუფში საყრდენად გამოიყენება ფუძის მეორე — ე ხმოვნისანი — ვარიანტი: **მალ-ევ-დ**. აწმყო ჩვეულებრივ **-ავ** თემისნიშნიანია. უწყვეტლის პარადიგმა ასეთ სახეს იღებს:

ვ-მალ-ევ-დ-ი	ვ-მალ-ევ-დ-ი-თ
მალ-ევ-დ-ი	მალ-ევ-დ-ი-თ
მალ-ევ-დ-ა	მალ-ევ-დ-ენ (ზოგ დიალექტში

დაბოლოება **-ის** გვაქვს; თუმცა, როგორც შევნიშნეთ, განსახილველი საკითხისათვის ამას არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს).

ეს ფუძე არის საყრდენი | კავშირებითისა და | ხოლმეობითისათვისაც (სადაც ეს მწკრივი გვაქვს).

ამ ვარიანტში არქაული არის ის, რომ **ევ-დ** დაბოლოება არის გამოყენებული. ინოვაცია არის ის, რომ ეს დაბოლოება გვაქვს სამივე პირში (ძველში მხოლოდ I-II პირში იყო) და უწყვეტლისაგან წარმოებული მწკრივებში (ძველად ეს მწკრივები III პირის ფორმას ემყარებოდნენ, **ვ-იდ** დაბოლოებიანს).

მსგავსი პარადიგმა გვაქვს **ხევსურულში, თუშურში, ფერეიდნულში, ზემოიმერულში, რაჭულში, აჭარულსა და იმერხეულში**.

შევნიშნავთ: გასულ საუკუნეში თურქეთის ტერიტორიაზე არსებულ ქართულ მეტყველებას იმერხეულად (ან: კლარჯულად) განვიხილავდით — ერთ დიალექტურ ერთეულად. ბოლო ათწლეულების კვლევის შედეგად თურქეთის ტერიტორიაზე რამდენიმე ქართული დიალექტის არსებობაზე მიანიშნებენ (შავშური, კლარჯული, იმერხეული, ლივანური, მაჭახლური...). უწყვეტლის წარმოების ეს ვარიანტი (**ევ-დ** დაბოლოებით) სამხრული ქართული მეტყველების ფაქტია.

ეს (**ევ-დ** დაბოლოებიანი წარმოება) არის **მეორე გზა უწყვეტლის პარადიგმის ტრანფორმაციისა**.

3. **მეს-ამე გზა უწყვეტლის პარადიგმის ტრანფორმაციისა** არის **ვ-იდ** დაბოლოებიანი წარმოება; ანუ მესამე ვარიანტი ძველი ქართულის I სერიის ფუძისა. პარადიგმა ასეთ სახეს იღებს:

უწყვეტელი:	ვ-მალ-ვ-იდ-ი	ვ-მალ-ვ-იდ-ი-თ
	მალ-ვ-იდ-ი	მალ-ვ-იდ-ი-თ
	მალ-ვ-იდ-ა	მალ-ვ-იდ-ნენ (ან -ეს)

ეს ფუძე (**მალ-ვ-იდ**) არის საყრდენი I სერიის სხვა მწკრივთათვისაც.

ამ ვარიანტში არქაული არის უწყვეტლის მესამე პირისა და სხვა მწკრივთა წარმოების პრინციპი; ინოვაცია არის უწყვეტლის I-II პირთა წარმოება. არქაული ფაქტია ასევე აწმყოსა და უწყვეტლის ფუძეთა სხვაობაც.

ამგვარი წარმოება გვაქვს **ფშაურში, რაჭულში, გურულსა და აჭარულში**. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამგვარი წარმოების კვალს პოულობენ ლეჩხუმურსა და ინგილოურშიც, თუმცა ეს უკვე გავლილი ეტაპია...

როგორც ვხედავთ, რაჭულსა და აჭარულში დასტურდება პარადიგმის განვითარების ორი გზა: **ევ-დ** და **ვ-იდ** დაბოლოებიანი. სპეციალურ დიტერატურაში ამ დიალექტებში დადასტურებული ეს ორი ვარიანტი პარალელურ წარმოებად განიხილება. თავისთავად საინტერესო ფაქტია. როგორია ამ დიალექტებში ამ წარმოებათა ურთიერთმიმარ-

თება; ერთსა და იმავე კილოკავსა თუ თქმაში, ერთსა და იმავე პირთან დასტურდება ორივე ვარიანტი, თუ არის რაიმე განსხვავება მათ გამოყენებაში, როგორია ტენდენციები ამ მოვლენის განვითარებისა — ამ კითხვებზე პასუხი სპეციალურ ლიტერატურაში არ არის. საკითხი დამატებით კვლევას საჭიროებს.

* * *

როგორც ვიცით, **-ავ/-ამ** თემისნიშნისეული ხმოვანი ძველ ქართულში რედუცირდება, როცა მას ხმოვანსუფიქსი დაერთვის. პირიან ფორმებში ეს არის აწმყოს სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმა (**მალ-ვ-ენ, ა-ბ-მ-ენ...**) და უპირო ზმნებში (**მალ-ვ-ა, დაბ-მ-ა... მალ-(ვ)-ულ-ი, დაბ-მულ-ი...**).

ახალ ქართულში ვითარება ნაწილობრივ შეიცვალა. პირიან ფორმაში ხმოვანი შენარჩუნებულია — **მალ-ავ-ენ, აბ-ამ-ენ...** უპირო ფორმებში რედუცირდება (**მალ-ვ-ა, დაბ-მ-ა...**).

დიალექტებში ამ მხრივ არ არის ერთგვარი ვითარება: სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმებში თემისნიშნისეული ხმოვანი ზოგან რედუცირებულია (**მალ-ვ-ენ, აბ-მ-ენ...**), ზოგან შენარჩუნებულია (**მალ-ავ-ენ, აბ-ამ-ენ**).

შეინიშნება ერთი კანონზომიერება: **იმ დიალექტებში, რომლებშიც აწმყოს მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის ფორმაში ხმოვანი რედუცირებულია, უწყვეტელში გვაქვს ან მეორე (ევ-დ დაბლოლოებიანი), ან მესამე ტიპის (ვ-იდ დაბლოლოებიანი) პარადიგმა.** დიალექტებში, რომლებშიც ავ/ამ თემისნიშნისეული ხმოვანი რედუქციას არ განიცდის, გვაქვს I ტიპის (**ავ-დ დაბლოლოებით**) პარადიგმა.

მალ-ავ-ენ → მალ-ავ-დ-ა...

მალ-ვ-ენ → მალ-ევ-დ-ა
 → მალ-ვ-იდ-ა

ძნელი სათქმელია, რა მიზეზშედეგობრივი კავშირი არის აწმყოში თემისნიშნისეული ხმოვნის რედუქციასა და უწყვეტელის წარმოების ტიპს შორის, თუმცა შესაბამისობა ფაქტია.

მალ-ვ-ენ ტიპის ფორმები სადაც ნორმალა, იქ ეს შესაბამისობა მყარია.

სადაც ამ ტიპის ფორმათა გადასვლა ხდება **მალავ** ტიპის წარმოებაზე, იქ ეს შესაბამისობა მოხსნილია.

მაგალითად, მოხეურში პარალელურად იხმარება **მალა**, **მალ-ავ-ენ** და **მალ-გ-ენ** ტიპის წარმოება. რაც შეეხება **-ამ** თემისნიშნაინებს, ისინი ჩვეულებრივ სრულად წარმოგვიდგენენ ხმოვანს: აბ-ამ-ენ.

ე. ი. გვაქვს: მალ-გ-ენ || მალ-ავ-ენ

მაგრამ — აბ-ამ-ენ

აშკარაა ტენდენცია უკუმშველობისა. უწყვეტლის I ტიპის პარადიგმაც სწორედ ამის შედეგი ჩანს — შესაბამისია იმ ვითარებისა, რა ტენდენციაც დაისახა დიალექტში.

ეს არ არის ერთადერთი შემთხვევა, როცა მოხეური გვიჩვენებს გარდამავალ ვითარებას არქაულსა და ახალ წარმოებას შორის. ამის დასტურია მოხეურში ხოლმეობითის წარმოება: ერთდროულად დასტურდება რამდენიმე ვარიანტი: აკეთ-ებ-დ-ი-ს || აკეთ-ებ-დ-ი-ს-კე || აკეთ-ებ-და-კე. ორგანული და აღწერითი წარმოება გვაქვს გვერდიგვერდ. ეს არის ტენდენცია აღწერითი წარმოების გაბატონებისა... თითქმის იგივე ითქმის მთიულურ-გუდამაყრულზეც **-ავ/ამ** თემისნიშნათა ხმოვანი არ რედუცირდება ძირითადად, თუმცა სპორადულად შეკუმშული ვარიანტიც შეიძლება შეგვხვდეს. აქაც აშკარაა ტენდენცია უკუმშველობისა. უწყვეტლის წარმოება პირველი ტიპისაა.

ავ/ამ თემისნიშნაინ ზმნათა უწყვეტლის პარადიგმის ტრანსფორმაცია, როგორც ვხედავთ, სამი მიმართულებით განვითარდა. ძველი ქართული პარადიგმა სუბლექტური იყო: I-II პირის ფუძე განსხვავებული იყო III პირის ფუძისაგან.

ვ-მალ-ევ-დ
მალ-ევ-დ
მალ-ვ-იდ-ა

ახალი ქართულის სამივე ვარიანტში უწყვეტლის პარადიგმა გასწორდა:

(1)	ვ-მალ-ავ-დ-ი		(2)	ვ-მალ-ევ-დ-ი		(3)	ვ-მალ-ვ-იდ-ი
	მალ-ავ-დ-ი			მალ-ევ-დ-ი			მალ-ვ-იდ-ი
	მალ-ავ-დ-ა			მალ-ევ-დ-ა			მალ-ვ-იდ-ა

I ვარიანტის შემთხვევაში თვისობა იცვალა თემის ნიშნებმა: აწმყოს სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითის რიცხვში თემისნიშნისეული ხმოვანი არ რედუცირდება: მალ-ავ-ენ, აბ-ამ-ენ. უწყვეტლის წარმოების პრინციპიდან გამომდინარე (ქართული ზმნა, 2010, 313), მარცვლოვანი, არარედუცირებადი საყრდენი მორფემის შემთხვევაში

უწყვეტელი **-დ** სუფიქსს დაირთავს. შესაბამისად, ამ ვარიანტში გასწორდა I სერიის პარადიგმა.

აწმყო:	ვ-მალ-ავ	ვ-ა-ბ-ამ
	მალ-ავ	ა-ბ-ამ
	მალ-ავ-ს	ა-ბ-ამ-ს
	ვ-მალ-ავ-თ	ვ-ა-ბ-ამ-თ
	მალ-ავ-თ	ა-ბ-ამ-თ
	მალ-ავ-ენ	ა-ბ-ამ-ენ
უწყვეტელი:	ვ-მალ-ავ-დ-ი	ვ-ა-ბ-ამ-დ-ი
	მალ-ავ-დ-ი	ა-ბ-ამ-დ-ი
	მალ-ავ-დ-ა	ა-ბ-ამ-დ-ა
	ვ-მალ-ავ-დ-ი-თ	ვ-ა-ბ-ამ-დ-ი-თ
	მალ-ავ-დ-ი-თ	ა-ბ-ამ-დ-ი-თ
	მალ-ავ-დ-ენ	ა-ბ-ამ-დ-ენ
I კავშირებითი:	ვ-მალ-ავ-დ-ე	ვ-ა-ბ-ამ-დ-ე
	მალ-ავ-დ-ე	ა-ბ-ამ-დ-ე
	მალ-ავ-დ-ე-ს	ა-ბ-ამ-დ-ე-ს
	ვ-მალ-ავ-დ-ე-თ	ვ-ა-ბ-ამ-დ-ე-თ
	მალ-ავ-დ-ე-თ	ა-ბ-ამ-დ-ე-თ
	მალ-ავ-დ-ე-ნ	ა-ბ-ამ-დ-ე-ნ

დიალექტებში, სადაც გვაქვს I ხოლმეობითის მწკრივი, ჩვეულებრივ უწყვეტლის ფუძე მეორდება.

I სერიის პარადიგმა გასწორდა III ვარიანტშიც. **-ავ/-ამ** თემისნიშნითა თვისობა უცვლელი დარჩა; აწმყოს სუბიექტურ მესამე პირის მრავლობით რიცხვში თემისნიშნისეული ხმოვანი რედუცირდება: მალ-**ვ**-ენ, ა-**ბ-მ**-ენ... უწყვეტლის წარმოების პრინციპიდან გამომდინარე, კუმშვადი საყრდენი მორფემის შემთხვევაში უწყვეტელს **-იდ** სუფიქსი აწარმოებს. შესაბამისად, ამ ვარიანტშიც, როგორც ითქვა, გასწორდა სერიის პარადიგმა:

აწმყო:	ვ-მალ-ავ	ვ-ა-ბ-ამ
	მალ-ავ	ა-ბ-ამ
	მალ-ავ-ს	ა-ბ-ამ-ს
	ვ-მალ-ავ-თ	ვ-ა-ბ-ამ-თ
	მალ-ავ-თ	ა-ბ-ამ-თ
	მალ-ავ-ენ	ა-ბ-მ-ენ
უწყვეტელი:	ვ-მალ-ავ-იდ-ი	ვ-ა-ბ-მ-იდ-ი

	მალ-ვ-ილ-ი	ა-ბ-მ-ილ-ი
	მალ-ვ-ილ-ა	ა-ბ-მ-ილ-ა
	ვ-მალ-ვ-ილ-ი-თ	ვ-ა-ბ-მ-ილ-ი-თ
	მალ-ვ-ილ-ი-თ	ა-ბ-მ-ილ-ი-თ
	მალ-ვ-ილ-ნენ	ა-ბ-მ-ილ-ნენ
კავშირებითი:	ვ-მალ-ვ-ილ-ე	ვ-ა-ბ-მ-ილ-ე
	მალ-ვ-ილ-ე	ა-ბ-მ-ილ-ე
	მალ-ვ-ილ-ე-ს	ა-ბ-მ-ილ-ე-ს
	ვ-მალ-ვ-ილ-ე-თ	ვ-ა-ბ-მ-ილ-ე-თ
	მალ-ვ-ილ-ე-თ	ა-ბ-მ-ილ-ე-თ
	მალ-ვ-ილ-ნენ	ა-ბ-მ-ილ-ენ

უწყვეტლისა და მისგან ნაწარმოებ მწკრივთა პარადიგმა გასწორდა, მაგრამ სხვაობას გვაძლევს აწმყო პარადიგმასთან მეორე ვარიანტი: უწყვეტელი **-ევ/-ემ** სუფიქსიანია, რაც ვარაუდობს **-ლ** სუფიქსიან წარმოებას, ხოლო აწმყო **-ავ, -ვ, -ამ/-მ** სუფიქსიანია:

აწმყო:	ვ-მალ-ავ	ვ-ა-ბ-ამ
	მალ-ავ	ა-ბ-ამ
	მალ-ავ-ს	ა-ბ-ამ-ს
	ვ-მალ-ავ-თ	ვ-ა-ბ-ამ-თ
	მალ-ავ-თ	ა-ბ-ამ-თ
	მალ-ვ-ენ	ა-ბ-მ-ენ
უწყვეტელი:	ვ-მალ-ევ-ლ-ი	ვ-ა-ბ-ემ-ლ-ი
	მალ-ევ-ლ-ი	ა-ბ-ემ-ლ-ი
	მალ-ევ-ლ-ა	ა-ბ-ემ-ლ-ა
	ვ-მალ-ევ-ლ-ი-თ	ვ-ა-ბ-ემ-ლ-ი-თ
	მალ-ევ-ლ-ი-თ	ა-ბ-ემ-ლ-ი-თ
	მალ-ევ-ლ-ნენ	ა-ბ-ემ-ლ-ნენ
კავშირებითი:	ვ-მალ-ევ-ლ-ე	ვ-ა-ბ-ემ-ლ-ე
	მალ-ევ-ლ-ე	ა-ბ-ემ-ლ-ე
	მალ-ევ-ლ-ე-ს	ა-ბ-ემ-ლ-ე-ს
	ვ-მალ-ევ-ლ-ე-თ	ვ-ა-ბ-ემ-ლ-ე-თ
	მალ-ევ-ლ-ე-თ	ა-ბ-ემ-ლ-ე-თ
	მალ-ევ-ლ-ნენ	ა-ბ-ემ-ლ-ენ

ესაა ის ვარიანტი, როცა სერიის პარადიგმა არაა გასწორებული. თუმცა ზემოიხსენებულში ძალიან საინტერესო ტენდენცია იჩენს თავს:

აწმყოში **ე** ხმოვნიანი ვარიანტები დასტურდება თემის ნიშნებისა: მალ-**ეგ**-ენ, ბარ-**ეგ**-ენ, თიბ-**ეგ**-ენ, სვ-**ეგ**-ენ... **მალ-ეგ, ბარ-ეგ, თიბ-ეგ (...)** აწმყოს მესამე პირის მრავლობითის ფორმაში გამოვლინდება... ვფიქრობთ, ეს არის მცდელობა I-III ტიპის პარადიგმათა მსგავსად სერიის პარადიგმის გასწორებისა. რით დასრულდება ეს მცდელობა, ძნელი სათქმელია.

როგორც ითქვა, მესხურში გვაქვს პროცესი **-ავ→-ან** (მალ-**ან**-ს), **-ებ→-ან** (აკეთ-**ან**-ს). პარალელურად დასტურდება **-ენ** ფორმანტიანი ვარიანტი აწმყოსი — აკეთ-**ენ**-ს, მალ-**ენ**-ს.

აქ, მესხურში, პარალელურ პარადიგმებს ადასტურებენ (მ. ბერიძე):

ვ-რგ-ან || ვ-რგ-ენ

რგ-ან || რგ-ენ

რგ-ან-ს || რგ-ენ-ს... მესხურში მეორე ტიპის პარადიგმაა უწყვეტელში: ვ-რგ-ენ-დ-ი... ეს ფაქტიც პარადიგმის გასწორების მცდელობად გვესახება...

-ავ/-ამ თემისნიშნის ზმნათა უწყვეტლის პარადიგმის ტრანსფორმაციის ცხრილი

	აწმყო S ₃ მრავლობითი		უწყვეტლის წარმოების ტიპი		
	ვ/მ-ენ	ავ/ამ-ენ	ავ/ამ-დ	ევ/ემ-დ	ვ/მ-იდ
ხვესურული	+			+	
ფშაური	+				+
თუშური	+			+	
მოხეტრი	ვ-ენ +	ამ-ენ +	+		
მთიულურ-გუდამაყრული		+	+		
ქართლური		+	+		
კახური		+	+		
ინგილოური		+	+		
ფერეიდნული	+			+	
მესხურ-ჯავახური	+			+	
ზემოიმერული	+			+	
ქვემოიმერული		+	+		
ლეჩხუმური		+	+		
რაჭული	+			+	+
გურული	+				+
აჭარული	+			+	+
იმერხეული	+			+	

4.8.3.3. -ავ და -ამ თემისნიშნიან ორპირიან გარდამავალ ზმნათა პირველი თურმეობითის ფორმათა შესახებ

-ავ და **-ამ** თემისნიშნიან ზმნათა ფორმაწარმოებასთან რამდენიმე საინტერესო საკითხია დაკავშირებული | თურმეობითში. ეს საკითხები საკმაოდ პრობლემურია; აქ რამდენიმე კითხვა იჩენს თავს: რა მიმართებაა სალიტერატურო და არალიტერატურულ ფორმათა შორის (მხედველობაში გვაქვს, ერთი მხრივ, ნორმატული **დაუმაღავს**, **უთქვამს** და, მეორე მხრივ, არანორმატული **დაუმაღია**, **უთქვია**). არალიტერატურული ფორმა არის თუ დიალექტური და, საერთოდ, ფორმა, რომელიც ყველა დიალექტში დასტურდება, უნდა ჩიათვალოს თუ არა დიალექტურად?..

ია დაბოლოებით ფორმები დამახასიათებელია თითქმის ყველა დიალექტისათვის, ქალაქური მეტყველებისათვის; ფაქტია სამშუალო ქართულისთვისაც. ანუ: ერთმანეთს უპირისპირდება სამწიგნობრო ნორმა და ზეპირმეტყველება: თუმცა არაა მთლად ზუსტი ასეთი მსჯელობა: **ია** დაბოლოებიანი ფორმები სამწიგნობრო ენისათვისაც არ არის უცხო; პირიქით, ზოგჯერ სჭარბობს კიდევ **-ავ/-ამ** დაბოლოებიან ფორმებს.

რამდენადაც პარალელურ ფორმათაგან ერთ-ერთი დიალექტურად მოიაზრება, საჭიროდ მიგვაჩნია ამ ფორმებზე მსჯელობა.

მაშ ასე, განვიხილავთ ორპირიან **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნიან ზმნებში | თურმეობითის პარალელურ ფორმებს: **დაუმაღავს // დაუმაღია, უთქვამს // უთქვია...**

როგორც ვთქვით, დასახელებულ პარალელურ ფორმათაგან თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმის მიხედვით, „ერთადერთ სალიტერატურო ფორმად“ მიიჩნევა თემისნიშნიანი ვარიანტები; „არალიტერატურულად უნდა იქნეს მიჩნეული“ **-ია** დაბოლოებიანი ფორმები (ნორმები, 1986, 217).

მიჩნეულია, რომ **-ია** დაბოლოება **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნიან ზმნებში მიიღება იმ ზმნების ანალოგიით, რომელთაც | თურმეობითში **-ია** დაბოლოება აქვთ (გაუყეებ-ია, დაუწერ-ია...).

რამდენადაც ფორმათა სწორი კვალიფიკაცია საფუძველი უნდა გახდეს ნორმის დადგენისა, შევეცდებით არსებული თვალსაზრისების მიმოხილვას და შესაბამისი დასკვნის გაკეთებას.

არაორაზროვანი და პრინციპულია ნორმადართა დასკვნა: „თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში **ერთადერთ ლიტერატურულ**

ფორმად უნდა დარჩეს **-ავ** და **-ამ** სუფიქსიანი ფორმები, ხოლო **-ია** დაბოლოებიანი ფორმები უკუგდებულ უნდა იქნეს“ (იქვე, 217) (ხაზი ჩვენია — გ. გ.).

რატომ? — იმიტომ, რომ თემისნიშნიანი ფორმები

ა) მართებული ფორმებია წარმოების თვალსაზრისით;

ბ) მართებული ფორმებია ისტორიული თვალსაზრისით;

გ) გაბატონებული ფორმებია თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში“ (იქვე, 216).

შესაბამისად იგულისხმება, რომ **-ია** დაბოლოებიანი ფორმები

ა) არ არის მართებული ფორმები წარმოების თვალსაზრისით;

ბ) არ არის მართებული ფორმები ისტორიული თვალსაზრისით;

გ) არ არის გაბატონებული ფორმები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში.

ეჭვი არ შეგვიძლია შევიტანოთ იმაში, რომ თითქმის საუკუნის წინათ, როცა ეს ნორმა მუშავდებოდა, **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნიანი ფორმები იყო გაბატონებული (მით უმეტეს, რომ დასკვნა კეთდებოდა XIX საუკუნის კლასიკური ლიტერატურის მასალაზე). მაგრამ ეს არგუმენტი ფაქტობრივ დღეს აღარ გამოდგება; დღეს ვითარება შეიცვალა.

განსახილველ საკითხს საგანგებო გამოკვლევა მიუძღვნა ზურაბ ჭუმბურიძემ 1970 წელს. მისი აზრით, **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნიან ზმნათა I თურმეობითის **ორივეგვარი წარმოება სალიტერატურო ენაში დასაშვებად უნდა იქნეს მიჩნეული**. ამის საფუძვლად მკვლევარი ასახელებს იმ არგუმენტს, რომ „იგი საერთო ენობრივი ტენდენციის გამოხატულებაა, გავრცელებულია მთელი ხალხის სასაუბრო ენაში და **არ წარმოადგენს ერთი რომელიმე დიალექტის (ან დიალექტთა წრის) შემონატანს** სალიტერატურო ენაში; სავსებით ეგუება სალიტერატურო ენის განვითარების ტენდენციას, გამართლებულია ქართული ენის დღევანდელი გრამატიკული სისტემით და არ არღვევს ამ სისტემით ნაგულისხმევ თანმიმდევრობას; წარმოების პრინციპის მიხედვით მარტივია (ხელს უწყობს უნიფიკაციას, თავიდან გვარიდებს ხელოვნურ ფორმებს); მნიშვნელობის მიხედვით უფრო ნათელია (თავიდან გვაცილებს ფორმათა დამთხვევას და ორაზროვნებას)“ (ჭუმბურიძე, 1976, 35-36) (ხაზი ჩვენია — გ. გ.).

ჩვენ ვეთანხმებით ზ. ჭუმბურიძის თვალსაზრისს და შევეცდებით დამატებითი არგუმენტების მოტანას.

უპირველესად გვინდა ყურადღება მივაქციოთ იმ ფაქტს, რომ არაა ერთგვაროვანი ვითარება I-II და III სუბიექტური პირების (იგულისხმება ვინის რიგი) ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით.

თუ III სუბიექტური პირის ფორმათა შემთხვევაში სამწერლობო ენასა თუ ზეპირმეტყველებაში პარალელიზმი ფაქტია (**უნანავს//უნანხია**), I და II სუბიექტური პირების ფორმათა შემთხვევაში თემის ნიშნიანი ფორმები (**გუნანავვარ, გინანავვარ, მინანავვარ, უნანავვარ...**) თითქმის აღარ გვხვდება არც ზეპირ და არც წერილობით მეტყველებაში; ამ ფორმებს ძირითადად ლინგვისტური განათლების პროფესიონალები თუ გამოიყენებენ. ჩვეულებრივ იხმარება **-ია** დაბოლოებიან პარადიგმათა მეშველწმნიანი ფორმები (**გუნანავარ, გინანავარ, მინანხარ, უნანხარ...**)

მესამე სუბიექტური პირის შემთხვევაში ზეპირმეტყველებაში ძირითადად **-ია** დაბოლოებიანი ფორმები გამოიყენება (**უნანხია, უთქვამს, დაუბია, დაუდგია...**), **-ავ** სუფიქსიანი ფორმები შედარებით იშვიათია; სადაც არის, ძირითადად ნორმათა გავლენის შედეგია.

ასე რომ, ნორმათა დამდგენი კომისიის მიერ შემოთავაზებული ეს არგუმენტი დღეს აღარ გამოდგება **-ია** დაბოლოებიანი ფორმების „უკუსაგდებად“.

რას ნიშნავს ისტორიულად მართებული ფორმები (მეორე არგუმენტი)? **თუ ენაში ხდება სისტემური ცვლილება, -ამ ცვლილების ნებისმიერი ეტაპი ისტორიულად მართებულია.** ვთქვათ, სუბიექტური II პირის გამოხატვაში ისტორიულად მართებულია ხანმეტიც, ჰამეტიც, სანნარევი და „უნიშნო“ (დღევანდელი ნორმა) ვარიანტებიც. ამდენად, **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნიან ზმნათა I თურმეობითის შემთხვევაში **ისტორიულად მართებულია როგორც თემისნიშნიანი, ისე -ია დაბოლოებიანი ფორმები, რადგან ეს უკანასკნელი არის ამ ტიპის ფორმათა განვითარების ბოლო საფეხური.**

დაუ-მალ-ავ-ს > დაუ-მალ-ვ-ია > დაუ-მალ-ია.

ამ პროცესის თაობაზე ქვევითაც ვისაუბრებთ, ასე რომ, მეორე არგუმენტი ჩვენთვის არაა გასაზიარებელი.

რაც შეეხება პირველ არგუმენტს, ჩვენი მსჯელობა არის ცდა იმის დასაბუთებისა, რომ **-ია** დაბოლოებიანი ფორმები მართებულია წარმოების თვალსაზრისით. თუ ეს ჩვენი მსჯელობა მისაღები იქნება, მაშინ გამოვა, რომ სამივე არგუმენტი, რომლებიც **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნიან ფორმათა მართებულობას ამტკიცებს, დღეს **-ია** დაბოლოების სასარგებლოდ მეტყველებს.

მაგრამ ჯერ უნდა გავარკვიოთ, არის თუ არა წარმოების თვალსაზრისით **-ია** დაბოლოებიანი ფორმები კანონზომიერი?

ცნობილი ფაქტია: დრო-კილოთა სისტემა საუღლებელი ფუძის პრინციპებზეა აგებული (ჩიქობავა, 1962). საუღლებელი ფუძის (ამ შემთხვევისათვის ჯობს გამოვიყენოთ ტერმინი თემა) ერთობა არის საფუძველი I და II სერიის მწკრივთა დაჯგუფებისა.

I სერია	II სერია
მალ-ავ-ს	და-მალ-ა
მალ-ავ-და	და-მალ-ოს
მალ-ავ-დეს	

III სერია ამ მხრივ განსხვავებულია — საუღლებელი ფუძე არაა ერთგვარი (ამის თაობაზე ვრცლად იხ.: გოგოლაშვილი 2010).

ჩვენ ამჯერად მხოლოდ მოქმედებითი გვარის ზმნათა წარმოების საკითხები გვინტერესებს — პრინციპულად განსხვავებულია ვითარება ძველსა და ახალ ქართულში.

ძველ ქართულში III სერიის მწკრივთა საწარმოებლად გამოიყენება როგორც რთული, ისე მარტივი თემა.

კანონზომიერება ასეა: რთული თემა აწარმოებს I თურმეობითის ფორმებს, მარტივი — II თურმეობითისა და III კავშირებითისას.

აწმყო

ადვა-შწნ-ებ, განვა-გ-ებ, დავჰ-მალ-ავ

I თურმეობითი

ადმი-შწნ-ებ-იეს, განმი-გ-ებ-იეს, დამი-მალ-ავ-ს

II თურმეობითი

ადმე-შწნ-ა, განმე-გ-ო, დამე-მალ-ა

III კავშირებითი

ადმე-შწნ-ოს, განმე-გ-ოს, დამე-მალ-ოს

როგორც სქემიდან ჩანს, I თურმეობითი ყველა შემთხვევაში რთულ თემას გამოიყენებს, II თურმეობითი და III კავშირებითი — მარტივს.

I თურმეობითის შემთხვევაში განსხვავებას ქმნის ის ფაქტი, რომ **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნთან ზმნებს **-იეს** დაბოლოება არა აქვთ. ამ მხრივ საშუალო ქართულის მიჯნაზე უნიფიცირების ტენდენციაც იჩინს თავს — **-ავ** თემისნიშნანებს **-ია** დაბოლოება დაერთვის: **დაუ-მალ-ვ-ია...**

ამ ტიპის ფორმები (**შემიკრავიეს, შეგიკრავიეს, შეუკრავიეს**) ანტონის პარადიგმებშიც მოხვდა ჩვეულებრივი (**შემიკრავს, შეგიკრავს, შეუკრავს**) ტიპის ფორმათა გვერდით (ანტონი 1998).

დაუ-მალ-ვ-ია ტიპის ფორმები გვხვდება კლასიკურ მწერლობაშიც: **მინახვინარ** (ილია), **გვინახვია** (მ. ჯავახიშვილი) და სხვა. ფაქტია ზოგ თანამედროვე დიალექტშიც წამოუსხ-მ-ია, დაუდგ-მ-ია, უთქ-მ-ია... (მოხეური) ფორმათა განვითარების დინამიკა ასეთია:

მი-ნახ-ავ-ს > (მი-ნახ-ვ-იეს >) მი-ნახ-ვ-ია > მი-ნახ-ია.

ნარევი ფორმები (ასე უწოდებენ **მინახვია** ტიპის ფორმებს — ნორმები, 216) არ დამკვიდრდა. წარმოება გადავიდა **-ია** დაბოლოებაზე: **მინახავს > მინახია.**

ნარევი ფორმების გაჩენა — ეს იყო მცდელობა ორპირიანი მოქმედებითი გვარის ზმნათა I თურმეობითის წარმოების უნიფიკაციისა.

აღმი-შენ-ებ-იეს, განმი-გ-ებ-იეს, დამი-მალ-ვ-იეს... ანუ I თურმეობითი ყველა ამ ტიპის ზმნისა იწარმოება რთული თემისაგან **-იეს** დაბოლოებით, თუმცა ეს ტენდენცია ბოლომდე არ გატარდა — თავი იჩინა ახალმა ტენდენციამ.

მაშ ასე, ძველი ქართულის პრინციპია —

I თურმეობითი — რთული თემა

II თურმეობითი და III კავშირებითი — მარტივი თემა

ვუწოდოთ ამ პრინციპს პირობითად **ფორმათა ერთგვაროვნების ჰორიზონტალური პრინციპი.**

რა ცვლილება მოხდა ახალ ქართულში? მოქმედებითი გვარის ზმნათა ნაწილმა I თურმეობითში რთული თემა შეინარჩუნა და, რაც მთავარია, II თურმეობითსა და III კავშირებითშიც რთული თემა გამოიყენა.

აუ-შენ-ებ-ია

აე-შენ-ებ-ინა

აე-შენ-ებ-ინოს

მეორე ნაწილმა II თურმეობითსა და III კავშირებითში მარტივი თემა შეინარჩუნა და, რაც მთავარია, I თურმეობითშიც მარტივი თემა გამოიყენა:

გაუ-გ-ია

გაე-გ-ო

გაე-გ-ოს

ანუ მოქმედებითი გვარის ზმნები მესამე სერიაში ემყარებიან ან რთულ თემას, ან — მარტივს. დავარქვათ ამას პირობითად **ფორმათა ერთგვაროვნების ვერტიკალური პრინციპი.**

ამგვარი ცვლილებებით III სერიის ფორმათა წარმოებაც ერთგვაროვანი საუღლებელი ფუძის პრინციპს დაემყარა. სამივე მწკრივში ერთგვაროვანი ფუძეა — ან მარტივი თემა, ან — რთული თემა.

ამი-შენ-ებ-ია	ამი-გ-ია
ამე-შენ-ებ-ინა	ამე-გ-ო
ამე-შენ-ებ-ინოს	ამე-გ-ოს

ამიგია ტიპის ფორმათა ჯგუფში შევა **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნისანი ზმნები. ასე რომ, **-ია** დაბოლოებიანი ფორმები ახალი ქართული სისტემის ნაწილია, და, შესაბამისად, მართებულია წარმოების თვალსაზრისით.

თუ ყოველივეს გავითვალისწინებთ, რაც ითქვა, დასკვნა შეიძლება ასეთი გაკეთდეს:

-ია დაბოლოებიანი ფორმები სისტემური ცვლილებების თვალსაზრისით კანონზომიერი ფორმებია და თითქმის თემისნიშნისანი ფორმათა თანაბრადაა გავრცელებული ზეპირმეტყველებაში. მათ არ შეიძლება მიეცეს დიალექტურის კვალიფიკაცია (დიალექტურია ფორმა, რომელიც გავრცელებულია ერთ ან რამდენიმე ნაირსახეობაში). ამიტომ ისინი უნდა ჩაითვალოს კანონზომიერ ფორმებად. შესაბამისად, **-ია** დაბოლოებიან ფორმებს (**დაუმალია, უნახია... დავუმალივარ, ვუნახივარ...**) უნდა მოეხსნას აკრძალვა და ისინიც მიჩნეული უნდა იქნენ სალიტერატურო ენის კუთვნილებად, რადგან:

- ა) მართებული ფორმებია წარმოების თვალსაზრისით;
- ბ) მართებული ფორმებია ისტორიული თვალსაზრისით;
- გ) გაბატონებული ფორმებია თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში.

* * *

სისტემის თვალსაზრისით ყურადღებას მივაქცევთ ერთ ფაქტს: **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნისანი ზმნათა I თურმეობითის მეშველზმნიან ფორმებში დღესდღეობით გაცილებით უფრო გავრცელებულია მეორე (ვუწოდოთ გვიანდელი) ვარიანტი, ვიდრე — პირველი (პირობითად — ადრინდელი). პირველი ნორმატული პარადიგმაა, მეორე — „უკუგდებულ უნდა იქნესო“. კიდევ ერთხელ გადავავლოთ თვალი სრულ პარადიგმებს და გავაკეთოთ დასკვნა — არის თუ არა „უკუსაგდები“ მეორე პარადიგმა:

დამიხატ-ავ-ს	//	დამიხატ-ი-ა მე ის (ისინი)
დაგიხატ-ავ-ს	//	დაგიხატ-ი-ა შენ ის (ისინი)

დაუნხატ-ავ-ს	//	დაუნხატ-ი-ა მას ის (ისინი)
დაგვიხატ-ავ-ს	//	დაგვიხატ-ი-ა ჩვენ ის (ისინი)
დაგინხატ-ავ-თ	//	დაგინხატ-ი-ა-თ თქვენ ის (ისინი)
დაუნხატ-ავ-თ	//	დაუნხატ-ი-ა-თ მათ ის (ისინი)
დამინხატ-ავ-ხარ	//	დამინხატ-ი-ხარ მე შენ
დამინხატ-ავ-ხართ	//	დამინხატ-ი-ხართ მე თქვენ
დაგვიხატ-ავ-ხარ	//	დაგვიხატ-ი-ხარ ჩვენ შენ
დაგვიხატ-ავ-ხართ	//	დაგვიხატ-ი-ხართ ჩვენ თქვენ
დაგინხატ-ავ-ვარ	//	დაგინხატ-ი-ვარ შენ მე
დაგინხატ-ავ-ვართ	//	დაგინხატ-ი-ვართ შენ ჩვენ
დაგვიხატ-ავ-ხარ	//	დაგვიხატ-ი-ხარ ჩვენ შენ
დაგვიხატ-ავ-ხართ	//	დაგვიხატ-ი-ხართ ჩვენ თქვენ
დავუნხატ-ავ-ვარ	//	დავუნხატ-ი-ვარ მას მე
დავუნხატ-ავ-ვართ	//	დავუნხატ-ი-ვართ მას ჩვენ
დაუნხატ-ავ-ხარ	//	დაუნხატ-ი-ხარ მას შენ
დაუნხატ-ავ-ხართ	//	დაუნხატ-ი-ხართ მას თქვენ
დაგინხატ-ავ-ვართ	//	დაგინხატ-ი-ვართ თქვენ მე (ჩვენ)
დავუნხატ-ავ-ვართ	//	დავუნხატ-ი-ვართ მათ მე (ჩვენ)
დაუნხატ-ავ-ხართ	//	დაუნხატ-ი-ხართ მათ შენ (თქვენ)

4.9. მრავალგზისობის გამოხატვის საშუალებები დიალექტებში

4.9.1. ხოლმეობითის მწკრივები

4.9.1.1. მრავალგზისობის კატეგორიისათვის

ა. შანიძე „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ ახალი ქართული ენის მწკრივთა სისტემის წარმოდგენისას წყვეტილისა და ბრძანებითის შემდეგ II ხოლმეობითსაც ასახელებს: „**მეორე ხოლმეობითი**“. ვამბობთ „ხოლმეობითი“, რადგანაც ის მრავალგზისობის გაგებას შეიცავს, რომელიც, თუ სათანადო ფორმა არა გვაქვს, „ხოლმე“-თი უნდა გადმოიკცეს. ვუმატებთ „მეორეო“, რადგანაც II სერიაში შედის. მაგალითები: ვწერი (დავწერი), ვაშენე (ავაშენი)“ (შანიძე, 1973, 220). ყურადღება მივაქციოთ მაგალითებს და შემდეგ შენიშვნას: „ნაშთის სახით ამ მწკრივის ფორმა საყოველთაოდ „იცის“ და „უწყის“ ზმნათა სახით შემოგვრჩა. ოღონდ მათ დროის თვალსაზრისით ეხლანდელის გაგება მიიღეს...“ და მთავარი: „ეს მწკრივი ახალ ქართულში საყოველთა-

ოდ აღარ არის, — ზოგიერთ კილოს შეჰჩა. მის ნაცვლად სხვა კილოებმა და სალიტერატურო ენამ შეიმუშავა I ხოლმეობითი, რომელიც უწყვეტელს გამოეყო. ეს შემუშავება პარალელურად ხდებოდა II ხოლმეობითის გადავარდნასთან ერთად“ (იქვე, 221). ამ შემთხვევაში II ხოლმეობითი განხილულია როგორც ახალი ქართულის ფაქტი, ოღონდ არა ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა (იგულისხმება ორგანული წარმოება), თუმცა მაგალითები (ვწერი — დავწერი, ვაშენი — ავაშენი) ძველი ქართული სალიტერატურო ენისაა (თუ დიალექტების?). ავტორი II ხოლმეობითის ამგვარ ფორმებს სხვა საკითხებზე მსჯელობისასაც მოიშველიებს: „II სერიის ფორმები ამ ზმნისა ყველა სრულია: ნახა, ნახოს, ნახის, ნახე“ (შანიძე, 1973, 271) და სხვა. ფუნქცია ზუსტდება: „მწკრივი იხმარება მრავალჯერ გამეორებული მოქმედების აღსანიშნავად. აგრეთვე ის გადმოგვცემს ჩვეულებითს მოქმედებას, მუდამ გამეორებულ მოქმედებას და ამიტომ შეიძლება, რომ ის წარსულ დროს კი აღარ შეიცავდეს, არამედ სულ დაცლილი იყოს დროის ელემენტისაგან“ (იქვე, 221). სხვაგან ზუსტდება: „მრავალჯნითი ფორმა „ხოლმე“-ს გაგებას შეიცავს. ეს „ხოლმე“ შეიძლება დაერთოს ზმნის ფორმას, მაგრამ რომ არ დაერთოს, იმითაც არა დაშავდება რა“ (იქვე, 211). ეს დაზუსტება იმითაც არის საინტერესო, რომ სწორედ ამ გაგებაში მისცა საფუძველი ტერმინის შერჩევას — ხოლმეობითი. ისიც საგულისხმოა: ა. შანიძე იმაზეც ამახვილებს ყურადღებას, რომ ხოლმეობის გაგება არაა ერთადერთი ამ ფორმებისათვის: „თუ მოქმედება მეორდება, ის შეიძლება ჩვეულებად გადაიქცეს. ამიტომ მრავალჯნისი ფორმები ისეთ მოქმედებასაც გადმოსცემს, რომლებიც ჩვეულებად არის ქცეული. ამიტომ ასეთ ფორმებს ჩვეულებითსაც ეძახიან“ (იქვე, 221). აქ აღვნიშნოთ ისიც, რომ სწორედ ხოლმეობითი არის ერთ-ერთი ის ტერმინი, რომელიც ა. შანიძის წყალობით მარჯვედ შეირჩა და დამკვიდრდა სამეცნიერო ლიტერატურასა და გრამატიკაში: „ხოლმეობითი კარგად ნაწარმოები ტერმინია: „ხოლმე“ — „ხოლმეობითი“ (შდრ. „თურმე“ — „თურმეობითი“, შემოღებული აკ. შანიძისავე მიერ). მისი მთავარი ნაკლი ისაა, რომ ადვილად ირევა „მრავალჯნითში“: „აკეთებს ხოლმე“ შეიძლება ისე იქნეს გაგებული, თითქოს „კეთების“ განმეორებას ექცეოდეს ყურადღება, ნამდვილად კი საჭიროა გადმოიცეს, რომ მოქმედება „ჩვეულებრივად ხდება“, მოქმედებას „ჩვეულებრივად აქვს ადგილი“. ეს რომ არა, „ხოლმეობითი“ შენიშვნას არ გამოიწვევდა. საცა წესია, უფრო ზუსტი იქნებოდა „ჩვეულებითი“ ანდა — კიდევ უფრო — „მი-

მ დ ი ნ ა რ ე ო ბ ი თ ი“... ამისდა კვალად შეიძლება პერმანსივის ბაღ-
ლად დავტოვოთ ხ ო ლ მ ე ო ბ ი თ ი სათანადო აქცენტით („რაც ჩ ვ ე -
უ ლ ე ბ რ ი ვ ხ დება“, ამ გაგებით: რაც ხ დება ხ ო ლ მ ე“) (ჩიქობავა,
1948, 7).

* * *

მოქმედების მრავალგზისობის გამოხატვა ქართული ზმნის ერთ-
ერთი არსებითი დამახასიათებელი ნიშანია. ერთგზისი (ერთხელ შე-
სრულებული მოქმედება) და მრავალგზისი (მრავალჯერ თუ ჩვეულებ-
რივ შესრულებული მოქმედება) ქართული სალიტერატურო ენის ის-
ტორიის მანძილზე გაირჩეოდა ერთმანეთისაგან; თუმცა ამ გარჩევას
სხვადასხვა სახე ჰქონდა: ორგანული წარმოება ხოლმეობითისა ჩვენ თვალ-
წინ ბარდება წარსულს და მის ადგილს აღწერითი წარმოება იჭერს.

მრავალგზისობა ის მორფოლოგიური კატეგორიაა, რომელიც ძველ
და ახალ ქართულ სალიტერატურო ენებს შორის პრინციპულ განსხვავე-
ბას ქმნის; ძველი ქართულის სისტემიდან (ორგანული წარმოებიდან) ახა-
ლი ქართულის სისტემამდე (აღწერით წარმოებამდე) რთული გზა გაი-
რა. მოგეხსენებათ, ახალ ქართულში მრავალგზისობა სხვადასხვა მწკრივის
ფორმით გადმოიცემა: ნაწილაკების, სხვადასხვა ლექსიკური საშუალებისა
თუ ვრცელი კონტექსტის მეშვეობით. ძირითადად -ყე(-კე) ნაწილაკმა
იტვირთა მრავალგზისობის გადმოცემა. განვითარების გზა ასეთია:

აკეთებდ-ი-ს → აკეთებდ-ი-ს-კე → აკეთებდა-კე → აკეთებდა... ბოლო
საფეხურთან ყველაზე აქტიურია **ხოლმე** ნაწილაკი ან სხვა ლექსიკური
საშუალებები (ხშირად, ყოველთვის, მარად, ყოველდღე...).

ანდა: აკეთის → აკეთის-კე → აკეთა-კე...

თანამედროვე ქართული ენის დიალექტებში ამ ტენდენციის გან-
ვითარების თითქმის ყველა საფეხურია წარმოდგენილი. ფორმაწარმო-
ებაში გვაქვს არქაიზმებიც და ინოვაციებიც. შევეცდებით ეს სურათი
ვაჩვენოთ.

4.9.1.2. მრავალგზისობის გამოხატვა აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში

ითქვა: ა. შ ა ნ ი ძ ი ს აზრით, „რაც შეეხება მრავალგზისობას, მი-
სთვის ძველად საგანგებო მწკრივი იყო (და არა მწკრივებიო!? — გ. გ.),
რომელიც დღევანდელ მთის კილოებსა და ქიზიყურშია დაცული“.

მრავალგზისობის გამომხატველ დიალექტთა შორის ქიზიყური,
ინგილოური და ფერეიდნული ერთ ჯგუფს ქმნიან, სადაც მრავალგზი-

სობის გამოხატვის ცვლილებათა ტენდენციის ერთი ხაზია წარმოდგენილი, სხვადასხვა ეტაპი განვითარების ამ ხაზისა. ამის შესახებ ქვევით ვისაუბრებთ.

მეორე ჯგუფს, უფრო რთულსა და მრავალფეროვანს — აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტები ქმნიან (ძირითადად ფხოვრს რომ უწოდებდა ა. შანიძე). ესაა ხუთი დიალექტი ქართული ენისა: ხევსურული, თუშური, ფშაური, მთიულური (გუდამაყრულითურთ) და მოხეთური. ამ დიალექტთაგან ძველი ქართულის სამივე ხოლმეობითი შემოგვინახა მხოლოდ ხევსურულმა:

I ხოლმეობითი (უწყვეტლის ხოლმეობითი),

II ხოლმეობითი (წყვეტილის ხოლმეობითი),

III ხოლმეობითი (II თურმეობითის ხოლმეობითი).

დანარჩენ ოთხ დიალექტში მხოლოდ I-II ხოლმეობითებია შემორჩენილი.

მთიულური იმით განსხვავდება სხვა დიალექტებისაგან, რომ ძველი ქართულის ვითარება (ხოლმეობითის მწკრივთა წარმოება მაქვს მხედველობაში) ყველაზე უკეთ ამ დიალექტშია შემონახული:

I ხოლმეობითი: ვ-ჭამ-დ-ი ვ-ჭამ-დ-ი-თ

ს-ჭამდ-ი ს-ჭამ-დ-ი-თ

ჭამდ-ი-ს ჭამდ-ი-ან

II ხოლმეობითი: ვ-ჭამ-ი ვ-ჭამ-ი-თ

ს-ჭამ-ი ს-ჭამ-ი-თ

ჭამ-ი-ს ჭამ-ი-ან

ესაა ძირითადი ვარიანტი მრავალგზისობის გამომხატველ ფორმათა. იქვე თავს იჩენს **-კე** (← **ყე**) ნაწილაკიანი წარმოება: **იღებს-კე, აიღებდა-კე...** „კე შეიძლება დაერთოს აწმყო-მყოფადის, ნამყო უსრულის ფორმებს“ (ჯორბენაძე, 1989, 285).

არის მესამე ვარიანტიც — ასე ვთქვათ, გარდამავალი, როცა **-კე** დაერთვის ხოლმეობითის ორგანულ წარმოებას: ეზიდებოდ-ი-ს-კე, ეზიდებოდ-ი-ან-კე... გაუშვ-ი-ს-კე, გაუშვ-ი-ან-კე...

როგორც ითქვა, ფორმათა განვითარების დინამიკა ასეთია:

ჭამდ-ი-ს → ჭამდ-ი-ს-კე → ჭამდ-ა-კე

გაუშვ-ი-ს → გაუშვ-ი-ს-კე → გაუშვებდა-კე.

სამივე ეს საფეხური არის დადასტურებული მთიულურში, სისტემური თვალსაზრისით უპირატესობა პირველ საფეხურს ენიჭება. მოხეთურთან შედარებით ცვლილების პროცესი აქ შენელებულია.

ანალოგიური ვითარებაა მოხეთურშიც: აქ შემორჩენილი გვაქვს

ძველი ქართულისებური ორგანული წარმოება I-II ხოლმეობითისა (I საფეხური):

I ხოლმეობითი:	(მა)ვ(ს)თიბდ-ი	(მა)ვ(ს)თიბდ-ი-თ
	(მა)სთიბდ-ი	(მა)სთიბდ-ი-თ
	(მა)სთიბდ-ი-ს	(მა)სთიბდ-ი-ან
II ხოლმეობითი:	(მა)ვ(ს)თიბ-ი	(მა)ვ(ს)თიბ-ი-თ
	(მა)სთიბ-ი	(მა)სთიბ-ი-თ
	(მა)სთიბ-ი-ს	(მა)სთიბ-ი-ან

ეს სახეობა უკვე იშვიათია მოხეურში, უფრო გავრცელებული კონტამინირებული (II საფეხური და ოდენ **კე** (← ყე) ნაწილაკიანი (III საფეხური) წარმოებაა:

I ხოლმეობითი:	ვაკეთებდ-ი-კე	ვაკეთებდ-ი-თ-კე
	აკეთებდ-ი-კე	აკეთებდ-ი-თ-კე
	აკეთებდ-ი-ს-კე	აკეთებდ-ი-ან-კე
II ხოლმეობითი:	(გა)ვაკეთ-ი-კე	(გა)ვაკეთ-ი-თ-კე
	(გა)აკეთ-ი-კე	(გა)აკეთ-ი-თ-კე
	(გა)ვაკეთ-ი-ს-კე	(გა)აკეთ-ი-ან-კე

და ბოლო საფეხური ცვლილებისა: **-კე** ნაწილაკი დაერთვის აწმყო-მყოფადის, უწყვეტლისა და წყვეტილის მწკრივთა ფორმებს (ქავთარაძე, 1985, 57); მაგალითები: ცხორი ხშირად **ბრმებაკე**; სულ ის **გუინდაკე**; ადრე **ვღვებითკე**; ნაცარჩიგა **მოვხარშავთკე**; სუილს **გავღბერტყთკე**; მზეზე **გავფენთკე**... „ნამყო-უსრულის ფორმას, ჩენი დაკვირვებით, **კე** პირველ-მეორე პირში ერთვის, მესამე პირში ის ხოლმეობითს აძლიერებს; ვაკეთებდიკე, აკეთებდიკე, აკეთებდისკე (აკეთებდაკე არ იხმარება!) (ქავთარაძე, 1985, 52).

ასევე მიუთითებენ, რომ „ნამყო სრულის ფორმებთან ძალიან იშვიათია **კე**: გავთიბეკე, გასთიბეკე, გათიბაკე (ე. ი. „მან გათიბა ხოლმე“) მოხეურში ჯერჯერობით თითქმის სულ არ გვხვდება, რადგანაც **გათიბის** ჯერ კიდევ ცოცხალია, მაგრამ მივიწყების გზაზეა, მას გაძლიერება ესაჭიროება და ამით აიხსნება **კე**-ს დართვა“ (ქავთარაძე, 1985, 57).

როგორც ირკვევა, სიხშირული თვალსაზრისით, II საფეხური (კონტამინირებული -ი-კე) სჭარბობს სხვებს. საგულისხმოა ის ფაქტიც, რომ მოხეური ერთადერთია მთის დიალექტთაგან, სადაც **კე**-ს ადგილს ზოგჯერ **ხოლმე** ნაწილაკი იჭერს. ი. ქ ა ვ თ ა რ ა ძ ე ასეთ მაგალითს მოიყვანს: „ცხორჩი როცა **ვიყვით ხოლმე**“ (ქავთარაძე, იქვე). თუ ეს სალიტერატურო ენის გავლენა არ არის, უდავოდ საინტერესოა.

ამგვარად, მრავალგზისობის გამოხატვა მთიულურსა და მოხეურში ერთგვარად ხდება; განსხვავებას პროცესის დინამიკა იძლევა: მოხეურში ცვლილება შედარებით დაჩქარებული ტემპით ხდება, ძველიქართულისებრი ფორმები იშვიათია; მთიულურში პირიქით: სწორედ ძველი ვარიანტი არის უფრო გავრცელებული.

ძალზე საინტერესო ვითარებაა თუშურ-ხევსურულ-ფშაურში. ეს დიალექტები ღირსსაცნობ ვარიანტს გვთავაზობენ მრავალგზისობის გამოხატვის თვალსაზრისით არქაული და ინოვაციური ვარიანტების შერწყმისას. ის ფაქტი, რომ ამ ჯგუფში მრავალგზისობა ორგანულად იწარმოება (არა გვაქვს ნაწილაკიანი ფორმები), არქაულ ვითარებას ეხმიანება. რაც შეეხება I-II პირებში **-იდ /-ოდ** სუფიქსთა გამოვლენას, ეს ინოვაციაა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ეს ჯგუფი მრავალგზისობის გამოხატვაში ცვლილების ტენდენციას **-იდ /-ოდ** სუფიქსთა გამოვლენით უჭერს მხარს.

I-II ხოლმეობითის I-II პირის ფორმებში თუშური და ხევსურული დიალექტები **-იდ** სუფიქსს დაირთავენ უწყვეტლისა და წყვეტილის ფუძეზე, ხოლო ფშაური — **-ოდ** სუფიქსს.

შენიშვნა: 1. როგორც ვთქვით, ხევსურულში დასტურდება III ხოლმეობითის ფორმები, „ოლონდ იშვიათი ხმარებისაა ისევე, როგორც ძველ ქართულში“ (ჭინჭარაული, 1960, 145). ა. არაბულის ცნობით, ეს მწკრივი ხევსურულში იწარმოება ძველქართულისებურად:

(მა)მეთიბის	(მა)გვეთიბის
(მა)გეთიბის	(მა)გეთიბისთ
(მა)ეთიბის	(მე)ეთიბის

2. თ. უთურგაიძის მიხედვით, თუშურში I ხოლმეობითი ძველი ქართულისებურად იწარმოება: „უწყვეტლის ხოლმეობითის წარმოება თუშურში ისევე ხდება, როგორც ძველ ქართულში. იმისათვის ამოსავალია უწყვეტლის მწკრივი“ (უთურგაიძე, 1960, 41). ნიმუშად სხვადასხვა ტიპის ზმნათა პარადიგმებია წარმოდგენილი; ერთ-ერთია:

ვთბებოდრ	ვთბებოდით
სთბებოდრ	სთბებოდით
თბებოდის	თბებოდინ

გ. ცოცანიძის აზრით, I ხოლმეობითი, ისევე როგორც II ხოლმეობითი, ხევსურულის მსგავსად (I-II პირის ფორმებზე **-იდ** სუფიქსის და-

რთვით) იწარმოება (ცოცანიძე, 1970).

(მა)ვსთიბდ-იდ-ი	(მა)ვსთიბდ-იდ-ი-თ
(მა)სთიბდ-იდ-ი	(მა)სთიბდ-იდ-ი-თ
(მა)სთიბდ-ი-ს	(მა)სთიბდ-ი-ან

ეს ის ვარიანტია, რომელიც გვაქვს თუშურის II ხოლმეობითსა და ამ ჯგუფის სხვა დიალექტებში.

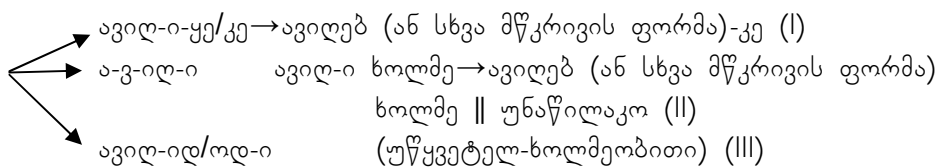
პარადიგმის ნიმუშები I და II ხოლმეობითისათვის დიალექტთა ამ ჯგუფში (თუშური, ხევსურული, ფშაური):

	I ხოლმეობითი	
თუშურ-ხევსურული:	(მა)ვ(ს)თიბდ-იდ-ი	(მა)ვ(ს)თიბდ-იდ-ი-თ
	(მა)სთიბდ-იდ-ი	(მა)სთიბდ-იდ-ი-თ
	(მა)სთიბდ-ი-ს	(მა)სთიბ-ი-ან
ფშაური:	(მა)ვ(ს)თიბდ-ოდ-ი	(მა)ვ(ს)თიბდ-ოდ-ი-თ
	(მა)სთიბდ-ოდ-ი	(მა)სთიბდ-ოდ-ი-თ
	(მა)სთიბდ-ი-ს	(მა)სთიბდ-ი-ან
	II ხოლმეობითი	
თუშურ-ხევსურული:	(მა)ვთიბ-იდ-ი	(მა)ვთიბ-იდ-ი-თ
	(მა)სთიბ-იდ-ი	(მა)სთიბ-იდ-ი-თ
	(მა)თიბ-ი-ს	(მა)თიბ-ი-ან
ფშაური:	(მა)ვთიბ-ოდ-ი	(მა)ვთიბ-ოდ-ი-თ
	(მა)სთიბ-ოდ-ი	(მა)სთიბ-ოდ-ი-თ
	(მა)თიბ-ი-ს	(მა)თიბ-ი-ან

თუშურ-ხევსურულ-ფშაური ხოლმეობითი რამდენიმე თვალსაზრისით არის საინტერესო:

პირველ ყოვლისა, ყურადღებას მივაპყრობთ იმას, რომ მორფოლოგიური თვალსაზრისით **-იდ** სუფიქსი (თუშურსა და ხევსურულში) **-ოდ** სუფიქსის (ფშაურში) ტოლფასად წარმოჩნდება.

ინოვაცია (ხოლმეობითის ფორმის სავრცობით გართულება: გავთიბ-ი → გავ-თიბ-იდ/ოდ-ი), ვფიქრობთ, მხრის აბმაა იმ ტენდენციისა, ძველი ქართულის ორგანული წარმოების შეცვლა რომ წარმოადგენს; თვითონ გზაა ცვლილებისა განსხვავებული:

I გზით ცვლილება განვითარდა — მთიულურში, მოხეტურში, ქიზიყურში, ინგილოურსა და ფერეიდნულში;

II გზით — ქართლ-კახურში (გარდა ქიზიყურისა), დასავლურ დიალექტებსა და სალიტერატურო ქართულში;

III გზით — თუშურში, ხევსურულსა და ფშაურში.

ამგვარად, მრავალგზისობის ორგანული წარმოების მოშლა მკვეთრად გამოხატული ტენდენციაა, რომელიც სხვადასხვა ნაირსახეობაში (დიალექტში) სხვადასხვაგვარად წარიმართა. პროცესი ცოცხალია და რა საბოლოო სახეს მიიღებს, ანდა როდის, ამის თქმა ამჯერად ძნელია.

ღირსსაცნობია ის ფაქტიც, რომ თუშურ-ხევსურულ-ფშაურში ცვლილება შეეხო მხოლოდ I-II პირს და არა — მესამეს. ეს ფაქტიც იმ ტენდენციის გამოვლენაა, რომელიც საკმაოდ ფართოდ გავრცელდა ქართულში და რომელიც ძველ ქართულშივე იღებს სათავეს. მხედველობაში გვაქვს III პირის განსხვავებული ფორმები I-II პირებთან შედარებით:

ძველ ქართულში — სტატისტიკური ზმნები:

ვ-დგა-თ	ვ-ვ-ამ-თ
ს-დგა-თ	ჰ-ვ-ამ-თ
დგა-ან-ან	ვმ-ან-ან და მისთ.

-ავ / -ამ თემისნიშნის ზმნების უწყვეტელი:

ვ-კლევდ(ი)	ვ-სუემდ(ი)
ჰ-კლევდ(ი)	ჰ-სუემდ(ი)
კლვიდ-ა	სუმიდ-ა

ახალ სალიტერატურო ქართულში — სტატისტიკურ ზმნათა აწმყოსა და გარდაუვალ ზმნათა I თურმეობითში მეშველ ზმნას დაირთავს I-II პირები:

ვ-ზი-ვარ	და-ვ-ბერებულ-ვარ
ზი-ზარ	და-ბერებულ-ზარ
ზი-ს	და-ბერებულ-ა

დიალექტებში სხვადასხვა ტიპის ზმნათა წარმოებაში, მაგალითად: III პირის მრავლობით რიცხვში თემის ნიშანს დაირთავს.

მესხური: ვ-ბაძ-ან	იმერული: მევი-ტან-თ
ბაძ-ან	მევი-ტან-თ
ბაძ-ებ-ენ	მევი-ტანებ-ენ და სხვა...

-იდ / ოდ სუფიქსიან ხოლმეობითებშიც ამგვარ ვითარებასთან გვაქვს საქმე.

საინტერესოდ გვეჩვენება ფშაური ხოლმეობითის I-II პირის ფორმათა დაკავშირება ძველი ქართულის შერეულ ხოლმეობითთან. გავიხსენოთ: ძველ ქართულში მეორე სერიაში იყო მწკრივი შერეული ხოლმეობითი (იგივე შერეული კავშირებითი):

და-ვ-წერ-ოდ-ი და-ვ-წერ-ოდ-ი-თ
და-ს-წერ-ოდ-ი და-ს-წერ-ოდ-ი-თ
და-წერ-ოდ-ი-ს და-წერ-ოდ-ი-ან

II ხოლმეობითისაგან ამ მწკრივს **-ოდ** სავრცობი განსხვავებდა. ხოლმეობითის სხვა მწკრივებისაგან იმითაც განსხვავდებოდა, რომ შესაბამის კონტექსტში მას კავშირებითის ფუნქცია ჰქონდა (ამიტომაც ამ ფორმებს შერეულ კავშირებითსაც უწოდებენ). ძველ ქართულში შერეულ ხოლმეობითსა და II ხოლმეობითს შორის ფუნქციური თვალსაზრისით რა არის სხვაობა, მთლად ნათელი არ არის. ფშაური II ხოლმეობითი ძველი ქართულის II ხოლმეობითისა და შერეული ხოლმეობითის პარადიგმათა შერევის საფუძველზე ჩანს მიღებული: I-II პირთა ფორმები შერეული ხოლმეობითისაა, III პირის ფორმა — II ხოლმეობითის. იგივე პრინციპი აიღო ხევსურულ-თუშურმა, თუმცა **-ოდ** ჩაანაცვლა **-იდ** სუფიქსით...

და კიდევ ერთი კითხვა: როგორ შეიძლება აიხსნას განსხვავება ფშაურსა და თუშურ-ხევსურულს შორის?

ის ფაქტი, რომ სამივე დიალექტში ცვლილების ტენდენცია ერთი გზით წარიმართება, კონვერგენციის პროცესის მოქმედების შედეგად უნდა იქნეს მიჩნეული. „კონვერგენცია (← ლათინური „რაც ემთხვევა რასმე“) არის ანალოგიური ან იდენტური მოვლენების ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად მქონებლობა (პოზიტირება) ორ ან მეტ დიალექტში... კონვერგენცია უშუალოდაა დაკავშირებული დიალექტთა ინტეგრაციის პროცესთან. ორი რამ — დიალექტთა ურთიერთზეგავლენა და ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლივ მსგავს ან იდენტურ მოვლენათა განვითარება სხვადასხვა დიალექტში (კონვერგენცია) ედება საფუძველად დიალექტთა დაახლოების, ინტეგრაციის პროცესს“ (ჯორბენაძე, 1989, 138). ვფიქრობთ, სწორედ კონვერგენციის პროცესის მოქმედების შედეგი უნდა იყოს ერთგვაროვანი პროცესის ჩასახვა და განვითარება თუშურ-ფშაურ დიალექტებში (-იდ/-ოდ სუფიქსით გართულება ხოლმეობითის ფორმებისა).

რაც შეეხება განსხვავებას (იდ—ოდ), ბ. ჯორბენაძის აზრით, დივერგენციის პროცესის („საპირისპირო ენობრივი პროცესების მოქმედე-

ბა ტერიტორიულად ახლომდგომ კილოებსა და კილოკავებში“) მოქმედების შედეგი უნდა იყოს:

ხევსურული და თუშური	ფშაური
და-ვ-წერ-იდ-ი	და-ვ-წერ-ოდ-ი
და-ს-წერ-იდ-ი	და-ს-წერ-ოდ-ი

მსგავსი ტიპის მაგალითები სხვაც სახელდება (ჯორბენაძე, 1989, 135).

ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში ანგარიში უნდა გაეწიოს კიდევ ერთ ტენდენციას — დიალექტთა ურთიერთგამიჯვნის ტენდენციას.

მომიჯნავე დიალექტებს შორის მხოლოდ ურთიერთზეგავლენის ფაქტორი რომ მოქმედებდეს, მაშინ დიალექტებს შორის განსხვავება მოიშლებოდა; ეს კი ხელს შეუწყობდა დიალექტების გაქრობას. არადა, ფაქტები სხვას მეტყველებენ: დიალექტები თანაარსებობენ მეზობლად და ინარჩუნებენ თავისთავადობას. „ეს იმიტომ, რომ ურთიერთზეგავლენასთან ერთად მომიჯნავე დიალექტებში (ასევე ერთი დიალექტის კილოკავებში) თავს იჩენს ურთიერთგამიჯვნის („თვითგამიჯვნის“) აშკარად გამოხატული ტენდენცია“ (ჯორბენაძე, 1989, 37). ასე რომ, ამ შემთხვევაში დიალექტური განსხვავებულობისადმი, დიალექტური თავისებურებებისადმი დამოკიდებულება შეგნებულია — ენობრივი ცნობიერების დონეზე ხდება. ფშაველი თავის ფშავლობას განსხვავებული ენობრივი ფორმებით წარმოადგენს, ისევე, როგორც ხევსური თავის ხევსურობას სწორედ ხევსურული მეტყველების თავისებურებებით გამოავლენს.

4.9.1.3. მესამე ხოლმეობითის წარმოებისათვის ხევსურულში

ა. შანიძემ XI-XIII ს-თა ძეგლებში მიაკვლია ზმნის ახალ, მანამდე უცნობ ფორმებს და მათი ანალიზიც მოგვცა სპეციალურად ამ საკითხისადმი მიძღვნილ წერილში — „ერთი უცნობი მწკრივი ქართულში“, რომელიც გამოქვეყნდა „მოხსენებათა კრებულში“ ([2-4] 111-45) 1947 წელს.

განსახილველ მწკრივს ამჟამად ძველი ქართული ენის მორფოლოგიაში, გარდამავალ ზმნათა უღვლილების სისტემაში, თავისი ადგილი უჭირავს: წარმოების მიხედვით III სერიას განეკუთვნება და მესამე ხოლმეობითად იწოდება. მისი სახელწოდება ეკუთვნის აკაკი შანიძეს.

მკვლევარი გვამცნობს, რომ „XI-XII საუკუნეთა ძეგლებში გვხვდება ერთი იშვიათი მწკრივი, რომელიც აქამომდე შეუმჩნეველი იყო“ (გვ. 2), რის შემდეგაც გიორგი მთაწმინდელის თხზულებიდან მოჰყავს

ვრცელი ციტატა (3, თ. 58), საიდანაც გამოყოფს „**ებრძანის**“ ფორმას. ასეთივე ფორმები დადასტურდა ამ პერიოდის სხვა ძეგლებშიც: „გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრებაში“ (**განეგლნიან, ბრძოლა-ეცის, მოხსრნიან, ექმნიან** და **შეეკრიბის**), „ხრონოლორაფში“ (**ეტჰრთნიან**), დავით აღმაშენებლის ისტორიაში (**ექმნის, ეთჰუსის**) და „ვაჰანის ქვაბთა განგებაში“ (**ეყვის**) (შანიძე 1947: 8-11).

მეცნიერის დასკვნა ასეთია: „მოყვანილ ზმნათა ფორმების ანალიზით ცხადია, რომ III სერიის აქამომდე ცნობილ სამ მწკრივს (...) ემატება მეოთხე, რომელსაც სახელად III ხოლმეობითი უნდა დაერქვას. ეს მწკრივი ჯერჯერობით მარტო მოქმედებითი გვარის ზმნათათვის არის ნახული, მაგრამ ამიერითგანი კვლევა-ძიების შედეგად, ალბათ, ამავე მწკრივში საშუალო და ვნებითი გვარის ფორმების ხმარებაც იქნება დადასტურებული“ (შანიძე 1947: 11).

ხსენებული მწკრივით დაინტერესდნენ და კვლევის სფერო ახალი მაგალითებით გაამდიდრეს დ. გეწაძემ (გეწაძე 1952: 196-7) და ზ. სარჯველაძემ (სარჯველაძე 1972); შემდგომ კიდევ არაერთი მაგალითი გამოვლინდა (ა. არაბული: 1984; ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი 1996: 261-2).

ერთი ფორმა დადასტურდა „ვეფხისტყაოსანში“: „ზოგან თოვლი **გაეწითლის** ვარდსა, ბჭლითა ნახოკარსა“ (843, 3).

ამ მონაცემების მიხედვით:

ა) III ხოლმეობითი II თურმეობითის ფუძეზე დაყრდნობილი ნაკვთია და III სერიას განეკუთვნება;

ბ) III ხოლმეობითს მხოლოდ მოქმედებითი გვარის ზმნები აწარმოებენ და უმეტესად III პირის ფორმებში გვხვდება;

გ) მწკრივი დასტურდება ძველ ქართულ ენაში და ისიც გარკვეული პერიოდის (X-XIII სს.) ძეგლებში.

დ) აღრეული დროის ძეგლებში III ხოლმეობითის არქონა ამ დროს მის არსებობას ეჭვქვეშ აყენებს. იგულისხმება, რომ ის ძველი ქართული ენის გარკვეულ პერიოდში გაჩენილი და ისევ გამქრალი ფორმაა. ივარაუდება მისი დიალექტური წარმომავლობა (შანიძე 1947: 11).

ა. შანიძის ამ ვარაუდის დადასტურებად იქნა მიჩნეული ალ. ჭინჭარაულის მნიშვნელოვანი ცნობა, რომ „ხევსურულშიც არსებობს III ხოლმეობითი, ოღონდ იშვიათი ხმარებისაა ისევე, როგორც ძველ ქართულში“: „...ეგ ეთჰვის მშეჰალასთან, ეეხლა ქვე არაობს“ (მივლ. მას.), „ამაგად დადენილიყვნეს ერცხვასთან, ეეგ ეუბნებისა' ეჩოლაგის ერთა ნაყრებს“ (მივლ. მას.), „... გიორგის ახა შავხვდავ, არ

გაუტევაგ უჭრელადავ — ეკვეხინის ქალებჩი, — შამხვდასა, რავე საჭრელი გიორგი, ამაში გაიგებს!“ (მივლ. მას.) (ჭინჭარაული 1960: 145).

შემდგომ ჩვენ მიერ მოპოვებულ ტექსტებში დადასტურდა გარდამავალ ზმნათა ანალოგიური ფორმები: **ეუბნის, ეზიდნის, ჩამედინის...**“ (არაბული 1978: 43).

მაგრამ ამჯერად უმეტეს ინტერესს იწვევს ამ გარდამავალ ზმნათა გვერდით დადასტურებული გარდაუვალი ზმნების III ხოლმეობითის ფორმები როგორც ვნებითი, ისე საშუალო გვარისა (მედოპასივი და მედოაქტივი). ეს ზმნებია:

ყ უ დ ე ბ უ ლ ი ყ ვ ი ს (ჰყუდავ, სალიტ. აყუდია): „დიდხან ყუდებულიყვის იმის რქის მშვილდიც კლდეთაში“.

ხ ქ ო ნ ი ყ ვ ნ ი ა ნ (აქვ[ის], სალიტ. აქვს): „ჩაჩქნის შიგათი ხქონიყვნიან დახვეულნი (თმანი)“.

ხ ყ ვ ა ნ ი ყ ვ ნ ი ა ნ (ჰყავ, სალიტ. ჰყავს): „დიდ შიშ-წიწში ხყვანიყვნიან მავეენიცა და მთიულ-გუდამაყრელნიც“.

ყ ო ფ ი ლ ი ყ ვ ი ს (ას, სალიტ. არის): „ბალახზე ყოფილიყვის თმით ჩამაკიდებული“.

ე ვ ლ ი ს (დავ // დავას, ძვ. ქართ. ვალს): „მემრ ვისამ ევლის ნაბძოლზე“.

მ ა ს უ ლ ი ყ ვ ი ს : „წუხრიხან უსათ ბაბო მასულიყვის“.

დ ა მ დ ი ნ ა რ ი ყ ვ ნ ი ა ნ : „აიქეფეთას დამდინარიყვნიან ბალღებ სამასხაროდ“.

ე დ ი ნ ი ს : „ქალს გამასატაცებლა(დ) ედინის რომკისკე“.

ე ლ ა ვ ლ ა ვ ი ს : „მთელა ღამეს ძაღლებს ეღავღავის სოფელჩი“.

მოყვანილ ფორმათა ნაწილი ორგანულ წარმოებას მისდევს და არაფრით განსხვავდება მოქმედებითი გვარის ზმნათა წარმოებისაგან. ავიღოთ მედოაქტივის ფორმათა პარადიგმა ღ ა ვ ლ ა ვ ე ბ ს („ყევს გაბმით და უშნოდ“) ზმნის მაგალითებზე:

1. მ-ე-ღავღავ-ი-ს გვ-ე-ღავღავ-ი-ს
2. გ-ე-ღავღავ-ი-ს გ-ე-ღავღავ-ი-ს-თ
3. ე-ღავღავ-ი-ს ე-ღავღავ-ი-ს

მეორე შემთხვევაში, როცა მეშველზმნიან (აღწერით) წარმოებასთან გვაქვს საქმე, მწკრივი შესაბამისი ზმნის მიმღეობისა და მეშველი ზმნის II ხოლმეობითის შერწყმით იწარმოება და პირდაპირი წყობის შემთხვევაში მეშველი ზმნის I-II პირი, როგორც მოსალოდნელი იყო,

ხევსურულისათვის დამახასიათებელი შერეული (-ი-დ-ი) წარმოებისაკენ გადაწევას გვიჩვენებს. მაგალითად:

აყუღია, ხევს. ხ-ყუღავ (სტატისტიკური ვნებით):

1. ვ-ყუღებულ-იყვ-ი-დ-ი ვ-ყუღებულ-იყვ-ნ-ი-დ-ი-თ
2. ხ-ყუღებულ-იყვ-ი-დ-ი ხ-ყუღებულ-იყვ-ნ-ი-დ-ი-თ
3. ყუღებულ-იყვ-ი-ს ყუღებულ-იყვ-ნ-ი-ან

მაშასადამე: ვ-ყუღებულ-იყვ-ი-დ-ი — ხ-ყუღებულ-იყვ-ი-დ-ი — შინაარსობრივად: „თურმე ვეყუღი-(დი)“, ანუ: „თურმე ვეყუღე ხოლმე“.

აქვს, ხევს. აქვ (მედოპასივი):

მ-ქონ-იყვ-ი-ს	გვ-ქონ-იყვ-ი-ს
გ-ქონ-იყვ-ი-ს	გ-ქონ-იყვ-ი-ს-თ
ხ-ქონ-იყვ-ი-ს	ხ-ქონ-იყვ-ი-ს
მ-ქონ-იყვ-ნ-ი-ან	გვ-ქონ-იყვ-ნ-ი-ან
გ-ქონ-იყვ-ნ-ი-ან	გ-ქონ-იყვ-ნ-ი-ან-თ
ხ-ქონ-იყვ-ნ-ი-ან	ხ-ქონ-იყვ-ნ-ი-ან

გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების შედარებიდან ცხადი ხდება, რომ მათ შორის III ხოლმეობითის წარმოების შესაძლებლობაში პრინციპული განსხვავება არ არის.

III ხოლმეობითის წარმოების მექანიზმი ერთია და იგი სრულად თანხვდება II თურმეობითის წარმოების მექანიზმს (ხოლმეობითის სპეციფიკური -ი(-დ-ი) სუფიქსის დამატებით).

აღსანიშნავია, რომ III ხოლმეობითის შინაარსის გამოხატვა მხოლოდ ორგანულად კი არ ხდება, არამედ აღწერილობადაც — ნაწილაკის მეშვეობით.

როგორც ცნობილია, ხევსურული დიალექტი „თურმე“ ნაწილაკს არ იცნობს, მაგრამ აქვს მისი ფარდი ნაწილაკი „ყოფილამ“, რომელიც შინაარსით ზუსტად შეესაბამება „თურმეს“ — აღნიშნავს უნახაობას.

მსგავსი („ყოფილა“) ნაწილაკით I თურმეობითის წარმოება აღნიშნულია ინგილოურისათვის (გრ. იმნაიშვილი 1955: 119-123)

სწორედ ამ ნაწილაკის მეშვეობით ხდება თურმეობითის აღწერილობითი წარმოება ხევსურულში. კერძოდ, ეს ნაწილაკი ერთვის წყვეტილის ან უწყვეტლის ფორმას. ასეთი თურმეობითის რამდენიმე მაგალითის დამოწმება შეგვიძლია: ყოფილამ (ლაშქარ) დაეცა (= „თურმე დაეცა“), ყოფილამ ხქონდეს, ეცაღ ყოფილამ, (პატივს) ყოფილამ უზიდევდეს, (კალთას) ყოფილამ უჭრიდეს.

არის ამ ნაწილაკის მყოფადზე (აწმყოზე) დართვის შემთხვევებიც, მაგრამ მასაც გაგება, ჩვეულებისამებრ, წარსულისა აქვს: გაეჩვენებოდას ყოფილამ, გაექცევოს ყოფილამ, იმას ყოფილამ ინატრებენ(ავ).

სწორედ „ყოფილამ“ ნაწილაკის მეშვეობით ხდება III ხოლმეობითის აღწერითი წარმოებაც. ეს ნაწილაკი დაერთვის პირველ (უწყვეტლის), ანდა მეორე (წყვეტილის) ხოლმეობითს:

იყვის ყოფილამ (= „იყვის თურმე“, ანუ „თურმე იყო ხოლმე“), (თან) ყოფილამ მიხყვანდის, ყოფილამ დავიდოდის, (აიქ) ყოფილამ ლოცულობდის, (მჯილში) ყოფილამ ეჭირის (ეეგრ), ყოფილამ (ქვე არ) უშობდის და სხვ.

უღლების დროს ზმნა იცვლება, ნაწილაკი ჩვეულებრივად უცვალელებლია. მაგ. იყვის ყოფილამ (ორგანულად იქნება „ყოფილიყვის“):

1. ვ-იყვ-ი-დ-ი ყოფილამ	ვ-იყვ-ნ-ი-დ-ი-თ ყოფილამ
2. იყვ-ი-დ-ი „—“	იყვ-ნ-ი-დ-ი-თ „—“
3. ი-ყვ-ი-ს „—“	იყვ-ნ-ი-ან „—“

შეიძლება დავასკვნათ:

1. ხევსურულში III ხოლმეობითის მწკრივი IX-XIII საუკუნეების მონაცემებთან გვაკავშირებს.

2. IX-XIII სს-თა ძეგლებში დადასტურებული მაგალითებიც, რათქმა უნდა, იმდროინდელ ენობრივ ვითარებას ასახავს და რეალურად არსებული ფორმების გამოვლენას წარმოადგენს. ის მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს ისტორიული დიალექტოლოგიისათვის.

ისტორიული სურათი ასე წარმოგვიდგება:

რადგანაც ძველ ქართულში აღმოჩენილია III ხოლმეობითის ფორმები, დიალექტში მათი წარმომავლობის ერთადერთი გზა არსებობს: ეს ფორმები ხევსურულმა ძველი ქართულიდან (ალბათ, რომელიმე დიდი დიალექტიდან) წამოიღო და დღემდე მოგვიტანა ოდინდელი სახით. დიალექტის განვითარების ბოლო ეტაპზე, ცხადია, ეს მწკრივი მტკიცედ უნდა არსებულებოდა; მართალია, მას ბოლოს შერყევა განუცდია, მაგრამ მთავარია, რომ დღეს კვლავ ცოცხალი სახით გვევლინება.

4.9.1.4. მრავალგზისობის გამოხატვა აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის დიალექტებში

დიდად განსხვავებული ვითარება არა გვაქვს აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის დიალექტებში; უფრო სწორად, მრავალგზისობის გამოხატვის ზოგადი თვალსაზრისით, ორგანული წარმოებისა გვაქვს I-II ხოლმეობითები; მრავალგზისობას ძირითადად **ყე/კე** ანდა **ხოლმე** ნაწი-

ლაკი გამოხატავს. დიდი უპირატესობა აქვს ნაწილაკიან ფორმებს.

ქართულურში, კერძოდ, მის ჩრდილოურ კილოკავებში — ქსნისა და არაგვის ხეობებში — ნაშთის სახით შეინიშნება ორგანული წარმოება ხოლმეობითისა: გამაძრეკდის, გვაკუთნებდის... დაილოცვის, იყვის... „ამ რიგის წარმოება მოშლის გზაზეა, ხოლმეობითის ფორმები უპირატესად მოხუცთა მეტყველებაში ისმის“ (ჯორბენაძე, 1989, 306; ასევე: იმნაიშვილი, 1974; სომხიშვილი, 1968). ძირითადად მრავალგზისობა იმ საშუალებებით გადმოიცემა, რომლებითაც სალიტერატურო ქართულში.

ვითარება უფრო საინტერესოა კახურსა და მის „განაყარ“ დიალექტებში — ინგილოურსა და ფერეიდნულში. გამოხატვის მრავალფეროვნებით გამოირჩევა კახური (განსაკუთრებით მისი ქიზიყური კილოკავი); აქ გვაქვს შემდეგი სახეობები:

1. არქაული, **-ი** სუფიქსიანი წარმოება (იშვიათად, მაგრამ მაინც): **მაიფშენეტამდის, იტყოდის** (I ხოლმეობითი) (მაგალითებს სამეცნიერო ლიტერატურიდან ვიმოწმებთ)... **გამოტყდის, მიუშვიან, დააყრევინიან** (II ხოლმეობითი);

2. არქაულ ფორმაზე დართული **ყე|კე** ნაწილაკი (ძირითადად ქიზიყურში; იშვიათად — გარეკახურში): **გადაუდის-კე, ვიართ-კე, ჩავრივით-კე...**

3. ხოლმეობითის არქაულ ფორმას დაერთვის **ხოლმე** ნაწილაკი და ეს მოვლენა სპეციფიკურია ქიზიყურისათვის: **დაჯეჯილდის ხოლმე, გადააგორიან ხოლმე, მოკვდის ხოლმე, დათესიან ხოლმე...**

4 **ყე || კე** ნაწილაკი დაერთვის აწმყო-მყოფადის (ან სხვა მწკრივის) ფორმებს: **ამბობენკე, იტყოდაკე...**

5. **ხოლმე** დაერთვის აწმყო-მყოფადის (ან სხვა მწკრივის) ფორმებს: **იტყვის ხოლმე, აკეთებდა ხოლმე, გამარგლავდა ხოლმე... ზის ხოლმე, გეტყოდი ხოლმე...**

6. სალიტერატურო ქართულის მსგავსად კახურშიც უწყვეტელ-ხოლმეობითის მწკრივმა ნაწილაკის გარეშე შეიძლება იტვირთოს ეს ფუნქცია: „რაწამ ამოვიდოდა, ხარ(ს) ავშლიდით, ავდგებოდით, დავიბანდით...“ და სხვა...

7. მრავალგზისობა გამოიხატება „უსრული ასპექტის ნამყო ძირითადის ფორმათა გამეორებითაც“ (ბ. ჯორბენაძე): „ცხვა, ცხვა, ძლივ გამაცხვა“; „იარა, იარა და ბოლოს მიაღვა ერთ სახენწიფო“...

8. „ზოგჯერ მრავალგზისობა გამოიხატება ოდენ უსრული ასპექტის ფორმით: ...იქ ყოფილა ერთი ვაჟიო, დღისით მკვდარა (= კვდებოდა ხოლმე), ღამით ცოცხლებულა (= ცოცხლდებოდა ხოლმე)“ (მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, 1956, 97).

თავისთავად, ქართული ენის ერთ-ერთ უმთავრეს დიალექტში ამგვარი სურათის არსებობა მეტყველებს სწორედ ამ მოვლენის — მრავალგზისობის ორგანული წარმოების მოშლის — პრობლემურობაზე; ენაში ისტორიულად მიმდინარე პროცესების თანაარსებობაზე სინქრონულ დონეზე; და იმაზე, რომ ეს ცოცხალი პროცესია და ნელ-ნელა იკვლევს გზას დასრულებისაკენ.

საინტერესო ისტორიული ექსკურსი: რა ვითარება იყო კახურში ისტორიულად (XV-XVI საუკუნეებში) ხოლმეობითის კატეგორიის გამოხატვის თვალსაზრისით, ამ საკითხს შეეხება არ. მარტიროსოვი ერთ-ერთ ნაშრომში (დიალექტიზმები XV-XVI საუკუნეების კახურ ისტორიულ საბუთებში, იკე, IV, 1953). ხოლმეობითის ორგანული წარმოების შესახებ ავტორი მცირე შენიშვნას აკეთებს: „გვხვდება II ხოლმეობითის ფორმები; მაგ.: კაცმა ცოლი **გაყიდის** და თავათ **დარჩის**“. აქ მხოლოდ ეს ერთი მაგალითია დასახელებული. როგორც ჩანს, ავტორის მიერ შესწავლილ საბუთებში სხვა მაგალითი არ დასტურდება. დასკვნა შესაბამისად ის არის, რომ XV-XVI საუკუნეების კახურ დიალექტში ხოლმეობითის ორგანული წარმოება იშვიათი ფაქტია. ეს დასკვნა კითხვას აჩენს: თუ XX საუკუნეში ხოლმეობითის ორგანული წარმოება ფაქტია (როგორც ზემოთ ვნახეთ), 4-5 საუკუნის წინანდელ მასალაში ეს ფაქტი უფრო მეტად უნდა იჩენდეს თავს.

აქ ერთი ფაქტიც გავიხსენოთ: XIX საუკუნის ცნობილი მწერლის რაფიელ ერისთავის შემოქმედებაში როგორც I, ისე II ხოლმეობითის ფორმები არაიშვიათია (ვემყარებით ლ. იორდანიშვილს — „რ. ერისთავის ენა“, 2015):

რომ **დაუკვირდის, დაჰმღერდის** გულსაც კი **ეფინებოდის**...

შეგტუქსავდი ნაზიარებსა.

გასცემდის, უწყალობებდის, ცოტას არ დააჯერებდის, იწვევდის სტუმართ, დიდებულთ, კეთილად **მოიხსენიებდის**.

ილადის, იმხიარულის.

მივიდის წირვის სმენასა.

სად მამა-პაპა **მეგულვის**.

დაჰმართის უარესია.

გადაბრუნდის ჩვენი ციგა...

მსგავსი ფორმები რ. ერისთავთან არაა იშვიათი. ჩვეულებრივ ამას მთის კილოთა გავლენით ხსნიან (ზოგჯერ მის წარმომადგენლობას იხსენებენ — რ. ერისთავი არაგვის ერისთავის შთამომავალია, თუმცა კახეთში ცხოვრობდა...). არ ჩანს ეს ასე. XIX საუკუნის კახურში, როგორც ჩანს, ხოლმეობითის ორგანული წარმოება ცოცხალია. რა გვაძლევს ამის საფუძველს? —

1999 წელს თსუ გამომცემლობამ გამოსცა „დოკუმენტები კახეთის 1812 წლის აჯანყების ისტორიისათვის“. ეს არის აჯანყებულ გლეხთა საჩივრები და ჩვენებები (დაკითხვის ოქმები).

კახეთის ცნობილი აჯანყება 1812 წლის იანვრის ბოლოს დაიწყო და მოიცვა მთელი კახეთი (ქიზიყი, შიგნიკახეთი, გარეკახეთი). აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ მთავარმართებლის მარკიზ პაულიჩის გადაწყვეტილებით დაიწყო აჯანყების გამომწვევი მიზეზების შესწავლა. შეიქმნა საგანგებო კომისია. შეგროვდა ოცდაათამდე საჩივარი, ათეულობით მოწმე დაიკითხა. 1812 წლის ივნისში მთავარმართებელი შეიცვალა. კომისიამ მუშაობა შეწყვიტა და მოპოვებული მასალები პეტერბურგში გაიგზავნა. შემდეგ ამ მასალამ ბინა დაიღო მოსკოვის სამხედრო-ისტორიულ არქივში. 1951 წელს არქივიდან მასალა გადმოწერა და გამოსაცემად მოამზადა ისტორიკოსმა შოთა ხანთაძემ, გამოსცა კიდევ 1961 წელს, თუმცა „არასასურველი გამოცემა“ სტამბაშივე განადგურდა. შემთხვევით გადარჩენილი ცალის მიხედვით 1999 წელს ხელახალი გამოცემა მოამზადა და გამოსცა ისტორიკოსმა დ. ცინცაძემ.

ირაკვეცა, რომ მთხრობელები ჩვეულებრივი გლეხები არიან, წერა-კითხვის უცოდინარი ხალხი. მათზე წიგნის გავლენა გამორიცხულია; ისინი საუბრობენ ჩვეულებრივი სალაპარაკო ენით. ჩამწერები არიან ძირითადად სასულიერო პირები...

მასალა მრავალმხრივ არის საინტერესო. ჩვენ ამჯერად ხოლმეობითის ფორმები გვინტერესებს. რა ვითარებაა იმჟამად მრავალგზისობის გამოხატვის თვალსაზრისით კახურ დიალექტში?

ხოლმეობითი, როგორც მორფოლოგიური კატეგორია ცოცხალია და აქტიურად გამოიყენება მთელ კახეთში; არა აქვს მნიშვნელობა, სად არის ტექსტი ჩაწერილი — ქიზიყში, გარეკახეთში თუ შიგნიკახეთში. ხოლმეობითის მწკრივებს ყველგან თანაბარი სიხშირით ვხვდებით. საილუსტრაციო მასალა:

ქიზიყი: „კამისერისაგან პური რომ **მოგვართვიან**, როგორითაც ჩვენ ერთმანეთში ისყიდებოდეს, სრულებით ფასი არ **მოგვციან** და ისეთის ლიტრით **გვართმევდიან**, რომ თოთხმეტი ლიტრა კოდათ **მიწევანი** და ბეგარასაგანაც შეწუხებულნი ვიყავით, რომელსაც ხარს აღარ **შეუძლის** წადება“ (მალარო, ნუკრიანი).

„როცა იმათან **მივიდით** და **შავჩივლით**, უფრო დიდს მწუხარებაში **მიგვციან**, რათა სთქვიო“ (ბოლბე).

„ქირას **დაგვბირდიან** და მოცემა არსად **იყვის**“ (ვაქირი)

„ჩვენ ცოლებს ჩვენ თვალწინ **სციან** და ჩვენ **დაგვიჭირიან** და ჩვენ ცოლებთან **გვციან**“ (ჯუგანი).

„გააშკაცებ ცოლები **წართვიან** და თითონ **დაიჭირიან** და უნამუსოთ **გახიან**“ (ბოლბისხევი).

შიგნიკახური: და ოდეს **მივართმევდით** პურსა, სამს კაცზედ ჩაფს ღვინოსა **დათვრიან** და სხვა უმჯობესი ღვინო **ითხოვიან** და ამა სიღარიბესა შინა მიცემულნი ხალხნი იშოვნინდნენ ღვინოსა უმჯობესსა, შემდგომ **სთხოვიან** დედათაგანიც მოგვართო“ (ვეჯინი, გარჯაანი).

არ იყო ჩვენი შეწყალება, რა საგძალი **გვექონდის** შევსჭამდით და **და-**

ვრჩებოდით მშიერნი“ (თელავის მაზრა).

ი კაცი რომ ავით გახდებოდა, ცემას დაუწყებდნენ ჰსტყუიო და საცა ჯარი **მოკვდის**, იმის მაგიერ უღელში ჩავვაბემდნენ (კარდანახი).

გარეკანური: „რაც იმათ **გადარჩის** და ქვევრში ჩავასხემდით, ისიც ქურდობით **ავგინადიან**, რაც შეეძლებოდათ, **წაილიან** და რაც **დარჩის**, სულ მიწით **აღავსიან** და **წაგვიხდინიან**, რომ ღვინოთ აღარ **გამოგვადგის**“ (კაკაბეთი)...

ამ ტიპის მაგალითები „დოკუმენტებში“ მრავლადაა. თავისთავად ტექსტის შინაარსი ისეთია, სწორედ მრავალგზისობის გამომხატველი ფორმების გამოყენება ხდება აუცილებელი. ასე რომ, ამ დროისათვის კახურ დიალექტში ცოცხალია მრავალგზისობის ორგანული წარმოება; ჩვეულებრივია I და II ხოლმეობითის გამოყენება.

ეს დასკვნა როგორ ეგუება XV-XVI საუკუნეების მასალის ანალიზის შედეგად მიღებულ დასკვნას? წინააღმდეგობა არის, მაგრამ ამ წინააღმდეგობას ახსნა აქვს: ის ისტორიული საბუთები, რომლის ანალიზის საფუძველზეც იქნა გამოტანილი დასკვნა, როგორც ჩანს, თავისი ხასიათის იმ შინაარსისაა, რომ მრავალგზისი მოქმედების გამომხატველი ფორმების გამოყენება არ იყო საჭირო... ეს ფაქტი იმის დასტურიც არის, რომ, როცა ამა თუ იმ მოვლენის გავრცელებაზე ანდა გამოყენების სიხშირეზე ვსაუბრობთ, ყურადღება უნდა მივაქციოთ საანალიზო მასალის შინაარსს...

„დოკუმენტების“ ენა იმასაც ადასტურებს, რომ ხოლმეობითის ფორმები რ. ერისთავის პოეზიაში კახური დიალექტის იმჟამინდელი ვითარების ამსახველი უნდა იყოს...

ქიზიყურის ამ შთამბეჭდავი სურათის შემდეგ საინტერესოა ინგილოურისა და ფერეიდნულის ვითარება თუნდაც იმის გამო, რომ ეს ორი დიალექტი კახურის განშტოებას წარმოადგენს: „ყველაზე ახლო ფერეიდნული დგას ინგილოურთან, რომელიც წარმოშობით ქიზიყურის ღვიძლი ძმა უნდა იყოს“ (ჩიქობავა, 1927). და ის ისტორიული ძნელებლობა, რაც ამ დიალექტებს ხვდა წილად, რა გავლენას ახდენს ამ დიალექტებზე ჩვენთვის საინტერესო მოვლენის თვალსაზრისით. ფაქტია, რომ ინგილოურისა და ფერეიდნულისათვის „ენობრივი ღერძი, ხერხემალი კახურია, ოღონდ უხვად შეზავებული სხვა ენების (...) გავლენით“ (ჯორბენაძე, 1989, 338); „ინგილოურიც, ფერეიდნულის მსგავსად, თითქმის მოწყვეტილია ქართულ კილოებს და არც სამწერლობო ქართულის გავლენას განიცდის ისე, როგორც სხვა ქართული კილოები...“ (ჩიქობავა, 1927).

რატომ გავხაზავთ ყოველივე ამას: იმ დროისათვის, როცა ამ დია-

ლექტთა დაშორება ივარაუდება, კახურში ხოლმეობითის ორგანული წარმოება გვაქვს. ისტორიულ საბუთებში ეს კარგად იჩენს თავს. თუმცა ამ თემაზე უფრო ვრცლად:

ინგილოურში მოვლენები მხოლოდ ერთი მიმართულებით განვითარდა (გაეხაზავთ — განვითარდა); ე. ი. პროცესი იქაც გაგრძელდა, ოღონდ არა ისე მრავალფეროვნად, როგორც ეს ამოსავალ დიალექტშია. „ამჟამად ინგილოურში მოქმედების სიხშირის, მის ჩვეულებრიობის აღნიშვნას კისრულობს მხოლოდ **-ყე** (|| ყ) ნაწილაკი“ (იმნაიშვილი, 1966, 121): ამ ბოვე ნ-ყ (ამბობენ ხოლმე), ცხ ვა-ყ (ცხვება)...

რა ხდება ფერეიდნულში? აქ მრავალგზისობა, ერთი მხრივ, ი სუფიქსით გამოიხატება (არქაული ვითარება): **ჩაიგდის, ადგის, წავიდის, აიღის, ...** მეორე მხრივ, **-ყე** ნაწილაკის დართვით. **-ყე**-ს დაირთავს ან I, ან II ხოლმეობითის ფორმები: **ასწავლიდისყე, მისჭედისყე, უამბისყე, შაიტყვისყე** და მისთანანი (ჩიქობავა, 1923-1924; ჩიქობავა, 1927; ჯორბენაძე, 1989). საგულისხმო ის არის, ფერეიდნული იმით შორდება კახურს, რომ ორგანული წარმოებაა თითქმის ერთადერთი საშუალება მრავალგზისობის გამოხატვისა.

ის ფაქტი, რომ ტენდენცია ორივე დიალექტში (ინგილოურსა და ფერეიდნულში) განვითარდა, თავისთავად დადასტურებაა იმისა, რომ ამ ტენდენციას ღრმა და ძლიერი საფუძველი ჰქონდა. ამ ტენდენციის განვითარების რამდენიმე საფეხურზე გვქონდა საუბარი. თუ კახური დიალექტისათვის ზემოწარმოდგენილი სქემიდან ყველა გზა არის დამახასიათებელი, გარდა მესამისა (ავილი → ავილ-იდ/ოდ-ი), ინგილოურსა და ფერეიდნულში ეს ტენდენცია სწორხაზოვნად განვითარდა:

ავილი → ავილი-ყე/კე → ავილებ-ყე

ფერეიდნულში დასტურდება I-II საფეხური (ავილი, ავილი-ყე), ინგილოურში — II-III საფეხური (ავილი-ყე, ავილებ-ყე). ის ფაქტი, რომ ამოსავალ დიალექტში — კახურში (ძირითადად ქიზიყურ კილოკავში) ტენდენციამ გაცილებით რთული სახე მიიღო, სალიტერატურო ენისა თუ სხვა ქართული დიალექტებისა თუ სამწერლობო ქართულის გავლენის შედეგი უნდა იყოს.

ერთ საინტერესო ფაქტსაც გვინდა მივაპყროთ ყურადღება: ფერეიდნულის ტექსტებში არის ისეთი შემთხვევები, როცა ერთსა და იმავე წინადადებაში ორივე ვარიანტი (არქაული და ყე ნაწილაკიანი) არის წარმოდგენილი: ცხენმა თავი **აიღის** და **გაიქცისყე**; სამჯელ **ავ-**

დიუე, რომ **წავიდე**, არ **გამიშისყე**; იმ დღეს თაყურმა რო ჰარ **მი-სცისყე**, დღეს ორი იმთენი **მისცა** და მისთანანი (მაგალითები მოგვყავს წერილიდან — ჩიქობავა, 1923-24, 42). ორი კუთხით მივაპყრობთ ყურადღებას: მოსაუბრისათვის ეს ორი ვარიანტი თანაბარი ღირებულების ენობრივი ფაქტია და თავისუფლად ენაცვლება ერთმანეთს და, მეორე, მათი მონაცვლეობა სტილისტური ხასიათისა ჩანს. ეს კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს იმაში, რომ დიალექტთა სტილისტიკა (ზეპირ-მეტყველების სტილისტიკა) შესასწავლია.

ხოლმეობითის, როგორც მწკრივის (მწკრივების), გაქრობა ამ კატეგორიის ისტორიის თანმდევი პროცესია. უწყვეტელ-ხოლმეობითის მიერ ამ ფუნქციის შეთავსებამ ვერ დააკმაყოფილა ენის მოთხოვნა მრავალგზისობის გამოხატვისა და ამიტომაც ჩნდება **ხოლმე** ნაწილაკი ამ ფუნქციით. ი. ქავთარაძის აზრით, „თვით სალიტერატურო ენაში და გარკვეულ დიალექტებშიც უკვე მეჩვიდმეტე საუკუნიდან საბოლოოდ იჩენს თავს ანალოგიურ ფორმათა (იგულისხმება ძველი ქართულის I და II ხოლმეობითები — გ. გ.) მნიშვნელობის დაკარგვა, დავიწყება, რისთვისაც დამატებითი საკომპენსაციო საშუალება — „ხ ო ლ მ ე“ ნაწილაკი ხდება აუცილებელი. ხოლმეობითის ცნობილ ფორმებზე ხ ო ლ მ ე ს დართვა ერთგვარი აღდგენაა სათანადო შინაარსისა; ეს ნაწილაკი ინტენსივობის თანდათან გავრცელებული ნაწილაკია, რომელიც შემდეგ ისე ფართოვდება, რომ არახოლმეობითის ფორმასაც ხოლმეობითობას ანიჭებს“ (ქავთარაძე, 1961, 10). ე. ი. ხოლმეობითის ფორმები კარგავენ ხოლმეობითობის შინაარსს და ამ შინაარსის აღდგენას ცდილობს ენა ხ ო ლ მ ე ნაწილაკის მეშვეობით; პროცესი გრძელდება; ხოლმეობითის შინაარსი ეცილება ფორმას, ფორმა იკარგება, მაგრამ ამ შინაარსს შეითავსებს სრულად ხ ო ლ მ ე ნაწილაკი. მსჯელობა სარწმუნოა:

მრავალგზისი ფორმა + ხ ო ლ მ ე → ერთგზისი ფორმა + ხ ო ლ - მ ე. „ხ ო ლ მ ე ნაწილაკიანი აღწერითი ფორმები იმდენად მოქნილი აღმოჩნდა, რომ მისი მეოხებით მრავალგზისობის გამოხატვა მოხერხდა ნაკვთების უმეტესობაში“ (ქავთარაძე, 1961, 11).

4.9.1.5. მრავალგზისობის გამოხატვისათვის ახალ სალიტერატურო ქართულში

ჩვენ ვრცლად ვისაუბრეთ აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში მრავალგზისობის გამოხატვის თაობაზე. რა ხდება დასავლურ დიალექტებში?

ფაქტია, არცერთ დასავლურ დიალექტში, არც სამხრულ ჯგუფში,

ხოლმეობითის ფორმები არ გვხვდება. დასავლური ვითარება ფაქტობრივ ემთხვევა ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ვითარებას (ხ. ყანდაშვილი). ამიტომ ვამჯობინებთ, ვისაუბროთ მრავალგზისობის გამონატვაზე ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში. დასკვნები შეიძლება გავავრცელოთ დასავლურ დიალექტებზე. ახალი სალიტერატურო ენის ვითარების გააზრება იმითაც არის საინტერესო, რომ ის ძირითადად ემთხვევა არა აღმოსავლურ, არამედ დასავლურ მეტყველებას...

ფაქტობრივად, მრავალგზისობის გამოსახატავად **ხოლმე** ნაწილაკიანი ფორმების დამკვიდრებამ გააფართოვა შესაძლებლობა ამ მნიშვნელობის გამონატვისა: **ხოლმე** ნაწილაკი დაერთვის თითქმის ყველა მწკრივის ფორმას. ვამბობთ **თითქმის**, იმიტომ, რომ ვერ დავადასტურებთ ხოლმე ნაწილაკი III კავშირებითთან; მაგრამ თუ იმას გავითვალისწინებთ, რომ III კავშირებითი იშვიათი მწკრივია და მას ჩვეულებრივ II თურმეობითი ცვლის, ეს „თითქმისობა“ გასაგები იქნება.

მოვიყვანოთ მაგალითებს თანმიმდევრულად, მწკრივთა მიხედვით, ერთგზის ფორმებთან ხოლმე ნაწილაკის გამოყენებისას (მაგალითებს ვიმოწმებთ: ქავთარაძე, 1961):

აწმყო-მყოფადი:

ცრემლს წყალსავით **ვღვრიოთ ხოლმე** (ილია);

სულ ეგრე **სტყუი ხოლმე** (იქვე);

თვალი სულ ჩემკენ უჭირავს, **მიცინის ხოლმე** (ვაჟა);

ჩემი ბატონი შემოვა და **დასკუბდება ხოლმე** (შ. არაგვ.);

შიში მუხლს **მოჰკვეთავს ხოლმეო**, ამბობენ (იაკობი);

ძალაუნებურად კეთილ გზისკენ **გამიტაცებს ხოლმე** (აკაკი).

უწყვეტელ-ხოლმეობითი:

სულ ერთსა და იმავე სიმღერას **ღიღინებდა ხოლმე** (ილია);

საადღგომოდ ჭონაზე **დადიოდნენ ხოლმე** მომღერლები (აკაკი);

ჭია-მატლები **ერეოდნენ ხოლმე** ხეხილსა (იაკობი);

პასუხად სულ ამას **მეტყოდა ხოლმე** (ილია);

გველი რომ შეგხვედროდა? — **დავასხვერტებდი ხოლმე** მიწაზე (აკაკი);

დავითი ადვილად და სწრაფად **მოინადირებდა ხოლმე** ყველას გულს (იაკობი).

I კავშირებითი:

ნეტა სიტყვას საქმედ **ვაქცევდეთ ხოლმე** (ეკ. გაბ.);

ბალის მუშაობის დროსაც ამას უნდა **გაისტუმრებდეთ ხოლმე** (იტს. საბუთ.);

თქვენ თავად სხვას **გაიმძღვარებდეთ ხოლმე** (იქვე);
 ამ ჩვენგან განწესებულს წყალობას ჩვენი სახლთუხუცესები, მდივ-
 ნები ნიადაგ წელს შემოსავლებიდან უნდა **მისცემდეთ ხოლმე** (იქვე).

წვეტილი:

მოდი, გიორგისაც **დაეკითხე ხოლმე** (ილია);
 სხვაგან წამსვლელი კარგად გაჩხრიკეთ ხოლმე (იაკობი);
 ეგრე **სთქვი ხოლმე** სხვაგანაც (ილია).

II კავშირებითი:

ყოველთვის ჰსურს, რომ თავისი გულისპასუხი სხვებსაც გადა-
 სცეს, **შეატყობინოს ხოლმე** (აკაკი);
 ეცდებიან, სხვებსაც **დაუშალონ ხოლმე** ამგვარი უგუნური და
 მავნე მოქმედება (იაკობი);
 ეგების აქედან ნინოს თვალი **მოგვკრა ხოლმეო** (რ. ერისთ.).

I თურმეობითი (იშვიათია):

აღრე ქურციკივით **აურბენია ხოლმე** ეს დაკიდებული გზა
 (რ. გვეტ.).

II თურმეობითი (იშვიათია):

გაჭირვებული კაცი **გაეცაცებინა ხოლმე** მაცდურს (ილია).
 უწყვეტელ-ხოლმეობითი რომ ნაწილაკის გარეშე გამოხატავს მრავალგზისობას, ესეც ცნობილია:
 კენინა თვალს **გააჭყეტდა**, შავარდენივით **გადმოფრინდებოდა**
 ტახტიდამ, **გადიკრავდა** შუბლსაფენსა, ზედ **წაიკრავდა** ჩითმერდინსა,
გადიცვამდა ჩითის კაბასა — ხანდისხან სიჩქარისაგან უკუღმა — შიშ-
 ველა ფეხს **შეიმოსავდა** ჩუსტითა და — ჰერი ბიჭო — **დაეშვებოდა**
 ჩალურისაკენ (ილია).

უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ „საგარემოებო სიტყვების
 გამოყენებით განგრძობილი მოქმედების შინაარსი უძლიერდება ზმნის
 ნაკვთის ფორმებს“ (ქავთარაძე, 1961, 20):

ის დალოცვილი მღდელი **ხშირად მარიგებდა ხოლმე** (ილია);
 სახე **მუდამ** ერთი განსაკუთრებული სულელობით **უცინოდა**
ხოლმე (ილია);

ოთარაანთ ქვრივი **ყოველ კვირა** დღეს ერთი ათიოდ შოთს და
 ერთ ბადია კორკოტს თავის ხელით გადაუტანდა ხოლმე (ილია)...

ამგვარი შესაძლებლობები განუსაზღვრელია; საგარემოებო სიტ-
 ყვები ხოლმე ნაწილაკის გარეშეც ახერხებს ამ მნიშვნელობის გად-
 მოცემას:

„კვირა არ გავიდოდა, რომ ოთარაანთ ქვრივს არ ჩამოელო ეს იარაღი და გულდასმით არ გაეწმინდა“ (ილია)...

ბევრჯერ და ბევრჯერ შენ **მაცდუნე** (ილია);

მუდამ გაბუტვით **დადის** (ილია);

მრავალჯერ დაეფრთხოს (აკაკი) და სხვა.

აღარას ვამბობთ ისეთ შემთხვევებზე, როგორცაა ფორმათა გამეორება:

ვკეცი, ვკეცი, ვერ დაგვეცი...

ვთვალე, ვთვალე, ვერ დავთვალე...

იარა, იარა და მიაღდა...

წერა, წერა და...

ყოველივე ამაზე იმიტომ ვამახვილებთ ყურადღებას, რომ დავინახოთ, თუ რა ვითარება შეიქმნა ახალ ქართულში ხოლმეობითის ორგანული წარმოების მოშლის შემდეგ: მრავალგზისობის გამოხატვის ენობრივი შესაძლებლობები გაიზარდა, გამრავალფეროვნდა. ეს თავისთავად ამ მნიშვნელობის გამოხატვისას დამატებითი ნიუანსების გადმოცემის შესაძლებლობას იძლევა. ზმნურ ფორმათა ფუნქციური ანალიზის დროს ყოველივე ამაზე ყურადღება უნდა იქნეს გამახვილებული...

4.9.2. მწკრივთა წარმოება დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებში მწკრივთა წარმოების თვალსაზრისით მთელი რიგი თავისებურებები შეინიშნება. ეს თავისებურებანი ზოგჯერ მორფოლოგიური ხასიათისაა, ზოგჯერ კი ფონეტიკური ცვლილებების შედეგია.

I სერიის ფორმათა წარმოების თავისებურებანი

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებისათვის დამახასიათებელია თავისებურებანი ფუძის წარმოების მხრივ; ზოგჯერ უთემისნიშნო და თემისნიშნიანი ფორმები პარალელურად გამოიყენება; გვხვდება თემისნიშნანთა მორფოლოგიური შენაცვლება; ხშირად თემის ნიშნები წარმოდგენილია ფონეტიკურად სახეცვლილი ვარიანტებით.

რაჭულში შეინიშნება თემის ნიშანთა მორფოლოგიური შენაცვლება: -ებ:-ობ (კაკან-ობ-ს „კაკანებს“, ღრიალ-ობ-ს „ღრიალებს“, ბზუალ-ობ-ს „ბზრიალებს“); -ობ:-ამ (და-ა-სვ-ამ-ს „დაასობს“); -ებ:-ამ (გა-უ-

შვ-ამ-ს „გაუშვებს“; -ი:-ებ (თვალ-ებ-ს „თვლის“), -ებ:-ი (ე-ი-ნაცვლ-ი-ს „აინაცვლებს“); -ავ: ობ (ცეკვ-ობ-ს)-ავ:-ი (შე-გ-ი-რთე-ი „შეგირთავ“).

გამოიარა ერთს ადგილზე და ობობას გასტანებია ეკალი და **ბზუ-ალობს** (გლოლოური, ძიძიგური, 1974);

ახლა ასე ვზადაბნეულია, **დაყანყალობს** მას აქეთ (ქვემორაჭული, დიალექტ. კორპ.);

მერე ამოუკიდებთ ფქვილუკას და ურევთ მაგრა, ხან იქით და ხან აქეთ **სრიალობს** (მთარაჭული, დიალექტ. კორპ.);

ამ ჭრილით დათუები ედგმის ურმის ღერძს ისე, რომ ღერძი **ტრიალობს** დათუებში (ქვემორაჭული, დიალექტ. კორპ.).

— შალიკო არ **გაუშვამსო**, — ამბობდა ხალხი (გლოლოური, ძიძიგური, 1974);

ისინი ვადმოჩერებიან და გაავსებს ოქრო-ვერცხლს, **ეინაცვლის** ველზე (რივნისთაური, ძიძიგური, 1974);

დაჯდა და სვამს ამ ღვინოს და **ინაცვლის** ადგილს (რივნისთაური, ძიძიგური, 1974).

ზემორაჭულში, რივნისთაურსა და გლოლოურში -ავ//ამ თემის ნიშანთა გახმოვანება ნამყო უსრულში იცვლება: **ხარშ-ევ-ღ-ა** „ხარშავ-ღა“, **გადა-ხურ-ევ-ღ-ა** „გადახურავღა“, **დგ-ემ-ღ-ა** „დგამღა“.

ხორცს **მოვხარშევდით** ჩოინაში, -ამოვიღემდით და ხონჩაზე გავაცივებდით (გლოლოური, ქართული დიალექტოლოგია, 1961).

ზოგი ოდინდელი მარტივფუძიანი ზმნა გვხვდება როგორც თემის-ნიშნით, ასევე უთემისნიშნოდ: პარალელურად გვხვდება **რეცხ-ს // რეცხ-ავ-ს**, უთემისნიშნოდ გვხვდება **კებ-ს**, -ებ თემის ნიშნით გვაქვს **უ-ჭირ-ებ-ს**.

გოდუჭირებთ ბაწარს, წინ -ამოვდებთ ურმის ან მარხილი მჭყვე-ში ან თხიბეში და მოვიტანთ (ლეჩხუმური, დიალექტ. კორპ.).

ბაწარს კიდემ უფრო **გავუჭირებთ** (ქვემორაჭული, დიალექტ. კორპ.).

რაჭულში გვხვდება -ან ფორმანტით ნაწარმოები ზმნური ფუძეები: **რწი-ან-ობ-ს**, **ა-რწი-ან-ებ-ს** „არწევს“, **ჩა-უ-თქვ-ან-ი(ვ)-ებ-ს** „ჩა-უთქვამს“ (გლოლ., რივნისთაური).

ამავე დიალექტში ნასახელარ ზმნებში ფუძის მაწარმოებლად გამოიყენება -ავ: **სახლ-ა-ობ-ს**, **დოღყ-ა-ობ-ს** (თამაშობანია; რივნისთ.), **უ-ფერ-ავ-ებ-ს** „ეფერება“ (გლოლ., რივნისთ.), ზოგჯერ კი ზმნურ ფუძეში მოსალოდნელი -ავ არ დასტურდება: **ი-ჭიდ-ნ-ეს** „იჭიდავეს“.

გვხვდება სახელწმინთი ფუძეები, რომლებიც დაირთავენ -ობ თემის ნიშანს: **რჩომ-ობ-ს**, **ტკენულ-ოფ-ს** (რიენისთაური), **კმეულ-ოფ-ს** „აჭმევს“, თხოვილ-ოფ-ს (ქვემორაჭ.).

— *შვილო, რატო ქალს არ თხოვილობთ? (ქვემორაჭული, ძიძიგური, 1974).*

ამგვარი სახელწმინთი ფუძეებისაგან ნაწარმოები ფორმები გვხვდება დასავლეთი საქართველოს სხვა დიალექტებშიც:

ამის უკეთესი, ამიზა ვჩივი, ამ ჩემი ქმარიზა, ცხრაი მთხონილობდა, ცხრა (ქვემოგურული, დიალ. კორპ.);

ვთხონილობდით, მერე ქი ვუფგ ზანიდით (ქვემოგურული, დიალ. კორპ.);

— რას **ტკენულობს**, რა უნდა? (ზემოაჭარული, ნიჟარაძე, 1957).

თემის ნიშანთა შენაცვლება დამახასიათებელია იმერულის გურულისა და აჭარულისთვისაც: **-ებ:-ი** (აბრალ-ი-ს, ა-ძალ-ი-ს; იმერ.); **-ი:-ობ** (შეფერ-ოფ-ს; იმერ.), **-ავ:-ობ** (ცეკვ-ობ-ს, შფოთ-ოფ-ს; იმერ.); **-ამ:-ობ** (ი-ს-ობ-ს; იმერ., გურ.); **-ებ:-ობ** (ღრიალ-ოფ-ს; იმერ., გურ.; მიბზილ-ობ-ს; აჭარ.); **-ევ:-ოვ** ფონეტიკური ცვლილების შედეგია (ა-მტვრ-ოვ-ს // ა-ნტრ-ოვ-ს; იმერ., გურ.).

კვ-ამლი სახში ტრიალობდა, ჩ-ამოდიოდა ევენთხი, თოვლმა როლლობა დეიწყო (ზემო იმერული, ძოწენიძე, 1973).

ზ-ამთარი რომ გეიარს, მერე ვერ იშონი, ანტროვს საქონელი (გურული, იმნაიშვილი, 2006).

აგენი კილომ ეძებენ, ბაღნები ზღრიალობენ (ქვემოგურული, დიალ. კორპ.).

იმედი მიეცა გულს, დიდუანი კუბილები კიღუმ თვალში მიბზალობდა (ქობულეთური, ძიძიგური, 1974).

ზოგი ოდინდელი მარტივფუძიანი ზმნა იმერულში, ისევე როგორც რაჭულში, თემის ნიშნით რთულდება: **წერ-ავ-ს**, **ტენ-ავ-ს**, **ი-ხვეჭ-ავ-ს**, **გა-ა-ხილ-ებ-ს**, **ატნ-ევ-ს**... გვხვდება უთემისნიშნო ფორმებიც: თეს-ს, რეცხ-ს და მისთ. ზოგი -ებ თემისნიშნიანი ზმნაც უთემისნიშნოდაა წარმოდგენილი: **ტოვ-ს**, **ა-თხოვ-ს**... თემის ნიშნით გართულებული ოდინდელი უთემისნიშნო ზმნები გვხვდება გურულშიც: ჩნდება -ებ თემის ნიშანი (**ჭ-ამ-ებ-ენ** „ჭამენ“).

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებში ხმოვანმონაცვლე ზმნები გარდა იმისა, რომ თემის ნიშანს ირთავენ, ფუძის განმოვანების მხრივაც გამოირჩევიან. რაჭულში ფუძედრეკად ზმნებში გამოყენებულია მეორე

სერიის ფუძე (ი-გახმოვანებით): **ი-ჭირ-ავ-ს, ი-ჭირ-ებ-ს**, მაგრამ გვხვდება პირველი სერიის ფუძეც (ე-გახმოვანებით): გლეჯ-ამ-ს „გლეჯს“, შეკრებ-ავ-ს „შეკრებს“ (ზემორაჭ., ქვემორაჭ.). იმერულში აწმყო-მყოფადში **ე-** და **ი-**გახმოვანებიანი ფორმები პარალელურად გვხვდება: **კრეფ-ავ-ს//კრიფ-ავ-ს, კბეჩ-ავ-ს//კბიჩ-ავ-ს...** ნამყო უსრულში უპირატესობა ენიჭება ი-გახმოვანების მქონე ფუძეებს: **კრიფ-ავ-დ-ა, ჩხრიკ-ავ-დ-ა...**

ზემოიმერულში, განსაკუთრებით ქართლის მოსაზღვრე რეგიონებში, -ავ თემის ნიშანი -ამ ნიშნით იცვლება პაუზისა და თანხმოვნის წინა პოზიციაში: **ვ-თიბ-ამ, წერ-ამ, წყვეტ-ამ** და მისთ. ასეთივე ცვლილება ხდება ფუძეებშიც: **ყ-ამ-ს, დემ-ს, აძლემ-ს...** (მსგავსი ფორმები რაჭულშიც დასტურდება). თითქმის ყველა დასავლურ დიალექტში მეტ-ნაკლებად დასტურდება ამის საპირისპირო მოვლენაც: -ამ>-ავ: **ჩა-ასხ-ავ-ს, და-დგ-ავ-ს, ჩე-ი-ცვ-ავ-ს** (ქვემო იმერულისათვის ამგვარი ცვლილებები ნაკლებად არის დამახასიათებელი). ზოგი -ავ თემის ნიშნიანი ზმნა დამატებით დაირთავს -ობ-ს: **კერ-ა-ობ-ს.**

ხვთისავარმა რო გეიგო, რო მდევ ქალს დედა არა ხყ-ამდა და მ-ამა ხყ-ამდა, უთხრა, რო: მე დედა მე-ამს, იმას ქმარი არა ხყ-ამს, შენ დედა არა გყ-ამს, მე მ-ამა არა მე-ამს, ჩემი დედა შევრთოთ მ-ამაშენს და ჩვენ ძმები ვიყოთო! (ქვემორაჭული, ძიძიგური, 1974).

-ავ და -ამ თემინიშნიანი ზმნები იმერულში კიდევ ერთ თავისებურებას გვიჩვენებენ. ზემოიმერულში -ავ და -ამ აწმყო-მყოფადის მრავლობითი რიცხვის მე-3 პირის ფორმებში რედუცირდება: **თეს-ვ-ენ, ხერხ-ვ-ენ, თიბ-ვ-ენ, უ-რტყ-მ-ენ.**

იმერულში, რაჭულის მსგავსად, ფართოდ გამოიყენება მიმღობის ფუძისაგან ნაწარმოები ზმნები: ხმარულ-ოფ-ს, ტანულ-ოფ-ს, სმენილ-ოფ-ს, ტყობილ-ოფ-ს და მისთ.

გურულ დიალექტში აწმყოში -ავ და -ამ თემისნიშნიან ზმნათა მესამე პირის ფორმები მრავლობით რიცხვში ძველი ქართულისებურად იწარმოება: **მალ-ვ-ენ, ი-ც-მ-ენ...**

ყულ-ამფერ დათესვენ, ყულა სო მოსავალი მუა (ზემოაჭარული, ფუტყარაძე, 1993).

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებიდან გურულსა და აჭარულში აღინიშნება უნიფიკაციის ტენდენცია მრ. რიცხვის გამოხატვისას. აწმყოს მე-3 სუბ. პირში -ენ პირის ნიშანი გამოიყენება: **ჭრი-ენ, დგები-ენ, ჩივი-ენ** (გურ.), **დუნახვ-ენ** „დაუნახავთ“ (აჭარ.)... -ენ გამოიყენება ირიბი ობიექტის მრავლობითობის აღსანიშნავადაც: გელირსები-ენ „გელირსებათ ის თქვენ“, დაგიძახ-ენ „დაგიძახათ მან თქვენ ის“ (გურ.), გზაში საჭმელი

დიელი-ენ „დაელიათ“ (აჭარ.); ანალოგიით აიხსნება -ენ სუფიქსის გამოყენება I ობიექტური პირის მრავლობითობის გამოსახატავად (შეგვჩები-ენ „შეგვჩება ჩვენ ის“); პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის გამოსახატავად („რამ გადაგრი-ენ ბადნებო?“); რეალური სუბიექტის მრავლობითობის გამოსახატავად ინვერსიულ ზმნებში (გყავ-ენ „გყავთ“, გონი-ენ).

მარა, რა ვინდა, არიკაც აღარ **უნდებიენ** სოფელი (ქვემოვურთული, დიალ. კორპუსი);

კრიმანჭულია თავარი და ძნელიო, **ჩივიენ** (ზემოვურთული, დიალ. კორპუსი).

ეხლა ხელონური დედაც **გამოყავენ** (ქვემოვურთული, დიალ. კორპ.).

მართლაც **დეჭირენ** ეს კაცი და **მიყავენ** დაგლეჯილი ურუბით (ზემოაჭარული, ნოღაიდელი, 1972).

გეძარენ რ-ამდენიმე ვზა და ერთ მინდორზე **დეძვენენ** (ზემოაჭარული, ნოღაიდელი, 1972).

ნამყო უსრული

ზემორაჭულსა, რივინისთაურსა და გლოლურში -ავ//ამ თემის ნიშანთა გახმოვანება ნამყო უსრულში იცვლება; **კაზმევდა** „კაზმავდა“, **ხარშევდა** „ხარშავდა“, **დგემდა** „დგამდა“, **ჩაასხემდა** „ჩაასხამდა“...

ზოგი ზმნა, რომლებიც აწმყოში -ავ თემის ნიშანს დაირთავს (კეტ-ავ-ს) ნამყო უსრულში უთემისნიშნოდ გვხვდება: კეტ-დ-ა (გლოლ.).

მოსალოდნელი -ევ-დ დაბოლოების ნაცვლად სპორადულად შეინიშნება -ვ-იდ დაბოლოება: კვლ-იდ-ა, ხატ-ვ-იდ-ა, ი-ლოვ-ვ-იდ-ა...

ხშირია მონაცვლე თემის ნიშანთა პარალელური გამოყენების შემთხვევები: რეცხ-დ-ა // რეცხ-ევ-დ-ა // რეცხ-ემ-დ-ა ან: რეცხ-ავ-დ-ა // რეცხ-ამ-დ-ა; ხნ-ევ-დ-ა // ხნ-ემ-დ-ა, თეს-ევ-დ-ა // თეს-ემ-დ-ა და მისთ.

გურულ დიალექტში ნამყო უსრულში-ავ და -ამ თემისნიშნისანი ზმნები -ვ და -მ-თია წარმოდგენილი, მწკრივის მაწარმოებლად კი -იდ გვაქვს: ვ-მალ-ვ-იდ-ი, მალ-ვ-იდ-ი, მალ-ვ-იდ-ა; ვ-დგ-მ-იდ-ი, დგ-მ-იდ-ი, დგ-მ-იდ-ა...

ნამყო უსრულში ფუძის მაწარმოებელი -დ ფორმანტი ყრუ თანხმოვნების მომდევნოდ პროგრესული ასიმილაციის საფუძველზე იცვლება: წყვეტ-დ-ა > წყვეტ-ტ-ა, ჩეჩ-დ-ა > ჩეჩ-თ-ა, კეტ-დ-ა > კეტ-ტ-ა, ყლაპ-დ-ა > ყლაპ-ტ-ა, ხარშ-დ-ა > ხარშ-თ-ა, გასკ-დ-ა > გასკ-ტ-ა:

თანითან **გასუსტტა** ახლა (ზემოიმერული, ძოწენიძე, 1973).

ძალიანი **დასუსტტა** დევი (ქვემოვურთული, ქართული დიალექტოლოგია, 1961).

ახლა ქე შემეშინა, **გამისკტა** გული... (ქვემოფურთული, ქართული დიალექტოლოგიური კორპუსი).

ზოგჯერ -დ ფორმანტი ყრუ თანხმოვნის მომდევნოდ აღმოჩნდება სხვადასხვა ფონეტიკური პროცესის შედეგად და მაშინ ასიმილაციით ვიღებთ თ-ს: გა-გვიჩნ-დ-ა > გა-გვიჩ-დ-ა > გა-გვიჩ-თ-ა:

აქანაი **გავვიჩთა** ბატონი მაინც, ხალვაშები, (გურული, იმნაიშვილი, 2006).

II სერიის ფორმათა წარმოების თავისებურებანი

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებიდან რაჭულის გლოლურ კილოკავში ნამყო ძირითადის პარადიგმაში არ გამოიყენება ნართაული -ი: მო-ვ-კალ, მო-ხ-კალ; -ი არ ჩანს ასევე ბრძანებითსა და აწმყოში: ნუ ტირ!

რათ გინდა პურიო, მინდორსა ბევრი ზის ნადირი, **მოკალ** და ჭამეო (ქართ. დიალექტ. მასალ., 1974).

ვედ- ფუძისაგან ნამყო ძირითადი და ბრძანებითი თავისებურად იწარმოება: ამო-ე, შემო-ე, წა-ე:

მივე სახში; ამასლამ **წაე**; მე **წავე** (ქართ. დიალექტ. 1, 1961).

გაიარა ამ ბებერმა და ჩაუძახა: როსტომო, **ამოე** ზეითაო! (ქართ. დიალექტ. მასალ., 1974).

უფრო იშვიათად გვხვდება ასეთი ფორმები: ამო-ედ, შემო-ედ.

ზოგ დიალექტში აორისტში -ე ფორმანტის ნაცვლად (ვ-ნახ-ე, დავთეს-ე) გვაქვს -ევ-ი დაბოლოება: ვ-ნახ-ევ-ი (ქართლ.), დავთეს-ევ-ი (კახ.). დასავლეთი საქართველოს დიალექტებიდან ასეთი ცვლილება ახასიათებს ზემოიმერულს, აჭარულს: ვ-ი-ყიდ-ევ-ი // ვ-ი-ყიდ-ე-ი, და-ვ-რგ-ევ-ი // და-ვ-რგ-ე-ი:

გევიდევი ზურგზე და მამაქ, მარა რა სიმძიმეა, ფუთი მეტი იყო (ზემოიმერული, ძოწენიძე, 1973).

ეს ლაგამი **ამეიდევი** პირში თუ არა, ისე რაფერ შევჯდეო (შუა-იმერული, ქართული დიალექტოლოგია, 1961).

გაატანდა ეს დედინაცვალი ამ გერს ძროხას, ერთ კვერაკვერას, ბამბას და ეტყოდა: ეს ბამბა **დაართევი**, ეს კვერაკვერა შენც ჭამე და სხვასაც **აჭამევი** და სახშიაც **მეიტანევიო**. (ზემოიმერული, ქართული დიალექტოლოგია, 1961).

ქმარისთვინ უთხრობია ამ დედაბერ, რუმენ: ... ცალ ხარი **იყიდე-ვი**, უღლათ ხარი გვეყოლებავო (აჭარ., ქართ. დიალექტ. 1961).

გავხედვი, რუმე ნუსხაფში ნახა ფარა (აჭარ., ქართული დიალექტ. კორპუსი).

-ევ-ი დაბოლოებას ვხვდებით ზოგ -ი სუფიქსიან ზმნასთანაც: და-ს-ევ-ი, მო-უ-ს-ევ-ი „მოუსვი“, წა-უ-სევ-ი „წაუსვი“ (იმერული).

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებისათვის დამახასიათებელია აორისტში -ე/-ი ფორმანტების მორფოლოგიური მონაცვლეობა. იმერულში -ე-ს ნაცვლად -ი გვაქვს შემდეგ შემთხვევებში: და-ვ-ა-ბ-ი „დავაპე“, დე-ვ-ი-მხვ-ი „დავიმხე“... გურულში -ი-ს ნაცვლად გვაქვს -ე: ვ-ი-ცნ-ე „ვიცანი“.

მორფოლოგიური ანალოგიის შედეგად მიიჩნევა იმერულში მეორე კავშირებითში წა-ვიდ-ე-ს, მო-კლ-ა-ს ფორმების ნაცვლად **წე-ვიდ-ო-ს**, **მო-კლ-ო-ს** ტიპის ფორმები:

ერთი ამ მოსავალს ჩავაკარეფ და ეგება თფილიში **წამევიდო** (იმერ., გაჩეჩ., 155).

ამ გზაზე აწერია ქვაზე: ამ გზაზე ვინც **წევიდოს**, კარქათ იაროს; ამ გზაზე ვინც **წევიდოს**, ველარ **მევიდოს** (შუაიმერული, ძიძიგური, 1974).

III სერიის ფორმათა წარმოების თავისებურებანი

I შედეგობითში -ავ, -ამ თემისნიშნიანი გარდამავალი ზმნები -ი სუფიქსით არის წარმოდგენილი: მუუკლია „მოუკლავს“, დუუმბია „დაუბამს“:

შეკითხენ მოლას: კამბეში **დიგიკლია** ამ კაცისო, რატონ ქენიო? (აჭარული, ქობულეთური, ქართული დიალექტოლოგ. კორპუსი).

ფარის მოვალეობა იყო, რომ კერის დროს ძვალი (ხისა იყო) **გაე-მაგრებია** (ქვემოიმერ., ქართ. დიალ. კორპ.).

ქათმებიზა უნდა დაგველობა წკნელით ძარო, უნდა ჩაგვეყარა ქათმები და **გაგვესუქებია** (გურ., ქართ. დიალ. კორპ.).

ნაჯახები უმ არ **გაგვეყოლიებია**, დეგება არც შექვხთებოდა იი ან-ბავი (გურ. ქართ. დიალ. კორპ.).

შუახვევლ ხუსეინას იმის დელითა **გამეეტანებია** ფარა (აჭარ., ქართ. დიალ. კორპ.).

გარდამავალ ზმნათა I შედეგობითში, II შედეგობითსა და III კავშირებითში ჩნდება -ნ. ეს მოვლენა დამახასიათებელია რაჭული, იმერულ-

ლი, გურული, აჭარული დიალექტებისათვისაც: მოუტაცნია, დაუხოცნია, მეეთიბნა, დაეხოცნა, გამეეფხორკნოს (რაჭ., ჯორბ., 1989, 432).

გადასწყვიტავს, რომ ხენწიფე ვინაიდან იმ ვაჟს არ მისცემდა თავის ქალ, მეტაცნა ... (ზემოაჭარ., ქართ. დიალ. კორპ.).

ქვემოთაჭულში I შედეგობითში მდგომარეობის გამომხატველ ზმნებშიც გვხვდება -ებ ფორმანტი: უფიქრებია „უფიქრია“, უთამაშებია „უთამაშია“...

II შედეგობითსა და III კავშირებითში -ინა დაბოლოების ნაცვლად გვხვდება -ია დაბოლოება: გამოეტანებია, გამოეტანებოს; აეშენებია, აეშენებოს... (რაჭ.).

4.9.2.1. მეოთხე სერიის მწკრივთა წარმოება და პარადიგმები ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში

მეოთხე სერიის ფორმები თავისი სემანტიკური თავისებურების გამო გამოყენების დიდი სიხშირით არ გამოირჩევა. სიტუაციური კონტექსტი ავიწროებს ამ ფორმათა ხშირ გამოყენებას. **ნა-** პრეფიქსიან ფორმათა სემანტიკა განაპირობებს იმ გარემოებასაც, რომ დადასტურებულ შემთხვევათა უმეტესობაში ამგვარი წარმოება მესამე პირის ფორმით გვხვდება.

ნა- პრეფიქსიან ფორმათა არსებობა მეგრულის გავლენას მიეწერება და ეს გარკვეულწილად მოსალოდნელია იმ დიალექტთა წყებაში, რომლებშიც ეს ფორმები დასტურდება. ის ფაქტი, რომ ქვემოთაჭულისათვის ეს წარმოება ყველაზე უფრო მეტადაა დამახასიათებელი, მეგრულიდან ამ წარმოების მიღების ფაქტს ადასტურებს. მესამე პირის ფორმების სიუხვე კი არა მარტო იმ გარემოებას უსვამს ხაზს, რომ ეს ნაკვებები მესამე პირის საფუძველზეა ჩამოყალიბებული (როგავა, 1953, 29), არამედ იმის თქმის საშუალებასაც იძლევა, რომ ფორმის რეალიზების მნიშვნელოვანი განმაპირობებელი სწორედ სემანტიკაა.

მეოთხე სერიის ფორმები რამდენიმე სემანტიკური ნიშნით ხასიათდებიან:

1. ადმირატიულობა ანუ მოულოდნელი შედეგი, როცა მოლაპარაკისათვის ნახული ფაქტი მოულოდნელობაა;

2. ინფერენცია, ანუ ლოგიკური დასკვნა, რომელიც ემყარება მთქმელისთვის ცნობილ ფაქტს და მასზე დაყრდნობით გამოტანილ დასკვნას ზოგადი ცოდნისა და გამოცდილების გათვალისწინებით;

3. ხმებზე დამყარებული ინფორმაცია, რომელიც ყველაზე უფრო გავრცელებული სემანტიკაა და გულისხმობს არსებულ, გავრცელებულ ხმებზე დამყარებულ ინფორმაციას. მიღებული ინფორმაცია, მართალია, გადაუმოწმებელია და ამდენად მასში არაა დარწმუნებული მოლაპარაკე, მაგრამ მაინც იყენებს მას და ხდება ამ აზრის გამტარი. ამ სემანტიკის მარკირება სწორედ **ნა-** პრეფიქსიანი ფორმებით ხდება. ამგვარ შინაარს მთლიანად იტევს **ნა-** პრეფიქსიანი ფორმები და სწორედ ამიტომაც შემოაღწია ამ ფორმებმა გარკვეული სემანტიკის გადმოსაცემად უფრო ფართო მოხმარების ქართულშიც (აქ ვგულისხმობთ ინტერნეტ-სივრცეში სხვადასხვა ფორუმისა თუ კომენტარების ტექსტებში დადასტურებულ ამგვარ ფორმებს).

როგორც ფორმის სემანტიკის ძირითადი მახასიათებლებიდან ვლინდება, პირველი პირი ყველა შემთხვევაში დაკავებულია, რადგან სწორედ იგი ხდება ინფორმაციის გამტარებელი, შემფასებელი, აღმქმელი და გამომხატველი. ამიტომაცაა, რომ მნიშვნელოვნადაა შეზღუდული პირველი და მეორე პირის ფორმათა გამოყენება. ეს გარემოება თავად ფორმის სემანტიკამ შეზღუდა. ასევე შეზღუდულია ამ წარმოების გავრცელება ყველა ტიპის ზმნაზე.

ნა- პრეფიქსიანი ფორმები მხოლოდ ოთხ დასავლურ დიალექტში დასტურდება. რამდენადაც წარმოება შედარებით იშვიათია, წარმოების სისტემისა და პარადიგმის აღსადგენად საინტერესოა დადასტურებული ფორმების ანალიზი:

ქვემოაღმერთული:	<p>მეს-ამე თურმეობითი: <i>მინავალა, მინაქონა, ნაყვარება, ნავდება, ნათობა, ნაჟდომა, ნაწერა/ნაწერავა, ნავზავნა, ნაქარგავა, ნაშენება.</i> „ნაჟდომა ბოვში თავისთვის“; „ნაწერა დედ-ამის წერილებს“; „ნავზანა და ნავზანა პასილეებს მოსკოვიდან“; „ნაშენება კაი ბოსელს საქონლიზა“; „ქე ნატკივარა, მარა ქარ ამოულია ხმაი“; „მინაქონა ურემით შეშა თავის სახში“; „ნაჭირება თავისთვინ“...</p> <p>მეოთხე თურმეობითი: <i>მინავალიყო, განათობიყო, ნაფიქრალიყო, განათობიყო საწყალი ცეცხთან“; „ნათესიყო სიმიდს ყანაში“; „ნამბავიყო ძროხას ხის ძირში“; „განაკეთებიყო სხვის საქბელ“; „განათობიყო საწყალი ცეცხლთან“; „ნაპიქრალიყო თურმე შვილზე“; „ქე ნაჭამიყო მოპარულ ბალს“; „მინაქონიყო თავის ადგილას დასადებათ და ქე გოუტყტა“...</i></p> <p>მეოთხე კავშირებითი: <i>იშვიათია: მინავალიყოს, ნათობიყოს, ნაყვარებიყოს, ნასროლიყოს... „რო აქ ნასროლიყოს, მაშინ კარ მოკვტებოდა“; „იმას რო ნაყვარებიყოს, ეგი ხო არ მოხთებოდა“;</i></p>
------------------------	---

<p>რაჭული:</p>	<p>მეს-ამე თურმეობითი: „ერთი უბრალო გლეხი(ს) ბიჭი დადის სათევ- ზაოთ ი ზღვის პირზე, ნავალა“ (ზემორაჭული); ნართავა, ნაყურება, ნართმევან, ნაზოგავან, ნაკითხავან (რივნისთაური); „თორმეტი მანათი ნალირალა“, „იქანა ნაცხოვრება“, „ქვათ ნაქცევა“ (გლოლური); მეოთხე თურმეობითი: „ენახა ჩალის ზვინი და იმაში ნადგომიყო ღამე“ (ქვემორაჭული); „დიდ ცუდ საქმესაც ჩანავალიყო“ (რივნისთაუ- რი).</p>
<p>ლეჩხუმური</p>	<p>მესამე თურმეობითი: ნაპარავა, მინავალა, დანავალა, ნასუქება, ნაკე- თება, ნაკრეფა. მეოთხე თურმეობითი: ნაპარავიყო, მინავალიყო.</p>
<p>გურული:</p>	<p>მესამე თურმეობითი: მინავალა, ნაყვარება, ნაზიდავა, ნაშენება... მეოთხე თურმეობითი: მინავალიყო, ნაყვარებიყო...</p>

სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ მეოთხე სერიის მწკრივთა ფორმები სისტემურად ქვემოიმერულ დიალექტში გლინდება (კუბლაშვილი, 1970). მართალია, გარკვეული ფორმები, როგორც ვნახეთ, სხვა დასავლურ დიალექტებშიც ჩანს (ლეჩხუმურში, რაჭულსა და გურულშიც), მაგრამ უმეტესად მხოლოდ მესამე პირისა და მხოლობითის რიცხვისაა. პირველი და მეორე პირის წარმოება ქვემოიმერულში გლინდება: **„შენა იემზე რო ნაწერავხარ რაღაც სისულელებს? — მე ვნაწერავარ?“, „ამასობაში ქე მივნასლელვარ დანიშნულ ადგილას...“, „შეგნაძლება ამ საქმის გაკეთება!“, „კი ვნარეცხავარ თურმე ამ ხელითაც“, „ნამეტანი გნაყვარება ცოლ-შვილი...“, „ნაყვიდავართ სიმიდს, იმდენი გვქონია...“** (კუბლაშვილი, 1986, 171).

როგორც ზემოთ მოცემული მაგალითებიდან ჩანს, დადასტურებულ ფორმათა უმრავლესობა მაინც მესამე პირის ფორმებია. ყველა შემთხვევაში მთქმელი აღმქმელია ფაქტისა, ხოლო ფაქტი მისთვის ან მოულოდნელობაა, ან იგი გამომტანია დასკვნისა, ან მიმღებია ინფორმაციისა. ამგვარი სემანტიკა კი ნაკლებად ეგუება პირველ პირს. რაც შეეხება იმ კონტექსტებს, რომლებშიც დასტურდება პირველი და მეორე პირის ფორმები, მთქმელი მაინც აღმქმელია: **მივნასლელვარ, ვნარეცხავარ** — გამოხატავს მოულოდნელობის განცდას საკუთარი ქმედების გამო, **ნაყვიდავართ** — კი სხვებისგან მიღებულ ინფორმაციას გულისხმობს საკუთარი ოჯახის წარსულის შესახებ, რასაც მთქმელი არ მოსწრებია და მხოლოდ სხვებისგან იცის; რაც შეეხება მეორე პირის

ფორმებს: **გნაყვარება** ფორმა გულისხმობს, რომ მთქმელისთვის თანამოსაუბრის სიყვარულის ფაქტი ან მოულოდნელობაა, ან სხვებისგან მიღებული ინფორმაცია. თავად ზმნის სემანტიკიდან გამომდინარე პირველი პირის ფორმა **მნაყვარება* არცაა მოსალოდნელი, რადგან საკუთარი გრძნობის მოულოდნელობის განცდა, მის შესახებ დასკვნის გამოტანა ან სხვებისგან ინფორმაციის მიღება ნაკლებად წარმოსადგენია; **შეგნაძლება** — ნიშნავს, რომ თანამოსაუბრის შესაძლებლობის შესახებ ინფორმაცია ან მოულოდნელობაა, ან ლოგიკური დასკვნა, მაგრამ პირველი პირის ფორმის წარმოება **შემგნაძლება*, ზმნის სემანტიკის გავალისწინებით, აქაც ნაკლებ მოსალოდნელია. მეტად კონკრეტულ სიტუაციას გულისხმობს კონტექსტი „**შენა ჩემზე რო ნაწერავხარ რა-ღაც სისულელეებს?** — **მე ვნაწერავარ?**“. კონტექსტი გულისხმობს, რომ მოლაპარაკისთვის თანამოსაუბრის მოქმედების შესახებ ინფორმაცია სხვებისგანაა მიღებული, პასუხი კი ამ ინფორმაციის გადაუმოწმებლობას უსვამს ხაზს და **ნა-**პრეფიქსიანი ფორმა სწორედ ამიტომაცაა პირველ პირში გადმოცემული „**მე ვნაწერავარ?**“ კითხვითი წინადადების კონსტრუქციითაა წარმოდგენილი, ხოლო თხრობით წინადადებაში, ბუნებრივია, ეს ფორმა ვეღარ გამოიყენებოდა, რადგან საკუთარი ქმედებისთვის სხვისგან მიღებული ინფორმაციის კვალიფიკაციის მინიჭება ძნელი წარმოსადგენია. ამდენად, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ზმნა პირველი პირის ფორმით დასტურდება, მის რეალიზებას ხელს უწყობს კითხვითი კონსტრუქცია, სხვა შემთხვევაში კი ეს ფორმა სემანტიკური შეზღუდვის გამო არც იარსებებდა.

ამდენად, მართალია, ზმნის წარმოების პარადიგმა შეიძლება თეორიულად კი აღდგეს, მაგრამ სემანტიკური შეზღუდვის პრინციპი ხელს შეუშლის ამგვარი ფორმის რეალიზებას.

როგორც გ. როგავა აღნიშნავს, მეგრულში მეოთხე სერიის ჯგუფში „არაა გარჩეული გარდამავლობა, გვარი, ქცევა, აბსოლუტურობა-რელატიურობა. ამ ჯგუფის ნაკვთებს ახასიათებთ მხოლოდ პირის, რიცხვის, დროი, კილოს, ასპექტის და გზის კატეგორიები“ (როგავა, 1953, 26), ხოლო რაც შეეხება ფუქციასა და შინაარსს, ამ მხრივაც ქართული ენის დასავლური დიალექტები მისდევს მეგრულს: „პრეფიქსიანი თურმეობითის ნაკვთები ქართულის დასავლური დიალექტებში იმავე ფუნქციის მქონეა, რა ფუნქციაც აქვს **ნო-**პრეფიქსიან მეგრული ზმნის ნაკვთებს: მინავალა — მიდის თურმე / მიდიოდა თურმე, მინავალიყო — მიდიოდა თურმე...“ (როგავა, 1953, 28; ძოწენიძე, 1948, 55). მესამე თურმეობითი ნაწარმოებია **ვარ/ზარ/არს** მეშველი ზმნებით, ხოლო მეო-

თხე თურმეობითი **ვიყავი/იყავი/იყო** მეშველი ზმნის საშუალებით, რაც შეეხება მეოთხე კავშირებითს, იგი იყო მეშველი ზმნითაა ნაწარმოები. პირის ნიშნები შესაძლოა წინ უძღოდეს **ნა-** პრეფიქსს: **ვნაკეთებვარ, ვნაწერვარ, ვნაყვარება, შეგვენაძლებია...**

მეოთხე სერიის ფორმების მთავარი მახასიათებელი სფეციფიკური ნიშნით განსაზღვრული უნახავი აქტის გამოხატვაა. ყველა მწკრივის ფორმა (მესამე თურმეობითი, მეოთხე თურმეობითი და მეოთხე კავშირებითი) კი **ნა-** პრეფიქსითაა ნაწარმოები, ეს პრეფიქსები გვხვდება წინავითარების სახელებშიც. მისი ეს ფუნქცია, წინავითარების გამოკვეთა, ზმნურ ფორმაშიც აისახება. დროის საკითხი ამ ფორმებში მეშველი ზმნის დართვით ვლინდება. მესამე თურმეობითი წარსულ მოქმედებას აღნიშნავს, რომლის შედეგი ჩანს აწმყოში, ხოლო მეოთხე თურმეობითის მაწარმოებელი მეშველი ზმნის წარსული დროის ფორმა მოქმედებას კიდევ უფრო გადასწევს წარსულ დროში. რაც შეეხება კავშირებით მეოთხეს, იგი უფრო მოდალური ხასიათისაა, როგორც კავშირებითის ყველა მწკრივი და ზმნური ფორმა მოდალურ სემანტიკას ნაწილაკის მეშვეობით უსვამს ხაზს. მეოთხე კავშირებითის ფორმა, როგორც უკვე ითქვა და როგორც შენიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, მეტად იშვიათი წარმოებისაა. ქვემოთმეორულში იგი **ნეტაი (<ნეტავ)** ნაწილაკს ირთავს და მისი მეშვეობით წარმოაჩენს ფორმის მოდალურ სემანტიკას. აქვე უნდა აღინიშნოს ის კონსტრუქციები, რომლებშიც ეს ზმნური ფორმები ვლინდება: მესამე თურმეობითი უმეტესწილად მარტივი წინადადების კონსტრუქციაში გვხვდება; მეოთხე თურმეობითი — პირობითი წინადადების კონსტრუქციაში, უმეტეს წილად **რო(მ)** კავშირიან კონსტრუქციაში; ხოლო მეოთხე კავშირებითი **ნეტაი (<ნეტავი)** ნაწილაკთან ერთად ან **თუ** კავშირიან ფიცის ფორმულებში:

<p>მეს-ამე თურმეობითი</p> <p>მარტივი წინადადების კონსტრუქცია</p>	<p>(1) „შეხედე, აქანე ნაწოლა ე საქონელი“.</p> <p>(2) „რა კაი კალათებს ნაკეთება ეგი, შეხედე.“</p> <p>(3) „აქანე ნაცხოვრებლარიენ ეგენი, მე უკარ გიციო...“</p>
<p>მეოთხე თურმეობითი</p> <p>რო(მ) კავშირიანი პირობითი წინადადების კონსტრუქცია</p>	<p>(4) „მე რო ვნაკეთებიყაი მავას, ქვეყანა გეიგებდა.“</p> <p>(5) „მავას რო ნაფიქრებიყაი, მასე კარ იქნებოდა ყორფელი... მარა ვინ იცის მაი...“</p> <p>(6) „აქანე რო ნაწოლარიყო ე საქონელი, ქე იქნებოდა ნიშანი.“</p> <p>(7) „აქანე რო ნადებლარიყო ეგი, ქე მივაგნებდი მაშვინ.“</p>

	<p>(8) „<i>ქინე რო ნაუდომლარიყო მაი, ქე დევინახავდი.</i>“ (9) „<i>მაი რო მავდენს ნაფიქრებიყო, ქე ექნებოდა საშველი.</i>“ (10) „<i>მაგი რო ნაკეთებიყო მავას, სა დეიმალეობდა, ქვეყანა გეიგებდა მავას.</i>“</p>
<p>მეოთხე კავშირებითი ნატვრა ან სინანული წარსული ქმედების გამო ფიცის ფორმულა</p>	<p>(11) „<i>ნეთაი ქე ნაფიქრებიყოს მაგი მავას და ვინ მ-ამაძალი.</i>“ (12) „<i>ნეთაი მეც ქე ნაფიქრებიყო მავას.</i>“ (13) „<i>ნეთაი ქე ნაკეთებიყო მავას და ვინ მ-ამაძალი.</i>“ (14) „<i>მე თუ მავას ნაფიქრებიყო, ქეც მოვმკტარიყო მაშვინ.</i>“</p>

მწკრივთა ფორმების ფუნქცია და წარმოება კი ამგვარად ჩანს:

მწკრივი	მაწარმოებელი	ფორმა	სემანტიკა
III თურ.	ნა—ვარ/ხარ /ა(რის)	ნაკეთებვარ ნაკეთებხარ ნაკეთება	წარსულში მომხდარი მოქმედების მთქმელისთვის მოულოდნელი შედეგი აწმყოში.
IV თურმ.	ნა—ვიყაი/იყაი/იყო	ვნაკეთებიყაი ნაკეთებიყაი ნაკეთებიყო	წარსულში მომხდარი მოქმედების მოულოდნელობის აღქმა წარსულში.
IV კავშ.	ნა—იყო/იყო/იყოს	ნაკეთებიყო ნაკეთებიყო ნაკეთებიყოს	წარსულში სავარაუდო მოქმედების მოულოდნელი შედეგის მთქმელისეული შეფასება.

მრავლობითი ფორმების წარმოება ჩვეულებრივ წესს ემორჩილება, ანუ პირველსა და მეორე პირში -თ სუფიქსის დართვით ხდება, თუმცა მესამე თურმეობითის მესამე პირის მრავლობითში სრული სახით დაერთვის **არიან>არიენ/ლარიენ** მეშველი ზმნა. სტატისტიკური ზმნებისათვის დამახასიათებელი დაბოლოება ანალოგიის შედეგად გავრცელდა არა მარტო ყველა სტატისტიკურ ზმნაზე, არამედ ვლინდება მესამე თურმეობითშიც. რაც შეეხება -ლ- ელემენტის გაჩენას ფორმაში, იგი ახსნილია დისიმილაციით და გადასულია სხვა ზმნებში ანალოგიით.

ქვემოთ წარმოვადგენთ სხვადასხვა ტიპის ზმნის პარადიგმას მეოთხე სერიაში ქვემოიმერტულის ვანური თქმის მასალების მიხედვით. შედარებით სრული პარადიგმა და სამივე მწკრივის მეტ-ნაკლებად რეალიზებული ფორმები სწორედ ამ რეგიონს ახასიათებს. ზოგიერთი

ზმნის მეოთხე თურმეობითისა და მეოთხე კავშირებითის ფორმების აღ-
დგენას მოვერიდეთ ზედმეტი ხელოვნურობის გამო:

მეოთხე სერიის მწკრივთა პარადიგმები:

ზმნის ტიპი	მხოლობითი	მრავლობითი
გარდამავალი ზმნა -ავ თემისნიშნისანი	მესამე თურმეობითი: - ----- II - ნაპარავხარ III - ნაპარავა	- ----- II - ნაპარავხართ III - ნაპარავლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი: - ----- II - ნაპარავიყაი III - ნაპარავიყო	- ----- II - ნაპარავიყაით III - ნაპარავიყვენ
	მეოთხე კავშირებითი: - ----- II - ნაპარავიყო III - ნაპარავიყოს	- ----- II - ნაპარავიყოთ III - ნაპარავიყონ

ზმნის ტიპი	მხოლობითი	მრავლობითი
გარდამავალი ზმნა -ამ თემისნიშნისანი	მესამე თურმეობითი: - (ჩა)ნაცვამვარ II - (ჩა)ნაცვამხარ III - (ჩა)ნაცვამა	- (ჩა)ნაცვამვართ II - (ჩა)ნაცვამხართ III - (ჩა)ნაცვამლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი:	
	მეოთხე კავშირებითი:	

ზმნის ტიპი	მხოლობითი	მრავლობითი
გარდაღებული ზმნა (ენებითი გვარისა)	მესამე თურმეობითი: - ----- II - ----- III - ნალალავა	- ----- II - ----- III - ნალალავლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი: - ----- II - ----- III - ნალალავიყო	- ----- II - ----- III - ნალალავიყვენ
	მეოთხე კავშირებითი:	

ზმნის ტიპი	მხოლოებითი	მრავლობითი
გარდაუვალი ზმნა -ებ თემის ნიშნით (ვნებითი გვარისა)	მესამე თურმეობითი: I - ----- II - ნაჯდომხარ / ნაწოლხარ / ანადგომხარ III - ნაყდომა / ნაწოლა / ანადგომა	I - ----- II - ნაჯდომხართ / ნაწოლხართ / ანადგომხართ III - ნაყდომლარიენ / ნაწოლარიენ / ანადგომლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი:	
	მეოთხე კავშირებითი:	

ზმნის ტიპი	მხოლოებითი	მრავლობითი
გარდაუვალი ზმნა -ობ თემის ნიშნით (საშუალო გვარისა: ფიქრობს)	მესამე თურმეობითი: I - ნაფიქრებვარ II - ნაფიქრებხარ III - ნაფიქრება	I - ნაფიქრებვართ II - ნაფიქრებხართ III - ნაფიქრებლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი: I - ნაფიქრებიყაი II - ნაფიქრებიყაი III - ნაფიქრებიყო	I - ნაფიქრებიყაით II - ნაფიქრებიყაით III - ნაფიქრებიყვენ
	მეოთხე კავშირებითი: I - ნაფიქრებიყო II - ნაფიქრებიყო III - ნაფიქრებიყოს	I - ნაფიქრებიყოთ II - ნაფიქრებიყოთ III - ნაფიქრებიყონ

ზმნის ტიპი	მხოლოებითი	მრავლობითი
გარდაუვალი ზმნა -ობ თემის ნიშნით (საშუალო გვარისა — ცხოვრობს)	მესამე თურმეობითი: I - ნაცხოვრებვარ II - ნაცხოვრებხარ III - ნაცხოვრება	I - ნაცხოვრებვართ II - ნაცხოვრებხართ III - ნაცხოვრებლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი: I - ნაცხოვრებიყაი II - ნაცხოვრებიყაი III - ნაცხოვრებიყო	I - ნაცხოვრებიყაით II - ნაცხოვრებიყაით III - ნაცხოვრებიყვენ
	მეოთხე კავშირებითი: I - ნაცხოვრებიყო	I - ნაცხოვრებიყოთ

	II - ნაცხოვრებიყო III - ნაცხოვრებიყოს	II - ნაცხოვრებიყოთ III - ნაცხოვრებიყონ
--	--	---

ზმნის ტიპი	მხოლოდითი	მრავლობითი
გარდამავალი ძირ- მონაკვეთე ზმნა	მესამე თურმეობითი: I - ----- II - ნათქვამხარ III - ნათქვამა	I - ----- II - ნათქვამხართ III - ნათქვამლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი:	
	მეოთხე კავშირებითი:	

ზმნის ტიპი	მხოლოდითი	მრავლობითი
ვიცი ზმნა	მესამე თურმეობითი: I - ----- II - ნაცოდნარხარ III - ნაცოდნარა	I - ----- II - ნაცოდნარხართ III - ნაცოდნარალიენ
	მეოთხე თურმეობითი:	
	მეოთხე კავშირებითი:	

ზმნის ტიპი	მხოლოდითი	მრავლობითი
მიმაქვს/მომაქვს ზმნები	მესამე თურმეობითი: I - ----- II - წანალებხარ/მონატანხარ III - წანალება/მონატანა	I - ----- II - წანალებხართ/მონატანხართ III - წანალებლარიენ/ მონატანლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი:	
	მეოთხე კავშირებითი:	

ზმნის ტიპი	მხოლოდითი	მრავლობითი
შვრება ზმნა	მესამე თურმეობითი: I - ----- II - ნაქნარხარ III - ნაქნარა	I - ----- II - ნაქნარხართ III - ნაქნარლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი:	
	მეოთხე კავშირებითი:	

ზმნის ტიპი	მხოლობითი	მრავლობითი
გარდაუვალი ინვერსიული ზმნები (მაქვს)	მეს-ამე თურმეობითი: - ----- II - ----- III - ნაქონა	- ----- II - ----- III - ნაქონლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი:	
	მეოთხე კავშირებითი:	

ზმნის ტიპი	მხოლობითი	მრავლობითი
გარდაუვალი ზმნები, ინვერსიული ზმნები (უყვარს)	მეს-ამე თურმეობითი: - ----- II - გნაყვარება III - ნაყვარება	- ----- II - გნაყვარებათ III - ნაყვარებლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი: - ----- II - გნაყვარებიყო III - ნაყვარებიყო	- ----- II - გნაყვარებიყო III - ნაყვარებიყვენ
	მეოთხე კავშირებითი: - ----- II - გნაყვარებიყო III - ნაყვარებიყოს	- ----- II - გნაყვარებიყო III - ნაყვარებიყონ

ზმნის ტიპი	მხოლობითი	მრავლობითი
ინვერსიული ზმნა, მიწდა	მეს-ამე თურმეობითი: - ნანდომვარ II - ნანდომხარ III - ნანდომა	- ნანდომვართ II - ნანდომხართ III - ნანდომლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი:	
	მეოთხე კავშირებითი:	

ზმნის ტიპი	მხოლობითი	მრავლობითი
ხმოვანონაცვლე ზმნები	მეს-ამე თურმეობითი: - ----- II - ნაკრეფავხარ III - ნაკრეფავა	- ----- II - ნაკრეფავხართ III - ნაკრეფავლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი:	
	მეოთხე კავშირებითი:	

ზმნის ტიპი	მსოლობითი	მრავლობითი
გარდაუვალი ძირ- მონაცვლე ზმნა (არის ზმნა)	მეს-ამე თურმეობითი: - ----- II - ნამყოფარხარ III - ნამყოფარა	- ----- II - ნამყოფარხართ III - ნამყოფარლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი:	
	მეოთხე კავშირებითი:	

ზმნის ტიპი	მსოლობითი	მრავლობითი
გარდაუვალი ძირმონაცვლე ზმნები (დი / ვალ / ვედ)	მეს-ამე თურმეობითი: I - მინავალვარ II - მინავალხარ III - მინავალა	I - მინავალვართ II - მინავალხართ III - მინავალარიენ
	მეოთხე თურმეობითი: I - მინავალიყაი II - მინავალიყაი III - მინავალიყო	I - მინავალიყაით II - მინავალიყაით III - მინავალიყვენ
	მეოთხე კავშირებითი: I - მინავალიყო II - მინავალიყო III - მინავალიყოს	I - მინავალიყოთ II - მინავალიყოთ III - მინავალიყონ

ზმნის ტიპი	მსოლობითი	მრავლობითი
სტატიკური ზმნები (დეეს)	მეს-ამე თურმეობითი: - ----- II - ----- III - ნადება	- ----- II - ----- III - -----
	მეოთხე თურმეობითი:	
	მეოთხე კავშირებითი:	

ზმნის ტიპი	მსოლობითი	მრავლობითი
სტატიკური ზმნები	მეს-ამე თურმეობითი: - ----- II - ნადგომხარ III - ნადგომა	- ----- II - ნადგომხართ III - ნადგომლარიენ
	მეოთხე თურმეობითი:	

	- ----- II - ნადგომიყაი III - ნადგომიყო	- ----- II - ნადგომიყათ III - ნადგომიყვენ
	მეოთხე კავშირებითი: - ----- II - ნადგომიყო III - ნადგომიყოს	- ----- II - ნადგომიყოთ III - ნადგომიყონ

ზმნის ტიპი	მხოლოდითი	მრავლობითი
სტატიკური ზმნები (წევს)	მეს-ამე თურმეობითი: - ----- II - ნაწოლხარ III - ნაწოლა	- ----- II - ნაწოლხართ III - ნაწოლარვენ
	მეოთხე თურმეობითი:	
	მეოთხე კავშირებითი:	

4.9.3. -ნა პრეფიქსიანი ფორმების ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზისათვის

ევიდენციალობის (უნახაობის) კატეგორია ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში

ევიდენციალობის კატეგორია უნივერსალური კატეგორიათა რიგს განეკუთვნება და იგი ყველა ენაში გამოიხატება. მისი გადმოცემა სხვადასხვა ენობრივი ფორმით ხდება: იგი შეიძლება ვლინდებოდეს დისკურსული ანალიზის შედეგად, შეიძლება გადმოცემული იყოს სინტაქსური, ლექსიკური ან მორფოლოგიური საშუალებებით. ევიდენციალობა ფართო გაგებით არის ტექსტში გადმოცემული ინფორმაციისა და ინფორმატორს / მოლაპარაკეს შორის არსებული მიმართების გამოხატვა — რა გზით იქნა მიღებული ინფორმაცია, პირდაპირი აღქმის შედეგია თუ მოსმენილი ან გაგებული სხვა წყაროდან, ჰუმბარიტებას მოიცავს იგი თუ სავარაუდო ან მოსალოდნელია მოლაპარაკისათვის. ამ კატეგორიის ზოგად დახასიათებაში ჩანს რამდენად ფართოა ევიდენციალობის ცნება და რამდენად მრავალფეროვანია ენებში მისი გამოხატვის საშუალებები.

ევიდენციალობის კატეგორიის კვლევა დიდი ისტორიას არ მოიცავს. ამ სემანტიკამ და მისი გამოხატვის ფორმებმა ლინგვისტთა ყურადღება მეოცე საუკუნიდან მიიქცია. ევიდენციალობის კატეგორიის

პირველი მინიშნება გულისხმობდა ინფორმაციის დადასტურებულობის გამოკვეთას ენაში. ეს ნიშნავდა იმ ენობრივი ფორმების ანალიზს, რომლებიც მიუთითებდა გადმოცემული ფაქტის წყაროზე. ქართული ენის გრამატიკაში ამ ფუნქციით დახასიათებულია სხვათასიტყვის ნაწილაკები, ხოლო მორფოლოგიაში კი გამოიყო აქტის კატეგორია.

ევიდენციალობის კატეგორიის კვლევა განსაკუთრებით სიღრმისეულად წარიმართა მეოცე საუკუნის ბოლოს. ეს კატეგორია გამოიკვეთა ბევრ ენაში, აღიწერა მისი გამოხატვის გრამატიკული თუ ლექსიკური საშუალებები და გამოიყო ევიდენციალობის სახეები (ვილეთი, 1988; აიხენვალდი, 2004).

ევიდენციალობა გამოხატავს მოლაპარაკის დამოკიდებულებას ინფორმაციის წყაროსადმი. ევიდენციალობის მთავარ განმსაზღვრელ კრიტერიუმად მიიჩნევა ის, თუ როგორაა მიღებული ინფორმაცია: პირდაპირ თუ არაპირდაპირ, ანუ ირიბად. **პირდაპირი ევიდენციალობა** გულისხმობს, რომ მოლაპარაკე თვითმხილველია და მას ინფორმაცია პირდაპირ აქვს მიღებული. **ირიბი ევიდენციალობა** კი ნიშნავს, რომ მოლაპარაკე არაა თვითმხილველი, მან ეს ინფორმაცია სხვისგან მიიღო. თავის მხრივ, ირიბი ევიდენციალობა შეიძლება იყოს **შეტყობინებითი (ვერბალური)**, ანუ იგი სხვისაგან მიიღო, ან **დასკვნითი (ინფერენციული)** — ანუ მოლაპარაკემ თავად გამოიტანა დასკვნა შედეგის ან სხვა მოვლენისა და ფაქტის მიხედვით. ამ მსჯელობის საფუძველზე აშკარად იკვეთება კავშირი რეზულტატიურობასა და ევიდენციალობას შორის. ფაქტობრივად, რეზულტატიურობამ მისცა ბიძგი ევიდენციალობის განვითარებას. რეზულტატიურობა მიუთითებს, რომ ვითარება არსებობს წარსული მოქმედების გამო, ესაა შედეგის მიხედვით გაკეთებული, გამოტანილი დასკვნა. ფორმა — **წახულია** — გულისხმობს, რომ ის აქ არ არის, ის წავიდა. ეს, ერთი მხრივ, რეზულტატია, შედეგია ქმედებისა, ხოლო მეორე მხრივ, მდგომარეობა იმას გამოხატავს, რომ რადგან ის წავიდა და აქ აღარ არის, მოლაპარაკემ გამოიტანა დასკვნა. ფაქტობრივად, ხდება რეზულტატიურობის გარდასახვა ევიდენციალოად. გარკვეულ ენებში (თურქული, ბულგარული...) და მათ შორის ქართულშიც ეს კავშირი რეზულტატიურობასა და ევიდენციალობას შორის თვალსაჩინოა (ბაიბი და სხვა, 1994, 95-97).

თავდაპირველად ევიდენციალობა განიხილებოდა მოდალობის კატეგორიის ერთ-ერთ სახეობად, რამდენადაც იგი გამოხატავს მთქმელის დამოკიდებულებას გამონათქვამისადმი. იგი განიხილებოდა როგორც ირეალური კატეგორია. მოსაუბრის მიერ გამოტანილი დასკვნა კი ხასი-

ათდებოდა იმის მიხედვით, თუ რის საფუძველზე გამოიტანა მან ეს დასკვნა: ფიქრით, თვითმხილველი იყო, სხვისგან მიღებული ინფორმაციით თუ მამტიკიციბელი საბუთის ნახვით (პალმერი, 1986, 2011). ევიდენციულობისა და ეპისტემიკის ერთ კატეგორიად გაანალიზება განაპირობა, ერთი მხრივ, გამონათქვამისადმი მთქმელის დამოკიდებულების სემანტიკამ, ხოლო მეორე მხრივ, იმ ფაქტორმა, რომ ზოგიერთ ენაში ევიდენციულობა შეიძლება გამოიხატოს ეპისტემური მოდალობის გამომხატველი ზმნური ფორმებით (დანიურში, ინგლისურში, გერმანულში...) მოგვიანებითა კვლევებმა ეს ორი კატეგორია გამიჯნა, რადგან გამოიკვეთა მათ შორის არსებული მნიშვნელოვანი განსხვავება: განსხვავებულია სემანტიკა — ევიდენციულობა **ავლენს** გამონათქვამის წყაროს, მის სიცხადეს, ხოლო ეპისტემური მოდალობა **აფასებს** მოსაუბრის დამოკიდებულებას გამონათქვამისადმი. ასევე განსხვავებულია წარმოება — ევიდენციულობა უმეტესად მორფოლოგიური ნიშნებით გამოიხატება, ხოლო მოდალობა — ლექსიკური საშუალებებით. ზოგიერთ ენაში შესაძლებელია იყოს ნაწილობრივი დამთხვევა, მაგრამ ეს დამთხვევა არაა უნივერსალური (დე ჰაანი, 1999, 83, 101).

ამდენად, მიუხედავად წარმომავლობისა და მისი სემანტიკური სი-ახლოვისა, ევიდენციულობის კატეგორია თანამედროვე ლინგვისტიკაში ცალკე, დამოუკიდებელ კატეგორიად განიხილება და შეისწავლება როგორც ცალკეულ ენებში, ასევე ტიპოლოგიურადაც. ევიდენციულობის კატეგორიის სიღრმისეულმა შესწავლამ ენათა კლასიფიკაციის ახალი სისტემა წარმოშვა: ენები ჯგუფდება იმის მიხედვით, სავალდებულოა თუ ფაკულტატიური ევიდენციულობის გამოხატვა (დე ჰაანი, 1999, 83, 101).

ენათა უმრავლესობაში პირდაპირი ევიდენციულობა არამარკირებულია, ხოლო ირიბი ევიდენციულობა მარკირებულია. ამასთანავე, პირდაპირი ევიდენციულობა ძირითადად გამოიხატება აორისტიტ, ხოლო ირიბი ევიდენციულობა პერფექტული ფორმებით (მარგიანი-სუბარი, 2012).

ქართულ ენათმეცნიერებაში ეს კატეგორია **უნახაობის** ტერმინითაა დამკვიდრებული და შესწავლილი. ქართულში უნახაობის მნიშვნელობა თურმეობითის მწკრივის ფორმებსა და **თურმე** ნაწილაკს უკავშირდება. ა. შანიძემ აქტის სახელით გამოყო უნახაობის კატეგორია, რომელსაც უპირისპირდება ნახაი აქტი, მაგრამ როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში აქტის კატეგორია დაუკავშირდა თურმეობითის მწკრივს. „დაუსწრებელი მოქმედების შესახებ შესაძლოა ორგვარად გა-

იგოს მოუბარმა: სხვისგან გაიგოს ამის შესახებ ან თვით ნახოს მოქმედების შედეგი და ამის მიხედვით გაითვალისწინოს, თუ რა უნდა მომხდარიყო“ (შანიძე, 1973, 212). მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ თურმეობითის ფორმის სემანტიკა მხოლოდ უნახაობით არ შემოიფარგლება, იგი გამოხატავს შეტყობინებას, მოულოდნელობას ან ლოგიკურ დასკვნას (მარგვიანი-სუბარი, 2012).

უნახაობა სამივე ქართველურ ენაში დასტურდება, თუმცა იგი მორფოლოგიურ კატეგორიად არ მიიჩნევა. ეს დებულება განპირობებულია იმით, რომ „მას საკუთარი ნიშანი არა აქვს, ის არის ძირითადად პერფექტული დროების ერთ-ერთი ფუნქცია — თანაფუნქცია“ (გოგოლაშვილი, 2012, 759).

ქართულ ენათმეცნიერებაში უნახაობის კატეგორიის შესახებ განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს: მეცნიერთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ უნახაობა გვიან განვითარებული სემანტიკა და ფუნქციაა და იგი თურმეობითის ფორმებმა შეითავსეს (ჩიქობავა, 1962, ქავთარაძე, 1956; ფხაკაძე, 1989; ბოედერი, 2000). ამ მოსაზრების მიხედვით ძველ ქართულში თურმეობითის ფორმები მხოლოდ რეზულტატივის გამომხატველია, რომლებმაც მხოლოდ მოგვიანებით შეიძინეს ახალი ფუნქცია და მნიშვნელობა. ა. არაბულის აზრით, „პირველი თურმეობითის ძირითადი მნიშვნელობაა რეზულტატიურობა, შეძენილი და ისტორიულად განმტკიცებული ფუნქცია (თანაფუნქცია) — უნახაობა, თურმეობითობა“ და „პერფექტის ბაზაზე უნახაობის მოდელის აღმოცენება, რაც დასტურდება სხვადასხვა ჯგუფის ენებში, კანონზომიერი ფაქტია, ის ერთგვარი უნივერსალია“ (არაბული, 1984).

მეორე მოსაზრება კი გულისხმობს, რომ უნახაობა ძველ ქართულშივე დასტურდება. ამის შესახებ მიაწინებებს ა. შანიძეც. გარკვეული ფორმების ანალიზმა კი გაამყარა მოსაზრება, რომ უნახაობის აქტის სემანტიკური ნიუანსები კარგადაა გამოხატული ძველსავე ქართულში (სარჯველაძე, 1985). მ. ბერიძე შენიშნავს, რომ ძველი ქართულის გარკვეული „ფორმებისათვის მთავარ სემანტიკურ მახასიათებლად გამოყოფილი უნახაობისა და უნებლიობის მნიშვნელობები... მიღებულია აორისტულ ფორმებში ევიდენციულობის მოდალობის განვითარების შედეგად“ (ბერიძე, 2000, 102).

გ. შაბაშვილის მოსაზრებით, „უნახაობის პერფექტის ჩასახვა და განვითარება უკვე ძველ ქართულში იწყება და ფართო სახეს ახალ ქართულში იძენს, როცა საბოლოოდ ვითარდება ე. წ. ანალიტიკური პერფექტი, მაქვს ვაკეთებელი ტიპის, რომელიც პერფექტის ასპექტობ-

რივ მახასიათებლებს იძენს და და ამით პირველი თურმეობითის მწკრივს მოდალური შინაარსის განვითარებისთვის სრულ თავისუფლებას აძლევს.“ ამ ცვლილების მიზეზად კი მიჩნეულია ის გარემოება, რომ მესამე სერიის ფორმებმა დაკარგეს ასპექტური მახასიათებელი და მხოლოდ დროული მახასიათებელი დარჩათ, რამაც სერიის პრაგმატული სიმყარე დაარღვია და გზა გაუხსნა ახალი სემანტიკის განვითარებას. მკვლევარი იქვე შენიშნავს, რომ „მეგრულმა ამ თვალსაზრისით მყარად შეინარჩუნა მწკრივის ფუნქციურ-სემანტიკური მახასიათებლები და უნახაობისთვის ენამ ცალკე სერია განვითარა, ისიც პერფექტული მიმღობის საფუძველზე“ (შაბაშვილი, 2009, 101-102).

რაც შეეხება ევიდენციალობის კატეგორიის გენეზისს, დადგენილია, რომ იგი თავად ქართული ენის სიტემაში განვითარებული კატეგორიაა და სხვა ენების გავლენის საკითხი ამ ეტაპზე მოხსნილია. სვანურ ენაში ამ კატეგორიის საფუძვლიანმა შესწავლამ ბევრი მნიშვნელოვანი ასპექტი წარმოაჩინა ქართველურ ენებში ამ კატეგორიის გამოვლენისა და რეალიზაციის შესახებ (მარგიანი-სუბარი, 2012).

ევიდენციალობის, უნახაობის კატეგორიის გამოხატვის თვალსაზრისით ქართული ენის დიალექტებში სხვადასხვაგვარი ვითარებაა. აღმოსავლური დიალექტები ძირითადად ძველ ვითარებას ასახავენ — თურმეობითის მწკრივები უფრო შედეგობითობას, რეზულტატიურობას გამოხატავენ, თუმცა ნარატიულ ტექსტებში I თურმეობითის ფორმების თანმიმდევრობითი ხმარება განაპირობებს პერფექტის რეზულტატიური მნიშვნელობის რღვევას და უნახაობითი, თურმეობითი მნიშვნელობის ჩასახვას (შაბაშვილი, 2010, 163).

განსხვავებული ვითარებაა დასავლურ დიალექტებში. უნახაობის კატეგორიის გამოხატვა სრულიად ბუნებრივია მესამე სერიის ფორმებისათვის. გარდა ამისა, რამდენიმე დიალექტში არსებობს სპეციალური ფორმები ირიბი ევიდენციალობის გადმოსაცემად. მიჩნეულია, რომ ეს ფორმები მეგრულის გავლენის შედეგად ჩამოყალიბებული. ესაა **ნა**-პრეფიქსიანი წარმოება, რომლებიც სახელდებულია მეოთხე სერიის ფორმებად.

მეოთხე სერიის ფორმები ქართველურ ენებში პირველად გამოყოფ. როგავამ. **ნა**-პრეფიქსიანი ფორმებს მეცნიერმა უწოდა აწმყოს თურმეობითის ნაკვეთები და ცალკე ჯგუფად გამოყო ისინი აორისტის თურმეობითის ნაკვეთებისაგან. ახალი ნაკვეთების სახელდებისათვის იგივე ტერმინები იქნა გამოყენებული, რაც მესამე სერიის ფორმებში იყო: თურმეობითი მესამე, თურმეობითი მეოთხე, კავშირებითი მეოთხე და

პირობითი მეოთხე. **ნა-** პრეფიქსიანი თურმეობითების გამოყოფას ჰქონდა როგორც მორფოლოგიური, ისე სინტაქსური საფუძველი — იკვეთებოდა წარმოების დამოუკიდებელი სისტემა და მათ ახასიათებდათ ნომინატიური კონსტრუქცია. ამ ფორმებს გ. როგავა ამგვარად ახასიათებს: „ზმნებს, რომელთაც ხილულ დრო-კილოებში მოეპოვებათ ორივე (I და II) ჯგუფის ნაკვთები, უხილავ დრო-კილოებშიც გააჩნდათ ორივე (III და IV) ჯგუფის ნაკვთები“ (როგავა, 1953, 17-18). მეოთხე სერიის ყოველი ფორმის ანალიზისას ავტორი იყენებს **თურმე** ნაწილაკს, რათა მისი სემანტიკა ქართულად უფრო ზუსტად გადმოეცა. მეცნიერი შენიშნავს, რომ „დრო-კილოთა მეოთხე ჯგუფის ნაკვთებში უფრო ხშირად იხმარება თურმეობითი III გამოხატავს როგორც აწმყო-მყოფადის თურმეობითებს, ისე ნამყო უსრულის თურმეობითებსაც“ (როგავა, 1953, 23). წარმოების თვალსაზრისით ეს ფორმები აღწერილობითია, იწარმოება **ნა-**პრეფიქსითა და **-უ** სუფიქსიანი მიმღეობური ფორმით, თუმცა მეცნიერი აღნიშნავს იმის შესახებაც, რომ **ნა-** პრეფიქსიანი წარმოება მეგრულში შეზღუდა ქართულიდან შეთვისებულმა **ნა-** პრეფიქსმა. ქართულის კილოებში უფრო ხშირად თურმეობითის ორი ნაკვთი გვხვდება — **მონავალა** და **მონავალიყო**. შედარებით იშვიათია მეოთხე კავშირებითი, როგორც მესამე კავშირებითი. მეცნიერის მინიშნებით, „მეოთხე ჯგუფის ნაკვთები ჩვეულებრივ მესამე პირის ფორმით გვხვდება, რაც მას იმ დასკვნის გამოტანის საშუალებას აძლევს, რომ „ეს ნაკვთები, როგორც ჩანს, მესამე პირის საფუძველზეა ჩამოყალიბებული“ (როგავა, 1953, 29).

მეცნიერს მესამე და მეოთხე სერიის ჯგუფები ისტორიულად სხვადასხვა დროის წარმონაქმნად მიაჩნდა. მეოთხე სერიის ნაკვთები უნდა ჩამოყალიბებულყო დრო-კილოთა მესამე ჯგუფის ჩამოყალიბების შემდეგ, ხოლო დასავლურ კილოებში (ქვემოიმერულში, რაჭულსა და ლეჩხუმურში) ეს ფორმები უფრო გვიანდელი მოვლენა ჩანს. მეცნიერს აწმყოს თურმეობითის ნაკვთთა ჩამოყალიბება ქართველურ ენებში ენათა მორფოლოგიის განვითარების შინაგან კანონად მიაჩნია, რაც განპირობებული იყო იმით, რომ საჭირო იყო უხილავი დრო-კილოთა ნაკვთების გაჩენა ნამყო უსრულისათვის. მეგრულის ისეთ ზმნებს, რომლებსაც მხოლოდ აწმყო-მყოფადის ნაკვთები გააჩნიათ, არ განუვითარებიათ სათანადო თურმეობითის ნაკვთები. იმ გარემოებას, რომ ამგვარი ფორმები არ განვითარდა სალიტერატურო ქართულში, მეცნიერი იმით ხსნის, რომ მეგრულს უფრო მეტი საჭიროება ჰქონდა გამოეხატა აწ-

მყოს ჯგუფის თურმეობითის ფორმები, რადგან სტატიკურ ზმნებს მხოლოდ პირველი ჯგუფის ფორმები ჰქონდათ (როგავა, 1953, 30-31).

წიგნში „მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი“ მეოთხე სერიის ფორმები უნახავი აქტის ფორმებად არის დახასიათებული, ხოლო ამ ფორმების სემანტიკა ამგვარად არის ახსნილი: „ისინი გადმოსცემენ მოქმედებას, რომელიც უშუალოდ მოლაპარაკეს არ უნახავს, მაგრამ მისთვის ცნობილია სხვათა ნათქვამის (ან უნახავი მოქმედების შედეგის) მიხედვით. ასეთი ფორმები ყოველთვის შეიცავს „თურმეს“ გაგებას და ამიტომ მისი ხმარება სავალდებულო არც არის. მაგრამ „თურმეობითობას“, გარდა უნახაობის გადმოცემისა, კიდევ სხვა მნიშვნელობაც აქვს: აღნიშნავს ნახულს, განცდილ მოქმედებას, რომლის შესახებ (ან რომლის შედეგების შესახებ) მოქმედმა ბოლომდე ყველაფერი არ იცის. ამგვარად, თურმეობითის შინაარსისათვის არსებითია მოქმედების შესახებ ზუსტი ცოდნის არქონის მომენტი. სწორედ არცოდნის სემანტიკა იძლევა იმის შესაძლებლობას, რომ თურმეობითის მნიშვნელობას დაუკავშირდეს პოტენციალის მნიშვნელობაც (რა თქმა უნდა, იგულისხმება მხოლოდ ის ზმნები, რომელთაც ეწარმოებათ პოტენციალის ფორმები)“ (კარტოზია და სხვა, 2010, 262).

მეგრულში აწმყოს თურმეობითები წარსული დროის გადმოსაცემად გამოიყენება და ამ სემანტიკის წარმოჩენას ხელს უწყობს ნო-(-ნა) პრეფიქსი, რომელიც წინავითარების სახელებისა და წარსული დროის მიმღობის მაწარმოებელი აფიქსია (ქობალავა, 2001, 134).

მეგრულის ფორმების სემანტიკური ანალიზისას ჩვეულებრივ წიგნში თურმე ნაწილაკია გამოყენებული, მაგრამ ერთ ადგილას (კარტოზია და სხვა, 2010, 263) „ნაწერავა“ ფორმა გამოუყენებიათ ავტორებს, რადგან ამ ფორმაში უფრო კარგად იგრძნობა ის დამახასიათებელი სემანტიკური ნიუანსი, რომელსაც ეს ფორმა გულისხმობს, ვიდრე ეს ჩანს აღწერით, თურმე ფორმადართულ წარმოებაში.

როგორც უკვე აღინიშნა, ევიდენციალობის ორი სახე გამოიყოფა: **პირდაპირი ევიდენციალობა** და **ირიბი ევიდენციალობა**. პირდაპირი ევიდენციალობის მარკირება არ ხდება, მაგრამ მარკირებულია ირიბი ევიდენციალობა. ირიბი ევიდენციალობის სემანტიკური კლასიფიკაციისას კი მნიშვნელოვანია ინფორმაციის წყარო და მისი მიღების გზა, ანუ როგორია მიღებული ინფორმაცია — **ვერბალური ანუ შეტყობინებითი**, თუ **ინფერენციული ანუ დასკვნითი**, რომელიც მთქმელს გამოაქვს თავისი ცოდნისა და გამოცდილების ფონზე.

ნა- პრეფიქსიანი ფორმები ქართული ენის ოთხ დიალექტში დასტურდება: ქვემოიმერულში, გურულში, ლეჩხუმურსა და რაჭულში (ჯორბენაძე, 1989). ამ ფორმათა არსებობა, როგორც უკვე აღინიშნა, მეგრულის გავლენას მიეწერება, რაც ბუნებრივია ამ არეალისათვის. შენიშნულია, რომ ქართულის კილოებში მეოთხე სერიის ნაკვთები ჩვეულებრივ, მესამე პირის ფორმით გვხვდება, რაც ხელს უწყობს იმ დასკვნას, რომ ეს ნაკვთები მესამე პირის საფუძველზეა ჩამოყალიბებული (როგავა, 1953, 29). ამის მიზეზი კი შეიძლება იყოს ის, რომ პირველი პირი დაკავებულია როგორც შემგრძნობი, მიმღები, აღმქმელი ინფორმაციისა. იგი ერთგვარად დისტანცირებულია ფაქტისა და მოვლენისაგან და ფაქტობრივად, ინფორმაციის მიმღები ან გამტარებელი ხდება.

ამ დიალექტებში, ისევე როგორც სალიტერატურო ქართულში, ევიდენციალური სემანტიკა I და II თურმეობითის მწკრივებსაც მოეპოვებათ. დგება საკითხი, რა სემანტიკური სხვაობაა „ყვარება“ და „ნაყვარება“ ფორმებს შორის, რამაც ამ დიალექტებში **ნა-** პრეფიქსიანი ფორმების დამკვიდრებასა და შენარჩუნებას შეუწყობ ხელი?

-ნა პრეფიქსიანი ფორმების სემანტიკურმა ანალიზმა რამდენიმე ჯგუფის გამოყოფის შესაძლებლობა შექმნა. ეს ფორმები ირიბი ევიდენციულობისა და გარკვეული სემანტიკური ნიშნით ხასიათდება:

1. **ადმირატიულობა, ანუ მოულოდნელი შედეგი** — ნახული, რომლის შედეგი მოულოდნელი იყო მოლაპარაკისათვის: (1) **„ნადუღება ე წყალი რა ხანია...“** — მოლაპარაკისათვის ფაქტი მოულოდნელია. ფორმაში არა მარტო წინაა წამოწეული **თურმეს** გაგება, არამედ იგი გარკვეული ექსპრესიულობის ნიუანსის მატარებელიცაა, კერძოდ, იგრძნობა გაოცება, გაგაკვირვება ნახულის გამო. „ნადუღება“ ფორმის შინაარსი მნიშვნელოვნად განსხვავდება „ადუღებულა“ ფორმისაგან, რომელშიც უფრო რეზულტატიურობის სემანტიკაა წინ წამოწეული. ადმირატიული ევიდენციულობა ვრცელი კონტექსტიდან კიდევ უფრო კარგად ვლინდება. ფრაზაში შესაძლოა არსებობდეს ექსპრესიულობის გამომხატველი „რა“ ან „არ“ ნაწილაკი, რაც ხაზს უსვამს მოულოდნელი შედეგით მიღებულ განწყობას:

(2) „**აგერ არ ნადება** ეი?! ვეძებ რახანია“...

(3) „**მე ვყვირი აქანე** და **ვეერ ნაედომა** ბუხართან ევი, კარქა სითფოში“...

(4) „**რა** კარგა **ნაქარგავა** ეი გოგო, კარ ვიცოი მე“...

(5) „**შეხდე, რა** კაი სკამეფს **ნაკეთება** დათიკო, კარ ვიცოი მე“...

2. **ინფერენცია**, ანუ ლოგიკური დასკვნა — ლოგიკურ დასკვნაზე დაფუძნებული ინფორმაცია, რომელიც ძირითადად ემყარება მთქმელისთვის ცნობილ ფაქტებს. ესაა მთქმელის დასკვნა, რომელიც მას გამოაქვს თავისი ზოგადი ცოდნისა და გამოცდილების საფუძველზე. დასკვნა შეიძლება გამოტანილი იყოს წარსული გამოცდილების ფონზე (6), ან გულისხმობდეს გარკვეული ეჭვის არსებობას და მასზე დაფუძნებულ დასკვნას (7), ან ვარაუდს, რომელიც არსებობდა და ახლა დასკვნით გამყარდა (8), ან ფაქტის ხილვის შედეგად გამდიდრებულ გამოცდილებას (9), (10).

(6) *„ბაღნებმა მოკრიფენ ვუშხამ, სუყველე ფუტურეა... ალბათ თოული **მონახონა // ნახონა** მაგას.“*

(7) *„მივეი და ქე აღარ იყო რამე ხეზე, მაის ბაღანე **ნაკრეფავა** ჩუმათე... რაღაი იქნებოდა“...*

(8) *„მაჯავია უფრო ე წითელი ქათმები... ისე დიდი **ნაზარდა** ეგი, კაცო!“...*

(9) *„რაფერ **დანაქონა** ტყემალი ჩასაბარებლათ, სა შოულია ამდონი“...*

(10) *„ქე **ნაბამა** ე თხილი და რაი გინდა“...*

ნა- პრეფიქსიანი ფორმების სემანტიკა განსხვავებულია ამავე ზმნების | თურმეობითის ფორმებისაგან: რეზულტატიურობის გამომხატველი ფორმებია — *მოხდენია, მოუკრეფია, გაზრდილა, მოუბამს (მოუბია)...*, ხოლო **ნა-** პრეფიქსიანი ფორმებით ირიბი ევიდენციალობა, უნახაობა ვლინდება, რომელიც ფაქტის შემდგომ ლოგიკური დასკვნის გამოტანის შესაძლებლობას გულისხმობს.

3. **ხმებზე დამყარებული ინფორმაცია** — **ნა-** პრეფიქსიანი ირიბი ევიდენციალობის ყველაზე გავრცელებული სემანტიკაა. ეს შეიძლება **დაუზუსტებელი ინფორმაციის** სახელდებითაც დახასიათდეს, თუმცა ტერმინი „ხმებზე დამყარებული ინფორმაცია“ ამ სემანტიკის მთავარ მახასიათებელს წამოსწევა წინა პლანზე. (ინგლ.: Hearsay) იგი ფაქტობრივად გულისხმობს არსებულ, გავრცელებულ ხმებზე დამყარებულ ინფორმაციას, რომელიც შეუძომწმებელი ან გადაუმოწმებელია, მაგრამ მოლაპარაკე მას მაინც იყენებს, ანუ ამ აზრის გამტარი ხდება. სწორედ ამ სემანტიკურ ნიუანსს უნდა გულისხმობდნენ „მეგრულის ლინგვისტური ანალიზის ავტორები“ როცა წერენ: მეოთხე სერიის ფორმები უნახავი აქტის ფორმებია. ისინი გადმოსცემენ მოქმედებას, რომელიც უშუალოდ მოლაპარაკეს არ უნახავს, მაგრამ მისთვის ცნობილია სხვათა ნათქვამის (ან

უნახავი მოქმედების შედეგის) მიხედვით. ასეთი ფორმები ყოველთვის შეიცავს „თურმეს“ გაგებას და ამიტომ მისი ხმარება სავალდებულო არც არის. მაგრამ „თურმეობითობას“, გარდა უნახაობის გადმოცემისა, კიდევ სხვა მნიშვნელობაც აქვს: **აღნიშნავს ნახულს, განცდილ მოქმედებას, რომლის შესახებ (ან რომლის შედეგების შესახებ) მოქმედმა ბოლომდე ყველაფერი არ იცის.** (ხაზგასმა ჩვენია ნ.შ.) ამგვარად, თურმეობითის შინაარსისათვის არსებითია მოქმედების შესახებ ზუსტი ცოდნის არქონის მომენტი“ (კარტოზია და სხვა, 2010).

მეგრულის წარმოება თავისი სემანტიკური ნიუანსით გადმოვიდა ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში და სწორედ ამ სემანტიკის შენარჩუნებამ შეუწყო ხელი ამ ფორმების დაამკვიდრებასა და გავრცელებას. ამ სემანტიკას, რა თქმა უნდა, | თურმეობითის ფორმები ვერ ჩაანაცვლებდა.

(11) „ვირგოლიე სახს **ნაყიდავა** და ყიდულოფს მაგიორს პეტერას“...

(12) „**ნაწუმარა** იქინე“...

(13) „ხშირათ **მონავალა** მა ქალი მაქანე, **დანავალა**“...

(14) „ანიკოს გოულეთ კარები. ქე **ნაწყენა** მარშინა, მარა არ უწყენია ახლა“...

(15) „ქალები **დანარება** იქინე“...

(16) „თვითან ვერ **ნაჭამა** თხილს და აწი რაღათ უნდა“...

(17) „ველოდიეს გოგო **ნაყვარება** მაგას და მას მერე არც მოუყვანია ცოლი“.

(18) „მაი, ჭარში რო იყო **ნაწერა** და **ნაგზავნა** წერილებს ი გოგოსან“...

(19) „მაის რძალი სახს **ნაშენება** თურმე ქუთაიში“...

(20) „იქინე ყოფილა ახლოს და იქიდგან **ნაყურება** ამ ამბავს“...

(21) „უნდა ვიყიდო ახალი კრანი, კარ **ნადირალა** ბევერი“...

(22) „**ნაპარავა** მაი ბიჭი ყორფელს“...

(23) „ახალი წლიზა **ნასუქება** ი ღორს ანიკო და კარ დეეკარ-ქა?!“

(24) „**ნანდომა** მაგას კაი ხანია“...

საყურადღებოა **ნა-** პრეფიქსიანი ფორმების დაფიქსირების შემთხვევები თანამედროვე ქართულ მედიასა და ინტერნეტსივრცეში. მათი რაოდენობა საკმაოდ დიდია. რა თქმა უნდა, ეს ფორმები უფრო მეტად დასავლური დიალექტების წარმომადგენელთა მეტყველებაში

ფიქსირდება, მაგრამ აქ მნიშვნელობა მაინც ფაქტს ენიჭება: ამ ფორმების გამოყენებით სწორედ იმ თავისებურ სემანტიკურ ნიუანსებზე ხდება ყურადღების გამახვილება, რაც სალიტერატურო ენის თურმეობითების ფორმებით სრულად ვერ გადმოიცემა. გარდა ზემოთ განხილული სემანტიკური ნიუანსებისა, კონტექსტების უმრავლესობა მკვეთრ ირონიასაც შეიცავს, რაც ზოგადად დიალექტური მეტყველების არაპირდაპირი გამოყენების მახასიათებელია, მაგრამ ამ შემთხვევაში საინტერესოა ისიც, რომ სალიტერატურო ენის ჩვეულებრივი ფორმები ვერ წარმოაჩენს იმ ირნიულ ქვეტექსტს, რაც მნიშვნელოვანია მათი გამოყენებლისათვის. ეს ამ ფორმათა ანალიზის პრაგმატული ასპექტებია და ცალკე კვლევას მოითხოვს.

4.10. სტატიკური ზმნები

4.10.1. სტატიკურ ზმნათა აწმყოს წარმოება მთის დიალექტებში

მთის დიალექტებში — თუშურში, ფშაურსა და ხევსურულში — სტატიკური ზმნები ორნაირად ფორმდება 1. **-ავ** სუფიქსისა და 2. **-ი** სუფიქსის მეშვეობით. ცხადია, საქმე მესამე პირის ფორმებს ეხება. პირველი და მეორე პირის ფორმები აღწერილია, მეშველზმნიანი.

სტატიკურ ზმნათა მესამე პირის ფორმათა თვალსაზრისით ამ დიალექტებს შორის არის თვალსაჩინო სხვაობა. ფშაურში უნიფიცირებულია **-ავ**-იანი წარმოება. ხევსურულშიც უპირატესობა **-ავ**-იანს ენიჭება, **-ი**-იანი იშვიათია. თუშურში ორივე მოდელი თითქმის თანაბარი სიხშირითაა წარმოდგენილი.

ფშაური

ფშაურ დიალექტში სტატიკურ ზმნათა მესამე პირის ფორმები ორ ვარიანტს გვიჩვენებს: მხოლოდ **-ავ** სუფიქსიანს, პირის ნიშნის ნულოვანი ვარიანტით: **ღგდავ, ხვენავ, შირავ, სწერავ, ხყუდავ...** და პირის ნიშნის **-ის** მაწარმოებლით: **ღგდავის, ხვენავის, შირავის, სწერავის, ხყუდავის**. მნიშვნელობის მიხედვით ამ ორი რიგის ფორმებს შორის სრული პარალელიზმია. ერთი შეხედვით კაცს შეიძლება მოეჩვენოს, რომ მეორე რიგისანი ექსპრესიულობით სჭარბობენ პირველ რიგისებს, მაგრამ ეს შთაბეჭდილება ალბათ მოჩვენებითია. სხვაობა უფრო თაობათა მეტყველებაში უნდა მდგომარეობდეს.

პირების მიხედვით უღლების პარადიგმები ასეთი იქნება:

ერთპირიანები

1. ვხყუდივარ	ვხყუდივართ
2. ხყუდიხარ	ხყუდიხართ
3. ხყუდავ(ის)	ჰყუდვან

ორპირიანები

1. ვაბარივარ	ვაბარივართ
2. აბარიხარ	აბარიხართ
3. აბარავ(ის)	აბარვან

მასალა

გიგის ლურჯაი ბაგას **ღბავ** (ვაჟა); წიგნშია **სწერავ**; სანამ სული **გვჩრავ** პირშია (ვაჟა); ორთ **უბყრავ** ლაგმის ტარია (ვაჟა); სხვა კი აღარა **მაბადავ**, ერთი ჩოჯაი **მცვავისა**; იმათა დგონავ, რო იწვევ; შუ-შანიკაის ბალღი **მტანავ**; რამდენი სიპები **აწყვავ** (ვაჟა);

სხვა დროების ფორმებს სტატიკური ზმნები ისევე იწარმოებენ, როგორც სალიტერატურო ქართული და ქართული ენის სხვა დიალექტები: **სწერავ** — **ეწერა** — **წერებულა**; **ხფენავ** — **ეფინა** — **ფენილა**; **მაბადავ** — **მებადა** — **მბადებია**; **ღმარხავ** — **ემარხა** — **მარხულა**.

ხევსურული

ძირითადი მოდელი ხევსურულის სტატიკური ზმნების აწმყო დროის ფორმებისა ისეთივეა, როგორც ფშაურში — აქაც პირველი და მეორე პირის ფორმები მეშველზმნიანია, მესამე პირში კი **-ავ(ის)** სუფიქსია სისტემატური: **ღდავ(ის)**, **სწერავ(ის)**, **ხფენავ(ის)**, **სრტყავ(ის)**, **ასხავ(ის)**, **სცვავ(ის)**, **ხურავ(ის)**.

თავისებურებას აქ პირველი თურმეობითის ფორმები აჩვენებს: **არტყავ(ის)** — **ერტყ(ა)** — **სრტყმევ(ას)**; **ასხავ(ის)** — **ესხ(ა)** — **სხმევ(ას)**; **ხურავ(ის)** — **ეხურ(ა)** — **ხურვივ(ას)**; **სცვავ(ის)** — **ეცვ(ა)** — **სცმევ(ას)**.

პარადიგმები ასეთი იქნება:

აწმყო (სუბიექტური წყობისა)

1. ვხკიდივარ	ვხკიდივართ
2. ხკიდიხარ	ხკიდიხართ
3. ხკიდავ(ის)	ხკიდიან

ობიექტური წყობისა

1. მკიდავ(ის)	გვკიდავ(ის)
2. გკიდავ(ის)	გკიდავ(ისთ)
3. ხკიდავ(ის)	ხკიდავ(ის)

თურმეობითი (სუბიექტური პირისა)

1. ვხკილებივარ(რ)	ვხკილებივართ
1. ხკილებიხარ(რ)	ხკილებიხართ
2. ხკილებივ(ას)	ხკილებივან

ობიექტური წყობის

1. მკილებივ(ას)	გვკილებივ(ას)
3. გკილებივ(ას)	გკილებივ(ასთ)
4. ხკილებივ(ას)	ხკილებივ(ას)

თუშურში

თუშურში სტატიკურ ზმნათა აწმყო დროის ფორმათა ორი მოდელია გავრცელებული: **-ავ** სუფიქსიანი და **-ი** სუფიქსიანი 1. **სწერავ, ხფენავ, ხკიდავ, ახვიავ, სთესავ, ღგონავ, უკეთავ, უჭერავ, აკერავ, აკეცავ, აფარავ, აკრავ, დმარხავ, ურიავ, ხკუნტავ, ხყუდავ, უყენავ;** 2. **შჩრ, ღგდრ, ხყრ, აგრ, აშჭვრ, ალაგრ, ატყვრ, აცვრ, ასხრ, აბრ, ანთრ აშავრ, აწყვრ, ღბრ.** ამ ორი მოდელის სტატიკური ზმნების აწმყოს ფორმების სიხშირე მეტყველებაში თითქმის თანაბარია. ისინი ერთმანეთს არასოდეს ანაცვლებენ. ასე რომ, ფორმათა თავისუფალ მონაცვლეობა არ ხდება. ამიტომ ვერც იმას ვიტყვი, რომ აქ რაიმე გარდამავალ საფეხურთან გვქონდეს საქმე. ასეთ შემთხვევაში მოსალოდნელია, რომ სხვადასხვა მოდელს განსხვავებული ტიპის ზმნები იყენებდეს, მაგრამ თითქოს არ ხერხდება ზმნათა ამ ფორმების რაიმე ნიშნით დაჯგუფება. ერთი შეხედვით კაცს შეიძლება მოეჩვენოს, რომ წარმოების პირველი, **-ავ**-იანი მოდელი ერთპირიანი სტატიკური ზმნებისთვის არის დამახასიათებელი, ხოლო მეორე, **-ი**-იანი — იორპირიანებისთვის, მაგრამ ყოველთვის არც ეს მართლდება: **სწერავ, ხფენავ, ხყუდავ, ხკუნტავ** კია ერთპირიანები, მაგრამ იქვეა: **ღგონავ, უკეთავ, უჭერავ, აკერავ, აკეცავ** და სხვ. მეორე მხრივ: **ატყვრ, აცვრ, ასხრ, აბრ** კია ორპირიანები, მაგრამ იქვეა **ანთრ, აწყვრ, ღგდრ, ხყრ** და ა. შ. ერთი რამ უეჭველია — თუშურ დიალექტზე მოსაუბრე მათ არასოდეს აურევს ერთმანეთში. პარადიგმები ასეთი იქნება:

-ავ-ით ნაწარმოებნი

სუბიექტური წყობის:

1. ვსწერივარ	ვსწერივართ
2. სწერიხარ	სწერიხართ
3. სწერავ(ის)	სწერვან

ობიექტური წყობის

1. მაწერავ	გვაწერავ
2. გაწერავ	გაწერავთ
3. აწერავ(ის)	აწერავ(ის)თ

ი-თი ნაწარმოებნი

სუბიექტური წყობის

1. ვღვდივარ(ი)	ვხყრენვართ
2. ღვდიხარ(ი)	ხყრენხართ
3. ღვდრ	ხყრენან

ობიექტური წყობის

1. მაცვრ	გვაცვრ
2. გაცვრ	გაცვიათ
3. აცვრ	აცვრ

4.10.2. გარდამავალ ზმნათა პირველი თურმეობითის წარმოება მთის დიალექტებში

აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებს — ფშაურს, ხევსურულსა და თუშურს — ერთი თითქოს უცნაურობა სჭირს — დინამიკურ გარდამავალ ზმნათა თურმეობითი პირველი იმეორებს სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ფორმების წარმოების მოდელს — ისინიც, როგორც ეს უკანასკნელნი, **-ავ** სუფიქსით ფორმდება. ამასთან ეს მაწარმოებელი ფშაურში ერთადერთია, როგორც სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ფორმების შემთხვევაში. ხევსურულსა და თუშურში არის **-ი** მაწარმოებლიანი ფორმებიც, მაგრამ მათი გამოყენების არე ერთობ შეზღუდულია, თანაც უფრო მეტად, ვიდრე სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ფორმათა შემთხვევაში.

ფშაური

გამაუბრუნებავის ი ბაღლსა ცხვარი; დედაშვილ **წაუყვანავის** ლეკებსა, ლეკეთში რო **მიუყვანავის**, ი შვილ ჩანგლებზე **დაუკიდებავ**; ფულიც მასწავლებელს **მიუცავის**, **გაუგზავნავის** დეპეშა; მე რო დამცინი, არჯალავ, შენ რალა **გითქომ** თავისა, პატივ არ **გიცავ** ღვთისადა, სანთელ არ **აგინთავისა**, ღვინო არ **ამოგიტანავ**, ქადა არ **გაგიჭრავისა**, ხინკალ არ **მაგიხარშავის**, ხმიანდ არ **ჩაგიცხვავისა**, ტაბლა არ **გაგიკეთებავ**, სახელ არ **შაგიდგავისა**.

ფშაურში ნიშანდობლივი ისაა, რომ **-ავ** თემისნიშნის ზმნებში ხდება თემის ნიშნის რეინტერპრეტაცია და იგი გვევლინება პირველი

თურმეობითის მაწარმოებელ აფიქსად, **კლავ-ს — მაუკლავ(ის), თელავ-ს — მაუთელავ(ის)**. **-ამ** თემისნიშნინებთანაც ზოგან თემისნიშანი კისრულობს მწკრივის მაწარმოებლის ფუნქციას: **აბ-ამ-ს — დაუბ-ამ, გაუბ-ამ, სვ-ამ-ს — შეუსვ-ამ**.

პირველი თურმეობითის მწკრივში პირების მიხედვით უღლების პარადიგმებს ასეთი სახე აქვს:

სუბიექტური წყობა

1.	მაუტანივარ	მაუტანივართ
2.	მაუტანიხარ	მაუტანიხართ
3.	მაუტანავ(ის)	მაუტანიან

ობიექტური წყობა

1.	მამიტანავ(ის)	მოგვიტანავ(ის)
2.	მოგიტანავ(ის)	მოგიტანავ(ის)თ
3.	მაუტანავ(ის)	მაუტანავ(ის)თ

ხევსურული

ხევსურულშიც, ფშაურის მსგავსად, უნიფიცირებულა **-ავ** სუფიქსი, თემისნიშნინებთანაც და უთემისნიშნინებთანაც: **მაუყვანავ(ის), დაუჭერავ(ის), უწოცავ(ის), უშინებავ(ის), უჭამავ(ის)**.

ფშაურის მსგავსად აქაც ხდება **-ავ** თემის ნიშნის მწკრივის მაწარმოებლად რეინტერპრეტაცია: **წნავს — უწნავ(ის), კლავს — მაუკლავ(ის), ნანავს — უნანავ(ის), ბედავს — გაუბედავ(ის)**. ამ თემის ნიშნინი თურმეობითების წარმოება ხევსურულში აჩვენებს კილოკავურ განსხვავებებს: პირაქეთ ხევსურულსა და არხოტულში მწკრივის მაწარმოებლის ფუნქციას, ფშაურის მსგავსად, თემის ნიშანი კისრულობს, ე.ი. ხდება თემის ნიშნის რეინტერპრეტაცია მწკრივის მაწარმოებლად: იარაღები **აუსხამ**; ჩოჭა **ჩაუცვამ**; აბულეთს... სისხლ ბევრჯელ **უსვამ** მტრისაო; შენ მამაჩემო, თორღვაო, ნუმც **შაგობამის** ჳმალიო. შატილურ-მილმაკეურში **-ამ**-იანი ჳმნები **-ავ** მაწარმოებელს დაირთავს, ოღონდ ფონეტიკურ ნიადაგზე თემის ნიშანი სახეს იცვლის, ხმოვანს კარგავს და ზოგჯერ ხდება მისი ფუძეში ინკორპორაცია: **აუსხამავ(ის), ჩაუცვამავ(ის), გიქმნავ || გიქნავ, შაუმბავ**.

-ებ თემისნიშნიანები დაირთავს **-ავ** მაწარმოებელს და თემის ნიშანსაც უცვლელად ინახავს: **გამაუყოლებავ(ის), გაუმაგრებავ(ის), გაურჯულებავ(ის), გამიკეთებავ(ის).**

პარადიგმები

სუბიექტური წყობა

1.	გამიკეთებავ(ის)	გაგვიკეთებავ(ის)
2.	გაგიკეთებავ(ის)	გაგიკეთებავ(ის)თ
3.	გაუკეთებავ(ის)	გაუკეთებიან

ობიექტური წყობა

1.	გაუკეთებივარ	გაუკეთებივართ
2.	გაუკეთებიხარ	გაუკეთებიხართ
3.	გაუკეთებავ(ის)	გაუკეთებიან

თუშური

გარდამავალ ზმნათა პირველი თურმეობითის ფორმათა საწარმოებლად თუშურშიც **-ავ** სუფიქსია გაბატონებული. ამ მოდელით იწარმოება თემისნიშნიანი ზმნები:

აშენებს — **უშენებავ**, აკერებს — **დუცკერებავ**, აწნევს — **უწნიავ**, უჭამს — **უჭამავ**, სვამს — **შუცსვამავ**, აბამს — **დუცბამავ**, ასხამს — **დუცსხმავ** (წყალი), ამუცსხამავ (ქალამანი), ხკლავს — **მუცკლავ**, სწვავს — **დუცწვავ**.

-ავ თემისნიშნიანებში აქაც, ფშაურ-ხევსურულის მსგავსად, თემისნიშნიანი რეინტერპრეტირებულია მწკრივის მაწარმოებლად. რაც შეეხება **-ამ** თემის ნიშანს, იგი პირველ თურმეობითში თემის ნიშნადვე რჩება. მწკრივის მაწარმოებლად კი ისინი **-ავ**-ს დაირთავენ. ამით განსხვავდება თუშური ფშაურ-ხევსურულისგან (მაგალითები იხ. ზემოთ). უთემისნიშნო გარდამავალ ზმნებში ორი მოდელი გვაქვს. ერთნი პირველ თურმეობითს **-ავ**-ით იწარმოებენ: სწერს, აწერს — **დუცწერავ**; ღვლეჯს — **დუცღლეჯავ**, მუცღლეჯავ; ხფენს — **დუცფენავ**, გუცფენავ. მეორე ნაწილი | თურმერბითს **-ი** სუფიქსით იწარმოებს: შლის — **გუცშლირ**, **დუცშლირ**; ღვრის — **დუცღვრირ**; სთრის — **ჩუცთირ**, **ამუცთირ**, **გამუცთირ**; პირველი თურმეობითის წარმოების მიხედვით განსხვავებულ ზმნათა დაჯგუფება რაიმე შინაარსობლივი მიმართების ტიპებად ჭირს. ერთადერთი ფორმოზირი განსხვავება, რაც აუცილებლად მოხვდება კაცს თვალში ისაა, რომ ყველა ზმნას, რომლებიც პირველი თურმეობითის

ფორმებს **-ი**-თი იწარმოებენ აწმყო დროის მესამე პირის ფორმებში **-ის** დაბოლოება მოუდის. ე. ი. **-ს** სუბიექტური სუფიქსის წინ **ი** ხმოვანი აქვს. ეგევე ხმოვანი აქვს ამ ზმნებს პირველი და მეორე პირის ფორმებშიც. მაშასადამე, ეს **-ი** თავისუფლად შეიძლება განვიხილოთ თემის დაბოლოებად და ჩამოვავალიბოთ წესი, რომ **-ი** თემისნიშნის ზმნებში, ისევე როგორც **-ავ** თემისნიშნისებში, ხდება თემის ნიშნის რეინტერპრეტაცია და **-ი** თემისნიშნის გვევლინება პირველი თურმეობითის ფორმათა მაწარმოებლად.

**პირველი თურმეობითის მწკრივების პარადიგმები:
-ავ მაწარმოებლებიანი**

სუბიექტური წყობა

1.	დამიჭერავ(ის)	დაგვიჭერავ(ის)
2.	დაგიჭერავ(ის)	დაგიჭერავ(ისთ)
3.	დუცჭერავ(ის)	დუცჭერავ(ის)

ობიექტური წყობა

1.	დუცჭერივარ	დუცჭერივართ
2.	დუცჭერიხარ	დუცჭერიხართ
3.	დუცჭერავ	დუცჭერავან

-ი მაწარმოებლებიანი

სუბიექტური წყობა

1.	დუცშლივარ	დუცშლივართ
2.	დუცშლიხარ	დუცშლიხართ
3.	დუცშლი	დუცშლიან

ობიექტური წყობა

1.	დამიშლი	დაგვიშლი
2.	დაგიშლი	დაგიშლიათ
3.	დუცშლი	დუცშლი

დასკვნა:

როგორც ვნახეთ, აღმოსავლეთ საქართველოს მთის სამივე დიალექტში სტატიკურ ზმნათა აწმყოსა და გარდამავალ ზმნათა თურმეობითის წარმოებებს შორის დაბოლოებათა თვალსაზრისით სრული პარალელიზმი არსებობს. მსგავსებაა ამ ფორმათა შინაარსობლივ პლანებშიც — სტატიკური ზმნებშიც და თურმეობითებშიც მოქმედების შედეგს გამოხატავენ. ზმნის სტატიკურ ფორმებში წარმოდგენილია

გარდამავალი ზმნით შესრულებული მოქმედების შედეგი: ვილაცა **წერდა** და **წერია** ამ მოქმედების შედეგს აჩვენებს. ეგვევ სტატუსია წარმოდგენილი თურმეობითებშიც: ვილაცა ჩვენი მხედველობის მიღმა **ხატავდა** და ჩვენ ამ მოქმედების შედეგი ვნახეთ და მიგხვდით, რომ ვილაცას მოქმედება შეუსრულებია — **დაუნახატავ(ის)**. ასე რომ, შეიძლება ვთქვათ: სტატიკურ ზმნათა აწმყოსა და გარდამავალ ზმნათა პირველ თურმეობითებში **-ავ** და **-ი** სუფიქსები შედეგობითობას გამოხატავენ.

აქვე დავინახეთ, რომ პირველი თურმეობითების ფორმები სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ფორმებზე ერთი შინაარსობრივი კომპონენტით მეტია: ისინი აქტის უნახაობასაც გამოხატავენ. ამის რეპრეზენტაცია ხდება ფორმობრივადაც: ამ უკანასკნელებს პრეფიქსად ერთვის პირველ და მეორე პირის ფორმებში **ი-**, ხოლო მესამე პირის ფორმებში **უ-** ფორმანტები, რომლებიც სპეციალურ ლიტერატურაში საობიექტო ქცევის მაწარმოებლადაა მიჩნეული. თურმეობითებთან რაიმე გრამატიკული ვერსია, ობიექტური თუ სუბიექტური, საერთოდ არა ჩანს. ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ ზმნის შედეგობით ფორმებზე **ი-** და **უ-** პრეფიქსების დართვა ამ შედეგობრივებს უნახაობის მნიშვნელობას ანიჭებს და, შესაბამისად, პირველი შედეგობრივის, ანუ იგივე პირველი თურმეობითი მწკრივის მაწარმოებლობა **ი—ავ**, კონფიქსი პირველ-მეორე პირის ფორმებში და **უ—ავ** (ი—ი და უ—ი) მესამე პირის ფორმებში. ეს თანაბრად ეხება ქართული ენის მთელ კონტინიუმს — დიალექტებსაც და სალიტერატუროსაც.

4.10.3. სტატიკური ზმნები და მათი უღლების პარადიგმები ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში (ქვემოიმერულის მასალების მიხედვით)

სტატიკური ზმნების თავისებური წარმოებისა და უღლების საკითხი ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში საფუძვლიანადაა დამუშავებული. ცნობილია, რომ სტატიკური ზმნები უნიფიკაციის ტენდენციის გამო ერთ სისტემაზე გადავიდა და მეშველზმნიანი წარმოება განივითარა. რა თქმა უნდა, ენაში მოქმედი უნიფიკაციის ტენდენცია დიალექტებზეც გავრცელდა, მაგრამ ზოგიერთ დიალექტში სტატიკურ ზმნთა დაბოლოებაში თავისებური წარმოება გამოვლინდა. ზმნების ერთი ნაწილი **-ა** დაბოლოებაზე გადავიდა: **ჩივა, კივა, ყივა...**, ხოლო **-ავ** თენისნიშნისანი ზმნების ნაწილში **-ია** დაბოლოება ვლინდება: **აკრია, ანურია, უჭერია...**

ქვემოიმერულის ვანურ თქმაში მარტივფუძიან ზმნებში განსხვავებული ვითარება ჩანს. ფუძეში ჩნდება **-ან /-ენ** სუფიქსები, ხოლო მრავლობითი რიცხვის მესამე პირში ვლინდება **-არიენ /-ლარიენ** მეშველი ზმნა. მყოფადის ფორმებში ასევე ჩნდება **-ილ** სუფიქსი: **ვიდგომილენ-ბი, ვიწოლილენი, ვიყდომილენი...**

ქვემოიმერულს სტატიკური ზმნების განსხვავებული წარმოების ფორმები აქვს და მისი პარადიგმა ქვემოთ წარმოდგენილ ცხრილებშია მოცემული:

ზმნა: დ-ებ-ა

სერია	მწკრივი	მხოლოდითი	მრავლობითი
I სერია	აწმყო	I ----- II ----- III დენა	I ----- II ----- III -----
	უწვეტილი	I ----- II ----- III იღვა	I ----- II ----- III -----
	აწმყოს კავშ.	I ----- II ----- III იღვეს	I ----- II ----- III -----
	მყოფადი	I ----- II ----- III იღება	I ----- II ----- III -----
	ხოლმეობითი	I ----- II ----- III იღებოდა	I ----- II ----- III -----
	მყოფადის კავშირებითი	I ----- II ----- III იღებოდეს	I ----- II ----- III -----
	II სერია	წვეტილი	I ----- II ----- III (დე)იღვა
II კავშ.		I ----- II ----- III (დე)იღვას	I ----- II ----- III -----
III სერია	I თურმ.	I ----- II ----- III დებულა	I ----- II ----- III -----
	II თურმ.	I ----- II -----	I ----- II -----

		III დებულიყო	III -----
	III კავშ.	I ----- II ----- III დებულიყოს	I ----- II ----- III -----
	III თურმ.	I ----- II ----- III ნადება	I ----- II ----- III -----
IV სერია	IV თურმ.	I ----- II ----- III ნადებიყო	I ----- II ----- III -----
	IV კავშ.	I ----- II ----- III ნადებიყოს	I ----- II ----- III -----

„აგერ არ დენა ე ჭორკო, თელი დღეია ვეძებ?!“

„ქვეი უნდა დებულიყო ეზოში, დიდი რიყის ქვაი... რეიზა უნდა დებულიყო და... რო შემოვა ვინმე, შეხედავს ქვას და ვერ აზნევეფს ვერაფერს.“

„აგერ არ ნადება ეი დანა?!“

ზმნა: დეგ (ვდგავარ)

სერია	მწკრივი	მხლოობითი	მრავლობითი
I სერია	აწმყო	I ვდგანვარ II დგანხარ III დგანა	I ვდგანვართ II დგანხართ III დგანარიენ
	უწვებელი	I ----- II ----- III -----	I ----- II ----- III -----
	აწმყოს კავშ.	I ----- II ----- III -----	I ----- II ----- III -----
	მყოფადი	I ვიდგომილები II იდგომილები III იდგომილება	I ვიდგომილებით II იდგომილებით III იდგომილებიენ
	ხოლმეობითი	I ვიდგომილებოი II იდგომილებოი III იდგომილებოდა	I ვიდგომილებოით II იდგომილებოით III იდგომილებოდენ
	მყოფადის კავშ.	I ვიდგომილებოდე II იდგომილებოდე III იდგომილებოდეს	I ვიდგომილებოდეთ II იდგომილებოდეთ III იდგომილებოდენ

II სერია	წვეტილი	I ვიდექი II იდექი III იღვა	I ვიდექით II იდექით III იღვენ
	კავშირებითი	I ვიღვე II იღვე III იღვეს	I ვიღვეთ II იღვეთ III იღვენ
III სერია	I თურმეობითი	I მღვარვარ II მღვარხარ III მღვარა	I მღვარვართ II მღვარხართ III მღვარალებენ
	II თურმეობითი	I (ვ)მღვარიყაი II მღვარიყაი III მღვარიყო	I (ვ)მღვარიყაი II მღვარიყაი III მღვარიყვენ
	III კავშირებითი	I (ვ)მღვარიყო II მღვარიყო III მღვარიყოს	I (ვ)მღვარიყო II მღვარიყო III მღვარიყვენ
IV სერია	III თურმეობითი	I ----- II ნადგომხარ III ნადგომა	I ----- II ნადგომხართ III ნადგომლარიენ
	IV თურმეობითი	I ----- II ნადგომიყაი III ნადგომიყო	I ----- II ნადგომიყაით III ნადგომიყვენ
	IV კავშირებითი	I ----- II ნადგომიყო III ნადგომიყოს	I ----- II ნადგომიყოთ III ნადგომიყონ

„აქანე საოტკიას დადეგ, გრუშამო შამოაწყოფ ჭიქეფს. თვარ შამოაწყოფ და **იდგომილება** მარტი ივი.“

„ერთი სახლი უდგანა დიდი.“

„თასთუმალთან უდგანა და ივი საინი მეიტანე.“

„ეგერ **მედგომილებოდა** დიდი სახლი მე, მაი რო არ ყოფილიყო.“

„აქანე **ვიდგომილები** თელი დღეი, გ-ამეიარს აპა რა იზამს. და-ვღებე აქანე და **ვიდგომილები** თელი დღეი.“

„თელი დღეი რო **ნადგომხარ** იქინე, რაიზა?“

ზმნა: წოლა (ვწევარ)

სერია	მწკრივი	მხოლობითი	მრავლობითი
	აწმყო	I ვწენვარ II წენხარ III წენა	I ვწენვართ II წენხართ III წენარენ

I სერია	უწყვეტელი	----- ----- -----	----- ----- -----
	აწმყოს კავშ.	----- ----- -----	----- ----- -----
	მყოფადი	ვიწოლილები იწოლილები იწოლილება	ვიწოლილებით იწოლილებით იწოლილებიენ
	ხოლმეობითი	ვიწოლილებოი იწოლილებოი იწოლილებოდა	ვიწოლილებოით იწოლილებოით იწოლილებოდენ
	მყოფადის კავშ.	ვიწოლილებოდე იწოლილებოდე იწოლილებოდეს	ვიწოლილებოდეთ იწოლილებოდეთ იწოლილებოდენ
II სერია	წყვეტილი	ვიწეი იწეი იწვა	ვიწეით იწეით იწვენ
	II კავშირებითი	ვიწვე იწვე იწვეს	ვიწვეთ იწვეთ იწვენ
III სერია	I თურმეობითი	ვწოლილვარ წოლილხარ წოლილა	ვწოლილვართ წოლილხართ წოლილარიენ
	II თურმეობითი	ვწოლილიყაი წოლილიყაი წოლილიყო	ვწოლილიყაით წოლილიყაით წოლილიყვენ
	III კავშირებითი	ვწოლილიყო წოლილიყო წოლილიყოს	ვწოლილიყოთ წოლილიყოთ წოლილიყვენ
IV სერია	III თურმეობითი	----- ნაწოლხარ ნაწოლა	----- ნაწოლხართ ნაწოლარიენ
	IV თურმეობითი	----- ნაწოლიყაი ნაწოლიყო	----- ნაწოლიყაით ნაწოლიყვენ

	IV კავშირებითი	I -----	I -----
		II ნაწოლიყო	II ნაწოლიყოთ
		III ნაწოლიყოს	III ნაწოლიყვენ

„საღამოს გამოვალ აგერ და თუ წენა საქონელი მანქანასან, გავდენი, არ გატეხოს კიდო.“

„თელი დღეი ლოვინზე წენხარ.“

„ი ქალი სულ საავანტყოფოში წენა.“

„ჰაერზე რავა დაჟდებიენ მავენი, სახში წენარიენ სულ.“

„აგერ არ ნაწოლა ე ხბოი?!“

ზმნა: ზი, ჯედ, ჯექ (ვზივარ)

სერია	მწკრივი	მხოლობითი	მრავლობითი
I სერია	აწმყო	I ვჟდანვარ / ვჟანვარ II ჟდანხარ / ჟანხარ III ჟდანა / ჟანა	I ვჟდანვართ/ვჟანვართ II ჟდანხართ/ჟანხართ III ჟდანარიენ/ჟანარიენ
	უწვევითელი	I ----- II ----- III -----	I ----- II ----- III -----
	აწმყოს კავშ.	I ----- II ----- III -----	I ----- II ----- III -----
	მყოფადი	I ვიჟდომილეზი II იჟდომილეზი III იჟდომილეზა	I ვიჟდომილეზით II იჟდომილეზით III იჟდომილეზიენ
	ხოლმეობითი	I ვიჟდომილეზოი II იჟდომილეზოი III იჟდომილეზოდა	I ვიჟდომილეზოით II იჟდომილეზოით III იჟდომილეზოდენ
	მყოფ. კავშ.	I ვიჟდომილეზოდე II იჟდომილეზოდე III იჟდომილეზოდეს	I ვიჟდომილეზოდეთ II იჟდომილეზოდეთ III იჟდომილეზოდენ
II სერია	წვევითელი	I ვიჟეი / ვიჟეი II იჟეი / იჟეი III იჟდა / იჟდა	I ვიჟეით / ვიჟეით II იჟეით / იჟეით III იჟდენ / იჟდენ
	II კავშ.	I ვიჟდე II იჟდე III იჟდეს	I ვიჟდეთ II იჟდეთ III იჟდენ
III სერია	I თურმ.	I მჟდარვარ II მჟდარხარ III მჟდარა	I მჟდარვართ II მჟდარხართ III მჟდარალიენ

	II თურმ.	I ვჟდომილიყაი II ჟდომილიყაი III ჟდომილიყო	I ვჟდომილიყაით II ჟდომილიყაით III ჟდომილიყევენ
	III კავშ.	I ვჟდომილიყო II ჟდომილიყო III ჟდომილიყოს	I ვჟდომილიყოთ II ჟდომილიყოთ III ჟდომილიყევენ
IV სერია	III თურმ.	I ნაჟდომვარ II ნაჟდომხარ III ნაჟდომა	I ნაჟდომვართ II ნაჟდომხართ III ნაჟდომლარეინ
	IV თურმ.	I ნავჟდომიყაი II ნაჟდომიყაი III ნაჟდომიყო	I ნავჟდომიყაით II ნაჟდომიყაით III ნაჟდომიყევენ
	IV კავშ.	I ნავჟდომიყო II ნაჟდომიყო III ნაჟდომიყოს	I ნავჟდომიყოთ II ნაჟდომიყოთ III ნაჟდომიყევენ

სტატკურ ზმნათა თავისებური წარმოების შემცველი კონტექსტები ქვემოთმეტრულის მასალიდან:

„მანქანა რაც უნდა ძვირი დაგიჟდეს, მაინც კაია, შენც **ჟდანხარ** და ხაბაკიც მიაქ.“

„აქანე **იჟდა** ხალხი; ჭადრები აქვენ ეზოში და **ჟდანარიენ** იქინე.“

„ისე **ჟანა** თელი დღეი, აფერს არ აკეთეფს.“

„მე რო არ მიგყვე, ე, ისე **იჟდომილება**.“

„მე რო არ ვიყვე, ისე **იჟდომილებოდა** თელი დღეი.“

„შეხედე, რაზე **ნაჟდომვარ?** ვერ მითხარი, თუ დეინახე?!“

„წ-ამოი და მა ვედრო წამეილე, რო **ჟდანხარ!**..“

„წაი, შეი სახში, აქანე ნუ **ჟდანხარ**...“

„რაი მენდომილება, გო, და გამომართვი ეგი, რო **ჟდანხარ** ტყულა თელი დღეი...“

„გარეთ **ვწენვარ** და გავცივდი...“

„აგერ **დენა** მორე ცალი, აგერ სტოლზე...“

„ეგენი სა არიენ ნეტაი? - **წენარიენ**. - რაი აძინეფთ ახლა?“

„იგი სხვას მემბობა, იგი სხვას, თითვან **ჟანარიენ** ცაკე...“

„გარეთ **ვჟდანვართ** იქინე.“

„მე ქე **ვჟანვარ** ეგერ გარეთ...“

„გერეთ **წენხარ** შენ და იმიტო გახთი ავათ.“

„თელი დღეი ლოგინზე **წენხარ**...“

„კარნელი რაფერ ავათა!.. არ შემილიათ, გო , და **წენა**...“

„**დაუეი** რაცხაზე და ისე ამოარჩიე...“

„ქალაქშიც **ქე დგება** ხალხი ადრე...“

„არ გარმოავლო აქით, **ქვაბები მიდგანა** და დამიმტროვს...“

„ეგერ **უანა** შენი დაი.“

„ეგერ **გარაჯეკი** სკამზე, შენ მაინც **უდანხარ** და მე წამოწოლა მინდა...“

„მაი თელი დღეი **იწვეს** მასე, კარტი ქე აქ და თავს შეიქცევს...“

„მაქანე რო **წამომიუეი** ახლა შენ, **ვიუეი** მე მაქანე...“

„**დაწეი** ლოგინზე...“

„აქანე **იუდა** ხალხი...“

„ქალი **უუანა** ერთი გვერძი კაცს...“

„ბზეში დადეი... ქე ვერ **დაუდები**, ყინვასავეთა თლათ...“

„გარეთ **დგანა** თუჯიე და მეიტანე, თლათ საფსეს ნუ მეიტან...“

4.10.4. სტატიკურ ზმნათა მეშველზმნიანი ფორმების განვითარების ეტაპები

სტატიკური ზმნების უღლება აწმყოში ძველსა და ახალ ქართულს შორის პრინციპულად იმით განსხვავდება, რომ სისტემებრ ძველ ქართულში ორგანული წარმოებისაა; ახალ ქართულში ამ ტიპის ზმნათა ნაწილი I და II პირში მეშველზმნიანია:

ძვ. ქართ.

ვ-ზი
ჰ-ზი
ზი-ს

ახ. ქართ.

ვ-ზი-ვარ
ზი-ხარ
ზი-ს

მეშველზმნიან ფორმათა ჩამოყალიბება სტატიკურ ზმნებში ძველ ქართულშივე დაიწყო; პროცესი გრძელდება და დღესაც არ არის დასრულებული.

თუ თვალს გავადევნებთ აწმყოში მეშველზმნიან ფორმათა განვითარებას, შეიძლება რამდენიმე ეტაპი გამოვყოთ. ამ ეტაპების გამოყოფა, ცხადია, პირობითია, მაგრამ მოგვეხმარება თანამედროვე დიალექტური სურათის დასახატავად.

I ეტაპად გავიაზრებთ ძველი ქართული ენის ვითარებას, როცა სტატიკური ზმნები აწმყოში მეშველ ზმნას არ დაირთავენ: **ვ-ზი, ვ-დგა, ვ-წევ... ვ-მდერ, ვ-ტირ... ვ-ფიქრობ... ვ-იცი...**

II ეტაპად მოვიაზრებთ მეშველზმნიან ფორმათა განვითარების იმ ეტაპს, როცა მეშველზმნიანია მხოლოდ მდგომარეობის აღმნიშვნელი

ზმნები: **ვ-დგა-ვარ, დგა-ხარ; ვ-ზი-ვარ, ზი-ხარ; ვ-წე(ვ)-ვარ, წევ-ხარ...** სხვა ჯგუფები სტატიკური ზმნებისა არ დაირთავენ მეშველ ზმნას.

III ეტაპად მოვიაზრებთ იმ ვითარებას, როცა მეშველზმნიან ფორმებს ივითარებს **ვ-მღერი, ვ-ტირი, ვ-ჩივი, ვ-ყვირი** ზმნები (**ვ-მღერი-ვარ, ვ-ტირი-ვარ, ვ-ჩივი-ვარ, ვ-ყვირი-ვარ**)... ამ ეტაპებზე ფორმათა პარალელიზმი გვაქვს: **ვმღერი || ვმღერივარ**... ამ ზმნათა მეშველზმნიანი ფორმები აქტიურად იკიდებს ფეხს; იმდენად აქტიურად, რომ „საჭირო გახდა“ ნორმის მიღება — მეშველზმნიანი ფორმები...

ამ ეტაპზე **ვფიქრობ, ვთ-ამაშობ...** ვიცი ტიპის ზმნებს მეშველზმნიანი ფორმები ჯერ არ განუვითარებია. თუმცა ეს ტენდენცია აშკარაა და, შესაბამისად, **IV ეტაპად** მოვიაზრებთ სწორედ იმ ვითარებას, რაც დიალექტთა ერთ ნაწილს განუვითარდა, როცა ჩნდება ფორმები **ვფიქრობ-ვარ, ვიცი-ვარ...**

თანამედროვე დიალექტებში გარკვეულწილად თითქმის ყველა ეტაპია წარმოდგენილი. I ეტაპს მიახლოებული ვარიანტი აჭარულში შეინიშნება; მდგომარეობის აღმნიშვნელი რამდენიმე ზმნა მეშველ ზმნას არ დაირთავს:

მე **ვ-წევ** („ვწევარ“), მი-**ვ-რბი**

შენ **წევ** („წევხარ“), მი-**რბი**... არქაული **მი-ვ-რბი** ფორმა დასტურდება გურულშიც.

სხვა დიალექტებში ამგვარი ფაქტები არ დადასტურდა. ფაქტობრივ, მეორე ეტაპი მოვლენის განვითარებისა (როცა მდგომარეობის გამომხატველი ზმნები მეშველ ზმნას დაირთავენ — **ვ-ზი-ვარ, ვ-დგა-ვარ, ვ-წე(ვ)-ვარ**... ყველა დიალექტშია დადასტურებული. თუმცა სხვა ტიპის სტატიკური ზმნების ვითარება არაერთგვაროვანია.

დიალექტთა უმრავლესობაში III ეტაპის ვითარებაა წარმოდგენილი: **ვ-მღერი || ვ-მღერივარ** ტიპის პარალელიზმია გავრცელებული. თუმცა ისეთი ზმნები, როგორებიცაა **ვ-ფიქრობ, ვ-იცი, ვ-იცი** და ა. შ. მხოლოდ მეშველი ზმნის გარეშეა.

ძნელია ამ ვითარების რომელიმე კონკრეტული დიალექტის ფაქტად მოაზრება: **ვ-ტირი || ვ-ტირივარ** ტიპის პარალელიზმი ზოგადად ქართული ზეპირი მეტყველების ფაქტად შეიძლება მივიჩნიოთ. სამწერლობო ენაშიც საკმაოდ აქტიურად შემოდის...

რაც შეეხება მეოთხე ეტაპს, ეს უკვე წმინდა დიალექტური ფაქტია:

ვ-ფიქრობ-ვარ
ფიქრობ-ხარ

ვ-ჩქარობ-ვარ
ჩქარობ-ხარ

ამ ტიპის ფორმები იმერულ დიალექტში არის დადასტურებული, შეინიშნება ლეჩხუმურშიც. მეტიც, განვითარდა **ვიცინივარ, იცინისარ**, ფორმები... სხვათა შორის, საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ **ვფიქრობვარ, ვიცინივარ** ფორმები ბავშვთა მეტყველებაშიც შეიმჩნევა; ეს კი დასტურია იმისა, რომ ეს ფორმები სისტემური ცვლილების გამოხატულებაა.

სტატისკურ ზმნათა მეშველზმნიან წარმოებაზე გადასვლის ტენდენცია ყველაზე მკვეთრად ინგილოურ დიალექტში გამოვლინდა. **ვფიქრობ, ვჩქარობ...** ტიპის ზმნები აქ ჩვეულებრივ მეშველზმნიანია. ძალზე საინტერესოა **ვიცი** ზმნის პარადიგმა:

ვ-იცი-ვარ	ვ-იცი-ვართ
იცი-ნარ	იცი-ნართ
იცი-ს	იცი-ან

ასე რომ, სტატისკური ზმნების მეშველზმნიან წარმოებაზე გადასვლა დინამიკური პროცესია. დიალექტები ამ თვალსაზრისით საგრძნობ სხვაობას ქმნიან; ყველაზე „შორს“ ინგილოური დიალექტი წავიდა...

4.10.5. სტატისკურ ზმნათა უღლების ზოგი თავისებურება დიალექტებში

* * *

ა.შანიძე უღლების ტიპების გამოყოფისას საშუალო ვნებითებსა და სტატისკურ ვნებითებს ერთ ჯგუფში (IV ტიპი) მოაქცევს და შენიშნავს: „ამათ ყველას აერთიანებს მწკრივების კლება (ან მეორე სერიისა მთლიანად, ან უწყვეტლისა და I კავშირებითისა, I სერიიდან) (შანიძე, 1973, 489). ამ ზმნებს მარტივად სტატისკურებსაც უწოდებენ.

როცა საუბრობენ, აკლია II სერიის მწკრივები (I ჯგუფი) ან უწყვეტელი და I კავშირებითი (II ჯგუფი) ნიშნავს: საკუთარი ფორმები აქვთ I ჯგუფის ზმნებს I სერიაში:

აწმყო	—	უ-ყვარ-ს	მი-ა-ჩნ-ი-ა
უწყვ.	—	უ-ყვარ-დ-ა	მი-ა-ჩნ-დ-ა
I კავშ.	—	უ-ყვარ-დ-ეს	მი-ა-ჩნ-დ-ე-ს

ან საკუთარი ფორმები აქვს მხოლოდ აწმყოში:

ს-ძინავ-ს, ჰ-კიდი-ა, ახურ-ავ-ს...

ყველა სხვა მწკრივში მათ ე. წ. „ნასესხები“ ფორმები აქვთ; ანუ უღლების სრული პარადიგმა არის არა გრამატიკული, არამედ — სემანტიკური (II ჯგუფის ზმნათა სრულ პარადიგმაშიც უწყვეტლისა და I კავშირებითის ფორმები ცარიელია...).

სტატიკურ ზმნებთან ქართულში საინტერესო პროცესებია დაკავშირებული. ამჯერად ჩვენ მეშველზმნიან ფორმათა წარმოქმნაზე არ ვამახვილებთ ყურადღებას; არც აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში სტატიკურ ზმნათა აწმყოს (და I თურმეობითის) უნიფიცირებულ წარმოებაზე (ხ-კიდ-ავ ტიპისა)... ჩვენ ყურადღებას მივაქცევთ დასავლურ დიალექტებში გამოვლენილ თავისებურებებს...

დასავლურში არის ტენდენცია აწმყოში **ია** დაბოლოების უნიფიცირებისა:

უყვარია (უყვარს), **ჭირია** (სჭირს), **ვარგია** (ვარგა), **აკრია** (აკრავს), **ახურია** (ახურავს) — ამგვარი ფორმები იმერულში მრავლადაა. ადასტურებენ ლეჩხუმურსა და რაჭულშიც...

სტატიკურ ზმნებში სავრცობად გამოიყენება როგორც **-დ**, ისე **-ოდ** სუფიქსი. დასავლურში არის ტენდენცია **-ოდ** სუფიქსის უნიფიცირებისა:

ჭირია — **ჭირ-ოდ-ა** (= ჭირდა)

უყვარია — **უყვარ-ოდ-ა** (= უყვარდა)

მიაჩნია — **მიაჩნ-ოდ-ა** (= მიაჩნდა)

აკლია — **აკლ-ოდ-ა** (= აკლდა)...

მსგავსი მაგალითები დადასტურდა იმერულსა და ლეჩხუმურში; შეინიშნება მესხურ-ჯავახურშიც.

აწმყოს **ია** დაბოლოების **ი** ელემენტი ზოგჯერ უწყვეტელშიც გადაჰყვება:

მიაჩნ-ია — **მიჩნ-ი-ოდ-ა** (|| მიაჩნ-ოდ-ა)

უყვარ-ია — **უყვარ-ი-ოდ-ა** (|| უყვაროდა)

აკლ-ია — **აკლ-ი-ოდ-ა**

ეშინ-ია — **ეშინ-ი-ოდ-ა** || ეშინ-ოდ-ა (ფორმა ინგილოურის შეგვხვდა)

ეკუთვნ-ის — **ეკუთვნ-ი-ოდ-ა** (|| ეკუთვნ-ოდ-ა)

ვარგ-ია — **ვ-არგ-ი-ოდ-ა** (|| ვარგ-ოდ-ა)

მირბ-ის — **მირბ-ი-ოდ-ა**

ამ ტიპის ფორმები დადასტურდა იმერულში, ლეჩხუმურსა და, განსაკუთრებით, აჭარულში. შეიმჩნევა მესხურ-ჯავახურშიც.

ძალზე საინტერესოდ გვეჩვენება ის ფაქტი, რომ II ჯგუფის სტატიკურ ზმნებში არის ტენდენცია უწყვეტლისა და II კავშირებითის ფორმათა წარმოებისა:

ცალ-ია — **ცალ-ი-ოდ-ა** — **ცალ-ი-ოდ-ე-ს** (შდრ. ე-ცალ-ა, ეცალოს) (ლეჩხ.)

კიდ-ია — **კიდ-ი-ოდ-ა** (შდრ. ეკიდა)

აყრ-ი-ა — **აყრ-ი-ოდ-ა** (მდრ. ეყარა)

აჩნ-ი-ა — **აჩნ-ი-ოდ-ა** (მდრ. ემჩნია)

ატყვ-ი-ა — **ატყვ-ი-ოდ-ა** (მდრ. ეტყობოდა)...

ეს ფორმები უფრო გავრცელებულია აჭარულში; გვხვდება იმერულსა და ლეჩხუმურშიც.

განსაკუთრებით ფართო გავრცელებისაა **ძინავს** და **ღვიძავს** ზმნათა ინოვაციური ფორმები უწყვეტლისა და I კავშირებითისა:

ძინავ-ს — **ძინავ-დ-ა** — **ძინავ-დ-ე-ს** (მდრ.: ეძინა, ეძინოს)

ღვიძავ-ს — **ღვიძავ-დ-ა** — **ღვიძ-ავ-დ-ე-ს** (მდრ.: ეღვიძა, ეღვიძოს).

საერთოდ პარადიგმათა გასწორების ეს პროცესი სტატიკურ ზმნებში საგანგებო შესწავლას საჭიროებს.

* * *

იცის ზმნა ინგილოურ დიალექტში რამდენიმე თავისებურებას ავლენს. როგორც სტატიკური ზმნების უმრავლესობა, მეშველზმნიანია.

როგორც ცნობილია, **იცის** და **უწყის** — ეს ორი გარდამავალი ზმნაა, რომელთაც I სერიაში ერგატული კონსტრუქცია აქვს:

მე **ვიცი** ის მე **ვუწყი** ის

შენ **იცი** ის შენ **უწყი** ის

მან **იცის** ის მან **უწყის** ის.

მოვლენა ახსნილია სამეცნიერო ლიტერატურაში. ეს ფაქტები მიჩნეულია გამონაკლისად ქართული ზმნის სისტემაში.

ინგილოურმა დიალექტმა მოახდინა პარადიგმის გასწორება; გამონაკლისის წესის ფარგლებში მოქცევა: **იცის** ზმნა ინგილოურში ნომინატიურ კონსტრუქციას ქმნის:

მე **ვიცივარ** მას ჩვენ **ვიცივართ** მას

შენ **იციხარ** მას თქვენ **იციხართ** მას

ის **იცის** მას ისინი **იციან** მას

ცნობილი გამოთქმაა : **რას ვიცი მე!** („რა ვიცი მე“).

უწყის ზმნა ინგილოურში ჩვენ ვერ დავადასტურეთ, ამიტომ მის თაობაზე ვერას ვიტყვით.

ეს არის ერთი ძალზე საინტერესო ფაქტი გამონაკლისის წესის ფარგლებში მოქცევისა...

* * *

ზოგ შემთხვევაში სალიტერატურო ენაში ამა თუ იმ ზმნის ფორმაწარმოება გარკვეულად შეზღუდულია.

ზმნურ ფორმათა წარმოების შესაძლებლობა ძალიან ფართოვდება დიალექტებში.

ორპირიან ზმნაში ჩვეულებრივია ყველა ვარიანტი შესაძლო კომბინაციისა.

ვ-ნათავ მე მას

ნათავ შენ მას

ნათავს ის მას

მ-ნათავს ის მე

გ-ნათავს ის შენ

მ-ნათავ შენ მე და ა. შ.

ვიცი ზმნას სხვა თავისებურებებთან ერთად შეზღუდული შესაძლებლობა აქვს ფორმაწარმოებისა. პარადიგმა ასეთ სახეს იღებს აწმყოში:

ვიცი მე ის **ვიცი-თ** ჩვენ ის

იცი შენ ის **იცი-თ** თქვენ ის

იცი-ს მან ის **იცი-ან** მათ ის

ობიექტის პირის ცვლა არ ხდება. ასეა ეს სალიტერატურო ენასა და დიალექტთა ძირითად ნაწილში. ქართლურსა და კახურ დიალექტებში ხდება ობიექტის პირის ცვლა:

მ-იცი-ს მან მე **გვ-იცი-ს** მან ჩვენ...

გ-იცი-ს მან შენ

გ-იცი მე შენ

მ-იცი შენ მე

4.11. ზმნის ხმოვანი პრეფიქსები დიალექტებში

დიალექტებში ზმნის ხმოვანი პრეფიქსები ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად სხვადასხვა ნაირსახეობით გვხვდება.

ზმნის ხმოვან პრეფიქსებს აქვთ განსაკუთრებული მასიმილირებული ძალა და იმსგავსებენ პრევერბისეულ ა, ე, ო და ი ხმოვნებს. ასიმილაცია რეგრესულია, ნაწილობრივი ან სრული. ზოგ დიალექტში ორი იდენტური ხმოვანი შეერწყმის ერთმანეთს და იქცევა გრძელ ხმოვნად. გრძელი ხმოვნები ხშირია თუშურსა და აჭარულში, გვხვდება ფერეიდნულში, სამცხურ-ჯავახურში:

აა > ა: გა-ა-კეთ-ა > გაკეთ (თუშ.); გაკეთა (ფერეიდ., აჭარ.);

— თუ **გაკეთებ**, წყევანეო, თუერ **გაკეთებ**, თავს მოგჭრიო (აჭარ.).

ბიჭი ისე იქცეოდა, როგორც **დნბარა** დედა ჩიტმა (აჭარ.).

ქალმა **დნბანია** ხელ-პირი (აჭარ.).

რაგვერც ცხენმ უთხრ, ქალმაც იგრ **გნკეთ** (თუშ.).

მემრ გამეცხად: ...**დნბრუნეთავ** ისენივ, მომგვარეთავ აქავ (თუშ.).

ხანჯარ **შემნსრტყიან** ნეფეებს, მუჯლებზე **დნცდებდეს** პატარ-ზალსა (თუშ.).

შეგიძლია პირზე ცოტა ერბო **დნსხა** (სამცხურ-ჯავახ.).

აი > ეი > იი > ი: გა-ი-კეთ-ა > გე-ი-კეთ-ა > გი-ი-კეთ-ა > გნცკეთ (თუშ.).

აუ > უუ > უ: ა-უ-შენა > უ-უ-შენა > უ-შენ-ა; გა-უ-კეთ-ა > გუ-უკეთ-ა > გუშკეთა (ზემოაჭარ.):

ჩუუცუამს ვაჭრის ურბა, ცხენზე **გუდუუკიდავს** ჰეგბით ალთუნი და მოდგომია ჭიშკარსა (მუჰაჯ. ზემოაჭარ.).

გუდუუგდეფს ძალს, ძალლი მოკდება (ზემოაჭარ.).

ყოლანი **გუდუუდვია** ერთმანეთს, თუთხმეტი ცხენი ვერ წვილებდა, იმდენი **წუულია** სამ კაცს (მუჰაჯ. ქობულეთ.).

ბიჭი **გუდუდეგობდა** წინ გოგოს და ჩამეძტეგდა უკან (აჭარ.).

ჩემ შიშითავ მადლ ფრინველს ვერ **გუწვლიაო'დ**, დაბლ — ჯიან-ჭველასავ (თუშ.).

აე > ეე > ე: გა-ე-კეთ-ა „გაეკეთებინა“ > გე-ე-კეთ-ა > გნცკეთ (თუ-შურ.):

დიკლოსაკ რო **გნცარ**, დიკლოთა კიდენ სამნ **წინცვან** — დედაი'დ ორ შვილნ (თუშ.).

დიაც **გნცგდვ** (თუშ.).

ჯაგოდანს ღაბაბიან **გნცგზავნ** ბოჭორნას ვეტაიყსად ... (თუშ.).

ცნცს პურ მთელაც **გნცთავებიაც** (თუშ.).

დიალექტებში ზმნის ხმოვანი პრეფიქსები იცვლება პირის ნიშნების დართვის დროსაც. დიალექტების ერთ ნაწილში, როდესაც ა-, ე-ან ი- პრეფიქსებს წინ ერთვის პირველი სუბიექტური პირის ნიშანი გ-ან პირველი ობიექტური პირის ნიშანი გვ-, წარმოქმნილი ბგერათკომპლექსი ფონეტიკურად იცვლება და ვა-, ვე-ს ნაცვლად ვილებთ ო-ს ან ო-ს, ვი-ს ნაცვლად უ-ს ან უ-ს: **და-ვ-ა-ნებ-ე** > **და-ო-ნებ-ე** (ხევს.); ვ-ა-ჩუქ-ებ > ო-ჩუქ-ებ, ვ-ი-ც-ი > უ-ც (ინგილ.); გვ-ე-ძან-ი-ს > გო-ძან-ი-ს//გო-ძან-ი-ს, გვ-ი-თხრ-ა > გუ-თხრ-ა//გუ-თხრ-ა (მოხეური); გვ-ა-ქვ-ს > გო-ქ (ინგილ.); გვ-ე-ჩქარ-ებ-ა > გო-ჩქარ-ებ-ა, გვ-ი-ნდ-ა > გუ-ნდ-ა (ფერეიდნ.) (ჯორბენაძე, 1998, 639-640).

ზოგჯერ, როცა I სუბიექტური პირის ფორმას ზმნისწინიც ახლავს, ხდება სხვა ცვლილებაც და ვიღებთ გრძელ ხმოვანს: გა-ვ-ა-ჩენ > ***გა-ო-ჩენ** > **გო-ო-ჩუნ** > **გოჩენ** (ფერეიდ.) (იქვე, 639).

ზოგ დიალექტში, კერძოდ, იმერული დიალექტის სამტრედიულ თქმაში, ი- პრეფიქსი იწვევს ზმნისწინისეული ხმოვნის სრულ რეგრესულ ასიმილაციას, I სუბიექტური პირის ფორმებში კი ამასთანავე ხდება ვ- პირის ნიშნისა და ი პრეფიქსის მეტათეზისი: **გა-ვ-ი-კეთე** > **გე-ვ-ი-კეთე** > **გი-ვ-ი-კეთე** > **გი-ი-ვ-კეთე**; **წამო-ვ-ი-ყვანე** > **წამე-ვ-ი-ყვანე** > **წამი-ვ-ი-ყვანე** > **წამი-ი-ყვანე** (იქვე, 639-649).

დიალექტებში ზმნის ხმოვან პრეფიქსებზე მოქმედებს ფუძისეული ხმოვნები და რეგრესული დისიმილაციის საფუძველზე გვაქვს შემდეგი ცვლილებები:

ე- > ი- ფუძისეული ა ხმოვნის წინ (**ე-ახლ-ა** > **ი-ახლ-ა**; **ე-ამ-ა** > **ი-ამ-ა**), რაც საერთო ქართული მოვლენაა;

ე- > ო- ფუძისეული უ- ხმოვნის წინ (**ე-უბნებ-ა** > **ო-უბნებ-ა**), რაც დამახასიათებელია ზემოიმერული სათავის. ასეთ შემთხვევაში სხვაგვარი ცვლილება ხდება ფშაურში: ზმნის ხმოვანი პრეფიქსის გავლენით იცვლება ფუძისეული ხმოვანი (**ე-უბნებ-ა** > **ე-ობნებ-ა**).

ზმნისწინისეული ხმოვნის შემდეგ (რომელიც თავის მხრივ იცვლება რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე) ი ვიწროვდება: ი- > ო-: **და-ი-წერ-ს** > **დე-ო-წერ-ს**, **წა-ი-ყვან-ს** > **წე-ო-ყვან-ს**, ზოგ დიალექტში კი იკარგება: **და-ვ-ი-წერ** > **დე-ვ-წერ**, **წა-ვ-ი-ყვან** > **წე-ვ-ყვან...** (აჭარ., იმერხ.); **ა-ვ-ი-ღებ** > **ა-ვ-ღებ** (ინგილ. ალიაბათ.).

უ- > უ პროცესი ხდება ზმნისწინისეული ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში: **და-უ-ჭერია** > **და-უ-ჭერი**, **მო-უ-კლავს** > **მო-უ-კლავ** (ინგილ.); **გა-უ-ხარდა** > **გო-უ-ხარდა**, **და-უ-რჭო** > **დო-უ-რჭო** (ფერეიდ. ამ შემთხვევაში ზმნისწინისეული ხმოვანიც იცვლება რეგრესული ასიმილაციით); **შემო-უ-თვალა** > **შამო-უ-თვალა** // **შამ-უ-თვალა** (აჭარ.); **გა-ვ-უ-გზავნე** > **გა-უ-გზავნე** // **გა-ვ-გზავნე** (რაჭ. გოლოლური და რივინისთაური კილოკავები) (ჯორბენაძე, 1998, 640, 641).

4.12.1. ვნებითი გვარის ზმნათა უღლების თავისებურებანი

საინტერესო სურათი გვაქვს დიალექტებში ვნებითი გვარის ზმნათა წარმოების მხრივ. დიალექტების ერთ ნაწილში ვნებითის მხოლობითი რიცხვის აწმყოს მესამე პირში წარმოჩნდება ძველი ქართულის მსგავსი დაბოლოება — **-ებ-ი-ს**, ნაცვლად თანამედროვე სალიტერატუ-

რო ქართულში გავრცელებული **-ებ-**ა დაბოლოებისა. ამავე დროს დიალექტებში გამოიყენება არქაული წარმოების **იბმის, იხარშვის** და მისთ. ფორმები. დიალექტებში სალიტერატურო ქართულისათვის დამახასიათებელი ვნებითის პრეფიქსით ნაწარმოები ფორმების ნაცვლად სუფიქსით ნაწარმოები ფორმები გამოიყენება და პირიქით, მოსალოდნელი სუფიქსიანი ფორმების ნაცვლად გვხვდება პრეფიქსიანი. განვიხილავთ ამ თავისებურებებს უფრო დაწვრილებით.

მთის კილოებში ვნებითი გვარის ზმნათა მხოლობითი რიცხვის აწმყოს მესამე პირის ფორმების წარმოება ძველი ქართულისებურია. ასეთი ფორმები გამოიყენება ხევსურულში: **მე-ბრალ-ებ-ი-ს, მე-ჭირ-ებ-ი-ს** (ჭინჭარაული, 1960, 149); **და-დგ-ებ-ი-ს** „დადგება“, **გად-მანდ-ებ-ი-ს** „გადმოვა“, **მი-ხ-ყვ-ებ-ი-ს** „მიჰყვება“, **ე-ხვევ-ი-ს** „ეხვევა“ (ჯორბენაძე, 1989, 233); თუშურში: **დგ-ებ-ი-ს, ჯდ-ებ-ი-ს, ი-ოც-ებ-ი-ს, გ-ი-ცხონ-დ-ებ-ი-ს, წა-გ-ი-წყდ-ებ-ი-ს**; (უთურგაიძე, 1960, 39); მოხეთრში: **შა-ფას-დ-ებ-ი-ს** (თუმცა მოხეთრში უმეტესად ახალი ქართულისებური წარმოება გვხვდება: **შა-ფას-დებ-ა**).

მემრ დედისად ღმერთს ვაშლნი ჩამაუყრიან: ერთ წითელი, ერთ თეთრი: თუ მოხკმეჭავ თეთრს ვაშლსა, მაში ვაჟ გაგაჩნდებისავ (ხევსურული, ქართული დიალექტოლოგია, 1961).

არ დაუჯერებავ, მაინც წაუყვანავ: გაიციინდივ, თუ გაგეცინებისავ (ხევსურული, ქართული დიალექტოლოგია, 1961).

მეკვლეთ მისვლიდგე სოფელჩი ლხინ გაიმართების (ხევსურული, ქართული დიალექტოლოგია, 1961).

წ-ამაფრინდებისა'დ გ-ამაუდგების (ხევსურული, ქართულ დიალექტოლოგია, 1961).

...იმას მოათბობთ, ხაჭოდ გაკეთდების (თუშური, დიალ. კორპუსი).

როცა გამოდვრებისავ, ჯერ მე ვადავეტანებიო'დ მემრ თქვენაც მომეშველნიდითავ (თუშური, ქართული დიალექტოლოგია, 1961).

ცუდ გზებრ, ხან ტრაქტორებ არ არის, გაფუჭდების გზები'დ ვერ ამოდის (თუშური, დიალ. კორპ.).

ვნებითი გვარის ზმნები ინგილოურ დიალექტშიც ძველი ქართულისებურად იწარმოება **-ებ-ი-ს** დაბოლოებით, ოღონდ **-ებ** მაწარმოებელი ფონეტიკურად სახეცვლილი **-ევ** ვარიანტით არის წარმოდგენილი: **დგ-ევ-ი-ს** „დგება“, **ჟდ-ევ-ი-ს** „ჯდება“, **ი-წოვ-ი-ს** „იწვება“...;

არის შემთხვევები, როცა ვნებითის ფორმა აწმყოში -ი-ს დაბოლოების გარეშე გვხვდება: კეჭტ-ევ „კეთდება“, კდრვ „კვდება“ (ამ თვალსაზრისით გამოირჩევა ინგილოურის ალიაბათური კილოკავი, რომლისთვისაც დამახასიათებელია სალიტერატურო ქართულისებური ვითარება: **კეთ-დ-ებ-ა, ი-წყებ-ა, კვდ-ებ-ა...**).

*ნუმ **გალურჯდების**, მემრე დოჭვდებთ წყალ (ინგილოური, კაკუ-რი, იმნაიშვილი, 1966).*

კაც ბრუნდევ მოდის შინაყ (კახური, ქართ. დიალექტი., 1961).

ძველი ქართულისებური ებ-ი-ს დაბოლოებიანი ფორმები ახასიათებს ფერეიდნულს: გა-გრძელ-დ-ებ-ი-ს „გაგრძელდება“, შა-ი-ქნ-ებ-ი-ს „შეიქნება“...

*ფატარი ჩაყარიანყე თორნეჩი, **აბოლდების**... (ფერეიდნ., ფერე-იდნ. ტექსტები, საენათმეცნიერო ძიებანი, XXV, 2006).*

***ადგების**, წავა და ანქ შაატყობინეფს სუყელას (ფერეიდნ., იბე-რიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XXI, 1979).*

რაჭულში, ჩვეულებრივ, გამოიყენება -ება დაბოლოება ან არქაული ფორმები, -ების დაბოლოება კი ძირითადად პოეტურ ტექსტებში გვხვდება: იმალების, დარჩების, გაეზრდების, ენატრების...

*საქონელი ბევრი ხქონდა, არვინ იცის, ვის **დარჩების** (დიალ., კორპ.).*

*აბრამ იყო ხვთის მოსავი, მაგრამ ძენი **ენატრების** (დიალ. კორპ.).*

მთის კილოებსა და ბარის ზოგ დიალექტში შემორჩენილია არქაული წესით ნაწარმოები აწმყოს ვნებითი გვარის მხ. რიცხვის ფორმები:

***დაიდგმის** ტაბლაჲ: ხავიწი, პური, საჯმითმატიროლო — ზედ თი-თო გირონქა ერბო, თითო სატნის კუსი (ხევსურული, ჭინჭარაული, 1960).*

*კოდთან **იდგმის** ეს ტაბლა, ილოცებ კოდიც, კოდის-ტაბლაიც... (ხევსურული, ჭინჭარაული, 1960).*

ეს მარცვლეული... ჩაიყრება თუჯის ქობში, **დაიდგმის** პირველად ნელ ცეცხლზედ, თან გამუდმებულად რევა უნდა (ფშაური, დიალექტ. კორპუსი).

ჯინი თანაბრად წვრილი წნელით მოქსოვილი ძირპრტყელი, პირგანიერი და მოგრძო პატარა გოდორია, რომელიც **დაიდგმის** ყალზედ და **ჩაემბის** წნელებით (თიანური, დიალექტ. კორპ.).

რატულ დიალექტში ვნებითი გვარის ზმნები არქაული ფორმით და -ება დაბოლოებით თანაბარი სიხშირით გვხვდება: **იმაღვის//იმაღე-ბა, შეიწვის//შეიწვება** (ზემორატული); **იტანჯვის//იტანჯება, იხარშვის// იხარშება, დაიწვის//დაიწვება** (რივნისთაური); **მოიხაჯვის//მოიხაჯვება, დაიწურვის//დაიწურება, მოიხვნის//მოიხვნება; ედგმის//ედგმება** (გლოლური). პარალელური ნაირსახეობანი სამივე პირის ფორმებში დასტურდება: **ვიმაღვი, იმაღვი, იმაღვის//ვიმაღლები, იმაღლები, იმაღლება**. აღსანიშნავია, რომ პარალელური ფორმები გვხვდება ერთი და იმავე პირის მეტყველებაში:

მომდგარ რძეს შემოვდგ-ამ ჩოინით ცეცხლზე, **მოიხაჯვის**; იმ ხაჭვას ამოიღემ თეფშზე და **დაიწურება** წყლიდან (გლოლური, ჯორბენაძე, 1989, 422).

ხვეტი დროს, როცა **დაგროვდება** თივა, მერე ფიწლით გადავყრით, ან ბაჟანზე დავაწყობთ და მერე მივყვებით და მჩალტეთ ვხვეტთ, თივას მივიტანთ სათივლეზე და იქ დავდგ-ამთ თივას, ვაკეზე **იდგმის** თივა (მთარატული, დიალექტ. კორპუსი).

ხვირი **იწვნის** ფთხილის სახრიდან (მთარატული, დიალექტ. კორპ.).

ვნებითის ფორმების არქაული წარმოება ახასიათებს ზემოიმერულსაც (-ამ თემისნიშნის ზმნებში): **ი-დგ-მ-ი-ს, ი-ც-მ-ი-ს, დე-ი-ბ-მ-ი-ს...** ასევე ბაღდათურსაც (-ავ-, -ამ-თემისნიშნის ზმნებთან): **ი-დაგ-ვ-ი-ს, ი-მართ-ვ-ი-ს, ი-ხრაკ-ვ-ი-ს; ი-დგ-მ-ი-ს...** მსგავსი ფორმები დამახასიათებელია გურულისთვისაც: **ი-მაღ-ვ-ი-ს, ი-ნახ-ვ-ი-ს, დე-ი-დგ-მ-ი-ს, გე-ი-პარ-ვ-ი-ს** და სხვ. (გვხვდება უნიშნო ვნებითის ყალიბით ნაწარმოები **გჯ-ებ-ა, ხჩ-ებ-ა** და მისთ. ფორმები). ასეთივე ვითარებაა აჭარულსა და იმერხელ დიალექტებში: **ი-მაღ-ვ-ი-ს, ი-პარს-ვ-ი-ს, ი-ხარშ-ვ-ი-ს, გე-ი-წურ-ვ-ი-ს, ი-დგ-მ-ი-ს, ე-ნდურ-ვ-ი-ს, გამე-ი-დრ-ი-ს, ი-ჭმ-ი-ს...**

ბოძები **იდგმის** ან ხის სქელი და გათლილი ქვისაგან, უფრო იშვიათად აგურისაგან (გურული, დიალექტ. კორპუსი).

იმ ქორში თითო არაბა ანჯახ **იდგმის** (შავშურ-იმერხელი, ფუტკარაძე, 1993).

იმისი მოსამიებიც **ინახვის** (ზედ-ამაჭახლური, ფუტკარაძე, 1993).

არ **დეიკარქვის** გურჯი სახელი სოფლისა (ზედ-ამაჰახლური, ფუტკარაძე, 1993).

ნუ **დეენახვის**, აქედან გვედეს უჩუმალაი (ზემოაჭარული, ფუტკარაძე, 1993).

უნდა აღინიშნოს, რომ ვნებითის არქაული ფორმები სალიტერატურო ქართულშიც გამოიყენება, მაგრამ უმეტესად — სტილისტური დანიშნულებით:

სიყვარული ეტრფის მხოლოდ მშვენიერს და **იმართვის** წარმოშობის მშვენიერი (გ. რობაქიძე, „აკაკის ქნარი“).

იღმის საყენო თასი (ზ. კიკნაძე, „ჯვარი და საყმო“, ქართული მითოლოგია, 1996).

ვნებითი გვარის წარმოება დიალექტებში გამოირჩევა იმიტაც, რომ როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს, ისე დასავლეთ საქართველოს კილოებში გვხვდება პრეფიქსული წარმოება იმ ფორმებში, რომლებშიც სუფიქსი იყო მოსალოდნელი და პირიქით.

ხევსურულში, როგორც ა. ჭინჭარაული აღნიშნავს, ძველი ქართულის ვითარება ჩანს შემონახული და დონიანი ვნებითის ნაცვლად ენიანი ვნებითი გვხვდება: **ე-ჭირ-ებ-ა** „სჭირდება“, **დე-ე-ღონ-ებ-ი-ან**, **გა-მ-ე-სწორ-ებ-ი**, **მო-ე-გონ-ა...** (ჭინჭარაული, 1969, 149).

ასევე კახურშიც გვხვდება პრეფიქსი იმ ფორმებში, რომლებშიც სუფიქსი იყო მოსალოდნელი: **გე-ე-მკლავ-ა** თავის ტოლს; ვერ **შე-ე-მკლავ-ა**, **გა-ე-ბრაზ-ა**, **გე-ე-ბოროტ-ა...** ეს რომ მკითხეო, **გემებრაზაო** და იმისთვის ვერაფერი ვერ გითხარო (დიალ. კორპ.). მემრე ძალინ **გეებოროტა** ბიჭსა (დიალ. კორპ.). გვხვდება ე- და ი- პრეფიქსების მონაცვლეობის შემთხვევებიც: იარალი არა მქონდა და **ვიძვირენით**, **ვიტაკენით**, **შავინეჩენით...** გვხვდება ასევე ე- პრეფიქსიანი წარმოების მოულოდნელი ფორმები: **ენაონრებინათ**, **დავეუნცროსებოდი...**

ჯავახურშიც დასტურდება ფორმები, სადაც დონიანი ვნებითის ნაცვლად პრეფიქსული წარმოება გვაქვს: **გე-ე-ჭირვ-ებ-ა** (მის პარალელურად გამოიყენება **გე-ჭირ-დ-ებ-ა** ფორმაც); **მო-ი-ნგვრ-ა** „მოგროვდა“. თავისი წარმოებით მოულოდნელი პრეფიქსიანი ფორმებია: **ი-თვრ-ებ-ა**, **და-ი-თვრა** „დათვრა“, **მო-ი-კლ-ა**, **ე-კითხვ-ი-ს** „ეკითხება“, **ე-კუთვნ-ებ-ა** „ეკუთვნის“, **ე-ყეფ-ებ-ა**, **ე-რცხვინ-ებ-ა**. გლახმა ორი ცალი რო დალია, დაატყო, რო **ითვრება** (დიალ. კორპ.).

ვნებითის სუფიქსიანი ფორმების ნაცვლად იხმარება პრეფიქსიანი ფორმები აჭარულსა და იმერხელში: **გიეჭენება** „გაჭენდება“, **გიეგძე-**

ლება „გავრძელება“, **გიეთხუება** „გათხოვდება“, **ესლება** „ახლება“, **გეეთხუა** „გათხოვდა“...

ამავე დროს, დიალექტებში ფართოდ არის გავრცელებული ვნები-
თის სუფიქსური წარმოება. მთის კილოებში მოსალოდნელი ინიანი და
ენიანი ვნები-თის ნაცვლად გვხვდება ვნები-თის სუფიქსური წარმოება:
**შა-მ-ბრალ-დ-ა, და-გ-ნატრ-დ-ა, გა-მზად-დ-ი-თ, და-მ-ხარბ-დ-ა, შა-
მ-ნან-დ-ა, შა-მ-ხათრ-დ-ა** და მისთ.

დადნანდა ლაშქართ ბელადსა, ცრემლები ჩამოზდისაო (თუშური,
უთურგაიძე, 1960).

დუნია ხალხ გამოგვევა, დედავ, **შამბრალდა** ხალხს ი ქალაი (თებ-
რო ვოგოლაური, 2005).

კახურშიც, მთის კილოების მსგავსად, ვნები-თის მოსალოდნელი
პრეფიქსიანი ფორმების ნაცვლად სუფიქსიანი ფორმები გვხვდება:

ფთა რო მოისვა თვალებზე, **აუხილდა** თვალები (გარეკახური, იმ-
ნაიშვილი, მარტიროსოვი, 1956).

მსგავსი ფორმები დასტურდება ჯავახურში: **გა-მგზავრ-დ-ა** „გაემ-
გზავრა“, **და-მორჩილ-დ-ა, და-თანხმ-დ-ა**...

დასავლეთი საქართველოს დიალექტებიდან ვნები-თის დ სუფიქსი-
ანი წარმოება იმ ფუძეებთან, რომლებშიც პრეფიქსი იყო მოსალოდნე-
ლი, გავრცელებულია იმერულში (**გათოშ-დ-ება, შენან-დ-ება, შე-
ბრალ-დ-ება**...), გურულში (**მოსწონ-დ-ებ-ოდა, გა-ხარ-დ-ა, და-ლაპა-
რაკდ-ნენ**...), აჭარულსა და იმერხელში (**და-მ-წონ-დ-ება** „მომეწონე-
ბა“, **და-გ-წონ-დ-ება** „მოგეწონება“...):

პირველათ იმას უნდა ენახა ქალი, **მოსწონდებოდა**, რა ქონდა
ზორი, გეირონიებდა ხელჩი (ქვემოგურული, დიალ. კორპ.).

ბიჭიზა გოგოს ამედრჩევს დედა — თუ **მოსწონდება** (აჭარული,
დიდიგური, 1974).

— დღევანდელი ჭკვა ხვალ **მოგწონდება?** (შავშური-იმერხელ-
ლი, შავშური დიალექტის მასალები, 2011).

გურულში დადასტურებულია ვნები-თის სუფიქსური წარმოების
ფორმა — მოსპა (<მოსპდა) „მოისპო“:

როცა ტყეი აღარ დარჩა, ღორიც **მოსპა**, შველიც **მოსპა**, ფრინ-
ველიც **მოსპა** (იმნაიშვილი, 2006, 123).

დიალექტებში ფართოდ გამოვლენილი სუფიქსური წარმოება
პრეფიქსულის ნაცვლად ყველა დიალექტისათვის არის დამახასიათებ-

ლი. სუფიქსიანი და პრეფიქსიანი ფორმების მონაცვლეობა სალიტერატურო ენისთვისაც არ არის უცხო, მდრ.: დამორჩილდა // დაემორჩილა, დათანხმდა // დაეთანხმა და მისთ. ვნებითი გვარის ზმნების ისტორიულ ასპექტში შესწავლის შედეგად გარკვეულია, რომ სუფიქსური წარმოების გააქტიურება თანამედროვე ქართულის ტენდენციაა (ნოზაძე, 1961, 68), რაც სხვადასხვა დიალექტში სხვადასხვა სიხშირით და გარკვეული თავისებურებებით გამოვლინდება. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა, რომ კახურსა და ქართლურში შეინიშნება ვნებითის ორმაგი (პრეფიქს-სუფიქსური) წარმოების შემთხვევები: **დე-ე-ძინ-დ-ებ-ა, შე-ე-ნან-დ-ებ-ა, მე-ე-წონ-დ-ებ-ა, გე-ე-ცინ-დ-ებ-ა, მე-ე-წეინ-დ-ებ-ა** და მისთ. (მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, სომხიშვილი).

დიალექტების უმეტესობაში შეუზღუდავად იწარმოება ვნებითის კაუზატიური ფორმები: **დე-ე-ჭერ-ინ-ებ-ა, გე-ე-ლახ-ვ-ინ-ებ-ა, ე-კვლ-ევინ-ებ-ა // ე-კვლ-ეინ-ებ-ა, ე-ჩაგვრ-ინ-ებ-ა, ე-ქელ-ვინ-ებ-ა...**

ქართლურსა და კახურში, ასევე ჯავახურში ი- და ე- პრეფიქსიანი ვნებითის მრავლობითი რიცხვის ფორმებში ნამყოფი ძირითადად წარმოჩნდება -ენ > -ნ სუფიქსი: **და-ვ-ი-ზარ-დ-ენ-ი-თ, და-ი-ზარ-დ-ენ-ი-თ, და-ი-ზარ-დ-ნ-ენ; შე-ვ-ე-ხვეწ-ენ-ი-თ, შე-ე-ხვეწ-ენ-ი-თ, შე-ე-ხვეწ-ნ-ენ...** (ქართლ-კახ., ჯავახ.). მესამე პირის ფორმათა -ნ-ენ დაბოლოება, რომელიც ერთიან სუფიქსად იქნა გააზრებული და სხვა პარადიგმებშიც გავრცელდა, დამახასიათებელია ცენტრალური და სამხრეთი ქართლურისათვის, ჩრდილო და დასავლური ქართლურისათვის კი ჩვეულებრივია -ენ სუფიქსიანი დაბოლოება: **და-ი-ზარ-დ-ენ (და-ი-ზარ-დ-ნ-ენ** და მისთ. იშვიათად გვხვდება).

გამოძვრებით და წამუედითო (ფშაური, დიალ. კორპ.).

გულტკენით გავიყარენით, არ ვაწყენინეთ ენითა (შიგნიკახური, დიალ. კორპ.).

ღაგბრუნდი და საიდანაც გავიყარენით, იქ მივედი და ვავხყევ ამ კვალს (თუშური, დიალ. კორპ.).

სუ გადავიბუგენით (ფშაური, ქართული დიალექტოლოგია).

გჷ-ამეთ პური, ავიშაღენით, ჩ-ამოველით (სამცხურ-ჯავახური, ბერიძე, 2005).

ეგრე უგემურათ დავიზარდენით (შიგნიკახური, დიალ. კორპ.).

სუყველა დავიზარდენით (სამცხურ-ჯავახური, ბერიძე, 2005).

შავი დლითა და ბნელი დლით დავიზარდენით (ქიზიყური, დიალ. კორპუსი).

ვნებითის დასახელებული ფორმები კავშირებითში -ე მაწარმოებელს დაირთავენ: **და-ვ-ი-მალ-ნ-ე-თ** „დავიმალოთ“, **და-ი-მალ-ნ-ე-თ** „დაიმალოთ“, **და-ვ-ი-ზარდ-ნ-ე-თ** „დავიზარდოთ“, **და-ი-ზარდ-ნ-ე-ნ** „დაიზარდონ“; **გამო-ვ-ე-ცხად-ნ-ე-თ**, **გა-ვ-ი-ყარ-ნ-ე-თ**... ასეთი წარმოება დამახასიათებელია დასავლური ქართლურის გარდა მთელი ქართლურისა და კახურისათვის, ასევე ჭავჭავური დიალექტისათვის (მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, 1956).

უნდ **გავეშვალნეთ** მეორე წლისადა'დ ვავაკეთებთ იმ ალაოსაც... (თუშური, დიალ. კორპ.).

იმ საძირეს ვადავჭრით მიწის პირდაპირ, მოუთხრით გარშემო მიწას, რომ ნ-ამყნის ვაკეთებაში ხელი არ შეგვიშალოს და კარგათ **გავიმართნეთ** (შიგნიკახური, დიალ. კორპ.).

II სერიაში მრავლობითი რიცხვის ფორმებში ფუძის გართულება -ენ // -ნ სუფიქსით დამახასიათებელია აჭარულისთვისაც (ი-/-ე- პრეფიქსიანი ვნებითები ნამყო ძირითადში: **მივეშველენით**, **მიეშველენით**, **მიეშველენენ**; **ვიყვენით**, **იყვენით**, **იყვენენ**; II კავშირებითში: **მივეშველნეთ**, **მიეშველნეთ**, **მიეშველნენ**; **ვიყნეთ** // **ვიყვენეთ**, **იყნეთ** // **იყვენეთ**, **იყვენენ**). აღსანიშნავია, რომ -ნ მხოლობითის ფორმაშიც გვხვდება: **ი-ყ-ნ-ე** „იყო“, რაც, შესაძლებელია, მრავლობითის ანალოგიით იყოს მიღებული (ნიჟარაძე, 1975); ა. შანიძის აზრით, **ი-ყ-ნ-ე** ფორმა **ი-ქ-ნ-ე-ს** ანალოგიით უნდა იყოს გაჩენილი ენაში (შანიძე, 1980, 449). ზოგჯერ -ენ > -ნ სუფიქსით რთულდება III ტიპისა და -დ სუფიქსიანი ვნებითის მრავლობითის ფორმებიც: **და-ვ-დგ-ნ-ე-თ** „დავდგეთ“, **გა-ვ-რიგ-დ-ნ-ე-თ** „გავრიგდეთ“. ასეთი ფორმები უმეტესად ზემოაჭარულისთვის არის დამახასიათებელი.

4.12.3. ვი-ყვ-ენ-ით ტიპის ფორმათა წარმოება

ქართული ენის რამდენიმე დიალექტში — ქართლურში, კახურში, ფერეიდნულში, მესხურში, აჭარულში (უპირატესად ზემოაჭარულში), რაჭული დიალექტის გლოლურ თქმაში მეორე სერიაში პრეფიქსიანი ვნებითების საყრდენი ფუძე სუბიექტის მრავლობით რიცხვში **ენ(>ნ)** სუფიქსით რთულდება:

და-ვი-ზარდ-ენ-ით	შე-ვ-ე-ხვეწ-ენ-ით
და-ი-ზარდ-ენ-ით	შე-ე-ხვეწ-ენ-ით
და-ი-ზარდ-ნ-ენ	შე-ე-ხვეწ-ნ-ენ

და-ვ-ი/ე-მალ-**ენ**-ი-თ

და-ი/ე-მალ-**ენ**-ი-თ

და-ი/ე-მალ-**ნ-ენ**

ფერეიდნულსა ლა გლოლურში სხვაობს მესამე პირის ფორმა:

შე-ვ-ი-ყარ-**ენ**-ი-თ ვ-ი-ყვ-**ენ**-ი-თ

შე-ი-ყარ-**ენ**-ი-თ ი-ყვ-**ენ**-ი-თ

შე-ი-ყარ-**ნ-ეს**... ი-ყვ-**ნ-ეს**...

ეს ფაქტები დასახელებულ დიალექტებში სისტემურ ხასიათს ატარებს. მხოლოდითი სუბიექტის შემთხვევაში პარადიგმა რაიმე თავისებურებებს არ ავლენს:

და-ვ-ი-კარგ-ე შდრ.: და-ვ-იკარგ-**ენ**-ი-თ

და-ი-კარგ-ე და-იკარგ-**ენ**-ი-თ

და-ი-კარგ-ა და-იკარგ-**ნ-ენ**/ეს

ნ(>ენ) სუფიქსი თავს იჩენს ამ დიალექტებში II კავშირებითის ფორმებშიც:

და-ვ-ი/ე-მალ-**ნ-ე**-თ

და-ი/ე-მალ-**ნ-ე**-თ

და-ი/ე-მალ-**ნ-ე-ნ**

ფორმობრივად III პირის ფორმა ემთხვევა წყვეტილის III პირის ფორმას (და-ი/ე-მალ-ნენ); სხვაობა გვაქვს გლოლურში (და-ი/ე-მალ-ნ-ეს და და-ი/ე-მალ-ნ-ე-ნ).

ეს ფაქტი სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, მაგრამ კვალიფიკაციის დროს საკმაოდ ფრთხილობენ: „ი- და ე- პრეფიქსიანი ვნე-ბითები ნამყო ძირითადის მრავლობითი რიცხვის ფორმებში **-ენ**→**ნ** სუფიქსს დაირთავენ“ (ბ. ჯორბენაძე). ამ სუფიქსის რაობაზე არაფერია თქმული. თუმცა ჩვეულებრივ მას განიხილავენ ძველი ქართულის ე. წ. პირდაპირი ობიექტის მრავლობითი ნიშნის ნაშთად...

თავისთავად **დავიზარდენით** ტიპის ფორმათა ანალიზი მრავალ საინტერესო კითხვას გასცემს პასუხს როგორც ენის ისტორიის, ისე დიალექტოლოგიის თვალსაზრისით.

მოგვიწევს ვრცელი ისტორიული ექსკურსის გაკეთება.

1929 წელს არნ. ჩიქობავამ გამოაქვეყნა ნაშრომი „რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმული ობიექტი ძველს ქართულში?“ დასკვნა ასეთია: „მრავლობითი რიცხვის სახელობით ბრუნვაში **MO**-ი, რომელი პირისაც უნდა იყოს იგი, თანაბრად აღინიშნება **-ენ**//**-ნ** ფორმანტით; პირის განსხვავებას მნიშვნელობა არა აქვს“.

ის ფაქტი, რომ **-ენ** სუბიექტური მესამე პირის აღმნიშვნელადაც გვევლინება ზმნაში (აწმყოში), ავტორის აზრით, „არის ნაშთი იმ მდგომარეობისა, როდესაც **MS**-ისა და **MO**-ის ფორმანტები არ განირჩეოდნენ, ერთისა და იმავე ფორმანტით შეიძლებოდა აღნიშნულიყო, როგორც ერთი, ისე მეორე“. მოგვიანო პერიოდის ნაშრომში ავტორი ასეთ თვალსაზრისს გვთავაზობს: „უახლესი ობიექტის რიცხვის (მრავლობითის) აღნიშვნა ძველ ქართულს გარდამავალ ზმნაში (ყვ-ნ-ა საქმენი, ვყვ-ენ-ი-თ, ჰყვ-ენ-ი-თ, ყვ-ნ-ეს საქმენი...) კლასოვანი უღლების ნაშთია ძველ ქართულში“ (ჩიქობავა, 1979), მიუხედავად ამგვარი დასკვნისა, დღევანდელ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში **-ენ/ნ** ჩვეულებრივ განიხილება პირისა და რიცხვის ნიშანთა სისტემაში და იწოდება **პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ნიშნად**; მით უმეტეს, რომ იგი მრავლობით რიცხვში დასმულ სუბიექტსაც მიემართება გენბითი გვარის ზმნებში (და-ვ-ი-ზაოდ-ენ-ი-თ). გარდა ამისა, ჩვენი აზრით, სახელმძღვანელოებსა და სახელმძღვანელოთა ტიპის გამოცემებში ამ საკითხთან დაკავშირებული მსჯელობა არ შეესაბამება მორფოლოგიური ანალიზის პრინციპებს...

როგორც ითქვა, ძველ ქართულში II სერიაში მოქმედებითი გვარის ზმნის პირდაპირი (სახელობითში დასმული) ობიექტის მრავლობითობა აღინიშნება **-ენ** (<**-ნ**) სუფიქსით:

და-ვ-ხატ-ე მე იგი,	მე იგინი და-ვ-ხატ- ენ
და-ხატ-ე შენ იგი,	შენ იგინი და-ხატ- ენ
და-ხატ-ა მან იგი,	მან იგინი და-ხატ- ნ-ა
და-ვ-ხატ-ე-თ ჩუენ იგი,	ჩვენ იგინი და-ვ-ხატ- ენ-ი-თ
და-ხატ-ე-თ თქვენ იგი,	თქვენ იგინი და-ხატ- ენ-ი-თ
და-ხატ-ეს მათ იგი,	მათ იგინი და-ხატ- ნ-ეს

-ენ/-ნ მოქმედი აფიქსი ჩანს; მხოლოდ მაშინ იჩენს თავს, როცა პირდაპირი ობიექტი სახელობითშია და არა მიცემითში. **ობიექტის სა-**

ხელობითში ყოფნა აუცილებელი პირობაა -ენ(ნ) სუფიქსის გამოვლენისათვის.

წარმოდგენილ პარადიგმაში პირდაპირი ობიექტი მესამე პირია და, როგორც ვხედავთ, ყველა შემთხვევაში მისი მრავლობითობა **-ენ(ნ)** სუფიქსით გამოიხატება. აგლუტინაციის პრინციპი თითქმის არ ირღვევა: სუბიექტის პირი და რიცხვი დამოუკიდებელი აფიქსებით აღინიშნება, მრავლობითში დასმული ობიექტის რიცხვი — სხვა აფიქსით:

ვითარება რთულდება, როცა პარადიგმაში პირდაპირი ობიექტი I და II პირებია:

და-მ-ხატ-ა მან მე,	მან <u>ჩუენ და-გუ-ხატ-ნ-ა</u>
და-გ-ხატ-ა მან შენ,	მან <u>თქუენ და-გ-ხატ-ნ-ა-თ</u>
და-მ-ხატ-ე შენ მე,	შენ <u>ჩუენ და-გუ-ხატ-ენ</u>
და-გ-ხატ-ე მე შენ,	მე <u>თქუენ და-გ-ხატ-ენ-ი-თ</u>

რა არის **-ენ(-ნ)** სუფიქსი, რისი მორფოლოგიური ნიშანია? იგი ფორმაში მრავლობითში დასმულ I ან II პირის პირდაპირ ობიექტს მიემართება. მაგრამ მრავლობითობა ამ პირებისა ზმნაში ისედაც გამოხატულია: I პირის შემთხვევაში **გუ-** პრეფიქსით (ან **მ-** პრეფიქსით), II პირის შემთხვევაში — **-თ** სუფიქსით. თითქოსდა ორმაგი გამოხატვა ხდება მრავლობითობისა. თუ ეს ასეა, მაშინ ერთ-ერთი ჭარბია; ასეც განიხილება („ჭარბი მორფოლოგიური ნიშანი“ — თ. უთურგაიძე).

სრულ პარადიგმაში იცვლება სუბიექტი და ობიექტი, შესაბამისად, იცვლება სუბიექტისა და ობიექტის პირისა და რიცხვის ნიშნები; უცვლელი რჩება **-ენ** სუფიქსი. ცხადია, პარადიგმაში უცვლელი მორფემა იმის ნიშანი შეიძლება იყოს, რაც ამ პარადიგმისათვის შინაარსობრივად უცვლელია. რა არის ის, რაც არ იცვლება, რისი ნიშანია **-ენ?** კითხვაზე პასუხის გაცემამდე ერთ საკითხსაც მივაპყრობთ ყურადღებას — გავიხსენოთ პრეფიქსიანი ვნებითების წყვეტილის პარადიგმა:

და-ვ-ი-ხატ-ე მე,	<u>ჩუენ და-ვ-ი-ხატ-ენ-ი-თ</u>
და-ი-ხატ-ე შენ,	<u>თქუენ და-ი-ხატ-ენ-ი-თ</u>
და-ი-ხატ-ა იგი,	<u>იგინი და-ი-ხატ-ნ-ეს</u>

ამ პარადიგმაში სუბიექტის პირიცა და რიცხვიც შესაბამისი აფიქსებით არის გამოხატული. რა არის **-ენ(-ნ)** სუფიქსი, რომელიც გამოვლინდება მხოლოდ მეორე სერიაში (იმ სერიაში, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ერგატიული კონსტრუქცია!)? რისი ნიშანია იგი?

ტრადიციული განმარტება ასეთია: „ვნებითი გვარის ზმნა მოქმედებითი გვარის მობრუნებული (კონვერსიული) სახეა. მოქმ. გვარის II სერიის მწკრივებში ორ-ორი ფორმა აქვთ: ერთი პირდაპირი ობიექტის მხოლობითში შეწყობისას. ზმნის გადაყვანისას ვნებითში პირდაპირ-ობიექტური სუბიექტური ხდება. ამიტომ ამ სუბიექტურ პირს მრავლობითის ნიშანი **-ენ** მოქმედებითიდან ვნებითში გადაჰყვება“ (შანიძე, 1976). ეს თვალსაზრისი თითქმის საყოველთაოდ გაზიარებულია. განსხვავებულ კვალიფიკაციას აძლევს **-ენ** სუფიქსს ზ. სარჯველაძე: „პრეფიქსიანი ვნებითი გვარის ზმნათა მეორე სერიაში გამოვლინდება სუბიექტის მრავლობითობის ამსახველი **-ენ(-ნ)** სუფიქსი. **-ენ** გვაქვს წყვეტილის პირველსა და მეორე პირებში, მეორე ბრძანებითის პირში, **-ნ** მეორე სერიის დანარჩენ ფორმებში“ (სარჯველაძე, 1997). თუმცა ეს თვალსაზრისი ავტორს არ განუვრცია, არც დამატებითი მსჯელობა ახლავს. ფაქტია, **-ენ(-ნ)** სუფიქსი აქ კვალიფიცირებულია სუბიექტის ნიშნად ყველა პირისათვის (!); იმავე სუბიექტის პირისა და რიცხვის ნიშნები ფორმაში სხვა რომ არის, ამაზე არაფერია თქმული...

ჩვენთვის არ არის დამაჯერებელი მოქმედი აფიქსის პარადიგმიდან პარადიგმაში გადაყოლა ფუნქციის გარეშე: როგორც აღვნიშნეთ, გაზიარებული თვალსაზრისის მიხედვით, ვნებითში **-ენ** სუფიქსს თავისი ფუნქცია არ გააჩნია. არც ის არის სარწმუნო, სამივე სუბიექტურ პირს ერთი და იგივე ნიშანი აქვსო...

გვერდიგვერდ დავსვათ მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნათა **-ენ(-ნ)** სუფიქსიანი პარადიგმები და განვაგრძოთ მსჯელობა:

მან ჩუენ და-გვ-ხატ- ნ -ა	}	და-ვ-ინატ- ენ -ი-თ ჩუენ
შენ ჩუენ და-გუ-ხატ- ენ		

მან თქუენ და-გ-ხატ- ნ -ა-თ	}	და-ინატ- ენ -ი-თ თქუენ
მე თქუენ და-გ-ხატ- ენ -ი-თ		

მან იგინი და-ხატ- ნ -ა	და-ინატ- ნ -ეს იგინი
--------------------------------------	------------------------------------

ორივე რიგის პარადიგმაში საერთოა **-ენ(-ნ)** სუფიქსი. კითხვას ასე ვსვამთ: რა არის საერთო ამ პარადიგმებში, რისი ნიშანიც შეიძლება იყოს საერთო მორფოლოგიური ოდენობა **-ენ(-ნ)?** პასუხი: წარმოდგენილ პარადიგმებში საერთო **არის სახელობითში დასმული პირი**, რომელიც ერთ შემთხვევაში **სუბიექტია** (ვნებითი გვარის ზმნებთან), მეორე შემთხვევაში — **პირდაპირი ობიექტი** (მოქმედებითი გვარის ზმნებთან). ზოგადად „სახელობითში დასმული პირი“ არ არის მორფოლოგიური ცნება, ამიტომ მორფოლოგიური ელემენტი (**-ენ/-ნ**) ვერ იქნება ამგვარი ცნების აღმნიშვნელი; მით უმეტეს, ზმნაში წარმოდგენილ სუბიექტურ თუ ობიექტურ პირებს თავიანთი მაწარმოებელი აქვთ პირისა თუ რიცხვისა. ამიტომაც იქნა კვალიფიცირებული **-ენ/-ნ** სუფიქსი ჭარბად. მაგრამ მორფოლოგიური ელემენტი ჭარბად შეიძლება მივიჩნიოთ იმ შემთხვევაში, თუ მას თავისი მორფოლოგიური ფუნქცია გამოეცლება; იმთავითვე ჭარბი ელემენტი ენაში არ არსებობს; ვიმეორებთ: აფიქსი ან ფუნქციას კარგავს, ანდა ჩვენ ვერ მივაგენით, ჩვენ ვერ გავარკვეთ, რისი ნიშანია იგი.

როგორც ვხედავთ, მორფოლოგიურად **-ენ/ნ** სუფიქსი ძველ ქართულში უკვე ჭარბია და ამიტომაც იკარგება (I-II პირებში), ანდა ხდება მისი რეინტერპრეტაცია (III პირში):

და-ვ-ი-ხატ-**ენ**-ი-თ —————> და-ვ-ი-ხატ-ე-თ
 და-ი-ხატ-**ენ**-ი-თ —————> და-ი-ხატ-ე-თ
 და-ი-ხატ-**ნ**-ეს → დაი-ხატ-**ნ**-ენ → და-ი-ხატ-ნენ

ენის განვითარების ადრეულ ეტაპზე **-ენ/-ნ** მორფოლოგიური ფუნქციის მქონე ჩანს; ეს ფუნქცია ეკარგება და იქცევა ჭარბად. რისი ნიშანი შეიძლება ყოფილიყო ეს სუფიქსი ადრეულ ეტაპზე? რისი ნაშთი შეიძლება იყოს იგი ძველ ქართულში?

ყურადღება მივაქციოთ კლასოვანი უღლების ენებში ზმნაში კლასის გამოხატვის პრინციპს. მაგალითისთვის განვიხილავთ ხუნძური ენის ზმნას.

ხუნძური ენა, როგორც იბერიულ-კავკასიური ენა, კლასიკური ნიმუშია კლასოვანი უღლების ენისა. ზმნის ფორმაში აღინიშნება მხოლოდ ერთი კლასი. თუ ზმნა გარდაუვალია, აღინიშნება სუბიექტის კლასი, თუ ზმნა გარდამავალია, აღინიშნება ობიექტის კლასი. შესაბამისად, გვაქვს სუბიექტური უღლება და ობიექტური უღლება:

ა) სუბიექტური უღლება:

ვას ვ-აჭუნა „ვაჟიშვილი მოდის“

მას მ-აჭუნა „ქალიშვილი მოდის“

ჩუ ბ-აჭუნა „ცხენი მოდის“.

სუბიექტი სახელობით ბრუნვაშია.

ბ) ობიექტური უღლება:

ინცმუცმა ვას ვ-ეც¹ულა „მამა ვაჟიშვილს აქებს“

ინსმუცა მას მ-ეც¹ულა „მამა ქალიშვილს აქებს“

ინსმუცა ჩუ ბ-ეც¹ულა „მამა ცხენს აქებს“

ინსმუცა ვასალ რ-ეც¹ულა „მამა ვაჟიშვილებს აქებს“

ინსმუცმა სუბიექტია, ვას, მას, ჩუ, ვასალ — ობიექტი. სუბიექტი ერგატივშია, ობიექტები — სახელობითში. „სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი — იქნება იგი რეალური სუბიექტი (გარდაუვალი ზმნისა), თუ რეალური ობიექტი (გარდამავალი ზმნისა) — ყოველთვის აღინიშნება ზმნაში“ (ჩიქობავა, ცერცვაძე).

და კიდევ ერთი არსებითი რამ: „სავსებით იგივე ვითარებაა ზმნის მრავლობითის აღნიშვნის მხრივაც: **გარდაუვალ ზმნაში აღინიშნება მრავლობითი რიცხვი რეალური სუბიექტისა; გარდამავალში — რეალური ობიექტისა**“.

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, **სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის რიცხვი, იქნება ის სუბიექტი თუ ობიექტი, ყოველთვის აღინიშნება ზმნაში**.

ისევ ვსვამთ კითხვებს: რა ხდება ქართულის შემთხვევაში? რას გამოხატავს ზემოგანხილული **-ენ/-ნ** სუფიქსი? პასუხი: **-ენ/-ნ** სუფიქსი გამოხატავს სახელობითში დასმული პირის მრავლობითობას იმ სერიაში, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ერგატიული კონსტრუქცია: გარდამავალ ზმნასთან ეს არის პირდაპირი ობიექტი, გარდაუვალ ზმნასთან — სუბიექტი. ფაქტია: **კლასოვან ენაში კლასისა და რი-**

ცხვის გამოხატვის პრინციპი იდენტურია ძველ ქართულში -ენ/-ნ სუფიქსის გამოყენების წესისა.

დასკვნა: **ძველ ქართულში -ენ/-ნ სუფიქსი ოდინდელი კლასოვანი უღლების ნაშთია.** ფუნქციური თვალსაზრისით ამ დროისათვის პირის ნიშანთა სისტემაში იგი ჭარბია, თუმცა გამოვლენის ოდინდელ პრინციპს სრულად იცავს.

გაგისხენოთ: იბერიულ-კავკასიურ ენებში კლასოვანი უღლება წინ უსწრებდა პიროვან უღლებას; იყო ზმნის ფორმაცვალების ადრეული საფეხური: „ქართულში (ქართველურ ენებში) კლასოვანი უღვლილება შეიცვალა პიროვანი უღვლილებით“ (ანდლულაძე). ზმნასა და სახელში კლასოვანი უღლების არაერთი კვალი დადასტურდა (ჯავახიშვილი, ჩიქობავა, თოფურია...). „ოდინდელი კლასნიშნებს ახლა მრავალი ფუნქცია აქვს დაკისრებული ენებში“ (ანდლულაძე), მოხდა მათი რეინტერპრეტაცია, ანდა დაიკარგა. როგორც ჩანს, **-ენ/-ნ** სუფიქსს მორფოლოგიური ფუნქცია კლასოვანი უღლების საფეხურზე ჰქონდა; პიროვანი უღლების სისტემაში იგი ჭარბი აღმოჩნდა და ამიტომაც დაიკარგა (III პირის შემთხვევაში პირის ნიშანს მიუერთდა).

როგორც ითქვა, საკითხის ამდაგვარი გააზრება უაღრესად მნიშვნელოვანია, ერთი მხრივ, ქართული ენის ისტორისათვის და, მეორე მხრივ, ქართული დიალექტოლოგიისა და ენის ისტორიის ურთიერთმართების თვალსაზრისით.

დავიზარდენით ტიპის ფორმათა დადასტურება ქართულ დიალექტებში მორფოლოგიური არქაიზმის საინტერესო გამოვლენაა. თავისთავად ის ფაქტი, რომ ძირითადად ვნებიტის პარადიგმაში გვაქვს და არა მოქმედებითისაში, იმის დასტური უნდა იყოს, რომ ძველ ქართულშივე „მოქმედებითიდან ვნებითში გადაყოლილად“ არ უნდა იქნეს მიჩნეული და, შესაბამისად, პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ნიშნად გააზრებული...

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ პარადიგმის უძველესი სახე (როცა III პირის ფორმაში **-ეს** სუფიქსია — და-ი-მალ-ნ-**ეს** ისინი) ფერეიდნულსა და რაჭულის გლოლურ თქმაშია შემორჩენილი; კახურსა და ქართლურში პარადიგმის განვითარების მომდევნო ეტაპის ვარაინტია წარმოდგენილი (III პირის ფორმაში **-ენ** სუფიქსი და-ი-მალ-ნ-**ენ** ისინი). ეს ფაქტი სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითის სუფიქსთა ფუნქციების გადანაწილებასთანაა დაკავშირებული...

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დიალექტებში, რომლებშიც წყვეტილში **დავიწარდენით** ტიპის ფორმებია შემორჩენილი, **-ნ(>-ენ)** ფორმანტი II კავშირებითშიც იჩენს თავს. ესეც არქაული მოვლენის ასახვაა თანამედროვე დიალექტებში...

როგორც ვთქვით, ძველი ქართულის ვითარება სრული სახით რაჭული ენის გლოლურმა თქმამ შემოგვინახა: ერთი მხრივ ესაა **და-ი-მალ-ნ-ეს** ტიპის ფორმები ვნებითი გვარის ზმნებისა და, მეორე მხრივ, მოქმედებითი გვარის ზმნებთან **-ენ** სუფიქსი II სერიაში: შენ ისინი ნახ-**ენ**, და-ი-ჭირ-**ენ**, და-ტოვ-**ენ**... მან ისინი ნახ-**ნ-ა**, და-ი-ჭირ-**ნ-ა**, გამოყარ-**ნ-ა** და ა. შ. ასე რომ, ყველაზე არქაული ვითარება სწორედ გლოლურშია შემორჩენილი...

4.12.3. ვედ/ვიდ ზმნის ფორმაწარმოების თავისებურებანი სამხრულ დიალექტებში

დიალექტური ინოვაციები ჩვეულებრივ სისტემით არის ნაკარნახევი — ენაში მიმდინარე ტენდენციის ასახვა, ანდა ე.წ. „გამონაკლისის“ წესის ფარგლებში მოქცევის ფაქტი (პარადიგმის გასწორების მცდელობა). სწორედ ამის მაგალითად გამოდგება აჭარულსა და, საერთოდ, სამხრულ მეტყველებაში მომხდარი ერთი ცვლილება.

ვიციტ: **წასვლა** ზმნის წყვეტილის პარადიგმა ქართულში თავისებურია:

წა-ვედ-ი	წა-ვედ-ი-თ
წა-ნ-ვედ-ი	წა-ნ-ვედ-ი-თ
წა-ვიდ-ა.	წა-ვიდ-ნენ

ეს არის ერთადერთი შემთხვევა ქართულში, როცა ხმოვანმონაცვლეობა **ე/ი** (ხმოვნის ნაწილობრივი რედუქცია) ხდება წყვეტილის პარადიგმაში. სხვა შემთხვევაში **ე/ი** მონაცვლეობა წყვეტილში არ ხდება, ფუძეში **ე** ხმოვნის შემცველი ზმნები წყვეტილში ორგვარ ვარიანტს წარმოგვიდგენენ:

- ა) ეხმოვანი არ იცვლება:
ვ-წერ-ე	ვ-წერ-ე-თ
წერ-ე	წერ-ე-თ
წერ-ა	წერ-ეს და სხვა

ბ) ეხმოვანი სრულად რედუცირდება III პირის ფორმაში:

გავ-ჭერ-ი	გავ-ჭერ-ით
-----------	------------

გა-ჭერ-ი გა-ჭერ-ით
 გა-ჭრ-ა გა-ჭრ-ეს და სხვა

ხმოვანმონაცვლეობა **ე-ი** ხდება სერიებს შორის ე. წ. ფუძედრეკად ზმნებში: ვ-დრეკ — ვ-დრიკ-ე. ეს ცნობილია. ვედ/ვიდ ზმნა ქმნის გამონაკლისს; როგორც ვთქვით, მესამე პირის ფორმაში ხდება ე ხმოვნის ნაწილობრივი რედუქცია. ასეა ეს ქართულში საერთოდ. განსხვავებულია ვითარება სამხრულ დიალექტებში.

აჭარულსა და სხვა სამხრულ დიალექტებში (შავშურში, კლარჯულსა და ტაოურში) ამ ზმნის წყვეტილის პარადიგმა ასეთია (გვხვდება სხვადასხვა ზმნისწინით, ზმნისწინისეული ხმოვნის სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტით, მაგრამ ზმნისწინს ამჯერად ყურადღებას არ ვაქცევთ):

წე-ვედ-ი წე-ვედ-ით
 წა-ხ-ვედ-ი წა-ხ-ვედ-ით
 წე-ვდ-ა წე-ვდ-ენ.

ე. ი. მესამე პირის ფორმაში მოხდა ხმოვნის სრული რედუქცია. ამ ცვლილებით ვედ/ვიდ ზმნა ჩადგა გავ-ჭერ/გა-ჭრ-ა ტიპის ზმნათა რიგში.

დიალექტში მომხდარი ცვლილება არის მცდელობა გამონაკლისის წესის ფარგლებში მოქცევისა.

ეს ზმნა ამ დიალექტებში სხვა თავისებურებასაც ავლენს. ყურადღებას მივაქცევთ სამი მწკრივის პარადიგმას:

უწყვეტელ-ხოლმეობითი

მი-ვდ-ოდ-ი მი-ვდ-ოდ-ი-თ
 მი-ხ-ვიდ-ოდ-ი მი-ხ-ვიდ-ოდ-ი-თ
 მი-ვდ-ოდ-ა მი-ვდ-ოდ-ენ

I კავშირებითი

მი-ვდ-ოდ-ე მი-ვდ-ოდ-ე-თ
 მი-ხ-ვიდ-ოდ-ე მი-ხ-ვიდ-ოდ-ი-ე-თ
 მი-ვდ-ოდ-ე-ს მი-ვდ-ოდ-ე-ნ

II კავშირებითი

მი-ვდ-ე მი-ვდ-ე-თ
 მი-ხ-ვიდ-ე მი-ხ-ვიდ-ე-თ
 მი-ვდ-ე-ს მი-ვდ-ე/ო-ნ

ჩვეულებრივ ასეა: უწყვეტელ-ხოლმეობითში, I კავშირებითსა და II კავშირებითში მწკრივის ფუძედ წყვეტილის III პირის ფუძეა გამოყენებული:

უწყვ.-ხოლმ. წა-ვიდ-ოდ-ი, წა-ხ-ვიდ-ოდ-ი, წა-ვიდ-ოდ-ა...
I კავშ. წა-ვიდ-ოდ-ე, წა-ხ-ვიდ-ოდ-ე, წა-ვიდ-ოდ-ე-ს...
II კავშ. წა-ვიდ-ე, წა-ხ-ვიდ-ე, წა-ვიდ-ე-ს...

სამხრულ დიალექტებში წყვეტილის მესამე პირში ვედ ფუძის უხმოვნო ვარიანტია წარმოდგენილი (ვდ), სალიტერატურო ქართულსა და სხვა დიალექტებში -ი ხმოვნისანი (ნაწილობრივრედუცირებული) ვარიანტი (ვიდ).

განსახილველ სამ მწკრივში მოსალოდნელი იყო, ყველა პირის ფორმაში ვდ ვარიანტი ყოფილიყო; სხვაობას სამივე პარადიგმაში ქმნის მეორე პირის ფორმა, სადაც სამხრული დიალექტებისათვის არადამახასიათებელი ვოდ ვარიანტი გვაქვს:

უწყვ.-ხოლმ. მი-ხ-ვიდ-ოდ-ი მი-ხ-ვიდ-ოდ-ი-თ
I კავშ. მი-ხ-ვიდ-ოდ-ე მი-ხ-ვიდ-ოდ-ი-ე-თ
II კავშ. მი-ხ-ვიდ-ე მი-ხ-ვიდ-ე-თ

თუ I-III პირებში ფუძისეული ხმოვნის დაკარგვის მიზეზი სუფიქსისეული ხმოვანია (*ვედ-ა >ვდ-ა, *ვედ-ოდ>ვდ-ოდ, *ვედ-ე>ვდ-ე), იმავე პროცესს რატომ ვერ იწვევს იგივე სუფიქსები მეორე პირში და რატომ ხდება აქ ხმოვნის ნაწილობრივი რედუქცია (*ვედ-ოდ>ვიდ-ოდ, *ვედ-ე>ვიდ-ე)? ანუ, კითხვა ეს არის: ერთსა და იმავე ფონეტიკურ გარემოში I-III პირებში რატომ ხდება სრული რედუქცია ფუძისეული ხმოვნისა (ვედ>ვდ) და II პირში — ნაწილობრივი რედუქცია (ვედ>ვიდ)?

პრინციპული თავისებურება მეორე სუბიექტური პირისა ის არის, რომ ფორმაში ხ- პრეფიქსია წარმოდგენილი. მაგრამ, არის კიხ-პრეფიქსი კავშირში ფუძის გახმოვანებასთან? ვფიქრობთ, შესაძლებელია ია კითხვაზე დადებითი პასუხის გაცემა. ორი ვერსიაა სავარაუდო:

I. ჩვეულებრივ ასეა: ზმნისწინისეულ ხმოვანზე ფონეტიკურ გავლენას ახდენს ზმნის ხმოვანპრეფიქსი (წე-ი-ყვანა, ე-ი-შენა...), ან ფუძისეული ხმოვანი (წე-ვიდა...). პროცესს გარკვეულწილად აბრკოლებს თანხმოვანპრეფიქსები: წა-მ-ი-ყვანა, წა-გვ-ი-ყვანა და არა წე-მ-ი-ყვანა, წე-გვ-ი-ყვანა... (მომყავს ქვემოიმერულის მაგალითები. ვრცლად ამ პროცესთა თაობაზე იხ.: გოგოლაშვილი 1974); პროცესს ხ- პრეფიქსიც აბრკოლებს: წე-ვედი, წე-ვიდა მაგრამ წა-ხ-ვედ- (და არა წე-ხ-ვედი)... დაეიხსომოთ...

აჭარული დიალექტის ერთ-ერთი არსებითი თავისებურება ისიც არის, რომ სხვა დიალექტთაგან განსხვავებით, ზმნისწინისეული ხმოვანი გავლენას ახდენს პრეფიქსულ ხმოვანზე: გა-**ო**-ქცა >გე-**ო**-ქცა>გე-**მ**-ქცა; და-**ო**-წყეს>დე-**ო**-წყეს>დე-**მ**-წყეს; მო-**ო**-ტანა>მე-**ო**-ტანა>მე-**მ**-ტანა (შ. ნიჟარაძე)... ორსაფეხურიანი პროცესი ხდება: პირველ საფეხურზე ეგრესული გავლენის საფუძველზე ხმოვანპრეფიქსი **ო**- იმსგავსებს ზმნისწინისეულ ხმოვანს (**ა-ო-ე-ი**); მეორე საფეხურზე პროგრესული გავლენის საფუძველზე ხმოვანპრეფიქსი განიცდის დისიმილაციას ზმნისწინისეული ხმოვნის გავლენით (**ე-ო-ე-მ**)... სწორედ ეს — პროგრესული გავლენა არის აჭარულის თავისებურება.

საფიქრელია: ის ფაქტი, რომ მესამე პირის ფორმაში **ვედ** ზმნის ფუძისეული ხმოვანი განიცდის სრულ რედუქციას, არ უნდა იყოს მხოლოდ სუფიქსისეული ხმოვნის გავლენის შედეგი; ზმნისწინისეული ხმოვნის გავლენაც (ანუ პროგრესული გავლენაც) უნდა იქნეს გათვალისწინებული... იქ, სადაც ეს გავლენა გამოირიცხა (მეორე სუბიექტურ პირში ამ გავლენას აბრკოლებს ხ- პრეფიქსი), ხდება ნაწილობრივი რედუქცია (მი-ხ-ვიდ-ოდ-ი...); ვფიქრობთ, შესაძლებელია ამგვარი ახსნა...

II. შეიძლება სხვაგვარი ახსნაც: II პირის ფორმაში **ე** ხმოვნის სრული რედუქციის შემთხვევაში წარმოიქმნებოდა საკმაოდ რთული თანხმოვანკომპლექსი **ხვდ** (წე-ხვდ-ოდ-ი, წე-ხვდ-ე...)... ამ სირთულის თავიდან ასაშორებლად დიალექტმა გამოიყენა ფუძისეული ხმოვნის ნაწილობრივი რედუქცია... ეს ვერსიაც დასაშვებია... თუმცა უფრო მომხიბლავად პირველი ვერსია გვეჩვენება.

4.12.4. ფუძეთა მონაცვლეობის საკითხისათვის პარადიგმებში

პარადიგმა გრამატიკულად განპირობებულ ფორმათა ერთობლიობაა, „რომლებიც ერთსა და იმავე კონტექსტში გამორიცხავენ ერთმანეთს, ერთმანეთის მიმართ იმყოფებიან მიმართებაში *in absentia*“ (ქართული ენა. ენციკლოპედია, 2008). ზმნის ფორმაწარმოების განხილვისას ვსაუბრობთ მწკრივის პარადიგმაზე, სერიის პარადიგმაზე და ულლების სრულ პარადიგმაზე. მწკრივის პარადიგმაში ერთიანდება ზმნის პირიანი ფორმები, რომლებიც განსხვავებულია ერთმანეთისაგან მხოლოდ ზმნისწინით, პირისა და რიცხვის ნიშნებით. ზმნისწინის, პირისა და რიცხვის ნიშნების ჩამოშორებით მწკრივის ფუძეს ვიღებთ. ესე იგი:

მწკრივის პარადიგმის წევრებისათვის მწკრივის ფუძე საერთოა... სერის ფუძე — იგივე თემა — საერთოა სერის პარადიგმისთვის... უღლების სრული პარადიგმისათვის საერთოა მარტივი ფუძე, იგივე ძირი. ამ პრინციპით ვახდენთ ზმნური ფორმაწარმოების ანალიზს...

მაგრამ არის შემთხვევები, როცა პარადიგმის რომელიმე წევრის ფუძე სხვაობს პარადიგმის საერთო ფუძისაგან; ერთსა და იმავე პარადიგმაში სხვადასხვა ფუძე იყრის თავს. ამგვარად წარმოიქმნება სუბლექტური პარადიგმები.

საერთოდ, ლინგვისტური ლექსიკონების მიხედვით, სუბლექტივიზმი ისეთი გრამატიკული მოვლენაა, როცა ერთი პარადიგმის ფარგლებში ხდება ძირისა თუ ფუძის მონაცვლეობა. სუბლექტივიზმი გვაქვს სამივე რიგის პარადიგმაში.

ქართული ენის მასალაზე მსჯელობისას ზმნის სისტემაში სუბლექტურად მიიჩნევა ე. წ. რიცხვში მონაცვლე ზმნები:

ზის — სხედან

დაჯდა — დასხდნენ

დასვა — დასხა და ა. შ.

ეს მონაცვლეობა გვაქვს ყველა მწკრივის პარადიგმაში, რომელიც კი მოეპოვება ამ ზმნას. დიალექტური თვალსაზრისით, აშკარაა ტენდენცია სუბლექტივიზმის მოხსნისა ერთი მწკრივის ფარგლებში: რიცხვის მიხედვით ფუძეთა დაპირისპირებას აშკარად წიგნური ელფერი დაპყრავს; სასუბრო მეტყველებაში ჩვეულებრივია **ზის** და **ზიან**, **დაჯდა** და **დაჯდენ**, **დასვა** მან ის და **დასვა (დააჩინა)** მან ისინი... თუმცა იგივე არ ითქმის **გადაადლო — გადაყარა** ტიპის ფორმათა შესახებ...

* * *

ზის — სხედან სუბლექტურია არა მხოლოდ რიცხვის მიხედვით, არამედ მწკრივთა მიხედვითაც: **ზის — დაჯდა**. ეს მიმართება დიალექტებში რჩება, თუმცა არის ტენდენცია **ჯედ** ფუძის (ფონეტიკური ვარიანტი **ჟედ—ჟედ**) უნიფიცირებისა; ასე, მაგალითად გურულსა და ქვემოიმერულში:

აწმყო — ვ-ჟედ-ან-ვარ, ჟედ-ან-ხარ, ჟედ-ან-ა

წყვეტილი — ვი-ჟე-ი//ვი-ჯე-ი, ი-ჟე-ი//ი-ჯე-ი, ი-ჟედ-ი//ი-ჯედ-ა

II კავშ. — ვი-ჟედ-ე, ი-ჟედ-ე, ი-ჟედ-ეს...

სამწუხაროდ, არა გვაქვს ყველა დიალექტის მონაცემი; არადა საინტერესო შედეგია მოსალოდნელი...

* * *

არის რამდენიმე ზმნა, რომლებიც უღლების სრულ პარადიგმაში სემანტიკურ პარადიგმას ქმნიან; აწმყოში (და მისგან ნაწარმოებ მწკრივებში), მყოფადსა (და მისგან ნაწარმოებ მწკრივებში) და წყვეტილში (და მისგან ნაწარმოებ მწკრივებში) სხვადასხვა ფუძეებს გამოიყენებენ:

აწმყო — არის შვრება ამბობს

მყოფადი — იქნება იზამს იტყვის

წყვეტილი — იყო ქნა თქვა

ეს პრინციპი ფუძეთა დაპირისპირებისა დაცულია თითქმის ყველა დიალექტში (ფონეტიკურ ვარიანტებს ყურადღებას არ ვაქცევთ ამჯერად).

* * *

ყველა ზემოდასახელებულ შემთხვევაში საუბარია მარტივ ფუძეთა მონაცვლეობაზე: როცა უღლების სისტემაში ერთსა და იმავე მწკრივში თუ სხვადასხვა მწკრივში სხვადასხვა ზმნებია წარმოდგენილი. ფაქტობრივ, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს სემანტიკური პრინციპის მიხედვით სხვადასხვა ზმნათა ერთ პარადიგმაში გაერთიანებისა. ამგვარ შემთხვევებს ჩვენ სემანტიკურ პარადიგმებს ვუწოდებთ (გოგოლაშვილი 2010).

განმარტების მიხედვით სუბლექტივიზმად უნდა ჩაითვალოს არა მარტო მარტივ ფუძეთა, არამედ მწკრივთა პარადიგმაში საყრდენი ფუძეების სხვაობის შემთხვევაც.

ქართულში არის შემთხვევები, როცა ერთი მწკრივის პარადიგმაში სხვადასხვა საყრდენი ფუძეა გამოყენებული. მაგალითად, ძველი ქართულის

ვალ
ხ-ვალ
ვალ-ს
ვალ-თ
ხ-ვალ-თ
ვლენ-ან

მრავლობითი რიცხვის III პირის **ვლენ** საყრდენი ფუძე განსხვავებულია სხვა პირის ფორმათა საყრდენი ფუძისაგან — **ვალ**. ამგვარ შემთხვევებს ვუწოდებთ ჩვენ სუბლექტივიზმს. ძველ ქართულში ამ რიგის მაგალითები სხვადაა: **დგ-ა-ს** და **დგან-ან**, **წევ-ს** და **წვან-ან**, **ყავ-ს** და **ყვან-ან**, **გავ-ს** და **გვან-ან** და სხვა. ამ შემთხვევაში ჩვენს მიზანს არ

შეადგენს III პირის მრავლობითის ფორმაში დადასტურებული **ან** ელემენტის რაობის კვლევა. არსებითი ისაა ჩვენთვის, რომ ეს ელემენტი საყრდენი ფუძის ნაწილია.

სუბლექტური პარადიგმები ქართულში ძირითადად აწმყოს ფორმებში იჩენდა თავს; და მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმა განსხვავდებოდა პარადიგმის სხვა წევრთა ფუძისაგან. ამ ზმნათა პარადიგმები სუბლექტურია ახალ ქართულშიც — სალიტერატურო ენასა თუ დიალექტებში. სხვაობას ძველი ქართულისაგან ის ქმნის, რომ I-II პირის ფორმებმა მეშველი ზმნა დაირთეს:

ვ-დგა-ვარ	ვ-დგა-ვართ
დგა-ხარ	დგა-ხართ
დგა-ს	დგან-ან

სუბლექტურ პარადიგმებს დიალექტებშიც ვადასტურებთ. იმერული და გურული სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ფუძის განსასხვავებლად სხვა პირთა ფორმებისაგან უთემისნიშნო ზმნებში **-ებ** თემის ნიშანს გამოიყენებს:

მე-ვ-იტან	მე-ვ-ინმარ	წე-ვ-იყვან
მე-იტან	მე-ინმარ	წე-იყვან
მე-იტან-ს	მე-ინმარ-ს	წე-იყვან-ს
მე-ვ-იტან-თ	მე-ვ-ინმარ-თ	წე-ვ-იყვან-თ
მე-იტან-თ	მე-ინმარ-თ	წე-იყვან-თ
მე-იტან-ებ-ენ	მე-ინმარ-ებ-ენ	წე-იყვან-ებ-ენ

ამ რიგის მაგალითებს საკმაოდ მრავლად ასახელებენ სამცხურ-ჯავახურში (მ. ბერიძე); ამ შემთხვევაში განსხვავებისათვის თემის ნიშანთა დაპირისპირებაა გამოყენებული: სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითში გამოყენებული **-ებ** თემის ნიშანი უპირისპირდება სხვა პირებში წარმოდგენილ **-ან** (**-ენ**, **-ონ**) თემისნიშანს:

ვ-ხატ-ან	ვ-ხატ-ან-თ
ხატ-ან	ხატ-ან-თ
ხატ-ან-ს	ხატ-ებ-ენ

მსგავსი მაგალითებია: **წერანს** და **წერებენ**, **აკეთანს** და **აკეთებენ**, **იცვანს** და **იცვებენ**, **ანთენს** და **ანთებენ**, **ათბენს** და **ათბებენ**, **წველანს** და **წველებენ**, **აძვიანს** („აძოვებს“) და **აძვიებენ**... **ა-პ-ონ-ს** და **ა-პ-ებ-ენ**, **გრძნ-ონ-ს** და **გრძნ-ებ-ენ** და სხვა...

განსაკუთრებით საინტერესოდ გვეჩვენება ის ფაქტი, რომ ერთი

მწკრივის პარადიგმაში განსხვავებულ ფუძეს სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმა გამოიყენებს. თუ ძველი ქართულის **ვალ-**ს და **ვლენ-**ან ტიპის სუბლექტივიზმს რაიმე არქაული მოვლენის ნაშთად მივიჩნევთ, ამასვე ვერ ვიტყვით დიალექტურ მონაცემთა მიმართ: აქ აშკარად ახალ ტენდენციასთან გვაქვს საქმე, თუმცა პრინციპი სუბლექტივიზმისა არაა ახალი, ფაქტია ძველ ქართულშიც.

მიუთითებენ აგრეთვე, რომ ზემოიშვარულში **-ავ** თემისნიშნისანი ყველა ზმნა აწმყოს სუბიექტური მესამე პირის მრავლობით რიცხვში **-ევ** სუფიქსს დაირთავს **-ავ**-ის ნაცვლად.

<p>ვ-ხნავ ხნავ ხნავ-ს</p>	<p>ვ-ხნავ-თ ხნავ-თ ხნევ-ენ</p>	(ქ. ძოწენიძე, 1973).
--	---	----------------------

საყრდენ ფუძეთა სხვაობა აქაც ფაქტია: **ხნავ** და **ხნევ**. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს არა **-ა/-ე** ხმოვანმონაცვლეობასთან, არამედ **-ავ** და **-ევ** მორფოლოგიურ ელემენტთა ჩანაცვლებასთან.

დასმულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა ძველ ქართულში **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნისანი ზმნათა უწყვეტლის წარმოება.

როგორც ცნობილია, **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნისანი ზმნათა უწყვეტლის პარადიგმაში განსხვავებულ ვითარებას გვიჩვენებს I-II პირის ფორმები III პირთან მიმართებით.

ვ-კლ-ევ-დ-(ი)	ვ-დგ-ემ-დ-(ი)
ჰ-კლ-ევ-დ-(ი)	ს-დგ-ემ-დ-(ი)
კლ-ვ-იდ-ა	დგ-მ-იდ-ა
ვ-კლ-ევ-დ-ი-თ	ვ-დგ-ემ-დ-ი-თ
ჰ-კლ-ევ-დ-ი-თ	ს-დგ-ემ-დ-ი-თ
კლ-ვ-იდ-ეს	დგ-მ-იდ-ეს

მსგავსი ვითარება ქართული ენის დიალექტებშიც, თუმცა სხვაობა არსებითია: თუ ძველ ქართულში აწმყოს ფუძეს უპირისპირდებოდა უწყვეტელი (მალ-ავ — მალ-ევ...), სხვაობდა უწყვეტლის I და II პირთა ფორმა III პირის ფორმისაგან (მალევდ და მალვიდ). ახალ ქართულში უწყვეტლის პარადიგმა „გასწორებულია“ — ყველა პირში ერთნაირი ფუძეა (ან მალევდ, ან მალვიდ). (ამის თაობაზე იხ. § 4.8.3.2.)

დიალექტთა ერთ ნაწილში „თემის პრინციპი“ გატარებულია:

აწმყო:	ვ- მალ-ავ მალ-ავ მალ-ავ-ს	ვ- მალ-ავ-თ მალ-ავ-თ მალ-ავ-ენ
უწყვ.	ვ- მალ-ავ-დ-ი მალ-ავ-დ-ი მალ-ავ-დ-ა	ვ- მალ-ავ-დ-ი-თ მალ-ავ-დ-ი-თ მალ-ავ-დ-ნენ
I კავშ.	ვ- მალ-ავ-დ-ი მალ-ავ-დ-ე მალ-ავ-დ-ე-ს	ვ- მალ-ავ-დ-ე-თ მალ-ავ-დ-ე-თ მალ-ავ-დ-ნენ

დიალექტთა მეორე ნაწილში „თემის პრინციპი“ ირღვევა; წარმოიქმნება სუბლექტური პარადიგმა :

აწმყო:	ვ- მალ-ავ მალ-ავ მალ-ავ-ს ვ- მალ-ავ-თ მალ-ავ-თ მალ-ვ-ენ	ვ- ა-ბ-ამ ა-ბ-ამ ა-ბ-ამ-ს ვ- ა-ბ-ამ-თ ა-ბ-ამ-თ ა-ბ-მ-ენ
უწყვეტელი:	ვ- მალ-ევ-დ-ი მალ-ევ-დ-ი მალ-ევ-დ-ა ვ- მალ-ევ-დ-ი-თ მალ-ევ-დ-ი-თ მალ-ევ-დ-ნენ	ვ- ა-ბ-ემ-დ-ი ა-ბ-ემ-დ-ი ა-ბ-ემ-დ-ა ვ- ა-ბ-ემ-დ-ი-თ ა-ბ-ემ-დ-ი-თ ა-ბ-ემ-დ-ნენ
I კავშირებითი:	ვ- მალ-ევ-დ-ე მალ-ევ-დ-ე მალ-ევ-დ-ე-ს ვ- მალ-ევ-დ-ე-თ მალ-ევ-დ-ე-თ მალ-ევ-დ-ნენ	ვ- ა-ბ-ემ-დ-ე ა-ბ-ემ-დ-ე ა-ბ-ემ-დ-ე-ს ვ- ა-ბ-ემ-დ-ე-თ ა-ბ-ემ-დ-ე-თ ა-ბ-ემ-დ-ენ

ერთმანეთს ენაცვლება **მალ-ავ** — **მალ-ევ**, **ბ-ამ** — **ბ-ემ** ფუძეები.

მალ-ვ-იდ-ა, **ა-ბ-მ-იდ-ა** ფუძეთა შებთხვევაში არაა სუბლექტივიზმი, რადგანაც **ვ/მ** ფონეტიკური ვარიანტია **-ავ** და **-ამ** სუფიქსებისა (გოგოლაშვილი 2010).

სუბლექტური პარადიგმები არის გამოყენებული თუშურში, ხევსურულსა და ფშაურ დიალექტებში I და II ხოლმეობითის მწკრივთა წარმოებისას. როგორც აღინიშნა (§ 4.9.1.3.), ხოლმეობითის წარმოება ამ დიალექტებში ერთნაირ პრინციპზეა დამყარებული: I-II პირის ფორმაში **-იდ** (თუშურ-ხევსურულში) ან **-ოდ** (ფშაურში) ფორმანტიბია წარმოდგენილი, მესამე პირში — არა:

		I ხოლმეობითი	
ხევსურული	—	ვ-აღ-ებ-დ-იდ-ი აღ-ებ-დ-იდ-ი აღ-ებ-დ-ი-ს	ვ-აღ-ებ-დ-იდ-ი-თ აღ-ებ-დ-იდ-ი-თ აღ-ებ-დ-ი-ს
ფშაური	—	ვ-აღ-ებ-დ-ოდ-ი აღ-ებ-დ-ოდ-ი აღ-ებ-დ-ი-ს	ვ-აღ-ებ-დ-ოდ-ი-თ აღ-ებ-დ-ოდ-ი-თ აღ-ებ-დ-ი-ს
		II ხოლმეობითი	
ხევსურული	—	ვ-აღ-იდ-ი აღ-იდ-ი აღ-ი-ს	ვ-აღ-იდ-ი-თ აღ-იდ-ი-თ აღ-ი-ან
ფშაური	—	ვ-აღ-ოდ-ი აღ-ოდ-ი აღ-ი-ს	ვ-აღ-ოდ-ი-თ აღ-ოდ-ი-თ აღ-ი-ან

მესამე პირის ფორმათა საყრდენი ფუძე I-II პირისაგან აქაც სხვაობს. სუბლექტივიზმი აქაც ფაქტია.

ძველი თუ ახალი სალიტერატურო ენისა და დიალექტების მონაცემთა გამოწვლილვით შესწავლა ალბათ ფაქტებს გაამრავლებს. საკითხის დასმისათვის, ვფიქრობთ, ესეც საკმარისია.

სუბლექტივიზმი მწკრივთა წარმოებაში საგანგებო მოვლენაა. იგი არღვევს მწკრივის პარადიგმის აგების საერთო პრინციპს — მწკრივის საყრდენი ფუძის პრინციპს (გავიხსენოთ: მწკრივი აერთიანებს მხოლოდ პირისა და რიცხვის ნიშნებით განსხვავებულ ფორმებს): ერთი მწკრივის პარადიგმაში შემავალ ფორმებს საერთო საყრდენი ფუძე უნდა ჰქონდეთ; სხვადასხვა საყრდენი ფუძე სხვადასხვა მწკრივის ფორმათა წარმოების საფუძველია... სუბლექტივიზმის მოვლენა ახსნას მოითხოვს... ჩვენ ამჯერად ფაქტის აღწერით ვკმაყოფილდებით.

ლიტერატურა

ა) მონოგრაფიები და კრებულები

- ანდღულაძე ნ.**, კლასოვანი და პიროვანი უღვლილების ისტორიის ზოგი საკითხი იბერიულ-კავკასიურ ენებში, თბ., 1965.
- ანტონ I**, ქართული ღრამმატიკა შედგენილი ანტონი I-ის მიერ, თბ., 1885.
- არაბული ავთ.**, ქართული მეტყველების კულტურა, თბ. 2005.
- ბაბუნაშვილი ე.**, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.
- ბაკურაძე ლ.**, სულხან-საბა ორბელიანის გრამატიკული ნაზრევი „ლექსიკონი ქართულის“ მიხედვით, დისერტაცია ფილოლ. მეცნ. კანდიდ. სამეცნ. ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1998.
- ბარამიძე ლ.**, ქართული ენის ისტორიული გრამატიკის საკითხები, თბ., 2008.
- გამყრელიძე თ., კიკნაძე ზ., შადური ი., შენგელია ნ.**, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბ., 2003
- გამყრელიძე თ., მაჭავარიანი გ.**, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.
- გვენცაძე ალ.**, ქართული ენის რიცხვითი სახელი, თბ., 1972.
- გიგინეიშვილი ი., თოფურია ვ., ქავთარაძე ი.**, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961.
- გოგოლაშვილი გ.**, დრო-კალითა მეორე სერიის ფორმები ახალ ქართულში, თბ., 1984.
- გოგოლაშვილი გ.**, ქართული ზმნა (ფორმაწარმოების საკითხები), თბ., 2010.
- გოგოლაშვილი გ.**, ქართული ზმნის უღვლილების სისტემა, თბ., 1988.
- გრიშაშვილი ი.**, ძველი თბილისის ლიტერატურული ბოჰემა, ბათუმი, 1986.
- გრიშაშვილი ი.**, ქალაქური ლექსიკონი, თბ. 1997.
- დამენია მ.**, ქართული ზმნური მორფემების სტრუქტურული მოდელები, თბ., 1982.
- დანელია კ.**, ქართული სამწერლობო ენის ისტორიის საკითხები, თბ., 1983.
- დანელია კ.** ნარკვევები ქართული სამწერლობო ენის ისტორიიდან, თბ., 1998.
- დიალექტოლოგიური კრებული** (1987) (მასალები ქართული დიალექტოლოგიური ატლასისათვის); (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); „მეცნიერება“; თბ., 1988 .
- დიალექტოლოგიური კრებული** (1988) (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); „მეცნიერება“; თბ., 1989 .
- დიალექტოლოგიური კრებული** (1991) (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); „მეცნიერება“; თბ., 1991 .

- ვეშაბიძე ი.**, ზმნისწინი ძველ ქართულ ენაში, თბ., 1967.
- თოფურია ვ.**, ქართული ენა, განაკვ. I, ტფ., 1932.
- იმნაიშვილი გრ.**, ქართლური დიალექტი, I. გამოკვლევა; (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); „მეცნიერება“; თბ., 1974.
- იმნაიშვილი გრ.**, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი [ინგილოური ტექსტები]; „მეცნიერება“; თბ., 1966;
- იმნაიშვილი ი.**, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.
- იმნაიშვილი ი., იმნაიშვილი გ.**, ზმნა ძველ ქართულში, მაინის ფრანკფურტი, 1996.
- კვაჭაძე ლ.**, ქართული ენა, ნაწ. I, თბ., 1981.
- კუბლაშვილი კ.**, ქართული ენის ქვემოიმერული დიალექტი; თსუ გამომცემლობა; თბ., 1985;
- კუსრაშვილი რ.**, დავით გურამიშვილის ენა და ლექსიკა; თბ., 2000;
- ლომთაძე თ.**, თანამედროვე ქართული სოციოლექტები, თბ. 2010.
- ლომთაძე თ.**, ქუთაისური ჟარგონი, ქუთაისი 2005.
- ლომთაძე თ.**, ქუთაისური ქართული, ქუთაისი 2005.
- მარტიროსოვი ა.**, ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში (ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი); (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის გამომცემა; თბ., 1964;
- მარტიროსოვი არ., იმნაიშვილი გრ.**, ქართული ენის კახური დიალექტი [ენობრივი მიმოხილვა] (გამოკვლევა და ტექსტები ლექსიკონითურთ): ა) კახეთის ისტორიის საბუთები, ბ) შიგნიკახური, გ) გარეკახური, დ) ქიზიყური ლექსიკონი; (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის გამომცემლობა; თბ., 1956;
- მარტიროსოვი არ.**, ქართული დიალექტოლოგიის ისტორიისათვის; (არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); „მეცნიერება“; თბ., 1972.
- მარტიროსოვი ა.**, ქართული ენის ჯავახური დიალექტი (გამოკვლევა და ტექტები ლექსიკონითურთ); (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); „მეცნიერება“; თბ., 1984.
- მელიქიშვილი დ.**, ქართული ზმნის უღლების სისტემა, თბ., 2001.
- მიქიაშვილი ო.**, სოჭელი ქართველები და მათი მეტყველება [სოჭის რაიონში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველების ნიმუშები: 1. ლეჩხუმელთა მეტყველება; 2. იმერელთა მეტყველება; 3. ქვემორაჭველთა მეტყველება; თსუ გამომცემლობა; თბ., 1994.
- მიქიაშვილი ო.**, ქართული ენის დიალექტების ურთიერთშერევისა და ინტერფერენციის საკითხები; (აფხაზეთის ა. გორკის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტი); თსუ გამომცემლობა; თბ., 1986;
- ნიჟარაძე შ.**, აჭარული დიალექტი (ფონეტიკა, გრამატიკა, ლექსიკა); „საბჭოთა აჭარა“; ბათუმი, 1975.

- ნიჟარაძე შ.**, ზემოაჭარულის თავისებურებანი (გამოკვლევა და ტექსტები ლექსიკონითურთ) [ენობრივი მიმოხილვა]; (შ. რუსთაველის სახ. ბათუმის სახელმწიფო პედ. ინსტიტუტი); აჭარის ასსრ სახელ. გამომცემლობა; ბათუმი, 1957 .
- ნიჟარაძე შ.**, ლიტერატურულ-ენათმეცნიერული ნარკვევები; „საბჭოთა აჭარა“; ბათუმი, 1982.
- ნიჟარაძე შ.**, ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი (გამოკვლევა და ტექსტები ლექსიკონებითურთ); სახელმწიფო გამომცემლობა; ბათუმი, 1961.
- ნოზაძე ლ.** ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, თბ., 2008.
- ნოღაიდელი ჯ.**, აჭარა დიალექტოლოგიურად (დანართი: „აჭარულში შემჩნეული უცხო სიტყვები“); აჭარის სახელგამი; ბათუმი, 1936.
- ნოღაიდელი ჯ.**, აჭარული კილოს თავისებურებანი [აჭარელთა მეტყველების ნიმუშები: გვ. 44-194]; აჭარის ასსრ სახელმწიფო გამომცემლობა; ბათუმი, 1960.
- ნოღაიდელი ჯ.**, ნარკვევები და ჩანაწერები. II. დიალექტოლოგიის საკითხები; კრებული გამოსაცემად მოამზადა, რედაქცია გაუკეთა, წინასიტყვაობა და დამატებითი ცნობები დაურთო პროფ. ი. მეგრელიძემ. „საბჭოთა აჭარა“; ბათუმი, 1972.
- ნოღაიდელი ჯ.**, აჭარულის მიმართება მესხურთან. ნარკვევები და ჩანაწერები, წიგნი, II, ბათუმი, 1972.
- ონიანი ა.**, თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა, თბ., 2003.
- ფლენტი ს.**, გურული კილო (გამოკვლევა, ტექსტები, ლექსიკონი); სსრკ, მეცნ. აკად. საქ. ფილ. გამომცემლობა; ტფ., 1936.
- სარჯველაძე ზ.**, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, თბ., 1975.
- სარჯველაძე ზ.**, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.
- სარჯველაძე ზ.**, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- სომხიშვილი ვ.**, ქსნის ხეობის მეტყველება; „ირისთონ“; ცხინვალი, 1968.
- ტუსკია მ.**, სახელთა აფიქსური წარმოება ახალ სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში, თბ., 2004.
- ტუსკია მ.**, სახელური და სახელზმნური სიტყვაწარმოება ქართულში, თბ., 2010.
- უთურგაძე თ.**, გრამატიკული კატეგორიებისა და მათი ურთიერთმიმართებისათვის ქართულ ზმნაში, თბ., 2002.
- უთურგაძე თ.**, თუშური კილო; ა. შანიძის რედაქციით. (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 6); თსუ გამომცემლობა; თბ., 1960.

- უთურგაიძე თ.**, ქართული ენის მთის კილოთა ზოგიერთი თავისებურება; (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); „მეცნიერება“; თბ., 1966;
- უთურგაიძე თ.**, ქართული ენის სახელის მორფონოლოგიური ანალიზი, თბ., 1986.
- ფაღავა მ.**, შავშურიჩანაწერები, თბილისი, 2011.
- ფონსუა ბ.**, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ. 1974.
- ფხაკაძე დ.**, I თურმეობითის ფუნქციები ქართულში, თბილისი 1984;
- ქავთარაძე ი.**, დრო-კილოთა მესამე სერიის წარმოების ერთი თავისებურება ახალ ქართულში, იკე VII, თბილისი 1956.
- ქავთარაძე ივ.**, ქართული ენის ისტორიისათვის, XII-XVIII სს. I, თბილისი, 1964.
- ქავთარაძე ივ.**, ქართული ენის მოხეური დიალექტი (გამოკვლევა, ტექსტები, ლექსიკონი); (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); „მეცნიერება“; თბ., 1985.
- ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი**, რვატომეული, თბ., 1950-1964.
- ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი**, I-II, ახალი რედაქცია, თბ., 2008, 2010.
- ქურდაძე რ.**, ხმოვანმონაცვლე ზმნები თანამედროვე ქართულში, თბ., 2005.
- შავშეთი**, თბილისი, 2011.
- შანიძე ა.**, თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. II. ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები; (საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემია, თსუ); „მეცნიერება“; თბ., 1981.
- შანიძე ა.**, თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. III. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. ტომის რედაქტორი მ. შანიძე; თსუ გამომცემლობა; თბ., 1980.
- შანიძე ა.**, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში; დისერტაციის თეზისები: დაიბეჭდა ცალკე ფურცლად, ტფ., 1920., აგრეთვე: ა. შანიძე ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I. 1957.
- შანიძე ა.**, ქართული გრამატიკა, I. მორფოლოგია, ტფ., 1930.
- შანიძე ა.**, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. I. მორფოლოგია. (მეორე გამოცემა); (ძვ. ქართული ენის კათედრის შრომები.15) (თხზულებანი, III); თსუ გამომცემლობა; თბ., 1973.
- შანიძე ა.**, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
- შარაშენიძე ზ.**, ფერეიდნელი „გურჯები“; „მეცნიერება“; თბ., 1979;
- ჩიქობავა არნ.**, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.
- ჩიქობავა არნ.**, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში. I. ნომინატიური და ერგატიული კონსტრუქციების ისტორიული ურთიერთობა ძველი ქართული სალიტერატურო ენის მონაცემთა მიხედვით; საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის გამომცემლობა; თბ., 1948.
- ჩიქობავა არნ.**, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1979.

- ჩიქობავა არნ.**, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1966.
- ცინცაძე მ., ფაღვა მ.**, სამხრული დიალექტები და ქართული სამწერლობო ენა (V-XVIII სს); (ქართული ენის კათედრა), ბათუმის უნივერსიტეტი; ბათუმი, 1998.
- ცოცანიძე გ.**, ფშაური დიალექტი (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); „მეცნიერება“; თბ., 1978.
- ძიძიგური შ.**, ძიგბანი ქართული დიალექტოლოგიიდან [თან ერთვის: ქართ. დიალექტ. ბიბლიოგრაფია ქართ., რუსულ და უცხო ენებზე]; საქ. სსრ განათლების სამინისტროს სამეც.-მეთოდ. კაბინეტის გამომცემლობა); თბ., 1954.
- ძოწენიძე ქ.**, ზემომიერული კილოკავი (ენობრივი მიმოხილვა და ტექსტები); [მეტყველების ნიმუშები]; თსუ გამომცემლობა; თბ., 1973;
- ჭინჭარაული აღ.**, ხევსურულის თავისებურებანი (ტექსტებითა და ინდექსით); (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი; საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა); თბ., 1960.
- ჭუმბურიძე ზ.**, მყოფადი ქართველურ ენებში, თბ., 1968.
- ხმალაძე მ.**, ქიზიყური მეტყველების ლექსიკურ-სტილისტიკური თავისებურებანი, ფილოლ. მეცნ. კანდიდ. სამეცნ. ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია, თბ., 2001.
- ხუბუა მ.**, ზემოაჭარის ენობრივი მიმოხილვა, ბათუმი, 1932.
- ხუნდაძე ს.**, ქართული გრამატიკა, ქუთაისი, 1907.
- ჯორბენაძე ბ.**, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხი ქართულში, თბ., 1975.
- ჯორბენაძე ბ.**, ზმნის ხმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში, თბ., 1983.
- ჯორბენაძე ბ.**, პოეზიის ენა [გალაკტიონ ტაბიძის შესახებ]; (ბ. ჯორბენაძის საზოგადოება); თბ., 1999.
- ჯორბენაძე ბ.**, ქართველურ ენათა დიალექტები; თსუ გამომცემლობა; თბ., 1995.
- ჯორბენაძე ბ.**, ქართული დიალექტოლოგია. I; (არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი); „მეცნიერება“; თბ., 1989.
- ჯორბენაძე ბ.**, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.
- ჯორბენაძე ბ.**, ქართული დიალექტოლოგია. 2; თბ., 1998.
- ჯორბენაძე ბ.**, ქართული ენის მორფოლოგია, თბ., 1995.
- ჯორბენაძე ბ.**, ქართული ენის ფაკულტატიური გრამატიკის საკითხები, თბ., 1985.
- ჯორბენაძე ბ.**, ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, თბ., 1980.
- ჯორბენაძე ბ., კობაიძე მ., ბერიძე მ.**, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988.
- Aikhenvald A., Evidentiality**, Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Boeder W., Evidentiality in Georgian**, In Johanson & Utas, Berlin 2000.

- Bybee J., Perkins R., Pegliuca W.**, The evolution of Grammar, Chicago, London, 1994.
- De Haan F.**, Evidentiality and Epistemic Modality: Setting Boundaries. Southwest Journal of Linguistics, 18 New York: Garland, 1999.
- Deeters G.** Das khartwelische Verbum, Leipzig, 1930.
- Джорбенадзе Б.**, Грузинский глагол, Тб., 1986.
- Климов Г.А.**, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, М., 1962.
- Козинцева Ч.**, Типология категории засвидетельствованности, Евиденциальности языках Европы и Азии, Санкт-Петербург, 2007.
- Корди Е.**, Категория Евиденциальности бо французском языке, Евиденциальности языках Европы и Азии, Санкт-Петербург, 2007.
- Лингвистический энциклопедический словарь**, гл. редактор Ярцева В.Н. М. 1990.
- Март Н. Я.**, Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка, С-Пб., 1908.
- Март Н. Я.**, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Л., 1925.
- Palmer F. R.**, Mood and Modality, Cambridge University Press, 1986, 2011,
- Словарь лингвистических терминов**, гл. редактор Марузо Ж. М., 1960.
- Словарь американской лингвистической терминологии**, гл. редактор Хемп Э. М., 1964.
- Словарь лингвистических терминов**, гл. редактор Ахманова О.М., 1969.
- Янко-Триницкая Н.А.** Русская морфология, М., 1982.
- Willet T.**, A Cross-linguistic Survey of Grammaticalization of Evidentiality, Studies in Language, 12 (1), 1988;

ბ) წერილები, მოხსენებთა თეზისები

- აბულაძე ც.**, ქვემოიმერულის როკითული მეტყველების თავისებურებანი; თსუ სტულ. XV სამეცნიერო კონფერენცია, თეზ., 1953.
- ალავიძე მ.**, იმერული კილოს კილოკავები; დიალექტოლოგიური კრებული, 1991, თბ., 1991.
- ალავიძე მ.**, ლეჩხუმურის თავისებურებანი; ქუთაისის პედ. ინსტ. შრომ., II, ქუთ., 1941.
- არაბული ავთ.**, მახვილი ხევსურულ დიალექტში; ქესს, V; თბ., 1981.
- არაბული ავთ.**, მესამე სერიის ნაკვეთულთა წარმოება და მნიშვნელობა ძველ ქართულში, თბილისი 1984.
- არაბული ავთ.**, მესამე ხოლმეობითი ხევსურულში; „ზოგადი და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საკითხები“, თბ., (კრებული), 1978.
- არაბული ავთ.**, S₂O₃ პირის ნიშანთა ჩვენებისათვის ხევსურულში ისტორიულ მონაცემთა მიმართებით; ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების V სამეცნიერო კონფ; მასალ., 1999.
- არაბული ავთ., ბაბლუანი ლ., შენგელია ვ.**, ქართველურ ენათა დიალექტების შედარებითი ანალიზისათვის (გურული და ხევსურული, მეგრული

და ლაზური, ბალსქვემოური და ლენტეხური); XX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სესია; მასალ., თბ., 2000.

არაბული ავთ., ბედოშვილი გ., უთურგაიძე თ., მთის კილოების ნათესაობის ტერმინთა კლასიფიკაციისა და მორფონოლოგიური ცვლილებებისათვის; VII რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია; ცხინვალი, 23-25. X. 1985.

არდოტელი ნ., კვლავ ორობითი რიცხვის შესახებ ხევსურულში; XXIII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სესია, თელავი, მასალ., 2003.

ასათიანი რ., ინვერსიის საკითხი ქართულში; ანტონ პირველის (ბაგრატიონის) დაბადებიდან 275 წლისთავისადმი მიძღვნილი სესია; თეზ., 1996.

ასლამაშოვი ლ., მრავლობითობის -თ და -ვე სუფიქსების სინტაქსური ფუნქციებისათვის ზემო და მთარაჭულში; თსუ სტუდ. XXII სამეცნ. კონფერენცია, (თსუ 11-16. IV, 1960) თბ., თეზ., 1960.

ასლანიკაშვილი ლ., ლეჩხუმურის თავისებურებანი სოფ. ლაჯანის მეტყველების მიხედვით; თსუ სტუდ. XIV სამეცნიერო კონფერენცია; (1952, 17-23.IV) თეზ., 1952.

აფრიდონიძე შ., დიალექტის რიტმიკულ-ინტონაციურ თავისებურებათა გამოცემა თანამედროვე მწერლობაში; XXIII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სესია, თელავი; მასალ., 2003.

აფრიდონიძე შ., დიალექტიზმიდან ბგერათშესატყვისობამდე (ერთი ზმნის მაგალითზე); XVII დიალექტოლოგიური სესია, თელავი; 24-25. X, 1997; თეზ., 1997.

აფრიდონიძე შ., ვაჟას პოეზიის ენისათვის (საკუთარი სახელები და მიმართვის ფორმები ვაჟას შემოქმედებაში); XXI რესპ. დიალექტოლოგ. სესია, ბათუმი, მასალ., 2001, გვ. 19-20, სტატია; კრებული II, ბათუმის უნივერსიტ. 2002 (რეზიუმე რუსულ ენაზე)

აფციაური ე., კახური დიალექტიზმები ილია ჭავჭავაძის ენაში; საქ. სსრ პედ. ინსტიტუტების სტუდ. VI სამეცნ. კონფერენცია; თელავი 7-9. V, 1954; თეზ., 1954.

აშაძე მ., პირთა მრავლობითობის გამოხატვის ზოგი თავისებურება თუშურში (ძველ ქართულთან მიმართებით); ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტთა და ახალგ. მეც. მუშ. სამეც. კონფერენცია; თეზ., თბ., 1991.

ახალაია გ., ზანური ენის ერთი კალკის თაობაზე აჭარულში; ზ. ჭუმბურიძე 70, XV რესპ. დიალექტ. სამეც. სესია., თბ., 24-25. X, 1996.

ახვლედიანი გ., დიალექტთა შერევის საკითხისათვის; სმამ, ტ. VIII., №9-10, 1946; იხ. ტექსტი პარალელურად რუსულ ენაზე, აგრეთვე მისი: ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949.

ახვლედიანი გ., ორი ერთსახე პრეფიქსი ქართულ ზმნაში; „ჩვენი მეცნიერება“, №1; ტფ., 1923; გადაბეჭდილია: ენათმეცნიერების საკითხები, II; 2000.

- ახვლედიანი გ.**, „სა-ო“ და „ური“-ს მნიშვნელობა: ჩვენი მეცნიერება, 2-3, ტფ., 1923.
- ახვლედიანი ნ.**, ზანიშმების შესწავლისათვის აჭარულში; XVII დიალექტოლოგიური სესია, თელავი; თეზისები; 1997.
- ახვლედიანი ნ.**, ზანიშმების შესწავლისათვის შავშურ-იმერხელში; XXIII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სესია; თელავი., მასალ., 2002.
- ახვლედიანი ნ.**, კირნათ-მარადიდის მეტყველების ზოგი თავისებურება (2001 წლის ივლისის ექსპედიციის მასალების მიხედვით); ა. ჩიქობავას საკითხავები, XIV; თბ., 2003.
- ბაბუნაშვილი ე.**, II თურმეობითის სემანტიკასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხისათვის ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, IV, თბ., 1995.
- ბაბუნაშვილი ე.**, III კავშირებითის სემანტიკის დაზუსტებისათვის ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.
- ბაბუნაშვილი ე.**, ნაწილაკები ძველ ქართულში; თსუ შრომები, ტ. 67, თბ., 1957.
- ბაბუნაშვილი ე.**, საშუალი გვარის ზმნებთან დაკავშირებული ზოგი საკითხისათვის; თსუ შრ., 267 (ენათმ., 10); თბ., 1986.
- ბაბუნაშვილი მ.**, ზემოიმერული კილოკავის ზოგიერთი ენობრივი თავისებურება (ზესტაფონურ-ხარაგაულური მეტყველება მაგალითებითურთ); XXI რესპ. დიალექტ, სესია; მასალ.; ბათუმი, 2001.
- ბარამიძე ლ.**, გარდაუვალ ზმნათა ერთი ტიპის აღწერითი ფორმების შედგენილობისათვის ქართული ენის დასავლურ კილოებში; „მაცნე“ (ენისა და ლიტ. სერია), №; თბ., 1977.
- ბარამიძე ლ.**, ვნებითის სხვადასხვა წარმოების მონაცვლეობისათვის ქართულში; თსუ ძვ. ქართ. ენის კათედრის შრომები, 27, თბ., 1988.
- ბარამიძე ლ.**, ზოგიერთი ტიპის მეშველზმნიან ფორმათა ჩასახვა და განვითარება ქართულში: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 9, თბ., 1964.
- ბარამიძე ლ.**, პირველი თურმეობითის წარმოების ზოგი თავისებურება ქართული ენის მთის კილოებში; თსუ ძვ. ქართ. ენის კათედრის შრომები, 20, თბ., 1977.
- ბარამიძე ლ.**, სტატიკური ვნებითები ძველ ქართულში: ენათმეცნიერების საკითხები, 3, თბ., 2000.
- ბარამიძე მ.**, შავშური დიალექტის ლექსიკიდან. XXX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი. 2011.
- ბარამიძე მ.**, ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველების ზოგიერთი თავისებურება. ბსუ ქართველოლოგიის ინსტიტუტი, კრებული, VII, ბათუმი. 2013.

- ბარამიძე მ., ცინცაძე მ.,** ზმნის ზოგი თავისებურება კლარჯულში. XXXI რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ., 2011.
- ბასილაია ლ.,** ზოგიერთი დიალექტიზმი XI-XIII საუკუნეების მხედრულ-ისტორიულ საბუთებში; თსუ შრ., 262, (ენათმ., 9); თბ., 1985.
- ბასილაია ლ.,** დ ასოს დაწერილობის საკითხისათვის XI-XIII საუკუნეების მხედრული წერილობით ძეგლებში; „მაცნე“, (ელს), №4; თბ., 1979.
- ბასილაია ნ.,** ემფატიკური ა- ხმოვნის ხმარებისათვის ხმოვანუკვეცელ სახელებთან; სოხუმის პედ. ინსტ., XXIII სამეცნ. სესია; თეზ.; თბ., 1965.
- ბასილაია ნ.,** სავრცობი ა და ი ხმოვნების მართებულად ხმარების შესახებ ფუძეუკვეცელ სახელებთან ნათესაობითა და მოქმედებითში; საქ. სსრ პედ. ინსტიტუტების შრომები, ისტ-ფილოლ. სერია. ტ.VII; თბ., 1979.
- ბერიძე გრ.,** სოფ. მარტყოფის მეტყველების თავისებურებანი; თსუ სტულ. XIII სამეცნ. კონფ.; თეზ., 5/IV-10/IV, თბ., 1951.
- ბერიძე გრ.,** ქართული ენის ჯავახური კილო (მორფოლოგიური თავისებურებანი); „მაცნე“ (ენისა და ლიტერატურის სერია) №4; თბ., 1972.
- ბერიძე ე.,** ნიგალის ხეობა სამეცნიერო წყაროებისა და კარტოგრაფიული მასალების მიხედვით. ბსუ ქართველოლოგიის ინსტიტუტის კრებული, VI, ბათუმი, 2009.
- ბერიძე ლ.ა;** ბათუმური მეტყველების ფორმირების ზოგი საკითხისათვის; ქუთაისური საუბრები — VI; მასალ.; თბ., 1999.
- ბერიძე ლ.ა;** სამეტყველო კოდების შერევის საკითხი ბათუმურ მეტყველებაში; ქუთაისური საუბრები — V; სიმპ. მასალ.; ქუთაისი, 1998.
- ბერიძე მ., -ა** სუფიქსის საკითხისათვის; ბ. ჯორბენაძე — IV; თბ., 1997.
- ბერიძე მ.,** ზანურ-მესხური ენობრივი შეხვედრები; ენათმ. I; თსუ; თეზ.; თბ., 1986.
- ბერიძე მ.,** თემის ნიშნები ქართული ენის მესხურ დიალექტში; კრებ. „ნარკვევები იბ.-კავკ. ენათა მორფოლოგიიდან“; თბ., 1980.
- ბერიძე მ.,** თხოვნი-ბრძანებითის საკითხისათვის სამცხურ-ჯავახურში; კრებ. „მესხეთი“, ახალციხე, 2000.
- ბერიძე მ.,** კავშირებითის წარმოების ერთი თავისებურებისათვის მესხურში; საენათმ. ძიებანი; თბ., 1983.
- ბერიძე მ.,** პერფექტულობის გამოხატვის ზოგი საკითხისათვის ქართულში, გურამ კარტოზია 75, თბილისი, 2009.
- ბერიძე მ.,** რედუცირებული მარცვლის კომპენსაციის ერთი შემთხვევისათვის მესხურში; ენათმ. ინსტ.-ის ასპ. და ახალგ. მეც. მუშ. სამეც. კონფ.; თეზ.; თბ., 1983.
- ბერიძე მ.,** სამეტყველო კოდთა თვითგამიჯვნის ზოგი ასპექტისათვის; „ქართველმეც.“ II; ქუთაისი, 1998.

- ბერიძე მ.**, სამეტყველო კოდთა მიმართებანი სამცხე-ჯავახეთში; „ქუთაისური საუბრ. — V“; სიმპ. მასალ.; ქუთაისი, 1998.
- ბერიძე მ.**, სახელობითი ბრუნვის საკითხისათვის ქართული ენის დიალექტებში; XIII რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია; (ქუთაისი. 19-21 XI. 1992), თეზ.; თბ., 1992.
- ბერიძე მ.**, სტატიკურ ზმნათა ერთი ჯგუფისა და გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითის წარმოების საკითხისათვის; საენათმ. ძიებანი, VII; თბ., 1998.
- ბერიძე მ.**, ქართული ენის დიალექტების კომპიუტერული მოდელის შექმნის პრინციპებისათვის; მოდელი-98.
- ბერიძე მ.**, ხმოვანდუქიან სახელთა სახელობითი ბრუნვის ნიშნის შესახებ მესხურ-ჯავახურში; ენათმ. ინსტ.-ის ასპ. და ახალგ. მეც. მუშ. სამეც. კონფ.; თეზ.; თბ., 1990.
- ბეროზაშვილი თ.**, ზემო-იმერულის მორფოლოგიური თავისებურებანი (საჩხერის რ-ნის მეტყველების მიხედვით); თბილისის უმაღლესი სასწავლებლებისა და სამეცნ. ინსტიტუტების ასპირანტთა I სამეცნ. კონფერენცია; თეზ.; თბ.; 1949.
- ბეროზაშვილი თ.**, ნიკო ლომოურის ენის თავისებურებანი (ფონეტიკა, მორფოლოგია, ლექსიკა); „მაცნე“, №3; თბ., 1965.
- ბეროზაშვილი თ.**, სიტყვამაწარმოებელი პრეფიქსი **არა-** ქართულში; არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XIV; თბ., 2003.
- ბეროზაშვილი თ.**, სტატიკური ზმნების გადმოცემის შესახებ ქველ-ში (რვატომეული არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით); ენათმ. ინსტ. მე-60 სესია; მასალ.; თბ., 2001.
- ბეჟაური ნ.**, გუდამაყრულის თავისებურებანი; თსუ სტუდ. XV სამეცნ. კონფ.; თეზ., 20/IV-27/ IV, თბ., 1953.
- ბიწაძე ლ.**, ქართლური დიალექტის გავლენისათვის ზემო-იმერულზე სოფ. ჭალვანის მეტყველების მიხედვით; თსუ სტუდ. სამეცნ. შრომების კრებული, ტ. 8; თბ., 1958.
- ბიძინაშვილი ე.**, ზმნიზედათა ზოგიერთი თავისებურება ქართლურ დიალექტებში (გორის რაიონის რამდენიმე სოფლის მეტყველების მიხედვით); გორის პედ. ინსტ. შრომათა კრებული, II; გორი, 1996.
- ბიძინაშვილი ე.**, მესამე პირდაპირობიექტური პირის ნიშნების ხმარებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი თავისებურება (გორის რაიონის ქართლურის მიხედვით); XI რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია; (ცხინვალი 2- 4. X I. 1989); თეზ.; თბ., 1989.
- ბოლქვაძე თ.**, დიალექტისა და სტილის აღმნიშვნელი ტერმინები ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში; XXII რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია; მასალ.; თბ., 2002.
- ბოჭორიშვილი ვ.**, სოფელ კურსების მცხოვრებთა მეტყველება; საქ. სსრ პედ. ინსტიტუტების სტუდ. VI სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თელავი, 1954..

- ბუიძე დ.**, კოორდინაციული სისტემის დინამიკა ქართულში ობიექტთა მიხედვით: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.
- ბუიძე დ.**, მესამე პირის პირდაპირი ობიექტის მარკირებისათვის ქართულში; ქესს, VI; თბ., 1996.
- ბუიძე დ.**, მესამე პირის პირდაპირი ობიექტის ნიშნისათვის [ქართულში]; ქუთაისური საუბრ., III; თეზ.; ქუთაისი, 1996.
- ბუიძე დ.**, ობიექტური III პირის დისტრიბუციისათვის I სერიის ფორმებში ქართული დიალექტების მიხედვით; VI რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია; (ქუთაისი. 25-26. X. 1984); თეზ.; თბ., 1984.
- ბუიძე დ.**, რედუქციისათვის ქვემოიმერულში; XVIII რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია; (გორი, 30-31. X. 1998); თეზ.; თბ., 1998.
- ბუიძე დ.**, სახელთა კვეცისათვის ქვემოიმერულში; არნ. ჩიქობავა — 100; თბ., 1998.
- ბუიძე დ.**, ქვემოიმერულისა და მეგრულის ბრუნებაში მორფოლოგიურ ცვლილებათა ტიპოლოგიისათვის (მიცემითი ბრუნვა); XX რესპ. დიალექტოლ. სესია; მასალ.; თბ., 2000.
- ბურჭულაძე გ.**, ზმნის რიცხვში შინაარსობრივი შეთანხმება ქართული ენის დიალექტებში; დიალექტ. კრებ. (1991); თბ., 1991.
- ბურჭულაძე გ.**, კვლავ -ვით თანდებულის შესახებ ქართულში; იკე, XXIV; თბ., 1985.
- გაბესკირია შ.**, კვლავ „ვეფხისტყაოსნის“ დიალექტიზმების საკითხისათვის; XXII რესპ. დიალექტ. სეს., მასალ.; თბ., 2002.
- გაბუნია კ.**, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების ფუნქციებისათვის ქართული ენის დიალექტებში; X რესპუბლიკური დიალექტ. სამეცნიერო სეს., (თელავი, 20-22 X, 1988), თეზ.; თბ., 1988.
- გაბუნია კ.**, მსაზღვრელისა და საზღვრულის ფორმაწარმოების თავისებურებებისათვის თანამედროვე ქართულში; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 58-ე სეს.; მასალ.; თბ., 1999.
- გაბუნია კ.**, მწკრივი და ნაკვთი (ზმნის მორფოლოგიური და სემანტიკური კატეგორიების გამიჯვნისათვის ქართულში); კრებ. ბესარიონ ჯორბენაძეს, თბ., 2003.
- გაბუნია კ.**, ფუძის სახით წარმოდგენილი სახელის მორფოლოგიური სტატუსისათვის ქართული ენის დიალექტებში; XIX რესპუბლიკური დიალექტ. სეს., (ახალციხე, 5-6 XI); თეზ.; თბ., 1999.
- გამყრელიძე ლ.**, ამბროლაურის რაიონის სოფელ წესის მცხოვრებთა მეტყველებას; საქ. სსრ პედ. ინსტიტუტების სტუდ. VI სამეცნ. კონფერენცია; თეზ.; თელავი, 1954.
- გამცემლიძე ელ.**, ქართლური კილოს თავისებურებანი ნ. ლომოურის მოთხრობების მიხედვით; გორის პედ. ინსტიტუტის სტუდ. IV სამეცნ. კონფერენცია, თეზ.; გორი, 1951.

- გაფრინდაშვილი შ.**, ქსნის ხეობის მეტყველების ადგილისათვის ქართული ენის კილო-თქმათა შორის (დასკვნითი დებულებები); ქართ. და ოსურ ენათა კათედრის (სტალინირის პედ. ინსტიტუტი) სამეცნ. სეს.; თეზ.; თბ., 1952.
- გაჩეილაძე პ.**, იმერული დიალექტის ხანურ-ზეგნური მეტყველება; იკე, ტ. VIII, თბ., 1956.
- გეგუჩაძე ლ.**, ქართლურის ზოგიერთი თავისებურების შესახებ შიო არაგვის-პირელის მოთხრობებში; XXI რესპ. დიალექტ. სეს., მასალ.; ბათუმი, 2001; გვ. 36; სტატია დაიბეჭდა: კრებული II, (ბათუმის უნივერსიტეტი); თბ., 2002.
- გელდიაშვილი ნ.**, დიალექტური ფორმები საშუალო ქართულის სამართლის ძეგლთა ენის მიხედვით; XXII რესპუბლიკური დიალექტ. სეს., მასალ.; თბ., 2002.
- გელაშვილი მ.**, ქვემოქედელ ფშაველთა მეტყველების მორფოლოგიური თავისებურებანი; თსუ სტუდ. XXV სამეცნიერო კონფერენცია (ენათმეცნიერების სექცია); თეზ.; თბ., 1963.
- გელოვანი გ., ბექაური ე.**, მოხეური დიალექტის თავისებურებანი; თსუ სტუდ. მე-16 სამეცნიერო კონფ., თეზ.; თბ., 1954.
- გეწაძე დ.**, გარდამავალი ზმნების დრო-კილოთა III ჯგუფის ფორმები ძველ ქართულში, სადისერტაციო შრომა (ხელნაწ.), 1952.
- გვანცელაძე გვ., გვანცელაძე თ.**, ქართულ დიალექტთა ურთიერთმიმართება და დიალექტ. ტექსტის აღქმა-გაგების ხარისხი; XX რესპ. დიალექტ. სეს.; მასალ.; თბ., 2000.
- გვენცაძე ალ.**, კახური დიალექტის ლექსიკა რ. ერისთავის ნაწერების ენაში; თელავის პედ. ინსტიტუტის XVII სამეცნ. სეს, თეზ.; თელავი, 1960.
- გვენცაძე მ.**, I სერიის მწკრივთა ფორმები ალ. ჭავჭავაძის თხზულებათა ენაში; ალ. ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილი სამეცნ. კონფერენცია, მასალ.; თელავი, 1999.
- გვენცაძე ლ.**, მრავლობითი რიცხვის სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები (ოკრიბის ტოპონიმის მიხედვით); დიალექტ. კრებული, თბ., (1987); 1988.
- გვერდწითელი თ.**, ერთმარცვლიან სახელებში ფუძეთა კუმშვის საკითხისათვის; თსუ სტუდ. XXI სამეცნ. კონფერენცია, მიძღვნ. სკკპ XXI ყრილობისადმი, თეზ.; თბ., 1959.
- გიგაშვილი ქ.**, ე-პრეფიქსიან ვნებითა დიალექტური ბუნებისათვის საშუალო ქართულში; XIII რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია, (ქუთაისი 19-21. XI. 1992), თეზ.; თბ., 1992.
- გიგაშვილი ქ.**, თემის ნიშანთა და ზმნისწინთა ისტორიული ურთიერთმიმართებისათვის ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, XVII, თბ., 2004.

- გიგინეიშვილი ივ.,** ილია ჭავჭავაძე და ახალი ქართული სალიტერატურო ენა; „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, IX; თბ., 1989.
- გიგინეიშვილი ივ.,** ფშაური და ვაჟა-ფშაველა; საქ. მეცნ. აკად. ნ. მარის სახ. ენის ინსტ.-ის II სამეცნ. სესიის თეზისები; 27-28, XI, თბ., 1945.
- გიორგაძე გ.,** ბრძანებითი კილოს გამოხატვის ზოგიერთი თავისებურება ფშაურში; ენათმ. ინსტ.-ის ასპ. და ახალგ. მეც. მუშ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1989.
- გოგატიშვილი გ.,** გრამატიკულ მოვლენათა და დიალექტური ლექსიკის ლოკალიზაციის პრობლემა ფშაურში; V რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია; თეზ.; 9-10, XII, თბ., 1983.
- გოგატიშვილი გ.,** დიალექტური გარემო და დერივაციულ ელემენტთა სემანტიკა; VI რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია, (25-26. X. 1984); თეზ.; ქუთაისი, 1984.
- გოგატიშვილი გ.,** დიალექტური მეტყველება ქრონოლოგიური და სივრცული განზომილების თვალსაზრისით; XIV რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია, (ბათუმი, 28-29. X. 1993); თეზ.; თბ., 1993.
- გოგატიშვილი გ.,** მეორე სერიის ზოგიერთი ფორმის აგებულებისათვის ფშაურში; ქართ. ენა და ლიტ. სკ., №4; თბ., 1973.
- გოგატიშვილი გ.,** საწარმოქმნო აფიქსთა ფუნქციური სემანტიკა ფშაურში; საქ. სსრ უმაღლ. სასწ. ქართული ენის კათედრათა X კონფ.; თეზ.; თბ., 1984.
- გოგატიშვილი გ.,** ფორმათწარმოების ზოგიერთი სტრუქტურული თავისებურებისათვის ფშაურში; საქ. სსრ პედ. ინსტიტუტების შრომები, ტ. I; თბ., 1974.
- გოგატიშვილი გ.,** ფუძისეული ხმოვნის რეინტერპრეტირების ერთი შემთხვევისათვის მთის კილოებში; ანტონ პირველის (ბაგრატიონის) დაბადებიდან 275 წლისთავისადმი მიძღვნ. სამეცნ. სესია, (თბ. პედ. უნივ.); თეზ.; თბ., 1996.
- გოგოლაური თ.,** ზოგიერთი სუფიქსისა და ნაწილაკის ფუნქციისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კილოებში; ჟურნ. „პირიმზე“ (დუშეთი) №2; თბ., 1997.
- გოგოლაური თ.,** ფშაური კილოს თავისებურებანი; „მაცნე“ (ენისა და ლიტერატურის სერია), №3; თბ., 1978.
- გოგოლაშვილი გ., -ავ** ელემენტიან მედიოაქტიურ ზმნათა შესახებ ქართულში; კრებ. „ნარკვევები იბერიულ კავკ. ენათა მორფოლოგიიდან“, თბ., 1980.
- გოგოლაშვილი გ., -ავ** და **-ამ** თემისნიშნის ზმნათა ვნებითი გვარის ფორმათა შესახებ ახალ ქართულში; მაცნე (ელს), №2; თბ., 1987.

- გოგოლაშვილი გ.**, დიალექტთა თვითგამიჯვნის ტენდენციის გამოვლენის ერთი შემთხვევისათვის ქართულში; იხ. ქუთაისური საუბრ., — IV; თეზ.; თბ., 1997.
- გოგოლაშვილი გ.**, დიალექტური ფორმა და პარადიგმა; XIII რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია, (ქუთაისი 19-21. XI. 1992); თეზ.; თბ., 1992.
- გოგოლაშვილი გ.**, დრო-კილოთა მეორე სერიის ნაკვეთელთა წარმოების ზოგი საკითხი დიალექტებში; III რესპ. დიალექტოლოგ. სამეცნ. სესია, (თელავი, 27-29. X. 1981); თეზ.; თბ., 1981.
- გოგოლაშვილი გ.**, დრო-კილოთა მესამე სერიაში მომხდარ ფორმობრივ ცვლილებათა შესახებ; ვ. თოფურია - 100,
- გოგოლაშვილი გ.**, -ე და -ა სუფიქსიანი მეორე კავშირებითის შესახებ ახალ ქართულში; ქსკს, V; თბ., 1983;
- გოგოლაშვილი გ.**, -ევ/ -ივ სუფიქსიან ვნებითი გვარის ფორმათა შესახებ ქართულში; „საენათმ. საუბრების“ საჯარო სხდომა; თეზ.; თბ., 1984.
- გოგოლაშვილი გ.**, ვნებითი გვარის ზმნათა II კავშირებითის პარალელურ ფორმათა შესახებ ახალ ქართულში; ენათმ. ინსტ.-ის ასპ. და ახალგ. მეც. მუშ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1982.
- გოგოლაშვილი გ.**, ზმნისწინისეულ ხმოვანთა ცვლასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი დიალექტებში; სმამ, ტ. 75, №3, 1974.
- გოგოლაშვილი გ.**, ზმნისწინისეული ხმოვნის შემცველ კომპლექსთა ცვლის ერთი თავისებურება აჭარულ დიალექტში; საენათმ. სესია, (ბათუმი, 2-3. XII, 1988); თეზ.; თბ., 1988.
- გოგოლაშვილი გ.**, თემის ნიშანთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი საშუალო გვარის ზმნებში; საენათმეცნიერო ძიებანი, XX, თბ., 2005.
- გოგოლაშვილი გ.**, ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხები I. მა- და შა- ზმნისწინთა შესახებ ქართულში; საენათმ. ძიებანი, X; თბ., 2000.
- გოგოლაშვილი გ.**, ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხები ქართულში; XXIII რესპ. დიალექტ. სესია; მასალ.; თელავი, 2003.
- გოგოლაშვილი გ.**, კვლავ -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნათა I თურმეობითის ფორმათა შესახებ; თსუ ფილოლ. ფაკ. სესია; მასალ.; თბ., 2000.
- გოგოლაშვილი გ.**, კვლავ დიალექტიზმების საკითხისათვის ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში; ვაჟა-ფშაველასადმი მიძღვნ. სამეცნ. კონფ. (თელავი. 21. V. 1993); მასალ.; თბ., 1993.
- გოგოლაშვილი გ.**, ლაპარაკობს კლდიაშვილის პერსონაჟი (იმერიზმების შესახებ); ქართ. ენა და ლიტ. სკ., № 1; თბ., 1981.
- გოგოლაშვილი გ.**, II კავშირებითის ფორმათა წარმოების საკითხი: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ტ. VI, თბ., 1984
- გოგოლაშვილი გ.**, მეორე კავშირებითის წარმოება ხვესურულში და მასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი; XX რესპ. დიალექტ. სესია; მასალ.; თბ., 2000.

- გოგოლაშვილი გ.**, მორფემათა მიჯნაზე წარმოქმნილ ხმოვანკომპლექსთა შესახებ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში; იკვ. XXVI; თბ., 1987.
- გოგოლაშვილი გ.**, მყდერთა პოზიციური დაყრუებისათვის ქართული ენის დიალექტებში; დიალექტ. კრებ. (1987); თბ., 1988.
- გოგოლაშვილი გ.**, ნამყოს სახეობათა წარმოების ერთგვაროვანი პრინციპისათვის ძველ ქართულში: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1, თბ., 1985.
- გოგოლაშვილი გ.**, I ხოლმეობითი და ქართული ენის დიალექტთა უღვლილების სისტემა; იკვ, XXXIII; თბ., 1995.
- გოგოლაშვილი გ.**, სახელთა ფუძისეული ხმოვნის რედუქციასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი ქართულში; ქესს, V; თბ., 1981.
- გოგოლაშვილი გ.**, სახელთა პრეფიქსული წარმოება ქართულში: ქართ. ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 3, თბ., 1975.
- გოგოლაშვილი გ.**, სვანური ენის დიალექტური დაყოფისათვის: საენათმეცნიერო ძიებანი, თბ., XVI, 2004.
- გოგოლაშვილი გ.**, სტატიკურ ზმნათა მეშველზმნიანი ფორმების თაობაზე: ენათმეცნიერების საკითხები, 1-2, თბ., 2005.
- გოგოლაშვილი გ.**, S₃ პირის გამოხატვის თაობაზე ზოგ ქართულ დიალექტში; XVIII რესპ. დიალექტ. სესია; თეზ.; 30-31.X, გორი, 1998.
- გოგოლაშვილი გ.**, სუბიექტური მესამე პირის -ო სუფიქსის შესახებ თანამედროვე ქართულში; ქსკს, IV; თბ., 1981.
- გოგოლაშვილი გ.**, სუბლექტივიზმი ნაკვთთა წარმოებაში; VIII რესპ. დიალექტ. სესია, (სოხუმი, 25-27. IX. 1986); თეზ.; თბ., 1986.
- გოგოლაშვილი გ.**, უღვლილების სისტემა ქართული ენის დიალექტებში; X რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია, (თელავი, 20-22. X. 1988); თეზ.; თბ., 1988.
- გოგოლაშვილი გ.**, ქართული ენის პერიოდიზაციის საკითხისათვის: ენათმეცნიერების საკითხები, I, 2004.
- გოგოლაშვილი გ.**, ქვემოიმერული დიალექტის ჩვენების მნიშვნელობა სუბიექტური მესამე პირის ნიშანთა სისტემაში მომხდარი ცვლილებების ისტორიისათვის; VII რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია, (ცხინვალი, 23-25. X. 1985); თეზ.; თბ., 1985.
- გოგოლაშვილი გ.**, ხმოვანთა ცვლის ერთი თავისებური შემთხვევა აჭარულში; ბ. ჯორბენაძის საზოგ. III სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1996.
- გოგოლაშვილი გ.**, ხოლმეობითის მწკრივთა პარადიგმები მთის დიალექტებში და მათთან დაკავშირებული პრობლემები; XXI რესპ. დიალექტ. სესია; მასალ.; ბათუმი, 2001.
- გოგოლაძე თ.**, დიალექტიზმების საკითხისათვის ქართულში მოღვაწე თანამედროვე მწერალთა შემოქმედებაში; XXII რესპ. დიალექტ. სესია; მასალ.; თბ., 2002.

- გოგოლაძე თ.**, ენისა და დიალექტის ურთიერთმიმართებისათვის გრიგოლ რობაქიძის ერთი წერილის მიხედვით; XXIII რესპ. დიალექტ. სესია; მასალ.; თელავი, 2003.
- გოგოლაძე თ.**, ისევ სალიტერატურო ქართული ენისა და დიალექტების ურთიერთმიმართებისათვის; XX რესპ. დიალექტ. სესია; მასალ.; თბ., 2000.
- გოგოლაძე თ.**, სალიტერატურო ენისა და დიალექტის ურთიერთმიმართებისათვის; XIX რესპ. დიალექტ. სესია, (ახალციხე, 5-6. XI. 1999); თეზ.; თბ., 1999.
- გოგრიჭიანი მ.**, მრავალზნობა ფშაურში (ვაჟა-ფშაველას პოემების მიხედვით); გორის პედ. ინსტ.-ის სტუდ. IV სამეცნ. კონფ.; თეზ.; გორი, 1951.
- გოგუაძე ნ.**, კახურის თავისებურებანი (თელავის რაიონის სოფ. ნაფარეულის მეტყველების მიხედვით) [დართ. მეტყველების ნიმუშები, გვ. 265-267]; თსუ სტუდ. სამეცნ. შრომების კრებ. № 7; თბ., 1955.
- გონიაშვილი თ.**, დიალექტიზმებისათვის ჰადიშის ძეგლში I. საკითხის დასმისათვის დიალექტიზმების შესახებ ძველს ქართულში. II. ლიტერატურის მიმოხილვა, ნაწ. I. ლიტერატურის მიმოხილვა, ნაწ. II. ხანმეტ-ჰაემეტობა და ჰადიშის ძეგლი; ენიმკის მოამბე, IV2; ტფ., 1938.
- გონიტაშვილი ქ.**, უწყვეტლისა და ხოლმეობითის სემანტიკურ მახასიათებელთა ურთიერთმიმართებისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის დიალექტებში; XXIII რესპ. დიალექტ. სესია, მასალ.; თელავი, 2003.
- გონიტაშვილი ქ.**, ხოლმეობითების მწკრივთა სემანტიკური მახასიათებლები მთიულურ და ქიზიყურ დიალექტებში; XXIII რესპ. დიალექტ. სესია; მასალ.; თბ., 2002.
- გუგუშვილი კ.**, ვაჟა-ფშაველა და ქართული ლიტერატურული ენა (ნაწყვეტი); გორის პედ. ინსტ. შრომები ტ. VIII; თბ., 1963.
- გუგუშვილი კ.**, ვაჟა-ფშაველა და ქართული ლიტერატურული ენა; გორის პედ. ინსტ. შრომები ტ. IX; თბ., 1964.
- გუგუშვილი კ.**, ვაჟა-ფშაველა და ქართული ლიტერატურული ენა; გორის პედ. ინსტ. შრომები ტ. X; თბ., 1965.
- გუგუშვილი კ.**, ზოგიერთი დიალექტიზმი ვაჟა-ფშაველას ენაში (დასკვნითი დებულებები); გორის პედ. ინსტ. შრომები ტ. XIII; თბ., 1970.
- გუგუშვილი კ.**, ილია ჭავჭავაძე და მოხეური კილო (ლელთ ღუნის ვინაობისა და მისი მეტყველების რაობის დადგენის ცდა); გორის პედ. ინსტ. V, სამეცნ. კონფ.; გორი, 1960.
- გუგუშვილი მ.**, ობიექტის II და III პირის მრავლობითობის გამოხატვა ზმნაში ი. ჭავჭავაძის ენის მიხედვით; თსუ სტუდ. სამეცნ. შრომების კრებ. V; თბ., 1950.
- გულედანი ლ.**, ქართულის დიალექტთა მონაცემები სვანური ანდაზების ენაში; XIV რეს. დიალექტ. სამეცნ. სესია; თეზ.; თბ., 1996 24-25, X.

- გულუა ნ., შეროზია რ.**, სამეტყველო კოდების შერევისათვის მეგრელთა ქართულ სალიტერატურო ენაზე მეტყველებისას; „ქართვ. მემკვ.“ II, ქუთაისი, 1998.
- გუმაშვილი ს.**, ანალიზური უღლების შესახებ ქართულსა და ნახურ ენებში; XI რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია, (ცხინვალი, 2-4. XI. 1989); თეზ.; თბ., 1989.
- გურგენიძე ნ.**, თურქული ელემენტები გურულ კილოში; თსუ სტუდ. XXII სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1960, 11.IV-16.IV.
- გურგენიძე ნ.**, თურქული ენობრივი ელემენტების შესახებ აჭარულსა და გურულ დიალექტებში; „მაცნე“, №4; თბ., 1967.
- დათუკიშვილი ქ.**, ვნებიტის ყალიბის მქონე სტატიკური ფორმები ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.
- დათუკიშვილი ქ.**, ზმნური კატეგორიების კლასიფიკაცია უღლების სისტემასთან მიმართებით: საენათმეცნიერო ძიებანი, VII, თბ., 1998.
- დათუკიშვილი ქ.**, მეორე კავშირებითის წარმოებისათვის ინგილოურში; XIV რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; ბათუმი, 1993.
- დათუკიშვილი ქ.**, პარადიგმათა „შერევა“ თანამედროვე ქართული ზმნის უღლების სისტემაში; ქუთ. საუბრ. V, სიმპოზ., მასალ.; ქუთაისი, 1998.
- დათუკიშვილი ქ.**, პირის ნიშანთა სისტემა ქართულში: ზურაბ ჭუმბურიძის 70 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული, თბ., 1997.
- დათუკიშვილი ქ.**, ძირი, თემა და ფუძე ქართული ზმნის უღლების ფორმალურ-ზებულ სისტემაში; ქესს, VII ; თბ., 1998.
- დამენია მ.**, ნათესაობითბრუნვიან სახელთა ზმნასთან შეწყობის შემთხვევები ქართულში: ტიპოლოგიური ძიებანი, IV, თბ., 2000.
- დანელია კ.**, ზმნის დეფექტური უღლების პარადიგმული გასწორების ერთი შემთხვევისათვის ქართულში; ქუთ. საუბრ., III, თეზ.; ქუთაისი, 1996.
- დანელია ნ.**, ვნებიტის მწკრივთა წარმოების თავისებურებანი მთის დიალექტებში; XXI რესპ. დიალექტ. სეს., მასალ.; ბათუმი, 2001.
- ენუქაშვილი რ.**, ქართველ ებრაელთა მეტყველების ზოგი თავისებურება. II; კავკასიოლოგთა I საერთაშორისო სიმპოზიუმი; თეზ.; 1991.
- ერთელიშვილი ფ.**, მიმღეობის ერთი ტიპი ქართულში: თსუ შრომები, 71, თბ., 1959.
- ზარიძე ნ.**, ზემომერულის ზოგიერთი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური თავისებურება რიკოთისხეური მეტყველების მიხედვით; თსუ სტუდ. XXVII სამეცნიერო კონფერენცია (ენათმეცნიერების სექცია); თეზ., 1965; 9-13 აპრილი.
- ზურაბიშვილი თ.**, ა ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელთა საკითხისათვის: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ტ. IX, თბ., 1989.
- ზურაბიშვილი თ.**, ემფატიკური -ა ახალ ქართულში: სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.

- ზურაბიშვილი თ.**, ემფატიკური -ა-ს საკითხისათვის ილიას, აკაკისა და ვაჟას მხატვრული პროზის მიხედვით; ენათმ. ინსტ. XXII სამეცნიერო სესია; თეზ.; 1966; 6-7 ივლისი.
- ზურაბიშვილი თ.**, მავრცობი ა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში; „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, I; თბ., 1972.
- ზურაბიშვილი თ.**, მრავალგზისობის საკითხი თანამედროვე ქართულში; სმამ, ტ. 40., №2; თბ., 1965.
- ზურაბიშვილი თ.**, ნა-ეგ და ნა- აფიქსებით სახელთა წარმოებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ტ. I, თბ., 1972.
- ზურაბიშვილი თ.**, ხარისხი ქართველურ ენებში: თსუ შრომები, 67, თბ., 1957.
- თაყაიშვილი ა.**, კაუზატივის წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, IV, თბ., 1974.
- თაყაიშვილი ა.**, ქართულურის თავისებურებანი (კასპის რაიონში შეკრებილი მასალების მიხედვით); თსუ სტუდ. სამეცნიერო შრომების კრებული №7; თბ., 1955.
- თევდორაძე ი.**, მთიულური დიალექტის ერთი თავისებურების შესახებ; საენათმეცნიერო კრებ. I; თბ., 1984.
- თოფურია გ.**, სიტყვაწარმოების ერთი მოდელის შესახებ ქართულში (სახელური -უ სუფიქსისათვის); ენათმ. ინსტ. 55-ე სამეც. სესია, თბ., 1996, თეზ., 12. სტატიად დაიბეჭდა: ზ. ჭუმბურიძე 5 70, თბ., 1997.
- თოფურია გ.**, უარყოფითობის ოდენპრეფიქსული წარმოებისათვის ქართულში; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 56-ე სამეც. სესია; თეზ., 1997.
- თოფურია გ.**, ენის განვითარების შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულში: იკე, V, თბ., 1953.
- თოფურია გ.**, ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში (თეზისები): სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- თოფურია გ.**, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში: იკე, ტ. VI, თბილისი. გადაბეჭდილია კრებულში: „სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, I (გ. თოფურიას რედაქციით), თბ., 1956 (თეზ. იხ. თსუ სამეც. სესია, თბ., 1953, 9.)
- თოფურია გ.**, -მე, -გე, -ლა, -ლაც/ა/ ნაწილაკიან სახელთა ბრუნება; „სალიტერატურო ქართულის ნორმები“ I, ტფ. 1936; გადაბეჭდილია კრებულში: „სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“ (გ. თოფურიას რედ.); 1956.
- თოფურია გ.**, მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში: სმამ, ტ. III, 9, თბ., 1942.

- თოფურია ვ.**, მთარაჯულის დახასიათებისათვის; „ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“ II., თბ. 1961; იხ. თსუ ფილოლ. ფაკ. IV სამეც. სესია, თეზ.; თბ., 1959.
- თოფურია ვ.**, ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვების დაბოლოებანი [ქართულში]; ყურნ. „ახალ სკოლისკენ“, №7-8; ტფ., 1929, გადაბეჭდილია კრებულში: „სახელის ბრუნვების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, (ვ. თოფურიას რედ.) I, 1956.
- თოფურია ვ.**, ნანათესაობითარი მსაზღვრელის შეთანხმება საზღვრულთან (წიგნს ამხანაგისას თუ წიგნს ამხანაგისა): „სალიტერატურო ქართულის ნორმები“, I, ტფილისი. გადაბეჭდილია კრებულში: „სახელის ბრუნვების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, (ვ. თოფურიას რედ.) I, თბ., 1956; 1936.
- თოფურია ვ.**, ნამყოს სახეობათა საერთო ნიშნისთვის ქართულში: იკე, VII, თბ., 1955.
- თოფურია ვ.**, ოცობითი თვლის სისტემისათვის ქართველურ ენებში; ტფ. უნივერსიტეტის მოამბე, VI; 1926.
- თოფურია ვ.**, რედუქციისათვის ქართველურ ენებში; იკე, ტ. I; თბ., 1946; თეზ. იხ.: სსრკ. მეც. აკად. საქ. ფილიალის სამეც. სესია, თბ., 1939.
- თოფურია ვ.**, ფუძედრეკად ზმნათა სუფიქსაციისათვის; ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, III; ტფ., 1936.
- თოფურია ვ.**, ქართველურ ენათა დიალექტების მონაცემთა მნიშვნელობა ენის ისტორიისა და ზოგადი ენათმეცნიერებისათვის; „მაცნე“, 2 ; თბ., 1965.
- თოფურია ვ.**, ქართველურ ენათა დიალექტების შესწავლის მდგომარეობა და ამოცანები. ქესს, III, თბილისი 1963.
- თოფურია ვ.**, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. I. ნე-, ნი-, ნა- პრეფიქსებისათვის; ტფილისის უნივერსიტეტის შრომები, VII; ტფ. 1938.
- თოფურია ვ.**, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. II. -ედ, -ურ, რ- აფიქსებისათვის; ენიმკის მოამბე, V-VI; თბ., 1940.
- თოფურია ვ.**, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. III. -ენ, მ-არ, სე-, -აქა აფიქსებისათვის; თსუ შრომები XV. თბ., 1940.
- თოფურია ვ.**, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. IV. ხმოვანთავსართოვანი სახელები; თსუ შრომები, თბ., 1947, XXXB-XXXIB თეზ.; იხ.: საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. საზოგად. მეცნიერებათა გაცოფილების VI სამეცნიერო სესია. თბ., 1942.
- თოფურია ვ.**, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. V. კნინობითი ქართველურ ენებში; ენის ინსტიტუტის III სამეცნიერო სესია, თბ., 1946.
- თოფურია ვ.**, ქართულში. „არილი“; ტფილისის უნივერსიტეტის რექტორის პროფ. ივ. ჯავახიშვილისადმი მისი სამეცნიერო მოღვაწეობის 25 წლის-თავზე (1900-1925) მიძღვნილი კრებული; ტფ.; 1925.

- თოფურია ვ.**, შიდა-ქართლში დაცულ ზოგიერთ სიძველეთა წარწერები; საისტორიო მოამბე, II; ტფ., 1924.
- თოფურია ვ.**, წოდებითი ბრუნვისათვის: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- თოფჩიშვილი რ.**, აღმოსავლური და დასავლური ელემენტი ქართულ ანთროპონიმიაში; ქართველური მემკვიდრეობა, VI. ქუთაისი; 2002.
- იალაშიძე გ.**, პირის ნიშნები ატენის ხეობის ქართლურში; „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №2; თბ., 1975.
- იალაშიძე გ., ცუცქერიძე რ., ავალიანი გ.**, სახელთა წარმოება ქართლურში; X რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია; თეზ.; თელავი, 20-22. X, 1988.
- იმნაიშვილი გ.**, არაგვის ხეობის ქართლური; იბერ.-კავკასიური ენათმეცნიერება, IV; თბ., 1953.
- იმნაიშვილი გ.**, ბორჯომის ხეობის ქართლურის თავისებურებანი; იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VIII; თბ., 1956.
- იმნაიშვილი გ.**, გურულისა და იმერულის ურთიერთიმართების საკითხისათვის; ქესს, IV; თბ., 1974.
- იმნაიშვილი გ.**, ენობრივი ზოლები და მათი გამიჯვნის საკითხი ძველი ქართულ სამწერლობო ენის საყრდენ დიალექტში; იკე, XXVIII; თბ., 1989.
- იმნაიშვილი გ.**, ერთი თანდებულის გენეზისისათვის ინგილოურში; იკე, XIV; თბ., 1964.
- იმნაიშვილი გ.**, ვნებითი გვარი წარმოება და ფუნქციები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში; იკე, XXI; თბ., 1979.
- იმნაიშვილი გ.**, ზოგიერთი დროის წარმოება ინგილოურში; იკე, ტ. VI; თბ., 1954.
- იმნაიშვილი გ.**, ზოლები ქართლურში; VII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია; 23-25. X., თეზ.; თბ., 1985.
- იმნაიშვილი გ.**, მოხეური დიალექტის შესწავლის ისტორიისათვის; XVII დიალექტოლოგიური სესია (თელავი, 24-25. X), თეზ., 1997.
- იმნაიშვილი გ.**, მყოფადისა და ნამყო-წყვეტილის წარმოებისათვის ინგილოურში; საქ. მეცნ. აკად. ნ. მარის საზოგ. ენის ინსტიტუტის III სამეცნიერო სესია; თეზ.; 1946; 28-30. X.
- იმნაიშვილი გ.**, პირველი თურმეობითისა და სტატიკურ ზმნათა წარმოება ინგილოურში; იკე, VII; თბ., 1955.
- იმნაიშვილი გ.**, ქართლური დიალექტიზმები XIX ს. მწერალთა ნაწერებში; იკე, XVI, 1968.
- იმნაიშვილი გ.**, ქართლური დიალექტის ნაირსახეობანი; იკე, IX-X; თბ., 1958.
- იმნაიშვილი გ.**, ქართლურისა და კახურის საერთო მოვლენები და მათი ადგილი სალიტერატურო ენაში; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XIII სამეცნიერო სესია; (16-17. V), თეზ.; 1956.

- იმნაიშვილი გ.**, ქართული ენის გურული დიალექტის ზოგიერთი თავისებური მოვლენის შესახებ; „მაცნე“ №6; თბ., 1966.
- იმნაიშვილი გ.**, ქვემოქართლის ზოგიერთი თავისებურებისათვის. „ქართვე. ენათა სტრუქტურის საკითხები“, ტ. II. 1961.
- იმნაიშვილი გ.**, ძველი ქართული ენის საყრდენი დიალექტის ზოლური სხვაობების ისტორიისათვის; იკე, XXVII; თბ., 1988.
- იმნაიშვილი ვ.**, სამპირიანი გარდაუვალი ზმნები: ენათმეცნიერების საკითხები, I-II, თბ., 2007.
- იმნაიშვილი ვ., ჰ და ს** პრეფიქსების ხმარებისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში; ენათმეცნიერების საკითხები №3; თბ., 2001.
- იმნაიშვილი ივ., იმნაიშვილი ვ.**, ზმნა ძველ ქართულში, I-II ნაწილი, მაინის ფრანკფურტი, 1996.
- იმნაიშვილი ივ.**, „ცისკრის“ ენა 1968 წლის ნომრებში გამოქვეყნებული პროდუქტის მიხედვით; თსუ ძვ. ქართული ენის კათედრის შრომები, 19; თბ., 1976.
- ინასარიძე ვ.**, მორფოლოგიური მოვლენები მესხურ-ჯავახურ დიალექტში; გორის პედ. ინსტ. სტუდ. IX სამეცნ. კონფ., 1956, გორი, თეზ. საქ. სსრ პედ. ინსტიტუტების სტუდ. VII სამეცნიერო კონფერენცია ქუთაისში; თეზ.; 1957, 25-27 აპრილი.
- კაკიტაძე კ.**, აწმყოს ფუძის წარმოებისათვის ქართული ენის ლეჩხუმურ კილოში; „მაცნე“ (ელს), №1; თბ., 1987.
- კაკიტაძე კ.**, „თევზაობს“, „ცურაობს“ ტიპის ზმნათა წარმოებისათვის; X რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (თელავი, 20-22. X, 1988), თეზ.; თბ., 1988.
- კაკიტაძე კ.**, კვლავ სტატიკურ ზმნათა ერთი ჯგუფის წარმოებისათვის; დიალექტ. კრებული; თბ., 1991.
- კაკიტაძე კ.**, სახელთა ბრუნებისათვის ლეჩხუმურში ქვემოიმერულთან მიმართებით, ენათმ. ინსტ, ასპ. და ახალგ. მეც. მუშ. კონფ., თეზ., თბ., 1985.
- კაკიტაძე კ.**, სახელთა წარმოების ერთი თავისებურებისათვის ლეჩხუმურში; IX რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (გორი, 22-24. IX, 1987), თეზ.; 1987.
- კალანდაძე ვ.**, *ავადმოფობს* და *შეურაცხყოფს* ტიპის ზმნათა მართლწერისათვის; ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 3, თბ., 1978.
- კარტოზია გ.**, კახური კილოს თავისებურებანი (სოფ. გავაზის მეტყველების მიხედვით); საქ. სსრ. პედ. ინსტიტუტების სტუდ. VI სამეცნიერო კონფერენცია; თეზ.; 1954 (თელავი, 1954, 7-9. V).
- კარტოზია გ.**, კითხვითნაწილაკიან ზმნურ ფორმათა წარმოების ერთგვარობისათვის ქართულის მთის კილოებსა და ლაზურში; რესპ. დიალექტ. სა-მეც. სესია (თელავი, 20-22.X. 1988), თეზ., თბ., 1988; გვ. 92-93; სტა-

ტია: თბ. პედ. უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრის შრომები, 3; თბ., 1997.

კარტოზია გ., გერსამია რ., ლომია მ., ცხადაია თ., მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი, თბილისი 2010.

კაჭარავა გ., ნარევი მეტყველების დიალექტური სტატუსისათვის; IV რესპ. დი-ალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (ბათუმი, 1982, 29-30. X) თეზ.; 1982.

კაჭარავა გ., სადავო ფორმის მქონე ერთი ზმნისწინის აგებულებისათვის ქარ-თულში: პუშკინის სახ. პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. 25, 1973.

კაჭარავა გ., სხვათა სიტყვის ნაწილაკები ქართულსა და ზანურში (მეგრულ-ჭანურში); თსუ სტუდ XI სამეცნ. კონფ. თბ., (4-9. IV), თეზ., 1949; სტატია: თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომათა კრებული. V; თბ., 1950.

კაჭარავა ც., თანდებული აჭარულში; ბათუმის პედ. ინსტ. სტუდ. XV სამეც-ნიერო კონფერენცია (ბათუმი, 1960, 11-16. IV), თეზ.; 1960.

კაჭკაჭიშვილი მ., დ ალოფონი მესხეთში მცხოვრებ მთიულთა მეტყველებაში; ქუთაისური საუბრები, III; თეზ.; ქუთ., 1996.

კახაძე ვ., იმერიზმები დ. კლდიაშვილის შემოქმედებაში; თსუ სტუდ XII სა-მეცნიერო კონფერენცია; (30. III. 4. IV), თეზ.; 1950.

კახაძე ვ., კაუზატივის წარმოებისათვის ქვემოიმერულში; თსუ სტუდ. მე-14 სამეცნიერო კონფერენცია (1952, 17-23. IV), თეზ.; 1952.

კახაძე ვ., მეოთხე სერიის მწკრივთა წარმოება დიალექტებში; „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №2; თბ., 1972.

კახაძე ვ., მსაზღვრელ-საზღვრულის თანმიმდევრობა ოთხთავში; თსუ სტუდ. სამეც. კონფ. (5-10. IV), თეზ., 1951; თსუ სტატია: სტუდ. სამეცნიერო შრომების კრებული, VI; თბ., 1953.

კახაძე ვ., შუალობითი კონტაქტის წარმოება ქართულ დიალექტებში; ჟურნა-ლი „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №2; თბ., 1971.

კახაძე თ., -ა-ზე დასრულებული ზოგიერთი სახელის ბრუნებისათვის ქვემო-იმერულში: იკე, V, თბ., 1953.

კახაძე თ., ატენის ხეობის ქართლური; საქ. სსრ. მეცნ. აკად. ენის ინსტ. ასპი-რანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა II სამეცნიერო კონფერენ-ცია; თეზ.; თბ., 1948.

კახაძე თ., ატენისა და წედისის ხეობის ქართლური; იკე, ტ. IV; თბ., 1953.

კახაძე თ., აწმყოს თურმეობითის შესახებ ქართლურში; ენათმეცნიერების ინსტ. XXXII სამეცნიერო სესია, თეზის. თბ., 1976; სტატია: კრებ. „არ-ნოლდ ჩიქობავას“, თბ., 1979.

კვანტალიანი ლ., სოფელ გუბის მეტყველების თავისებურებანი; საქართველოს სსრ პედაგოგ. ინსტიტუტების სტუდენტთა მეოთხე სამეცნიერო კონფე-რენცია (1952, 24-27. IV), თეზ.; სტალინირი, 1952.

- კვანტალიანი ც.,** და- ზმნისწინის სიტყვაწარმოებითი დანიშნულება: საენათმეცნიერო ძიებანი, XVII, თბ., 2004.
- კვანტალიანი ც.,** ზმნისწინის ნეიტრალური ფუნქციისათვის ქართულში; საენათმეცნიერო ძიებანი VII; თბ., 1998.
- კვანტალიანი ც.,** ზმნისწინი და ქვევის ფორმათა წარმოების საკითხები: საენათმეცნიერო ძიებანი, 8, თბ., 1999.
- კვანტალიანი ც.,** ზმნისწინის ნეიტრალური ფუნქციისათვის ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, VII, თბ., 1998.
- კვანტალიანი ც.,** ზმნისწინის სიტყვაწარმოებითი ფუნქცია ერთი და იმავე ზმნური ძირის ზმნურ და სახელზმნურ ფორმებში: საენათმეცნიერო ძიებანი, IX, თბ., 1999.
- კვანტალიანი ც.,** მი- და მო- ზმნისწინთა ერთი ფუნქციისათვის ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, X, თბ., 2000.
- კიკვიძე ზ.,** სოციოლინგვისტიკა და დიალექტოლოგია [ქართველურ ენათა მასალაზე]; ქუთაისური საუბრები, III; თეზ.; 1996.
- კიკვიძე ზ.,** ქალთა და მამაკაცთა მეტყველების თავისებურებათა შესახებ; კრებ. „გ. როგავას“; თბ., 1997.
- კიკნაძე გულნ.,** კახურის მორფოლოგიურ-სინტაქსური თავისებურებანი ილია ჭავჭავაძის ნაწერებში; თსუ სტუდ. XV სამეცნიერო კონფერენცია (3-12. IV), თეზ., 1954.
- კიკნაძე ი.,** დიალექტიზმები ეკატერინე გაბაშვილის პროზაში (ფონეტიკურ და გრამატიკულ თავისებურებათა ფონზე); „მაცნე“ (ენისა და ლიტერატურის სერია) №1; თბ., 1974.
- კიკნაძე ი.,** დიალექტიზმებისათვის ავტორის მეტყველებაში (XIX ს. ქართული დრამატურგიის მასალაზე); X რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია; (თელავი, 20-22. X), თბ., 1988.
- კიკნაძე ი.,** მესამე პირის ობიექტის მრავლობითობის გამოხატვისათვის თანამედროვე ქართულში დიალექტებთან მიმართებით: IV რესპ. დიალექტ. სამეც. სესია (ბათუმი, 29-30. X), თეზ., თბ., 1982; სტატია: დიალექტ. კრებულში; თბ., 1988.
- კიკნაძე ლ.,** ობიექტის მრავლობითობის გამოხატვა ზმნაში ხევსურულში; თსუ ქ. ქართული ენის კათედრის შრომები, 27; თბ., 1988.
- კიკონიშვილი მ.,** კნინობით სუფიქსთა განაწილებისათვის ქართულში; „საენათმეცნიერო ძიებანი“, V; თბ., 1996.
- კობაიძე მ.,** არსებით სახელთა ბრუნება მთიულურ დიალექტში; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტთა და ახალგ. მეც. მუშ. სამეცნ. კონფერენცია; თეზ.; თბ., 1983.
- კობაიძე მ.,** ბრძანებითი კილო მთიულურ დიალექტში; „საენათმეცნიერო ძიებანი“, თბ., 1983.

- კობაიძე მ.**, ვითარებით ბრუნვიანი მასდარის ერთი შემთხვევისათვის მთიულურში; XVI რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (ბათუმი, 24-25.XI. (1995), თეზ., თბ., 1995.
- კობაიძე მ.**, ზოგი მორფოფონმატური მოვლენის შესახებ ქართული ენის მთის დიალექტებში; ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების II სამეცნიერო კონფერენცია; თეზ., თბ., 1995.
- კობაიძე მ.**, მყოფადის ფორმები ახლანდელი და წარსული დროის მნიშვნელობით ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში; XVII დიალექტოლოგიური სესია (თელავი, 24-25. X) თეზ.; 1997.
- კობაიძე მ.**, -ოდ-ე სუფიქსიანი ბრძანებითი მთიულურში; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტთა და ახალგ. მეც. მუშ. სამეც. კონფერენცია; თეზ.; თბ., 1990.
- კობაიძე მ., სა-ე და სა-ო** მაწარმოებელთა განაწილებისათვის თანამედროვე ქართულში; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტთა და ახალგ. მეც. მუშ. სამეც. კონფერენცია; თეზ.; თბ., 1984.
- კობაიძე მ.**, საქონლის საკუთარი სახელების წარმოება მთიულურ დიალექტში; VIII რესპ. დიალექტოლოგ. სესია (სოხუმი, 25-27. IX), თეზ., თბ., 1986; სტატია: დიალექტოლოგიური კრებული; თბ., 1989.
- კობალაძე მ.**, ფშაურის მორფოლოგიურ-სინტაქსური თავისებურებანი (სოფ. შარახევში შეკრებილი მასალის მიხედვით); თსუ სტუდ. XVI სამეცნიერო კონფერენცია; (3-12.IV) თეზ., თბ., 1954.
- კობახიძე ალ.**, კნინობითის წარმოება რაჭულში: იკე, ტ. XIII, თბილისი; 1962.
- კობერიძე მ.**, ზოგი ნაწილაკის დამატებითი სტილური ნიჟანსები და ფუნქციები ფრონეს ხეობის ქართლურში; XXI რესპ. დიალექტოლოგიური სესია (ბათუმი), მასალები; 2001.
- კობერიძე მ.**, ზოგი ნაწილაკის ფუნქციისათვის ფრონეს ხეობის ქართლურში; „საენათმეცნიერო ძიებანი“, X; თბ., 2000
- კობერიძე მ.**, პირთა მრავლობითობის აღნიშვნის საკითხისათვის ფრონეს ხეობის ქართლურში; ცხინვალის პედ. ინსტიტუტის VIII სესია; გორი, 1999.
- კობერიძე მ.**, სახელთა მრავლობითი რიცხვის აღნიშვნის საკითხისათვის ფრონეს ხეობის ქართლურში; „საენათმეცნიერო ძიებანი“, IX; თბ., 1999 ,
- კობერიძე მ.**, უარყოფის ფორმებისათვის ფრონეს ხეობის ქართლურში; ცხინვალის უნივერსიტეტის III (XI) სამეცნიერო სესია; თეზ., 2002.
- კობიაშვილი ა.**, ზმნის წარმოების ზოგიერთი თავისებურება საშუალო ქართულში; საქ. სსრ. უმაღლეს სსსწ. ქართული ენის კათედრათა IX სამეც.-მეთოდ. კონფერენცია; თეზ.; თბ., 1981.
- კობიაშვილი ა.**, მოხუერის თავისებურებანი (სოფ. ყაზბეგში, გერგეთსა და სნოში შეკრებილი მასალის მიხედვით); თსუ სტუდ. XX. სამეცნიერო

- კონფერენცია, მიძღვნილი საკ. ალკკ 40 წლისთავისადმი (17-24. IV), თეზ., თბ., 1958.
- კობიაშვილი ლ., -ვით(ა)** თანდებული საშუალო ქართულსა და დიალექტებში; IX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (გორი, 22-24. IX, 1987), თეზ.; თბ., 1987.
- კობიაშვილი ლ.,** ზმნიზედა საშუალო ქართულში აღმოსავლურ ქართულ დიალექტებთან მიმართებით; X რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია; თბ., თეზ.; 1988 (თელავი, 20-22. X. 1988).
- კობიაშვილი ლ., ყვე** ზმნური ფუძის **ყვე** ვარიანტისათვის ქიზიყურში; VI რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (ქუთაისი, 25-26. X. 1984), თეზ.; 1984.
- კობიაშვილი მ.,** მრავალგზისობის გამოხატვა მოხეურ დიალექტში; „საენათმეცნიერო ძიებანი“, VIII; თბ., 1999
- კობიაშვილი მ.,** წარმომავლობის სახელთა წარმოება მოხეურში; „საენათმეცნიერო ძიებანი“, V; თბ.; 1996.
- კობიაშვილი მ.,** ხოლმეობითის წარმოება მოხეურ დიალექტში; ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების V კონფერენცია; მასალები; 1999.
- კოტინოვი ნ.,** ხოლმეობითის ფორმათა გამოყენება ახალ ქართულში. („ვისრამიანის“ მიხედვით): თელავის პედ. ინსტიტუტის სამეცნიერო სესია, მიძღვნ. საქ. საბჭოთა ხელისუფ. დამყარების 40 წლისთავ., თელავი, თეზ.; 1961.
- კოშორიძე ელ.,** დიალექტიზმები და სასაუბრო მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ლექსიკა-ფრაზეოლოგია ზაირა არსენიშვილის რომანის — „ვაჰ, სოფელო-ს“ მიხედვით; XXIII რესპ. დიალექტოლოგიური სესია; მასალები; თელავი, 2003; №4, 2000.
- კოშორიძე ელ.,** ენა მდიდარი და მშობლიური (გიორგი ლეონიძე — 100); „ბურჯი ეროვნებისა“, №5; თბ., 2000.
- კოშორიძე ელ.,** სალიტერატურო ქართულისა და დიალექტების ურთიერთობის ისტორიიდან; IV რესპ. დიალექტოლოგ. სამეც. სესია (ბათუმი, 29-30. X, 1982), თეზ., თბ., 1982; სტატია: „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, VI; თბ., 1984.
- კოშორიძე ელ., გეგუჩაძე ლ.,** ზეპირი მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი ფორმის შესახებ „ქართული სამართლის ძეგლების ენაში“; ქუთაისური საუბრები, III; თეზ., ქუთაისი 1996.
- კუბლაშვილი კ.,** გარდამავალ ზონათა მეტყველების ზოგი საკითხისათვის ქართული ენის დიალექტთა მონაცემების მიხედვით; VI რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (ქუთაისი, 25-26. X.), თეზ.; თბ., 1984.
- კუბლაშვილი კ.,** გრამატიკული ობიექტის რიცხვის აღნიშვნისათვის ზმნაში ქვემოიმერული კილოკავის მიხედვით; თსუ შრომები, 174; თბ., 1976.

- კუბლაშვილი კ.**, დიალექტურ თავისებურებათა გავრცელების ზოგი საკითხის გამო (იმერული დიალექტის მასალა); IX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (გორი, 22-24. IX. 1987), თეზ.; 1987.
- კუბლაშვილი კ.**, დიალექტური სიტყვაწარმოებიდან (-იან,-ოვან,-იერ სუფიქსები ქვემოიმერულში); „მაცნე“ (ენისა და ლიტერატურის სერია), №3; თბ.
- კუბლაშვილი კ.**, ერთი გრამატიკული ცვლილების შესახებ ქართული ენის ზოგ დიალექტში: ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების III სამეცნიერო კონფერენცია; თეზ., თბ., 1996.
- კუბლაშვილი კ.**, ვნებიტის წარმოებასთან დაკავშირებული ზოგი თავისებურების შესახებ ქართული ენის დიალექტებში; XIII რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (ქუთაისი, 19-21. XI, 1992), თეზ.; 1992.
- კუბლაშვილი კ.**, ვნებიტის წარმოებასთან დაკავშირებული ზოგი თავისებურების შესახებ ქვემოიმერულში; თსუ შრომები, ტ. 187; თბ., 1977
- კუბლაშვილი კ.**, კონვერგენციის პროცესის შედეგები ქართული ენის დიალექტებში; კავკასიოლოგთა I საერთაშორისო სიმპოზიუმი; თეზ., თბ., 1991.
- კუბლაშვილი კ.**, III ობიექტური პირის რიცხვის აღნიშვნისათვის ზმნაში ქართული ენის დასავლურ კილოებში; VIII რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია; 1986; (სოხუმი, 25-27. IX).
- კუბლაშვილი კ.**, ნაცვალსახელის ზოგი თავისებურების შესახებ ქვემოიმერულში; საქ. სსრ. პედ. ინსტიტუტების სტუდ. IV შრომები; (ისტ.-ფილოლ. სერია), 1978.
- კუბლაშვილი კ.**, ფუძისა და ბრუნვის ნიშანთა ურთიერთხემოქმედების საკითხისათვის ქართული ენის დიალექტებში; X რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (თელავი, 20-22.X), თეზ.; თბ., 1988.
- კუბლაშვილი კ.**, ქვემოიმერულის ზოგი თავისებურების შესახებ; საქართველოს პედ. ინსტიტუტების შრომები. ისტორია-ფილოლოგიის სერია, II; თბ., 1976.
- კუზიბაშვილი ვ.**, -ა სუფიქს-მორფემოიდისათვის ქართული ენის დიალექტთა მონაცემთა მიხედვით: ქუთაისური საუბრები — IV; თეზ., 1997.
- კუზიბაშვილი ვ.**, ზმნის სუფიქსაციის ზოგი შემთხვევისათვის ინგილოურში; XIII რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია; თეზ.; 1992.
- კუზიბაშვილი ვ.**, კვლავ ჰ პრეფიქსის მორფოლოგიური ფუნქციისათვის ინგილოურში; ქესს, VII; თბ., 1998
- კუზიბაშვილი ვ.**, კონვერგენციის ერთი შემთხვევისათვის ქართული ენის დიალექტებში: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 55-ე სამეცნიერო სესია, თეზ., თბ., 1996.
- კუზიბაშვილი ვ.**, ლოკალურ ბრუნვათა ადგილისათვის ინგილოურში; ქუთაისური საუბრები, III; თეზ., ქუთ., 1996.

- კუზიბაბაშვილი ვ.**, მეშველი ზმნის ა-ს (არის//არს) ნაშთის საკითხი ქართული ენის ზოგ აღმოსავლურ კილოში; „ქართველური მემკვიდრეობა, II“; ქუთაისი, 1998.
- კუზიბაბაშვილი ვ.**, მეშველზმნიანი ფორმებისათვის ინგილოურში (კაკური მეტყველების მიხედვით); ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტთა და ახალგ. მეც. მუშ. სამეც. კონფერენცია; თეზ., თბ., 1992.
- კუზიბაბაშვილი ვ.**, საკომპენსაციო სიგრძე ინგილოურსა და ქართული ენის სხვა დიალექტებში; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 54-ე სამეც. სესია; თბ., 1995.
- კუზიბაბაშვილი ვ.**, ჰ-ს ფონეტიკური და მორფოლოგიური ფუნქცია [ინგილოურში]; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტთა და ახალგ. მეც. სამეც. კონფერენცია; თბ., 1991.
- კუსრაშვილი რ.**, სახელის თავისებურებანი დ. გურამიშვილის ენაში; საქ. სსრ. მეცნ. აკად. ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა V სამეცნიერო კონფერენცია, (1954, 20-23. IV), თეზ.; თბ., 1954.
- კუნალაშვილი მ., არა/არ, ვერა/ვერ** ნაწილაკები სალიტერატურო ქართულსა და იმერულ დიალექტში; IX რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (გორი, 22-24. IX, 1987), თეზ.; 1987.
- კუნალაშვილი მ.**, მიგებითი ნაწილაკები ახალ ქართულში იმერული დიალექტის მიხედვით; XX რესპ. დიალექტოლოგიური სესია; მასალები; თბ., 2000.
- კუნალაშვილი მ.**, სიტყვასიტყვითი ნაწილაკები ახალ ქართულში იმერული დიალექტის მიხედვით; XVIII რესპ. დიალექტოლოგიური სესია; (გორი, 30-31. X, 1998); თეზ.; 1998.
- კუნალაშვილი მ.**, სხვათა სიტყვის -ო ნაწილაკის განაწილებისათვის: X რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (თელავი, 20-22. X, 1998), თეზ.; 1988.
- ლანდია რ.**, ზოგი მორფონოლოგიური პროცესისათვის მთარაჭულში ქართულთან მიმართებით; ენათმ. ინსტ.-ის ასპ. ასპ. და ახალგ. მეც. მუშ. სამეც. კონფ.; თეზ.; 1988.
- ლანდია რ.**, სახელთა მორფონოლოგიური ცვლილებისათვის მთარაჭულში (ბრუნვათა ფორმები); VII რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია (ცხინვალი, 23-25 X. 1985), თეზ.; თბ., 1985.
- ლეჟავა ლ.**, ზემომიერულის მასალები ერთი სოფლის მცხოვრებთა მეტყველების მიხედვით [ტყემლოვანა]; იკე, ტ. IX-X, თბ., 1958.
- ლეჟავა ლ.**, შენიშვნები ზემო სურების მეტყველებაზე; იკე, XIV, თბ., 1964.
- ლერნერი კ.**, აღმატებითი ხარისხის ჩამოყალიბება ქართულში (სოციოლინგვისტური ანალიზის ცდა); კრებ. „თანამედროვე ზოგადი ენათმ. საკითხები“, V; თბ., 1980.

- ლიკლიკაძე პ.**, შუაიმერულის თავისებურებანი სოფელ ქვედა სიმონეთის მეტყველების მიხედვით; თსუ სტუდ. XXII სამეცნ. კონფ., თეზ.; თბ., 1960.
- ლოლაძე ნ.**, ე- პრეფიქსიანი პასივი ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.
- ლოლაძე ნ.**, ინვერსიასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხისათვის ქართულში; ენათმ. ინსტ.-ის ასპ. და ახალგ. მეცნ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1991.
- ლოლაძე ნ.**, ობიექტურ პირთა მრავლობითობის აღნიშვნისათვის ქართული ენის დიალექტებში; XIII რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია; თეზ.; ქუთაისი, 1992.
- ლომათაძე ქ.**, ბრძანებითი კილოს შესახებ (ქართვ. და აფხ.-ადილ. ენების მასალაზე); იკეწ, XX-XXI; თბ., 1993-94.
- ლომათაძე ქ.**, დამოკიდებული წინადადების ერთი თავისებურება ზოგ ქართულ დიალექტში; იკე, I; 1946.
- ლომათაძე ქ.**, ე. წ. ფუძემონაცვლე **ვალ- ჭიდ-** ზმნის ფონეტიკური ვარიანტი და მასთან დაკავშირებული ზოგი ფუძე; ენათმ. ინსტ. 53-ე სამეც. სეს.; თეზ.; თბ., 1994.
- ლომათაძე ქ.**, „თბება“ ტიპის ზმნების ისტორიისათვის ქართულში; იკე, IV, თბ., 1952.
- ლომათაძე ქ.**, -ილ დაბოლოებიანი სოკოს სახელები ქართულში; მაცნე (ელს), № 3; თბ., 1982.
- ლომათაძე ქ.**, ნათესაური ურთიერთობის განსაზღვრის საფუძველი ენობრივ მონაცემთა მიხედვით; ენათმ. ინსტ. 37-ე სამეც. სეს.; თეზ.; 1981.
- ლომათაძე ქ.**, ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსისა გურულსა და აჭარულში; თბ. უნივ. შრ. ტ. VI; თბ., 1937.
- ლომათაძე ქ.**, ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსისა გურულსა და აჭარულში. თსუ შრომები, VI, თბილისი 1938.
- ლომაძე თ.**, პირის გამოხატვა ზმნაში ქუთაისური მეტყველების მიხედვით; ქართვ. მემკვ., VI, ქუთაისი, 1999.
- ლომაძე თ.**, სამეტყველო კოდების შერევის საკითხი ქუთაისური მეტყველების მიხედვით; ქართვ. მემკვ., V; სიმპ. მასალ.; ქუთაისი, 1998.
- ლომაძე თ.**, სახელთა წარმოქმნის ზოგი თავისებურება ქუთაისურ მეტყველებაში; საენათმ. ძიებანი, VIII, თბ., 1999.
- ლომსაძე ო.**, ჯავახური მეტყველების თავისებურებანი; თსუ სტუდ. მე-13 სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1951.
- ლორთქიფანიძე თ.**, -ავ თემისნიშნის ზმნები ქვემოიმერულში; საენათმ. ძიებ., VII, თბ., 1998.
- ლორთქიფანიძე თ.**, ვნებითის წარმოება ქვემოიმერულში ქართული ენის სხვა დიალექტებთან მიმართებით; XXI რესპ. დიალექტოლ. სეს., მასალ.; ბათუმი, 2001.

- მაკალათია ფ.**, სიტყვათწარმოება ხევსურულში; თსუ სტუდ. XIX სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1957, 16/IV - 22/ IV.
- მაკალათია ფ.**, ხევსურულის ძირითადი მორფოლოგიური თავისებურებანი არხოტის მეტყველების მიხედვით; თსუ სტუდ. სამეცნ. შრომების კრებული, ტ. 8; თბ., 1958.
- მანიუაშვილი ნ.**, მრავლობითობის სუფიქსების სიტყვაწარმოებითი მნიშვნელობა ქართული ენის მთის დიალექტებში; ფილოლ. ფაკ. და თსუ ფილოლოგების I სესია; თბ., 1998.
- მანჯგალაძე ა.**, -ა ხმოვანზე დასრულებული ზოგი სახელის ფუძის აგებულებისათვის ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- მანჯგალაძე ა.**, ზოგი წარმოქმნილი სახელის ანალიზი ქართულში: სოხუმის პედ. ინსტიტ. შრ., 7, სოხუმი, 1955.
- მანჯგალაძე ა.**, -ურ სუფიქსისათვის ძველ ქართულში: იკე, V, თბ., 1953.
- მანჯგალაძე მ.**, ზმნისწინთა ფაკულტატიური დანიშნულებისათვის: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.
- მარგველაშვილი მ.**, პირველ სუბიექტურ პირთან მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისათვის [ქართულში]; „ქართული ენა და ლიტ. სკოლაში“, №3; თბ., 1968.
- მარგანი-სუბარი ქ.**, ვეიდენცილობის კატეგორია სვანურ ენაში, თბილისი 2012.
- მარტიროსოვი ა.**, დიალექტიზმები XV - XVIII სს. კახურ ისტორიულ საბუთებში; იკე, IV; თბ., 1953.
- მარტიროსოვი ა.**, ზმნისწინის შედგენილობა და მათი პირველადი ფუნქციები ქართულში: იკე, V, თბ., 1958.
- მარტიროსოვი ა.**, ქართული დიალექტოლოგიური ატლასისათვის პროგრამის შედგენის მთავარი პრინციპები; მაცნე (ელს) №2; თბ., 1985.
- მარტიროსოვი ა.**, ქართული ენის დიალექტების კლასიფიკაციისათვის; მაცნე (ელს) №4; თბ., 1989.
- მარტიროსოვი ა.**, ქართული სალიტერატურო ენისა და დიალექტების ისტორიული ურთიერთობისათვის (მიმოხილვითი მოხსენება); VII რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია; (ცხინვალი, 23-25 X. 1985); თეზ.; თბ., 1985.
- მარტიროსოვი ა.**, ჯავახურის მესხურთან მიმართების საკითხისათვის; ა. ს. პუშკინის სახ. თბ. პედ. ინსტ. შრ., ტ. VIII; თბ., 1950.
- მაჭავარიანი მ.**, ფერეიდნულის ზოგიერთი თავისებურება; იკე, XXIII; თბ., 1985.
- მაჭავარიანი გ.**, „უნიშნო ვნებითი“ ქართველურ ენებში: ქესს, I, თბ., 1959.
- მაჭავარიანი გ., ნებიერიძე გ.**, მორფოლოგია: ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები, თბ., 1972.

- მაჭავარიანი დ.**, ერთი ახალი სიტყვაწარმოებითი აფიქსი ქართულში: ქუთაისის პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. XI, ქუთაისი, 1951.
- მაჭავარიანი დ.**, -ივ სუფიქსის ისტორიისათვის: ქუთაისის პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. XVIII, ქუთაისი, 1957.
- მანარობლიშვილი ე.**, მასალები კახური დიალექტის ლექსიკონისათვის; ქართ. ენა და ლიტ. სკოლაში, №3; თბ., 1975.
- მებუჯე ც.**, კაუზატივი ქართული ენის დიალექტებში; ენათმ. ინსტ. 51-ე სესია; თეზ.; თბ., 1993.
- მეგრელიძე ი.**, მიცემითი ბრუნვის ნიშნისა და მესამე პირის ობიექტური ნიშნის სახეცვლილება გურულში. თსუ შრომები, VI, თბილისი, 1938.
- მელიქიშვილი დ.**, დიალექტიზმების ნაკადი გელათის სალიტერატურო სკოლის ძეგლებში და მათი გამოყენება სტილიზაციის მიზნით; დიალექტ. კრებ. (1987); თბ., 1988.
- მელიქიშვილი დ.**, დიალექტიზმების ძიების საკითხისათვის ძველი ქართული ენის ძეგლებში (ერთი კერძო მაგალითის მიხედვით); თსუ ასპ. და ახალგ. მეცნ. მუშაკთა XII სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1967; სტატიად დაიბეჭდა: თსუ შრ., № 4 (143), ჰუმან. მეცნ., თბ., 1972.
- მელიქიშვილი დ.**, დიალექტი, როგორც სალიტერატურო ენის მასაზრდოებელი წყარო (გელათის სალიტ. სკოლის მასალის მიხედვით); ქუთაისური საუბრ., X; ქუთაისი, 2003.
- მელიქიშვილი დ.**, ემფატიკური ა ი. ჭავჭავაძის პროზასა და პოეზიაში; თსუ სტუდ. XXI სამეცნ. კონფ., მიძღვ. სკკპ XXI ყრილობ.; თეზ.; თბ., 1959 წლის 8-14 მაისი.
- მელიქიშვილი დ.**, ინვერსია ქართულ ზმნაში დიაქრონიული და სინქრონიული ასპექტით: არნ. ჩიქობავას 100 წლისთავისადმი მიძღვ. საერთაშორისო სიმპოზიუმის მასალები, თბ., 1998.
- მელიქიშვილი დ.**, „მიჭირს“ ზმნა და მასწავლებლის გასაჭირი: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 4, თბ., 1978.
- მელიქიშვილი დ.**, -ყე სუფიქსი გელათურ ლიტერატურულ ძეგლებში, როგორც მაგალითი დასავლური დიალექტური ფორმის სალიტერატურო ენაში დამკვიდრების ცდისა; „ქუთაისური საუბრ. — III.“ თეზ.; ქუთაისი, 1996; სტატიად დაიბეჭდა კრებულში: „ქართვ. მემკვ.“ I, ქუთაისი, 1996.
- მელიქიშვილი მ.**, მეორე სუბიექტური და მესამე ობიექტურ პირთა პრეფიქსები მე-19 საუკუნის I ნახევრის ქართულ სალიტერატურო ენაში; ჟურნ. „ენათმეცნ. საკითხები“, № 4; თბ., 1999.
- მელიქიშვილი ნ.**, მორფოლოგიური ნეოლოგიზმები გ. მთაწმიდლის ნათარგმნი ძეგლის „ექუსთა დღეთაჲს“ მიხედვით; თსუ სტუდ. XXXII კონფ., (ენათმ. სექცია); თეზ.; თბ., 1970.

- მიქაძე მ.**, მეორე სუბიექტური პირის გამოხატვა თანამედროვე ქართულ ენაში: საენათმეცნიერო ძიებანი, XXIV, თბ., 2006.
- მიქაძე მ.**, მესამე სუბიექტური პირის გამოხატვა ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, XXV, თბ., 2007.
- მიქელაძე მ.**, მარცვალდაკლების პროცესი სახელთა ბრუნების პარადიგმებში (ილ. ჭავჭავაძის ნაწერების ენის მიხედვით); ი. ჭავჭავაძისადმი მიძღვნ. კონფ.; მასალ.; თელავი, 1995, 19-20. V.
- მიქელაძე მ.**, ფხოურ დიალექტთა სიტყვაწარმოების ერთი მოდელისათვის; XIII რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია (ქუთაისი, 19-21. XI. 1992); თეზ.; თბ., 1992.
- მიქელაძე მ.**, ხმოვანთა რედუქციის საკითხისათვის ბაცბურსა და ქართულ ენებში; IX რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია (გორი, 22-24. IX. 1987); თეზ.; თბ., 1987; სტატიად დაიბეჭდა სათაურით — „ხმოვანთა რედუქცია ბაცბურში“. „მაცნე“ (ელს) N 3; თბ., 1977.
- მიქელაძე ნ.**, ქვემოაჭარული კილოკავი. ბპი სტუდენტთა XV კონფერენციის მოხსენებათა თეზისები, ბათუმი, 1960.
- მიქელაძე ნ.**, მორფოლოგიური თავისებურებანი აჭარაში მოღვაწე მწერალთა თხზულებებში; „მაცნე“ (ელს), №4; თბ., 1980.
- მიქელაძე ნ.**, ქვემოაჭარული კილოკავი [სოფ. თხილნარი]; ბათ., ს. პედ. ინსტ. სტუდ. XV სამეცნ. კონფ., თეზ.; ბათუმი, 1960 წლის 11-16 აპრილი.
- მიქელაძე ნათელა**, კალკების ზოგი შემთხვევები ფერეიდნულში.; XIX რესპ. დიალექტ. სესია (ახალციხე, 5-6. XI. 1999); თეზ.; თბ., 1999.
- მიქიაშვილი ო.**, სოჭელ ქართველთა მეტყველების ადგილისათვის ქართული ენის დიალექტთა შორის; ქუთაისური საუბრ. X; ქუთაისი, 2003.
- მიქიაშვილი ო.**, სოჭის რაიონის მცხოვრებ იმერელთა და ლეჩხუმელთა მეტყველების დამახასიათებელი ზოგიერთი ფონეტიკური მოვლენის შესახებ; სოხუმის პედ. ინსტ. XXIX სამეცნ. სესია; თეზ.; სოხუმი, 1971.
- მიქიაშვილი ო.**, სოჭის რაიონში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველების ზოგიერთი ძირითადი ლექსიკურ-მორფოლოგიური თავისებურება; საქ. სსრ პედ. ინსტიტუტების შრ.(ისტ.-ფილოლ. სერია), IV; თბ., 1978
- მიქიაშვილი ო.**, სოჭის რაიონში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველების ზოგიერთი ძირითადი მორფოლოგიური თავისებურება [ზმნა]; თსუ შრ., ტ. 187. თბ., 1977
- მოდებაძე დ.**, ჭიათურის რაიონის სოფ. კაცხის მცხოვრებთა მეტყველება; XVIII научн. студ. конф. Юго-Осет. гос. пед. инст., Цхинвали; თეზ.; 1967.
- მოშიაშვილი თ.**, დავით გურამიშვილის ენა; საქ. სსრ პედ. ინსტიტუტების სტუდ. VI სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თელავი, 1954, 7-8-9- მაისი.
- ნათაძე ნ.**, დიალექტოლოგიური მუშაობის მონოგრაფიული და კარტოგრაფიული მეთოდების გამოყენების შესახებ ქართველურ ენათა კვლევაში;

საკორდინაციო თათბირი ქართველურ ენათა დიალექტოლოგიის საკითხების შესახებ, (ტექსტი ბარალ. ქართ. და რუს. ენებ.); თეზ.; თბ., 1960 წლის 20-21 ოქტომბერს.

ნათაძე ნ., თემის ნიშნები ქართველურ ენებში; იკე, XI; თბ., 1959.

ნათაძე ნ., მესამე სერიის მწკრივთა წარმოებისათვის ქართულში; იკე, VII; თბ., 1955.

ნათაძე ნ., მყოფადისათვის ქართველურ ენებში: ქესს, 11, თბ., 1961.

ნიკოლაიშვილი ელ., ფრაზეოლოგიზმები იმერხელში (გურულ და აჭარულ დიალექტებთან მიმართებით); ჩიქობავა-100; თბ., 1998.

ნინუა გ., სარჯველაძე ზ., უნახაობის გამოხატვისათვის ძვ. ქართ. წერილობით ძეგლებში; „მაცნე“ (ელს), №1; თბ., 1985.

ნიჟარაძე შ., არქაიზმების საკითხისათვის აჭარულ დიალექტში. ბზი შრომები, X, ბათუმი, 1964.

ნიჟარაძე შ., აჭარული კილოს მონაცემთა ადგილი დიალექტოლოგიურ ატლასში; IV რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია; თბ.; თეზ.; ბათუმი, 29-30. X, 1982.

ნიჟარაძე შ., ზემოაჭარულ-იმერხელის ურთიერთმიმართების საკითხისათვის; ბათუმის პედ. ინსტ. XXI სამეცნ. სესია; თეზ.; ბათუმი, 1960 წლის 28 მარტიდან 1 აპრილამდე.

ნიჟარაძე შ., სიტყვაწარმოება აჭარულში; თსუ შრ., 174; თბ., 1976.

ნიჟარაძე შ., ძირითადი მორფოლოგიური თავისებურებანი აჭარულში.; რუს-თაველის სახ. ბათუმის პედ. ინსტ. XIV სამეცნ. სესია; თეზ.; ბათუმი, 1953, 28-30 მაისი.

ნოზაძე ლ., ინ-ენიანი ვნებიტის ურთიერთობის საკითხისათვის ქართულში; იკე, IX-X, თბ., 1958.

ნოზაძე ლ., ისევ მედიაქტიური ზმნების შესახებ ქართულში; იკე, XXXV, თბ., 2005.

ნოზაძე ლ., კავშირებითის ფორმათა წარმოებისათვის ზემო-იმერულში; იკე, XXV; თბ., 1986.

ნოზაძე ლ., მასდარის წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში და ქეგლ-ი: საენათმეცნიერო ძიებანი, XIII, თბ., 2003.

ნოზაძე ლ., მედიაქტივ ზმნათა წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში (წინასწარი მოხსენება); იკე, XIX; თბ., 1974.

ნოზაძე ლ., პრეფიქსული და სუფიქსური ვნებიტების ურთიერთობისათვის ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბ., 1961.

ნოზაძე ლ., ხმოვანთმონაცვლე ზმნათა წარმოების შესახებ ქართულში; ენათმ. ინსტ. 52-ე სესია; თეზ.; თბ., 1993.

ნოლაიდელი ჯ., აჭარული კილოს თავისებურებანი; შ. რუსთაველის სახ. ბათ.ს სახელმწ. სამასწ. ინსტ. სამეცნ. შრ. კრებული, I, ბათუმი, 1941 [სადისერტ. ნაშრომი, თბ., 1939]. ინახება თსუ ბიბლიოთეკაში.

- ნოლაიდელი ჯ.**, აჭარულის მიმართება მესხურთან; შ. რუსთაველის სახ. ბათუმის პედ. ინსტ. XIV სამეცნ. სესია; თეზ.; ბათუმი, 1953, 28-30 მაისი.
- ოთინაშვილი ნ.**, ზემო ქართლის წარწერები დიალექტოლოგიურ ჭრილში; XXII რესპ. დიალექტ. სესია; მასალ.; თბ., 2002.
- ოთინაშვილი ნ.**, პატარა ლიახვის ხეობის მეტყველების ზოგიერთი თავისებურებანი; ცხინვალის პედ. ინსტ. VIII; გორი, 1999.
- ოთინაშვილი ნ.**, ფრონეს ხეობაში იმერიზმების გავრცელებისა და შესწავლისათვის; XVIII რესპ. დიალექტ. სესია; თეზ.; გორი, 1998, 30-31. X.
- ონიანი აღ.**, ენა და დიალექტი (ქართველური დიალექტები თუ — ქართველური ენები?); XXII რესპ. დიალექტ. სესია; მასალ.; თბ., 2002.
- ონიანი აღ.**, მეორე სუბიექტური და მესამე ობიექტური პირის მორფემათა ალომორფების განაწილება ხანმეტსა და ჰემეტ ტექსტებში (სინქრონიული ანალიზი); ქესს, IV; თბ., 1974.
- ონიანი აღ.**, მესამე სუბიექტური პირის მორფემა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში; საენათმ. კრებ.; თბ., 1979.
- ოსიძე ე.**, -ავ და -ამ ზმნური სუფიქსებისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში; თსუ ფილოლ. ფაკ. XIV სამეცნ. სესია; თეზ.; თბ., 1970.
- ოსიძე ე.**, ენა და დიალექტი (იბერიულ-კავკასიურ ენათა მასალაზე); ფილოლ. ფაკ. და თსუ ფილიალების I სესია; თბ., 1998.
- ოსიძე ე.**, ერთი ტიპის ზმნათა აწმყოს ფუძის აგებულებისათვის ქართულში; ქესს, ტ. III, (რეზ. რუს. ენაზე); თბ., 1963.
- ოსიძე ე.**, მიმღეობის წარმოება ქართულში; თსუ შრ., ტ. 67; თბ., 1957.
- ოქრობირიძე ნ.**, მოდალობის გამოხატვის ლექსიკური საშუალებანი ქართულ ენაში და მათი ექვივალენტები გერმანულ ენაში; გორის პედ. ინსტ. შრ., ტ. IX; თბ., 1964.
- ოქრობირიძე ნ.**, მოდალობის კატეგორიის საკითხისათვის ქართულ ენაში; გორის პედ. ინსტ. შრ., ტ. V, გორი, 1960.
- ოქრობირიძე ნ.**, მოდალობის ნაწილაკები და შესიტყვებანი ქართულ ენაში; გორის პედ. ინსტ. შრ., VIII; თბ., 1962.
- ოჩიგავა მ.**, დიალექტიზმებისათვის გოდერძი ჩოხელის ენაში; თსუ ფილოლ. ფაკ. ახალგ. მეცნიერთა შრ.; თბ., 1997.
- ოჩიგავა მ.**, კვლავ დიალექტიზმებისათვის გოდერძი ჩოხელის პროზაში; ფილოლ. ფაკ. და თსუ ფილიალების I სესია; თბ., 1998.
- ბალმაიტი ლეტა,** „ემფატიკური“-ა სახელთა მორფოლოგიის ძირითად საკითხებთან დაკავშირებით; „მაცნე“ (ელს), № 1; თბ., 1978.
- ბაბიძე ა.**, -ა სუფიქსის სიტყვაწარმოებითი ფუნქციები; ქართ. ენა და ლიტ. სკ., № 1; თბ., 1974.

- ბაბიძე ა.**, მესხური დიალექტის ზოგიერთი თავისებურების შესახებ; თსუ სტუდ. XXXI სამეცნ. კონფ., (ენათმ. სექცია); თეზ.; თბ., 1969, 23-28. IV.
- ბაბიძე ა.**, II კავშირებითის ნაკვთის ფუნქციები და გამოყენება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ტ. IV, თბ., 1981.
- ბაბიძე ა.**, III კავშირებითი თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ტ. II, თბ., 1979.
- ვლენტი დ.**, დიალექტიზმები დემნა შენგელაიას ენაში; მაცნე (ელს), №4; თბ., 1984.
- ვლენტი ს.**, ზანიზმები გურულ ზმნებში; ენიმკის მოამბე, V-VI; თბ., 1940.
- ვლენტი ს.**, ზანიზმები გურულ ზმნებში; „ქართველურ ენათა ფონეტიკის საკითხები“ (რჩეული შრომები); თბ., 1965.
- რამიშვილი გ.**, დიალექტოლოგია და ეკოლოგია; ქუთ. საუბრ., III; თეზ.; ქუთაისი, 1996.
- რამიშვილი ე.**, სუფსის ხეობის მეტყველების თავისებურებანი; თსუ სტუდ. XXIII სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1961.
- რამიშვილი ნათ.**, კახურის ფონეტიკურ-მორფოლოგიური თავისებურებანი (სოფ. ოჟიოში ჩაწერილი მასალის მიხედვით); თსუ სტუდ. XII სამეცნ. კონფ.; მოხსენებათა თეზისები; თბ., 1950 წ. 30.III - 4. IV.
- როგავა გ.**, აორისტიკა და კავშირებით მეორის ზოგ აფიქსთა გენეზისისათვის -ეგ სუფიქსთან დაკავშირებით ქართულსა და მეგრულში; სმამ, ტ. VI, № 8; თბ., 1945; აქვს რეზიუმე რუსულად, სმამ, ტ. VI, № 8; 1945.
- როგავა გ.**, დრო-კილოთა მეოთხე ჯგუფის ნაკვთები ქართვ. ენებში; იკე V; თბ., 1953.
- როგავა გ.**, ზედსართავის თანაბრობი ხარისხის გაქვავებული ფორმები ქართულში; იკე, ტ. IX-X, თბ., 1962.
- როგავა გ.**, მრავლობითი რიცხვის მესამე სუბიექტური პირის -ან სუფიქსისათვის ქართულში; იკე, XVI, თბ., 1968.
- სამიშვილი ნ.**, კახური კილოს ბაკურციხული მეტყველების თავისებურებანი; გორის პედ. ინსტ.-ის სტუდ. VI სამეცნ. კონფ.; თეზ.; გორი, 1953.
- საბაშვილი ბ.**, -ნ-არიანი და -ებ-იანი მრავლობითი "ვეფხისტყაოსანსა" და აღორძინების პერიოდის ქართულში (თეზისები): სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- საბაშვილი ბ.**, გურულის მორფოლოგიური თავისებურებანი ქართულ მხატვრულ პროზაში; რუსთაველის სახ. ბათუმის სახელმწ. პედ. ინსტ.-ის XIX სამეცნ. სესია; თეზ.; ბათუმი, 1958 წ. 21-28 აპრილი.
- საბაშვილი ნ.**, სოფელ ჩაისუბნის მკვიდრთა მეტყველების თავისებურებანი. ბპი XX სამეცნიერო სესიის თეზისები, ბათუმი, 1959.

- საბაშვილი ნ.**, ქვემოაჭარის მთიანი სოფლების მკვიდრთა მეტყველება. ბპი XXIV სამეცნიერო სესიის თეზისები, ბათუმი, 1963.
- სანიკიძე ი.**, მრავალგზისობის კატეგორია თანამედროვე ქართულში; ბ. ჯორბენაძის საზოგ. II სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1995.
- სარჯველაძე ზ.**, ახალი მასალები მესამე ხოლმეობითის შესახებ, მაცნე (ელ), №3, 1972.
- სარჯველაძე ზ.**, ზანიზმები გურულში; გორის პედ. ინსტ. შრომები, X, თბ., 1965.
- სარჯველაძე ზ.**, ზოგი დიალექტური ფორმა ძველ ქართულ ხელნაწერებში; თსუ შრომები, 262, (ენათმ., 9); თბ., 1985.
- საღინაძე რ.**, დიალექტიზმები XX ს. დასაწყისის ქუთაისური პრესის მიხედვით; XII რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია, (გორი, 21-23. XI. 1991); თეზ.; თბ., 1991.
- საღინაძე რ.**, „იმექონება“ ტიპის წარმოება ქართულში; საენათმ. ძიებანი, VIII, თბ., 1999.
- სომნიშვილი გ.**, ასპექტის წარმოების საკითხისათვის ქსნის ხეობის მეტყველებაში; X რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია, (თელავი, 20-22. X. 1988); თეზ.; თბ., 1988.
- სომნიშვილი გ.**, ასპექტის წარმოების ზოგიერთი თავისებურებებისათვის ლიახვისა და ქსნის ხეობათა ქართულში; საენათმ. ძიებანი, VIII, (რეზ. ინგლ. ენაზე); თბ., 1999.
- სომნიშვილი გ.**, ზმნის უღვლილების ზოგი თავისებურებისათვის ლიახვისა და ქსნის ხეობათა ქართულში.; საენათმ. ძიებანი, XII 2002.
- სომნიშვილი გ.**, ზოგი ნაცვალსახელის თავისებურებისათვის ლიახვისა და ქსნის ხეობათა ქართულში; საენათმ. ძიებანი, X, თბ., 2000.
- სომნიშვილი გ.**, ზოგიერთი კავშირისა და ნაწილაკის ხმარების თავისებურებისათვის ლიახვისა და ქსნის ხეობათა ქართულში; საენათმ. ძიებანი, IX); თბ., 1999.
- სომნიშვილი გ.**, ზოგიერთი ზმნის უღვლილების თავისებურებისათვის ლიახვისა და ქსნის ხეობის ქართულში; ცხივნალის უნივ. I (IX) სესია; თეზ.; თბ., 2000.
- სომნიშვილი გ.**, ზოგიერთი ნაწილაკი-მორფემოიდის ფუნქციისათვის ლიახვისა და ქსნის ხეობათა ქართულში; XIX რესპ. დიალექტოლ. სესია; (ახალციხე, 5-6. XI. 1999); თეზ.; თბ., 1999.
- სომნიშვილი გ.**, სიტყვაწარმოების ზოგი თავისებურებისათვის ლიახვისა და ქსნის ხეობათა ქართულში; საენათმ. ძიებანი, X, თბ., 2000.
- სუდაძე ა.**, სოფელ **ღრელის** მცხოვრებთა მეტყველების თავისებურებანი; საქართველოს სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტების სტუდ. შექვეყნ. სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თელავი, 1954, 7-8-9 მაისი.

- სულხანაური ბ.**, სუბიექტის რიცხვის გამოხატვა ზმნაში მთის კილოების (ხევ-სურული, მოხეური, მთიულური, თუშური, ფშაური) მიხედვით; X რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია; (თელავი, 20-22.X. 1988); თეზ.; თბ., 1988.
- სულხანაური ბ.**, ქცევის გამოხატვისათვის წოვა-თუშურის ქართულ მეტყველებლაში; ენათმ. ინსტ. 53-ე სესია; თეზ.; თბ., 1994.
- სურმავა ნ.**, „აქვს“ ზმნის უღლების თავისებურება აჭარულში; ქესს, IV; თბ., 1996.
- სურმავა ნ.**, კირნათ-მარადიდის მეტყველების ერთი თავისებურების შესახებ; იკე, XXIX; თბ., 1990.
- სურმავა ნ.**, მან ნაცვალსახელის თავისებურება აჭარულსა და ზანურში, ენათმ. ინსტ.-ის ასპ... კონფ.; თეზ.; თბ., 1989.
- სურმავა ნ.**, ობიექტის მრავლობითობის აღნიშვნის საკითხი მე-16 — მე-18 საუკუნეთა ქართულ საბუთებში; IX რესპ. დიალექტოლოგ. სამეცნ. სესია, (გორი, 22-24. IX. 1987); თეზ.; თბ., 1987.
- სურმავა ნ.**, ობიექტის რიცხვის გამოხატვის პრინციპისათვის ზოგ ქართულ კილოსა და ზანურში; X რესპ. დიალექტოლოგ. სამეცნ. სესია, (თელავი, 20-22. X. 1988); თეზ.; თბ., 1988.
- სურმავა ნ.**, ოდნაობითი ხარისხის წარმოების ერთი თავისებურების შესახებ აჭარულში; III რესპ. დიალექტოლოგ. სამეცნ. სესია, (თელავი, 27-29. X. 1981); თეზ.; თბ., 1981.
- სურმავა ნ.**, პირთა მრავლობითობის აღნიშვნის საკითხისათვის აჭარულში; დიალექტ. კრებ. (1988), თბ., 1989.
- სურმავა ნ.**, სადაურობის უსუფიქსო წარმოება მაჭახლის ხეობის მეტყველებაში; VI რესპ. დიალექტოლოგ. სამეცნ. სესია, (ქუთაისი, 25-26. X. 1984); თეზ.; თბ., 1984.
- სურმავა ნ.**, სიტყვაწარმოების ზოგიერთი თავისებურება აჭარულში; აჭარ. ლექსიკა, V; თბ., 1986.
- სურმავა ნ.**, სიტყვაწარმოების შესახებ აჭარულში (ქედის რაიონის მასალების მიხედვით). ადდლ, IV, თბილისი, 1983.
- სურმავა ნ.**, სუბიექტისა და ობიექტის მრავლობითობის აღნიშვნის საკითხისათვის აჭარულში; VIII რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია, (სოხუმი, 25-27. IX. 1986); თეზ.; თბ., 1986.
- სურმავა ნ.**, -ყე (-კე) ნაწილაკის ფუნქციისათვის ქვემოიმერულის ხონურ-სამტრედოელსა და აბაშურ თქმებში; ქესს, VII, თბ., 1998.
- სურმავა ნ.**, -ყე(ნ)/-კე(ნ) ნაწილაკი ქვემოიმერულში; ენათმ. ინსტ.-ის ასპ... კონფ.; თეზ.; თბ., 1992.
- სურმავა ნ.**, წარმომავლობის -ურ და -არ სუფიქსებისათვის ქართულ დიალექტებში; IV რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია, (ბათუმი, 29-30. X. 1982); თეზ.; თბ., 1982.

- სუნიშვილი მ.**, „ანუკამ ილანძღა და იგინა“ თუ „ანუკა ილანძღა და იგინა“: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, IV, თბ., 1981.
- სუნიშვილი მ.**, მოქმედებითი და ვნებითი გვარის წარმოებისა და სემანტიკის ზოგიერთი საკითხი ქართულში: ნარკვევები იბერიულ-კავკასიურ ენათა მორფოლოგიიდან, თბ., 1980.
- სუნიშვილი მ.**, მყოფადის წარმოება და სტატიკურ ზმნათა პარადიგმა ქართულში: იკე, XX, თბ., 1978.
- სუნიშვილი მ.**, სემანტიკისა და უღვლილების პარადიგმის მიმართების შესახებ მედიოაქტიურ ზმნებში: იკე, XXXV, თბ., 2005.
- სუნიშვილი მ.**, სუფიქსიან ვნებითა წარმოების ზოგი საკითხისათვის ქართულში: იკე, XXII, თბ., 1980.
- ტაბიძე მ.**, ენები თუ დიალექტები?; კრებული II (ბათუმის უნივ.); თბ., 2002.
- ტაბიძე მ.**, სოციალური დიალექტების შესახებ ქართულში; „ქუთაისური საუბრ.-VI“; თეზ.; თბ., 1997.
- ტეფნაძე ლ.**, კ. გამსახურდიას „ხოგაის მინდია“ და დიალექტური მეტყველება; XXII რესპ. დიალექტოლ. სესია; მასალ.; თბ., 2002.
- ტეფნაძე ლ.**, ნორმა და დიალექტური ვარიანტები (ორთოგრაფიული ლექსიკონის ზოგი ფორმის მიხედვით); XXIII რესპ. დიალექტოლ. სესია; მასალ.; თელავი, 2003.
- ტორაძე გ.**, ხოლმეობითი II (პერმანსივი) ვაჟა-ფშაველას ენაში; თსუ სტუდ. IX სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1947, 1-5 აპრილი.
- ტუსკია მ.**, ა სუფიქსის ფუნქციები [ქართული ენის] სახელებში; თსუ შრომები, B 8-9 (№ 155-156); თბ., 1974.
- ტუსკია მ.**, სიტყვაწარმოებითი აფიქსების ფუნქციები და შეხამებადობა სახელურ ფუძეთა სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით; სიტყვის კულტ., X; თბ., 1993.
- ტუსკია მ.**, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა თანამედროვე ქართულ დიალექტებში; თსუ სტუდ. XXVII სამეცნ. კონფ., (ენათმ. სექცია); თეზ.; თბ., 1965 წ. 9-13 აპრილს.
- ტულუში ზ.**, კნინობითი სახელები გურულში; იკე, XXXI; თბ., 1992.
- ტულუში ზ.**, რედუქციისათვის გურულში; XIX რესპ. დიალექტოლ. სესია, (ახალციხე, 5-6. XI. 1999), თეზ.; თბ., 1999.
- ტყეშელაშვილი ს.**, „ჰ“ ბგერის დისტრიბუციისათვის ქართული ენის ფერეიდნულ დიალექტში; ქართვ. მემკვ., VI; ქუთაისი, 2002.
- უთურგაიძე თ.**, გავრცობის ხმოვანი ქართულში; კრებ. „ქართ. ენა“, (თსუ); თბ., 1984.
- უთურგაიძე თ., გორული** იტალიურ-ქართული ანონიმური ლექსიკონის (Q.500) შედგენის თარიღისათვის; ენათმ. ინსტ. 49-ე სესია; თეზ.; თბ., 1991.

- უთურგაიძე თ.**, ენათა შერევის ძირითადი კანონზომიერებისათვის; ქუთაისური საუბრ. — V; სიმპ. მასალ.; ქუთაისი, 1998.
- უთურგაიძე თ.**, ენობრივ ცვლილებათათვის ქართულში; გელათის მეცნ. აკად. ჟურნალი, 2; ქუთაისი, 2002, ოქტომბერი.
- უთურგაიძე თ.**, თანდებულიან სახელთა ბრუნება ქართულში; კრებ. „არნოლდ ჩიქობავას“; თბ., 1979.
- უთურგაიძე თ.**, მასალები ქართული ისტორიული დიალექტოლოგიისათვის საქართველოში მოღვაწე იტალიელ მისიონერთა გრამატიკული ტრაქტატებისა და ლექსიკონების (XVII-XVIII სს.) მიხედვით; დიალექტ. კრებ. (1991); თბ., 1991.
- უთურგაიძე თ.**, მესხურ-ჯავახურის ფონეტიკურ-გრამატიკული მიმოხილვა; გორის პედ. ინსტ. X სამეცნ. სესია; თეზ.; გორი, 1956.
- უთურგაიძე თ.**, მორფონოლოგიურ პროცესთა მიმართულებისა და შედეგისათვის; კრებული II (ბათუმის სახელმწიფო უნივ.); თბ., 2002.
- უთურგაიძე თ.**, სახელის ფუძეთა კუმშვისათვის ქართულში; თსუ შრომები, 302, (ენათმ, 14); თბ., 1996.
- უთურგაიძე თ.**, სახელის ფუძისათვის ქართულ ენაში; საენათმ. ძიებანი; თბ., 1983.
- უთურგაიძე თ.**, ქართული ენის მთის დიალექტები დიაქრონულ ჭრილში; ქუთაისური საუბრ., VIII; მასალ.; ქუთაისი, 2001.
- უთურგაიძე თ.**, ც თუშურ კილოში; ენათმ. ინსტ. XXI სამეცნ. სესია; თეზ.; თბ., 1965 წ. 4-6 მაისი.
- უთურგაიძე თ., ჩხუბიანიშვილი დ., გიუნაშვილი ჯ.**, არქაული მოვლენებისათვის ფერეიდნულში (ზმნა); მაცნე (ელს), № 4; თბ., 1984.
- უთურგაიძე თ., ჩხუბიანიშვილი დ., გიუნაშვილი ჯ.**, დიალექტის ცვლილებისათვის ისტორიულ ასპექტში (ქართ. ენის კახური დიალექტის ფერეიდნული კილოს მასალაზე); ქესს, V; თბ., 1981.
- უთურგაიძე თ., ჩხუბიანიშვილი დ., გიუნაშვილი ჯ.**, ფერეიდნული მეტყველების შესწავლისათვის; იკე, XXI; 1979
- ფარტენაძე ნ.**, ატრიბუტული მსაზღვრელი მუჰაჯირთა მეტყველებაში. ბსუ შრომები, XIII, ბათუმი, 2013.
- ფარტენაძე ნ.**, ზმნისწინთა მონაცვლეობა და დამატებითი ფუნქციები სამხრულ მეტყველებაში. XXX რესპუბლიკური დეკონფერენციის მასალები, თბილისი, 2010.
- ფარტენაძე ნ.**, მო- და შე- ზმნისწინთა ვარიანტები ჩვენებურების მეტყველებაში. XXIX რესპუბლიკური დიალექტური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი, 2009.
- ფარტენაძე ნ.**, მსაზღვრელ-საზღვრული შავშურში. სამეცნიერო-რეფერირებადი ჟურნალი „ენა და კულტურა, 9, ქუთაისი, 2013.

- ფარტენაძე ნ.**, პირის ნიშნები და პირთა კომბინაციები კლარჯულში. ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრი, კრებული, VIII, ბათუმი, 2014.
- ფარტენაძე ნ.**, სიტყვაწარმოება შავშურში. ბსუ ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტი, ფილოლოგიური მაცნე, 1, თბილისი, 2013.
- ფაღავა მ.**, „ვე კილოს“ კვალი სამხრეთ საქართველოში. ჰუმანიტარული მეცნიერებანი ინფორმაციულ საზოგადოებაში, II. საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, ბათუმი, 2014.
- ფაღავა მ.**, ენობრივი სიტუაცია სამხრეთ საქართველოში და სამხრული მეტყველების დიალექტური შედგენილობის საკითხი. ბსუ შრომები, V, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სერია, ბათუმი, 2003
- ფაღავა მ.**, ენობრივი სიტუაციის შესახებ ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში. კრ. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, ბათუმი, 1999.
- ფაღავა მ.**, ზოგი ნაწილაკის შედგენილობისა და ფუნქციისათვის სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში. ადღლ, VII, თბილისი, 1990.
- ფაღავა მ.**, თანდებული შავშურში. ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები, III, თბილისი, 2011.
- ფაღავა მ.**, თემის ნიშანთა მონაცვლეობა კლარჯულში. ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრი, კრებული, IX, ბათუმი, 2014.
- ფაღავა მ.**, მუჭავირთა მეტყველება და აჭარულის კილოკაური შედგენილობის საკითხი. იაკობ გოგებაშვილისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. გორი, 2013.
- ფაღავა მ.**, სუფიქსური წარმოება შავშეთის ტოპონიმიაში. ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრი, კრებული, X, ბათუმი, 2015.
- ფაღავა მ.**, -უმ/-ომ სუფიქსი ქართულ ტოპონიმებში და ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელის ეტიმოლოგიის ცდა. ბსუ შრომები, XIII, ბათუმი, 2009.
- ფაღავა მ.**, ქართული ენის სამხრული კილოების ფონემატური სტრუქტურა, სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 2004.
- ფაღავა მ.**, ქართული ენისა და კულტურის კუნიძელები მეთურქულე კლარჯეთში. იაკობ გოგებაშვილისადმი მიძღვნილი მეორე საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, გორი, 2015.
- ფაღავა მ.**, ჭოროხის „ქვეყნების“ შესწავლის მდგომარეობა და პერსპექტივები. საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის გამსვლელი სხდომა აჭარაში. 2014 წლის 3-5 ივლისი (მასალები), თბილისი, 2015.
- ფაღავა მ.**, ხოლმე ნაწილაკის ზოგი თავისებურებისათვის ქართულში; საკავშ. კონფ.: „თანამედროვე ენათმ. და ლიტმც-ის აქტუალური პრობლემები“, (ოსუ, ქუთ. პედ. ინსტ.); თეზ.; თბ., 1985.

- ფეიქრიშვილი უ., -ეთ** სუფიქსის ფუნქციისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში; XXII რესპ. დიალექტოლ. სესია; მასალ.; თბ., 2002.
- ფეიქრიშვილი უ.,** ზმნის ზოგიერთი თავისებურება წულუკიძის რაიონის სოფ. ახალშენის მცხოვრებთა მეტყველებაში; საქ. სსრ პედ. ინსტიტუტების შრ., IV, (ისტ.-ფილოლ. სერია); თბ., 1978.
- ფეიქრიშვილი უ., მე-ე** კონფიქსის ფუნქციური დატვირთვა და გავრცელებულობა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში; XIV რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია, (ბათუმი, 28-29. X. 1993); თეზ.; თბ., 1993.
- ფეიქრიშვილი უ.,** პირველი თურმეობითის წარმოება და მნიშვნელობა ქართულ დიალექტებში; დიალექტ. კრებ. (1987); თბ., 1988.
- ფოგტი ჰ.,** ბრუნვათა სისტემა ძვ. ქართულში: მიმომხილველი, 45, თბ., 1968.
- ფოჩხუა ბ.,** მრავლობითობის წარმომადგენელი მართლები ძველ ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბ., 1961.
- ფოცხიშვილი ა.,** მარცვალდობის ა ახალ ქართულში: კ. კეკელიძის დაბადების 80 წლისთავისადმი, თბ., 1959.
- ფუტყარაძე ტ.,** დიალექტი, უმწერლობა ენა და საერთოეროვნული სამწიგნობრო ენა (მონათესავე ენობრივ ერთეულთა კვალიფიკაციის საკითხისათვის); ქუთ. საუბრ., IX; მასალ.; ქუთაისი, 2002.
- ფუტყარაძე ტ.,** მონათესავე ენობრივ ერთეულთა კვალიფიკაციის პრობლემა და ქართველთა დიალექტების დაჯგუფების საკითხი: ენათმეცნიერების საკითხები, 1, 2003.
- ფუტყარაძე ტ.,** მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნება აჭარულში; ენათმ. ინსტის ასპ.... კონფ.; თეზ.; თბ., 1985.
- ფუტყარაძე ტ.,** მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნებისათვის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში (აჭარულში, გურულში, მესხურ-ჯავახურში, იმერხელში); აჭარ. ლექსიკა, VI; თბ., 1987.
- ფუტყარაძე ტ.,** საერთოეროვნული სალიტ. ენისა და „საშინაო“ სამეტყველო კოდების მიმართების საკითხი ქართული სალიტერატურო ენისა და ქართველური დიალექტების მიხედვით (სამეტყველო კოდების იერარქიისათვის); XX რესპ. დიალექტოლ. სესია; მასალ.; თბ., 2000.
- ფუტყარაძე ტ.,** სახელის მრავლობითი რიცხვის წარმოება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დიალექტთა (აჭარულის, გურულის, მესხურ-ჯავახურის, იმერხელის) მიხედვით; მაცნე (ელს), № 3; თბ., 1986.
- ფუტყარაძე ტ.,** სახელის ფორმაწარმოება -ზე თანდებულთ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დიალექტთა (აჭარულის, გურულის, მესხურ-ჯავახურისა და იმერხელის) მიხედვით; ენათმ. ინსტ.-ის ასპ.... კონფ.; თეზ.; თბ., 1986.

- ფუტკარაძე ტ.**, ქართველთა დიალექტების დაჯგუფებისათვის; არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XII; მასალ.; თბ., 2001.
- ფუტკარაძე შ.**, თურქიზმები ქართველ მუჰაჯირთა მეტყველ ებაში. ბსუ, IV სამეცნიერო სესია. მუშაობის გეგმა და თეზისები, ბათუმი, 1993.
- ფუტკარაძე შ.**, იმერხევის ქართული. გაზ. ლიტერატურული საქართველო, №3, თბილისი, 1995.
- ფუტკარაძე შ.**, კლარჯეთის ქართული. გაზ. ლიტერატურული საქართველო, №40-41, თბილისი, 1994.
- ფუტკარაძე შ.**, ლივანური ქართულის თავისებურებანი. ყ. განთიადი, 2, ქუთაისი, 1994.
- ფუტკარაძე შ.**, ობიექტის პირველი პირისა და რიცხვის გამოხატვის თავისებურებათა შესახებ ლივანური (ისტორ. ნიგალი, ნიგალის ხევი) მეტყველების მიხედვით; XIV რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია, (ბათუმი, 28-29. X. 1993); თეზ.; თბ., 1993.
- ფუტკარაძე შ.**, ტაოს ქართული. გაზ. ლიტერატურული საქართველო, №37-38, თბილისი, 1994.
- ფუტკარაძე შ.**, უთანდებულო მოქმედებითი აჭარელ მუჰაჯირთა მეტყველებაში; XV რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია, (ბათუმი, 24-25. XI. 1995); თეზ.; თბ., 1995.
- ფუტკარაძე შ.**, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი პ. უმიკაშვილის „ხალხური სიტყვიერების“ მიხედვით; X რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სესია, (თელავი, 20-22. X. 1988); თეზ.; თბ., 1988.
- ფუტკარაძე შ.**, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით. სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბილისი, 1995.
- ქავთარაძე ივ.**, ალ. ჭავჭავაძის ენის თავისებურებანი; თბ. უნივ. შრ. ტ. 55; თბ., 1954.
- ქავთარაძე ივ.**, აღწერითი მყოფადი და ნამყოს ერთი სახეობა ძველ ქართულში: მაცნე, 1, თბ., 1971.
- ქავთარაძე ივ.**, გრამატიკულ ფორმათა დიალექტური ვარიანტები წერითს მეტყველებაში და მათი დაძლევის საშუალებანი; „ქართული ენა და ლიტ. სკოლაში“, №1; თბ., 1968.
- ქავთარაძე ივ.**, დიალექტიზმები ქართული ისტორიული საბუთების ენაში; საკოორდინაციო თათბირი ქართველურ ენათა დიალექტოლოგიის საკითხების შესახებ. (ტექსტი პარალ. ქართ. და რუს. ენებზე); თეზ.; თბ., 1960.
- ქავთარაძე ივ.**, დრო-კილოთა მესამე სერიის წარმოების ერთი თავისებურება ახალ ქართულში: იკე, VII, თბ., 1955.

- ქავთარაძე ივ.,** ერთი ტიპის ზმნათა ფუძისა და სახელზმნის წარმოების თავისებურება ქართულში: საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზ. მეცნ. განყ. მოამბე, თბ., 1960.
- ქავთარაძე ივ.,** ერთი სიტყვათსაწარმოებელი სუფიქსისათვის ქართულში: არნ. ჩიქობავას დაბადების 80 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული, თბ., 1979.
- ქავთარაძე ივ.,** ზმნის აღწერითი ფორმების ორგანულით შეცვლის ისტორიისათვის ქართულში: იკე, XIV, თბ., 1964.
- ქავთარაძე ივ.,** ილიას ქართული (პერსონაჟების მეტყველების ზოგი თავისებურება ილიას პროზაში); „ილია ჭავჭავაძე“, საიუბილეო კრებული, საქ. აკად. გამომც. თბ., 1957.
- ქავთარაძე ივ.,** იმერული დიალექტის ისტორიისათვის.; „მაცნე“ (ელს), № 3, თბ., 1975.
- ქავთარაძე ივ.,** მოხეური კილო ყაზბეგის ენაში; უნივ. შრ. XXXV ბ; თბ., 1949.
- ქავთარაძე ივ.,** უნახაობის კატეგორიის საკითხისათვის ქართულში; იკე, ტ. VIII, თბ., 1956.
- ქავთარაძე ივ.,** შედარების გამომხატველი ძირითადი გრამატიკული საშუალებები: თსუ შრომები, 8-9, თბ., 1974.
- ქავთარაძე ივ.,** ხოლმეობითის კატეგორიის ისტორიიდან ქართულში; „ქართველთა სტრუქტურის საკითხები“, II, თბ., 1961.
- ქავთარაძე ივ.,** ხოლმეობითის ფორმათა შესწავლის ისტორიისათვის ქართულ ზმნაში; თსუ შრომები, ტ. 96 (ფილოლ. მეცნ. სერია); თბ., 1963.
- ქამადაძე მ.,** დიალექტიზმები „მცირე კარაბადინში“; IX რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სეს., თეზ.; გორი, 1987.
- ქართული ენა, ენციკლოპედია,** გამომცემლობა „ეროვნული მწერლობა“, თბ., 2008.
- ქაცარავა მ.,** იდიოლექტიკის ერთი ნიმუში ქვემოიმერულში; ჯორბ. - IV; თბ., 1997.
- ქაცარავა მ.,** იმერული დიალექტის ზოგი საკითხისათვის თანამედროვე ეტაპზე; X რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სეს.; თეზ.; თელავი, 1988.
- ქაცარავა მ.,** ქართული სალიტერატურო ენა და სოციალური დიალექტების ურთიერთობისათვის; XIII რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სეს., თეზ.; ქუთაისი, 1992.
- ქაჯაია ო. მ.,** მოხეური დიალექტი; სტალინირის პედ. ინსტ. შრომები, ტ. VII, სტალინირი; 1959.
- ქაჯაია ო.,** მწკრივთა წარმოების ზოგიერთი თავისებურებისათვის მოხეურში; სტალინირის სახელმწ. პედ. ინსტიტუტების XV სამეცნ. სესია; თეზ.; 1954.
- ქერქაძე ირ.,** ზანიზმები გურულში; XX რესპ. დიალექტოლ. სეს.; მასალ.; თბ., 2000.

- ქეშიკაშვილი ივ.,** დიალექტთა ურთიერთობის საკითხისათვის; XX რესპ. დიალექტოლ. სეს.; მასალ.; თბ., 2000.
- ქეშიკაშვილი ივ.,** კნინობითი სახელების წარმოება ფშაურში; თსუ, ფილოლოგია, I, სამეცნ. კონფ.; მასალ.; თბ., 1975.
- ქეშიკაშვილი ივ.,** ქართული ენის ფშაური დიალექტი (დაკვირვება თელავის რაიონის სოფ. თეთრწყლებში მცხოვრებ ფშაველების მეტყველებაზე); თელავის პედ. ინსტ. სტუდ. XIV სამეცნ. კონფ., თეზ.; თელავი, 1957.
- ქირია ჯ.,** ზმნის ფორმათა კლასიფიკაციის პრინციპები და უღლების ტიპები: ენათმეცნიერების საკითხები, 2, თბ., 2004.
- ქირია ჯ.,** პარადიგმების შერევა ერთი რიგის ზმნებთან სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში; IX რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სეს., თეზ.; გორი, 1987.
- ქობალავა ი.,** კავშირებითი კილო მეგრულში, ენათმეცნიერების საკითხები, № 4, თბ., 2001.
- ქუთელია ნ.,** ქართული ენა, როგორც კულტურულ-ეროვნული და ისტორიულ-პოლიტიკური მთლიანობის საფუძველი; ქართვ. მემკვ., VII, ქუთ., თბ., 2003.
- ქურდაძე რ., -ევი-ივი, -ენი-ინ** სუფიქსები ხმოვანმონაცვლე ზმნებსა და კაუზატივში: საენათმეცნიერო ძიებანი, IV, თბ., 1995.
- ქურდაძე რ.,** ენისა და გენდერის პრობლემა ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში; საენათმ. ძიებანი, XIII, თბ., 2002.
- ქურდაძე რ.,** სუბიექტური პირველი პირისა და მრავლობითში დასმული ობიექტური პირველი პირის განაწილებისათვის ქართულ დიალექტებში; VI რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სეს., თეზ.; ქუთაისი, 1984.
- ქურდაძე რ.,** ქართული დიალექტოლოგიური ტერმინოლოგია გენდერული თვალსაზრისით; XXIII რესპ. დიალექტოლ. სეს., მასალ.; თელავი, 2003.
- ქურდაძე რ.,** ხმოვანმონაცვლე ზმნათა პარალელური ფორმები ქართულ კილოებში: საენათმეცნიერო ძიებანი, VIII, თბ., 1999.
- ქურდიანი მიხ.,** ენათა სოციოლინგვისტური კლასიფიკაცია; ენათმ. ინსტ. 55-ე სამეცნ. სეს.; თეზ.; თბ., 1996.
- ქურდიანი მიხ.,** ქართულ დიალექტთა ფორმირების რელატიური ქრონოლოგიის პრობლემისათვის (სინქრონიულ მონაცემთა დიაქრონიული კვალიფიკაციის ცდა); XVIII რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სეს.; თეზ.; გორი, 1998.
- ქურდიანი მ., არაბული ავთ.,** ბოლოკიდურ მყდერთა დაყრუების საკითხისათვის ქართულში; არნ. ჩიქობავას საკითხავები, X; მასალ.; თბ., 1999.
- ღამბაშიძე რ.,** გურული კილო ე. ნინოშვილის ნაწარმოებების მიხედვით; ბათუმის პედ. ინსტიტუტის XI სამეცნიერო სესია, თეზ.; ბათუმი, 1950.

- ღამბაშიძე რ.**, დიალექტების როლი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბების საქმეში ი. ბ. სტალინის საენათმეცნიერო მოძღვრების მიხედვით; ბათუმის პედ. ინსტიტუტის XII სამეცნიერო სესია, თეზ.; ბათუმი, 1951.
- ღამბაშიძე რ.**, ზმნისწინთა მრავალვარიანტულობისათვის ინგილოურში; IV რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; თბ., 1982.
- ღამბაშიძე რ.**, მიმღეობათა წარმოების ზოგი თავისებურება ინგილოურში; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XV სამეცნიერო სესია, თეზ.; თბ., 1958.
- ღამბაშიძე რ.**, მყოფადის წრის მწკრივთა წარმოება ინგილოურში; თსუ შრომები, ტ. 67; თბ., 1957.
- ღამბაშიძე რ.**, სამაგიერო სივრძე ინგილოურში; სმამ, ტ. XIV., №2, თბ., 1953.
- ღამბაშიძე რ.**, ქართული ენის ინგილოური კილო; საკოორდინაციო თათბირი ქართველურ ენათა დიალექტოლოგიის საკითხების შესახებ; თბ., 1960.
- ღვინაძე თ.**, დიალექტი, დიალექტიზმი, სალიტერატურო ენა...; ქუთ. საუბრ., IX, მასალ.; ქუთაისი; 2002.
- ღვინაძე თ.**, დიალექტიზმების როლი სალიტერატურო ენის ფუნქციონირების სხვადასხვა სფეროში; X რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; თბ., 1988.
- ღვინაძე თ.**, -ნენ დაბოლოების გამო პრეფიქსიანი ვნებთების ზოგ ფორმაში; იკე, XXXVI, თბ., 2008.
- ღვინაძე თ.**, ქართული სალიტერატურო ენის ნორმა და დიალექტები; ქუთ. საუბრ. III, თეზ.; ქუთაისი, 1996.
- ღლონტი ალ.**, ლიტერატურული ენა და დიალექტიზმ-არქაიზმები; „ნარკვევები“, წიგნი I, სამხრეთ-ოსეთის სახელგამი, სტალინირი; 1955.
- ღლონტი ალ.**, ორმაგი მრავლობითის შემთხვევები გურულში; ტფ. უნივერსიტეტის შრომები, I; თბ., 1936.
- ღუტიძე ი.**, -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნათა მიმღეობის შესახებ: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.
- ღუტიძე ი.**, -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნები I სერიის მწკრივებში ძველსა და საშუალო ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, IX, თბ., 1999.
- ყვინჩია ბ.**, ქვემოიმერული კილოკავი (სოფელ კონტუათის მეტყველების მიხედვით); საქ. სსრ. პედ. ინსტიტუტების სტუდ. VII სამეცნიერო კონფერენცია ქუთაისში; თეზ.; 1957.
- ყიფშიძე ა.**, კახური დიალექტიზმები ს. შანშიაშვილის ნაწარმოებებში; თელავის პედ. ინსტიტუტის სტუდენტთა XX სამეცნიერო კონფერენცია; თეზ.; 1963.
- შაბაშვილი გ.**, პერფექტის კატეგორიისათვის ქართულ ენაში: საენათმეცნიერო ძიებანი, XIII, თბ., 2003.
- შაბაშვილი გ.**, აწმყოს პერფექტის ფუნქციურ-სემანტიკური მახასიათებლები ქართული დიალექტების მიხედვით, (მთის დიალექტების მონაცემებზე

დაყრდნობით), ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ენის ინსტიტუტის შრომები 1, თბილისი 2010.

- შალამბერიძე გ.**, დიალექტიზმები ს. მაგლობლიშვილის მოთხრობებში; იკე, ტ. IX-X; თბ., 1958.
- შალამბერიძე გ.**, ი. ჭავჭავაძე და ხალხური მეტყველება ჟურნ.: „სკოლა და ცხოვრება“, 11; თბ., 1962.
- შალამბერიძე გ.**, კახური დიალექტის თავისებურებანი ყვარლის მეტყველების მიხედვით; იკე, ტ. VII, თბ., 1955.
- შალვაშვილი ლ.**, დიალექტიზმები გალაკტიონ ტაბაძის პოეზიაში; XIII რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნ. სესია, თეზ.; ქუთაისი, 1992.
- შალვაშვილი ლ.**, ვისი/ვისა მოდელის სალიტერატურო და დიალექტური ვარიანტები; IX რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნ. სესია, თეზ.; გორი, 1987.
- შალვაშვილი ლ.**, კახური მეტყველების ნიმუშები რევაზ მიშველაძის პროზაში XII; რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნ. სესია, თეზ.; გორი, 1991.
- შალვაშვილი ლ.**, მოკვდა ზმნის სემანტიკური პარალელები ქიზიყურში; XVI რესპ. დიალექტოლოგიური სამეცნ. სესია; თეზ.; თბ., 1996.
- შანიძე ა.**, აგრი სუფიქსიანი ქალის სახელები ძველ ქართულში: თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, საიუბილეო, 11, თბ., 1968.
- შანიძე ა.**, აქტივი და პასივი ერთუბრთის მიმართ მრავალპირიანი ზმნის ჩვენებით: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, 4, თბ., 1943.
- შანიძე ა.**, (ბესარიონ გაბუტურის) ხევსურული მასალის გამო (რედაქტორისაგან); ქართული საენათ. საზ.-ის „წელიწდეული“, I-II, ტფ., 1923-1924.
- შანიძე ა.**, ევ კილოს კვალი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში: სმამ, ტ. 2, თბ., 1941.
- შანიძე ა.**, ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოება: სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- შანიძე ა.**, ვინაობის სუფიქსი -არ ქართულ ენაში; ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957.
- შანიძე ა.**, მღე თანდებულის გენეზისისათვის: თხზულებები, II, თბ., 1981.
- შანიძე ა.**, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, I, სამი მწკრივის წარმოების თავისებურებანი ძველ ქართულში: სმამ, ტ. VI, № 10, თბ., 1945.
- შანიძე ა.**, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, II. ერთი უცნობი მწკრივი ქართულში: თბილისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესია, 1946, 2-4 მარტი, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1946.
- შანიძე ა.**, მწკრივთა მოძღვრებისათვის. III. უწყვეტლის ხოლმეობითის მწკრივი ქართულში. მისი წარმოშობა და განვითარება: საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და თეზისები, თბ., 1947.

- შანიძე ა.**, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, IV. ვნებითი გვარის ზმნათა უღლების ერთი თავისებურება საშუალო ქართულში: აკად. ნ. მარის სახ. ენის ინსტიტუტის მე-4 სამეც. სესია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1947.
- შანიძე ა.**, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, V, სხვა უცნობი მწკრივი ქართულში: თბილისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესია, 1948, 31 მაისი — 5 ივნისი. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1948.
- შანიძე ა.**, ნასახელარი ზმნები ქართულში: ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ.1, ტფ., 1919-1920.
- შანიძე ა.**, ორმაგი გვარის ბრუნებისათვის: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ტ. I, თბ., 1972.
- შანიძე ა.**, ორობითი რიცხვის საკითხისათვის ხევსურულში; თსუ ფილოლ. ფაკ. სამეცნ. სესია თეზ.; 1967წ., აპრილი
- შანიძე ა.**, ოცობითი თვლა და ათობით წერა ქართულში; ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, ტფ., №1, №11-12 1923; 1924.
- შანიძე ა.**, ოცობითი თვლის გავლენა ძველ ათობით წერაზე ქართულში; ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957.
- შანიძე ა.**, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში; ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957.
- შანიძე ა.**, ქართული კილოები მთაში; კრებული ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით; პეტროგრადის უნივერსიტეტის „ქართული სამეცნიერო წრის“ გამოცემა, ტფ., 1915.
- შანიძე ა.**, წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის: ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადული, I-II, ტფ., 1923-24.
- შანიძე ა.**, წოდებითი ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- შანიძე ა.**, წოდებითი ფორმის დაბოლოება: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- შანიძე ა.**, ჰემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის: ტ. 3, ტფ., 1923.
- შანიძე მზ.**, ი- ხმოვანფუძიანი ანთროპონიმები: თსუ გ. ახვლედიანს, თბ., 1969.
- შარაძენიძე თ.**, -თა სუფიქსიანი მრავლობითი მოქმედებითა და ვითარებით ბრუნებში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- შარაძენიძე თ.**, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.

- შარაშენიძე ნ.**, კომპენსაციის ერთი შემთხვევისათვის ქვემოიმერულში; XXIII რესპ. დიალექტოლოგიური სესია, მასალ.; თელავი, 2003.
- შარაშენიძე ნ., წიგვე** კავშირიანი ერთი თავისებურებული სახის წინადადებისათვის ქვემოიმერულში; საენათმეცნ. ძიებანი, IV; 1995.
- შარვაძე ლ.**, უნახაობის სემანტიკის გადმოცემის ისტორიისათვის ქართულში; ქუთაისური საუბრები — VI; 1999.
- შენგელია ვ.**, ქონა-ყოლის აღმნიშვნელ ზმნათა სემანტიკური განაწილება ძველ ქართულში: იკეწ, V, თბ., 1978.
- შერაზადაშვილი მ.**, მოდალურ ნაწილაკთა თაობაზე ქართულში; ცხინვალის უნივერს. III(XI) სესია; თეზ.; 2002.
- შეროზია რ.**, ვნებითი გვარის ზმნებისა და პოტენციალისის საკითხისათვის ქართულსა და სვანურში: საენათმეცნიერო ძიებანი, I, თბ., 1978.
- შეროზია რ.**, პოტენციალისის კატეგორია და მასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი ქართველურ ენებში: საენათმეცნიერო ძიებანი, II, თბ., 1980.
- შველიძე თ.**, მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთმიმართებისათვის მთის დიალექტებში (ფშურის, თუშურისა და ხევსურულის მიხედვით); ენათმეცნ. ინსტ. ასპ.... კონფერენცია; თეზ.; 1987.
- შინჯიაშვილი მ.**, ქიზიყურის ფონეტიკურ-მორფოლოგიური თავისებურებანი ირ. ევდოშვილის თხზულებათა ენაში; თსუ სტუდ. XIX სამეცნ. კონფერენცია, თეზ.; თბ., 1957, 16/IV- 22/IV.
- ჩანტლაძე ი.**, ქვემოიმერული კილოკავის ძირითადი თავისებურებანი წყალტუბოს რაიონის მეტყველების მიხედვით; თსუ სტუდ. XXI სამეცნ. კონფ., მიძღვნ. სკკპ XXI ყრილობისადმი, თბ., თეზ.; თბ., 1959.
- ჩართოლანი ნ.**, ჩვენებით ნაცვალსახელთა სისტემა ქართული ენის დიალექტებში; თსუ შრომები, 200 (ენათმეცნ.); 1978.
- ჩართოლანი ნ.**, ჩვენებით ნაცვალსახელთა სისტემები ქართულში სხვა ქართველურ ენებთან შედარებით, თბ., 1985.
- ჩიქობავა არნ.**, აწმყოს ფუძის წარმოქმნის ისტორიიდან. I.-ავ, -ამ და -ევ, -ემ სუფიქსთა ისტორიული ურთიერთობა (წინასწარი მოხსენება) (რუს. რეზ.); იკე, ტ. XIV; თბ., 1964.
- ჩიქობავა არნ., -გან** თანდებულის ხმარებისათვის ნათესაობითან და მოქმედებითან: ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის, ტფ., 1934.
- ჩიქობავა არნ.**, გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად (უშუალო დაკვირვებანი); „არილი“, ივ. ჯავახიშვილისადმი მისი სამეცნიერო მოღვაწეობის 25 წლისთავზე (1900-1925) მიძღვნილი კრებული 1925.
- ჩიქობავა არნ.**, გრამატიკული კლას-კატეგორია და ბრუნვის ნიშანთა გენეზისის საკითხი ქართულში: სმამ, VII, თბ., 1946.
- ჩიქობავა არნ.**, გრამატიკული კლას-კატეგორია და ზმნის უღვლილების ზოგი საკითხი ძველ ქართულში: იკე, V, თბ., 1953.

- ჩიქობავა არნ.**, დიალექტიზმების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“ ენიმკის მოამბე, ტ. III; 1938.
- ჩიქობავა არნ.**, ებ-იან სახელობითან ზმნის შეთანხმება რიცხვში: ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის, 5, ტფ., 1933.
- ჩიქობავა არნ.**, ერთი უცნობი თანდებული ქართულში: ენიმკი-ს მოამბე, 1, თბ., 1937.
- ჩიქობავა არნ.**, ვნებითის ჩამოყალიბების ზოგი საკითხისათვის ქართულში მასდარების ჩვენების მიხედვით: იკე, VII, თბ., 1955.
- ჩიქობავა არნ.**, ზოგი პრეფიქსული წარმოების ისტორიისათვის ქართულ ზმნებში: იკე, XI, თბ., 1959.
- ჩიქობავა არნ.**, თანდებულიან ბრუნვათა საკითხისათვის ქართულში: ქესს, ტ. 2, თბ., 1961.
- ჩიქობავა არნ.**, თურმეობითი პირველის წარმოების ერთი თავისებურება უღვლილების სისტემის ისტორიასთან დაკავშირებით ქართულში: ლიტერატურული ძიებანი, II, თბ., 1944.
- ჩიქობავა არნ.**, ინვერსიული ზმნები და სახელთა კვალიფიკაცია: სახალხო განათლება, თბ., 1946.
- ჩიქობავა არნ.**, იბერიულ-კავკასიურ ენათა დიალექტოლოგიის ამოცანები (ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების პრინციპული პოზიციებიდან) საკოორდინაციო თათბირი იბერიულ-კავკასიურ ენათა დიალექტოლოგიის საკითხების შესახებ; თეზ.; თბ., 1956.
- ჩიქობავა არნ.**, ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხები ძველი ქართულის ძეგლთა ჩვენებაში; კრებ. „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“ (ეძღვნება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკად. ნ. ბერძენიშვილის დაბ. 70 და სამეცნიერო-პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის 50 წლისთავს, თბ., 1966.
- ჩიქობავა არნ.**, მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში: სსრკ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 2, თბ., 1941.
- ჩიქობავა არნ.**, მასდარისა და მიმღობის ისტორიული ურთიერთობისათვის ქართულში: იკე, V, თბ., 1953.
- ჩიქობავა არნ.**, მთიულურის თავისებურებანი (რუს. და ფრანგ. რეზ.); ენიმკის მოამბე, ტ. II; 1937.
- ჩიქობავა არნ.**, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობის, წარმოებისა და ისტორიისათვის (ქართველური ენებისა და ხალდურის ურთიერთობისათვის): ენიმკი-ს მოამბე, 1, თბ., 1937.
- ჩიქობავა არნ.**, მიმართულებითი (გარდაქცევითი) ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის: სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- ჩიქობავა არნ.**, მორფოლოგიური ფაქტის რეინტერპრეტაციისათვის (ქართული ზმნის უღვლილების მასალაზე): იკეწ, X, თბ., 1983.

- ჩიქობავა არნ.**, მრავლობითის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში: იკე, VI, თბ., 1954.
- ჩიქობავა არნ.**, მრავლობითის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში: იკე, I, თბ., 1946.
- ჩიქობავა არნ.**, მსაზღვრელის საზღვრულთან შეთანხმება: ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის, 5, ტფ. 1933.
- ჩიქობავა არნ.**, პერმანსივის („ხოლმეობითის“) ისტორიული ადგილისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში (ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემასთან დაკავშირებით) (რუს. რეზ.); სმამ, ტ. IV, №1, 1942.
- ჩიქობავა არნ.**, სალიტერატურო ენის ნორმათა დადგენის ძირითადი პრინციპები: სალიტერატურო ენის ნორმები, I, ტფ., 1936.
- ჩიქობავა არნ.**, სახელის ანალიზის პრინციპები ქართულში: კომუნისტური აღზრდისათვის, 10-12, ტფ., 1933.
- ჩიქობავა არნ.**, სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართულში: ფუძეუკვეც სახელთა ნათესაობითისა და მომედებითის ფორმანტთა ევოლუციისათვის: თსუ შრომები, ტ. 23, თბ., 1942.
- ჩიქობავა არნ.**, სახელთა ბრუნების ისტორიიდან ქართულში: ფუძეუკვეც სახელთა ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმანტთა ევოლუციისათვის: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- ჩიქობავა არნ.**, სინონიმების დიალექტური წარმომავლობისათვის ძველ ქართულ სამწერლობო ენაში; VII რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; ცხინვალი, 1985.
- ჩიქობავა არნ.**, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი (ფერეიდნული ტექსტები, ზოგიერთი სიტყვის განმარტება); ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. VII; 1927.
- ჩიქობავა არნ.**, ქართული დიალექტოლოგია და მისი ზოგი საზრუნავი; II რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., გორი; თეზ.; 1980.
- ჩიქობავა არნ.**, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, თბ., 1950.
- ჩიქობავა არნ.**, ქართული ზმნის ნაკვეთელთა დაჯგუფების პრინციპისათვის: იკე, XIII, თბ., 1962.
- ჩიქობავა არნ.**, ქართული ზმნის უღვლილების სისტემის საკითხები: იკე, XV, თბ., 1968.
- ჩიქობავა არნ.**, წარ-პრევერბის მნიშვნელობისათვის ქართულში: ენიმკი-ს მოამბე, 1, თბ., 1937.
- ჩიქობავა არნ.**, -ყე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოლიკის ურთერთობის თვალსაზრისით; ქართული საენათმეცნ. საზოგადოების „წელიწდეული“, I-II; 1923-1924.

- ჩონარაძე მ., ჩონარაძე თ.,** ქართული ენა და სოფლები ბურსას პროვინციაში. ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში, II საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, I, ბათუმი, 2014.
- ჩონარაძე მ., ჩონარაძე თ.,** ქართული ენა თანამედროვე თურქეთში. XXXIV რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სესიის მასალები, თბილისი, 2014.
- ჩხეიძე ი.,** ქვემოიპერული კილოკავი (სოფელ დიმის მეტყველების მიხედვით); საქ. სსრ პედ. ინსტ.-ის სტუდ. VII სამეცნ. კონფ.; თეზ.; ქუთაისი, 1957.
- ჩხენკელი სტ.,** ყიზლარ-მოზდოკური ქართული (დართული აქვს ტექსტები); ტფ. უნივერ. შრ., V; 1936.
- ჩხუბიანიშვილი დ.,** ახალი მასალები ისტორიული დიალექტოლოგიისათვის (ბერნარდო მარია ნეაპოლელის ლექსიკონები, XVIII.); IX რესპ. დიალექტ. სეს., თეზ.; გორი, 1987.
- ჩხუბიანიშვილი დ.,** დიალექტური მეტყველების ზოგი სტილური თავისებურების შესახებ; ქუთ. საუბრ. X, ქუთაისი, 2003.
- ჩხუბიანიშვილი დ.,** ენობრივი დიფერენციისათვის ფერეიდნულში; ქუთ. საუბრ. VI; თბ., 1999.
- ჩხუბიანიშვილი დ.,** ზმნის ორმაგი სუფიქსაციის შემთხვევები ფერეიდნულში; XII რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; გორი, 1991.
- ჩხუბიანიშვილი დ.,** ზმნის ფორმათა წარმოების ზოგი თავისებურება ფერეიდნულში (ს. დაშქესანას მონაცემების მიხედვით); ენათმეცნ. ინსტ.-ის 58-ე სამეცნ. სეს.; მასალ.; თბ., 1999.
- ჩხუბიანიშვილი დ.,** ინტერფერენციული მოვლენებისათვის ინგილოურსა და ფერეიდნულში; XI რესპ. დიექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; ცხინვალი, 1989.
- ჩხუბიანიშვილი დ.,** კახურის მორფ.-სინტაქს. თავისებურებანი (თელავის რაიონის მეტყველების მიხედვით); თსუ სტუდ. XVII სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1954.
- ჩხუბიანიშვილი დ.,** ფერეიდნულის ზოგი თავისებურებისათვის XV რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; ბათუმი, 1995.
- ჩხუბიანიშვილი დ.,** ფერეიდნულის შესწავლის ზოგი ასპექტი; ჩიქობავა — 100; თბ., 1998.
- ჩხუბიანიშვილი დ.,** ქვემო ფერეიდნულის ზოგი თავისებურება (სოფ. დაშქესენის მონაცემთა მიხედვით); XXII რესპ. დიალექტ. სეს.; მასალ.; თბ., 2002.
- ჩხუბიანიშვილი დ., ყე** თანდებული ფერეიდნულში; XVII რესპ. დიალექტ. სეს.; თეზ.; თელავი, 1997.
- ცერცვაძე ილ.,** ლეჩხუმურზე სამუშაოდ მივლინების ანგარიში; თსუ სტუდ. III სამეცნ. კონფ.; თეზ.; 1941.

- ცერცვაძე ილ.**, ფუძედრეკად ზმნათა თავისებური წარმოებისათვის (ქართულში); თსუ სტუდ. სამეცნ. შრ., I, თბ., 1941.
- ცერცვაძე ილ.**, ფუძედრეკადი ზმნები გურულში; თსუ სტუდ. II სამეცნ. კონფ.; თეზ.; 1940.
- ცეცხლაძე ნ.**, -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნათა თავისებურებანი კლარჯულში. დიდაჭარობა. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბილისი, 2011.
- ცეცხლაძე ნ.**, ინვერსიულ ზმნათა თავისებურებანი კლარჯულში. ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ქართველოლოგიის ცენტრი, კრებული VIII, ბათუმი, 2014.
- ცეცხლაძე ნ., ხახუტაიშვილი მ.**, -ავ და -ამ თემის ნიშნის ხმარების თავისებურებანი კლარჯული და ქობულეთური კილოკავის მიხედვით. არნ. ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 71-ე სამეცნიერო სესია, თბილისი, 2012.
- ცეცხლაძე ნ., ხახუტაიშვილი მ.**, ზმნურ ფორმათა ერთი თავისებურება მუჰაჯირთა მეტყველების მიხედვით. ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ქართველოლოგიის ცენტრი, კრებული VIII, ბათუმი, 2014.
- ცინდელიანი უ.**, გურია-აჭარის მოსაზღვრე სოფლების ენობრივი შეხვედრები; საქ. პედ. ინსტ. მეზუთე რესპ. სამეცნ. კონფ., თეზ.; სოხუმი, 1953.
- ცინცაძე მ.**, აჭარულის მიმართება ქართული ენის სხვა დიალექტებთან; დიდი ოქტ. სოც. რევ. 40 წლისათ. მიძღვნ. ასპ. და ახალგ. მეცნ. მუშაკთა VIII სამ. კონფერენცია (თსუ); თეზ.; თბ., 1957.
- ცინცაძე მ.**, დაკვირვებები ბათუმის რაიონის მოსახლეობის მეტყველებაზე; საქ. სსრ პედაგ. ინსტიტუტების სტუდენტთა მეოთხე სამეცნ. კონფერენცია, სტალინირი; თეზ.; 1952.
- ცინცაძე მ.**, კირნათ-მარადიდის მეტყველების თავისებურებანი; რუსთაველის სახ. ბათუმის სახ. პედ. ინსტ. სტუდენტთა შრ., I, ბათუმი, 1954.
- ცინცაძე მ.**, პარალელური ფორმები შავშეთის ქართულ მეტყველებაში (ფონეტიკა). XXX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი, 2010.
- ცინცაძე მ.**, ტაოური ქართულის ზოგი თავისებურება; XXI რესპ. დიალექტ. სეს., მასალ.; ბათუმი, 2001.
- ცინცაძე მ., ფაღავა მ.**, კვლავ არქაიზმების საკითხისათვის აჭარულში. XV დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და მოხასენებათა თეზისები, თბილისი, 1995.
- ცინცაძე მ., ფაღავა მ.**, კლარჯული მასალები. რსუ ქართველოლოგიის ინსტიტუტის კრებული, VI, ბათუმი, 2009.
- ცინცაძე მ., ფაღავა მ.**, სამხრული დიალექტები და ქართული სამწერლობო ენა, V-XVIII სს. ბათუმი, 1998.

- ცოცანიძე გ.**, დიალექტიზმების საკითხისათვის ვაჟა-ფშაველას ლირიკაში; ვაჟა-ფშაველასადმი მიძღვნ. სამეცნიერო კონფერენცია, მასალ.; თელავი, 1993.
- ცოცანიძე გ.**, დიალექტიზმების საკითხისათვის სალიტერატურო ენაში; ენათმეცნ. ინსტიტუტის 51-ე სამეცნიერო სესია, თეზ.; თბ., 1993.
- ცოცანიძე გ.**, ვაჟა-ფშაველა და ქართული სამწერლობო ენა; ქელ სკოლაში, №3; თბ., 1980.
- ცოცანიძე გ.**, თიანურის ადგილისათვის ივრის ხეობის ლინგვისტურ არეალში; ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიისა და თიანეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის სამეცნიერო სესია (მოხსენებათა მოკლე შინაარსი), თბ., 1968.
- ცოცანიძე გ.**, თიანურის ძირითადი ფონოლოგიური და მორფოლოგიური თავისებურებანი; ენათმეცნ. ინსტ. ახალგ. მეცნ. მუშაკთა შრ. კრებული, თბ., 1970.
- ცოცანიძე გ.**, თუშური ხოლმეობითის შესახებ; იკე, XVII, თბ., 1970.
- ცოცანიძე გ.**, კვლავ თანდებულის ადგილის შესახებ ენობრივ ერთეულთა შორის; ჩიქობავა-100; თბ., 1998.
- ცოცანიძე გ.**, პრევერბის **შე-** და **შა-** დიალექტური ვარიანტების ისტორიული შემდგომადობის საკითხი; მაცნე (ელს), №1; თბ., 1976.
- ცოცანიძე გ.**, სუბიექტურ და ობიექტურ პრეფიქსთა განაწილება ფშაურში; ენათმეცნ. ინსტ. ასპ. და ახ. მეცნ. მუშ. სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1972.
- ცოცანიძე გ.**, ფშაური პრევერბების თავისებურებანი და მათი სიძველის საკითხი (ტექსტი პარალელურად რუს. ენაზე); „ჟინვალის ექსპედიცია“ (პირველი სამეცნ. სესიის მოკლე ანგარიშები), თბ., 1975.
- ცოცანიძე გ.**, ქართველური ენების დიალექტური შტოები ენათა გენეალოგიურ ხეზე და მათი განთავსება ეთნოკულტურულ არეალებში; XXI რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., მასალ.; ბათუმი, 2001.
- ცოცანიძე გ.**, ხოლმეობისთვის თუშურში; ენათმეცნ. ინსტ. ასპ. და ახ. მეცნ. მუშ. სამეცნ. კონფ.; თეზ.; თბ., 1965.
- ცქიტიშვილი თ.**, ქართულ დიალექტთა დიასისტემური მეთოდით შესწავლის ზოგიერთი საკითხისათვის; X რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; თელავი, 1988.
- ცქიტიშვილი თ.**, ქართული ისტორიული დიალექტოლოგიის პრობლემატიკისათვის (**გალ-/ გლ-** ფუძის ისტორიის მაგალითზე) ინგლ. რეზ.; კრებული II (ბათუმის უნივერს.); 2002.
- ცხადაია ბ.**, რედუქციის იშვიათ შემთხვევები ზემო რაჭის მიკროტოპონიმიაში; XXIII რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., მასალ.; თელავი, 2003.

- ცხადაძე ბ.**, იმერულის თავისებურებანი თერჯოლისა და ზესტაფონის რაიონების მცხოვრებთა მეტყველების მიხედვით; კრებ.: „ზოგადი და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საკითხები“, თბ., 1978.
- ცხადაძე ბ.**, მასდარის წარმოების ზოგი თავისებურება ქართული ენის დიალექტებში; იკე, XXVII; თბ., 1987.
- ცხადაძე ბ., -ობა /-ობანა /-ობია** სუფიქსები სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში; იკე, XXVI; თბ., 1987.
- ძიძიგური შ.**, იმერული დიალექტი. I. წულუკიძური მეტყველება; ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954.
- ძიძიგური შ.**, იმერული დიალექტი. II. თერჯოლური მეტყველება; ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954.
- ძიძიგური შ.**, კავშირები ქართულ დიალექტებში; ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954.
- ძიძიგური შ.**, კონიუნქტივის კატეგორია რაჭულში უძველესი ქართული მესამე პირის სუბ. სუფიქსის პრობლემასთან დაკავშირებით ; ენიმკის მოამბე, ტ. V-VI, თბ., 1940.
- ძიძიგური შ.**, ლეჩხუმური დიალექტი; ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954.
- ძიძიგური შ.**, ლოგიკური სუბიექტის რიცხვის დიალექტური ვარიაციები ქართულში
(-ყე[კე]-ს უცნობი ფუნქცია). სსრკ მეცნ. აკად. საქართვე. ფილიალის მოამბე, ტ. I, №2; თბ., 1940.
- ძიძიგური შ.**, მესხური დიალექტი; ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954.
- ძიძიგური შ.**, მესხური დიალექტის აღწერითი ანალიზი სხვა კილოებთან მიმართების თვალსაზრისით (რუს., ფრანგ. რეზ.); ენიმკის მოამბე, ტ. X , თბ., 1941.
- ძიძიგური შ.**, მესხურ-ჯავახური დიალექტის აღწერითი ანალიზი სხვა კილოებთან მიმართების თვალსაზრისით; თსუ სამეცნ. სესია; თეზ.; თბ., 1940.
- ძიძიგური შ.**, რაჭული დიალექტი. II. ზემორაჭული; ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954.
- ძიძიგური შ.**, ქართული დიალექტოლოგიის ისტორიისათვის (დართული აქვს ქართული დიალექტოლოგიის წყაროები. სულ 85 სახელწოდება), რუს., გერმ. რეზ.; ტფილისის უნივერსიტეტის შრომები, III; 1936.
- ძიძიგური შ.**, ქართული ენის მთარაჭული დიალექტის ძირითადი თავისებურებანი ; ენიმკის მოამბე, II, ტფ.; 1937.
- ძიძიგური შ.**, ქართული ისტორიული დიალექტოლოგიის მასალები; ქართული ფოლკლორი. III. მასალები და გამოკვლევები (ეძღვნება პროფ. მ. ჩიქოვანს დაბადების 60 და სამეცნიერო-პედაგ. მოღვაწეობის 40 წლისთავზე), თბ., 1969.

- ძიძიგური შ.**, ქართული ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხები (დასავლური კილოების ელემენტები დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ საბუთებში); ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954.
- ძიძიგური შ.**, ხმოვანკომპლექსთა ფონეტიკურ პროცესთა საფუძველი ქართულ კილოებსა და ზანურში, იკე I, თბ., 1946.
- ძიძიშვილი მ.**, გრამატიკულ მოვლენათა ტენდენციები გურულში; იკე, ტ. IX-X, თბ., 1958;
- ძოწენიძე ქ.**, გან თანდებულისანი მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: იკე, I, თბ., 1946.
- ძოწენიძე ქ.**, დ. გურამიშვილის ენა; ქუთ. პედ. ინსტ. შრომები, XXXIII, ქუთაისი, 1970.
- ძოწენიძე ქ.**, ემფატიკური ხმოვანი ძვ. ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- ძოწენიძე ქ.**, -ვე სუფიქსისათვის ზემოიმერულ კილოკავში (სოფ. პერევის მეტყველებაზე დაკვირვების მიხედვით); ალ. წულუკიძის პედ. ინსტ. შრომები, ტ. X, ქუთაისი, 1950-51.
- ძოწენიძე ქ.**, ზემოიმერული და ქვემოიმერულ კილოკავებთან მიმართებით შუაიმერულის საკითხისათვის; მაცნე (ელს), №3; თბ., 1967.
- ძოწენიძე ქ.**, ზემოიმერული კილოკავი (მეტყველების ნიმუშები); ალ. წულუკიძის პედ. ინსტ. შრომები, ტ. XI, ქუთაისი, 1952-53.
- ძოწენიძე ქ.**, ზემოიმერული კილოკავი (ზესტაფონის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველების მიხედვით); ქუთაისის პედ. ინსტ. XXVI სამეცნ. სეს.; თეზ.; 1962.
- ძოწენიძე ქ.**, ზემოიმერული კილოკავი (ზესტაფონის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველების მიხედვით); ქუთაისის პედ. ინსტ. XXVII სამეცნ. სეს.; თეზ.; 1963.
- ძოწენიძე ქ.**, ზემოიმერული კილოკავი (საჩხერის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველების მიხედვით); ქუთაისის პედ. ინსტ. XXVIII სამეცნ. სეს.; თეზ.; 1959.
- ძოწენიძე ქ.**, ზემოიმერული კილოკავი (ჭიათურის მიმდებარე სოფლების მეტყველების მიხედვით); ქუთაისის პედ. ინსტ. შრომები, ტ. XXIII, ქუთაისი, 1961.
- ძოწენიძე ქ.**, ზემოიმერული კილოკავი (ჭიათურის მიმდებარე სოფლების მეტყველების მიხედვით); ქუთაისის პედ. ინსტ. XXV სამეცნ. სეს.; თეზ.; 1961.
- ძოწენიძე ქ.**, ზემოიმერული კილოკავის ძირითადი თავისებურებანი (ორჯონიკიძის რაიონის მეტყველების მიხედვით); ა. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწ. პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. XVII, ქუთაისი, 1957.
- ძოწენიძე ქ.**, თურმეობითი მეორის ერთი თავისებურება ზემოიმერულში; ქუთაისის პედ. ინსტ. XXII სამეცნ. სეს.; 1960.

- ძოწენიძე ქ.**, ორჯონიკიძის რაიონის ქართლის მოსაზღვრე სოფლების მეტყველების თავისებურებანი; აღ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწ. პედ. ინსტ. XXI სამეცნ. სეს., თეზ.; ქუთაისი, 1957.
- ძოწენიძე ქ.**, უნიფორმაციის ტენდენციის მოქმედების ერთი ნიმუში ზემოიმერულ კილოკავში; იკე, XIV, თბ., 1964.
- ძოწენიძე ქ.**, უნიფორმაციის ტენდენციის მოქმედების ერთი ნიმუში ზემოიმერულ კილოკავში; საქ. სსრ მეცნ. აკად. ენათმეცნ. ინსტ. და ქუთაისის პედ. ინსტ. ქართული ენის კათედრის გაერთიანებული სამეცნ. სესია, თეზ.; ქუთაისი, 1964.
- ძოწენიძე ქ.**, ქართლურ-კახური ფონეტიკურ-გრამატიკული თავისებურებანი ილია ჭავჭავაძის ენაში; აღ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწ. პედ. ინსტ. შრომები, ტ. XIII, ქუთაისი, 1955.
- ძოწენიძე ქ.**, ქართული ენის იმერული კილო (ტექსტი პარალელურად ქართულ და რუსულ ენებზე); საკოორდინაციო თათბირი ქართველურ ენათა დიალექტოლოგიის საკითხების შესახებ, თეზ.; თბ., 1960.
- ძოწენიძე ქ.**, ქვემოიმერულის უხუთური მეტყველება (დართული აქვს ერთი ზღაპარი); აღ. წულუკიძის სახ. პედ. ინსტ. შრომები, VIII, ქუთაისი, 1948.
- ჭანიშვილი ნ.**, გაბმული ტექსტის შემქმნელ ენობრივ ელემენტთა თავისებურება ქართულ დიალექტებში; IV რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; ბათუმი, 1982.
- ჭანკვეტაძე ლ.**, რაჭული ლექსიკა ზემო რაჭისა და მთარაჭის მეტყველების მიხედვით; თსუ სტუდ. XXII სამეცნიერო კონფერენცია; თეზ.; თბ., 1970.
- ჭანტურია დ.**, სიტყვათა და წინადადებათა შემოკლების შემთხვევები გარე-კახურში; თსუ სტუდ. სამეცნ. შრ. კრებული, I, თბ., 1941.
- ჭანტურია მ.**, დიალექტიზმის მხატვრული ფუნქცია ვაჟა-ფშაველას პოეზიაში; თსუ ფილოლ. ფაკულტეტის ახალგაზრდა მეცნ. შრომები, წ. 5; 2001.
- ჭიკაძე რ.**, დიალექტი, მწერალი და სალიტერატურო ენა; III რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; თელავი, 1981.
- ჭიკაძე რ.**, სახელობითი ბრუნვის მორფემის დიალექტური ვარიანტები; X რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; თელავი, 1988.
- ჭიკაძე რ.**, ხალხური მეტყველების ნაკადი გ. ლეონიძის თხზულებათა ენაში; საქ. სსრ პედ. ინსტიტუტების შრომები, ტ. IV (ისტ.-ფილოლ. სერია); თბ., 1978.
- ჭინჭარაული აღ.**, სამეტყველო კოდების შერევისათვის დ. გურამიშვილის ენაში; ქუთ. საუბრ. IV; თეზ.; 1997.
- ჭინჭარაული აღ.**, სამეტყველო კოდების შერევისათვის დ. გურამიშვილის ენაში; ქართვ. მემკვ., II, ქუთაისი, 1998.
- ჭინჭარაული აღ.**, სამეტყველო კოდების შერევის ზოგი საკითხი ხევსურულ დიალექტში, ქართვ. მემკვ., III, ქუთაისი, 1999.

- ჭინჭარაული აღ.**, ხევსურული დიალექტი ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში; „ვაჟა-ფშაველას ხსოვნისადმი მიძღვნილი კრებული“, თსუ; თბ., 1966.
- ჭიბაშვილი ნ.**, იმერული კილოს თავისებურებანი დ. კლდიაშვილის თხზულების მიხედვით „ქამუშაძის გაჭირება“; საქ. პედ. და სამასწ. ინსტიტუტების სტუდენტთა პირველი სამეცნიერო რესპუბლიკური კონფერენცია, ქუთაისი (თეზისები არ დაბეჭდილა), 1949.
- ჭუაძე ლ.**, ფრაზეოლოგიზმები ჭირის სუფრის სადღეგრძელოებში (აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგიერთ სოფელში ჩაწერილი მასალის მიხედვით); VIII რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; სოხუმი, 1986.
- ჭუმბურიძე ზ.**, მყოფადის წარმოება ფერეიდნულში; VI რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; ქუთაისი, 1984.
- ჭუმბურიძე ზ.**, -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნათა უღლებისათვის პირველ თურმეობითში: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 19, თბ., 1976.
- ჭუმბურიძე ზ.**, მეშველი ზმნის შეკვეცილი ფორმის ისტორიისათვის ქართულში: თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 25, თბ. 1984.
- ჭუმბურიძე ზ.**, ნასახლარი ზმნები ქართულში: კრებ., აკაკი შანიძეს, თბ., 1981.
- ჭუმბურიძე ნ.**, მქონებლობის სუფიქსები ქართული ენის დიალექტებში; X რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; თელავი, 1988.
- ჭუმბურიძე ნ.**, ყოლა-ქონების აღმნიშვნელი რთული სუფიქსები ქართულში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XXIX, თბ., 1990.
- ჭუმბურიძე ნ.**, უქონლობის სახელები ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1995.
- ხახუტაიშვილი მ.**, თემის ნიშანთა უნიფიკაცია კლარჯულში. XXXIV რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია, მოხსენებათა გეგმა და თეზისები. თბილისი-მესტია, 2014.
- ხახუტაიშვილი მ.**, ნაწილაკი ქობულეთურ კილოკავში. რსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრი, კრებული, VII, ბათუმი, 2013.
- ხახუტაიშვილი მ.**, პრევერბთა თავისებურებანი ქობულეთურ კილოკავში. ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები, ტ. I, თბილისი, 2009.
- ხახუტაიშვილი მ.**, ქობულეთური კილოკავის მასალები (მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველების მიხედვით). რსუ ქართველოლოგიის ინსტიტუტის კრებული, VI, ბათუმი, 2009.
- ხახუტაიშვილი მ., ცეცხლაძე ნ.**, -ავ და -ამ თემის ნიშანთა ხმარების თავისებურებანი კლარჯული და ქობულეთური მასალების მიხედვით. არნ. ჩი-ქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 71-ე სამეცნიერო სესია, თბილისი, 2012.

- ხმალაძე მ.**, მატრონიმთა შტო-გვარის სახელად ქცევის თავისებურებანი ქიზიყური მეტყველების მიხედვით, საენათმ. ძიებანი, X; თბ., 2000.
- ხმალაძე მ.**, შორისდებულთა გამოყენების თავისებურებანი ქიზიყურში (ინგლ. რეზ.); საენათმ. ძიებანი, XI; თბ., 2001.
- ხმალაძე მ.**, შტო-გვარის სახელთა წარმოების თავისებურებანი ქიზიყურში (მელანიას მოთხრობების მიხედვით), საენათმ. ძიებანი, VIII; თბ., 1999.
- ჯავახიშვილი ივ.**, ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის (წინასწარი მოხსენება ნიმუშების დართვით); ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, II, ტფ., 1922-1923.
- ჯავახიშვილი ივ.**, ქართული ენა-კილო-კაცები, მათი დამახასიათებელი თვისებანი და ბუნება; წიგნში: „ქართველი ერის ისტორია“, წ. I და II, ტფ., 1913.
- ჯანაშია ს.**, მსაზღვრელის შეთანხმება საზღვრულთან (წითელი დროშის თუ წითელ დროშის?); სალიტერატურო ქართულის ნორმები, I, ტფ., 1936.
- ჯანყარაშვილი ლ.**, რაჭული კილოს გლოლური მეტყველება; თსუ სტუდენტთა XXII სამეცნიერო კონგრესი, თეზ.; თბ., 1960.
- ჯანჯღავა ჯ.**, ზოგიერთი თანდებულის დიალექტური ფორმისათვის შიო არაგვისპირელის პროზაში, ქართველური მემკვიდრეობა, I, ქუთაისი, 1996.
- ჯაჯანიძე პ.**, -ავ და -ამ სუფიქსიანი ზმნები ძველ ქართულსა და ქართული ენის დიალექტებში; ქუთაისის პედ. ინსტიტუტის XXXV სამეცნიერო სესია, თეზ.; ქუთაისი, 1971.
- ჯაჯანიძე პ.**, არქაული გრამატიკული მოვლენები გურულში; ქუთაისის პედ. ინსტიტუტის XXXIII სამეცნიერო სესია, თეზ.; ქუთაისი, 1969.
- ჯაჯანიძე პ.**, აჭარული დიალექტი (ბათუმის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველების თავისებურებანი); ქუთაისის პედ. ინსტ. XXVI სამეცნიერო სესია; თეზ.; თბ., 1962.
- ჯაჯანიძე პ.**, აჭარული დიალექტი (ქობულეთის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველების თავისებურებანი); ქუთაისის პედ. ინსტ. XXVII სამეცნიერო სესია; თეზ.; 1963.
- ჯაჯანიძე პ.**, აჭარული დიალექტის ზოგიერთი საკითხი; ქუთაისის პედ. ინსტ. შრომები, ტ. XXI, ქუთაისი, 1960.
- ჯაჯანიძე პ.**, აჭარული დიალექტის მორფოლოგიის საკითხები (ქედის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველების მიხედვით); ქუთაისის პედ. უნივერსიტეტის XXIII სამეცნიერო სესია, თეზ.; ქუთაისი, 1959.
- ჯაჯანიძე პ.**, გურული და აჭარული დიალექტების ურთიერთმიმართების ზოგიერთი საკითხი; საქ. სსრ უმაღლ. სასწავლებლების ქართული ენის კათედრათა VI რესპ. სამეცნ.-მეთოდ. კონფერენცია; თეზ.; თბ., 1965.
- ჯაჯანიძე პ.**, გურული და აჭარული დიალექტების ურთიერთმიმართების ზოგიერთი საკითხი (მდ.გუბაზოულის ხევის მცხოვრებთა გურულთა და

- აჭარელთა მეტყველების მასალების მიხედვით); ქუთაისის პედ. ინსტ. XXVIII სამეცნიერო სესია; თეზ.; 1964.
- ჯაჯანიძე პ.**, გურული კილო (ლანჩხუთის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველების მიხედვით); ალ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწ. პედ. ინსტ. XXI სამეცნიერო სესია; თეზ.; 1957.
- ჯაჯანიძე პ.**, გურული კილო (მახარაძის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველების თავისებურებანი); ქუთაისის პედ. ინსტ. XIX სამეცნიერო სესია, თეზ.; ქუთაისი, 1955.
- ჯაჯანიძე პ.**, გურული კილოს მორფოლოგიის საკითხები (ნაშრომი ეყრდნობა მახარაძისა და ჩოხატაურის რაიონების მცხოვრებთა მეტყველების მონაცემებს); ალ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის პედ. ინსტ. შრომები, ტ. XV, ქუთაისი, 1956.
- ჯაჯანიძე პ.**, ზოგიერთი ცნობა ჭოროხის ხეობის აჭარულიდან; ქუთაისის პედ. ინსტ. XXV სამეცნიერო სესია, თეზ.; ქუთაისი, 1961.
- ჯაჯანიძე პ.**, ნაწევარი გურულსა და ქვემოაჭარულში; ალ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის პედ. ინსტ. შრომები, ტ. XVIII, ქუთაისი, 1958.
- ჯაჯანიძე პ.**, ხოლმეობითის გადმონაშთისათვის; ალ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის პედ. ინსტ. შრომები, ტ. XIII, ქუთაისი, 1955.
- ჯიქია მ.**, თეთრიწყაროს რაიონის სოფელ ჩხიკვთას მეტყველების დახასიათებისათვის; თსუ სტუდ. 28-ე სამეცნ. კონფ. (ენათმეცნ. სექცია); თეზ.; თბ., 1966.
- ჯორბენაძე ბ.**, არის თუ არ დიალექტი დამოუკიდებელი ენობრივი სისტემა?; VII რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; ცხინვალი, 1985.
- ჯორბენაძე ბ.**, დიალექტების ურთიერთგამიჯვნის საკითხისათვის (წინასწარი მოხსენება); დიალექტ. კრებული, თბ., 1989.
- ჯორბენაძე ბ.**, დიალექტიზმების რაობისა და კლასიფიკაციის საკითხისათვის; III რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; თელავი, 1981.
- ჯორბენაძე ბ.**, დიალექტოლოგია და ზოგადი ენათმეცნიერება; IX რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; გორი, 1987.
- ჯორბენაძე ბ.**, დიალექტოლოგიისა და ლინგვისტური გეოგრაფიის ურთიერთმიმართებისათვის (ქართული ენის მასალაზე); იკე, ტ. XXVI; თბ., 1987.
- ჯორბენაძე ბ.**, ენის ისტორიული და დიალექტური ნაირსახეობანი; დიალექტ. კრებული, (1987) თბ., 1988.
- ჯორბენაძე ბ.**, მრავლობითის ფორმანტების რეინტერპრეტაციისათვის ქართული ენის დიალექტებში; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 45-ე სესია; თეზ.; თბ., 1987.
- ჯორბენაძე ბ.**, სახელთა ბრუნების ზოგი თავისებურება ქართველურ ენათა დიალექტებში; XIII რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; ქუთაისი, 1992.
- ჯორბენაძე ბ.**, სოციალური და პროფესიული დიალექტების რაობისათვის; V რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; თბ., 1983.

- ჯორბენაძე ბ.**, სტატიკური ზმნების აწმყო ქართული ენის დიალექტებში; ენათმეცნ. ინსტ. 37-ე სესია; თეზ.; 1981.
- ჯორბენაძე ბ.**, სუბსტრატის საკითხისათვის ქართული ენის დიალექტებში; VI რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ.; ქუთაისი, 1984.
- ჯორბენაძე ნ.**, -ობ თემისნიშნის საშუალო გვარის ზმნათა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, X, თბ., 2009.
- Гецадзе Н. О., Неделяков В. П., Холодович А. А.**, Морфологический каузатив в грузинском языке. Типология каузативных конструкции. Морфологический каузатив, Л., 1969.
- Дондуа К. Д.**, К вопросу о родительном эмфатическом в древне-литературном грузинском языке: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- Дондуа К. Д.**, О двух суффиксах множественности в грузинском (სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, წიგნი I, თბ., 1956).
- Чикобава А. С.**, Грузинский язык: ЕИКЯ, XI, Тб., 1984.
- Шанидзе А.**, Категория ряда в глагле, общие вопросы формообразований глаголов на примерах грузинского языка: საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, X, თბ., 1941.
- Шарадзенидзе Т. С.**, Грамматические категории и морфологические типы языков: Типология грамматических категорий (Мещаниновские чтения). М., 1975.
- Шмальстиг У. Р., Сахокия М. М.**, Посессивность, переходность и эргативность: Типологическое сопоставление древнеперсидских, древнеармянских и древнегрузинских конструкций (рецензия): Вопросы языкознания АН СССР, №3, М., 1989.
- Шухардт Г.**, О пассивном характере переходного глагола в кавказских языках. Эргативная конструкция предложения, М., 1950.
- Яхонтов С. Е.**, Методы выделения грамматических единиц: Языковые универсалии и лингвистическая типология, М., 1969.
- Blevins J. P.**, Stems and paradigms: Language 79, 2004.
- Boeder W.**, Über die Versionen des georgisches Verbs, Folia Linguistica: II, 1/2, Mouton, 1968.

შინაარსი

წინასიტყვა	3
------------	---

შესავალი

0.1. ქართული ეთნიკურ-ტერიტორიული დიალექტების გამოყოფისა და დაჯგუფების შესახებ (გ. გოგოლაშვილი)	7
0.2. სოციალური დიალექტოლოგია, სოციალური დიალექტები, სოციოლექტები (თ. ლომთაძე)	19
0.2.1 სოციალური დიალექტები	20
0.2.1.1. სოციოლექტი	21
0.2.1.2. არგო	24
0.2.1.3. ჟარგონი	28
0.2.1.4. სლენგი	39
0.2.2. პროფესიული ენა	43
0.2.2.1. პოლიტიკური და ეკონომიკური პროფესიონალიზმები	44
0.2.3. ქართული სოციოლექტიზმების სტრუქტურა	45
0.2.4. სოციოლექტიზმების ფონოლოგია და ფონეტიკა	46
0.2.5. სოციოლექტიზმების მორფოლოგია	48
0.2.6. სოციოლექტიზმების სემასიოლოგიური დახასიათება	49

ნაწილი I. სახელის მორფოლოგია

1.1. სახელთა ბრუნების საკითხები ქართულ დიალექტებში (გ. ცოცანიძე)	53
1.2. სახელთა ბრუნება: ბრუნვის ნიშნები და მათი განაწილება (აღმოსავლური დიალექტები) (გ. ცოცანიძე, ა. არაბული)	54
1.3. სახელთა ბრუნება; ბრუნვები და ბრუნვის ნიშნები, მისი ვარიანტები და განაწილება (დასავლური დიალექტები) (ნ. შარაშენიძე)	72
1.4. მავრცობი ხმოვნები სალიტერატურო ქართულში და მათი ნაირსახეობანი დიალექტებში (ნ. ჭუმბურიძე)	88
1.4.1. -ა მავრცობთან დაკავშირებული თავისებურებანი დიალექტებში	91

1.4.2.	-ი მავრცობის გამოყენების შემთხვევები და მასთან დაკავშირებული თავისებურებანი დიალექტებში.....	93
1.4.3.	დიალექტებისათვის დამახასიათებელი -ე, -უ და -გ მავრცობი ხმოვნები.....	96
1.5.	სახელის მრავლობითი რიცხვის ფორმათა წარმოება ქართულ დიალექტებში.....	98
1.5.1.	რიცხვის გრამატიკული კატეგორია ქართულში. მრავლობითის ფორმანტები (გ. ცოცანიძე).....	98
1.5.2.	მრავლობითი რიცხვის წარმოება ქართულ დიალექტში.....	100
1.5.3.	ორობითი რიცხვის საკითხისათვის (ა. არაბული).....	109
1.6.	ფუძისა და აფიქსთა ურთიერთქმედება ფორმაწარმოების პროცესში (გ. გოგოლაშვილი).....	111
1.7.	თანდებულები ქართულ დიალექტებში (აღმოსავლური დიალექტები) (გ. ცოცანიძე, ა. არაბული).....	119
1.8.	თანდებულები, თანდებულიან სახელთა ბრუნება (დასავლური დიალექტები) (ნ. შარაშენიძე).....	132
1.8.1.	თანდებული დასავლურ დიალექტებში (ცხრილები).....	136
1.8.2.	ცალკე მდგომი თანდებულები (ცხრილები).....	140
1.8.3.	ზედსართავი სახელის ხარისხის წარმოებისათვის დიალექტებში (ა. არაბული).....	141
1.9.	რიცხვითი სახელი და თვლის სისტემა ქართულ დიალექტებში (გ. ცოცანიძე).....	146
1.10.	რიცხვითი სახელი დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში (ნ. ჭუმბურიძე).....	150

ნაწილი II. სახელური სიტყვაწარმოება. სახელზმნა.

2.1.	სახელური სიტყვაწარმოება ქართულ დიალექტებში (გ. ცოცანიძე).....	153
2.2.	ელ/ურ სუფიქსები მოხეურში (პარადიგმის გასწორების მცდელობა) (გ. გოგოლაშვილი).....	161
2.3.	სახელური სიტყვაწარმოება დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში (ნ. ჭუმბურიძე).....	162
2.4.	სახელზმნათა წარმოების თავისებურებები (დასავლური დიალექტები) (ნ. შარაშენიძე).....	174
2.4.1.	სახელზმნა (ცხრილები).....	177
2.5.	მიმღეობა ქართულ დიალექტებში (გ. ცოცანიძე, ა. არაბული).....	179

ნაწილი III. ფორმაუცვლელი სიტყვები. ნაწილაკ-მორფემოიდები

3. ნაწილაკ-მორფემოიდები, მათი ფონეტიკური ვარიანტები და სემანტიკური ფუნქციები ქართული ენის დიალექტებში.....	186
3.1. ნაწილაკ-მორფემოიდთა სისტემა ქართული ენის დიალექტებში (ნ. შარაშენიძე).....	186
3.2. ნაწილაკ-მორფემოიდები ქართული ენის დიალექტებში (ცხრილები).....	194
3.2.1. სალიტერატურო ქართულისაგან ფუნქციურად ან ფორმოზად განსხვავებული ფორმები.....	194
3.2.2. სემანტიკური ჯგუფები (ცხრილები).....	204
3.3. ფორმაუცვლელი სიტყვები, ნაწილაკ-მორფემოიდები დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში (ნ. ჭუმბურიძე).....	210
3.4. შორისდებულები ქართული ენის დიალექტებში.....	223
3.5. გენდერულ მიმართებათა შესახებ ქართულ დიალექტურ მეტყველებაში თუშური დიალექტის მაგალითზე (გ. ცოცანიძე).....	230

ნაწილი IV. ზმნის მორფოლოგია

4.1. ზმნისწინი.....	239
4.1.1. ზმნისწინთა ფონეტიკური ვარიანტები დიალექტებში (ნ. ჭუმბურიძე).....	239
4.1.2. ზმნისწინთა მონაცვლეობა (გ. გოგოლაშვილი).....	246
4.2. S ₂ და O ₃ პირის ნიშანთა სისტემა დიალექტებში.....	248
4.3. S ₃ -ა — ო-ს ნაცვლად (გ. გოგოლაშვილი).....	259
4.4. მესამე სუბიექტური პირის მრავლობითობის გამოხატვა.....	263
4.5. ინვერსიულ ზმნათა „გასწორება“.....	270
4.6. დრო-კილოთა სისტემა დიალექტებში.....	273
4.6.1. ზოგადი ვითარება.....	275
4.6.2. დრო-კილოთა სისტემა აღმოსავლურ დიალექტებში (გ. გოგოლაშვილი, ა. არაბული).....	275
4.6.3. დრო-კილოთა სისტემა დასავლურ დიალექტებში (გ. გოგოლაშვილი).....	278
4.7. განვითარების ტენდენციები.....	279
4.7.1. დრო-კილოთა სისტემა და ქართული ენის დიალექტთა პირველი ხოლმეობითი.....	281
4.8. თემა და თემის ნიშნები.....	286

4.8.1. უენიშენები ზმნის თემისა და თემის ნიშნების შესახებ.....	286
4.8.2. ერთთემიანი ზმნების შესახებ.....	296
4.8.3. -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნები ქართული ენის დიალექტებში.....	301
4.8.3.1. თემის ნიშნითა მონაცვლეობა.....	301
4.8.3.2. -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნათა უწყვეტლის პარადიგმის ტრანსფორმაციისათვის.....	309
4.8.3.3. -ავ და -ამ თემისნიშნის ორპირიან გარდამავალ ზმნათა პირველი თურმეობითის ფორმათა შესახებ.....	318
4.9. მრავალგზისობის გამოხატვის საშუალებები დიალექტებში.....	324
4.9.1. ხოლმეობითის მწკრივები.....	324
4.9.1.1. მრავალგზისობის კატეგორიისათვის.....	324
4.9.1.2. მრავალგზისობის გამოხატვა აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში	326
4.9.1.3. მესამე ხოლმეობით ხევსურულში (ა. არაბული).....	333
4.9.1.4. მრავალგზისობის გამოხატვა აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის დიალექტებში (გ. გოგოლაშვილი).....	341
4.9.1.5. მრავალგზისობის გამოხატვისათვის ახალ სალიტერატურო ქართულში.....	343
4.9.2. მწკრივთა წარმოება დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში (ნ. ჭუმბურიძე).....	346
4.9.2.1. მეოთხე სერიის მწკრივთა წარმოება და პარადიგმები ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში (ნ. შარაშენიძე).....	453
4.9.3. ნა- პრეფიქსიანი ფორმების ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზისათვის. ევიდენციალობის (უნახაობის) კატეგორია ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში.....	364
4.10. სტატიკური ზმნები.....	374
4.10.1. სტატიკურ ზმნათა აწმყოსა და გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითის წარმოება მთის დიალექტებში (გ. ცოცანიძე, ა. არაბული).....	374
4.10.2. გარდამავალ ზმნათა პირველი თურმეობითის წარმოება მთის დიალექტებში.....	377
4.10.3. სტატიკური ზმნები და მათი უღლების პარადიგმები ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში (ქვემოიმერულის მასალების მიხედვით) (ნ. შარაშენიძე).....	381
4.10.4. სტატიკურ ზმნათა მეშველზმნიანი ფორმების განვითარების ეტაპები (გ. გოგოლაშვილი).....	388

4.10.5. სტატისტიკური ზმნათა უღლებების ზოგი თავისებურება დიალექტებში.....	390
4.11. ზმნის ხმოვანი პრეფიქსები დიალექტებში (ნ. ჭუმბურიძე).....	393
4.12.1. ვნებითი გვარის ზმნათა უღლებების თავისებურებანი.....	395
4.12.2. გი-ყვ-ენ-ით ტიპის ფორმათა წარმოება (გ. გოგოლაშვილი).....	402
4.12.3. გიდ/ვედ ზმნის ფორმაწარმოების თავისებურებანი სამხრულ დიალექტებში.....	410
4.12.4. ფუძეთა მონაცვლეობის საკითხისათვის პარადიგმებში.....	413
ლიტერატურა	420

